KARL MARX

ARTI-DEĞER TEORİLERİ

BİRİNCİ KİTAP

KARL MARX ● ARTI-DEĞER TEORİLERİ ○ BİRİNCİ KİTAP

SOL YAYINLARI

ARTI-DEĞER TEORİLERİ

BİRİNCİ KİTAP

KARL MARX

BİRİNCİ BASKI
ANKARA 1998

ARTI-DEĞER TEORİLERİ

BİRİNCİ KİTAP

KARL MARX

ÇEVİREN
YURDAKUL FİNCANCI

MUBÎ

Karl Marx'ın
Theorien über den Mehrwert (1862-63)
adlı yapıtının birinci kitabını,
Yurdakul Fincancı
İngilizcesinden
(*Theories of Surplus Value*, part 1,
Lawrence and Wishart, London 1969,
Translated by Emile Burns, Edited by S. Ryazanskaya)
dilimize çevirdi ve kitap,
Fransızcasıyla
(*Théories sur la plus-value*, tome 1,
Editions Sociales, Paris 1974,
Publiées sous la responsibilité de Gilbert Badia)
karşılaştırıldıktan sonra
Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap
adı ile,
Sol Yayınları
tarafından,
Kasım 1998
tarihinde,
Ankara'da *Şahin Matbaası*'nda bastırıldı.

ISBN 975-7399-68-X (Takım)
ISBN 975-7399-71-X (1. Kitap)

İÇİNDEKİLER

11 Sunuş
31 [*Artı-Değer Teorileri* Elyazmasının İçindekiler]
32 [Genel Gözlem]

[Birinci Bölüm]
SIR JAMES STEUART
33-36

33 ["Devirden Doğan Kâr" ile Zenginliğin Pozitif Artışı Arasındaki Ayrım]

[İkinci Bölüm]
FİZYOKRATLAR
37-61

37 [1. Artı-Değerin Kökeni Üzerine İncelemenin Dolaşım Alanından, Doğrudan Üretim Alanına Aktarılması. Artı-Değerin Tek Biçimi Olarak Toprak Rantı Kavramı]
42 [2. Fizyokratların Sistemindeki Çelişkiler: Sistemin Feodal Kabuğu ve Burjuva Özü; Artı-Değere İkili Yaklaşım]
46 [3. Toplumdaki Üç Sınıf Üzerinde Quesnay'nin Görüşleri. Turgot'nun Fizyokrat Teoride Sağladığı İlerleme: Kapitalist İlişkilerin Daha Derinden Çözümlenişinin Öğeleri]
52 [4. Maddi Töz ile Değerin Birbirine Karıştırılması (Paoletti)]
53 [5. Adam Smith'te Fizyokrat Öğretinin Öğeleri]
57 [6. Geniş-Ölçekli Kapitalist Tarımın Partizanları Olarak Fizyokratlar]
58 [7. Fizyokratların Siyasal Görüşlerindeki Çelişkiler. Fizyokratlar ve Fransız Devrimi]
59 [8. Prusyalı Gerici Schmalz'ın Fizyokrat Öğretiyi Sıradanlaştırması]
60 [9. Fizyokratların Tarım Sorunundaki Boşinanına Yönelen İlk Eleştiri (Verri)]

[Üçüncü Bölüm]
ADAM SMITH
62-141

62 [1. Adam Smith'in İki Farklı Değer Tanımı; Değerin, Bir Metaın İçerdiği Harcanmış Emek Miktarıyla Belirlenmesi ve Bu Meta Karşılığında Satın Alınabilen Canlı Emek Miktarıyla Belirlenmesi]
70 [2. Smith'in Genel Artı-Değer Anlayışı. İşçi Emeğinin Ürününden Çıkarsamalar Olarak Kâr, Rant ve Faiz]
78 [3. Smith'in, Artı-Değer Düşüncesini, Toplumsal Emeğin Her Alanına Yayması]
79 [4. Smith'in, Sermaye ile Ücretli-Emek Arasındaki Değişimde Değer Yasasının İşlerlik Kazandığı Özgül Durumu Kavrayamaması]
81 [5. Smith'in, Artı-Değeri Kârla Özdeşleyişi. Smith'in Teorisindeki Sıradan Öğe]
85 [6. Smith'in, Kârı, Toprak Rantını ve Ücretleri, Değer Kaynakları Olarak Yanlış Algılaması]
87 [7. Smith'in, Değer ve Gelir İlişkisi Hakkındaki İkili Görüşü. Smith'in, "Doğal Fiyat"ı, Ücretlerin, Kârın ve Rantın Toplamı Olarak Algılayışındaki Kısır Döngü]

90 [8. Smith'in, Toplumsal Ürünün Toplam Değerini Gelire İndirgeme Hatası. Brüt ve Net Gelir Görüşleri Arasındaki Çelişkiler]
95 [9. Smith'in Teorisini Sıradanlaştıran Kişi: Say. Say'nin, Brüt Toplumsal Ürünle Toplumsal Geliri Özdeşlemesi. Storch ve Ramsay'ın Bu İkisi Arasında Ayrım Yapma Gayretleri]
99 [10.] Yıllık Kârın ve Ücretlerin, Kâr ve Ücretlere Ek Olarak Değişmeyen Sermayeyi İçeren Yıllık Emtiayı Satın Almasının Nasıl Olanaklı Olduğu Konusunda Araştırma
99 [(a) Tüketim Maddesi Üreticilerinin, Kendi Aralarındaki Değişim Yoluyla, Değişmeyen Sermayelerini Yenilemelerinin Olanaksızlığı]
116 [(b) Toplumun Değişmeyen Sermaye Bütününü, Tüketim Maddesi Üreticileriyle Üretim Araçları Üreticileri Arasındaki Değişim Yoluyla Yenilemenin Olanaksızlığı]
129 [(c) Üretim Araçları Üreticileri Arasında, Sermayenin Sermaye ile Değişimi. Emeğin Yıllık Üretimi ve Yıllık Yeni Katma-Emek Ürünü]
141 [11. Ek Noktalar: Değerin Ölçülmesi Sorununda Smith'teki Kargaşa. Smith'teki Çelişkilerin Genel Niteliği]

[Dördüncü Bölüm]
ÜRETKEN EMEK VE ÜRETKEN-OLMAYAN EMEK ÜZERİNE TEORİLER
142-288

142 [1. Kapitalist Üretim Açısından Üretken Emek: Artı-Değer Üreten Emek]
143 [2. Üretken Emek Konusunda Fizyokratlar ile Merkantilistlerin Görüşleri]
145 [3. Smith'in Üretken Emek Anlayışındaki İkilik. Birinci Açıklaması: Sermayeye Karşılık Değişilmiş Emek Olarak Üretken Emek Görüşü]
150 [4. Adam Smith'in İkinci Açıklaması: Metada Maddeleşmiş Emek Olarak Üretken Emek Görüşü]
163 [5. Burjuva Ekonomi Politiğin Üretken Emek Tanımındaki Sıradanlık]
165 [6. Smith'in Üretken Emek Üzerine Görüşlerini Savunanlar. Konunun Tarihçesi]
165 [(a) İlk Görüşü Savunanlar: Ricardo, Sismondi]
166 [(b) Üretken Emek ile Üretken-Olmayan Emek Arasında Daha Önceki Ayrım Çabaları (D'Avenant, Petty)]
171 [(c) John Stuart Mill: Üretken Emek Konusunda Smith'in İkinci Görüşünün Yandaşı]
172 [7.] Germain Garnier. [Smith'in ve Fizyokratların Ortaya Koyduğu Teorilerin Sıradanlaştırılması]
172 [(a) Sermaye Karşılığı Değişilen Emeğin, Gelir Karşılığı Değişilen Emekle Karıştırılması. Toplam Sermayenin Tüketiciden Sağlanan Gelirle Yenilendiği Yolundaki Yanlış Yaklaşım]
177 [(b) Sermayenin Sermayeyle Değişimi Yoluyla, Değişmeyen Sermayenin Yenilenmesi]
187 [(c) Garnier'nin Smith'e Karşı Polemiklerindeki Sıradan Varsayımlar. Garnier'nin Fizyokrat Düşüncelere Kayması. Üretken-Olmayan Emekçilerin Tüketimini Üretim Kaynağı Olarak Alan Görüş – Fizyokratlara Göre Geri Bir Adım]
192 [8.] Charles Ganilh. [Değişim ve Değişim-Değeri Konusundaki Merkantilist Yaklaşım. Ödenmiş Her Emeğin Üretken Emek Kavramı İçinde Yeralması]
201 [9. Net Gelir Konusunda Ganilh ve Ricardo'nun Görüşleri. Üretken Nüfusu Azaltma Görüşünün Savunucusu Olarak Ganilh; Sermaye Birikiminin ve Üretici Güçlerdeki Artışın Savunucusu Olarak Ricardo]
217 [10.] Gelirin ve Sermayenin Değişimi [Toplam Yıllık Ürün Miktarının Yenilenmesi: (a) Gelirin Gelir ile Değişimi; (b) Gelirin Sermaye ile Değişimi; (c) Sermayenin Sermaye ile Değişimi]
238 [11.] Ferrier [Smith'in Üretken Emek ve Sermaye Birikimi Teorisine Karşı

Ferrier'nin Yönelttiği Polemiklerin Korumacı Karakteri. Smith'in Birikim Sorunundaki Kafa Karışıklığı. Smith'in "Üretken Emekçiler" Görüşündeki Sıradanlık]
250 [12.] Kont Lauderdale [Egemen Sınıfları, Üretken Emeğin En Önemli Türlerinin Temsilcileri Sayan Mazeretçi Yaklaşım]
251 [13. Say'nin, "Maddi-Olmayan Ürünler" Anlayışı. Üretken-Olmayan Emeğin Başıboş Büyüyüşünün Haklı Gösterilmesi]
254 [14.] Kont Destutt de Tracy [Kârın Kaynağına Sıradan Bir Yaklaşım. "Sanayi Kapitalisti"nin, Tek Üretken Emekçi İlan Edilmesi]
266 [15. Smith'in Üretken Emek ve Üretken-Olmayan Emek Ayrımına Yöneltilen Polemiklerin Genel Yapısı. Üretken-Olmayan Tüketimi, Üretimin Gerekli İtici Gücü Gösteren Mazeretçi Yaklaşım]
268 [16.] Henri Storch [Maddi Üretim ve Zihinsel Üretim Arasındaki Karşılıklı Etkileşim Sorunlarına Tarihsel Olmayan Bir Yaklaşım. Egemen Sınıfların "Maddi-Olmayan Emek" Anlayışı]
272 [17.] Nassau Senior [Burjuvazi İçin Yararlı Olan Tüm İşlevlerin Üretken Olduğunun İlan Edilişi. Burjuvaziye ve Burjuva Devletine Dalkavukluk]
276 [18.] Pellegrino Rossi [Ekonomik Fenomenlerin Toplumsal Biçiminin Gözardı Edilişi. Üretken-Olmayan Emekçiler Vasıtasıyla Sıradan Bir "Emek Tasarrufu" Anlayışı]
283 [19. Maltusçu Chalmers'in, Varlıkların İsrafını Mazur Gösterici Savunusu]
284 [20. Adam Smith ve Onun Üretken Emek ve Üretken-Olmayan Emek Üzerindeki Görüşleri Hakkında Son Gözlemler]

[Beşinci Bölüm]
NECKER
289-292

289 [Kapitalizmde Sınıfların Uzlaşmaz Karşıtlığını, Yoksulluk ile Zenginlik Arasında Bir Uzlaşmaz Karşıtlık Olarak Sunma Çabası]

[Altıncı Bölüm]
QUESNAY'NİN EKONOMİK TABLOSU
(Ara-Değerlendirme)
293-326

293 [1. Quesnay'nin, Toplam Sermayenin Yeniden-Üretimi ve Dolaşımı Sürecini Gösterme Girişimi]
294 [2. Çiftçiler ile Toprak Sahipleri Arasındaki Dolaşım. Paranın, Çiftçilere, Yeniden-Üretim Süreci Dışında Dönüşü]
299 [3. Paranın Kapitalist ile İşçi Arasında Dolaşımı Üzerine]
299 [(a) Ücretin, Kapitalist Tarafından İşçiye Verilmiş Bir Öndelik Olduğundan Sözetmenin Saçmalığı. Kârı, Risk Ödülü Olarak Alan Burjuva Anlayış]
305 [(b) Emekçinin Kapitalistten Satın Aldığı Metalar. Paranın, Yeniden-Üretimi İfade Etmeyen Geri Dönüşü]
312 [4. Ekonomik Tabloya Göre Çiftçi ile İmalatçı Arasındaki Dolaşım]
316 [5. Ekonomik Tabloda Metaların ve Paranın Dolaşımı. Paranın Başlangıç Noktasına Geri Dönüşünün Farklı Durumları]
325 [6. Ekonomi Politiğin Tarihinde Ekonomik Tablonun Önemi]

[Yedinci Bölüm]
LINGUET
327-333

327 [Emekçinin "Özgürlüğü" Konusunda Burjuva-Liberal Görüşün İlk Eleştirisi]

334 [1. Emek, Değer ve Bilimin Ekonomik Rolü Konularında Hobbes]
335 [2.] Tarihsel: Petty [Üretken-Olmayan Mesleklere Olumsuz Yaklaşım. Emek-Değer Teorisinin İlk Tohumları. Ücretleri, Toprak Rantını, Toprağın Fiyatını ve Faizi, Değer Teorisi Temelinde Açıklama Çabaları]
344 [3.] Petty, Sir Dudley North, Locke
344 [4.] Locke [Ranta ve Faize, Burjuva Doğal Yasa Teorisi Bakış Açısından Yaklaşım]
347 [5.] North [Sermaye Olarak Para. Faiz Oranında Düşüşün Nedeni Olarak Ticaretin Büyümesi]
351 [6. Zenginliğin Kaynağı Olarak Sanayi Üzerine Berkeley'in Görüşleri]
351 [7.] Hume ve Massie
351 [(A) Faiz Konusunda Massie ve Hume]
352 [(B) Hume. Kârın ve Faizin, Ticaret ve Sanayideki Büyümeye Bağlı Olarak Düşmesi]
353 [(C) Massie. Kârın Parçası Olarak Faiz. Faiz Düzeyinin Kâr Oranıyla Açıklanması]
355 [(D) Sonuç]
356 [8. Fizyokratlarla İlgili Bölümlere Ek]
356 [(A) Ekonomik Tabloya Ek Not. Quesnay'nin Yanlış Varsayımları]
357 [(B) Bazı Fizyokratların Merkantilist Düşüncelere Kısmen Geri Dönmesi. Fizyokratların Rekabet Özgürlüğü İstemi]
358 [(C) Değişimde, Değeri Artırmanın Neden Olanaksız Olduğunun İlk Formülü]
358 [9. Gecikmeli Fizyokrat Buat'tan Toprak Aristokrasisine Övgüler]
359 [10. Fizyokrat Açıdan Toprak Aristokrasisine Yönelik Polemikler (Adı Belirsiz Bir İngiliz Yazar)]
363 [11. Tüm Mesleklerin Üretkenliği Konsunda Mazeretçi Yaklaşım]
364 [12.] Sermayenin Üretkenliği. Üretken Emek, Üretken-Olmayan Emek.
364 [(A) Toplumsal Emeğin Üretkenlik Gücünün Kapitalist İfadesi Olarak Sermayenin Üretkenliği]
368 [(B) Kapitalist Üretim Sisteminde Üretken Emek]
371 [(C) Sermaye ile Emek Arasındaki Değişimde Özsel Olarak Farklı İki Evre]
374 [(D) Üretken Emeğin, Sermaye Açısından Özgül Kullanım-Değeri]
376 [(E) Hizmet Veren Emek Olarak Üretken-Olmayan Emek; Kapitalizm Koşullarında Hizmetlerin Satın Alınması. Sermaye ile Emek Arasındaki İlişkiyi Hizmet Değişimi Olarak Algılayan Sıradan Bir Bakış]
381 [(F) Kapitalist Toplumda Zanaatçıların ve Köylülerin Emeği]
383 [(G) Üretken Emeğin Ek Tanımı: Maddi Zenginlikte Somutlaşan Emek]
383 [(H) Kapitalizmin, Maddi-Olmayan Üretim Kesimindeki Görünümü]
384 [(I) Maddi Üretim Sürecinin Bütünü Açısından Üretken Emek Sorunu]
385 [(J) Maddi Üretimin Bir Dalı Olarak Ulaştırma Sanayisi. Ulaştırma Sanayisinde Üretken Emek]
387 [13. *Kapital*'in I. ve III. Kısımları İçin Plan Taslağı]
387 [(A) *Kapital*'in Kısım I ya da Kesim I Planı]
388 [(B) *Kapital*'in Kısım III ya da Kesim III Planı]
388 [(C) *Kapital*'in Kısım III Bölüm II Planı]

393 *Açıklayıcı Notlar*
413 *Kaynaklar Dizini*
419 *Adlar Dizini*

SOL YAYINLARI'NIN NOTU

Kapital'in dördüncü cildi olarak kabul edilen *Artı-Değer Teorileri*'nin birinci kitabı Türkçeye İngilizcesinden (Karl Marx, *Theories of Surplus Value*, part 1, Progress Publishers, Moscow 1969) çevrildi. S. Ryazanskaya'nın editörlüğünde Emile Burns tarafından yapılan bu çeviri, Karl Marx'ın, *Theorien über den Mehrwert*, teil 1, Dietz Verlag, Berlin, 1956 Almanca baskısından yapılmıştır ve materyal ve notlar, yapıtın özgün elyazmasının bulunduğu Marksizm-Leninizm Enstitüsünün (Moskova) hazırladığı Rusça Marx-Engels, *Tüm Yapıtlar*, cilt 26, bölüm 1, Moskova 1962 baskısına uygun olarak düzenlenmiştir.

Türkçe çeviri ayrıca Fransızcasıyla (Karl Marx, *Théories sur la plus-value*, tome premier, Editions Sociales, Paris 1974) karşılaştırıldı. Gilbert Badia'nın sorumluluğu altında birçok germanist, ekonomist ve felsefeci tarafından hazırlanan bu çeviri de özgün elyazmalarının fotokopisine uygun olarak düzenlendi.

Köşeli ayraçlar içindeki başlıklar, söz konusu bölüm ya da kesimde Marx'ın kullandığı ifadelere dayanarak, Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından konmuştur. Özgün metne yayıncılar tarafından yapılan tüm eklemeler köşeli ayraç [ ] içinde verildi, anlamı kolaylaştırmak için Türkçe çeviride yapılan eklentiler gene köşeli ayraç içinde ve "—ç." imiyle belirtildi. Marx'ın ara sıra kullandığı köşeli ayraçların yerine ise, herhangi bir karışıklığa neden olmamak için, İngilizce ve Fransızca baskılardaki yöntem izlenerek, eğik açılı ayraç ⟨ ⟩ kullanıldı; ayraç içindeki uzun bölümler için eğik açılı ayraç yerine kuşak ayraç { } yeğlendi.

Özgün elyazmasına uygun olarak, Marx'ın öteki dillerde kullandığı terim ve ifadeler italik olarak, Türkçeleri köşeli ayraç içinde verildi; Marx bu sözcüklerin altını çizmişse köşeli içindeki Türkçe sözcükler de italik olarak belirtildi. Gerekli görülen durumlarda bazı sözcük ve terimlerin Almanca karşılıkları yine köşeli ayraç içinde italik olarak verildi. Alıntı yapılan bir bölümde Marx tarafından gösterilmemiş kısaltmalar köşeli ayraç [ ] içinde elips ayraçla ( ) gösterildi. Marx'ın alıntılarıyla özgün metinler arasındaki farklılıklar, dipnotlarda belirtildi. Marx'ın, hem kendi yazdığı bölümlerde, hem yaptığı alıntılarda altını çizdiği sözcükler italik olarak belirtildi; ayrıca yapıtların başlıkları ve yabancı sözcükler de yazım kuralına uyularak italik dizildi.

Marx'ın not defterlerinin sıra sayısı Roma sayı imleriyle, elyazması sayfalarının sıra sayısı ise normal sayı imleriyle gösterildi; defter ve sayfalar metinde dik çizgilerle belirtildi. Kural olarak bu sayılar, elyazmasının ilgili parçasının başına kondu; ancak parça elyazması sayfasındaki yerinin önüne alınmış ya da daha sonrasına konmuş ise elyazması sayfasının sıra sayısı (ve başka bir not defterine geçilmişse, o not defterinin sıra sayısı) parçanın hem başında (yani ||XII-659| — 12. defter, 659. sayfa) ve sonunda (yani |XII-659||) olarak gösterildi.

SUNUŞ

Marx *Artı-Değer Teorileri*'ni Ocak 1862-Temmuz 1863 arasında yazdı. Bu çalışma, Marx'ın *Zur Kritik der Politischen Œkonomie* [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*] başlıklı, oylumlu 1861-1863 elyazmasının bir bölümüdür; *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın 1859'da yayınlanan ilk kısmını izlemek üzere yazılmıştır. 1861-1863 elyazması 23 not defterinden ve 1472 sayfadan oluşur; toplam uzunluğu, yaklaşık 200 basılı formadır: Henüz kaba bir taslak ve tam olmamakla birlikte, *Kapital*'in dört cildi arasında, sistemli olarak hazırlanmış ilk taslaktır. *Artı-Değer Teorileri* bu elyazmasının en uzun (yaklaşık 110 baskı forması) ve en özenle düzenlenmiş parçasıdır ve *Kapital*'in *sonuncu, dördüncü cildinin ilk ve tek taslağıdır*. Marx, bu cilde, teorik üç ciltten farklı olarak, *tarihsel*, *tarihsel-eleştirel* ya da *tarihsel-yazınsal* kısım adını vermiştir.

Marx, *Artı-Değer Teorileri*'ni, tasarımını 1858-1862 arasında yaptığı *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin özgün planı çerçevesinde yazmaya başlamıştır. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın giriş yazısında,* 1858-1862 arasında yazdığı mektuplarda** ve 1861-1863 elyazmasında, bu yapıtın yapısı konusunda Marx'ın söyledikleri gözönünde tutularak, bu özgün plan şöyle çizelgeleştirilebilir:

* Bkz: Karl Marx, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş", *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 219-250. –*Ed.*

** Bkz: Aynı yapıt, s. 251-261; Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar*, 1, Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 113-158. –*Ed.*

1858-1862 ARASINDA MARX'IN TASARIMLADIĞI BİÇİMİYLE *EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ* PLANI

- I. Sermaye
  - [Giriş: Meta ve Para]
  - (a) Genel olarak Sermaye
    - 1. Sermayenin üretim süreci
      - 1. Paranın sermayeye dönüşmesi
      - 2. Mutlak artı-değer
      - 3. Nispi artı-değer
      - 4. İkisinin bileşimi
      - 5. Artı-değer teorileri
    - 2. Sermayenin dolaşım süreci
    - 3. İkisinin birliği, ya da sermaye ve kârın birliği
  - (b) Sermayelerin rekabeti
  - (c) Kredi
  - (d) Pay sermayesi
- II. Toprak mülkiyeti
- III. Ücretli emek
- IV. Devlet
- V. Dış Ticaret
- VI. Dünya Pazarı

Bu planda görüleceği gibi, Marx, *Artı-Değer Teorileri*'ni ilkin sermayenin üretim süreci sorunlarına ayrılan "genel olarak sermaye" teorik araştırma bölümüne, tarihsel bir ara-söz olarak düşünmüştür. Tıpkı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın metalar bölümünün "Metalar Teorisinin Tarihi Üzerine" tarihsel bir ara-sözle; ve para bölümünün de "Dolaşım Aracı ve Para Teorileri" biçiminde bir tarihsel ara-sözle sonuçlanması gibi, burada da, aynı biçimde, sermayenin üretim süreci böyle bir tarihsel ara-sözle tamamlanacaktı.

Bu, Marx'ın ilk planıydı. Ama çalışmalar sırasında bu ara-söz, Marx'ın planının sınırlarını çok aştı. Marx'ın araştırıp eleştireceği teorilerin içeriğinin kendisi, bu planın sınırlarının genişletilmesini gerektirdi. Burjuva ekonomistlerin artı-değer konusundaki görüşlerinin eleştirel çözümlenmesi, Marx açısından, bu ekonomistlerin kâr konusundaki düşüncelerinin çözümlenmesiyle içiçeydi; ve bu düşünceler yanlış bir toprak kirası kavramıyla ilintilendiği ölçüde de rant teorisinin vb. incelenmesi zorunlu oluyordu. Öte yandan, hatalı teorilerin eleştirisini kapsamlı biçimde yapmak ve her yönüyle kavramak için, bu teorilerin karşısına kendi yeni ekonomik teorisinin —ekonomi biliminin en devrimci dönüşümünü temsil eden teorinin— şu ya da bu pozitif bölümünü koyacaktır.

Artı-Değer Teorileri'ndeki malzemenin ve yapının niteliğini tam kavrayabilmek için, aşağıdaki noktanın da gözönünde bulundurulması gerekir. Marx, *Teoriler* üzerindeki çalışmasına giriştiği zaman, *Kapital*'in teorik bölümlerinden yalnızca birincisi —

"Sermayenin Üretim Süreci"— aşağı-yukarı yazıya dökülmüştü; ama o bile henüz tam değildi (bu sorun 1861-1863 elyazmasının ilk beş not defterinde irdeleniyordu). İkinci ve üçüncü bölümler —daha doğrusu, bu bölümlerin bazı parçaları— sadece 1857-1858 elyazmalarının ilk hazırlık tasarımları biçimindeydi. Bu nedenle tarihsel bölümü yazarken Marx, kendi teorik çalışmasının belli sayfalarına gönderme yapma durumunda olamazdı; daha önceki ekonomi politiğin eleştirel çözümlemesinde ortaya çıkan teorik sorunları pozitif biçimde özenle işlemek zorundaydı. Bütün bunlar bir tarihsel arasöz diye düşünülen *Artı-Değer Teorileri*'nin çok büyük bir boyuta erişmesine neden oldu. 1861-1863 tarihli oylumlu elyazmalarında tarihsel ya da tarihsel-eleştirel bölümler, VI.-XV. (dahil) not defterlerini ve bunlara ek olarak XVIII. not defterini doldurur; XX.-XXIII. not defterlerinde de bazı ayrı tarihsel denemeler vardır.

Artı-Değer Teorileri'nin ana metni, VI-XV. not defterlerinde ve XVII. not defterinde yeralmaktadır; Ocak 1862-Ocak 1863 (dahil) arasında yazılmıştır. Marx tarafından düzenlenen ve VI-XV. not defterlerinin kapaklarına yazılan içindekiler listesi de bu ana metne göredir. Bu içindekiler listesi, Marx'ın yapıtının genel yapısını, bu yapının parçalarını ve planını anlama açısından çok büyük önem taşımaktadır. Bu şimdiki baskıda, içindekiler listesi, ilk bölümün hemen önünde (s. 31) yeralmaktadır. Elyazmalarının son not defterinde yeralan ve 1863'ün baharında ve yaz aylarında yazılan tarihsel-eleştirel denemeler ve notlar, ana metne eklenmiştir.

Artı-Değer Teorileri üzerindeki çalışması sırasında, Marx'ın incelediği sorunlar dizisi, sürekli olarak artış göstermiştir. Ve sonunda Marx'ı, tüm tarihsel-eleştirel malzemeyi ayırma ve *Kapital*'in özel bir dördüncü cildini oluşturma düşüncesine yöneltmiştir. Marx'ın *Kapital* üzerindeki çalışması sırasında, başlangıçta yalnızca "Genel Olarak Sermaye" kesimi için düşündüğü bölümü üçe ayırmasının (1. Sermayenin Üretim Süreci, 2. Sermayenin Dolaşım Süreci ve 3. İkisinin Birliği) kesin önemi de giderek daha belirginleşmiştir. O kadar önemli ve derin ki, Marx'ın özgün plana göre, "Genel Olarak Sermaye" kesimine aldığı örgün sorunlar arasında yeralmayan konular (örneğin, sermayelerin rekabeti, kredi, rant) da yavaş yavaş bu bölüme katılmıştır. Kapitalizmin ekonomi politiğinin tüm teorik sorunlarını *Kapital*'de yavaş yavaş kendi içinde toplayan bu üç teorik bölümün ortaya çıkarılışına koşut olarak Marx, tarihsel-eleştirel araştırmanın ayrı bir kitap olarak —*Kapital*'in dördüncü cildi olarak— sunulması gerektiğine giderek daha kuvvetle inanmıştır.

1861-1863 elyazmaları üzerindeki çalışmasını bitirdikten yak-

laşık bir ay sonra Marx (15 Ağustos 1863 günlü mektubunda) Engels'e bu elyazmaları konusunda şunları yazıyordu: "... Şimdi şu derlemelere bakıyorum da her şeyi nasıl tepetakla etmemin gerekli olduğunu ve bazıları hemen hiç bilinmeyen malzemeden *tarihsel bölümü* bile nasıl yaratmak zorunda kaldığımı görüyorum ..." Marx, "tarihsel bölüm" derken, *Artı-Değer Teorileri*'ni kastediyordu; demek ki daha o sırada, bunu, çalışmasının ayrı bir bölümü olarak düşünüyordu; oysa *Kapital*'in birinci ve üçüncü bölümleri için yaptığı planlardan (bu kitabın 387-389. sayfalarına bakınız) apaçık anlaşıldığına göre Ocak 1863'te bile bu tarihsel-eleştirel malzemeyi, "Genel Olarak Sermaye" konusundaki araştırmasının teorik bölümlerine dağıtınayı düşünüyordu.

Marx'ın, 17. Yüzyılın ortalarından başlayarak, ekonomi politiğin tarihine eleştirel bir tutumla yaklaşma niyetini, elyazmaların 1863'te yazdığı XXII'nci not defterinde bulunan Petty konusundaki ayrıntılı tarihsel-eleştirel denemesi gösteriyor. Denemenin karakteristik bir başlığı var: "Tarihsel: Petty". Kendisinden önceki ve sonraki metinlerle hiçbir iç bağı olmayan bu denemeyi Marx, apaçık görüldüğü gibi, çalışmasının tarihsel-eleştirel bölümü için düşünmüştü. Denemede, Petty'nin değer, ücretler, rant, toprağın fiyatı, faiz vb. konularındaki görüşleri çözümleniyordu. Petty'nin ekonomik görüşlerinin böyle geniş biçimde değerlendirilmesi, Marx'ın, dört yıl sonra (30 Nisan 1867'de) Siegfried Meyer'e *Kapital*'in yapısıyla ilgili olarak yazdığı mektupta açıkça ortaya koyduğu düşüncesini, daha Mayıs 1863'te belirlemiş olduğunu gösteriyor: "*Cilt I Kapitalist Üretim Sürecini* içeriyor ... *Cilt II* teorik bölümü sürdürüyor ve tamamlıyor. *Cilt III*, *onyedinci yüzyılın ortasından bu yana ekonomi politiğin tarihi*."* (Marx o sıralarda *Kapital*'in ikinci ve üçüncü kitaplarını *tek* cilt halinde yayınlamayı öneriyordu).

Marx'ın, *Kapital*'in dördüncü "tarihsel-yazınsal" kitabından doğrudan ilk kez sözettiğini Engels'e yazdığı 31 Temmuz 1865 günlü mektupta görüyoruz. Marx, *Kapital*'inin ne durumda olduğunu yazıyor: "Teorik bölümü (ilk üç kitabı) tamamlamak için yazılması gereken daha üç bölüm var. Ondan sonra bir de yazılacak dördüncü kitap, tarihsel-yazınsal olan var; tüm sorunlar, ilk üç kitapta çözüldüğü için, bana göre, bu sonuncusunu yazmak, göreli olarak en kolayı; ve tarihsel çerçevede bir yineleme olacak." Yukarıda alıntılanan 15 Ağustos 1863 günlü mektubunda Marx, "tarihsel bölüm"den esasen yazılmış olan bir şey diye sözettiğine göre, şimdi burada, Marx'ın neden henüz "yazmak"tan sözettiği sorusu akla gelebilir.

* Bkz: Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar*, 1, s. 218. –*Ed.*

1863 ve 1865'te söylenenler arasındaki fark şuradan geliyor: Aradaki dönemde, 1864-1865'te Marx yapıtının teorik bölümlerini yeni bir kalıba döktü ve yeniden yazdı; ama dördüncü kısım, "tarihsel-yazınsal kısım", 1862-1863'te yazıldığı ilk durumundaydı; *Kapital*'in ilk üç cildinin yeniden redakte edilmesi nedeniyle de o bölümlerle uyum sağlamak için, üzerinde yeniden çalışılması gerekiyordu.

Siegmund Schott'a 3 Kasım 1877 tarihli mektubundan anlaşıllığına göre, Marx da daha sonraları *Kapital*'in tarihsel bölümünü bir ölçüde yazılmış saymaya başlamıştır. Bu mektupta Marx, *Kapital*'le ilgili çalışması konusunda şöyle der: "Gerçekte ben *Kapital*'e (üçüncü tarihsel bölümle) tersten başladım; ondan, en son ele alınan birinci cilt, halka, doğal olarak bazı sınırlamalarla önce sunuldu, hazırlanır hazırlanmaz basıldı; bu arada her araştırmada olduğu gibi öteki iki cilt ham malzeme olarak kaldı." Burada tarihsel bölüm üçüncü cilt olarak anılıyor; çünkü daha önce belirtildiği gibi Marx, *Kapital*'in ikinci ve üçüncü kitaplarını tek cilt halinde, cilt II olarak çıkarmak ve dördüncü cildi, "Teorinin Tarihi"ni, üçüncü cilt yapmak istiyordu.

Marx'ın bu açıklamalarına dayanarak, *Artı-Değer Teorileri*'nin (ek tarihsel taslaklar ve XX-XXIII. not defterlerindeki notlarla birlikte) *Kapital*'in dördüncü kitabının —dördüncü cildin— özgün ve tek müsveddesi olduğunu söyleyebiliriz. Engels ve Lenin, *Artı-Değer Teorileri*'ni, *Kapital*'in dördüncü cildi sayıyorlardı.

Bu nedenlerledir ki, Marx'ın 1861-1863 elyazmalarına verdiği ad olan *Artı-Değer Teorileri*'ne, bu ciltte, ayraç içinde "*Kapital*'in IV. Cildi" sözcükleri eklendi.

*

Engels, *Artı-Değer Teorileri* elyazmalarına ilk kez, 16 Şubat ve 24 Mart 1884'te Kautsky'ye yazdığı mektuplarda* değinir. İkinci mektupta Engels, *Kapital*'i basan yayıncıyla, Meissner'le anlaşmaya varıldığını, *Kapital*'in ikinci ve üçüncü kitaplarını, tüm yapıtı tamamlayacak son cilt olarak *Artı-Değer Teorileri*'nin izleyeceğini bildirir.

Bernstein'a Ağustos 1884'te yazdığı mektupta Engels, *Kapital*'in bu sonuncu cildi hakkında daha ayrıntılı bilgi verir: "... 'Teorinin Tarihi', aramızda kalsın, büyük ölçüde yazılıp çıkarılmış durumda. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın elyazmaları — sanırım sana buradayken göstermiştim— *Artı-Değer Teorileri*'nin

* Bkz: Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar* 2, Sol Yayınları, Ankara 1996, s. 175-177, 180-182. *–Ed.*

yaklaşık 500 *quarto** sayfalık bölümünü ... içeriyor; kuşkusuz ondan sonra, bu malzemenin bir kısmı başka biçimde işlendiği için kesilip atılacak birçok yer var ama, gene de geriye yeterince malzeme kalıyor."

Kapital'in II. cildine Engels'in yazdığı (5 Mayıs 1885 tarihli) önsöz, *Artı-Değer Teorileri*'nin elyazmaları hakkında ve nasıl yayımlamayı düşündüğü konusunda çok ayrıntılı bilgi veriyor. Engels, 1861-1863'te yazılan uzun *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* elyazmalarının gövdesini *Artı-Değer Teorileri*'nın oluşturduğuna işaret ediyor ve şöyle diyor: "Bu kesim, ekonomi politiğin esasının ve özünün, artı-değer teorisinin, ayrıntılı eleştirel tarihini içeriyor ve buna koşut olarak, öncüllerine karşı giriştiği polemiklerde, daha sonra ikinci ve üçüncü ciltlerin elyazmalarında ayrı ayrı ve kendi mantık bağıntısı çerçevesinde incelenen noktaların çoğunu geliştiriyor. İkinci ve üçüncü ciltlerin kapsadığı çok sayıda parçayı ayırdıktan sonra, bu elyazmasının eleştirel kısmını *Kapital* cilt IV olarak yayınlamayı düşünüyorum. Böyle değerli bir elyazması, şimdiki bu ikinci cilt için kullanılamazdı."

1880'lerin sonuna doğru ve 1890'ların ilk yıllarında, Engels, *Kapital*'in III. cildini yayınladıktan sonra, dördüncü cildin, *Artı-Değer Teorileri*'nin hazırlığına girişme niyetinde olduğunu yineleyerek belirtir. Ne var ki, *Teoriler*'in elyazmasında yeralan teorik parçaları ayıklamaktan artık eskisi kadar kesin sözetmez.

Engels'in, *Artı-Değer Teorileri* elyazmasından, en son Bauer'e yazdığı 10 Nisan 1895 günlü mektupta sözeder. Bu mektupta da görüldüğü gibi, Engels, 1895'te hâlâ Marx'ın bu yapıtını yayınlamayı başaracağı umudunu taşıyordu. Ama Engels, *Kapital*'in sonuç cildini tamamlayamadı; bu mektubun yazılışından dört ay sonra öldü.

Yukarıda alıntılanan sözlerinde de açıkça görüldüğü gibi Engels, *Artı-Değer Teorileri*'ne büyük önem veriyordu ve *Kapital*'in IV. cildi sayıyordu. Ancak Engels'in 1884-1885'te "II. ve III. ciltlerde yeralan birçok parçayı" metinden çıkarma niyetinde olduğu da açıkça görülüyordu.

Burada doğal olarak akla şu soru geliyor: Engels'in bu niyeti ya da önerisiyle ilgili olarak bizim tutumumuz ne olmalı?

Artı-Değer Teorileri'nin elyazmalarından bir dizi parçayı, ancak ve yalnızca Marx'ın görkemli arkadaşı ve savaşım yoldaşı, hatta bir bakıma *Kapital*'in ortak-yazarı Engels çıkarabilirdi. Bazı parçaların ayıklanmasından sonra geriye kalan bölümlerin kopuk-kopuk olmaması için, bu parçalar üzerinde büyük ölçüde çalışılması ve özel olarak yazılmış eklerle bunların birbirine bağlanması gerekir-

* Yarım forma. 8 sayfa. -ç.

di. Marx'ın metni üzerinde böyle bir çalışma yapma hakkına sahip olan tek kişi de Engels'ti.

Artı-Değer Teorileri metninde yukarda anılan "birçok parçayı" olduğu gibi korumanın bir başka gerekçesi daha var. Engels'in bu bölümleri ayıklama niyeti, *Artı-Değer Teorileri*'nin elyazmalarını ayrıntılı biçimde incelemeye başlamadan önceki *ilk* niyetiydi. *Kapital*'in III. cildine yazdığı önsözden de biliyoruz ki, Engels, Marx'ın elyazmalarını basıma hazırlama çalışmaları sırasında, zaman zaman ilk niyetlerini ve planlarını yeniden düşünüp değiştirdi. Engels, ilk başta, *Kapital* III. Cildin V. Kısmını yeniden biçimlendirmek istedi; çünkü Marx'ın elyazmalarında bu kısım henüz bitirilmemişti. Engels, önsözünde, bu kısmı en az üç kez esaslı biçimde yeniden yazmak istediğini, ama sonunda bu düşünceden vazgeçtiğini ve "eldeki malzemeyi olabildiği ölçüde belli bir düzene sokmakla ve ancak kaçınılmaz eklentileri yapmakla" yetinmeyi kararlaştırdığını yazar. Şimdi buradan giderek, denebilir ki, *Artı-Değer Teorileri*'ni Engels yayına hazırlasaydı, elyazmalardaki teorik ara-parçaları olduğu gibi bırakırdı. Bu varsayım çok olasıdır; çünkü teorik ara-parçaların içinde öyleleri var ki, o parçalarda Marx, örneğin *Kapital*'in III. cildinde —özellikle rant kesiminde— açıklamalarına esaslı eklemeler yaparak önemli teorik çözümlemeler getirmektedir.

Lenin, *Artı-Değer Teorileri*'nin elyazmasındaki teorik çözümlemeleri çok yüce tutuyordu. Kendi yazılarında, Marx'ın bu çalışmasının hem tarihsel-eleştirel, hem saf teorik içeriğine çok değer verdiğini ifade ederek, sık sık gönderme yapıyordu. Özellikle de Marx'ın, rantın yapısı üzerine görüşlerini geliştirdiği kesimleri çok değerli buluyordu (Bkz: V. İ. Lenin, *The Agrarian Question and the "Critics of Marx"*, İngilizce baskı, Moskova 1954, s. 29 ve 158;* *The Agrarian Programme of Social-Democracy in the First Russian Revolution, 1905-1907*, İngilizce baskı, Moskova 1954, s. 101, 140, 143**). Lenin, "Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*'nde, toprağın kamulaştırılmasının devrimci —burjuva-demokratik devrim anlamında— öneminin, özgün bir açıklıkla ortaya konduğu pasajlarından söz eder (*The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky* [*Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*], İngilizce baskı, Moskova 1952, s. 152; *The Agrarian Programme*..., s. 145, 175-176; *Works* [Yapıtlar], 4. Rusça baskı, c. 15, s. 148 ve c. 16, s. 104, vb.) Lenin, Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*'nden mutlak rant konusundaki temel tezlerini alın-

* Lenin, "Tarım Sorunu ve 'Marx'ın Eleştirmenleri'", *Tarımda Kapitalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1996, s. 81, 205. –*Ed.*

** Lenin, "Birinci Rus Devriminde (1905-1907) Sosyal-Demokrasinin Tarım Programı", *Toprak Meseleleri*, Sol Yayınları, Ankara 1969, s. 42, 53. –*Ed.*

tılar ve *The Agrarian Question and the "Critics of Marx"*'ta (s. 29*) *Artı-Değer Teorileri*'nin yayınlanışından yıllar önce kendisinin tarım sorununa yaklaşımındaki doğruluğu, bu tezlerin teyid ettiğini belirtir.

*

Artı-Değer Teorileri'ni ilk kez 1905-1910'da Kautsky yayınladı; ondan bu yana da Kautsky baskısı, hem Almanca, hem başka dillerde birçok kez yayınlandı; Rusça'da da birçok kez yayınlandı.

Kautsky baskısında ciddi kusurlar vardır. Tümden yanlış bir varsayımdan, *Artı-Değer Teorileri* elyazmasının uyumlu bir plandan yoksun olduğu ve bir tür "kaos" olduğu varsayımından yola çıkarak Kautsky, elyazmasını keyfi bir "uyarlama"dan geçirmiş, devrimci marksizmin en önemli ilkelerini revize etmişti.

Her şeyden önce Kautsky, Marx'ın bizzat düzenlediği ve yazım sırasında uyduğu içindekiler listesinde yeralan malzemeyi o listeye göre kullanmadı; o düzenlemeyi kaba bir biçimde bozdu. Kautsky, kendi baskısını hazırlarken, içindekiler listesini tümüyle gözardı etti; hatta kitaba bile almadı.

Marx'ın elyazmalarındaki malzeme tutarlı bir biçimde ve belli bir mantık sıralamasıyla düzenlenmişti. Burjuva ekonomistlerin, ekonomi politiğin temel sorunlarını çözme çabalarını çözümleyen Marx, klasik burjuva ekonomi politiğe damgasını vuran sınıfsal bakış sınırlılıklarını gösterir; burjuva ekonomistlerin, ele aldıkları sorunlara ve hepsinin üstünde temel soruna —artı-değer sorununa— iç tutarlılığı olan bilimsel temelde çözümler bulma yetersizliklerini ortaya koyar. Marx'ın elyazmaları, burjuva ekonomi politiğin gelişiminin, çelişkilerle dolu bir süreç olduğunu gösterir; Smith'le Ricardo'nun teorilerini incelerken, bazı açılardan, fizyokratlara bakışla bu ikisinin bilimi ilerlettiklerini, ama başka bazı yönlerden fizyokratların hatalarını yinelediklerini ve geri adım attıklarını gösterir. Kautsky, Marx'ın bu diyalektik gözlemlerini çok ciddi biçimde çarpıtmıştır; elyazmalardaki malzemenin tümünü, kronolojik bir sıralamaya, bir dış etmene bağlamış ve böylece burjuva ekonomi politiğin gelişimini düzgün bir evrim süreci gibi sunmuştur.

Kendi kronolojik planını izleyerek Kautsky, hazırladığı baskının en başına, Marx'ın elyazmasında fizyokratlar bölümüne giriş niteliğinde olan James Steuart'ın görüşlerini belirleyen parçayı değil, XX. ve XXII. not defterlerinden alınan dört kısa parçayı (Petty, D'Avenant, North ve Locke, Hume ve Massie) koymuştur. Kautsky

* Lenin, *Tarımda Kapitalizm*, s. 81. –*Ed.*

bu parçaları (daha başka parçalar gibi) mekanik bir biçimde, ilk cildin ilk bölümüne aktarmış, böyle yaptığı için de VI-XVIII numaralı not defterlerinin (James Steuart'tan Richard Jones'a kadar) XX-XXIII numaralı tamamlayıcı not defterleriyle olan anlatım bağlantılarını arap saçına döndürmüştür.

Marx'ın elyazmasında, Quesnay'nin, toplam sermayenin yeniden-üretimi ve dolaşımı teorisinin çözümlenişi, Smith'in teorilerinin çözümlenişini izler; Kautsky baskısında elyazmasının bu kısmı Smith bölümünün önünde yeralıyor; üstelik Kautsky'nin verdiği yeni bir biçimle. Kautsky, bu bölümün onda-dokuzunu, ana metinden keyfî bir biçimde ayırıyor, küçük puntolarla dizilmiş bir ek olarak metne katıyor.

Kautsky, ayrıca, Marx'ın, sosyal sermayenin yeniden-üretimi konusundaki görüşlerini ortaya koyduğu teorik ara-açıklamaları da kitap metnine gene küçük puntolarla dizilmiş bir ek olarak katıyor. Kautsky, Marx'ın tarihsel-eleştirel ve teorik çalışmaları arasındaki iç bağlantıyı büyük ölçüde bozarak, bu parçaları, elyazmasındaki çeşitli yerlerden koparıp ayırıyor.

Kautsky, kendi baskısının ikinci cildinde de Marx'ın elyazmasında verdiği malzemenin düzenlenişinden açık biçimde ayrılıyor. Marx, elyazmasının bu bölümüne, Rodbertus'un rant teorisinin eleştirisiyle başlamıştı; Kautsky baskısı Ricardo'yla ilgili olan "Artı-Değer ve Kâr" bölümüyle başlıyor; Rodbertus teorisinin eleştirisi bundan sonra geliyor. Elyazmasında Ricardo'nun artı-değer ve kâr oranının değişimi süreci konusundaki görüşleri üzerinde Marx'ın çözümlemesi, rikardocu rant teorisinin eleştirisini izliyor. Bu kısım, Kautsky baskısında cildin en başındaki "Artı-Değer ve Kâr" bölümünün içinde yeralıyor. Kautsky, burada da elyazmasındaki malzeme sıralamasından ayrılarak, Marx'ın yapıtındaki önemli ilkesel noktaları gözlerden saklıyor; özellikle Marx'ın, rant teorisinde Ricardo'nun yaptığı hataların, rikardocu kâr doktrinine damgasını vurduğu biçimindeki görüşünü gözlerden saklıyor.

Elyazmasında yaptığı bu keyfî düzenlemeler nedeniyle, Kautsky baskısı, özgün metinde organik biçimde bağlanmış olan sorunları birbirinden koparıyor. Örneğin Marx'ın elyazmasındaki "Ricardo'nun Kâr Teorisi" bölümü, ortalama kâr oranının oluşum süreci hakkında Ricardo'nun görüşlerinin eleştirisini ve kâr oranının düşmesi konusundaki kendi görüşlerini içerir. Kautsky baskısında, aynı bölümün bu iki parçası, birbirinden 350 kitap sayfası ayrı düşmüştür.

Elyazmasındaki tüm malzemeyi, Kautsky, sınıf savaşımı sorunlarını ve ekonomik teoriler ile bu teorilerin içinde geliştiği sos-

yal ve siyasal çevre arasındaki derin bağlantıyı gözlerden saklayacak biçimde vermiştir. Örneğin Kautsky baskısının ikinci cildinde, başlığını Kautsky'nin koyduğu bir "Anderson ve Malthus. Roscher" kesimi yeralıyor. Marx, elyazmasının bu kesime denk gelen parçasında, Anderson'un rant konusundaki görüşlerini egemen sınıfların en gerici unsurları yararına Malthus'un çarpıttığını, Ricardo'nun ise bu görüşlerden toprak aristokrasisine karşı yönelttiği sonuçlar çıkardığını gösteriyor. Bundan sonra Marx, rant sorununun tüm tarihini hoyratça çarpıtmış olan sıradan ekonomist Roscher üzerinde duruyor. Elyazmasında, ekonomi politiğin tarihi konusundaki derin sınıfsal çözümlemelerin modeli olan bu bölümün açık ve siyasal yönden keskin olan içeriğini, Kautsky, hiçbir sistematikleştirme kaygısı taşımaksızın, yalnızca adları sıralayan renksiz bir genel başlık altında üstüste yığıvermiştir.

Bu tür editoryal başlık koyma, Kautsky baskısının ayırdedici özelliğidir. Kendi baskısında bölümlere ve paragraflara koyduğu başlıklar, nesnelci [*objektivist*], yansız bir niteliktedir. Örneğin "Adam Smith ve Üretken Emek Kavramı", "Ricardo'nun Değer Anlayışı", "Ricardo'nun Artı-Değer Görüşü", "Kâr Oranı", "Değer ve Artı-Değer", "Değişen Sermaye ve Birikim" vb. gibi başlıklar böyledir. Kautsky'nin başlıkları, Marx'ın günışığına çıkardığı şeyleri, örneğin Smith'in iki farklı değer tanımını, Smith'in değer ve gelir arasındaki ilişkilerin ikili yapısını, Ricardo'nun ortalama kâr oranı yasasını değer yasasıyla ilişkilendirmekteki yetersizliğini, vb. hiçbir biçimde göstermez. Başlık koyarken Kautsky ayrıca, Smith'le Ricardo'nun görüşlerindeki sıradan öğeleri de gözlerden saklar; ve Ramsay, Cherbuliez ve Richard Jones'la ilgili bölümlere koyduğu başlıklarla, okurda, marksist ekonomi politiğin bazı unsurlarının bu burjuva ekonomistlerin yapıtlarında bulunduğu gibi yanlış bir izlenim yaratma hesabı yapar.

Marx'ın metninde Kautsky'nin yaptığı çarpıtmalar ve revizyonlar en hoyrat ve açık biçimde, onun yaptığı çok sayıdaki kırpmalarda görülür. Kautsky, kendi baskısında yalnızca sözcükleri ya da tümceleri atmakla kalmamış, Marx'ın o örgün yazımıyla bazıları üç, dört ya da daha fazla sayfa tutan koca koca parçaları da kırpmıştır. Kautsky'nin kestiği parçalar arasında, tam bir bölüm bile vardır; bu bölüm, Marx'ın içindekiler listesinde "Ekonomistlerin Hasmı Olarak Bray" başlıklı bölümdür. Kautsky, başka parçaların yanısıra, Marx'ın, kapitalizmde işçi sınıfının mutlak yoksullaşmasının ekonomik önkoşullarından sözettiği bölümü de atlamıştır. İşçi sınıfının mutlak yoksullaşması tezini yadsıyan revizyonist Kautsky, bir kez çarpıtma yoluna girdikten sonra, bu önemli ilke so-

rununda Marx'ın kanıtlarını okurdan saklamaktan çekinmemiştir.

Elyazmasını "redakte" ederken Kautsky, Marx'ın, burjuva ekonomistlerin görüşlerini kökünden çürüten eleştirilerinin dozunu yumuşatmaya ve burjuvazinin mazeretçi savunucularına yönelttiği amansız eleştirinin öfkeli, hırslı, yakıcı ifadelerini, "terbiyeli", kaypak sözlerle değiştirmeye çalışmıştır. Böylece Kautsky, Marx'ın burjuva ekonomistler için kullandığı "eşekler", "köpekler", "ayak takımı" türünden tüm niteleme sözcüklerini ayıklamıştır.

Ve son olarak Kautsky baskısının tümüne egemen olan tipik özellik, metnin yazılışı sırasında yapılan çok sayıda ve bazan acemice hatalardır; metindeki İngilizce ya da Fransızca deyimlerin tam karşılığı verilmeksizin hatta bazı durumlarda yanlış biçimde çevrilmesidir; Marx'ın düşünce akışıyla tutarlı olmayan keyfî editoryal eklemelerdir; Marx'ın bazı terimlerinin yerine başka terimler konması gibi kesinlikle izin verilemeyecek değiştirmelerdir vb..

Marx'ın, içindekiler listesinin tümden dikkate alınmaması; elyazması malzemesinin keyfî ve yanlış bir biçimde düzenlenmesi; Marx'ın eleştirdiği kavramların sınıfsal özünü atlayan nesnelci başlıklar; Marx'ın ekonomik öğretisiyle tüm burjuva ekonomi politik arasındaki temel antitezi gözlerden gizlemek; Kautsky'nin giderek uzaklaştığı devrimci marksizmin önemli tezlerini içeren bölümlerin bütünüyle kaldırılıp atılması — bütün bunlar, yalnızca bilimsel bir yayının gerektirdiği temel ilkelerin ciddi biçimde ihlaliyle kalınmadığını, ayrıca marksizmin de doğrudan tahrif edildiğini gösteriyor.

*

Bu baskı hem *Artı-Değer Teorileri*'nin ana metnini —James Steuart'tan Richard Jones'a kadar "teorinin tarihi"nin birbiriyle bağlantılı açıklamasını veren ve Marx'ın hazırladığı içindekiler listesinde belirtilen ana metni— ve V, XV, XX, XXI, XXII ve XXIII. not defterlerinde yeralan ve ana metne ek olan ara-açıklamaları içermektedir. Bu ek bölümler, ana metindeki açıklamaların sırasını kesintiye uğratmama düşüncesiyle, eklenti olarak verilmiştir.

Bu materyalin uzunluğu (yaklaşık 110 forma), kitabın üç cilde bölünmesini gerektirmiştir. Eklentiler de bu üç cilde dağıtılmıştır; öyle ki, her cildin sonunda, o cildin içindeki ana metinle bağlantılı olan ek ara-açıklamalar ve notlar bulunmaktadır.

Ana metnin düzenlenişi, Marx'ın hazırladığı içindekiler listesini aynen izlemektedir. Yalnızca, bazı elyazması defterlerdeki metinlerin düzenlenişinde, Marx'ın zaten işaret etmiş olduğu birkaç

değişiklik yapılmıştır. Örneğin, VII. not defterinde, Smith'in üretken emek kavramı üzerinde durur ve bununla ilgili olarak, Smith'in görüşlerini Germain Garnier'nin sıradanlaştırdığını belirtirken Marx, John Stuart Mill konusunda uzun bir ara-açıklamaya yer verir. Bu ara-açıklama şu sözlerle başlar: "Garnier üzerinde durmadan önce [konudan biraz saparak] yukarda anılan *oğul Mill* hakkında yeri gelmişken birkaç söz. Burada söylenecek olanlar gerçekte, bu kesimde daha ilerde, rikardocu artı-değer teorisinin tartışılacağı bölüme aittir; yani henüz Adam Smith'le ilgili olduğumuz bu bölüme değil." Bu açıklamaya ve XIV. not defteri için Marx'ın daha sonra hazırladığı içindekiler listesine uygun olarak John Stuart Mill konusundaki ara-açıklama, bu baskıda *Teoriler*'in üçüncü kısmında, rikardocu ekolün gerileyişi konusundaki bölümde, Marx'ın, John Stuart Mill'e ayırdığı özel kesime konmuştur. Bir başka yer değiştirme örneği: X. not defteri, İngiliz sosyalist Bray hakkında kısa bir bölümü içermektedir (elyazmasının 441-444. sayfaları); *Artı-Değer Teorileri*'nin son bölümlerinin daha sonra düzenlenen içindekiler planında (XIV. not defterinin kapağında) Marx, "Ekonomistlerin Hasmı Olarak Bray" başlıklı bu parçayı "Ekonomistlerin Hasımları" bölümüne aktarmıştır; Marx'ın bu belirlemesini izleyerek, bu baskıda elyazması sayfa 441-444, çalışmanın üçüncü cildine aktarılmıştır.

Metnin bölümlere ayrılışı, Marx'ın hazırladığı içindekiler listesinde ve elyazmasının çeşitli yerlerinde bulunan yönlendirmelere göredir. Elyazmasının bazı parçalarının başlıkları için de (1) Marx'ın içindekiler listesinde yeralan başlıklar; (2) *Kapital*'in I ve III. ciltleri için Marx'ın hazırladığı, *Teoriler*'in bazı bölümlerine göndermeler yapılan plan taslaklarındaki başlıklar; (3) *Teoriler*'in metnindeki başlıklar kullanılmıştır. Ne var ki, bütün bunların tümü bir arada gene de elyazmasının bölümleri ve alt bölümlerinde kullanılması gereken başlıkların göreli olarak küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Başlıkların geri kalan kısmı —çoğu— elyazması metni esas alınarak ve olabildiği ölçüde Marx'ın kendi terminolojisi ve formülasyonları kullanılarak editörler tarafından belirlenmiştir. Editörlerin koyduğu başlıklar —genelde editörlerin yaptığı tüm öteki eklemelerde olduğu gibi— köşeli ayraç içine alınmıştır; böylece Marx'ın başlıklarından kolaylıkla ayırdedilebilmeleri sağlanmıştır.

Elyazmasındaki apaçık kalem sürçmeleri, kural olarak, dipnotlarla bir açıklama yapılmaksızın düzeltilmiştir. VI ve X. not defterlerindeki metinde çok belirgin birkaç kalem sürçmesini elyazmaları üzerinde bizzat Engels düzeltmiştir. 1861-1863 elyazmalarında

Marx'ın kullandığı özgün terimler notlarda açıklanmıştır. Marx'ın alıntı yaptığı ya da adını andığı kitapların başlıkları bu baskıda metin içinde asıl yazıldığı dildeki biçimiyle verilmiştir.

*

Artı-Değer Teorileri'nin baskıya hazır olmayan bir durumda bırakılmış olması gerçeğine karşın, bu çalışma, Marx'ın, *Kapital*'in sonuncu ve dördüncü cildini oluşturmasını düşündüğü "Teorinin Tarihi"nin tam ve birbiriyle bağlantılı bir resmini vermektedir. Bu çalışmada Marx, burjuva ekonomi politiğin, doğumundan, sıradan ekonomi politik diye adlandırdığı "mezar"ına kadar geçirdiği evrim sürecinin tümünü ortaya koyar.

Daha önce belirtildiği gibi, bu baskıda, *Artı-Değer Teorileri* malzemesi ve onlarla bağlantılı ek bölümler üç kısma ayrılmıştır. Malzemenin bölünüşünü, elyazmalarının içeriği belirlemiştir.

Birinci Cilt esas metinden yedi bölümü (VI-X numaralı not defterleri) ve onüç ek kesimi içermektedir. Bu cilt, esas olarak fizyokratlar (bölüm II ve VI) ile Adam Smith'in (bölüm III ve IV) görüşlerinin eleştirel çözümlemesine ayrılmıştır. Bölüm I ("Sir James Steuart"), moneter ve merkantil sisteme rasyonel bir çerçeve çizmeye dönük olarak Steuart'ın harcadığı umutsuz çabaları ortaya koyarak, fizyokrat teorinin çözümlenişine bir tür giriş niteliğindedir. Marx, ekonomi politiğin gelişiminde fizyokratların rolünü ve özellikle de artı-değerin kökenini, dolaşım alanından üretim alanına aktarmış olmalarını, onları Steuart'la karşılaştırarak daha keskin çizgilerle ortaya koymuştur.

Marx, fizyokratların ekonomik görüşlerini çözümleyerek, sistemlerindeki çelişkileri, yani bazan doğanın saf bir armağanı, bazan da toprak sahibinin tarım işçisinin özel üretkenliğinin sonucuna elkoyması olarak gösterilen artı-değer kavramının ikili doğasını ortaya koyar. Fizyokrat ekolün evrimini anlamanın anahtarı buradadır. Marx bu ekol içindeki düşün savaşını anlatır ve fizyokrat teorinin ardıllarınca sıradanlaştırılmasına kadar izler. Fizyokrat ekolün içindeki ideolojik savaşıma ilişkin çözümlemeleri, fizyokrat görüşlerin sınıfsal özüne ilişkin tanımlamalarıyla ayrılmaz biçimde bağlantılıdır.

Marx, ayrıca, Adam Smith'in teorisinin (bölüm III) en önemli ekonomik kategorilerini ele alır, çelişkilerini ve tutarsızlıklarını ortaya koyar. Marx, Smith'in teorisini eleştirel bir bakışla çözümler, içerdiği sıradanlığı gözler önüne serer. Smith'in öğretisindeki bu bilimsel ve sıradan öğelerin karşıtlığı, burjuva ekonomi politiğin

gelişimini anlamanın zorunlu temelidir; Marx'ın gösterdiği gibi, proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşımı keskinleştikçe burjuva ekonomi politik giderek daha sıradan bir nitelik almıştır.

Smith'in toplumsal ürünün tüm değerini gelire indirgeyen dogmatik yaklaşımına yönelttiği eleştiriyle bağlantılı olarak Marx, III. bölümde, toplam toplumsal sermayenin yeniden-üretiminin teorik bir çözümlemesini ortaya koyar ve değişmeyen sermayenin yenilenmesi sorununa kapsamlı bir biçimde ve özellikle eğilir. Genel teorik öneminin yanısıra, bu ara-açıklama (ilk ciltteki en uzun teorik ara-açıklama), toplumsal üretimin iki kanadı [tüketim malları üretimi ve üretim araçları üretimi –ç.] teorisine Marx'ın nasıl ulaştığını göstermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır.

IV. Bölüm Smith'in, üretken emekle üretken-olmayan emek üzerindeki görüşlerini ele alır. Bunun yanısıra bu bölüm, Smith'in görüşleriyle ilgili olarak patlak veren bir çekişmeyi irdeler ve burjuva ekonomi politiğin üretken emek ve üretken-olmayan emek sorununu ele alıştaki sıradanlığı ortaya koyar. Marx, bu sorunda yalnızca Smith'in görüşlerinin değil, ama aynı zamanda fizyokratların görüşlerinin de nasıl sıradanlaştığını geriye doğru izler. Marx'ın bu bölümde eleştirdiği birçok sıradan kavramlama, dejenere olarak açıktan açığa kapitalizmi mazur göstermeye dönüşmüş çağdaş burjuva ekonomi politik tarafından da benimsenmektedir.

VI. Bölüm, ("Quesnay'nin Ekonomik Tablosu") bizi yeniden fizyokratlara geri götürür. Materyalin böyle düzenlenişinin makul bir gerekçesi vardır. Gerçi, Marx'ın kapsamlı çözümlemelerinin gösterdiği üzere, Adam Smith'in teorisi bir bütün olarak, burjuva ekonomi politiğin gelişiminde ileri doğru atılmış önemli bir adımdır ama, Smith yeniden-üretim sürecine ilişkin çözümlemelerinde, fizyokratlara bakışla, geri adım atar. Marx'ın materyali düzenleyiş biçimi, klasik burjuva ekonomi politiğin gelişimindeki zikzak çizgiyi, yani belirli sorunları ele alışında ileri hareket ederken, başka sorunları ele alışında geri hareket ettiğini gösterir.

Necker ve Linguet ile ilgili iki kısa bölüm, kapitalizmde iki sınıfın karşıt doğasını ortaya koymaya dönük daha önceki iki çabanın çözümlenişidir.

Birinci cildin ekleri, V, XX, XXI, XXII, XXIII numaralı not defterlerindeki tarihsel-eleştirel denemelerle notları ve XIII numaralı not defterinin kapağını içermektedir. 1-7 arası Ekler, Hobbes'un, Petty'nin, Locke'un, North'un, Berkeley'in, Hume'un ve Massie'nin ekonomik görüşlerinin niteliklerini kapsamaktadır. Marx bu görüşlerde, emek-değer teorisinin ve sermaye ve faiz öğretisinin ilk izlerini görür. 8-10 arası Ekler, fizyokrat ekolle ilgili ek malzeme ver-

mektedir. 11. Ek, tüm uğraşları üretken gösterme gayreti içinde olan —çağdaş burjuva ekonomi politikte de çok yaygın olarak gözlenen— görüşün eleştirisi niteliğindedir. 12. Ek, elyazmasının XXI. not defterinde yeralan uzun, teorik bir denemedir; bu denemede Marx, kendi görüşlerini ayrıntılarıyla ortaya koyar; üretken emek ile üretken-olmayan emek konusundaki sorunlar üzerinde tek bilimsel görüştür. Bu teorik deneme, ana metnin IV. uzun bölümünde üretken emek konusunda Marx'ın ortaya koyduğu tarihsel-eleştirel çözümlemeden genel sonuçlar çıkarmaktadır. Son olarak, 13. Ekte, *Kapital*'in I ve III. kısımlarının plan taslağı yeralmaktadır. Bu taslak, *Kapital*'in biçimlenişinin tarihini anlamak bakımından olağanüstü önemdedir; ayrıca, bazı temaların tarihsel-eleştirel bölümle bağlantılı formülasyonlarını içermektedir.

Artı-Değer Teorileri'nin ikinci kitabında (VIII-XVIII. bölümler, X-XIII. not defterleri) Ricardo öğretisinin eleştirel çerçevede çözümlenmesi esas konudur. Bunun yanısıra, Adam Smith'in maliyet fiyatı ve rant teorisinin eleştirisi yeralmaktadır. Ricardo'nun sistemini çözümlerken Marx, bu sistemin, Smith'e ait bazı hatalı önermelerden hareket ettiğini gösterir. Bu bağlantı çerçevesinde Marx, Smith'in bu konulara ilişkin görüşlerini özel bir incelemeden geçirir.

Marx'ın elyazmasındaki malzemenin düzenlenişine uygun olarak ikinci kitap, Rodbertus'un rant teorisini (bölüm VIII) ayrıntılı olarak değerlendiren bir "ara-açıklama" ile başlamaktadır. Ricardo'nun rant teorisinde mutlak rant kavramının hiçbir biçimde yeralmamış olması, Marx'ın görüşünce, bu teorinin en temel yanlışıdır. Bu nedenledir ki Marx, Ricardo'nun teorisini değerlendiren çözümlemelerinden önce, Rodbertus'un bu kavramı geliştirmeye dönük çabalarını çok geniş bir biçimde ele alır. Bununla bağlantılı olarak Marx, kendi mutlak rant kavramını kanıtlar.

İkinci "ara-açıklama" (bölüm XI) diferansiyel rant (farklılık rantı) konusundaki görüşlerin gelişiminin yoğun bir tarihsel resmidir. Marx, burada, bu sorun üzerindeki çeşitli teorilerin sınıfsal temellerini açığa çıkarır. Ayrıca Marx, bu bölümde rant teorisinin temel önermesini çok köklü biçimde çözümler; rant teorisiyle değer teorisi arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyarak, değer teorisinde yapılan hataların, rant teorisinde hatalı sonuçlara yolaçtığını gösterir.

Bu iki "ara-açıklama", böylece, X-XVIII. bölümlerde yeralan Ricardo teorisinin en ince ayrıntısına kadar çözümleneceği ortamı hazırlar.

Bir yandan Ricardo'nun büyük teorik değerini vurgularken, bir yandan da ilkede, yönteminin hatalı yanlarını —Ricardo'nun orta-

lama kâr oranı yasasını değer yasasıyla ilintilendiremeyişini, kâr teorisindeki sıradan öğelerin varlığını, pazar değerinin oluşum süreciyle ortalama kâr oranına eşitlenme sürecini birbirine karıştırmasını, artı-değer yasasıyla kâr yasasını birbirine karıştırmasını, vb.— vurgular. Marx'ın gösterdiği gibi, tüm bu kusurlar, Ricardo'nun rant teorisinde de vardır. Bu teoriyi eleştirerek Marx, hem mutlak rant teorisini, hem farklılık rantı teorisini kapsayan kendi rant teorisini geliştirir.

XV, XVI ve XVII. bölümler Ricardo'nun artı-değer, kâr ve birikim konularındaki görüşlerinin eleştirel bir çözümlemesini içerir. XVII. bölümde Marx, Ricardo'nun, bunalımların doğası konusundaki hatalı görüşlerinin karşısına, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir gerçeklikte bilimsel olan, kapitalizmin iç-çelişkilerinin zorunlu sonucu olarak bunalımlar görüşünü koyar. XVIII. bölüm, Ricardo'nun brüt gelir ve net gelir sorunundaki görüşlerinin yanısıra makinelerin bulunmasının ekonomik sonuçları üzerindeki görüşlerinin de eleştirisidir.

Böylece *Artı-Değer Teorileri*'nin ikinci kitabında, Ricardo öğretisine Marx'ın yönelttiği eleştirel çözümleme, Ricardo sisteminin tüm yönlerini kavramakta, onun bilimsel değerini gösterirken, bir yandan da görüşlerinin teorik yanılgılarını ve sınıfsal anlayışının neden olduğu bakış sınırlılıklarını ortaya koymaktadır.

Marx'ın, XI. ve XIII. not defterlerinin kapağında yeralan kısa ek notları, II. Kesimde Ekler olarak verilmiştir. Bu Ekler, Marx'ın, sermaye ve rant teorileriyle ilgili belirli bazı tarihsel sorunlar üzerindeki kısa gözlemlerini içermektedir.

Artı-Değer Teorileri'nin III. kitabı (XIX-XXIV. bölümler; XIII-XV ve XVIII. not defterleri) esas olarak, rikardocu ekolün dağılışı ve Marx'ın, "Ricardo'ya dayanan proleter muhalefet" diye nitelediği İngiliz sosyalistlerin görüşlerine eğilir.

Kitap I ve kitap II'de Marx, belirli bazı sorunlarda burjuva ekonomi politiğin nasıl sıradanlaştığını gösterir; kitap III'te ise, burjuvaziyle proletarya arasındaki sınıf savaşımının keskinleşmesi üzerine, sıradanlaşma sürecinin, ekonomi politiğin esas temellerini, ilk ilkelerini ve esas kategorilerini nasıl sardığını ortaya koyar.

Malthus'la ilgili uzun bölümde (bölüm XIX) Marx, aşırı üretimden sakınılmasının çaresi olarak, üretken-olmayan sınıfların, göklere çıkardığı israfçılığı savunan maltusçu yaklaşımın saçmalığını ve aşırı ölçüde gerici olan niteliğini gözler önüne serer. Çalışmasının başka yerlerinde olduğu gibi bu bölümde de Marx, Malthus'u, "egemen sınıfların yüzsüz dalkavuğu", bilimi toprak aristokrasisinin ve burjuvazinin en gerici öğelerinin çıkarına çarpıtan biri ola-

rak damgalar.

Marx, Ricardo'nun ardıllarının, ekonomi politiğin temel sorunlarında da geri adım attıklarını gösterir; Ricardo'nun sistemindeki tüm değerli öğeleri giderek daha açıkça bir yana koyduklarını belirtir (bölüm XX); Torrens'in, emek-değer teorisinin kapitalist ekonomiye uygulanırlığını yadsımasına işaret eder ve ücretler sorununda James Mill'in sıradan arz ve talep kavramına dönüşünü gösterir. Marx ayrıca, Wakefield ile Stirling'in de bu kavrama geri döndüklerini ortaya koyar.

Rikardocu ekolün çözülme süreci McCulloch'la tamamlanır; onun, kapitalist üretim sürecini sinsice mazur gösterişi, teori cephesindeki en "ilkesiz eklektisizm" ile yakından bağlantılıdır. Marx, McCulloch'un emek kavramını çarpıtmasının, ve bunu doğal süreçlere bağlamasının, gerçekte emek-değer teorisini tamamen bir yana bırakmak anlamına geldiğini gösterir.

Marx ayrıca, 1820'lerin İngiliz burjuva ekonomistlerinin Ricardo'ya karşı yazdıkları polemik-türü denemelerde, ekonomi politiğin yasalarının nesnel karakterini yadsımalarında, değeri fiyatla karıştırmalarında ve değer kategorisini bile bir yana bırakmalarında çok ciddi gerici özellikler bulur.

XXI. bölümde Marx, "Ricardo'ya dayanan proleter muhalefet"in (Ravenstone, Hodgskin ve ötekiler) öne sürdüğü görüşleri çözümler. Marx'ın işaret ettiği üzere, onların değeri, işçilerin kapitalist sömürülüşünü kuvvetle vurgulamalarıdır; kârın, rantın ve faizin, işçilerin artı-emeği olduğu biçimindeki görüşleridir; sermayenin üretken olduğu biçimindeki mazeretçi teoriye ve kapitalistlerin işçiler için tüketim malı yığınağı yaptıkları savına karşı polemikleridir.

Bunların yanısıra Marx, Ricardo'nun sosyalist yandaşlarının ekonomik görüşlerindeki teorik yanlışlıkları da izlemiştir: Maddileşmiş, geçmiş emeğin önemini yeterince değerlendirememişlerdir; kapitalist toplumdaki yeniden-üretim sürecine ilişkin düşünceleri yanlıştır; sermayeyi bir fetiş haline getirmekle, bu fetişleşmeyi doğuran gerçek ilişkiler arasındaki iç bağlantıyı kavramakta yetersiz kalmışlardır vb.. Marx, bu sosyalist Ricardo yandaşlarının, Ricardo teorisinin burjuva önermelerinin ötesine geçemediklerini, oysa bu teorinin temellerinin yeniden kurulabilmesi için, onun ötesine geçmeleri gerektiğini göstermiştir.

XXII, XXIII ve XXIV. bölümler Ramsay'ın, Cherbuliez'nin ve Richard Jones'un düşüncelerini eleştirel bir yaklaşımla çözümlemeye ayrılmıştır. Marx, bu ekonomistlerin, değişmeyen sermayeyle değişen sermayeyi ayırma çabası gösterdiklerini ve bu çerçevede, sermayenin organik bileşiminin önem taşıdığını varsaydıklarını be-

lirtir. Bu yazarların görüşlerini eleştirel bir tutumla çözümlerken, Marx, burjuva ufuklarının, onların bakışlarını nasıl sınırladığını ve doğru düşüncelerin tohumlarını geliştirmelerini nasıl olanaksızlaştırdığını, çünkü doğru düşüncenin onların kafasında sıradan bir sermaye ve kâr oranı kavramıyla bir ve aynı olduğunu gösterir.

Artı-Değer Teorileri'nin ana metni, Jones'un görüşlerinin çözümlenmesiyle sona erer. XIV. not defterinin kapağına Marx'ın yazdığı planda ya da içindekiler listesinde "Richard Jones" bölümünden sonra şu sözcükler vardır: "(Bu 5. bölümün sonu)" (Bkz: Bu kitapta s. 32)

Artı-Değer Teorileri'nin III. kitabının, "Gelir ve Kaynakları, Sıradan Ekonomi Politik" başlıklı uzun bir eki vardır. XV. not defterinin ikinci yarısını dolduran bu bölümün ana teması, gelir ve kaynakları sorunudur. Ama bunun yanısıra Marx sıradan ekonomi politiğin —gelirle gelir kaynaklarının fetiş haline getirilmiş biçimlerinin dış görünüşlerine sarılan ve mazeretçi "teorileri"ni onun üzerine kuran— sınıfsal köklerini ve her şeyi bildiğini savlayıcı temelini açıkça ortaya koyar. Marx, klasik ekonomi politik ile sıradan ekonomi politik arasındaki temel farkı gözler önüne serer. Marx bu arada, sıradan sosyalizmin temsilcilerinin ekonomik görüşlerini de eleştirir. Dolayısıyla bu bölüm, her ne kadar tarihsel değil teorik bir görüş açısından yazıldıysa da, *Artı-Değer Teorileri*'nin III. kitabındaki tarihsel-eleştirel çalışmalarla doğrudan ilişkisi olduğu için, III. kitabın Ekler bölümünde yeralmıştır. Daha sonraları Marx, *Kapital*'in, sonuncu tarihsel-eleştirel cildinin, sıradan ekonomi politiğin temsilcileri hakkında özel ve kapsamlı bir bölüm içereceğini yazmıştır (Bkz: Marx'ın Kugelmann'a yazdığı 11 Temmuz 1868 günlü mektup*).

*

Marx, burjuva ekonomi politiğin geçmişi konusundaki derin ve kapsamlı çözümlemesinden çıkardığı özsel sonuçları, özetle ve genelleyerek, *Kapital*'in birinci cildinin ikinci baskısına (Ocak 1873) "Sonsöz" olarak koymuştu: Burjuva olarak kaldığı sürece "su yüzüne çıkmadığı ya da kendisini ancak dağınık ve tek tek olaylarla ortaya koyduğu sürece, ekonomi politik bilim olarak kalabilir."** Marx, İngiltere'deki klasik burjuva ekonomi politik için, "sınıf savaşımının henüz az geliştiği bir dönemde doğmuştur"*** diye yaz-

* Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar* 1, Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 244. —*Ed.*
** Karl Marx, "Almanca İkinci Baskıya Sonsöz", *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 22. –*Ed.*
*** Aynı yapıt, s. 22. –*Ed.*

mıştı. Burjuvaziyle proletarya arasında sınıf savaşımının gelişmesiyle birlikte, burjuva ekonomi politiğin niteliği keskin bir değişiklik geçirir. Fransa'da ve İngiltere'de siyasal iktidarı burjuvazinin ele geçirmesinden sonra "sınıf savaşımı, pratik olduğu kadar teorik olarak da gitgide daha açık ve tehdit edici biçimler aldı. Bu, bilimsel burjuva ekonominin ölüm çanını çalıyordu. ... Çıkar gözetmeyen araştırmaların yerini ücretli yumruklaşmalar, gerçek bilimsel araştırmaların yerini kara vicdanlı ve şeytanca mazur göstermeler almıştı."*

Burjuva ekonomi politiğin bu genel alçalmışlığı geri planının hemen önünde, birkaç ekonomist, Marx'ın dediği gibi, "sermayenin emrindeki ekonomi politik ile, proletaryanın artık daha fazla görmezden gelinemeyen istekleri arasında uzlaşma sağlama çabasına"** girişti. Böyle bir "uzlaşmazı uzlaştırma" çabasına girenlerden biri de John Stuart Mill'di. Marx, bu tür çabaların, burjuva ekonomi politiğin sınırları içinde kalmakta ve bu ekonomi politiğin bozuluşuna ve iflasına tanıklık etmekte oldukları için, kesinlikle umutsuz çabalar olduğunu belirtir. Bununla bağlantılı olarak Marx, *Mill'e Göre Ekonomi Politiğin Ana Hatları*'nda burjuva ekonomi politiğin iflasına "usta bir beynin ışığını tutan büyük Rus bilgin ve eleştirmen" N. G. Çernişevski'nin büyük önemini özenle vurgular.

Çernişevski, John Stuart Mill'in kitabı konusundaki eleştirel çözümlemelerini 1860-1861'de, yani yaklaşık olarak, Marx'ın *Teoriler* üzerinde çalıştığı sıralarda yazmıştı.

Çernişevski'nin bütün yazılarında, "kapitalistlerin teorisi" diye nitelediği eski ekonomi politiğe karşı, çok açık biçimde "emekçi halkın teorisi" diye adlandırdığı yeni bir ekonomi politik yaratmanın gerekli olduğu düşüncesi vardır.

Ekonomi biliminde kökten bir devrimci altüst oluşu içeren, gerçekten bilimsel, yeni bir ekonomi politiği, ancak, devrimci proletaryanın lideri ve öğretmeni Karl Marx yaratabilirdi. Ve yalnızca Marx, *Kapital*'in o görkemli yapısını, çok köktenci yeni ilkeler üzerinde kurarak, burjuva ekonomi politiğin bilimsel tarihini, dahiyane yapıtının tarihsel-eleştirel kısmında, *Artı-Değer Teorileri*'nde sunduğu tarihini ortaya çıkarabilirdi.

SBKP Merkez Komitesi
Marksizm-Leninizm Enstitüsü

* Aynı yapıt, s. 23. –*Ed.*
** Aynı yapıt, s. 23. –*Ed.*

[ARTI-DEĞER TEORİLERİ ELYAZMASININ İÇİNDEKİLER][1]

||VI-219b| VI. not defterinin içindekiler:
5. Artı-Değer Teorileri[2]
(a) Sir James Steuart
(b) Fizyokratlar
(c) Adam Smith |VI-219b||

||VII-272b| [VII. not defterinin içindekiler]
5. Artı-Değer Teorileri
(c) Adam Smith (devam)
(Yıllık kârın ve ücretlerin, kâr ve ücretlere ek olarak değişmeyen sermayeyi de içeren yıllık metaları satın almasının nasıl olanaklı olduğu konusunda inceleme)
|VII-272||

||VIII-331b| [VIII. not defterinin içindekiler]
5. Artı Değer Teorileri
(c) Adam Smith (son)[3] |VIII-331b||

||IX-376b| [IX. not defterinin içindekiler]
5. Artı-Değer Teorileri
(c) Adam Smith. Son
(d) Necker |IX-376b||

||X-421c| [X. not defterinin içindekiler]
5. Artı-Değer Teorileri
Ara-açıklama. Quesnay'nin *Tableau économique*'i
(e) Linguet
(f) Bray
(g) Bay Rodbertus. Ara-açıklama. Yeni toprak rantı teorisi: |X-421c||

||XI-490a| [XI. not defterinin içindekiler]
5. Artı-Değer Teorileri
(g) Rodbertus.
Ara-açıklama. Rikardo yasası denen yasanın keşfinin tarihi üzerine not.
(h) Ricardo
Ricardo'nun ve Adam Smith'in maliyet fiyatı teorisi (çürütme)
Ricardo'nun rant teorisi
Farklılık rantının açıklamalı tabloları |XI-490||

||XII-580b| [XII. not defterinin içindekiler]
5. Artı-Değer Teorileri
(h) Ricardo
Farklılık rantının açıklamalı tablosu (Geçim nesnelerinin ve hammaddelerin değerindeki —ve dolayısıyla makinelerin değerindeki— değişimin [değişimlerin], sermayenin organik bileşimi üzerindeki etkisi konusunda düşünceler)
Ricardo'nun rant teorisi
Adam Smith'in rant teorisi

Ricardo'nun artı-değer teorisi
Ricardo'nun kâr teorisi |XII-580b||
||XIII-670a| [XIII. not defterinin içindekiler]
5. Artı-Değer Teorileri, vb.
(h) Ricardo
Ricardo'nun kâr teorisi
Ricardo'nun birikim teorisi. Bu teorinin eleştirisi (sermayenin temel biçiinden başlayarak bunalımların açıklanması)
Ricardo: çeşitlemeler. Ricardo: son (John Barton)
(i) Malthus |XIII-670a||
||XIV-771a| [XIV. not defterinin içindekiler ve *Artı-Değer Teorileri*'nin ileriki bölümlerinin planı]
5. Artı-Değer Teorileri
(i) Malthus
(k) Rikardocu ekolün gerileyişi (Torrens, James Mill, Prevost, polemikler, McCulloch, Wakefield, Stirling, John Stuart Mill)
(l) Ekonomistlere muhalefet[4]
(Ekonomistlerin muhalifi olarak Bray)[5]
(m) Ramsay
(n) Cherbuliez
(o) Richard Jones[6] (bu beşinci bölümün sonu)
Episod: Gelir ve Kaynakları[7] |XIV-771a||
||XV-862a| [XV. not defterinin içindekiler]
5. Artı-Değer Teorileri
1. Ricardo temelinde proletarya muhalefeti
2. Ravenstone. Son[8]
3. [ve] 4. Hodgskin[9]
(Üretim hareketiyle sağlanan zenginlik)
Basit bir dolaşım olayı olarak sözde para biriktirme
(Stoklar, vb. — dolaşım rezervuarları)
(Bileşik faiz, buna bağlı olarak kâr oranında düşme)
Sıradan ekonomi politik[10]
(Faiz getiren sermaye. Üretimin hareketiyle bağlantılı olarak mevcut zenginlik)
(Sanayi sermayesiyle bağlantılı olarak faiz getiren sermaye ve ticaret sermayesi. Eski biçimler. Türev Biçimler.)
(Kapitalist üretim temelinde faiz getiren sermayenin açıklanması)
(Tefecilik. Luther, vb.)[11]. |XV-862a||

[Genel Gözlem]

||VI-220| İstisnasız bütün ekonomistler artı-değeri artı-değer olarak değil, ama kâr ve rantın özel biçimleri altında inceleme yalışına düşmüşlerdir. Bunun kaçınılmaz olarak neden olduğu teorik yanlışlar, bölüm III'te[12], artı-değerin kâr olarak aldığı büyük ölçüde değişmiş biçimin çözümlenmesinde görülecektir.

[BİRİNCİ BÖLÜM]

SIR JAMES STEUART

["*Devirden Doğan Kâr*" *ile Zenginliğin Pozitif Artışı Arasındaki Ayrım*]

Fizyokratlardan önce artı-değer —yani kâr biçiminde kâr— yalnızca *değişim* ile, metanın değerinin üstünde satılmasıyla açıklanırdı. Sir James Steuart, genelde bu sınırlı görüşün ötesine geçemedi; aslında o, bu görüşün bilimsel yayıcısı olarak görülmelidir. "Bilimsel" diyorum. Çünkü kapitalist bireyе, metayı değerinin üzerinde satması sonucu kalan artı-değerin yeni bir zenginlik yaratılması olduğu yanılsamasını Steuart paylaşmamıştır. Bu nedenledir ki *pozitif* kâr ile *göreli* kâr arasında ayrım yapar.

> "*Pozitif kâr*, hiç kimse için herhangi bir kaybı ifade etmez; kaynağı emeğin, yeteneğin ya da yaratıcılığın *artmasındadır* ve *toplumsal zenginliği* artırıcı ya da çoğaltıcı bir etki yapar. ... *Göreli kâr* ise birileri için bir kaybı ifade eder; taraflar arasında zenginlik dengesinin değiştiğini gösterir, ama *toplumsal fonların bir artışı* anlamına gelmez. ... *Bileşik* kârı tanımlamak kolaydır: kârın ... bir bölümü *pozitif*, bir bölümü *göreli* ... olan bir türüdür. ... İki çeşit, aynı işlem içinde, birbirinden ayrılmaksızın bir arada olabilir." (*Principles of Political Economy*, [*Ekonomi Politiğin İlkeleri*] c. I, *The* Works *of Sir James Steuart, etc.*, [*Sir James Steuart'ın Yapıtları*] editör General Sir James Steuart, oğlu vb., 6 cilt, Londra, 1805, s. 275-276.)

Pozitif kârın kaynağı "emeğin, yeteneğin ya da yaratıcılığın *artması*"dır. *Nasıl* kaynaklandığını, Steuart açıklama girişiminde bulunmuyor. Bunu izleyen ifadesiyle, yani bu kârın "*the public good*"u ["*toplumsal zenginliği*"] artırıcı ve çoğaltıcı etki yaptığı şeklindeki ifadesiyle, öyle anlaşılıyor ki Steuart, emeğin üretken gücünün gelişmesi sonucu, üretilen kullanım-değeri kitlesinin artmasından başka bir şeyi kastetmemektedir; ve bu pozitif kârı, kapitalistlerin —her zaman değişim-değerinde bir artışı öngören— kârından büsbütün ayırır. İzleyen açıklamaları, bu yorumu tam olarak doğruluyor. Hele şu sözleri:

> "Malların *fiyatında* [...] birbirinden *büsbütün farklı* olarak iki şeyin gerçekten varolduğunu düşünüyorum; [...] metanın *gerçek değeri* ve *devirden doğan kâr*" (*agy*, s. 244).

Demek ki, malların fiyatı, birbirinden büsbütün farklı iki öğeden oluşmaktadır; birincisi onların *gerçek değeri*, ikincisi, *profit upon alienation* [*devirden doğan kâr*] — onların bir başkasına devredilmesi, satılması yoluyla gerçekleştirilen kâr.

||221| Bu *profit upon alienation* [*devirden doğan kâr*] öyleyse, malların fiyatının, gerçek değerinin üstünde olmasından ya da malların, değerlerinin *üstünde* satılmasından doğmaktadır. Bu durumda, bir taraftaki kazanç, her zaman öte tarafta bir kayıp demektir. Bir *addition to the general stock* [toplam fonlarda artış] yaratılmamıştır. Kâr, yani artı-değer görelidir ve gelip *into* "*a vibration of the balance of wealth between parties*" ["taraflar arasında zenginlik dengesinin değişmesi"ne] dayanır. Steuart'ın kendisi de artı-değerin bu biçimde açıklanabileceği düşüncesini reddeder. Onun, "*vibration of the balance of wealth between parties*" ["taraflar arasında zenginlik dengesinin değişmesi"] teorisi, artı-değerin yapısına ve kaynağına her ne kadar az değinse de *surplus value*'nun [artı-değerin] farklı *sınıflar* arasında ve farklı *kategoriler*de (kâr, faiz, rant) dağılımının incelenmesi önemini korumaktadır.

Steuart'ın, kapitalist bireyin tüm kârını bu "*relative profit*"le ["göreli kâr"la], yani devirden doğan kârla sınırladığı şu açıklamasında görülmektedir:

> "*Real value*" ["gerçek değer"], diyor, "genel olarak ülkenin bir emekçisinin, ... bir günde, bir haftada, bir ayda ... ortalama olarak gerçekleştirebileceği emeğin "*quantity*"si ["miktar"ı] ile belirlenir. İkincisi: "geçim araçlarının ve, hem kişisel gereksinimlerinin karşılanması hem işinin gerektirdiği aletleri edinmesi için, zorunlu giderlerinin değeri ile, yukardaki gibi ortalama olarak hesaplanması gereken değer ile ..." Üçüncüsü: "hammaddelerin değeri ile ..." (*agy*,

s. 244-245). "Bu üç kalem bilinirse, üretim fiyatı belirlenir. Bu fiyat, bu üçünün toplamından, yani *gerçek değerden* düşük olamaz; onun *üstünde olan kısım imalatçının kârıdır*. Bu, [...] *talep*le oranlı olacaktır; öyleyse, koşullara göre dalgalanacaktır" (agy, s. 245). "Böylece giderek gelişen imalatı sürdürmek için büyük bir talep gerekliliği belirir ... sınai girişimciler [...] sağladıkları kârlarına göre, kendi yaşam tarzlarını ve harcamalarını düzenlerler" (*agy*, s. 246).

Bundan anlaşıldığına göre, "*manufacturer*"ın ["imalatçı"nın], bireysel kapitalistin, kârı her zaman *göreli kâr*dır; her zaman *profit upon alienation*'dır [devirden doğan kârdır]; her zaman meta fiyatının, gerçek değerinin üstündeki fazladan, *değerinin üstünde satılmasından* elde edilmektedir. Öyleyse, tüm metalar kendi *değer*lerinden satılsalardı, kâr diye bir şey olmazdı.

Steuart bir bölümü tümüyle bu konuya ayırmıştır: "*How profits consolidate into prime cost*" ["kârların üretim maliyeti içine girme biçimini"] ayrıntılı olarak inceler (*agy*, c. III, s. 11 vd).

Steuart bir yandan, metaların kendi değerlerinin üstünde satılmalarının, ve bundan hasıl olan kârın, artı-değer yarattığını ve zenginliğin pozitif artışı olduğunu öne süren moneter ve merkantil sistemlerin yaklaşımını reddeder;* ama öte yandan onların, bireysel sermayenin kârının, fiyatın değerden fazla olan kısmından ||222| , *profit upon alienation*'dan [devirden doğan kârdan] başka bir şey olmadığı biçimindeki görüşlerini benimser. Ama bu kâr, ona göre yalnızca *göreli*dir, bir taraftaki kazanç, öteki tarafın kaybıyla telafi edilmiştir; öyleyse bu hareket sonuç olarak "*a vibration of the balance of wealth between parties*"den ["taraflar arasındaki zenginlik dengesinin değişimi"nden] başka bir şey değildir.

Öyleyse bu durumda Steuart, moneter sistemin ve merkantil sistemin *rasyonel* ifadesidir.

Sermaye kavramı konusunda onun önemi, belirli bir *sınıf*ın mülkü olarak üretim koşulları ile emek-gücü arasındaki ayrışma sürecinin nasıl oluştuğunu göstermesidir.[13] Sermayenin *doğuş sürecine* —bunu geniş-ölçekli sanayinin koşulu olarak görmekle birlikte, gene de doğrudan sermayenin doğuşu olduğunu görmeksizin— ciddi biçimde eğilmiştir. Steuart bu süreci, *özellikle* tarımda inceler, ve *doğru olarak*, asıl imalat sanayisinin, tarımda gerçekleşen bu ayrışma süreciyle ortaya çıktığını düşünür. Adam Smith'in yazılarında bu ayrışma sürecinin zaten tamamlanmış olduğu var-

* Moneter sistem bile, bu kârın bir ülke içinde değil, başka ülkelerle değişim sonucu ortaya çıktığı düşüncesindedir. Dolayısıyla, moneter sistem, bu değerin para biçimini (altın ve gümüş) aldığını ve bu nedenle de artı-değerin parayla hesabı kapatılan ticaret dengesinde ifadesini bulduğunu varsayan merkantil sistemin içinde kalır. [*Marx'ın elyazmasında sayfa kenarına düştüğü not*]

sayılmıştı.

(Steuart'ın kitabı 1767'de (Londra'da), Turgot'nunki 1766'da, A. Smith'inki 1775'te.)*

* Steuart'ın kitabı 1767'de Londra'da yayınlandı, Turgot'nun *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*'i [*Zenginliğin Oluşumu ve Bölüşümü Üzerine Düşünceler*] 1766'da, A. Smith'in *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*'ı [*Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*] 1775'te yazıldı. –*Ed.*

[İKİNCİ BÖLÜM]

FİZYOKRATLAR

[*1. Artı-Değerin Kökeni Üzerine İncelemenin Dolaşım Alanından Doğrudan Üretim Alanına Aktarılması. Artı-Değerin Tek Biçimi Olarak Toprak Rantı Kavramı.*]

Burjuva ufkunun sınırları içinde, *sermaye*nin çözümlemesini yapmış olma onuru esas olarak fizyokratlarındır, onları modern ekonomi politiğin gerçek babası yapan da budur. İlkin, sermayenin, içinde varolduğu ve emek süreci boyunca ayrıştığı çeşitli *maddi öğeleri* [*gegenständlich*] çözümlediler. Tüm ardılları gibi onlar da bu maddi varlık biçimlerini —aletleri, hamaddeleri vb.—, kapitalist üretimde içinde yeraldıkları toplumsal koşullardan yalıtarak sermaye olarak düşündükleri için; kısacası, genel olarak emek sürecinin toplumsal biçiminden bağımsız öğeler olarak düşündükleri —ve dolayısıyla da kapitalist üretim biçimini önsüz-sonsuz, doğal bir üretim biçimi yaptıkları— için fizyokratları kınamanın gereği yoktur. Üretimin burjuva biçimleri onlara kaçınılmaz olarak doğal biçimler olarak görünmüştür. Bu biçimleri toplumun fizyolojik biçimleri olarak algılamaları, insanların iradesinden, politikadan vb. bağımsız ve üretimin doğal gereğinden kaynaklanan biçimler olarak algılamaları büyük başarılarıdır. Bunlar maddi yasalardır; tek hata şudur ki, belirli bir tarihsel toplumsal aşamanın maddi yasası, tüm toplum biçimlerini aynı biçimde yöneten somut yasa olarak

algılanmıştır.

Emek süreci içinde sermayeyi oluşturan maddi öğelerin bu çözümlemesine ek olarak fizyokratlar, sermayenin dolaşım sırasında aldığı biçimleri (her ne kadar başka adlar verdiyseler de *capital fixe*, *capital circulant* [sabit sermaye, döner sermaye] biçimlerini) ve dolaşım süreciyle sermayenin yeniden-üretimi süreci arasındaki bağlantıyı da genel olarak ortaya koymuşlardır. Bu konuya, dolaşım bölümünde geri döneceğiz.[14]

Bu iki temel noktada fizyokratların kalıtını Adam Smith devralmıştır. Bununla bağlantılı olarak onun yaptığı şey, soyut kategorileri belirginleştirmek ve fizyokratların çözümlemeleriyle ortaya koydukları ayrımlara daha tutarlı göbek adları vermekle sınırlı kalmıştır.

||223| Daha önce gördüğümüz gibi[15], kapitalist üretimin gelişmesinin temeli, genel olarak, işçilere ait bir *meta* olarak *emek-gücü*nün, sermaye biçiminde tutulan ve işçilerden bağımsız olarak varolan metalar olarak emek koşullarıyla karşı karşıya gelmesidir. Bir meta olarak emek-gücünün *değer*inin belirlenmesi çok önemlidir. Bu değer, emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli tüm geçim nesnelerinin üretimi için gereken emek-zamanına, ya da işçinin işçi olarak varolması için gerekli geçim nesnelerinin fiyatına eşittir. Emek-gücünün *değer*i ile o emek-gücünün *yarattığı değer* arasındaki farklılık yalnızca bu temelde ortaya çıkar — bu farklılık başka herhangi bir meta için sözkonusu değildir, çünkü başka hiçbir meta yoktur ki, kullanım-değeri, ve öyleyse onun kullanımı, kendi *değişim-değer*ini ya da ondan kaynaklanan değişim-değerlerini artırsın.

Bu nedenle, görevi kapitalist üretimi çözümlemek olan modern ekonomi politiğin temeli, sabit bir şey olarak, verili bir büyüklük olarak *emek-gücünün değer*ini kavramaya dayanır — bu üstelik her belirli durum için pratikte böyledir. Bu nedenle *asgari ücret* fizyokrat teorinin haklı olarak temel direğini oluşturur. Fizyokratlar, değerin doğasını henüz kavramamış olmalarına karşın, gerekli geçim nesnelerinin fiyatın dolayısıyla belli bir kullanım-değerleri toplamı biçiminde kendini gösterdiği için *emek-gücünün değer*ini ortaya koyabildiler. Bunun sonucunda, değerin doğasını açıklamaksızın, emek-gücünün değerini, kendi araştırmalarının gerektirdiği ölçüde, belirli bir büyüklük olarak ele alabildiler. Bunun ötesinde, bu *asgariyi* değişmez bir büyüklük olarak alma yanılgısına düştülerse de —ki bu büyüklük kendisi de dalgalanmalara açık bir büyüklük olan tarihsel gelişme aşaması tarafından değil de, onlara göre tamamen doğa tarafından belirlenmiştir— bu durum, vargıla-

rının soyut doğruluğunu hiçbir biçimde etkilemez; çünkü emek-gücünün değeri ile onun yarattığı değer arasındaki farklılık, emek-gücüne biçilen değerin büyük ya da küçük olmasına kesinlikle bağlı değildir.

Fizyokratlar, artı-değerin kökeni üzerine incelemeyi, dolaşım alanından doğrudan üretim alanına aktarmışlar ve böylece kapitalist üretimi çözümlemenin temelini atmışlardır.

Onlar, tamamen doğru olarak şu temel ilkeyi ortaya koydular: yalnızca, *artı-değer* yaratan emek *üretken*dir, bu emeğin ürünü, üretimi sırasında tüketilen değerler toplamından daha fazla bir değer içerir. Hammaddenin ve öteki malzemenin değeri verili olduğundan, emek-gücünün değeri asgari ücrete eşit olduğunda, bu artı-değer, ancak emekçinin ücretinde aldığı emek miktarının üstünde kapitaliste geri verdiği fazla emekten oluşabilir. Ama fizyokratlarda bu biçim altında görünmez; çünkü onlar, genel olarak değeri, henüz *yalın özü*ne —emek miktarına ya da emek-zamanına— indirgememişlerdir.

||224| Onların açıklama yöntemini, kuşkusuz, kaçınılmaz olarak, değerin doğası konusundaki genel görüşleri belirler; onlara göre değerin doğası, insan etkinliğinin (emeğin) belirli bir toplumsal varoluş tarzı değildir, maddi şeylerden — toprak, doğa ve bu maddi şeylerin değişik türlerinden ibarettir.

Emek-gücünün *değer*i ile onun *yarattığı değer* arasındaki fark —yani emek-gücünün satın alınışının emek-gücünü kullanana sağladığı artı-değer— *üretimin* tüm *dalları* arasında en açık ve en yadsınamaz biçimde, *tarım*da, üretimin ana dalında [*Urproduktion*] görülmektedir. Emekçinin bir yıldan öteki yıla tükettiği toplam geçim nesneleri ya da tükettiği maddi nesnelerin yığını, ürettiği geçim nesneleri toplamından azdır. İmalatta işçi genel olarak, kendi geçim nesnelerini ya da kendi geçim nesnelerini aşan fazlayı doğrudan üretiyor görünmez. Bu süreç, alım ve satımla, farklı dolaşım edimleriyle dolaylı hale gelir, ve bu sürecin anlaşılabilmesi için, değerin genel olarak çözümlenmesi gerekmektedir. Tarımda, bu süreç, emekçinin, tükettiği kullanım-değerleri üzerinde ürettiği kullanım-değerleri fazlasında kendini doğrudan gösterir; ve dolayısıyla değerin genel çözümlenişine gerek olmadan, değerin doğasını açıkça kavramadan algılanabilir. Değer, kullanım-değerine ve kullanım-değeri de genel olarak maddi töze indirgendiği zaman da aynı şey olur. Bunun içindir ki, tarımsal emek, fizyokratlar için tek *üretken emek*tir, çünkü, *artı-değer üreten* tek emek odur; onların bildiği *tek artı-değer biçimi* de *toprak rantı*dır. Sanayi işçisi maddi tözü artırmaz; yalnızca biçimini değiştirir. Materyal —maddi töz

yığını— ona tarım tarafından verilmiştir. Onun maddeye değer kattığı doğrudur, ama emeği aracılığıyla değil, emeğinin üretim maliyeti aracılığıyla; yani tarımdan aldığı, asgari ücrete eşit olan ve çalışması sırasında tükettiği toplam geçim nesneleri aracılığıyla. Tarımsal emek tek üretken emek olarak algılandığı için, tarımsal emeği sınai emekten ayırdeden artı-değer biçimi, *toprak rantı*, tek artı-değer biçimi sayılmıştır.

Bu nedenledir ki, toprak rantının kendisinin ancak bir türevi olduğu, gerçek anlamda kâr, bu sermaye *kârı*, fizyokratlara göre, sözkonusu değildir. Onlar kârı, toprak sahiplerinin ödediği, kapitalistlerin gelir olarak tükettiği bir tür daha yüksek ücret (ve bu nedenle, sıradan işçilerin asgari ücreti gibi, kapitalistlerin üretim maliyetine giren bir ücret) sayarlar; bu hammaddenin değerini artırır, çünkü kapitalistin, sanayicinin, ürünü üretirken, hammaddeyi yeni bir ürüne dönüştürürken yaptığı *tüketim maliyetine girer*.

Bunun sonucu olarak, *para faizi* biçiminde artı-değer —kârın bir başka türü— fizyokratların bir kanadı, örneğin baba Mirabeau tarafından doğaya aykırı bir tefecilik olarak ilan edilmiştir. Öte yandan Turgot şu uslamlama yardımıyla faizi haklı bulur: para-kapitalisti toprak, dolayısıyla toprak rantı satın alabilir, öyleyse, para-sermayesinin, ona, toprak mülkiyetine çevirseydi elde edeceği miktarda artı-değeri sağlaması gerekir. Dolayısıyla demek ki faiz de yeni yaratılmış bir değer, bir artı-değer değildir; yalnızca toprak sahiplerinin kazandığı artı-değerin bir kısmının faiz biçiminde, para-kapitalistine dönüşünün nedenini açıklar; tıpkı, başka çerçevede ||225| bu artı-değerin bir kısmının sınai kapitaliste kâr olarak dönüşünün nedenini açıklaması gibi. *Tarımsal emek* üretken tek emek olduğuna, artı-değeri yaratan tek emek olduğuna göre, tarımsal emeği, emeğin tüm öteki biçimlerinden ayıran *artı-değer biçimi*, yani *toprak rantı*, *artı-değerin genel biçimi*dir. Sanayi kârı ve faiz, yalnızca toprak rantının belli oranlarda bölündüğü farklı kategorilerdir ve toprak sahiplerinin elinden öteki sınıfların eline geçer. Bu görüş, Adam Smith'ten başlayarak daha sonraki ekonomistlerin görüşüyle taban tabana karşıttır; onlar haklı olarak, *sınai kârın*, sermaye tarafından, *kaynağında* sahiplenilen artı-değer *biçimi*, bu nedenle artı-değerin genel özgün biçimi olduğu düşüncesindedirler, sınai kapitalistlerin, artı-değerin ortak sahipleri olarak çeşitli sınıflara dağıttığı faizi ve toprak rantını, sınai kârın yalnızca yan ürünleri olarak gösterirler.

Daha önce belirtilen usavurmaya —artı-değerin yaratılışının maddi ve elle tutulabilir biçimde ve dolaşım sürecinden ayrı olarak göründüğü çalışmanın tarımsal çalışma olduğu usavurmasına— ek

olarak fizyokratların yaklaşımını açıklayan daha başka görüşler de vardır.

Birincisi: tarımda, toprak rantı, üçüncü bir öğe olarak, sanayide hiç görünmeyen ya da varlığı yalnızca geçici olan bir artı-değer biçimi olarak, ortaya çıkar. Bu, artı-değerin (kârın) üstünde bir artı-değerdir; ve artı-değerin en elle tutulan, en belirgin olanıdır; ikinci kuvvet derecesine yükselmiş artı-değerdir.

Kendi kendini yetiştirmiş ekonomistlerden *Karl Arnd*'ın *Die naturgemässe Volkswirtschaft*'ta, vb. [*Doğal Ulusal Ekonomi*] (Hanau 1845, s. 461-462) dediği gibi,

> "Tarımda, ne sanayide ne ticarette karşılaşılmayan bir değer — toprak rantı— yaratılır; bu, ödenmiş ücretin tamamı ve kullanılmış sermayenin tamamı yerine konduktan sonra kalan değerdir."

İkincisi: —fizyokratların, burjuva toplumu soyut biçimde irdeleyebilmek için haklı olarak yaptıkları ve yapmak zorunda oldukları gibi— dış ticaret hesap dışı bırakılırsa, imalatta, vb. çalıştırılan ve tarımdan tamamen ayrılmış olan işçilerin —Steuart'ın onlara verdiği adla "serbest elleri"n— sayısını, tarım emekçilerinin kendi tüketimlerinin üstünde ürettikleri tarımsal ürün miktarı belirler.

> "Apaçık ortadadır ki, tarımsal emek harcamaksızın [imalatta –ç.] tutulabilecek kişilerin göreli sayısı, tamamen çiftçilerin üretken gücüyle ölçülmek gerekir" (Richard Jones, *On the Distribution of Wealth* [*Zenginliğin Bölüşümü Üzerine*], Londra 1831, s. 159-160).

Tarımsal emek, böylece, yalnızca kendi alanındaki artı-emek için değil, ama aynı zamanda tüm öteki emek dallarının bağımsız varlığı ve dolayısıyla bu dallarda yaratılan artı-değer için de doğal temel oluşturduğundan (bu konuda daha önceki not defterine bakınız[16]), açıktır ki, değerin özü, emek-zamanıyla ölçülen soyut emek olarak değil de belirli, somut emek olarak algılandığı sürece, kaçınılmaz biçimde artı-değerin yaratıcısı sayılmaktadır.

||226| *Üçüncüsü*: tüm artı-değer, yalnızca göreli artı-değer değil mutlak artı-değer de, verili bir emek üretkenliğine bağlıdır. Eğer emeğin üretkenliği, bir insanın emek-zamanının yalnızca kendi geçim nesnelerini üretmesine ve yeniden-üretmesine, yalnızca kendini yaşatmasına yetecek bir aşamaya ancak eriştiyse, o zaman ne artı-emek ne artı-değer vardır, emek-gücünün değeri ile onun yarattığı değer arasında bir fark bulunmaz. Bu nedenle artı-emek ve artı-değer olasılığı, ancak verili bir emek üretkenliğinden, emek-gücünün kendi değerinden fazlasını üretmeye, kendi yaşam sürecinin gereksindiğinden fazlasını üretmeye elverişli bir üretkenlikten kaynaklanır. Ve gerçekten de bu üretkenlik, başlama noktası olarak alınan bu üretkenlik düzeyi, —yukarıda *ikinci* nok-

tada gördüğümüz gibi— ilkin tarımsal emekte ortaya çıkmalıdır; dolayısıyla *doğanın bir armağanı, doğanın bir üretken gücü* olarak ortaya çıkar. Burada, tarımda, doğa güçlerinin işbirliği —insanın emek-gücünün doğa güçlerini kullanması ve işletmesiyle artışı— genellikle başlangıçta verilmiş otomatik bir şeydir. Doğa güçlerinden büyük çapta yararlanılması, imalatta, geniş-ölçekli sanayinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Tarımın gelişmesinin belirli bir düzeyi, gerek ülke içinde gerek başka ülkelerde olsun, sermayenin gelişmesinin temelini oluşturur. Bu noktaya kadar göreli artı-değer ile mutlak artı-değer örtüşür. (*Buchanan* —fizyokratların büyük hasmı— tarımsal gelişmenin modern kent sanayisinin ortaya çıkışını öncelediğini göstermeye çalışırken, Adam Smith'e karşı bile bu noktayı öne sürer.)

Dördüncüsü: Değeri ve artı-değeri dolaşımdan değil, üretimden türetmek, fizyokratların büyük ve özgül katkılarıdır; bu nedenle onlar, bunun zorunlu gereği olarak, moneter ve merkantil sistemlerin tersine, dolaşımdan ve değişimden tamamen ayrı ve bağımsız olarak düşünülebilen üretim alanıyla, insanla insan arasında değil, yalnızca insanla doğa arasında değişimi öngören üretim alanıyla başlarlar.

[2. *Fizyokratların Sistemindeki Çelişkiler: Sistemin Feodal Kabuğu ve Burjuva Özü; Artı-Değere İkili Yaklaşım*]

Fizyokrat sistemdeki çelişkiler işte bu.

Aslında bu sistem, kapitalist üretimi çözümleyen ve içinde sermayenin üretildiği ve içinde sermayenin ürettiği koşulları üretimin önsüz-sonsuz doğal yasaları olarak sunan ilk sistemdir. Ama öte yandan, feodal sistemin ve toprak mülkiyeti egemenliğinin, burjuva karakterinde yeniden-üretilmesidir; sermayenin, içinde ilk kez bağımsız olarak geliştiği sanayi dalları, çalışmanın "üretken-olmayan" dalları olarak, tarımın basit eklentileri olarak sunulmaktadır. Sermayenin gelişmesinin ilk koşulu, toprak mülkiyetinin emekten ayrılmasıdır — emeğin ilk koşulu olan toprağın, serbest emekçiyle karşı karşıya gelen ayrı bir sınıfın elinde bulunan bağımsız bir güç olarak ortaya çıkmasıdır. Fizyokratlar bu nedenle, toprak sahibini gerçek kapitalist olarak, yani artı-emeği sahiplenen olarak sunarlar. Feodalizm dolayısıyla, burjuva üretim *sub specie* [biçimi altında] tanımlanmakta ve açıklanmaktadır; tarım, içinde kapitalist üretimin —yani artı-değer üretiminin— özellikle ortaya çıktığı üretim dalı olarak görülmektedir. Böylece feodalizm burjuvalaştırılırken, burjuva topluma bir feodal görünüm atfedil-

mektedir.

Bu benzer görünüm, Dr. Quesnay'nin soylular arasındaki yandaşlarını, örneğin huysuz ve ataerkil baba *Mirabeau*'yu yanılgıya sürüklemiştir. Fizyokratların daha sonraki temsilcileri ||227| arasında, özellikle *Turgot*'da bu yanılgı tamamen ortadan kalkmakta ve fizyokrat sistem, feodal toplum çerçevesi içinde egemen olan yeni kapitalist toplumun teorisi olarak sunulmaktadır. Böylece bu sistem, feodal düzenden çıkıp kendi yolunu açtığı çağda, burjuva topluma tekabül etmektedir. Bunun sonucu olarak, hareket noktası tarımın ağır bastığı bir ülkede, Fransa'dadır; sanayi, ticaret ve denizciliğin ağır bastığı bir ülkede, İngiltere'de değildir. İngiltere'de dikkatler doğal olarak dolaşım üzerinde yoğunlaşmıştır; ürünün, ancak genel toplumsal emeğin ifadesi olarak para biçimi altında değer edindiği, meta haline geldiği olgusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle de değerin biçimi değil, ama değerin büyüklüğü ve değerin artışı sözkonusu olduğu ölçüde sorun, *profit upon expropriation* [mülksüzleştirme yoluyla kâr] —yani Steuart'ın tanımıyla, *relative profit* [göreli kâr]— olmuştur. Ama, üretim alanının kendisinde artı-değerin yaratılması açıklanmaya çalışıldığına göre, ilkin, içinde artı-değerin, dolaşımdan bağımsız biçimde bulunduğu üretim dalına, yani tarıma geri gitmek gerekmektedir. Girişim, bu nedenle, tarımın ağır bastığı bir ülkeden başlamıştır. Fizyokratların görüşleriyle bağlantılı düşünceler, onlardan önceki yazarlarda, bir kısmıyla Fransa'da, örneğin Boisguillebert'de, parça-buçuk görülmektedir. Ama bu düşüncelerin çağ-açan bir sisteme dönüşmesi, ancak fizyokratlarla olmuştur.

Ücretin asgarisiyle, *strict nécessaire*'le [kesinlikle zorunlu olanla] yetinme durumunda olan tarım emekçisi, bu *strict nécessaire*'den daha fazlasını üretir ve bu fazla toprak rantıdır; emeğin temel koşulunu, doğayı elinde bulunduranların maledindikleri *artı-değer*dir. Öyleyse şöyle söylemeyecekler: işçi, kendi emek-gücünü yeniden-üretmesi için gerekli olan emek-zamandan daha çok çalışır; bu nedenle, yarattığı değer onun emek-gücünün değerinden daha büyüktür; ya da ücret biçiminde aldığı emek miktarının karşılığında verdiği emek daha fazladır. Ama söyledikleri şudur: üretim sırasında tükettiği kullanım-değerleri miktarı, yarattığı kullanım-değerleri miktarından daha küçüktür; böylece geride bir kullanım-değeri fazlası kalır. — Yalnızca kendi emek-gücünü yeniden-üretmesi için gerekli süre kadar çalışsaydı, geriye bir şey kalmazdı. Ancak fizyokratların tutundukları tek nokta şudur: Toprağın üretkenliği, emekçinin, sabit bir miktar olduğu varsayılan bir günlük emeğiyle varlığını sürdürmek için tüketmesi gerekenden fazla-

sını üretmesine olanak sağlar. Bu çerçevede artı-değer *doğanın armağanı* olarak belirir; doğanın yardımıyla belli bir miktar organik madde —tohumlar, hayvanlar— emeğin daha çok inorganik maddeyi organik maddeye dönüştürmesini sağlar.

Öte yandan, toprak sahibinin, emekçiyle, bir kapitalist olarak karşı karşıya bulunduğu, bir doğruymuş gibi kabul edilir. Toprak sahibi emekçinin, kendisine bir meta olarak sunduğu emekgücünü[n fiyatını —ç.] öder ve karşılığında yalnızca eşdeğerini değil, ama, bu emek-gücünün ortaya çıkardığı işi sahiplenir. Bu değişimde, emeğin maddi koşulu ile emek-gücünün kendisinin ayrıştığı, birinin diğerine yabancılaştığı varsayılır. Başlangıçta feodal toprak sahibidir; ama sahneye bir kapitalist olarak, yalnızca metaların sahibi olarak, sahibi olduğu metaları, emeğe karşılık kârlı biçimde değişerek kullanan ve karşılığında, meta olarak yalnızca emek-gücü için ödeme yaptığından, yalnızca eşdeğerini değil ama bu eşdeğerin üstünde bir fazla elde eden bir kapitalist olarak çıkar. Özgür emekçiyle, metaların sahibi olarak karşı karşıyadır. Başka deyişle, bu toprak sahibi, özünde bir kapitalisttir. Emekçinin topraktan ve toprak sahipliğinden tamamen ayrılmasının kapitalist üretimin ve sermaye üretiminin temel koşulu olduğu ||228| gözönünde tutulursa, fizyokrat sistem bu açıdan da hedefi tam onikiden vurur.

Bu sistemdeki çelişkiler de işte buradadır: o *artı-değer*i ilk kez başkalarının emeğinin sahiplenilmesi olarak açıklamıştır ve bu sahiplenmeyi metaların değişimi temeli üzerinde açıklamıştır; ama değerin, genel olarak, toplumsal emeğin bir biçimi olduğunu da, artı-değerin artı-emek olduğunu da görememiştir. Tam tersine, değeri yalnızca kullanım-değeri olarak, yalnızca maddi töz olarak ve artı-değeri de yalnızca, belli bir miktarda organik maddenin yerine daha büyük bir miktarı geri veren bir doğa armağanı olarak algılamıştır. Bir yandan, toprak rantını —yani toprak mülkiyetinin gerçek ekonomik biçimini— feodal ambalajından çıkarmış, emeğin ücretini aşan basit bir artı-değere indirgemiştir. Öte yandan bu artı-değer, gene feodal düşünce tarzına uygun olarak, toplumdan değil doğadan, insanın karşılıklı-ilişkilerinden [*Verkehr*] değil, toprakla ilişkilerinden çıkarılmıştır. Değerin kendisi, yalnızca bir kullanım-değeri ve dolayısıyla da maddi töz haline gelmektedir. Ama gene de [fizyokratların] bu maddi tözde ilgisini çeken şey, onun miktarıdır — tüketilenin üzerinde üretilen kullanım-değerleridir; yani kullanım-değerlerinin, birbirleriyle salt niceliksel ilişkisidir; son kertede, emek-zamanına gelip dayanan değişim-değerleridir.

Bütün bunlar, feodal toplumdan çıkmanın yolunu tutmaya çalı-

şan ama feodal toplumun kendisini de burjuva biçimde yorumlayan, ne var ki kendine özgü biçimi henüz keşfetmemiş olan kapitalist üretimin çelişkileridir — bir bakıma, felsefenin ilkin kendini, dinsel bilinç biçimi içinde kurması ve böyle yaparken bir yandan din olarak dini yıkması, ama öte yandan, kendi pozitif içeriğinde, hâlâ idealize edilmiş ve düşünce kalıplarına indirgenmiş dinsel alan içinde hareketini sürdürmesi gibi bir şeydir.

Bu çelişkiler aynı biçimde, fizyokratların vardığı sonuçlarda da görülür, toprak mülkiyetine gösterilen açık saygı o mülkiyetin ekonomik açıdan yadsınmasına ve kapitalist üretimin onaylanmasına dönüşür. Bir yandan, bütün vergiler toprak rantı üzerine aktarılır ya da başka bir deyişle toprak mülkiyetine *partialiter* [kısmen] el konur; Fransız devrimci yasamasının gerçekleştirmeye çalıştığı ve rikardocu modern ekonomi politiğin ulaştığı son vargı da budur. Toprak rantı tek artı-değer olduğu için vergi yükü bütünüyle toprak rantı üzerinde toplanır —ve sonuçta, başka her tür gelirden alınan vergi dolaylı biçimde ve dolayısıyla da üretimi engelleyen ekonomik bakımdan zararlı bir biçimde toprak mülkiyetinin sırtına biner— vergileme ve onun yanısıra her tür devlet müdahalesi sanayinin sırtından alınmış ve sanayi her tür devlet müdahalesinden kurtarılır. Bu, sözümona, toprak mülkiyetinin yararına, sanayinin değil toprağın mülkiyetinin çıkarına yapılmıştır.

Bununla bağlantılı olan şey *laissez faire*, *laissez aller*'dir* [bırakınız yapsınlar, bırakınız ilerlesinler], engelsiz serbest rekabettir; devletin, tekellerin, vb. sanayi üzerindeki her türlü müdahalesinin kaldırılmasıdır. Sanayi [fizyokratların gözünde] hiçbir şey yaratmadığı, yalnızca tarımın kendisine verdiği değerleri başka biçime dönüştürdüğü için, onlara yeni bir değer katmadığı, yalnızca kendisine verilen değeri başka bir biçimde eşdeğer olarak geri verdiği için, doğal ki bu dönüştürme sürecinin kesintisiz ve en ucuz biçimde sürdürülmesi istenir; bu da ancak serbest rekabet yoluyla, kapitalist üretimi kendi araçlarıyla başbaşa bırakarak sağlanabilir. Burjuva toplumun, feodal toplumun yıkıntıları üzerinde yükselen mutlak monarşiden kurtuluşu, böylece yalnızca, tek düşüncesi zenginleşmek olan ve bir kapitaliste dönüşen feodal toprak sahibinin çıkarı için gerçekleşir ||229| . Kapitalistler, yalnızca toprak sahibinin çıkarı için kapitalisttirler; ekonomi politiğin daha sonraki gelişme aşamasında, kapitalistlerin yalnızca çalışan sınıfın çıkarı için kapitalist olmaları gibi.

* Hükümetin ülkenin ekonomik yaşamına müdahale etmemesi gerektiğini ifade eden slogan. Daha yaygın olarak *laissez faire, laissez passer* [bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler] kullanılmaktadır. –*Ed.*

İşte bu çerçevede, modern ekonomistlerin, [örneğin] (fizyokratların yapıtlarını kendi ödüllü denemesiyle birlikte yayınlayan) bay Eugène Daire'in, yalnızca tarımsal emeğin üretken oluşu, toprak rantının tek artı-değer olduğu, ve toprak sahibinin üretim sistemindeki egemen konumu gibi [fizyokrat —ç.] teorileri, kapitalist üretimin yani geniş-ölçekli üretimin ilkesi olan serbest rekabetle yalnızca bir raslantı sonucu biraraya gelmiş, hiçbir ilintisi olmayan teoriler gibi ele almaları, fizyokratların özgül teorilerini pek az anladıklarını gösterir. Aynı zamanda, Aydınlanmanın aristokratça tonu gibi, bu sistemin feodal görünümünün de birçok feodal lordu, özünde, feodal yıkıntıların üzerinde yükselen burjuva üretim sisteminin propagandacısı ve hevesli destekçisi haline getirmesi de anlaşılabilir.

[3. *Toplumdaki Üç Sınıf Üzerinde Quesnay'nin Görüşleri. Turgot'nun Fizyokrat Teoride Sağladığı İlerleme: Kapitalist İlişkilerin Daha Derinden Çözümlenişinin Öğeleri*]

Şimdi de, yukarıda ortaya konan savları bir ölçüde destekleyen, bir ölçüde de açıklığa kavuşturan bazı parçaları inceleyeceğiz:

Quesnay'ye göre, *Analyse du Tableau économique*'te [*Ekonomik Tablonun Analizi*] ulus üç yurttaşlar sınıfından oluşur:

> "*Üretici sınıf*" (*agricultural labourers* [tarım emekçileri]), "*toprak sahipleri sınıfı* ve *kısır* [*stérile*] *sınıf*" ("başka hizmetlerle uğraşan ve tarımdan başka işlerde çalışan tüm yurttaşlar"). (*Physiocrates, etc.*, Eugène Daire baskısı, Paris 1846, c. I, s. 58.)

Üretici sınıf olarak, artı-değeri yaratan sınıf olarak, toprak sahipleri değil, yalnızca tarım işçileri görülmektedir. "Artı-değer"i temsil ettiği için "kısır" olmayan bu *classe de propriétaires*'in [toprak sahipleri sınıfının] önemi, artı-değerin yaratıcısı olmasından değil, ama özellikle artı-değeri kendine maledinmesinden geliyor.

[Fizyokrat sistem] *Turgot* [ile] çok gelişmiştir. Yazılarındaki bazı parçalarda *pur don de la nature* [doğanın saf armağanı], *artı-emek* olarak sunulur; öte yandan da emekçinin, asgari ücretini aşan miktarı üretmesinin emekçi için zorunluluğu, emekçinin emek koşullarından ayrılması ve bu koşulların, onların ticaretini yapan bir sınıfın mülkü olarak onun karşısına çıkmasıyla açıklanır.

Yalnızca tarımsal emeğin üretken oluşunun ilk nedeni, tüm öteki işlerin uygulanmasının gerekli koşulunun doğal temeli olmasındandır.

> "Onun" (çiftçinin) "emeği, toplumun farklı üyeleri arasında bölün-

ınüş işlerin düzeni içersinde aynı önceliğini korur, ... tek başına yaptığı farklı işler arasında her türlü gereksinimlerine harcayacağı emek içersinde yiyeceğini sağlamaya ayıracağı emeğin öncelikli olması gibi. Burada sözkonusu olan erdemin ya da saygınlığın üstünlüğü değildir; *fiziksel* zorunluluktur. ... Onun emeğinin, kendi kişisel gereksiniminin ötesinde, topraktan ürettiği, toplumun tüm öteki üyelerinin kendi emekleri karşılığında aldıkları ücretlerin tek kaynağıdır. Toplumun öteki üyeleri, bu değişimin karşılığını, çiftçinin ürünlerini satın almak için kullanarak, ona, ondan aldıklarını tam olarak" (madde olarak) "geri verirler. Burada bu iki tür emek arasında temel bir farklılık ||230| vardır." (*Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* [*Zenginliklerin Oluşumu ve Bölüşümü Üzerine Düşünceler*] (1766). Turgot, *Œuvres*, Daire baskısı, c. I, Paris 1844, s. 9-10.)

Öyleyse, artı-değer nasıl doğar? Dolaşımdan doğmaz, ama dolaşımda gerçekleştirilir. Ürün, değerinin *üstünde* değil, değerinden satılmaktadır. Değerin üstünde bir fiyat fazlası yoktur. Ama değerinden satıldığı için, satıcı bir artı-değer gerçekleştirir. Bu ancak, sattığı [ürünün —ç.] değerini tam olarak ödemediği için, yani, ürün, satıcı tarafından ödenmemiş olan, bir karşılıkla dengelenmeyen bir değer parçası içerdiği için olanaklıdır. Tarımsal emek için durum işte budur. O [toprak sahibi], satın almadığı şeyi satar ve Turgot, başlangıçta, bu satın alınmamış öğeyi, bir *pur don de la nature* [*doğanın saf armağanı*] olarak gösterir. Ancak, bu *pur don de la nature*'ün, onun yazılarında, *propriétaire*'in [toprak sahibinin] satın almadığı ama tarım ürünleri içinde sattığı *labourer*'ın [emekçinin] artı-emeğine gizlice nasıl dönüştürüldüğünü göreceğiz.

"Çiftçinin emeği, gereksinimlerinden *fazlasını üretir üretmez, doğanın ona* çabalarının ücretinin ötesinde *saf bir armağan olarak verdiği* bu fazlalıkla, toplumun öteki üyelerinin emeğini satın alabilir. Toplumun öteki üyeleri, emeklerini ona satarak ancak yaşamlarını sağlayabilirler; oysa çiftçi, geçimliğinden ayrı olarak, *satın almadığı ve sattığı*, bağımsız ve kullanılabilir bir zenginlik elde eder. O, bu nedenle, dolaşımıyla toplumun tüm emeğini harekete geçiren zenginliğin biricik kaynağıdır, *çünkü emeği, emeğin ücretinin ötesinde üreten yalnızca odur*." (*agy*, s. 11).

Bu birinci yaklaşımda, ilkin, artı-değerin özünü, yani satıcının karşılığında eşdeğerini vermiş olmadığı, satın almış olmadığı, satışta gerçekleşen değeri görüyoruz. *Ödenmemiş değer*. Ancak ikinci olarak, *salaire du travail*'a [*emek ücreti*ne] göre bu fazla, *pur don de la nature* [doğanın saf armağanı] olarak algılanıyor; her şeyden öte, bu, doğanın bir armağanı olduğuna göre, emekçinin, çalışma günü boyunca, kendi emek-gücünü yeniden-üretmesi için gerekenden, *salaire*'inin [ücretinin] içerdiğinden daha fazlasını üretebilme-

si doğanın üretkenliğine bağlıdır. Bu birinci yaklaşımda toplam ürünü hâlâ emekçinin kendisi malediniyor. ... Ve bu toplam ürün iki parçaya bölünüyor. Birincisi onun ücretini oluşturuyor; o, kendi karşısında, kendi emek-gücünü yeniden-üretmesi için, yaşaması için gereken ürün miktarını kendine ödeyen, kendisinin ücretli emekçisi gibi görünüyor. İkinci parça, yani birinci parçanın üstünde kalan fazla, *doğanın bir armağanı*dır ve artı-değeri oluşturur. Ancak bu artı-değerin, bu *pur don de la nature*'ün [saf doğa armağanının] doğası, kendi toprağını eken toprak sahibi varsayımı terkedildiği ve ürünün iki parçası —*salaire* [ücret] ve artı-değer—, biri ücretli işçiye öteki *propriétaire*'e [toprak sahibine] olmak üzere, farklı sınıflara gittiği zaman daha net bir biçim alacaktır.

Bir ücretli-işçiler sınıfının oluşumu için, ister manüfaktürde olsun ister tarımın kendisinde, —başlangıçta tüm *manufacturier*'ler [imalatçılar] *cultivateur propriétaire*'in [ekici toprak sahibinin] ücretli-işçileri, *stipendié*'ler* olarak ortaya çıkmışlardır— emek koşullarının emek-gücünden ayrılması gerekir; bu ayrılmanın temeli de, toprağın, toplumdaki bir kesimin özel mülkü haline gelmesi ve böylece öteki kesimin emeğini kullanma açısından bu nesnel koşuldan koparılmasıdır.

> "İlk başlarda mülk sahibini ekiciden ayırmak gerekli değildi. ... Bu ilk zamanlarda, çalışan her insan, dilediği kadar ||231| toprak bulabildiği için *başkalarına çalışmaya* teşvik edilemezdi. ... Ama sonunda tüm topraklar kendi efendilerini buldu ve mülk sahibi olamayanlar, ilkin, *ücretliler sınıf*ının" (yani *la classe des artisans*'ın [zanaatçılar sınıfının], kısaca tarım-dışı tüm emekçilerin), "ekici toprak sahibinin ürünün fazla kısmı karşılığında istihdamında, *kol emeğini mübadele etmekten* başka çare bulamadılar." (*agy*, s. 12).

Propriétaire cultivateur [ekici toprak sahibi], toprağın emeğine verdiği *superflu considerablé* [önemli miktardaki fazla] ile,

> "insanlara toprağını işlemeleri karşılığında ödeme yapabilirdi; ve ücretiyle geçinen insanlar için, ücreti bu işten kazanmak herhangi bir başka işten kazanmaktan farksızdı. *Böylece toprak sahipliği ekim işinden ayrılmak durumundaydı ve kısa zamanda da öyle oldu.* ... Toprak sahipleri toprağı ekme işini ücretli emekçilere kaydırdılar." (*agy*, s. 13).

Sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişki, demek ki, tarımın kendisinde böyle ortaya çıkar. Belli bir sayıda insan, kendilerini emek koşulları sahipliğinden —hepsinin ötesinde topraktan— koparılmış buldukları ve kendi emeklerinden başka satabilecekleri bir şeyleri olmadığı zaman kendini gösterir.

* Kendilerine ücret ya da aylık ödenenler -*Ed.*

Ne var ki, artık meta üretemeyen ve emeğini satmak zorunda kalan ücretli emekçi için, gerekli geçim nesnelerinin eşdeğeri olan *asgari* ücret, zorunlu olarak, emek koşullarının sahibiyle girişeceği değişimi düzenleyen yasa haline geliyor.

"Yalnızca kolları ve hüneri olan sıradan işçi, emeğini başkalarına satmayı başaramadığı zaman hiçbir şeye sahip değildir. ... Her tür işte ister istemez olması gereken, gerçekte de olan, işçinin ücretinin, ona geçimini sağlamak için gerekli olanla sınırlanmasıdır." (*agy*, s. 10)

Sonra, ücretli emek ortaya çıkar çıkmaz,

"toprağın ürünü iki parçaya bölünür: Biri, emekçinin geçimini ve kârını içerir; emeğinin, ve toprak sahibinin tarlasını işlemekte kullandığı araç-gereçlerin ödülüdür. Geri kalan, serbest ve kullanılabilir parçadır; yaptığı ön harcamaların ve girdiği zahmetin karşılığı olan ücretin ötesinde, *toprağın, işleyene* verdiği *saf armağan*dır; ve bu toprak sahibinin payıdır, ya da çalışmadan yaşamını sağlayan ve dilediği gibi kullandığı geliridir" (*agy*, s. 14).

Ama, bu *pur don de la terre* [toprağın saf armağanı], toprağın "*à celui qui la cultive*" ["onu işleyene"], yani emeğe verdiği bir armağan olarak zaten tanımlanmış oluyor: emeğin toprağa harcadığı üretken güç olarak — emeğin, doğanın üretken gücünü kullanarak sahip olduğu, demek ki topraktan türettiği —ama yalnızca emek olarak türettiği— üretken güç olarak. Bu nedenledir ki, *propriétaire*'in [toprak sahibinin] elinde, fazla, artık bir "doğa armağanı" olarak değil, ama başkasının emeğini —eşdeğerini vermeden— sahiplenmek olarak görünür; doğanın üretkenliği sayesinde kendi gereksinimlerinin ötesinde geçim nesnesi üretebilen, ama ücretli emek olduğu için de, emeğinin ürününün ancak "*ce qui lui est nécessaire pour lui procurer sa subsistance*" ["geçimini sağlaması için ona gerekli olan"] kısmını sahiplenmekle sınırlanır.

"*Tarımcı kendi ücretini* üretir ve ek olarak tüm zanaatçılar ve öteki ücretliler sınıfının ücretlerini ödemeye yarayan geliri üretir. ... *Toprak sahibi, çiftçinin emeği olmazsa hiçbir şey elde edemez*" (yani *pur don de la nature* [doğanın saf armağanı] sayesinde değil), "o, tarımcıdan, kendi ||232| geçim araçlarını ve öteki ücretlilerin emeğinin ücretini elde eder. ... Çiftçinin toprak sahibine gereksinim duyması yalnızca gelenekler ve yasalar gereğidir. ..." (*agy*, s. 15)

Böylece, bu pasajda, artı-değer, doğrudan, *cultivateur*'ün [tarımcının] emeğinin, *propriétaire* [mülk sahibi] tarafından karşılıksız olarak sahiplenilmiş bir parçası olarak sunulmakta ve onun emek ürününü, toprak sahibi, satın almadan satmaktadır. Ancak Turgot'nun kafasındaki şey, emek-zamanı olarak değişim-değeri değildir, *cultivateur*'ün [tarımcının] emeğinin, kendi ücretinin üs-

tünde *propriétaire*'e [toprak sahibine] sağladığı ürün fazlasıdır; ne var ki, ürün fazlası, işçinin, kendi ücretini yeniden-üretmek için çalıştığı zamana ek olarak *propriétaire* [toprak sahibi] için bedava çalıştığı zamanın maddeleşmiş biçiminden başka bir şey değildir.

Böylece, fizyokratların, *tarımsal emeğin sınırları içinde* artı-değeri nasıl doğru bir biçimde algıladıklarını görüyoruz; her ne kadar, ücretli işçi emeğini, kullanım-değeri olarak göründüğü somut biçimleri içinde algılıyorlarsa da artı-değeri, ücretli işçinin emeğinin ürünü olarak görüyorlar.

Bu arada geçerken belirtelim ki, tarımın kapitalist işletilmesini —"toprağın çiftliğe kiralanmasını ya da kiraya verilmesini— Turgot, "tüm yöntemlerin en yararlısıdır; ama bu, önceden zaten zengin olan bir toprağı varsayar" diye tanımlıyor. (*agy*, s. 21)

⟨Artı-değeri incelerken, dolaşım alanından üretim alanına geçmek, yani artı-değeri, metanın meta ile değişiminden değil, ama emek koşullarının sahipleriyle işçiler arasında üretim içinde olan değişimden çıkarmak gerekir. Bunlar da birbiriyle metaların sahipleri olarak karşı karşıya gelirler ve dolayısıyla, değişimden bağımsız üretim varsayılmış olmamaktadır.⟩

⟨Fizyokrat sistemde *propriétaires* [toprak sahipleri] *salariant*'dır [ücret ödeyenlerdir], emekçiler ve sanayinin tüm öteki dallarındaki *manufacturiers* [imalatçılar] da *salariés* [ücretli emekçiler]dir ya da *stipendiés* [ücretliler]dir. Bunun sonucu olarak *gouvernants* [yönetenler] ve *gouverniés* [yönetilenler]dir.⟩

Turgot, emek koşullarını şöyle çözümler:

> "Her meslekte, işçinin önceden aletlere ve işleyeceği yeter miktarda malzemeye sahip olması gerekir; yaptığı malların satılmasını beklerken de geçimini sağlayabilmesi gerekir." (*agy*, s. 34.)

Bütün bu öndeliği, emeğin işgörmesini sağlayan biricik koşulları, dolayısıyla emek sürecinin bu *önkoşullarını*, başlangıçta, toprak bedava vermiştir:

> "Her tür ekime öngelen ilk öndelikler fonunu" meyveleri, balıkları, hayvanları vb.; ağaç dalları, taşlar biçiminde aletleri, döllenme yoluyla çoğalan ve ayrıca her yıl "süt, yün, deri ... ve benzeri materyali veren, çiftlik hayvanlarını, ormanlardan elde edilen keresteyle birlikte, sanayinin ilk çalışma fonunu oluşturan öteki malzemeyi sağlayan" topraktır (*agy*, s. 34).

Şimdi, bu emek koşulları, bu öndelikler, işçiye bir üçüncü kişi tarafından önceden sağlanmak gerektiğinde, *sermayeye* dönüşür; emekçi, emek-gücünden başka herhangi bir şeye sahip olmadığı andan itibaren de durum budur.

> "Toplumun büyük bir kesiminin, *yaşamını sürdürebilmek için yal-*

nızca kolları varsa, ücretle yaşayanların, ya üzerinde çalışacakları malzemeyi elde etmek ya da ücretlerinin ödenmesini beklerken yaşamlarını sürdürebilmek için *önceden bazı şeylere* sahip olarak işe başlaması zorunluydu." (*agy*, s. 37-38).

||233| Turgot "*capitaux*"yu ["*sermayeler*"i], "*valeur mobiliaires accumulées*" ["biriktirilmiş taşınabilir değerler"] diye tanımlıyor (*agy*, s. 38). Başlangıçta *propriétaire* [toprak sahibi] ya da *cultivateur* [tarımcı], *salaire*'i [ücreti] her gün doğrudan ödüyor ve malzemeyi, örneğin eğirilecek keteni sağlıyordu. Sanayi geliştikçe, büyük ölçüde öndelik verilmesi ve üretim sürecinin sürdürülmesi zorunlu hale gelmiştir. O zaman bu işi *possesseurs de capitaux* [sermaye sahipleri] üstlenmiştir. Ürünlerin fiyatında, o, tüm öndeliği geri almalı ve ayrıca

> kendi ücretinin yanısıra, "parasını toprak almakta kullansaydı o para ne değerde olacak idiyse, o miktara" eşit bir kâr elde etmelidir; "çünkü, kuşkusuz, kâr aynı olsaydı, herhangi bir sıkıntıya girmeden, aynı sermayeyle elde edebileceği toprak geliriyle, yaşamayı yeğlerdi." (*agy*, s. 38-39).

Classe stipendiée industrieuse ["ücretli ustalar sınıfı"] ise kendi içinde, "*entrepreneurs capitalistes et simples ouvriers*" ["kapitalist girişimciler ve sıradan işçiler"] vb. gibi alt bölümlere ayrılırlar (s. 39). Bu girişimciler ile *entrepreneurs fermiers* [çiftçi girişimciler] aynı konumdadırlar. Onlar da benzer biçimde, bütün öndeliklerini, yukarıda gösterildiği gibi, bir kârla birlikte yerine geri koymalıdırlar.

> "Bütün bunlar, her şeyden önce, toprağın ürünlerinin fiyatından düşülmelidir; *fazla*, çiftçinin, tarlasını işletmeye açmasına izin veren toprak sahibine ödeme yapmasına yarar. Bu çiftlik kirasının fiyatıdır, toprak sahibinin geliridir, *net üründür*, çünkü her tür ön-ödemeyi ve ön-ödeme yapan kişinin kârını yerine koyacak olan miktara kadar, toprağın ürününün tümü bir gelir olarak görülemez, ama yalnızca *tarım giderlerinin dönüşü* olarak görülür; tarımcı bunları geri alamazsa, kendi kaynaklarını kullanmayı ve başkasının toprağını ekmek için çaba harcamayı doğal ki düşünmez." (*agy*, s. 40).

Son olarak:

> "Her ne kadar sermayeler, bir ölçüde, çalışan sınıfların kârından yapılan tasarrufla oluşursa da bu kârlar her zaman topraktan geldiğine göre —bunların hepsinin ya gelirden ya da gelir üretmeye hizmet eden harcamalardan ödenmesi ölçüsünde— apaçık belli olan şudur: gelir gibi sermayeler de topraktan gelir; ya da bu sermayeler, gelir sahiplerinin ya da geliri onlarla paylaşanların, toprağın ürettiği değerlerin bir bölüğünü biriktirmelerinden, her yıl kendi gereksinimleri için kullanmaksızın bir yana ayırmalarından başka

bir şey değildir." (*agy*, s. 66).

Evet, oldukça doğru, artı-değeri yalnızca toprak rantı oluşturuyorsa, birikim ancak toprak rantından oluşur. Kapitalistlerin ranttan ayrı olarak biriktirdiği, kendi ücretlerinden ayırdıklarıdır (tüketimleri için ayrılan gelirleridir — çünkü kâr böyle tanımlanıyor). Ücretler gibi kâr da, *frais de culture* [ekim giderleri] arasında sayıldığı ve toprak sahibinin gelirini yalnızca fazla oluşturduğundan, —kendisine verilen onurlu konuma karşın— mülk sahibi gerçekte, rikardocuların da yaptığı gibi, *frais de culture* [ekim giderleri] arasında sayılmaktan (ve böylece de üretimin bir öğesi olmaktan) dışlanmaktadır.

Fizyokratların yükselişi, bir yandan muhalefet ettikleri kolbertizmle, öte yandan ve özellikle John Law sisteminin iflasıyla bağlantısız değildir.

[4. *Maddi Töz ile Değerin Birbirine Karıştırılması* (*Paoletti*)]

||234| Değerin maddi töz ile karıştırılması ya da daha doğrusu ona eşitlenmesi, ve bu görüşle fizyokratların tüm bakış açısı arasındaki bağlantı, (*Meditazioni sulla Economia politica*'sının [*Ekonomi Politik Üzerine Düşünceler*] (1771) bazı bölümlerinde fizyokratlara hücum eden Verri'yi hedef alan bir kitaptan) *Ferdinando Paoletti*'nin *I veri mezzi di render felici le società*'sından [*Mutlu Toplumlara Ulaşmanın Gerçek Araçları*] aşağıdaki alıntıda açıkça gün ışığına çıkmaktadır (Toscanalı Paoletti, *agy*, c. XX, [Yayıncı] Custodi, Parte Moderna.)

> "*Maddenin çoğalması*" *produzioni della terra*'da [toprağın ürünlerinde] olduğu gibi "sanayide hiçbir zaman, asla olmadı; olanaklı da değildir. Sanayi maddeye yalnızca biçim verir, onu yalnızca dönüştürür; sonuç olarak sanayi bir şey yaratmaz. Ama buna itiraz edilebilir, sanayinin maddeye biçim verdiği, dolayısıyla üretken olduğu, bunun madde üretimi değilse bile, gene de bir biçim üretimi olduğu ileri sürülebilir. Pekala, buna karşı çıkmayacağım. Ama bu bir *zenginlik yaratmak değildir*; *tam tersine*, bir *harcamadan başka bir şey değildir*. ... Ekonomi politik, zenginliği oluşturan maddeleri ve ürünleri, yalnızca tarımda görülen maddi ve gerçek üretimin çoğalttığını varsayar ve araştırma konusu yapar. ... Sanayi, hammaddeleri, işlemek üzere tarımdan satın alır; daha önce söylediğim gibi, sanayi emeği bu hammaddelere yalnızca biçim verir, ama onlara hiçbir şey eklemez, ve onları çoğaltmaz" (s. 196-197). "Aşçıya, sizin yemeğinizi hazırlayacağı bir ölçü bezelye verin; onları iyi pişirerek, güzel bir servis yaparak sofraya koyacaktır, ama ona verildiği miktarda; öte yandan aynı miktarı, toprağa atmak üzere bahçıvana verin; zamanı gelince, kendisine verimiş miktarı size en az dört katıy-

la geri verecektir. Bu gerçek ve tek üretimdir" (s. 197). "Nesneler, insanların gereksinimi nedeniyle değer kazanır. Bu nedenle metaların değeri ya da değerlerinin artışı, sanayi emeğinin sonucu değildir, ama emekçilerin giderlerinin sonucudur" (s. 198). "Herhangi bir yeni imalat türü yoktur ki, piyasaya çıkar çıkmaz ülke içinde ve dışında hemen yayılmasın; ve bakınız, ... hammaddenin değeri ve emekçilerin geçiminin gideriyle belirlenen fiyatı, öteki sanayicilerin ve tüccarıarın rekabeti *kısa sürede* doğru düzeyine getirir." (s. 204-205).

[5. *Adam Smith'te Fizyokrat Öğretinin Öğeleri*]

Tarım, doğa güçlerini çok geniş ölçüde kullanan ilk çalışma alanıdır. Doğa güçlerinin *industrie manufacturière*'de [imalat sanayisinde] kullanılışı, sınai gelişmenin ancak ileri aşamasında göze çarpar olmuştur. Aşağıdaki alıntı, bununla bağlantılı olarak Adam Smith'in nasıl, geniş-ölçekli üretimin tarih öncesini yansıttığını ve bu nedenle fizyokrat görüşten yana tutum takındığını ve Ricardo'nun, modern sanayi açısından onu nasıl yanıtladığını göstermektedir.

||235| Adam Smith [*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*] [*Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma*] kitap II, bölüm V'te toprak rantıyla ilgili olarak şöyle der:

> "İnsanın eseri sayılabilecek her şeyi karşıladıktan ve çıkardıktan sonra geri kalan, doğanın eseridir. [Bu parça -ç.] toplam ürünün seyrek olarak dörtte-birinden az; çoğu zaman üçte-birinden fazladır. İmalatta kullanılan hiçbir üretken emek bu kadar büyük yenidenüretim yapamaz. *İmalat sanayisinde doğa hiçbir şey yapmaz; her şeyi insan yapar*; yeniden-üretimin, her zaman, bu üretimi gerçekleştiren öğelerin gücüyle orantılı olması gerekir." [Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* ... Editör J. R. McCulloch, c. II, Edinburg, 1828, s. 147]

Bu konuda Ricardo [*On the Principles of Political Economy and Taxation*] [*Ekonomi Politiğin İlkeleri ve Vergilendirme Üzerine*] adlı yapıtında, 2. baskı, 1819, s. 61-62'deki notta şu yorumu yapar:

> "Doğa, imalattaki insan için hiçbir şey yapmaz mı? Suyun ve rüzgarın makinelerimizi çalıştıran, gemilerin hareketine yardım eden gücü hiçbir şey mi? Isının metalleri yumuşatıp eritmesi, boyacılıkta ve mayalandırmada havanın etkisi bir yana dursun, en güçlü motorları çalıştırmayı sağlayan hava basıncı ve buharın gücü — bunlar doğanın armağanı değil mi? Doğanın insana yardım etmediğinin ve yardımını cömertçe ve karşılıksız bağışlamadığının söylenebileceği tek bir imalat yoktur."

Fizyokratların kârı, ranttan yalnızca bir indirim olarak gördüklerini de [adı belirsiz bir yazar vurguluyor]:

Örneğin "diyorlar ki* dantelin fiyatının bir parçası işçinin tükettiğini yerine geri koyar, bir parçası da bir insanın ⟨yani toprak sahibinin⟩ cebinden bir başkasının cebine aktarılır" (*An Inquiry into Those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately Advocated by Mr. Malthus*, vb. [*Sonradan Bay Malthus'un Savunduğu Talepin ve Tüketim Gerekliliğinin Doğasına İlişkin İlkeler Üzerine Araştırma*], Londra 1821, s. 96).

Adam Smith'in ve onun ardıllarının, sermaye birikiminin, kapitalistin kişisel tutumluluğunun, tasarrufunun ve özdengeçerliğinin sonucu olduğu görüşleri, fizyokratların (faiz dahil olmak üzere) kârın, kapitalistlerin tüketimi için basit bir gelir olduğu biçimindeki görüşlerinden de kaynaklanmıştır. Fizyokratlar yalnızca toprak rantını gerçek ekonomik, bir biçimde meşru, birikim kaynağı saydıkları için, bunu ileri sürebilirlerdi.

"O" der Turgot, yani çiftçi, "emeği, *emek ücretinin üstünde* [bir fazla –*ç*.] üreten tek kişidir" (Turgot, *agy*, s. 11).

Burada, tüm kâr, böylece *salaire du travail* [emeğin ücreti] çerçevesinde düşünülüyor.

||236| "Tarımcı, bu geri verilenin" (kendi ücretinin) "üstünde, mülk sahibinin gelirini yaratır; zanaatçı ise kendisi ya da başkaları için hiçbir gelir yaratmaz." (*agy*, s. 16.) "Toprağın ürettiği şeylerin her tür ön-ödemeyi ve bu ön-ödemeleri yapan kişinin kârını kapsayan kısmına kadar olan miktarı *gelir sayılamaz*; yalnızca *ekim giderlerinin geri dönüşü* sayılır." (*agy*, s. 40.)

Adolphe Blanqui, *Histoire de l'économie politique*, [*Ekonomi Politiğin Tarihi*], Brüksel 1839, s. 139'da şöyle der:

[Fizyokratlar] "toprağı ekip-biçen emek yalnızca, tüm çalışma süresince emekçiyi geçindirecek nesneleri üretmekle kalmaz, ama esasen varolan zenginlik kitlesine eklenebilecek bir *fazla değer* de" (artı-değer) "üretir [düşüncesindeydiler]; bu fazlaya *net ürün* dediler." (Böylece artı-değeri, göründüğü haliyle yani kullanım-değerleri olarak algılarlar.) "Net ürün zorunlu olarak, toprağın sahibine ait olmuştur; onun elinde, dilediği gibi kullanabileceği bir gelir oluşturmuştur. Peki öyleyse, öteki sanayicilerin net ürünü neydi? İmalatçılar, tüccarlar, işçiler, hepsi, tüm malların egemen yaratıcısı ve dağıtıcısı tarımın çalışanı, *ücretlisi* ya da aylıklısıydılar. Bu anılan kişilerin emeğinin ürünleri, *Ekonomistler*in[17] sisteminde, çalışma sırasında tükettiklerinin eşdeğerini temsil ediyordu; öyle ki, *işçiler ya da ustalar tüketmeyi hak ettiklerini, bir kenara koymadılarsa*, yani *tasarruf etmedilerse*, işlerini tamamladıkları zaman, toplam

* Elyazmasında "örneğin Fizyokratlar diyorlar ki." –*Ed.*

zenginlik, eskisinin tam tamına aynısıydı. Demek ki, bu durumda, toprağı işleyen emek, zenginlik üreten tek emekti; öteki sanayilerdeki emek *kısır* olarak görülüyordu, çünkü *o emeğin sonunda genel sermayede bir artış olmuyordu*."

⟨Öyleyse, fizyokratlar, artı-değer üretimini, kapitalist üretimin özü olarak görüyorlardı. Açıklamaları gereken, bu olguydu. Ancak, merkantil sistemin *profit d'expropriation*'u [mülksüzleştirmeye dayalı kârı] elimine edildikten sonra da bu sorun olarak kaldı.

"Para elde etmek için" diyor *Mercier de la Rivière*, "onu satın almak gerekir; ve bunu satın aldıktan sonra da, öncesine göre daha zengin değildir; yalnızca meta olarak verdiği değeri para olarak geri almıştır." (Mercier de la Rivière, *L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques* [*Siyasal Toplumların Doğal ve Özsel Düzeni*], c. II, s. 338).

Bu, ||237| satın alma ve satma için olduğu kadar, metanın tüm başkalaşımı için ya da farklı metaların kendi değerlerinde değişimi için, yani eşdeğerlerin değişimi için de doğrudur. Peki öyleyse artı-değer nereden geliyor? Yani sermaye nereden geliyor? Fizyokratlar için sorun buydu. Onların yanlışı, tarımı ve hayvancılığı imalattan ayıran bitkilerin ve hayvanların doğal üremelerinin sonucu olan *maddi töz artışını*, *değişim değeri artışı*yla karıştırmalarıydı. Teorilerinin temelinde kullanım-değeri vardı. Ve tüm metaların, skolastiklerin dediği gibi, bir tümele indirgenmiş kullanım-değeri, ancak doğada verili olduğu biçimiyle artabilen, olduğu haliyle doğanın maddi tözüydü.⟩

Kendisi de bir fizyokrat olan, Adam Smith çevirmeni Germain Garnier, onların *tasarruf teorisi*ni, vb., doğru yorumluyor. İlkin — merkantilistlerin her tür üretim için ileri sürdükleri gibi— imalatın, *ancak* metaları değerinin üstünde satarak, *profit of expropriation* [mülksüzleştirmeye dayalı kâr] yoluyla artı-değer üretebileceğini söylüyor; böylece, *a new distribution of values created, but no new addition to the created values* [yaratılmış değerler yeniden bölüştürülüyor, ama yaratılmış değerlere yeni bir ekleme yapılmıyor].

"Zanaatçıların ve imalatçıların, yeni hiçbir zenginlik kaynağı açmayan emeği, *ancak avantajlı bir değişim yoluyla kârlı olabilir* ve yalnızca göreli bir değere, *değişimden kazançlı çıkma* fırsatının artık kalmadığı bir ortamda, bir daha yinelenemeyecek olan bir değere sahiptir." (Onun çevirisi: *Recherches sur la Nature et les causes de la richesse des nations*, c. V., Paris 1802, s. 266[18].)

Ya da yaptıkları tasarruf, harcadıklarının üstünde biriktirdikleri *values* [değerler], kendi *consommation*'larından [tüketimlerinden] kısılmış olmalıdır.

"Zanaatçıların ve imalatçıların emeği, gerçi toplumun genel zenginliğine yalnızca ücretliler ile kapitalistlerin tasarruflarını ekleyebilir, bu yolla gene de toplumu zenginleştirici bir eğilim taşıyabilir" (*agy*, s. 266).

Ve daha ayrıntılı olarak:

"Tarım işçileri, devleti, kendi emeklerinin ürünüyle zenginleştirirler: İmalat ve ticaret işçileri, tersine, *kendi tüketimlerinden tasarruf etme*nin dışında başka bir biçimde devleti zenginleştiremezler. Ekonomistlerin bu savı, ortaya koydukları farklılığın sonucudur ve oldukça tutarlı görünüyor. Gerçekten de zanaatçıların ve imalatçıların emeği, malzemenin değerine, kendi emeklerinin değerinden, yani ülkede şu ya da bu emek için geçerli || 238| oran üzerinden, bu çalışmanın sağlaması gereken ücret ve kârın değerinden başka bir şey katamaz. Çünkü, az ya da çok olsun, bu ücretler, emeğin ödülüdür; işçinin bunu tüketmeye hakkı vardır ve tükettiği varsayılır; yalnızca bu ücretleri tüketerek, emeğinin ürününün tadını çıkarabilir ve onun ödülü de gerçekte işte bu keyiften başka bir şey değildir. *Aynı biçimde, kâr da büyük ya da küçük olsun*, kapitalistin gündelik ve sürekli tüketimi sayılır; kapitalistin bunu, sermayesinin kendisine verdiği gelire doğal olarak, oranladığı düşünülür. Şu halde işçi, *kendi emeği* için verilen geçerli ücret oranıyla uyumlu olarak sağladığı rahatın bir kısmını kısmadıkça; kapitalist, sermayesinin kendisine getirdiği gelirin bir kısmını tasarruf etmedikçe, her ikisi de işin tamamlanışı oranında, bu çalışmadan ortaya çıkan tüm değeri tüketeceklerdir. Tüketmeyi hakettikleri ve israfla suçlanmaksızın tüketebilecekleri şeyin bir bölümünü *tasarruf etmedikleri takdirde*, çalışma bittikten sonra, toplumun toplam zenginliğinin miktarı eskisi kadar olacaktır; tasarruf halinde ise, toplumun toplam zenginliğinin miktarı *bu tasarrufların bütününün değeri kadar* artmış olacaktır. Bu durumda, imalat ve ticaretteki elemanların, *toplumda varolan toplam zenginliğe ancak kendilerini bazı şeylerden yoksun bırakarak katkıda bulunabileceklerini* söylemek doğru olur" (*agy*, s. 263-264).

Garnier, Adam Smith'in tasarruf yoluyla birikim teorisinin fizyokrat temele dayandığını söylerken de haklıdır. (Adam Smith'i fizyokratlar ciddi biçimde bozmuşlardır; o bunu en çarpıcı biçimde fizyokratlara yönelttiği eleştirilerde gösterir.) Garnier şöyle diyor:

"Son olarak, eğer Ekonomistler, imalatın ve ticaretin ancak yoksunluğa katlanarak ulusal zenginliğe katkı yapabileceği görüşünde direndilerse, Smith de benzer biçimde, sanayi tasarruf ederek sermayeyi çoğaltmadıkça, bir ülkedeki sermayenin asla büyümeyeceğini ve sanayinin boşuna bir çaba olacağını söylemiştir." (kitap II, bölüm 3). "Bu çerçevede, Smith, Ekonomistlerle tümden görüş birliği içindedir." vb., vb., (*agy*, s. 270).

||239| Fizyokrat teorinin yayılmasının hatta ortaya çıkışının ilk ağızdaki tarihsel koşulları arasında, daha önce anılan yapıtında, Adolphe Blanqui şunları gösteriyor.

> "*Sistem*in" (Law'unki) "kavurucu atmosferinde ortaya çıkan değerlerinden geriye, yıkım, umutsuzluk ve iflastan başka bir şey kalmadı. *Yalnızca toprak mülkiyeti* fırtınadan etkilenmedi." ⟨Bay Proudhon, *Philosophie de la Misère*'inde [*Sefaletin Felsefesi*] toprağı işte bu nedenle, hemen krediden sonraya koyar.⟩ "Hatta, el değiştirerek ve belki de feodalizmden bu yana *ilk kez*, *yaygın biçimde daha küçük parçalara bölünerek*, konumunu daha da iyileştirdi." (*agy*, s. 138). Özellikle, "sistemin etkisi altında ortaya çıkan sayısız sahip değiştirme, mülkiyeti parçalara ayırma sürecini başlattı. ... Toprak mülkiyeti ilk kez, feodal sistemin onu uzun zaman içinde tuttuğu uyuşukluktan sıyrıldı. Bu tarım için gerçek bir uyanış oldu. ... O" (toprak) "mülkiyetin hapsedildiği rejimden çıkarak dolaşım sürecine girdi." (*agy*, s. 137-138).

Quesnay ve yandaşları gibi, Turgot da, tarımda *kapitalist* üretimden yanaydı. Turgot diyor ki:

> "Toprakları çiftlik olarak kiraya vermek ya da kiraya vermek ... bu sonuncu yöntem" (modern çiftlik sistemine dayalı geniş-ölçekli tarım) "hepsinin içinde en yararlı olanıdır; ama zaten zengin olan bir ülkenin varlığını öngörür." (Turgot, *agy*, s. 21.)

Ve Quesnay, *Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*'ünde [*Bir Tarım Krallığının Ekonomik Yönetiminin Genel İlkeleri*]:

> "Tahıl ekiminde kullanılan toprak parçaları, olabildiği ölçüde, varlıklı çiftçiler" (yani kapitalistler) "tarafından yönetilecek büyük çiftlikler halinde birleştirilmelidir; yapıların bakım ve onarım giderleri daha düşük olduğu için maliyetler ona göre çok daha az olacak, net ürün de küçük işletmelere oranla büyük tarım işletmelerinde daha fazla olacaktır."

Aynı paragrafta Quesnay, tarımsal emeğin artan üretkenliğinin, her şeyden önce toprak sahibine yani artı-değerin sahibine giden "*revenue net*"i ["net gelir"i] çoğalttığını ve artı-değerdeki göreli artışın topraktan değil, emek üretkenliğini artırmak için yapılan toplumsal ve başka tür *arrangements*'dan [düzenlemelerden] ileri geldiğini itiraf ediyor. ||240| Çünkü aynı bölümde şöyle diyor:

> "Hayvanların, makinelerin, su gücünün vb. yardımıyla emekte yapılabilecek avantajlı" ⟨yani *profit du produit net* [net ürün açısından avantajlı]⟩ "her tasarruf, nüfusun yararına olacaktır" vb..

Bunun yanısıra Mercier de la Rivière de (*agy*, c. II, s. 407) ima-

lattaki artı-değerin, en azından, imalatta çalışan işçilerle bir bağlantısı olduğunu sezinliyor. (Turgot, daha önce belirtildiği gibi, bunu tüm üretime genişletmişti.) Alıntılanan parçada şöyle haykırıyor:

> "Sanayinin sahte ürünlerinin kör hayranları hevesinizi biraz bastırın. Sanayinin mucizelerini göklere çıkarmadan önce gözlerinizi açın ve 20 *sou*'yu bin *écu*'lük* değere çevirme zanaatını bilen üreticiler arasında ne kadarının yoksulluk içinde ya da en azından yoksunluk içinde yaşadığını görün. *Değerdeki bu muazzam artıştan kim yararlanıyor peki? Ne dersiniz! Gönenç onu elleriyle ortaya çıkaranlara haram. Bu çelişki kulağınıza küpe olsun!*"

[7. *Fizyokratların Siyasal Görüşlerindeki Çelişkiler. Fizyokratlar ve Fransız Devrimi*]

Bir bütün olarak ele alındığında Ekonomistlerin sisteminin çelişkileri. Başkalarının yanısıra Quesnay, mutlak monarşiden yanaydı.

> "Tek bir otorite olmalı. ... Bir yönetimde birbirine karşıt güçler sistemi yıkıcıdır. Bu sistem, olsa olsa büyükler arasındaki uyuşmazlığı ve küçük insanların ezilmesini ifade eder." (*Maximes générales*, vb. [s. 81].)

Mercier de la Rivière:

> "İnsan sırf bir toplumda yaşamaya yargılanmakla, bir despotizm altında yaşamaya yargılanmış olur" ([*L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*], c. I, s. 281).

Ve bütün bunları taçlandırmak üzere "Halkın Dostu"[19], *Marquis de* Mirabeau [Mirabeau markisi] — Mirabeau *le père* [baba Mirabeau]! İşte, *laissez faire, laissez aller*'siyle kolbertizmi ve burjuva toplumun etkinliklerine hükümet müdahalesinin tüm biçimlerini deviren ekol. Nasıl Epiküros kendi tanrılarını bu dünyanın gözeneklerine yerleştirdiyse, bu ekol de devletin, ancak bu toplumun gözeneklerinde yaşamasına izin verdi! Toprak mülkiyetinin göklere çıkarılışı, pratikte, vergilerin, özellikle toprak rantından alınması istemine dönüştü; [bunun işaret ettiği şey], rikardocuların radikal kesiminin savunduğu gibi, sonunda toprağa devlet tarafından elkonmasıydı. Rœderer'in ve başkalarının protestolarına karşın, Fransız Devrimi bu vergileme teorisini kabul etti.

Turgot'nun kendisi, Fransız Devrimine götüren süreci başlatan radikal burjuva bir *bakan*. Fizyokratlar, tüm sahte feodal görü-

* *Sou*: Onsekizinci yüzyılda, bir Fransız lirasının (*livre*) yirmide-biri, şimdi 5 santim karşılığı; *écu*: aynı dönemdeki Fransız gümüş parası; günümüzdeki 5 Fransız frangı değerinde. –*ç.*

nümlerine karşılık, aslında Ansiklopedistlerle elele çalışıyorlardı. |240||

||241| Turgot, Fransız Devriminin alacağı önlemleri önceden kestirmenin yollarını arıyordu; *Şubat 1776* kararnamesiyle *corporations*'ı [loncaları] kaldırdı. (Bu kararname ilan edildikten üç ay sonra yürürlükten kaldırıldı.) Aynı biçimde, yol çalışmalarında *corvée des paysans*'a [köylülerin angaryalarına] son verdi. Toprak rantına *tek bir vergi* uygulamaya çalıştı.[20]

||241| Fizyokratların, *respecting the analysis of capital* [sermaye çözümlemeleriyle ilgili] büyük hizmetlerine daha sonra yeniden geri döneceğiz.[21]

Şimdilik yalnızca şu nokta: (Onlara göre) artı-değer, özel tür bir emeğin, tarımsal emeğin üretkenliğine bağlıdır. Ve genellikle, bu özel üretkenlik doğanın kendi eseridir.

Merkantil sistemde artı-değer yalnızca görelidir — birinin kazandığını öteki yitirir: *profit upon alienation* [devirden doğan kâr] ya da *oscillation of wealth between different parties* [zenginliğin farklı gruplar arasında salınması]. Öyle ki, bir ülke içinde, toplam sermaye düşünülürse, burada, gerçekte artı-değer yaratma sözkonusu değildir. Artı-değer ancak bir ulusun başka uluslar ile ilişkisinde ortaya çıkabilir. Ve bir ulusun başka ulusa karşı gerçekleştirdiği fazla, para biçimini alır (ticaret dengesi); çünkü para, değişim-değerinin dolaysız ve bağımsız biçimidir. Buna karşıt olarak — merkantil sistem, gerçekte mutlak artı-değer biçimini yadsıdığı için— fizyokratlar mutlak artı-değeri, *produit net*'i [net ürünü] açıklamanın yollarını ararlar. Ve net ürün onların kafasında kullanım-değeri olarak yer ettiği için [onlara göre] tarım *onun tek yaratıcısı*dır.

[8. *Prusyalı Gerici Schmalz'ın Fizyokrat Öğretiyi Sıradanlaştırması*]

Fizyokrat teorinin en saf temsilcilerinden biri —Turgot'dan ne kadar da uzak!— kokularını izleyerek demagogları[22] bulan Prusya Krallık Danışma Meclisi üyesi Schmalz'dır. Sözgelimi:

> "Eğer doğa, ona" (*bailleur des bienfonds* [gayrı menkulleri veren], toprak sahibi) "*yasal faizin iki katı bir faiz de* ödüyorsa, onu bundan kim ve hangi akla sığar nedenle yoksun bırakmaya cüret edebilir?" (*Economie politique*, Henri Jouffroy çevirisi vb. c. I, Paris 1826, s. 90).[23]

Fizyokratlar asgari ücreti öyle tanımlıyorlar ki, *consommation* (ya da *dépense*) *des ouvriers est égale au salaire qu'ils reçoivent* [işçilerin tüketimleri (ya da harcamaları) *aldıkları* ücrete eşittir] olu-

yor. Ya da bay Schmalz'ın genel olarak söylediği gibi:

"Bir işteki ortalama ücret, bu işte çalışan insanın çalışması sırasında tükettiğinin ortalamasına eşittir" (*agy*, s. 120).

(*Toprağın rantı*, bir ve tek ulusal gelir öğesidir; ||242| kullanılan sermayenin faizi ve her türlü işin ücreti de bu toprak rantının ürününün elden ele geçerek dolaşmasını sağlar." (*agy*, s. 309-310.)

"Toprak rantının yıldan yıla yeniden-üretimi için toprağın niteliği, özelliği, gücü, bütün bunlar ulusal zenginliği oluşturur." (*agy*, s. 310.) "Hangi nesne olursa olsun, eğer tüm nesnelerdeki *değer*in temellerine, ilk öğelerine kadar gidersek, kabul etmemiz gerekir ki, bu değer, doğanın basit ürünlerinden başka bir şey değildir; bir başka deyişle, emek bu nesnelere yeni bir değer vermiş ve fiyatlarını artırmış olsa da, bu yeni değer ya da bu fiyat, gene de yalnızca emeğin onlara verdiği yeni biçim nedeniyle ortadan kaldırılan, tüketilen ya da emekçi tarafından şu ya da bu biçimde kullanılan tüm doğal ürünlerin toplam değerlerinden oluşmuştur." (*agy*, s. 313.)

"Bu tür emek" (tam tarımsal emek) "*yeni cisimler* üretimine katkıda bulunan tek emek olduğu için, belli bir noktaya kadar, üretken sayılabilecek tek emek odur. İşleme ya da sanayi işine gelince ... bunlar, doğanın üretmiş olduğu cisimlere yalnızca yeni bir biçim verir." (*agy*, s. 15-16).

[9. *Fizyokratların Tarım Sorunundaki Boşinanına Yönelen İlk Eleştiri* (*Verri*)]

Fizyokratların boşinanlarına karşı.

Verri (Pietro): *Meditazioni sulla Economia politica*. (Birinci baskı 1771), c. XV. (Yayınlayan) Custodi, Parte moderna.

"Evrenin tüm olguları, ister insan eliyle üretilsin, ister fiziğin evrensel yasaları sonucu olsun, gerçekte *yeni yaratımlar* değildir, yalnızca maddenin bir *biçim değiştirmesidir*. *Yeniden-üretim* kavramını çözümlerken insan aklının bulduğu öğeler, yalnızca, *birleştirmek* ve *ayırmaktır*; toprak hava ve suyun tarlalarda, tahıla dönüşmesiyle ya da insanın eliyle bir böceğin salgısının ipeğe dönüştürülmesiyle ya da bazı metal parçalarının bir saat mekanizmasını oluşturacak biçimde düzenlenmesiyle *değerin* ve *zenginliğin yeniden-üretilmesinde* de durum aynıdır" (s. 21-22). Dahası: Fizyokratlar "imalatçı işçiler sınıfını *kısır* diye adlandırıyorlar; çünkü onların görüşüne göre, *imal edilen ürünlerin değeri*, *hammadde*, artı, *imalat zamanı içinde imalatçı işçilerin tükettiği geçim nesneleridir*. (*agy*, s. 25.)

||243| Öte yandan Verri, *artigiani*'nin [zanaatkarların] giderek zenginleşmesine karşılık *contadini*'nin [tarımcıların] sürekli yoksulluğuna dikkati çeker ve şöyle sürdürür:

"Bu da kanıtlıyor ki, zanaatçı, elde ettiği fiyatta, yalnızca *tüketiminin giderlerini geriye yerine koymakla kalmıyor, ama onun üstünde belli bir miktar* daha sağlıyor; *ve bu fazla*, yıllık üretim boyunca *yaratılmış yeni değer miktarıdır*" (*agy*, s. 26). "Dolayısıyla yeni yaratılan değer, hammaddelerin ve bu maddelerin işlenmesi sırasında gerekli tüketim giderlerinin *başlangıçtaki değerinin üstünde üretilen* tarımsal ya da sınai ürünlerin fiyatının bu parçasıdır. Tarımda tohum ve tarımcının tüketimi, imalatta hammadde ve sanayi işçisinin tüketimi gibi, çıkarılmalıdır; ve her yıl, *yeni yaratılan değerin* miktarı, *kalan toplama* tam olarak eşittir." (*agy*, s. 26-27.)

ADAM SMITH

[*1. Adam Smith'in İki Farklı Değer Tanımı; Değerin, Bir Metanın İçerdiği Harcanmış Emek Miktarıyla Belirlenmesi ve Bu Meta Karşılığında Satın Alınabilen Canlı Emek Miktarıyla Belirlenmesi*]

Worth speaking of [üzerinde durulmaya değer] tüm öteki ekonomistler gibi Adam Smith de *average* [ortalama] ücret kavramını fizyokratlardan almıştır; ortalama ücreti *prix naturel du salaire* [ücretin doğal fiyatı] olarak adlandırır.

> "Kişi her zaman çalışarak yaşamalıdır; ve ücreti en azından, onu yaşatacak yeterlikte olmalıdır. Hatta çoğu durumda, ücret bundan bir miktar daha yüksek olmalıdır; çünkü aksi halde onun bir aile kurması olanaksızlaşır ve işçilerin soyu ilk kuşaktan sonra sürememez ." [Adam Smith, *Wealth of Nations* [*Ulusların Zenginliği*], Oxford University Press, Londra 1928, c. I, s. 75, Garnier] c. I, kitap I, bölüm VIII, s. 136*)

Adam Smith, emeğin üretken gücünün gelişmesinden işçinin

* Marx, Adam Smith'in Garnier tarafından Fransızcaya çevrilen yapıtına gönderme yapıyor, parçayı oradan alıntılıyor. Elyazmasında Marx'ın, Smith'in *Wealth of Nations*'ının Fransızca çevirisinden aktardığı bütün parçalar, bu baskıda, Adam Smith'in *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press (OUP) (The Worlds's Classics), Londra 1928 İngilizce iki ciltlik baskısından alınmıştır. Marx'ın Garnier çevirisinden yaptığı alıntılara metinde "Garnier" imi konmuştur. *-Ed.*

kendisinin yarar sağlamadığını açıkça belirtiyor. Diyor ki (kitap I, bölüm VII, [*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*], editör McCulloch, Londra 1828):

"Emeğin ürünü, emek ücretinin doğal karşılığını oluşturur. *Toprağa el konmasına* ve *sermaye birikimine* öngelen, şeylerin ilk durumunda, emeğin tüm ürünü emekçiye aittir. Bunu paylaşacağı ne toprak sahibi, ne efendi vardır. Bu durum sürseydi, emeğin üretken gücünde, *işbölümü* sonucu ortaya çıkan *tüm gelişmeler, emek ücretini artırırdı*. Her şey yavaş yavaş daha ucuzlayabilirdi."

⟨Her durumda, *all those things requiring a smaller quantity of labour for their reproduction, but they "would" not only have become cheaper; they have, in point of fact, become cheaper* [yenidenüretimi için daha az miktarda emek gerektiren şeyler yalnızca ucuzlaya"bilir" değil, gerçekte ucuzlardı].⟩

"Daha az miktarda bir emekle üretilebilirlerdi; ve eşit miktar emekle üretilen metalar, bu durumda, birbiriyle doğal olarak değişileceği için, aynı biçimde daha az ürün miktarıyla ||244| satın alınabilirlerdi. [...] Ama, emekçinin kendi emek ürününün tümünü elde ettiği bu şeylerin ilk durumu, *toprağın ilk kez sahiplenilişinin ve ilk sermaye birikiminin ötesinde süremezdi*. Bu nedenledir ki, şeylerin bu ilk durumu, emeğin üretkenlik gücünde en dikkate değer gelişmelerin sağlanmasından çok önce sona ermişti; ve emek ürünlerinin emek ücretini karşılayışı üzerinde üretkenlikteki bu gelişmelerin ne tür etkileri olacağını geriye doğru izlemenin de artık herhangi bir yararı yoktu." (c. I, s. 107-109.)

İşte burada Adam Smith, aslında emeğin üretken gücündeki gerçekten büyük gelişmenin, emek, ancak ücretli-emeğe dönüştürüldüğü zaman başladığını ve emek koşullarının, bir yandan toprak olarak, öte yandan sermaye olarak, emekle karşı karşıya geldiğini kesin biçimde belirtiyor. Demek ki, emeğin üretkenlik gücünün gelişmesi ancak, emekçinin emeğinin ürünlerini artık sahiplenemediği koşullarda başlayabiliyor. Öyleyse emek ürününün (ya da bu ürünün değerinin) emekçinin kendisine ait olduğu varsayılarak, burada emek ürününe eşit kabul edilen "*wages*"i ["ücretler"i], bu üretkenlik gücü artışının nasıl etkilemiş olacağını, ya da etkileyebilecek olduğunu araştırmanın yararı kalmıyor.

Anlaşılan, Adam Smith'e bol bol fizyokrat kavram bulaşmıştır; fizyokratlara ait görüşler onun yapıtında çoğu zaman bütün bölümü kaplar ve bu görüşler, özellikle kendisinin ileri sürdüğü düşüncelerle de tam bir karşıtlık içindedir. Örneğin toprak rantı teorisinde vb. böyledir. Buradaki amacımız açısından bu görüşleri tümüyle görmezden gelebiliriz; çünkü bu görüşler onu yansıtmaz ve bu görüşlerinde o yalnızca bir fizyokrattır.[24]

Bu çalışmanın ilk kısmında, metanın çözümlenişi üzerinde dururken, Adam Smith'in değişim-değerinin belirlenişine yaklaşımındaki tutarsızlığını göstermiştim.[25] *Metalar*ın değerinin, üretimleri için gereken emek miktarıyla belirlenişi ile değerin, metaları satın alabilecek canlı emek miktarıyla belirlenişini ya da —aynı kapıya çıkan bir ifadeyle— belirli bir miktar canlı emek satın alabilecek meta miktarıyla belirlenişini birbirine karıştırdığını ya da birini ötekinin yerine koyduğunu özellikle göstermiştim. Burada, o, emeğin *değişim-değeri*ni, metaların değerinin ölçüsü haline getiriyor. Gerçekte *ücret*i ölçü yapıyor; çünkü ücret, belli bir miktar canlı emekle satın alınan meta miktarına ya da belli bir miktar meta ile satın alınabilecek emek miktarına eşittir. Emeğin, ya da daha doğrusu emek-gücünün değeri, başka herhangi bir meta gibi değişir ve öteki metaların değerinden hiçbir özgül farklılık sunmaz. Burada değerden değer ölçüsü yapılıyor ve değerin açıklanışının temeli oluyor — yani bir *cercle vicieux* [kısır döngü].

Ancak aşağıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, bu yalpalama ve birbiriyle mutlak olarak benzeşmez olan bu değer belirleyicilerini birbirine karıştırması, Smith'in, artı-değerin kaynağını ve doğasını araştırmasını etkilememektedir; çünkü gerçekte, bu sorunu ne zaman ele alsa, bilincinde bile olmadan, metaların değişim-değerinin doğru belirlenişine —yani onlar için harcanan emek miktarıyla ya da emek-zamanı miktarıyla belirlenişine— sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır. |244||

||VII-283a| ⟨Çalışması boyunca, gerçek olguları açıklarken Smith'in sık sık, üründe içerilen emek miktarını değer olarak ve değerin belirleyeni olarak ele aldığını göstermek için birçok örnek verilebilir. Bu örneklerin bir kısmını Ricardo aktarmıştır.[26] İşbölümünün ve makinelerin iyileştirilmesinin metaların fiyatı üzerindeki etkisine ilişkin öğretisinin bütünü, bu temele dayanır. Burada yalnızca bir parçayı aktarmak yetecektir. Bölüm XI, kitap I'de Adam Smith, kendi zamanında birçok mamul ürünün, daha önceki yüzyıllara göre ucuzlayışından söz eder ve şu sonuca varır:

> "Malları pazara getirmek, daha fazla miktarda emeğe ||283b| maloluyordu. Dolayısıyla oraya getirildikleri zaman, emeğin daha yüksek bir miktarının fiyattan satın alınmaları ya da değişilmeleri gerekiyordu." ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. I, s. 284], [Garnier] c. II, s. 156).⟩|VII-283b||

||VI-245| Ne var ki, ikinci olarak, Adam Smith'teki bu çelişki ve bir açıklama tarzından başka bir açıklama tarzına geçişi, daha derindeki bir başka nedene dayanır; bu çelişkiyi ortaya koyan Ricardo, bu nedeni görememiş ya da gereği gibi değerlendirememiş-

tir; o yüzden de çözememiştir. Varsayalım ki, bütün işçiler meta üreticisidirler; metalarını yalnızca üretmekle kalmazlar, satarlar da. Bu metaların değeri, içerdikleri, gerekli emek-zamanıyla belirlenir. Öyleyse, eğer metalar değerlerine satılırsa, işçi oniki saatlik emek-zamanının ürünü olan bir meta ile bir başka meta biçiminde oniki saatlik bir emek-zamanını, yani bir başka kullanım-değerinde gerçekleştirilen oniki saatlik emek-zamanını satın alır. Emeğinin değeri, demek ki, onun metasının değerine, yani oniki saatlik emek-zamanının ürününe eşittir. Satış ve yeniden satın alış, kısaca tüm değişim süreci, metanın başkalaşımı, bu durumda hiçbir şeyi değiştirmez; yalnızca içinde oniki saatlik emeğin yeraldığı kullanım-değerinin biçimini değiştirir. Emeğin değeri, demek ki, emek ürününün değerine eşittir. Her şeyden önce metalarda maddeleşmiş emeğin eşit miktarları değişilmiştir — değerleri üzerinden değişildikleri ölçüde. Ancak ikinci olarak, belli bir miktar canlı emek, eşit miktarda maddeleşmiş emekle değişilmektedir; çünkü birincisi, canlı emek emekçinin sahibi olduğu bir üründe, bir metada maddeleşmiştir ve ikincisi, bu meta, eşit miktarda emek içeren bir başka meta ile değişilmiştir. Bu çerçevede, gerçekte, belli miktarda canlı emek, aynı miktarda maddeleşmiş emekle değişilmiş olmaktadır.

Şu halde, yalnızca maddeleşmiş eşit emek-zamanını temsil eden bir meta, oransal olarak denk bir metayla değişilmekle kalmamaktadır; bir miktar canlı emek, aynı miktarda maddeleşmiş emeği temsil eden bir meta ile değişilmektedir.

Bu varsayımda emeğin değeri (belli miktar emekle satın alınabilecek miktarda metalar ya da belli miktardaki [metalarla] satın alınabilecek emek miktarı) bir metanın değerinin ölçüsü olarak hizmet görebileceği gibi, o metanın içerdiği emek miktarı olarak da hizmet görebilir; çünkü emeğin değeri, her zaman, bir metanın üretimi için gerekli olan canlı emek miktarı kadar maddeleşmiş emeği temsil eder; başka deyişle, her zaman, belli bir miktarda canlı emek-zamanı, ona eşit miktarda maddeleşmiş emeği temsil eden miktardaki metalara kumanda eder. Ama maddi emek koşullarına, bir ya da birçok sınıfın sahip olduğu, buna karşılık bir başka sınıfın, işçi sınıfının emek-gücünden başka hiçbir şeye sahip olmadığı tüm üretim tarzlarında —ve özellikle kapitalist üretim tarzında—, olan şey bunun tersidir. Emek ürünü ya da emek ürününün değeri işçiye ait değildir. Belirli bir miktarda canlı emek aynı miktarda maddeleşmiş emeğe kumanda etmez, ya da bir metada maddeleşmiş belirli bir miktarda emek, metanın kendisinde içerilenden daha fazla canlı emeğe kumanda eder

Adam Smith çok doğru olarak, metaları ve metaların değişimini başlangıç noktası olarak almıştır; böylece üreticiler birbirleriyle ilkin yalnızca metaların sahipleri kimliğiyle, meta satıcıları ve meta alıcıları kimliğiyle karşı karşıya gelmişlerdir; bunun için, sermaye ile ücretli-emek arasında, ||246| maddeleşmiş emek ile canlı emek arasında değişimde, Adam Smith genel yasanın o anda (görünüşe göre) artık geçerliğinin sona erdiğini ve metaların (çünkü alınıp satıldığı sürece emek de bir metadır) temsil ettikleri emek miktarlarıyla oranlı olarak değişilmekten çıktığını keşfetmiştir. *Buradan* emek koşullarının, toprak ve sermaye biçiminde, ücretli-emekçiyle karşı karşıya geldiği andan itibaren, emek-zamanının, metaların değişim-değerini düzenleyen içsel bir ölçü olmaktan artık çıktığı sonucuna varır. Oysa, Ricardo'nun haklı olarak imlediği gibi, tam tersine, karşıt sonuca varması gerekirdi; "emek miktarı" ve "emek değeri" ifadelerinin artık o andan itibaren özdeş olmadığı ve bu nedenle metaların göreli değerinin, her ne kadar içerdikleri emek-zamanı ile belirleniyorlarsa da, artık emeğin değeri tarafından belirlenmediği, çünkü bunun, ancak emek değeri, emek miktarıyla özdeş kaldığı sürece doğru olduğu sonucuna varması gerekirdi. İlerde Malthus'u incelerken[27] —emekçi kendi ürününün, yani kendi ürününün değerinin sahibi olduğu zaman bile— bu değeri ya da emeğin değerini, tıpkı emek-zamanını ya da emeğin kendisini, değerin ya da değer yaratan öğenin ölçüsü olarak alma anlamında değerin ölçüsü yapmanın ne kadar yanlış ve saçma olacağını gösterebiliriz. Çünkü o durumda bile, bir meta ile satın alınabilecek olan emek, bu metada içerilen emeğin [görmesiyle —ç.] aynı anlamda, bir ölçü işlevi göremez. Birincisi, ikincisi için yalnızca bir gösterge olabilir.

Her ne ise, Adam Smith, sermaye ile ücretli emek arasındaki değişimi, metaların değişimini belirleyen yasadan çıkarmakta sıkıntı çekiyor; çünkü sermaye ile emek arasındaki değişim, apaçık ortada ki, tam da bu yasanın karşıtı olan ve onunla çelişen ilkelere dayanıyor. Ve gerçekten de, sermaye emek-gücünün karşısına değil de doğrudan emeğin karşısına konduğu sürece, çelişkinin çözülebilmesi olanaksızdır. Adam Smith, emek-gücünün yeniden-üretilmesi ve sürdürülmesi için harcanan emek zamanının, onun [yani emek-gücünün] ortaya koyabileceği emekten çok farklı olduğunun pekala bilincinde. Cantillon'un *Essai sur la nature de commerce*'inden [*Ticaretin Doğası Üzerine Deneme*'den] alıntı yapan kendisi:

> "Gücü-kuvveti yerinde bir kölenin emeği, diye ekliyor aynı yazar, yapılan hesaplara göre onun beslenmesinden bir kat daha fazla de-

ğerdedir; en verimsiz emekçinin emeği de gücü-kuvveti yerinde bir köleninkinden daha az değerde olamaz, diye düşünüyor." ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı c. I, s. 75], [Garnier] c. II, s. 137).

Öte yandan, ortaya attığı itirazın, metaların birbiriyle değişimini belirleyen yasayla pek bir ilişiği olmadığını, Adam Smith'in kavrayamaması çok garip. Üretici A ya da B'nin, A ve B ürünlerini, daha doğrusu bu ürünlerin değerini kendi aralarında bölüşme oranları, A ve B metalarının, içerdikleri emek-zamanının oranına göre değişilmelerini asla etkilemez. Eğer A'nın bir parçası toprak sahibine, bir başka parçası kapitaliste ve bir üçüncü parçası emekçiye gidiyorsa, her birinin payı ne olursa olsun, bu durum, A'nın kendisinin, B ile değerine göre değişildiği olgusunu etkilemez.

A ve B metalarının içerdiği emek-zamanları arasındaki ilişki, A ve B'nin içerdiği emek-zamanlarının değişik kişilerce nasıl sahiplenildiğini hiçbir biçimde etkilemez. "Pamuklu ile keten bezi değişildiği zaman, pamuklunun üreticileri, daha önce paylaştıkları orana eşit bir oranda pay sahibi olacaklardır. ([Karl Marx], *Misère de la philosophie*, [*Felsefenin Sefaleti*] s. 29)[28]. Adam Smith'e karşı, ||247| daha sonra rikardocuların haklı olarak ileri sürdükleri kanıtlama da budur. Dolayısıyla maltusçu John Cazenove şöyle der:

> "... Birbiriyle değişim ve bölüşüm birbirinden farklı. ...* Birini etkileyen koşullar ikinciyi her zaman etkilemeyebilir. Söz gelişi, herhangi belli bir metanın üretim maliyetindeki azalma, tüm başka metalarla ilişkisini değiştirecektir, ama bu metanın bölüşümünü mutlaka değiştirmesi gerekmeyecektir, ya da ötekilerin bölüşümünü hiçbir biçimde değiştirmeyecektir. Bunun gibi, metaların değerinde tümünü *aynı biçimde* etkileyen genel bir azalma, onların birbiriyle ilişkisini değiştirmeyecektir. Bölüşümünü etkileyebilir de etkilemeyebilir de." (John Cazenove: Malthus'un *Definitions in Political Economy* [*Ekonomi Politikte Tanımlar*], adlı yapıtını kendi edisyonu olarak yayınlarken yazdığı önsöz. Londra, 1853. [s. VI]).

Ancak, ürünün değerinin kapitalist ile işçi arasında "bölüşümü"nün kendisi, metalar —metalar ve emek-gücü— arasındaki değişime dayandığı için, Adam Smith haklı olarak şaşırmıştır. Emeğin değerini ya da bir metanın (ya da paranın) satın alabileceği emeği, değerin ölçüsü olarak kabul etmesi, iş, fiyat teorisine geldiği zaman, Smith'in kanıtlarını altüst eder; kâr oranı üzerinde rekabetin etkisini vb. göstermesinde de böyledir; yapıtının tüm bütünlüğünü bozar ve hatta bazı temel sorunları araştırma dışı bırakmasına neden olur. Ancak, yakında göreceğimiz gibi, bu, onun *genel olarak artı-değeri* sunuşunu etkilememiştir; çünkü bu noktada o, hiç

* Elyazmasında tümce şöyle: "Metaların değişimi ve bölüşüm, birbirinden bağımsız olarak incelenmek gerekir." –*Ed.*

şaşmaksızın, değerin farklı metalardaki harcanmış emek-zamanı ile belirlendiği gerçeğine bağlı kalmıştır.

Öyleyse şimdi, onun bu soruyu ele alışına gelelim.

Ama önce bir başka durumu da anmamız gerek. Adam Smith, birçok farklı noktayı birbirine karıştırıyor. Önce kitap I, bölüm V'te şöyle diyor:

> "Her insan zorunlu gereksinim maddelerini karşılayabilme, insan yaşamının kolaylıklarından yararlanabilme, keyfini çıkarabilme ölçüsüne göre zengin ya da yoksuldur. Ancak, işbölümü bir kez gereği gibi gerçekleştikten sonra, bir insan emeği, bunların pek az bir bölümünü sağlayabilir. Bunların çok daha büyük kısmını o, *başka insanların emeğ*inden sağlamak durumundadır; ve *bu emeğin ne kadarına kumanda ettiğine ya da satın alma gücünde olduğuna göre*, zengin ya da yoksul olma durumundadır. Bu nedenledir ki, *herhagi bir metanın*, ona sahip olan ama onu bizzat kullanmayı ya da tüketmeyi düşünmeyen, ama *başka metalarla değişmeyi* düşünen kişi için *değeri*, *satın almasına ya da kumanda altında tutmasına yetecek miktarda emek miktarına* eşittir; bu nedenle de emek, tüm metaların *değişilebilirlik değerinin gerçek* ölçüsüdür." ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı. c. I, s. 32-33], [Garnier] c. I, s. 59-60.)

Bitmedi:

> "*Onlar*" (mallar) "*eşit miktarda emek değer içerdiği varsayılan* şey ile *değiştiğimiz* ||248| *belli bir miktarda emek değer* içerirler. ... Başlangıçta dünyanın tüm zenginliği, altın ya da gümüşle değil, emekle satın alınıyordu; ve ona sahip olanların ve onu bazı yeni ürünler karşılığında değişmek isteyenlerin gözünde emeğin değeri, tam tamına onların alabilecekleri ya da kumanda edebilecekleri emek miktarına eşittir." ([*agy*, s. 33], [Garnier] kitap I, bölüm V, s. 60-61.)

Son olarak:

> *Zenginlik*, Hobbes'un dediği gibi, *güç* demektir. Ama büyük bir serveti satın alarak ya da miras yoluyla edinen kişi, ille de, sivil ya da askeri bir siyasal güç elde eder diye bir şey yoktur. ... Bu sahipliğin, ona doğrudan ve hemen aktardığı güç, *başkalarının emeğinin tümü* üzerinde, ya da *bu emeğin o sırada pazarda bulunan tüm ürünleri* üzerinde belli bir denetimi satın alma gücüdür" ([*agy*], [Garnier] *agy*, s. 61).

Tüm bu parçalarda, Adam Smith'in, *travail d'autrui* [başkasının emeği] ile *produit de ce travail*'ı [bu emeğin ürününü] karıştırdığı görülmektedir. Bir bireyin sahip olduğu metanın değişim-değeri —işbölümünün ortaya çıkmasından sonra— bu bireyin satın alabileceği, başkalarına ait metalarda, yani bu metaların içerdiği başkasının emek miktarında, maddeleşmiş yabancı emeğin miktarında varolur. Ve başkasının emeğinin bu miktarı, kendi metasın-

da içerilen emek miktarına eşittir. Açıkça söylediği gibi:

> "*Onlar*" (mallar) "*eşit miktarda emek değer içerdiği varsayılan* şey ile *değiştiğimiz belli bir miktarda emek değer* içerirler."

Burada vurgu, *işbölümü*nün ortaya çıkardığı *change*'dedir [değişimdedir]: zenginlik, artık kendi emeğinin ürününe bağlı değil, ama bu ürünün kumanda ettiği yabancı emek miktarına, satın alabileceği ve kendi ürününde içerilen emek miktarının belirlediği toplumsal emek miktarına bağlıdır. Gerçekte bu usavurmada sözkonusu olan yalnızca değişim-değeri kavramıdır — yani benim emeğim artık yalnızca toplumsal emek olarak, ve dolayısıyla emeğimin ürünü eşit miktardaki toplumsal emeğe kumanda ederek benim zenginliğimi belirler. Belirli bir miktar gerekli emek-zamanı içeren benim metam, eşit değerde tüm başka metalara, dolayısıyla da başka kullanım-değerlerinde gerçekleştirilen eşit miktarda başkalarının emeğine kumanda olanağı verir. Buradaki vurgu, işbölümü ve değişim-değeri aracılığıyla sağlanan, *benim* emeğimin *başkalarının* emeğiyle, başka deyişle, toplumsal emekle (*benim* emeğimin ya da benim metalarımda içerilen emeğin de zaten *toplumsal olarak* belirlenmiş olduğu ve niteliğini temelden değiştirdiği olgusu, Adam'ın gözünden kaçmıştır) eşitlenmesinedir — *maddeleşmiş* emek ile *canlı* emek arasındaki farka ve onların değişiminin özgül yasalarına değildir. İşin aslında, Adam Smith burada, metaların değerinin, içerdikleri emek-zamanıyla belirlendiğini, ve meta sahibinin zenginliğinin, kumandası altındaki toplumsal emek miktarından oluştuğunu söylemekten ötede bir şey demiyor.

Ne var ki, burada *emek* ile *emek ürünü*nü eşitlemek ||249|, metaların değerini içerdikleri emek miktarına göre belirlemek ile onların satın alabileceği canlı emek miktarına göre belirlemeyi, yani emeğin değerine göre belirlemeyi birbirine karıştırmanın ilk adımını oluşturuyor. Adam Smith:

> "Onun serveti, bu gücün alanına göre, kumanda etmek durumunda olduğu başkasının emeğinin, ya da *aynı şey demek olan*" (burada yanlış bir özdeşleme var) "satın almak durumunda olduğu *başkasının emeğinin ürününün* miktarına göre, az ya da çok büyüktür" ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. I, s. 33], [Garnier] *agy*, s. 61).

derken, aslında, onun kendi metasının ya da servetinin içerdiği toplumsal emek miktarına göre, de diyebilirdi. Gerçekten şunu da söylüyor:

> "*Onlar*" (mallar) "*eşit miktarda emek değer içerdiği varsayılan* şey ile *değiştiğimiz belli bir miktarda emek değer* içerirler."

(Buradaki *değer* sözcüğü gereksiz ve anlamsızdır.) Örneğin

daha bölüm V'te şu sözleri söylediği zaman, yanlış vargı ortaya çıkıyor:

> "Bu nedenle, *kendi değeri* hiç değişmeyen emek, tek başına, tüm metaların değerini, her zaman ve her yerde, biçme va karşılaştırma hizmeti gören nihai ve gerçek tek ölçüttür." ([*agy*, s. 36], [Garnier] *agy*, s. 66).

Emeğin kendisi ve dolayısıyla ölçütü olan emek-zamanı için doğru olan —yani metaların değeri, *emeğin değeri*, nasıl değişirse değişsin, her zaman bu metalarda gerçekleşen emek-zamanına orantılı olan— burada, emeğin kendisinin değişen değeri için de doğru kabul ediliyor.

Burada Adam Smith, yalnızca meta değişimini genel olarak inceliyor: değişim-değerinin, işbölümünün ve paranın doğası. Bir değişimde taraf olanlar, birbirleriyle yalnızca meta sahipleri olarak karşı karşıya gelirler. Kendi emeklerinin meta biçiminde ortaya çıkışı gibi, başkalarının emeğini de meta biçiminde satın alırlar. Dolayısıyla kumanda ettikleri toplumsal emek miktarı, satın alma işinde kullandıkları metada içerilen emek miktarına eşittir. Ama, izleyen bölümlerde kapitalist ile işçi arasındaki, maddeleşmiş emek ile canlı emek arasındaki değişime gelindiğinde, o [Adam Smith –ç.] meta değerinin artık, o metanın içerdiği emek miktarıyla belirlenmediğini, ama, —bundan farklı olarak—, o metanın kumanda ettiği yani satın aldığı canlı emek miktarıyla belirlendiğini *vurguluyor*, ve o zaman, gerçekte, metaların artık içerdikleri emek-zamanına göre değişilmediğini söylemiyor; ama *zenginliğin artışının* yani metanın içerdiği değerdeki artışın ve bu artışın çapının, maddeleşmiş emek tarafından harekete geçirilen canlı emek miktarının, daha az ya da daha çok oluşuna bağlı olduğunu söylüyor. Böyle formüle edildiğinde doğrudur. Ancak Smith bu noktada açık değildir.

[2. *Smith'in Genel Artı-Değer Anlayışı. İşçi Emeğinin Ürününden Çıkarsamalar Olarak Kâr, Rant ve Faiz*]

|| 250| Kitap I, bölüm VI'da Adam Smith, üreticilerin, birbirleriyle meta alıcısı ve satıcısı olarak karşı karşıya geldikleri varsayılan ilişkilerden, emek koşullarının sahipleri ile yalnızca emekgücüne sahip olanlar arasındaki değişim ilişkilerine geçiyor.

> "*Hem sermaye birikiminden, hem toprakların mülkedinilmesinden önceki*, o ilk ve yabanıl toplum konumundayken, *farklı nesneleri edinmek için gerekli emek miktarları arasında* bir oran bulunması, birbirleriyle değişimleri için herhangi bir kural oluşturabilmenin

tek koşulu olarak görünüyor. ... Genelde iki günün ya da iki saatin ürünü olan bir şeyin, genelde bir günün ya da bir saatin ürünü olan şeye göre bir kat değerli olması doğaldır." ([*agy*, s. 52], [Garnier] c. I, bölüm VI, s. 94-95.)

Bu, şu demektir: Farklı metaların üretimi için gerekli emek-zamanı, birbirleriyle değişilme oranını, bir başka deyişle, *değişim-değerlerini* belirler.

"Şeylerin bu durumunda, emeğin ürünü tümüyle emekçinindir; herhangi bir metanın edinilmesi ya da üretilmesi için genel olarak istihdam edilen emek miktarı, bu emek miktarının genel olarak satın alabileceği, kumanda edebileceği, ya da değişerek elde edebileceği emek miktarını düzenleyecek tek koşuldur" ([*agy*, s. 53], [Garnier] *agy*, s. 96).

Şu halde sonuç olarak, bu varsayımda, emekçi yalnız bir meta satıcısıdır, kendisine ait meta ile başkasına ait bir metayı satın aldığı ölçüde, başkasının emeğine kumanda etmektedir. O böylece sahip olduğu meta ile, başkalarının emeğine, ancak kendisine ait metadaki emek ölçüsünde kumanda eder; çünkü her ikisi birbirleriyle yalnızca meta değişirler; ve metaların değişim-değeri, içerdikleri emek-zamanıyla ya da emek miktarıyla belirlenir.

Ama Adam devam ediyor:

"*Belli bazı insanların elinde sermaye birikir birikmez*, bunlardan bazıları doğal olarak o sermayeyi, çalışkan insanları çalıştırmak için kullanacaklardır; *onların yaptıklarını ya da malzemenin değerine kattıklarını satarak kâr etmek için o* insanlara malzeme ve geçim araçları sağlayacaklardır." ([*agy*, s. 53], [Garnier] *agy*, s. 96.)

Bu parçaya devam etmeden önce, biraz duralım. *D'abord* [ilkin], ne geçim araçları, ne üzerinde çalışacakları malzemeye sahip olmayan bu "*gens industrieux*" ["çalışkan insanlar"] nereden geliyor — gökten mi? Smith'in önermesini o bönce anlatımından arındırırsak, şundan başka bir anlam çıkmaz: Kapitalist üretim, emek koşullarına bir sınıfın sahip olduğu ve öteki sınıf yalnızca emek-gücüne sahip olduğu andan başlar. Emeğin emek koşullarından bu ayrılışı, kapitalist üretimin önkoşuludur.

İkincisi, Adam Smith, "*emeklerinin ürününü* ya da malzemenin değerine ||251| kattıklarını *satarak kâr etmek için*" *employers of labour*'ın [emeği istihdam edenlerin] *ouvriers*'i [işçileri] işe koyacaklarını söylerken ne demek istiyor?

Bununla, kârın *satış*tan geldiğini mi, metanın değerinin *üstünde* satıldığını mı söylemek istiyor — yani Steuart'ın, *vibration of wealth between parties*'den [zenginliğin taraflar arasında salınmasından] başka bir şey demek olmayan, *profit upon alienation* [de-

virden doğan kâr] dediği şey mi?* Bırakalım, yanıtı kendisi versin.

> "*Tamamlanmış mamulün* ya para karşılığında, *emek karşılığında*" (işte bir hata kaynağı daha) "ya da başka mallar karşılığında, malzemenin fiyatını ve işçilerin ücretlerini ödemeye yetecek miktarın üstünde bir miktardan değişildiğinde, kendi sermayesini bu serüvende riske atan iş yüklenicinin *kârı* için *bir şeyler verilmesi gerekir*" ([*agy*, s. 53], [Garnier] *agy*].

Bu "riske atma" konusuna, daha sonra (not defteri VII, s. 173), kârı mazur gösterici açıklamalara ilişkin bölümde geri döneceğiz.[29] *Ce quelque chose de donné pour les profits de l'entrepreneur, quand l'ouvrage fini est échangé* [tamamlanmış iş, değişim sürecine sokulduğu zaman yüklenicinin *kârı* için verilen bu şey], metanın, değerinin üstünde satılmasından mı geliyor; Steuart'ın *devirden doğan kârı* bu mu?

> "*İşçilerin malzemeye kattığı değer*" diye sürdürüyor hemen ardından Adam "*bu durumda*" (kapitalist üretim başladığı zaman) "*iki parçaya* ayrılır; *bunlardan biri işçilerin ücretini öder, öteki işverenin, bu ücretlere ve iş malzemesine önceden ödediği fonların toplamı üzerinden yahtığı kârını öder*" ([*agy*, s. 53], [Garnier], *agy*, s. 96-97).

Adam Smith işte burada açıklıkla belirtiyor: Tamamlanmış mamulün satışından elde edilen kâr, *satış*ın kendinden kaynaklanmıyor, metanın değeri *üstünde* satışından kaynaklanmıyor; *profit upon alienation* [devirden doğan kâr] değil. Tersine, değer, yani işçilerin hammaddeye kattığı emek miktarı, iki parçaya ayrılıyor. Bir parçası onların ücretini ödüyor ya da ücretleri tarafından ödeniyor. Burada işçiler, ücret biçiminde aldıklarına eşit miktarda emek veriyorlar. Öteki parça kapitalistin kârını oluşturuyor; yani bu parça kapitalistin, karşılığını ödemeksizin sattığı emek miktarıdır. Bu nedenle, metayı kendi değerinden, yani, içerdiği emek-zamanından satarsa, bir başka deyişle, öteki metalarla değer yasasına göre değişirse, o zaman kârı, metada içerilen emeğinin bir miktarının karşılığını *ödememiş*, ama bunu *satmış* olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece Adam Smith şu önermeyi kendisi yadsımış oluyor: emeğin tüm ürününün artık emekçiye ait olmaması ve ürünü ya da değerini sermaye sahibiyle paylaşması, metaların değişim oranlarının ya da değişim-değerlerinin o metalarda maddeleşmiş emek-zamanı miktarıyla belirlendiği biçimindeki yasayı geçersiz kılar. Gerçekte, tam tersine, kapitalistin kârını, metaya eklenen emeğin bir miktarının karşılığını ödemediği olgusuna kadar geri izliyor, ve metanın satışında kârı işte burdan kaynakla-

* Bkz: bu kitapta s. 33-34. –*Ed.*

nıyor. Göreceğimiz gibi, daha sonra Adam Smith, daha açık olarak, kârı, işçinin, kendi ücretine *karşılık* olarak verdiği emek miktarının, yani ücretin yerine koyduğu eşdeğer miktarın, üstünde harcadığı emekten türetmektedir. Böyle yaparak, artı-değerin gerçek kaynağını bulgulamıştır. Aynı zamanda, artı-değerin —gerçek emek sürecinde ne kadar yararlı olurlarsa olsun—, değeri üründe yeniden ortaya çıkan avans fonlarından kaynaklanmadığını, || 252| yalnızca işçilerin yeni üretim sürecinde *ajoutent aux matériaux* [*malzemeye kattıkları*] yeni emekten kaynaklandığını, o süreçte bu fonların emek araçları ya da gereçleri olarak iş gördüğünü açıkça ifade etmiştir.

Öte yandan,"tamamlanmış mamulün ya para karşılığında, *emek karşılığında*, ya da başka mallar karşılığında değişildiğinde ..." ifadesi yanlıştır (ve daha önce anılan karışıklıktan ileri gelmektedir).

"Eğer o [kapitalist] metayı para ya da bir meta karşılığı değişirse kârı, ödediğinden fazla emeği satmasından kaynaklanır; [metada] maddeleşmiş emeği, eşit miktarda canlı-emekle değişmemiş olmasından ileri gelir. İşte bu nedenle Adam Smith'in, *échange contre de l'argent ou contre d'autres marchandises et l'échange de l'ouvrage fini contre du travail* [para karşılığında ya da başka metalar karşılığı değişim ile tamamlanmış mamulün emek karşılığında değişimini] karıştırmaması gerekir. Çünkü birinci *échange*'da [değişimde] artı-değer, metaların kendi değerlerinden yani içerdikleri, ancak kısmen karşılığı *ödenmemiş* emek-zamanına göre değişilmesi olgusundan kaynaklanır. Burada, kapitalistin, eşit miktarda bir geçmiş emeği, eşit miktarda canlı emek karşılığı değişemeyeceği varsayımı sözkonusudur; onun elkoyduğu canlı-emek miktarı, ödediği canlı-emek miktarından büyüktür. Aksi halde, emekçinin ücreti, ürününün değerine eşit olurdu. *Ouvrage fini*'nin [tamamlanmış mamulün] para ya da meta karşılığında değişilmesinde ise kâr, eğer değerlerine değişilmişlerse, *ouvrage fini* [tamamlanmış mamül] ile canlı-emeğin değişilmesinin başka yasalara bağlı oluşu olgusundan, bu durumda eşdeğerlerin değişilmediği gerçeğinden kaynaklanır. Bu iki durum, bu nedenle, karıştırılmamalıdır.

Kâr, sonuç olarak, işçilerin üzerinde çalışılan malzemeye kattıkları değer üzerinden yapılan bir kesintiden başka bir şey değildir. İşçiler malzemeye yeni bir miktar emek katarlar. İşçinin emek-zamanı, öyleyse, iki kısma ayrılır: biri için kapitalistten bir eşdeğer, ücretini alır, ötekini kapitaliste bedava verir ve *kârı* bu oluşturur. Adam Smith, doğru bir biçimde, yalnızca, işçinin malze-

meye yeni kattığı emek (değer) bölümünün ücrete ve kâra ayrıştığını, başka deyişle, yeni yaratılan değerin, avans olarak (malzeme ve araç-gereçler biçiminde) kullanılan sermaye bölümüyle herhangi bir ilişkisi olmadığını söyler.

Böylece, kârı, başkalarının ödenmemiş emeğine elkonmasına bağlayan Adam Smith, hemen arkasından şöyle der:

> "Sermaye kârlarının, yalnızca belli bir emek ücretinin, denetim ve yönetim emeği ücretinin başka bir adı olduğu düşünülebilir." ([*agy*, s. 53], [Garnier], *agy*, s. 97.)

Ve o, *labour of superintendence* [denetim ve yönetim emeği] denen bu yanlış görüşü yadsır. Bu konuya bir başka bölümde geri döneceğiz.[30] Burada vurgulanması önemli tek nokta şudur: Adam Smith, kârın kaynağı konusunda, kendi görüşü ile, bu mazeretçi görüş arasındaki çelişkiyi açıkça kabul etmekte, ortaya koymakta ve üzerine basa basa vurgulamaktadır. Daha sonra sözü sürdürür:

> ||253| "Şeylerin bu durumunda, emeğin ürünü her zaman tümüyle emekçiye ait olmaz. Onu, çoğu durumda, kendisini çalıştıran *sermaye sahibi*yle paylaşması gerekir. Genelde herhangi bir metanın üretimi ya da elde edilmesi için kullanılan emek miktarı, o metanın genelde satın alabileceği, kumanda edebileceği ya da [bir başka meta ile –ç] değişilebileceği miktarı belirleyen tek koşul değildir. Apaçık ortadadır ki, ücretleri ödeyen ve emeğin [üzerinde –ç.] çalışacağı malzemeyi sağlayan sermayenin kârı için bir *ek miktar* daha olmalıdır." ([*agy*, s. 54-55], [Garnier], *agy*, s. 99.)

Bu çok doğru. Kapitalist üretimde, —para ya da meta biçimiyle— maddeleşmiş emek, kendi içerdiği emek miktarının yanısıra, "*pour la profit du capital*" ["sermayenin kârı için"] her zaman "*une quantité additionelle*" ["ek bir miktar"] daha canlı emek satın alır, ne var ki, başka bir deyişle bu, karşılığında hiçbir ödeme yapmadan, hiçbir şey vermeden, canlı emeğin bir bölüğüne el koymasından başka bir şey değildir. Bu değişikliğin kapitalist üretimle başladığını, üstüne basa basa vurgularken Adam Smith, Ricardo'dan ilerdedir. Öte yandan, bu *changed relation between materialised labour and living labour* [maddeleşmiş emek ile canlı emek arasındaki değişmiş ilişki] sonucu, —birbirleriyle ilişkilerinde maddeleşmiş emekten, yani belli miktarda somut emekten başka bir şeyi temsil etmeyen— *change in the determination of the relative value of commodities* [metaların göreli değerlerinin belirlenişinde değişiklik] olduğu görüşünden —ki kendi çözümlemeleri bu görüşü boşa çıkarmaktadır— kurtulamayışı nedeniyle de Adam Smith Ricardo'dan geridedir.

Artı-değeri, işçinin, emeğinin ücretini karşılayan kısmının üs-

tünde harcadığı emek kısmı olarak, kâr biçiminde sunduktan sonra, aynı şeyi, artı-değerin öteki biçimi, *toprak rantı* için de yapar. Emeğe yabancılaşmış ve dolayısıyla onun karşısına başkasının malı olarak çıkan emeğin nesnel koşullarından biri, *sermaye*dir; öteki *toprak*tır, *toprak mülkiyeti* olarak topraktır. O yüzdendir ki, *propriétaire du capital*'den [sermaye sahibinden] sözettikten sonra, Adam Smith sürdürür:

"Herhangi bir ülkede toprak tümden özel mülk haline gelir gelmez *bütün öteki insanlar* gibi, toprak sahipleri de asla tohum atmadıkları yerden hasat almaya bayılırlar ve toprağın hatta doğal ürünü için bile bir *rant* isterler. ... O" (işçi) "*kendi emeğinin ürettiği ya da topladığı şeyin bir bölümünü* toprak sahibine bırakmak zorundadır. Bu bölüm ya da —aynı şey demek olan— bu bölümün fiyatı *toprak rantını* oluşturur" ([*agy*, s. 55], [Garnier], *agy*, s. 99-100).

Asıl sınai kâr gibi, toprak rantı da yalnızca emeğin bir parçasıdır; işçinin *materiaux*'ya [malzemelere] kattığı ve kendisine karşılığı ödenmeksizin toprak sahibine bıraktığı, aktardığı bir emek bölümüdür; işçinin, kendi ücretinin karşılığını ödemek ya da ücretinde içerilen emek-zamanının eşdeğerini geri vermek üzere yaptığı çalışmanın üstündeki artı-emeğin bir parçasıdır.

Böylece Adam Smith, *artı-değeri* —yani artı-emeği, karşılığı ödenmiş. dolayısıyla ücret içinde eşdeğeri alınmış olan emeğin üstünde harcanan ve metada gerçekleşen fazlayı— *genel kategori* olarak, ||254| sözcüğün tam anlamındaki kâr ile toprak rantını ise onun dalları olarak algılar. Ama gene de artı-değeri, kâr ve rantta aldığı özgül biçimlerden ayrı, kendi başına bir kategori olarak düşünmez. Onda ve daha çok da Ricardo'da, bir çok yanlış ve çözümlemede eksiklikler burdan kaynaklanır.

Artı-değerin bir başka görünüm biçimi, *l'intérêt du capital* [*sermayenin faizi*], faizdir (*intérêt d'argent*'dır [paranın faizidir]). Ama "*bu paranın faizi her zaman*" diyor Adam Smith, aynı bölümde, "*bir türev gelir*dir; eğer paranın kullanılmasıyla sağlanan *kâr*dan ödenmezse ve borçlu ilk borcunun faizini ödemek üzere ikinci bir borca giren savurgan biri değilse, bir başka gelir ile ödenmesi gerekir." ([*agy*, s. 58], [Garnier], *agy*, s. 105-106.) (Demek ki, ya ranttan ya ücretlerden. İkinci durumda ücretler ortalama kabul edilerek, [faiz –ç.] artı-değerden kaynaklanmayacak, ücretin kendisinden bir kesinti olacaktır ya da —ve bu biçimiyle, daha ilerde görme fırsatını bulacağımız üzere, gelişmemiş kapitalist üretimde ortaya çıkar— yalnızca kârın bir başka biçimidir).[31]

Demek ki, [paranın] faizi ya ödünç verilen sermayeyle elde edilen *kâr*ın bir parçasıdır; o zaman kârın yalnızca ikincil bir biçimi,

bir kâr türüdür ve bu yüzden de kâr biçimiyle sahiplenilen artı-değerin değişik kişiler arasında bir kez daha bölünüşüdür. Ya da toprak rantından ödenmiştir. O zaman da aynı şey geçerlidir. Ya da borçlu, faizi kendi sermayesinden ya da başkasının sermayesinden öder. Bu durumda kesin olarak artı-değerden oluşmamıştır; yalnızca varolan zenginliğin farklı bir bölüşümüdür, *profit upon alienation*'da [devirden doğan kârda] olduğu gibi *vibration of the balance of wealth between parties* [zenginlik dengesinin, ilgili taraflar arasında salınımıdır]. Faizin herhangi bir tür artı-değer biçimi olmadığı son durum dışlanırsa (ve ücretten bir kesinti olması hali ya da kendisinin bizzat bir kâr biçimi olması hali —Adam Smith bu son duruma değinmez— dışlanırsa), faiz, o zaman yalnızca ikincil bir artı-değer biçimidir, kârın ya da rantın yalnızca bir parçasıdır (yalnızca bunların dağılımını etkiler) ve bu nedenle de ödenmemiş artı-emeğin bir bölümünden başka bir şey değildir.

> "Faiz karşılığı ödünç verilen sermayeyi, ödünç veren her zaman sermaye *saymıştır*. Ödünç veren, vadesi geldiğinde sermayenin kendisine ödenmesini ve bu arada ödünç alanın, kendisine parayı kullanma karşılığında yıllık belli bir rant ödemesini bekler. Ödünç alan parayı ya *sermaye* olarak, ya da *doğrudan tüketilmek üzere ayrılmış bir fon* olarak kullanabilir. Eğer sermaye olarak kullanırsa, *değeri bir kârla birlikte yeniden-üreten* üretken emekçileri çalıştırmaya harcar. Bu durumda, başka bir kaynağından vazgeçmeksizin ya da ona el atmaksızın, hem sermayeyi yeniler, hem faizi öder. Yok eğer doğrudan tüketilmek üzere ayrılmış fon olarak kullanırsa savurgan rolünü oynar; gayretliyi desteklemeye yönelmiş bir şeyi, tembeli beslemek için çarçur eder. Bu durumda mülk ya da [...] toprak rantı gibi bir gelir kaynağına el atmaksızın ya da o kaynaktan vazgeçmeksizin ne sermayeyi yenileyebilir, ne faizini ödeyebilir" (c. II, kitap II, bölüm IV, s. 127, editör McCulloch).

||255| Şu halde her kim, burada sermaye anlamında kullanılan parayı ödünç alırsa, onu sermaye olarak kendisi kullanır ve o parayla kâr eder. Bu durumda, ödünç verene ödediği faiz *özel bir ad* ile anılan bir kâr parçasından başka bir şey değildir. Ya da ödünç alınmış parayı tüketir. O zaman, kendi zenginliğini azaltarak, ödünç verenin zenginliğini artırır. Olup biten, yalnızca zenginliğin farklı biçimde dağıtımıdır — savurganın elinden ödünç verenin eline geçer; ama artı-değer yaratımı sözkonusu değildir. Bu çerçevede, faiz, artı-değeri temsil ettiği ölçüde, kendisi artı-değerin, yani ödenmemiş emeğin bir parçasından başka bir şey olmayan kârın ancak bir parçasıdır.

Son olarak, Adam Smith'in gözlemine göre, vergilerden sağlanan devlet gelirleriyle yaşayanların tüm kişisel gelirleri de aynı bi-

çimde ya ücretlerden ödenmektedir ki bu durumda ücretlerin kendisinden yapılan bir kesintidir; ya da kaynağı, artı-değerin farklı biçimlerinden başka bir şey olmayan kâr ve toprak rantındadır; bu yüzden de çeşitli toplumsal katmanların, kârın ve toprak rantının tüketiminde payları olduğu iddiasına olanak sağlar.

"Tüm vergiler ve onlara dayalı devlet gelirleri, tüm aylıklar, emekli aylıkları, her tür ödenek, eni-sonu, gelirin başlangıçtaki üç kaynağından birinden ya da diğerinden ayırıp aylınmıştır ve, ya doğrudan ya dolaylı olarak emeğin ücretinden, sermayenin kârından ya da toprağın rantından ödenmiştir." ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, s. 58], [Garnier], kitap I, bölüm VI, s. 106.)

Öyleyse, paranın faizi, vergilerin ve vergilerden sağlanan devlet gelirlerinin yanısıra —ücretlerden ayırıp alınmadıkları ölçüde— yalnızca kârdan ve toprak rantından alınan paylardır; kârın ve toprak rantının kendisi ise artı-değere yani ödenmemiş emek zamanına indirgenebilir.

Adam Smith'de genel artı-değer teorisi böyledir.

Bir başka bölümde de Adam Smith, bu sorunun bütünü üzerindeki görüşlerini özetleyerek toparlar; işçi, ürüne kattığı değeri tümüyle sahiplenmeyerek —değeri ya da ürünü— kapitalistle ve toprak sahibiyle paylaştığı için, artık (*des frais de production* [üretim maliyetleri], yani hammadde ve çalışma araçlarının değeri çıkarıldıktan sonra) emekçinin ürüne kattığı değeri, üründeki emek-zamanının belirlemediğini kanıtlamaya girişmenin bile ne kadar uzağında olduğunu açıkça ortaya koyar; bir metanın değerinin, o metanın, üreticileri arasında bölüştürülme biçimi, bu değerin yapısında ya da metaların birbirleri karşısındaki göreli değerlerinin yapısında, doğal ki hiçbir değişiklik yapmaz.

"Toprak özel mülk haline gelir gelmez, toprak sahibi, işçinin ürettiği ya da topladığı ürünün, neredeyse hepsinden pay ister. *Onun toprak rantı, toprakta istihdam edilen emeğin ürününden ilk kesintiyi oluşturur.* Toprağı işleyen kişinin, ürünü kaldırıncaya kadar kendisini geçindirecek geçim araçlarına sahip olması çok nadirdir. Onun geçim nesneleri, genellikle, kendini çalıştıran çiftçinin, yani onun emeğinden pay alamayacaksa ya da sermayesi bir kârla birlikte kendisine geri döndürülmeyecekse, onu çalıştırmakta hiçbir çıkarı olmayan çiftçinin, efendinin sermayesinden avans olarak ödenir. *Bu kâr toprakta istihdam edilen emeğin ürününden* [...] *ikinci kesintiyi* ||256| *oluşturur.* Her emeğin ya da hemen hemen emeğin ürünü, kârı güven altına almak bakımından *aynı biçimde kesintiye uğrar.* Her türlü zanaat ve imalatta işçilerin büyük bir bölümü, patronun kendilerine iş tamamlanıncaya kadar malzemeyi ve ücretlerini, avans olarak vermesine, onları geçindirmesine gerek duyarlar. *Patron, onların emeğinin ürününden ya da o emeğin, üzerinde har-*

candığı malzemeye kattığı değerden pay alır; ve onun kârı bu paydan oluşur." ([McCulloch baskısı.] c. I, kitap I. bölüm VIII, s. 109-110.)

Burada Adam Smith, rantı ve sermayenin kârını çok açık ifadelerle, işçinin ürününden ya da işçi tarafından malzemeye katılan emek miktarına eşit olan değerinden *kesintiler* olarak tanımlamaktadır. Ne var ki, Adam Smith'in daha önce belirttiği gibi, bu kesinti, işçinin, ücretine karşılık olan ya da ücretin bir eşdeğeri olan emek miktarının üstünde malzemeye kattığı emek miktarından oluşur; yani artı-emektir, emeğinin ödenmemiş bölümüdür. (Demek ki, yeri gelmişken söyleyelim, kâr ve rant ya da sermaye ve toprak, hiçbir zaman bir *source de valeur* [*değer kaynağı*] olamaz.)

[3. *Adam Smith'in, Artı-Değer Düşüncesini, Toplumsal Emeğin Her Alanına Yayması*]

Adam Smith artı-değeri ve dolayısıyla sermayeyi çözümleyişinde fizyokratların ötesine geçerek büyük bir ilerleme sağlamıştır. Fizyokratların görüşüne göre, artı-değeri, ancak tek bir belirli türde somut emek —tarımsal emek— üretir. Bundan ötürü onların incelediği şey, emeğin kullanım-değeridir; emek-zamanı değildir — değerin tek kaynağı olan genel toplumsal emek değildir. İşin aslında bu özel tür emekte de (organik) maddede artıştan oluşan artı-değeri — tüketilen maddeleri aşan fazlayı toprak, *doğa* yaratır. Artı-değeri henüz çok sınırlı biçimi içinde görürler; bu nedenle de fantezi düşüncelerle çarpıtırlar. Ama Adam Smith'e göre artı-değeri yaratan genel toplumsal emektir; —kendini hangi kullanım-değerinde ortaya koyarsa koysun— yalnızca gerekli emek miktarıdır. Artı-değer, kâr ya da rant biçiminde olsun ya da ikincil faiz biçiminde olsun, bu emeğin bir parçasından başka bir şey değildir; canlı emekle değişimde, maddi emek koşullarının sahiplerince el konmuş emek parçasından başka bir şey değildir. Fizyokratlara göre artı-değer yalnızca toprak rantı biçiminde ortaya çıkar. Adam Smith'e göre, toprak rantı, kâr ve faiz, artı-değerin yalnızca farklı biçimleridir.

Artı-değerin yatırılan toptan sermayeye ilişkisinden, *sermayenin kârı* olarak sözetmemin nedeni, üretimle doğrudan bağlantılı olan kapitalistin, artı-değeri daha sonra toprak sahibiyle ya da sermayeyi ödünç verenle hangi kategoriler çerçevesinde paylaşmak durumunda olursa olsun, artı-emeği *doğrudan* sahiplenmesidir. Böylece, çiftçi toprak sahibine, doğrudan öder. Ve imalatçı, sahiplendiği artı-değerden, üzerinde fabrikanın yükseldiği toprağın sa-

hibine rant ve kendisine sermayeyi ödünç veren kapitaliste de faiz öder.

||257| ⟨Şimdi hâlâ araştırılması gereken şeyler: 1. Adam Smith'in artı-değer ile kârı karıştırması; 2. üretken emeğe ilişkin görüşleri; 3. rantı ve kârı nasıl *değer kaynakları* yaptığı; metaların *naturel prix*'si [doğal fiyatı] konusundaki yanlış çözümlemesi; bu fiyatın içinde hammaddeler ile araç-gereç değerinin ayrı bir varlığı olmadığının varsayılması, bu nedenle de gelirin üç kaynağının fiyatından ayrı düşünülmeyişi⟩

[4. *Smith'in Sermaye ile Ücretli Emek Arasındaki Değişimde Değer Yasasının İşlerlik Kazandığı Özgül Durumu Kavrayamaması*]

Kapitalistin, geçici oak yararlanmak için satın aldığı emekgücünün ücreti ya da eşdeğeri, doğrudan biçimiyle meta değildir; ama başkalaşmış metadır, paradır; yani değişim-değerinin bağımsız biçiminde metadır; toplumsal-emeğin, genel emek-zamanının doğrudan maddeleşmesidir. İşçi bu parayla, başka herhangi bir para sahibi gibi, aynı fiyat üzerinden doğal olarak metalar satın alır ⟨burada işçinin örneğin daha az elverişli ve daha kötü koşullarda satın alması gibi ayrıntıları dikkate almıyoruz.⟩ İşçi, başka her para sahibi gibi, satıcıyla, bir alıcı olarak karşı karşıya gelir. Kendisi, meta dolaşımına bir işçi olarak değil, ama meta-kutbun karşısında para-kutup olarak, yani genel ve her zaman değişilebilir biçimindeki metanın sahibi olarak girer. Parası bir kez daha metaya, yani ona kullanım-değeri olarak hizmet edecek olan metaya dönüşmüştür; ve bu süre içinde o, metaları geçerli piyasa fiyatından, genel olarak söylersek, değerlerinden satın alır. Bu alışverişte o, yalnızca biçim değişimi demek olan, ama genel kural olarak asla değer büyüklüğünde değişiklik demek olmayan P–M [Para-Meta] hareketini yapmış olur. Ne var ki, üründe somutlaşmış olan emeğiyle, yalnızca aldığı paranın içerdiği emek-zamanı kadar ekleme yapmakla kalmadığına, yani yalnızca eşdeğerini ödemekle kalmadığına, ama —kârın kaynağı olan— artı-değeri de karşılığını almaksızın verdiğine göre, *gerçekte*, ücretini oluşturan paranın değerinden daha yüksek bir değer vermiş olur (ara yerdeki süreç, yani kendi emek-gücünü satması, sonuçla ilgilendiğimiz ölçüde, konuya ilişkin değildir). O, *in return* [karşılığında], kendisine ücret olarak gelen parada maddeleşmiş emek-miktarını, daha fazla emekzamanıyla satın almış olur. Gerçi parayla ilk ifade edildiğinde, bir metayı başka alıcılar ya da meta sahipleri kaça aldılarsa o da aynı fiyattan alır ama, demek ki, elde ettiği paranın (ki belli miktarda

toplumsal emek-zamanının tek bağımsız ifadesidir) içerdiğinden daha fazla emek-zamanını, aynı biçimde dolaylı olarak satın almış olur. Bunun tersine, kapitalistin, emeği satın aldığı para, işçinin ürettiği metada yeralan emek miktarından ya da emek-zamanından daha az emek miktarı, daha az emek-zamanı içerir. Ücreti oluşturan bu toplam paranın içerdiği emek miktarının yanısıra kapitalist ödemediği bir emek miktarını yani ödediği paranın içerdiği emek miktarının üstünde bir miktarı daha satın almış olur. Sermayenin tarafından yaratılan artı-değeri oluşturan da işte bu katma-emek miktarıdır.

Ama kapitalist tarafından emeği satın almak için harcanan para ||258| (sonunda her ne kadar doğrudan emeğin değil de emek-gücünün *exchange*'ine [değişimine] aracılık ediyorsa da) *tüm öteki metaların* dönüşmüş biçiminden, o metaların değişim-değeri olarak bağımsız varlığından başka bir şey değildir; aynı doğrulukla denebilir ki, canlı emekle değişime giren tüm metalar, içerdiklerinden daha fazla emek satın alırlar. Artı-değeri oluşturan da işte bu fazladır.

Adam Smith'in büyük değeri, basit meta değişiminden ve onun değer yasasından, maddeleşmiş emek ile canlı emek arasındaki değişime, sermaye ile ücretli emek arasındaki değişime, genel olarak kârın ve rantın incelenmesine —kısacası artı-değerin kaynağına— geçtiği kitap I'deki bölümlerde (VI, VII, VII. bölümler) bazı aksaklıkların ortaya çıktığını hissetmesidir. Şöyle ya da böyle —nedeni ne olursa olsun, ki bu nedeni, o yakalayamamıştır— sonuçta yasanın bir tür askıya alınmış olduğunu hisseder; (işçi açısından) daha az emeğe karşılık daha çok emek verilmiştir, (kapitalist açısından) daha çok emeğe karşılık daha az emek verilmiştir. Adam Smith'in değeri şuradadır: *Sermaye birikimi*nin ve *toprakta mülkiyet*in ortaya çıkışıyla —yani emek koşulları, emeğin kendisine karşı ve onun üstünde bağımsız bir duruma geldiği zaman— yeni bir dönüm noktasının ortaya çıktığını, görünüşe göre (ve işin aslında sonuçta da) değer yasasının, kendi karşıtına dönüştüğünü vurgular — bu anlaşılan onu çok şaşırtmıştır. Bu çelişkiyi hissetmesi ve vurgulaması teorik planda onun gücüdür; nasıl ki, bu çelişki yüzünden, basit meta değişimi için bile genel yasaya güvenin kalmaması teorik zayıflığı ise; nasıl ki, emek-gücünün bir meta haline gelmesi sonucu bu çelişkinin ortaya çıktığını farketmemesi ve bu özgül metada değişim-değerini yaratan enerjinin, o metadaki kullanım-değerinin ta kendisi olduğunu —yani değişim-değeriyle bir ilintisi bulunmadığını— farketmemesi, teorik zayıflığı ise. Bu apaçık çelişkilerin —sonuçları bakımından gerçek çelişkilerin— kafasını karıştırmayışı

açısından Ricardo, Adam Smith'ten ileridir. Ama, bunun bir sorun olarak belirdiğinden kuşku bile duymayışıyla Adam Smith'in gerisindedir; bu nedenle de, sermayenin oluşmasıyla birlikte değer yasasının *özgül* bir gelişme geçirmiş olması onu bir an olsun şaşırtmaz; hatta dikkatini bile çekmez. Adam Smith'te bir deha hamlesi olan şeyin, Ricardo'nun durumuyla karşılaştırıldığında Malthus'ta nasıl bir gericiliğe dönüştüğünü daha ileride göreceğiz.[32]

Ne var ki, Adam Smith'in bu derin nüfuz yetisi doğal olarak, aynı zamanda da onu kararsız ve ikircikli yapan şeydir; ayağının altındaki sağlam toprağı kaydırmış ve —Ricardo'nun aksine— burjuva sistemin genel, soyut temelleri konusunda tutarlı ve kapsamlı teorik bir sonuca varmasını önlemiştir.

||259| Adam Smith'in yukarda alıntılanan, metanın, içerdiğinden fazla emek satın aldığı ya da emeğin, meta için o metanın içerdiğinden daha fazla değer ödediği önermesini Hodgskin şöyle formüle etmiştir:

> "*Doğal fiyat* (ya da *necessary price* [*zorunlu* fiyat]) [...], doğanın insandan, herhangi bir metayı üretmesi için istediği *emeğin toplam miktarı* demektir. ... Doğayla alışverişte, emek tek satın alma parasıydı; şimdi de böyledir ve her zaman böyle olacaktır. ... Herhangi bir metayı üretmek için her ne miktar emek gerekirse gereksin, toplumun bugünkü konumunda, emekçinin onu elde etmek ve ona sahip olmak için her zaman, o metayı doğrudan satın alması için gerekenden çok daha fazla emek ödemesi gerekmektedir. Böylece* artırılan doğal fiyat emekçi için *toplumsal fiyat*tır ... *doğal ve toplumsal fiyat arasındaki* farkı, her zaman dikkate almalıyız**" (Thomas Hodgskin, *Popular Political Economy* [*Popüler Ekonomi Politik*], Londra 1827, s. 219-220).

Bu anlatımıyla Hodgskin, Adam Smith'in görüşünde doğru olanla kafa karıştıranı ve onun kafasını karıştırmış olanı aynen yinelemektedir.

[5. *Smith'in Artı-Değeri Kârla Özdeşleyişi. Smith'in Teorisindeki Sıradan Öğe*]

Adam Smith'in *artı-değeri* genel olarak nasıl açıkladığını görmüştük; toprak rantı ve kâr, [artı-değerin —ç.] yalnızca farklı görünümleri ve tamamlayıcı parçalarıdır. Onun ortaya koyduğu biçimde, sermayenin hammadde ve üretim araçlarından oluşan parçasının, artı-değer yaratımıyla doğrudan bir ilişkisi yoktur. Artı-değer, işçinin kendi ücretinin eşdeğerini ancak oluşturan emeğinin *üstün-*

* Elyazmasında: "bu biçimde". *–Ed.*
** Elyazmasında: "*Man muss immer zwischen den beiden unterscheiden*" —Ed.

de verdiği *additional quantity of labour*'dan [katma-emek miktarından] çıkar. Bu nedenledir ki, artı-değeri doğrudan ortaya çıkaran, yatırılan sermayenin yalnızcaücretlere ödenen parçasıdır; çünkü sermayenin, yalnızca kendisini değil, bir de *overplus* [fazla] üreten parçası budur. Öte yandan, kârda, artı-değer, yatırılan sermayenin tümü üzerinden hesaplanmaktadır; ve bu kısmi değişikliğin yanısıra, sermayenin çeşitli üretim alanlarındaki artı-değer üretiminin eşitlenmesi başka yeni karışıklıklara da yolaçar.

Adam, özünde artı-değeri çözümlediği halde, onu, açıkça özgül biçimlerinden ayrı, belli bir kategori olarak sunmadığı için sonuçta onu, doğrudan daha gelişmiş biçimiyle, kârla karıştırır. Bu hata Ricardo'da ve onun izleyicilerinde de sürer gider. Rikardocuların (daha sonra kâr bölümünde göreceğimiz üzere) skolastik ifade biçimleriyle[33] çözmeye çalıştıkları bir dizi tutarsızlığın, çözülmemiş çelişkilerin ve ahmaklığın kaynağı budur (bu, özellikle Ricardo'da daha da göze çarpıcıdır; çünkü o, temel değer-yasasını daha sistematik bir birlik ve tutarlılık olarak ortaya koyar; bu yüzden de tutarsızlıklar ve çelişkiler daha da çarpıcı biçimde öne çıkar). Dangalaklar ampirizmi yanlış bir metafiziğe, skolastisizme dönüşür; basit biçimsel bir soyutlamayla, doğrudan genel yasadan yadsınamaz ampirik fenomenler çıkarmak için ya da kurnazlık ederek bunların o yasayla uyumlu olduğunu göstermek için ıkına sıkına çabalayan yanlış bir metafiziğe dönüşür. Adam Smith'i tartıştığımız bu noktada bir örnek vereceğiz; çünkü, *ex professo* [özellikle] kâr ve rantı — artı-değerin bu özel biçimlerini— ele aldığı zaman değil, ama bunları yalnızca, genel olarak artı-değerin biçimleri olarak, *deductions from the labour bestowed by the labourers upon the materials* [emekçilerin malzemeye kattıkları emekten *kesintiler*] olarak düşündüğü anda derhal karışıklık başgöstermektedir.

||260| Adam Smith, kitap I, bölüm VI'da:

> "İşçilerin malzemeye *kattıkları* değer, demek ki, bu durumda iki parçaya bölünür, biri onların ücretlerini öder ve öteki parça da işverenlerinin malzeme ve ücretlere yatırdığı tüm sermayenin kârını öder" dedikten sonra sözü sürdürüyor: "O" (*l'entrepreneur* [girişimci]) "işçilerin yaptıklarını satarak, sermayesini yerine geri koymak için yeterli olandan bir miktar daha fazla sağlamayı beklemeseydi, onları çalıştırmakta hiçbir çıkarı olmazdı; üstelik, sağlayacağı kâr, sermayenin büyüklüğüyle oranlı olmasaydı, küçük bir sermaye yerine büyük bir sermaye kullanmakta da bir çıkarı olmazdı." [*agy*, s. 53.]

Remarquons d'abord [önce şunu belirtelim]: *Entrepreneur*'ün [girişimcinin], sermayesini yenilemesi için gereken değerin üstünde gerçekleştirdiğiz*overplus*'ı [fazlayı], artı-değeri, Adam Smith, iş-

çilerin, kendi ücretlerine ödenen miktarın üstünde, malzemeye kattıkları emek parçasına bağlıyor — böylece bu *overplus*'ı [fazlayı] yalnızca, sermayenin ücretlere ayrılan parçasından çıkarmış oluyor. Ne var ki, ondan hemen sonra, bu *overplus*'ı [fazlayı] kâr biçiminde algılıyor — yani fazlayı, kaynaklandığı parçayla orantılı olarak değil, ama, yatırılan sermayenin toplam değerinin üzerindeki bir fazla olarak, "malzeme *ve* ücretlere yatırdığı tüm sermayenin üzerindeki" bir fazla olarak düşünüyor. (Üretim araçlarının, burada hesap dışı bırakılması, yalnızca bir unutkanlıktır.) Demek ki, Smith, artı-değeri doğrudan kâr biçiminde algılıyor. Biraz ileride inceleyeceğimiz güçlüklerin nedeni işte budur.

Kapitalist, diye yazıyor Adam Smith "işçilerin yaptıklarını satarak, sermayesini yerine geri koymak için yeterli olandan *bir miktar daha fazla* sağlamayı beklemeseydi, onları çalıştırmakta hiçbir çıkarı olmazdı".

Kapitalist ilişkilerin varlığı önceden kabul edilmek koşuluyla bu çok doğru. Kapitalist, kendi gereksinimini karşılamak için üretmez; tüketimini doğrudan hiç dikkate almaksızın üretir. O, artı-değer üretmek için üretir. Kapitalist üretim var sayarsak kapitalist artı-değer elde etmek için üretim yapar demekten ötede olmayan bu öncülden, Adam Smith, daha sonra bazı şaşkın havarilerinin yaptığı gibi, *artı-değeri açıklamak* için yararlanmamıştır; yani artı-değerin varlığını, kapitalistin çıkarıyla, artı-değer arzusuyla açıklamaz. Tam tersine, artı-değeri, *valeur que les ouvriers ajoutent à la matière au-dessus de la valeur qu'ils ajoutent en échange pour le salaire reçu* [işçilerin aldıkları ücrete karşılık, o ücretin değerinin üstünde malzemeye kattıkları değerden] daha önce çıkarmıştır. Ama hemen ekliyor: Kapitalistin sağlayacağı kâr, sermayesinin büyüklüğüyle oranlı olmasaydı, küçük bir sermaye yerine büyük bir sermaye kullanmakta da bir çıkarı olmazdı. Burada kâr, artık artı-değerin doğasıyla değil, ama kapitalistin "çıkarı" ile açıklanıyor. Ki, bu, tepeden tırnağa şaşkıncadır.

Adam Smith, artı-değeri kârla, kârı artı-değerle böylece düpedüz birbirine karıştırırken, daha önce saptadığı artı-değerin kaynağı yasasını çiğnediğini farketmez. ||261| Eğer artı-değer yalnızca, işçi tarafından, ücretini karşılamak üzere malzemeye katılan parçanın ötesinde *katılan* değerin (ya da emek miktarının) parçası ise, o zaman, o ikinci parça, neden, bir durumda, ikinciden daha büyük olacak biçimde, yatırılan sermayenin değerinin doğrudan sonucu olarak ortaya çıksın? Kârın, *so-called labour of superintendence*'ın [sözde yönetim emeğinin] ücreti olduğu görüşünü yadsımak üzere Adam Smith'in, hemen bunun ardından verdiği örnekte,

çelişki daha da belirginleşiyor.

Çünkü şöyle diyor:

> "Ancak onlar" (sermaye kârları) "tümüyle" (ücretlerden) "farklıdır; oldukça farklı ilkelere bağlıdırlar ve şu denetim ve yönetim emeği olduğu varsayılan emeğin miktarı, güçlüğü ya da yeteneğiyle hiçbir oransal bağıntıları sözkonusu değildir. *Onları başından sonuna düzenleyen, kullanılan sermayenin değeridir* ve bu sermayenin genişliğine göre, büyük ya da küçük olurlar. Örneğin varsayalım ki, sanayi sermayesinin *genel yıllık kârının yüzde on* olduğu bir yerde iki farklı imalatçı vardır; her birinde yirmi işçi çalıştırılmaktadır; her birinin yıllık ücreti onbeş pound ya da her bir fabrikadaki harcama üçyüz pounddur. Gene varsayalım ki, fabrikaların birinde yılda işlenen kaba malzemenin maliyeti yalnızca yediyüz pound olurken ötekinde işlenen daha ince malzemenin maliyeti yedibin pound olsun. Birinde kullanılan yıllık sermaye, bu durumda yalnızca bin pounda ulaşacaktır; buna karşılık ötekinde kullanılan yıllık sermaye, yedibin üçyüz pound olacak. Yüzde on oranı üzerinden, bu durumda, birinin girişimcisi yıllık olarak yalnızca yüz pound dolayında bir kâr bekleyecek; buna karşılık ikinci girişimci yediyüz otuz pound dolayında bir kâr bekleyecek. Ne var ki, kârları bu kadar çok farklı olsa da, her ikisinin denetim ve yönetim emeği, ya baştan sona aynıdır, ya da çok az farklıdır" ([*agy*, s. 53-54], [Garnier] *agy*).

Genel biçimi içindeki artı-değerden doğruca, onunla hiçbir ilişiği olmayan *taxe commune de profits*'ye [genel kâr oranına] geliveriyoruz. *Mais passons outre*! [Peki öyle olsun, gelelim bakalım!] Her iki fabrikada yirmişer işçi çalıştırılıyor; her birinde ücretleri aynı: 300 pound. Bu, herhalde, birinde çalıştırılan emeğin, ötekine bakışla daha üstün türden olmadığının, öyleyse birindeki bir saatlik emeğin ve dolayısıyla bir saatlik artı-emeğin ötekindeki birkaç saatlik artı-emeğin eşdeğerinde olmadığının kanıtıdır. Tam tersine, her ikisinde de ücretler eşit olduğuna göre aynı ortalama emek varsayılmıştır. Peki öyleyse nasıl oluyor da, *que les ouvriers ajoutent au-delà du prix de leurs salaires* [işçilerin kendi ücretlerinin ötesinde kattıkları] artı-emek, bir fabrikada ötekine göre yedi kat fazla oluyor? Ya da her iki fabrikadaki işçiler aynı ücreti aldıkları ve ücretlerinin karşılığını vermek üzere ||262| aynı süreyle çalıştıkları halde, bir fabrikadaki işçiler sırf işledikleri malzeme öteki fabrikadakinden yedi kat daha pahalı olduğu için, neden öteki fabrikanın işçilerine göre yedi kat fazla artı-emek sağlıyorlar?

Fabrikalardan birinde, ötekine göre yedi kat daha fazla kâr edilmesi —ya da genel olarak, kârın yatırılan sermayenin büyüklüğüne orantılı olduğunu ileri süren kâr yasası— bu durumda, *prima facie* [ilk bakışta], kârın, yalnızca işçilerin ödenmemiş artı-emeğinden kaynaklandığını ileri süren artı-değer yasasıyla ya da

kâr yasasıyla (Adam Smith her ikisini özdeş saydığı için) çelişiyor. Adam Smith, bunu, tam bir bönlükle, içerdiği çelişkiden hiçbir kuşku duymaksızın yazıyor. Onun tüm havarileri de —hiçbiri, artı-değeri, belli biçimlerinin dışında genel olarak düşünmediği için— bu konuda kendisini sadakatle izlemiştir. Hele Ricardo'da, bu durum, daha önce belirtildiği gibi daha göze çarpıcıdır.

Adam Smith artı-değeri yalnızca kâra değil, ama aynı zamanda bir de toprak rantına —artı-değerin, hareketleri oldukça farklı yasalarca yönetilen bu iki türüne— indirgediğine göre, genel soyut biçimi, bu iki türden herhangi biriyle doğrudan özdeşleyerek ele almaması gerektiğini görmeliydi. Adam Smith gibi, daha sonraki tüm burjuva ekonomistlerin de ekonomik ilişkilerin farklı biçimlerini ayrımsamak için gerekli olan teorik kavrayıştan yoksun oluşu, bir yandan ampirik malzemeye ilgi duyarken, bir yandan da onu çok kaba biçimde ele alışlarında, kural olarak sürüp gitmiştir. Değer büyüklüğü aynı kalırken, değişim-değeri biçiminde görülen çeşitli değişikliklerin sözkonusu olduğu doğru bir para kavramı oluşturma yetersizlikleri de bundan ileri gelmiştir.

[6. *Smith'in, Kârı, Toprak Rantını ve Ücretleri Değer Kaynakları Olarak Yanlış Algılaması*]

Lauderdale, *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse public* (*Lagentie de Lavaïsse çevirisi*, Paris 1808) başlıklı yapıtında, Adam Smith'in —daha önce zaten Locke'un ortaya koyduğu görüşlere uyduğunu söylediği— artı-değer yaklaşımına, Smith'in sermayeyi orijinal bir zenginlik kaynağı saymadığı ve yalnızca türevsel bir kaynak saydığı gerekçesiyle karşı çıkar. İlgili bölüm şöyle:

> "Bir yüzyılı aşkın bir süre önce bay Locke, hemen hemen aynı düşünceyi belirtmişti" (Adam Smith gibi) ... "'Para' demişti Locke, 'kısır bir şeydir, hiçbir şey üretmez; tek hizmeti, bir insanın emeğinin ödülü olan kârı karşılıklı bir sözleşme aracılığıyla başkasının cebine aktarmaktır.'" (Lauderdale, s. 116.)
>
> "Ne var ki, bu düşünce, sermayenin kârı konusunda doğru ve haklı bir düşünceyse, bundan, sermayenin orijinal bir gelir kaynağı değil, türevsel bir gelir kaynağı olduğu sonucu çıkar; o zaman da sermaye bir zenginlik kaynağı olarak görülemez; sermayenin kârı, yalnızca, emekçinin cebinden sermaye sahibinin cebine bir aktarma olur." (s. 157-158). (*agy*, s. 116-117)* [Lauderdale, James Maitland, *An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth* ..., Edinburgh ve Londra 1804, s. 157-158.]

Sermayenin değeri, üründe yeniden ortaya çıktığı ölçüde, bir

* Marx bu bölümleri alıntıladığı Fransızca çeviriye gönderme yapıyor. –*Ed.*

"*source de richesse*" ["*zenginlik kaynağı*"] olarak adlandırılamaz. Burada o, *accumulated labour* [biriktirilmiş emek], belli miktarda maddeleşmiş emektir; ürüne kendi değerini katar.

Sermaye, ücretli emeği artı-değer üretimine zorlayarak ya da emeğin üretken gücünü, göreli artı-değer üretimi için mahmuzlayarak, zorlayıcı bir güç olduğu ölçüde, yalnızca bir *ilişki* olarak, değer yaratıcısıdır. Her iki durumda da, sermaye ancak ||263| emeğin kendi maddi koşullarının, bunlar emeğe yabancılaştırıldığı zaman, emek üzerindeki gücü olarak; ücretli-emeğin bir koşulu olarak, ücretli emeğin biçimlerinden yalnızca biri olarak değer üretir. Ama ekonomistler tarafından kullanılan yaygın anlamıyla, para ya da meta olarak birikmiş emek anlamıyla sermaye —emeğin tüm koşulları gibi, hatta karşılık olarak para ödenmemiş doğal güçler dahil— emek sürecinde, kullanım-değerleri üretiminde üretken bir işleve sahiptir; ama hiçbir zaman değer kaynağı değildir. Yeni hiçbir değer yaratmaz, yalnızca bir değişim-değerine sahip olduğu ölçüde, kendisi maddeleşmiş emek-zamanı içerdiği ölçüde, yani emek onun kaynağı ise, ürüne değişim-değeri katar.

Lauderdale bu açıdan —Adam Smith'in artı-değer ile değerin yapısını açıkladıktan sonra, yanlış bir biçimde, sermayeyle toprağı, değişim-değerinin bağımsız kaynakları olarak sunması açısından— haklıdır. Bunlar işçinin kendi ücretini yerine geri koyması için gereksinilen emek-zamanının üstünde ortaya çıkardığı belli bir miktar artı-emek üzerindeki bir hakkı temsil ettikleri ölçüde sahiplerinin gelir kaynağıdır. Örneğin Adam Smith'in dediği gibi:

> "*Ücretler, kâr ve rant, tüm değişilebilir değerlerin olduğu kadar* tüm gelirlerin de *ilk kaynağıdırlar*." ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, s. 57], [Garnier], kitap I, bölüm VI.)

Trois sources primitives de tout revenu [tüm gelirin ilk üç kaynağıdırlar] demek ne kadar doğru ise, *aussi bien les trois sources primitives de toute valeur échangeable* [*tüm değişilebilen değerin* de ilk üç kaynağıdırlar] demek o kadar yanlıştır; çünkü bir metanın değerini, yalnızca içerdiği emek-zamanı belirler. Rantı ve kârı, emekçinin hammaddeye eklediği değerden ya da emekten yapılmış kesintiler olarak ortaya koyduktan sonra, Adam Smith bunları, *sources primitives de valeur échangeable* [değişilebilir değerin ilk kaynakları] olarak nasıl adlandırabilir? (Bunlar ancak ilk kaynağı harekete geçirmeleri yani işçiyi artı-emek harcamaya zorlamaları anlamında öyledirler.) Bunlar, değerin bir kısmının, yani metada maddeleşmiş emeğin sahiplenilmesini (koşulları) temsil ettikleri ölçüde, sahipleri için gelir kaynağıdırlar. Ancak değerin dağılımı ya da sahiplenilmesi, kuşkusuz sahiplenilen değerin kaynağı değil-

dir. Eğer bu sahiplenme olmasaydı ve işçi, emeğinin ücreti olarak ürünün tümünü alsaydı, üretilen metaların değeri, kapitalistle ve toprak sahibiyle paylaşılmadığı halde, eskisi gibi, aynı olurdu.

Toprağın ve sermayenin, sahipleri için gelir kaynağı olması olgusu, yani onlara, emeğin yarattığı değerlerin bir bölüğünü sahiplenme gücü vermesi, onları, sahiplendikleri değerin kaynağı yapmaz. Ne var ki, her ne kadar ücretler, daha doğrusu emekgücünün sürekli satışı, emekçi için bir gelir kaynağı ise de, ücretlerin, değişilebilir değerlerin özgün kaynağı olduğunu söylemek aynı derecede yanlıştır. Değeri yaratan, emekçinin ücreti değil, emektir. Ücretler yalnızca, zaten varolan değerdir, ya da ücretinin bölümünü dikkate alırsak, emekçi tarafından yaratılan ve bizzat onun sahiplendiği değerin parçasıdır, ama bu sahiplenme değer yaratmaz. Bu nedenledir ki, ücreti, ürettiği metanın değerini etkilemeksizin artabilir ya da azalabilir. |263||

||265| ⟨Adam Smith'in, metanın değerini, bu değerin kaynaklara dağıtılışına göre kategorilere ayırmasına ilişkin olarak, yukardan beri söylenenlere, aşağıdaki alıntı eklenmelidir: A. Smith, kârın, yalnızca kapitalistin ücretinin ya da *wages of labour of superintendence* [yönetim emeğinin karşılığı olan ücretin] bir başka adı olduğu görüşünü yadsıdıktan sonra sözü şöyle sonuçlandırır:

> "Böylece, metaların *fiyatında* sermaye *kârları*, [emeğin] ücretinden tamamen *farklı* tamamlayıcı bir parçadır ve oldukça farklı ilkelere bağlıdır" ([*agy*, s. 54], [Garnier] kitap I, bölüm VI, s. 99).

Adam Smith, işçilerin malzemeye kattığı değerin, onlarla kapitalistler arasında ücretler ve kâr biçiminde paylaşıldığını göstermiş oluyor; demek ki emek tek *source de valeur*'dür [*değer kaynağıdır*] ve ücretlerin fiyatıyla kârların fiyatı bu değer kaynağından doğar. Ama bu fiyatların kendisi bir *source de valeur* [*değer kaynağı*] değildir.⟩ |265||

[7. *Smith'in, Değer ve Gelir İlişkisi Hakkındaki İkili Görüşü. Smith'in "Doğal Fiyat"ı Ücretlerin, Kârın ve Rantın Toplamı Olarak Algılayışındaki Kısır Döngü*]

||263| Burada, Adam Smith'in toprak rantını, ne ölçüde, metaların fiyatını oluşturan bir öğe olarak gördüğünü bir yana bırakacağız. Burada, araştırmamız açısından bu sorun pek önemli değil; çünkü Adam Smith, rantı da kâr gibi, artı-değerin yalnızca bir parçası olarak, yani *deduction from the labour added by the labourer to the raw material* [emekçinin hammaddeye kattığı emekten yapılan bir kesinti] olarak görür; ve ||264| bunun sonucu olarak, işin

aslında, ödenmemiş toplam artı-emeğin, kapitalist tarafından, emekle ilişkisi çerçevesinde, *doğrudan* sahiplenilişi ölçüsünde *deduction from the profit* [kârdan bir kesinti] olarak ele alır; kapitalistin, bu artı-değeri daha sonra üretim koşullarının sahipleriyle — toprak sahibi ya da sermayeyi ödünç verenle— hangi kategoriler çerçevesinde paylaşacağı farketmez. İşte bu nedenle, işi basitleştirmek için, yaratılan yeni değerin yalnızca ücretler ve kâr olarak iki kategoriye ayrıldığını kabul edeceğiz.

Varsayalım ki bir metada oniki saatlik emek-zamanı (o metada tüketilen hammadde ve iş aletlerinin değerini *bir yana koyarak*) maddeleşmiştir. Metanın bu açıdan değerini *para* ile ifade edebiliriz. Dolayısıyla, varsayalım ki, oniki saatlik emek-zamanı da aynı biçimde beş şilinde maddeleşmiştir. Bu durumda metanın değeri beş şilindir. *Prix naturel des marchandises* [metaların doğal fiyatı] derken Adam Smith'in anladığı, metaların parayla ifade edilen değerlerinden başka bir şey değildir. (Metanın piyasa-fiyatı, kuşkusuz, değerinin altında ya da üstünde olur. Gerçekten, daha sonra göstereceğim gibi, metaların ortalama fiyatı bile *her zaman* değerlerinden *farklıdır*.[34] Ne var ki, Adam Smith *prix naturel*'i [doğal fiyatı] tartışırken buna değinmez. Üstelik, değerin yapısını kavrayan bir temelin dışında, ne piyasa-fiyatına, hele hele ne de metaların ortalama değerindeki dalgalanmalara akıl erdirebilir.)

Metanın içerdiği artı-değer, toplam değerinin yüzde yirmisi ise ya da aynı şey demek olan bir ifadeyle, içerdiği gerekli emeğin yüzde yirmibeşi ise, o zaman bu beş şilinlik değer, metanın doğal fiyatı, dört şilin ücrete ve bir şilin artı-değere (ki, Adam Smith'i izleyerek burada buna kâr diyeceğiz) ayrılabilir. Metanın, ücretlerden ve kârdan bağımsız olarak belirlenen değer büyüklüğünün ya da doğal fiyatının, dört şilin ücretlere (emeğin fiyatı) ve bir şilin kâra (kârın fiyatı) ayrılabileceğini söylemek de doğrudur. Ama meta değerinin, o değerden bağımsız bir düzene göre işleyen ücretlerin fiyatıyla kârın fiyatının eklenmesinden ya da birleştirilmesinden oluştuğunu söylemek yanlıştır. Eğer böyle olsaydı, insanın, ücretleri 5 şilin vc kârı 3 şilin ya da buna benzer miktarlarda sayıp saymadığına göre metanın toplam değerinin 8 şilin, 10 şilin vb. olmaması için, kesinlikle hiçbir neden olmazdı.

Adam Smith, ücretlerin "doğal derecesi"ni ya da ücretlerin "doğal fiyatı"nı incelerken, araştırmasına rehberlik eden nedir? Emekgücünün yeniden-üretimi için gerekli olan geçim nesnelerinin doğal fiyatıdır. Ama bu geçim nesnelerinin doğal fiyatını neyle belirler? Bu fiyatı, bir biçimde belirlediği ölçüde değerin doğru değerlendirilişine, yani bu gerekli geçim nesnelerinin üretimi için gereksinilen

emek-zamanına geri gelir. Ama bu doğru yolu bıraktığı anda, bir *cercle vicieux*'nün [kısır döngünün] içine düşer. Ücretlerin doğal fiyatını belirleyen geçim nesnelerinin doğal fiyatı neyle belirlenir? Tüm metaların olduğu gibi, bu geçim nesnelerinin de doğal fiyatını oluşturan, yani "ücret"in, "kâr"ın, "toprak rantı"nın *doğal fiyatıyla*. Ve böylece *in infinitum* [sonsuza kadar]. Hiç kuşkusuz, arz ve talep yasası saçmalığı, bu *cercle vicieux*'den [kısır döngüden] kurtulmamıza yardım etmez. Çünkü, metanın değerine denk düşen "doğal fiyat"ımıza da fiyatın, talebin, tam da arza denk düştüğü zaman oluşacağı, yani meta fiyatına talep ve arzdaki dalgalanmaların sonucu olarak değerinin altında ya da üstünde olmadığı zaman oluşacağı varsayılır; başka deyişle metanın maliyet fiyatı[35] (ya da satıcı tarafından sağlanan metanın değeri) aynı zamanda talebin ödediği fiyattır.

||265| Ama daha önce dediğimiz gibi: ücretlerin fiyatını incelerken Adam Smith gerçekte —en azından belli bazı bölümlerde— metaların değerini doğru değerlendiren ölçülere göre davranır. Öte yandan, kârın doğru oranı ya da doğal fiyatı ile ilgili bölümde, iş gerçek soruna geldiği zaman, anlamsız bir sıradanlığa ve gereksiz yinelemelere saplanır kalır. Gerçekte, ücretin, kârın ve toprak rantının düzenleyicisi olarak ilkin meta değerini görmüştür. Ancak sonra işe öteki uçtan başlamıştır (ki bu ampirik gözlemin ortaya koyduğu gerçeğe ve gündelik anlayışa daha yakındır) ve şimdi de ücretin, kârın ve toprak rantının doğal fiyatları toplanarak, metaların doğal fiyatının hesaplanacağı ve keşfedileceği varsayılmaktadır. Ricardo'nun belli başlı yararlarından biri bu kargaşaya son vermesiydi. Ona değinirken bu noktaya yeniden kısaca döneceğiz.[36]

Burada, belirtilmesi gereken yalnızca bir nokta daha var: Ücretlerin ve kârın ödenmesinde fon işlevini gören *belli büyüklükteki* meta değeri, ampirik olarak sanayiciye, meta için belli bir piyasa-fiyatı biçiminde, ücretlerdeki dalgalanmalara karşın, geçerli olan bir biçim olarak görünür.

Bu nedenle, Adam Smith'in kitabındaki bu garip düşünce dizisine dikkat çekmek gerekli görünüyor: önce metanın değeri ele alınıyor ve bazı bölümlerde doğru biçimde belirleniyor — o kadar doğru belirleniyor ki, artı-değeri, genel biçimde ve özel biçimlerinde izliyor ve ücret ve kârı bu değerden çıkarıyor. Ama ondan sonra tam tersi bir yol tutuyor ve (içinden ücret ve kârı çıkardığı) meta değerini, bu kez tam tersine, ücretlerin, kârın ve toprak rantının doğal fiyatlarını üstüste ekleyerek bulmaya çalışıyor. Ücretin kârın vb. dalgalanmalarının meta fiyatları üzerindeki etkisini hiçbir yerde

doğruca açıklayamamasının sorumlusu da bu sonuncu tutumudur — çünkü [böyle bir açıklamanın] temelinden yoksundur. | VI-265| |

*

| VIII-364| | ⟨*Adam Smith, Değer ve Değerin Tamamlayıcı Parçaları.* Smith'in başlangıçtaki doğru görüşüne karşın geliştirdiği yukarıda belirtilen hatalı anlayış, ayrıca aşağıdaki parçada da görülüyor:

> "Rant ... meta fiyatının oluşumuna, ücretlerden ve kârdan farklı bir biçimde girer. Yüksek ya da düşük ücretler ve kâr, *yüksek ya da düşük fiyatın nedenidir; yüksek ya da düşük rant ise onun sonucudur.*" (*Wealth of Nations*, kitap I, bölüm XI. [OUP baskısı, s. 165][37].⟩
> | VIII-364| |

[8. *Smith'in, Toplumsal Ürünün Toplam Değerini Gelire İndirgeme Hatası. Brüt ve Net Gelir Görüşleri Arasındaki Çelişkiler.*]

| | VI-265| Fiyatın ya da meta değerinin (bu ikisi henüz özdeş sayıldığına göre) çözümlenişiyle bağlantılı bir başka noktaya geliyoruz. Varsayalım ki, Adam Smith hesabı doğru yapmıştır —yani, belli bir meta değerini, onu oluşturan parçalarına, üretimin çeşitli öğeleri arasında doğruca bölüştürmüştür— ama bunun tam tersini yaparak, değeri, bu parçaların fiyatından oluşturmaya çalışmamıştır. Bu nedenle hem bunu, hem de ücretlerin ve kârın tek taraflı bir tutumla yalnızca [gelirin —ç.] bölüşüm biçimleri olarak sunulmasını ve dolayısıyla sahiplerinde isterlerse tüketilebilecek birer gelir olarak gösterilmesini bir kenara bırakacağız. Bütün bunları bir yana koyarsak Adam Smith, Ricardo'ya üstünlüğünü gösteren bir sorunu ortaya atıyor — üstünlüğü, ortaya attığı soruna doğru çözüm bulmasında değil, hiç değilse sorunu ortaya atmış olmasındadır. | | 266| Adam Smith'in dediği şu:

> "Bu üç parça" (ücretler, kârlar ve toprak rantı) "öyle görünüyor ki ya hemen ya sonunda, buğdayın fiyatının *tamamını* oluşturuyor."

(Tüm metalar arasından Adam Smith burada *buğdayı* seçiyor; çünkü bazı başka metalarda toprak rantı, fiyatı oluşturan bir öğe değildir.)

> "Bir *dördüncü parçanın*, çiftçinin sermayesini yenilemek ya da iş gören öküzlerinin ve öteki tarım araçlarının yıpranma payını karşılamak için gerekli olduğu düşünülebilir. Ama iş gören bir at gibi, bir tarım aracının fiyatının da aynı üç parçadan oluştuğunu gözönünde bulundurmak gerekir; o atın yetiştirilmesinde kullanılan

toprağın rantı, beslenmesi ve bakımı için harcanan *emek* ve hem toprak rantını kullanan hem emeğin ücretini ödeyen çiftçinin kârı."

⟨Burada kâr, toprak rantını da içeren asıl biçim olarak ortaya çıkıyor.⟩

"Her ne kadar, buğdayın fiyatı, böylece, atın fiyatını olduğu gibi, bakımını da ödeyebilirse de, fiyatın *bütünü* ya hemen ya da sonal olarak gene de üç ayrı parçaya, ranta, emeğe ve kâra bölünür." ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, s. 56], [Garnier], kitap I, bölüm VI [s. 101-102].)

(Şimdi burada, rantla kârın yerine, toprak ve sermaye [sözcüklerini —ç.] koymadığı halde, birdenbire ücret yerine emek demesi, aklın alacağı gibi değildir.)

Peki ama, aynı biçimde apaçık ortada olan şu noktanın gözönünde bulundurulması gerekmez miydi? Çiftçi, atın ve sabanın bedelini, buğdayının fiyatına dahil etmişti; bu çiftçinin, atı ve sabanı kendilerinden satın aldığı at yetiştiricisi ya da saban imalatçısı, atın ve sabanın fiyatına, üretim araçlarının (birinci halde, herhalde bir başka at) bedelini ve yem gibi, demir gibi, hammadde bedellerini dahil etmiş olmalıydılar; oysa, at yetiştiricinin ve sabanın imalatçısının ücretleri ve kârı (böylece de rantı) *ödedikleri* fon, yalnızca, kendi üretim alanlarında değişmeyen sermayelerinde varolan değer miktarına *kattıkları* yeni emekten ibaret bulunuyor. Adam Smith, dolayısıyla, çiftçiyle ilgili olarak, onun tahıl fiyatının, kendisine ve başkalarına ödediği ücretlerin, kârın ve rantın yanısıra, *bunlardan farklı olan dördüncü bir parçayı* daha —çiftçinin tükettiği at, tarım araçları vb. gibi değişmeyen sermayenin değerini de— içerdiğini itiraf ettiğine göre, aynı şey at yetiştiricisi ve tarım araçları imalatçısı için de geçerli olmalıdır; Adam Smith'in bizi bir güçlükten ötekine atmasının hiçbir yararı yoktur. Yeri gelmişken, çiftçi örneği, garip bir talihsizlik eseri bizi güçlük içine atmak için seçilmiştir; çünkü bu durumda değişmeyen sermaye *items*'ı [kalemleri], *somebody else*'den [bir başkasından] satın alınması gerekmeyen bir kalemi, tohumluğu içerir; şimdi değerin bu tamamlayıcı parçası da acaba, birileri için ücretlere, kâra ya da ranta ayrışıyor mu?

Ama şimdilik devam edelim ve Smith'in, her metanın değerinin, gelir kaynakları olan ücret, kâr, toprak rantından birine (ya da bunların tümüne) ayrıştığı ve tüketime yönelik olduğu için de ya bireysel tüketimde ya da her durumda *d'une manière ou d'une autre* [şu ya da bu biçimde] kişisel kullanımla (sınai tüketimle değil) tüketildiği görüşüne bağlı kalıp kalmadığını görelim. *D'abord* [ilkin] ||267| bir başka basit nokta. Örneğin ağaç çileği ya da ben-

zeri meyveleri toplama durumunda, —her ne kadar burada da kural olarak sepet vb. gibi bazı gereçlere, iş araçları olarak gerek varsa da— meyve değerinin tümüyle ücretlerden oluştuğu düşünülebilir. Ancak bu tür örnekler, kapitalist üretimle ilgilendiğimiz bu noktada, konu dışıdır.

Her şeyden önce, bir kez daha kitap I, bölüm VI'da; kitap II, bölüm II'de (kitap II, *Garnier*, s. 212-213) yinelenen görüş şu:

> "Daha önce gösterildiği gibi ... *metaların büyük bir kısmının fiyatı*, üçe ayrışır; bir parçası emeğin ücretini, öteki sermayenin kârını ve üçüncüsü toprak rantını karşılar." [*Wealth of Nations*, OUP baskısı, s. 313.]

Buna göre, herhangi bir metanın değerinin bütünü, gelire indirgenmiş olur ve bu çerçevede, tüketim fonu olarak, bu gelirle yaşayan şu ya da bu sınıfın paylarına ayrışır. Şimdi, bir ülkenin, örneğin yıllık toplam üretimi, yalnızca üretilen metaların değer toplamından oluştuğuna ve bu metalardan her birinin değeri de gelirlere ayrıştığına göre, bunların toplamı olan, emeğin yıllık ürünü yani brüt gelir de bu biçimiyle yıllık olarak tüketilebilir olmalıdır. Smith de bu parçanın hemen ardından bu noktayı bizzat ortaya atar:

> "Her bir meta tek tek ele alındığı zaman gözlenen durum bu olduğuna göre, her bir ülkede toprağın ve emeğin yıllık tüm ürünü oluşturan *bütün* metalar topluca ele alındığı zaman da durum aynı olmalıdır. Yıllık ürünün *toplam fiyatı ya da değişilebilir değeri* de aynı üç parçaya ayrışmalı ve ülkenin farklı sakinleri arasında ya emeğin ücreti olarak, ya sermayelerinin kârı olarak ya da toprak rantı olarak parçalara bölüştürülmelidir." ([*agy*, s. 313], [Garnier] *agy*, s. 213).

Bu gerçekte zorunlu sonuçtur. Tek tek metalar için doğru olan, metaların toplamı için de zorunludur. Ama Adam *quad non* [pek öyle değil] diyor. Şöyle sürdürüyor sözü:

> "Ne var ki, her ne kadar, her ülkede toprağın ve emeğin yıllık ürününün toplam değeri böylece bölüştürülüyorsa ve farklı sakinlerinin gelirini oluşturuyorsa da, nasıl ki özel bir malikanenin rantında *brüt rant* ile *net rant* arasında bir ayrım yapıyorsak, büyük bir ülkenin *tüm sakinlerinin* gelirleri için de aynı şeyi yapabiliriz." ([*agy*, s. 313], [Garnier] *agy*, s. 213.)

(*Halte là*! [burda durun!] Yukarıda bize tam tersini söylemişti: Bireysel çiftçi örneğinde, buğdayının değerini dördüncü bir öğeye, yani tüketilen değişmeyen sermayeyi yenileyen bir değer öğesine daha ayrıştırabiliriz. Bu tek tek çiftçiler *yönünden* doğru. Ama işin ayrıntısına girdiğimiz zaman, onun değişmeyen sermayesi daha

baştaki bir noktada, yani onun sermayesi haline gelmeden önce, bir başkasının elinde, ücrete, kâra vb., yani tek sözcükle gelire ayrışır. Dolayısıyla da, eğer, tek tek üreticiler elinde düşünüldüğü zaman, metaların bir gelir oluşturmayan bir öğeyi de içerdiği doğru ise, o zaman bu söylediği, "*tous les habitants d'un grand pays*" ["büyük bir ülkenin tüm sakinleri"] için doğru değildir; çünkü birinin elindeki değişmeyen sermaye, değerini, başkasının elindeki ücretten, kârdan, ranttan kaynaklanan bu öğeden alır. Şimdi tam tersini söylüyor.)

Adam Smith sözü sürdürüyor:

> ||268| "Belirli bir mülkün *brüt geliri*, genel olarak çiftçinin bütün ödediklerini içerir; yönetim, onarım ve başka bütün *gerekli ödemeler* düşüldükten sonra toprak sahibine kalan tüm yükümlülüklerden arınmış ve serbest kalmış olan, ya da servetine zarar vermeden, doğrudan tüketimine yani onun yiyeceği vb. için kullanmaya ayrılan ayrılan fonlar *net gelirdir*." "Gerçek zenginliği, *brüt* geliriyle değil, *net* geliriyle oranlıdır" [*agy*, s. 313-314].

(Her şeyden önce Smith burada ilgisiz iki şeyden söz ediyor. Çiftçinin, toprak sahibine rant olarak ödediği şey, tıpkı işçilere ödediği ücret gibi, tıpkı kendi kârı gibi, metanın gelire ayrışan değerinin ya da fiyatının bir parçasıdır. Ne var ki, sorun, metanın değerini oluşturan bir başka parça daha içerip içermediğidir. Çiftçinin durumuyla ilgili olarak itiraf etmesi gereken bu noktayı burada itiraf ediyor; ama bu, çiftçinin buğdayının (yani buğday fiyatının *ya da* değişim-değerinin) gelire ayrışabilirliğini engellememelidir. İkincisi, geçerken belirtelim: *çiftçi* olarak düşünülünce, herhangi bir çiftçinin kullanabileceği gerçek zenginlik, kârına bağlıdır. Ama öte yandan, metaların sahibi olarak tüm çiftliğini ya da toprak kendisinin değilse, çift öküzleri, tarım aletleri gibi orada bulunan tüm değişmeyen sermayeyi satabilir. Bu yolla gerçekleştirebileceği değeri, dolayısıyla, yararlanabileceği zenginliği, sahibi olduğu değer yani değişmeyen sermayenin büyüklüğü koşullandırır. Ne var ki, bunu, ancak başka bir çiftçiye satabilir; onun elinde de bu gene bir değişmeyen sermayedir, kullanılabilir bir zenginlik değildir. Yani hâlâ aynı noktada bulunuyoruz.)

"Büyük bir ülkenin tüm sakinlerinin *brüt* geliri, toprağının ve emeğinin *toplam* yıllık ürününü kapsar" (daha önce, bize, bu toplamın —yani değerinin—, ücretlere, kârlara ve rantlara, yani başka bir şeye değil ama net gelirin farklı biçimlerine ayrıştığı söylenmişti); "*net* gelir, önce *sabit* ve sonra da *döner sermayenin* devamı için gerekli harcamalar düşüldükten sonra, serbest kalan miktardır"; (şu halde çiftçi şimdi, iş aletlerini ve hammaddeleri düşüyor); "ya

da sermayelerine dokunmadan, *doğrudan tüketim için ayrılan* fona koyabildikleridir." (Şimdi böylelikle öğreniyoruz ki, toplam metaların *prix ou la valeur échangeable*'ı [fiyatı ya da değişilebilir değeri], tek tek kapitalistler için olduğu gibi, tüm ülke için de herhangi bir kimse için gelir olmayan, ve ücrete, kâra, ranta ayrışmayan bir dördüncü öğeye daha ayrışmaktadır.)

> "*Sabit sermayeyi* işlerlikte tutmanın tüm giderleri, açıkça belli ki, toplumun *net* gelirinden hariç tutulmalıdır. Ne yararlanılan makinelerin, iş aletlerinin, işletme binalarının vb. bakımı için *gerekli malzemeler*, ne de bu malzemelerin gereken biçimde hazırlanması için *gerekli-emek ürünü*, hiçbir zaman *net gelirin* parçası olamaz. Bu *emeğin fiyatı*, gerçekte, işçiler *ücretlerinin tüm değerini* ||269|, *yatırmak zorunda oldukları tüketim için ayrılan fona* koydukları ölçüde, net gelirin parçası olabilir. Ancak başka tür çalışmalarda, *hem fiyat*, *hem ürün bu fona gider*; bu işçilerin emeğinin fiyatı, geçimleri, gönençleri ve eğlenmeleri bu işçilerin emeğiyle artıp büyüyen başka kişilerin ürünleri bu fona gider" ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, s. 314], [Garnier] *agy*, s. 214-215)*.

Burada Adam Smith yanıtlaması gereken sorudan —yani metanın toplam fiyatının, ücretlere, kâra ve ranta ayrışmayan dördüncü öğesiyle ilgili sorudan— bir kez daha kaçınıyor. İlkin, epeyce yanlış olan bir şey: Makine imalatçıları için olduğu gibi, tüm öteki sanayi kapitalistleri için, makinelerin vb. hammaddesini gereken biçimde hazırlanması için gerekli olan emek de gerçekte, gerekli emek olarak ve artı-emek olarak, dolayısıyla yalnızca işçilerin ücreti olarak değil, ama aynı zamanda kapitalistin kârı olarak ayrılır. Ama malzemelerin değeri ve bu malzemenin gereken biçimde hazırlanması için işçilerin kullandığı aletlerin değeri, ne ücretlere ne kâra ayrışır. Yapıları gereği bireysel tüketime değil, sınai tüketime ayrılan ürünler, tüketim fonu içine girmezler; bu fonla hiçbir ilintileri yoktur. Örneğin tohumluk (buğdayın ekim için ayrılan bölümü) doğası gereği, tüketim fonuna da girebilir; ama ekonomik işlevi gereği, üretim fonuna girmesi gerekir. Ayrıca, bireysel tüketime ayrılan ürünler için, fiyatın tümü ve ürün, *tüketim fonuna* girer demek de çok yanlıştır. Örneğin keten bezi, yelken olarak ya da başka tür üretken amaçla kullanılmadığı zaman, bir ürün olarak tüketime gider. Ama fiyatı değil; çünkü fiyatın bir parçası [kullanılan *–ç.*] keten ipliğini yeniler, bir başka parçası dokuma tezgahını vb. yeniler ve keten bezi fiyatının yalnızca bir parçası herhangi bir türden gelire dönüşür.

Adam daha önce bize makinelerin, işletme yapılarının vb. yapı-

* Hep aynı, ötekilere göre doğru görüşe daha yakın. [Marx'ın kurşun kalemle yaptığı ek] *–Ed.*

mı için gerekli malzemelerin, onları yapmaya yarayan makineler vb. ne kadar olamazsa, onların da "*ne peuvent jamais faire partie de ce revenu net*" ["bu *net* gelirin asla herhangi bir parçası olamayacaklarını"] söylemişti; anlaşılan bu nedenle, onlar, brüt gelirin bir parçasını oluşturuyorlar. Ama bundan biraz ilerde [Garnier] *agy*, kitap II, bölüm II, s. 220'de tersini söylüyor:

> "İster bir bireyin olsun, ister bir toplumun olsun, *sabit sermaye*yi oluşturan iş makineleri ve aletler, vb., *para* gibi, birinin ya da ötekinin *ne brüt gelirinin, ne net gelirinin* parçasını oluştururlar..." [*agy*, s. 317].

Bu çelişkiler, bu zigzaglar , bu sorunu atlatma biçimi, Adam'ı kurtarmaya yetmiyor. O, bir kez ücreti, kârı ve rantı, *valeur échangeable ou du prix total du produit*'yi [ürünün değişilebilir değerini ya da toplam fiyatını] oluşturan parçalar yaptığı andan başlayarak kendi oyununa gelmekten kurtulamıyor.

[9. *Smith'in Teorisini Sıradanlaştıran Kişi: Say. Say'nin Brüt Toplumsal Ürünle Toplumsal Geliri Özdeşlemesi. Storch ve Ramsay'ın Bu İkisi Arasında Ayrım Yapma Gayretleri*]

Smith'in tutarsızlıklarını ve gaflarını mutlak genel ifadelerle yineleyerek donuk yapaylığını saklamaya çalışan Say şöyle diyor:

> "Bir ulusu, bütün olarak düşünürsek, herhangi bir net ürüne sahip değildir; çünkü ürünler yalnızca üretim *maliyetlerine* eşit bir değere sahip olduklarına göre, bu *maliyetler* düşüldüğü zaman, *ürünlerin* tüm *değeri* düşülmüş olur. ... *Yıllık gelir, brüt gelirdir*" [Jean-Baptiste Say], (*Traité d'économie politique* ..., 3. baskı, Paris 1817, c. II, s. 469).

Yıllık toplam ürünün değeri, o ürün içinde somutlaşmış emekzamanı miktarına eşittir. ||270| Eğer bu toplam değer, yıllık üründen düşülürse, o zaman gerçekte değer sözkonusu olduğu ölçüde, geriye herhangi bir değer kalmaz ve böyle bir işlemle hem net gelir, hem brüt gelir biter. Ama Say'ye göre, yıllık olarak üretilen değerler, yıllık olarak tüketilir. İşte bu yüzden, toplum açısından, herhangi bir net ürün yoktur, yalnızca brüt ürün vardır. Her şeyden önce, yıllık olarak üretilen değerlerin yıllık olarak tüketildiği doğru değildir. Sabit sermayenin büyük bir kısmı için durum böyle değildir. Yıllık olarak üretilen değerlerin büyük bir kısmı, değer oluşturma sürecine girmeden, yani her yıl toplam değerleri tümüyle tüketilmeden emek sürecine girer. İkincisi, tüketilen yıllık-değerlerin bir kısmı, tüketim fonu olarak kullanılan değerlerden değil, üretim araçları olarak kullanılan ve böylece üretimde ortaya

çıktıkça (ya aynı biçimiyle ya da eşdeğer bir biçimde) üretime geri döndürülen değerlerden oluşur. İkinci kısım, birinci kısmın dışında bireysel tüketime girebilen değerlerden oluşur. Bunlar net ürünü oluşturur.

Storch, Say'nin saçmaları için şöyle der:

> "Apaçık [...] ortadadır ki, yıllık ürün değeri, kısmen sermayeye, kısmen kâra bölünür; ve *yıllık ürün değerinin bu parçalarından* her biri, sermayesini koruması kadar, tüketilebilir stokunu da yenilemesi için, *düzenli olarak ulusun gereksindiği ürünlerin satın alınmasına gider*" (Storch, *Cours d'économie politique*, c. V: *Considérations sur la nature du revenu national*, Paris 1824, s. 134-135). "Şimdi bu durumda, kendi emeği ile tüm gereksinimlerini karşılayacak ölçüde kendine yeterli olan bir aile düşünelim, Rusya'da örneği çok bol olan türden ... bir ailenin *geliri*, topraklarından, sermayesinden ve zanaatından gelen brüt ürüne mi eşittir? Kendi ambarında ya da ahırında yaşayabilir mi, kendi tohumluğunu ve samanını yiyebilir mi, kendi çift öküzünü giyinebilir mi, kendi tarım aletleriyle eğlenebilir mi? Bay Say'nin savına göre, tüm bu sorulara olumlu yanıt verilmesi gerekir" (*agy*, s. 135-136). "Bay Say [...] brüt ürünü toplumun geliri olarak görüyor; ve bundan, toplum bu ürüne eşit bir değeri tüketebilir sonucunu çıkarıyor" (*agy*, s. 145). "Bir ulusun (net) geliri (yazarın, Say'nin sandığı gibi) *tüketilen değer toplamının üstünde* üretilmiş değer fazlası değildir; yalnızca, *üretmek için tüketilen değerlerin* üstünde [üretilen değer fazlasıdır]. Bu nedenle, "bir ulus, yıl içinde üretilen tüm bu fazlayı tüketirse, tüm (net) gelirini tüketmiş olur" (*agy*, s. 146). "Eğer bir ulusun gelirinin, brüt ürününe eşit olduğu kabul edilirse, yani hiç *sermaye* düşülmezse, o zaman bu ulusun yıllık ürününün tüm değerini, gelecekteki gelirini hiç azaltmaksızın, üretken olmayan bir biçimde tüketebileceğini de kabul etmek gerekir" (*agy*, s. 147). "... *bir ulusun* [değişmeyen] *sermayesini temsil eden ürünler tüketilebilir değildir.*" (*agy*, s. 150.)

Ramsay (George) —*An Essay on the Distribution of Wealth* (Edinburgh 1836)— aynı konuya, yani Adam Smith'in toplam fiyatın dördüncü parçası ya da ücretlere harcanan sermayeden ayrı olarak benim değişmeyen sermaye dediğim parça konusuna işaret ediyor:

> ||271| "Bay Ricardo" diyor, "[öyle görünüyor ki] sabit sermayeyi yerine geri koymak için gerekli olan parçayı unutarak, tüm ürünün yalnızca ücret ve kâr olarak bölündüğünü düşünüyor." (s. 174, dipnot.)

"Sabit sermaye" deyimiyle Ramsay gerçekte yalnızca üretim araçlarını vb. kastetmekle kalmıyor, hammaddeyi de yani benim kısaca, her üretim alanında değişmeyen sermaye dediğim şeyi kastediyor. Ricardo, ürünün kâra ve ücrete ayrılışından söz ederken,

aynı zamanda üretime yatırılan ve üretim içinde tüketilen sermayenin de düşüldüğünü varsayar. Gene de esas sorunda Ramsay haklı. Çünkü Ricardo, sermayenin değişmeyen parçasını daha fazla incelemeye girişmez, ona pek dikkat atfetmez; ciddi hatalar yapar ve kâr oranlarındaki dalgalanmaları araştırırken yaptığı hataların yanısıra özellikle kâr ile artı-değeri birbirine karıştırır, vb.

Şimdi Ramsay'ın dediklerini dinleyelim:

> "Ürün ile onun için* harcanan sermaye arasında ne tür bir karşılaştırma düzeni gerçekleştirilebilir? ...** Bir ulusun tümü düşünülürse ... apaçık ortadadır ki, sermayenin harcanan tüm çeşitli parçaları, şu ya da bu tür bir istihdamla yeniden-üretilmelidir, aksi halde ülkenin üretimi, eskisi gibi sürdürülemez. İmalattaki hammaddeler, tarımda olduğu gibi, imalatta kullanılan aletler, büyük sanayi makineleri, ürüne ya da ürünün depolanmasına gerekli yapılar, tüm bunların hepsi, ülkenin*** [...] kapitalistlerinin yatırdıklarının değil, toplam geri dönen ürünlerinin de parçası olmalıdır. Dolayısıyla ikincinin miktarı, birincinin miktarıyla, her bir kalemin eskiden olduğu gibi yerine geri konduğu ve ek olarak bir benzerinin sağladığı düşüncesiyle, karşılaştırılabilir" (*agy*, s. 137-139). Bireysel kapitalist, belli bir türden harcamalarını, "ayni olarak yerine koyamadığı" zaman, "değişim yoluyla daha çok miktar elde etmelidir; ürünün belli bir miktarı bu amaç için gereklidir. Bu yüzden her bireysel kapitalist, kendi ürünü**** karşılığında onun miktarına göre daha fazla değişilebilir değer elde etmeye çalışır." (*agy*, s. 145-146.)
>
> "*Ürünün değeri*, yatırılan *sermayenin değerini* ne kadar çok aşarsa, onun kârı***** o kadar büyük olacaktır. O zaman, böylece, miktarı miktarla değil, değeri değerle karşılaştırarak bir tahmin yapacaktır. ... Kâr [...] *gerekli yatırımları yenilemek için gereken* brüt ürünün ya da onun *değerinin* düşüşü ya da artışıyla orantılı olarak azalmalı ya da artmalıdır [...] kâr oranı, doğrudan iki koşula bağlı olmak durumundadır;****** birincisi toplam ürünün, işçilere giden oranına ve ikincisi sabit sermayeyi, ya ayni olarak ya da değişim yoluyla yerine koymak için ayrılması gereken kısma." (*agy*, s. 146-148, çeşitli yerlerde.)

⟨Ramsay'ın burada kâr oranı konusunda söyledikleri, kâr hakkındaki bölüm III'de ele alınacaktır.[38] Onun bu öğeye haklı olarak ağırlık vermesi önemlidir. Bir yandan Ricardo'nın söyledikleri — yani değişmeyen sermayeyi (ki Ramsay buna sabit sermaye diyor) oluşturan metaların ucuzlamasının her zaman, mevcut sermaye-

* Elyazmasında "ona" –*Ed.*

** Marx tümceyi Almancaya çevirirken kısaltarak şöyle başlatıyor: "*Wie vergleichen das Produkt und*" –*Ed.*

*** Elyazmasında "bütün" –*Ed.*

**** Elyazmasında yalnızca "ürün" –*Ed.*

***** Elyazmasında "kâr" –*Ed.*

****** Elyazmasında "kâr oranı da iki koşula, *hängt die rate of profit ab*" –*Ed.*

nin değerini azaltacağı— doğrudur. Bu, özellikle, gerçek anlamıyla sabit sermaye için, makineler vb. için doğrudur. Artı-değerin, toplam sermayeye oranla artması, (değer aşınmasından önce kapitalistin sahip olduğu) değişmeyen sermayenin toplam değerindeki bir düşmeden ileri geliyorsa, bunun bireysel kapitaliste hiçbir yararı yoktur. Ama bu, çok sınırlı bir çerçevede, sermayenin yalnızca (sabit sermaye içinde yeralmayan) hammaddelerde ya da tamamlanmış metalarda içerilen sermaye kısmı için doğrudur. Toplamın içerdiği ve dolayısıyla aşınabilmiş olan değer, tüm ürüne oranla her zaman önemsizdir. Her bir kapitalist, bundan, ancak, döner sermaye olarak harcanan sermayesinin kısmı ölçüsünde, çok az etkilenir. Öte yandan —kâr, artı-değerin, yatırılmış toplam sermayeye oranına eşit olduğuna göre ve emilebilecek emek miktarı hammaddelerin değerine değil, miktarına ve üretim araçlarının etkinliğine (değişim-değerlerine değil, kullanım-değerlerine) bağlı olduğuna göre— apaçık ortada olan şudur: Ürünü, değişmeyen sermaye oluşumuna giren ||272| sanayi dallarındaki üretkenlik ne kadar büyük olursa, değişmeyen sermayenin belli bir miktarda artı-değer üretmesi için gereken giderler o kadar küçük olacaktır; sonuçta bu artı-değerin yatırılmış tüm sermayeye oranı daha büyük olacak ve bu nedenle de belli bir artı-değer miktarı için kâr oranı daha yüksek çıkacaktır.⟩

(Ramsay'ın ikili düşündüğü şey —üretim sürecinde tüm ülke için ürünün yenilenmesi ve bireysel kapitalist için değerin yenilenmesi— işin iki yüzüdür; her ikisi de her bir kapitalistle ilgili olarak, *sermayenin, aynı zamanda kendini yeniden-üretmesi süreci olan dolaşım sürecinde* hesaba katılmalıdır.)

Adam Smith'i meşgul eden ve onu çelişkiden çelişkiye atan gerçek güçlüğü Ramsay giderebilmiş değil. Basit bir anlatımla güçlük şu:

Toplam sermaye (değer olarak) emeğe, ancak belli miktarda maddeleşmiş bir başka emeğe indirgenebilir. Ne var ki, ödenmiş emek, işçilerin ücretine, ödenmemiş emek ise kapitalistin kârına eşittir. Öyleyse toplam sermaye, doğrudan ya da dolaylı olarak ücretlere ve kâra indirgenebilmelidir. Yoksa, bir yerlerde, ne ücrete, ne kâra dönüşen ve amacı üretimde tüketilmiş değerleri (ki bunlar yeniden-üretimin koşullarıdır) yenilemek olan bir başka emek mi iş görmektedir? İşçinin ortaya koyduğu tüm emek iki büyüklüğe ayrıştığına, biri onun emek-gücünü yeniden-üretmesi için, öteki sermayenin kârını oluşturmak için iki parçaya ayrıldığına göre, bu işi kim yapıyor?

[10.] *Yıllık Kârın ve Ücretlerin, Kâr ve Ücretlere Ek Olarak Değişmeyen Sermayeyi de İçeren Yıllık Emtiayı Satın Almanın Nasıl Olanaklı Olduğu Konusunda Araştırma.*[39]

[(a) *Tüketim Maddesi Üreticilerinin, Kendi Aralarındaki Değişim Yoluyla Değişmeyen Sermayelerini Yenilemelerinin Olanaksızlığı*]

Bu sorunla ilgili olmayan her şeyi ayıklamak için, daha en başta belirtilmesi gereken bir nokta var. Kapitalist kârının, gelirinin bir kısmını emek araçları ve malzemeleri olarak sermayeye dönüştürdüğü zaman, bunların her ikisi de, işçinin kapitalist için bedava olarak gerçekleştirdiği emek kısmından ödenir. Burada, kullanım-değerleri olarak emek araçları ve malzemelerinden oluşan metaların yeni miktarına eşdeğer oluşturan yeni bir emek miktarı vardır. Bu nokta, sermaye birikiminin parçası olur ve herhangi bir güçlüğe neden olmaz; burada değişmeyen sermayenin, daha önceki sınırlarının ötesinde büyümesiyle, ya da zaten varolan ve yenilenmesi gereken değişmeyen sermaye miktarının üstünde yeni değişmeyen sermaye oluşumuyla karşı karşıyayız. Güçlük, *varolan* değişmeyen sermayenin yeniden-üretilmesindedir, yeniden-üretilmesi gerekenin üstünde yeni bir değişmeyen sermaye oluşturulmasında değil. Yeni değişmeyen sermaye, apaçık görüldüğü gibi, kârdan kaynaklanır ve bir an, daha sonra sermayeye dönüştürülen gelir biçiminde varolmuştur. Kârın bu kısmı, toplumun, sermaye varolmasaydı bile, nüfus artışının gerekli kıldığı, gelişme fonu dediğimiz bir fonu elinin altında tutmak için sürekli sağlamak zorunda olduğu ek emek-zamanından oluşur.

⟨Ramsay'ın yapıtında, s. 166, değişmeyen sermayenin, kullanım-değeri yönüyle ilgili iyi bir açıklaması vardır, şöyle:

> ... (örneğin çiftçinin) "brüt geliri,* ister az ister çok olsun, bu farklı biçimlerde tüketilenin yenilenmesi için gerekli olan miktar, hiçbir** biçimde değişemez. Üretim aynı ölçüde sürdükçe bu miktar *değişmez* kabul edilmelidir.")⟩

Demek ki, ilkin şu olgudan başlamalıyız: —varolan değişmeyen sermayenin yeniden-üretilmesinden farklı olarak— yeni bir değişmeyen sermaye oluşturulmasının kaynağı kârdadır; tabii, bunun için, bir yandan ücretlerin emeği yeniden-üretmeye ancak yettiğini, öte yandan, sanayi kapitalistinin, daha sonra artı-değerin bir kısmını kime ve nereye vereceğine [bakmaksızın] tümünü *doğrudan sahiplenmesi* nedeniyle, tamamının "kâr kategorisi" içinde

* Elyazmasında yalnızca "geliri". *–Ed.*
** Elyazmasında "herhangi bir". *–Ed.*

kavrandığını varsaymak gerekiyor.

〈"... patron* [...] ulusal gelirin** genel dağıtıcısıdır; işçilere ücretlerini [...], "(para-) kapitaliste faizini [...], toprak sahibine rantını öder" (Ramsay, [*agy*], s. 218-219).

Artı-değerin tümünü kâr olarak adlandırarak, kapitalisti: 1. *as the person who immediately appropriates the whole surplus value created*, 2. *as the distributor of that surplus value between himself, the moneyed capitalist, and the proprietor of the soil* [1. yaratılan tüm artı-değeri ilk ağızda sahiplenen kişi olarak; 2. artı-değeri, para-kapitalisti, toprak sahibi ve kendisi arasında dağıtan kişi olarak] görüyoruz.〉

||VII-273| Ancak bu yeni değişmeyen sermaye kârdan kaynaklanır demek, emekçilerin artı-emeğinin bir parçasından ortaya çıkmıştır demekten başka bir şey değildir. Tıpkı bir yabanılın, avlanmak için gerek duyduğu zamana ek olarak, yayını yapmak için de zorunlu olarak bir zaman ayırması gibi; ya da ataerkil tarımda olduğu üzere, köylünün, toprağı sürmek için harcadığı zamana ek olarak, aletlerinin çoğunu üretmek için de belli bir emek-zamanını harcamak zorunda olması gibi.

Ama burada sorun, üretimde zaten harcanmış olan değişmeyen sermayeye eşdeğer bir miktarı yenilemek için çalışanın kim olduğunu bilmektir? İşçinin yaptığı çalışmanın kendisi için olan kısmı onun ücretini karşılar ya da, üretimin tümü içinde düşünülürse, onun ücretini yaratır. Öte yandan, kârı oluşturan artı-emeği kısmen kapitalist için tüketim fonudur, kısmen de ek sermayeye dönüştürülür. Ancak kapitalist, üretim sırasında kullanılıp tüketilmiş olan sermayeyi, bu artı-emekten ya da kârdan karşılayarak yenilemez. 〈Durum böyle olsaydı, artı-değer, yeni sermaye oluşumu için bir fon olmazdı; eski sermayenin korunması için bir fon olurdu.〉 Ne var ki, ücretleri oluşturan gerekli emekle, kârı oluşturan artı-emek, işgününün tümünü meydana getirir; bunların dışında emek harcanmaz. (Kapitalistin *labour of superintendence*'ının [yönetim emeğinin] karşılığı, ücretlerin içindedir. Bu açıdan kapitalist, başka bir kapitalistin değil ama kendi sermayesinin ücretli-emeğidir.) Peki öyleyse, değişmeyen sermayeyi yenileyen kaynak, emek nedir?

Sermayenin ücretlere harcanan kısmı, (artı-emeği hesap dışı tutarak) yeni bir üretimle yenilenir. İşçi ücreti tüketir, ama eski emeği ne ölçüde yok ederse, o ölçüde de yeni emek katar; işbölümünün kafamızı karıştırmasına izin vermeksizin, işçi sınıfının bütü-

* Elyazmasında "kapitalist patron". –*Ed.*
** Elyazmasında "zenginliğin". –*Ed.*

nünü dikkate alırsak, işçi yalnızca aynı değeri üretmekle kalmaz, ama aynı kullanım-değerlerini de üretir; öyle ki, emeğinin üretkenliğine göre, aynı değer, aynı emek miktarı, daha büyük ya da daha küçük miktarlarda bu aynı kullanım-değerleri olarak yeniden-üretilir.

Toplumun, herhangi bir anını alırsak, üretimin bütün alanlarında eşzamanlı olarak, çok farklı oranlarda olsa da, hep üretime ait olan ve tıpkı tohumun toprağa geri verilmesi gibi yerine geri konması gereken, —üretimin gerekli koşulu olarak önvarsayılan— belirli bir değişmeyen sermaye vardır. Doğrudur, bu değişmeyen parçanın *değeri*, kendisini oluşturan metaların daha düşük ya da daha yüksek maliyette yeniden-üretilmesine bağlı olarak artabilir ya da eksilebilir. Bununla birlikte, *değerdeki* bu *değişiklik*, bu parçanın, üretimin bir öğesi olarak girdiği üretim sürecindeki değerinin, üretimin değerinde yeniden ortaya çıkması gereken bir önvarsayılan değer olduğu gerçeğini asla değiştirmez. Bu nedenle, değişmeyen sermayenin değerindeki bu değişiklik burada gözardı edilebilir. Her durumda, belirleyici bir öğe olarak ürünün değerine geçen, *geçmiş, maddeleşmiş emeğin* belirli bir miktarıdır. Sorunu daha açık bir biçimde ortaya koyabilmek için, üretim maliyetlerinin ya da sermayenin değişmeyen kısmının değerinin aynı kaldığını, değişmediğini varsayalım. Ayrıca, örneğin değişmeyen sermayenin toplam değerinin ürünlere tek bir yıl içinde geçmemiş olması, sabit sermayede olduğu gibi, toplam ürüne bir dizi yıl içinde geçmesi hiç farketmez. Çünkü burada sorun, değişmeyen sermayenin yıl içinde fiilen tüketilen kısmının gene yıl içinde yenilenmesi gereği üzerinde odaklaşmaktadır.

Değişmeyen sermayenin yeniden-üretilmesi sorunu, açıktır ki, sermayenin yeniden-üretimi sürecine ya da dolaşımı sürecine ilişkin bölümün konusudur — ama bu, işin özünün burada incelenmemesini de gerektirmez.

||274| İlkin işçinin ücretini ele alalım. İşçi, kapitalist için 12 saat çalışırsa, içinde diyelim on saatlik emeğin somutlaştığı belli bir miktar para alır. Bu ücret, geçim nesnelerine dönüştürülür. Bu geçim nesnelerinin tümü metadır. Bu metaların fiyatıyla değerlerinin eşit olduğunu varsayalım. Ancak, bu metaların değerinde, içerdikleri hammaddelerin ve tüketilen üretim araçlarının değerini karşılayan bir parça da vardır. Ne var ki, tüm bu metaların değerini oluşturan parçalar, toplam olarak, emekçinin harcadığı ücreti gibi, yalnızca on saatlik emek içerir. Varsayalım ki, bu metaların değerinin üçte-ikisi, içerdikleri değişmeyen sermayenin değerini oluşturmaktadır; öte yandan üçte-biri, ürünü bitmiş bir tüketim

maddesine dönüştüren emekten oluşmaktadır. Böylece emekçi on saatlik emeğinin üçte-ikisiyle değişmeyen sermayeyi ve üçte-biriyle de (yıl içinde o nesneye katılan) canlı emeği karşılar. Eğer, satın aldığı geçim nesnelerinin yani metaların içinde değişmeyen sermaye bulunmasaydı onların içindeki hammaddenin hiçbir maliyeti olmazdı ve onları üretmek için herhangi bir alet gerekmezdi. Bu durumda iki olasılık vardır. Ya, aynı metalar önce olduğu gibi on saatlik emeği içerir, o zaman emekçi on saatlik canlı emeğiyle on saatlik canlı emeği karşılamış olur. Ya da ücretine dönüştürülen ve emek-gücünü yeniden-üretmesi için gereksindiği aynı miktardaki kullanım-değerleri (hiçbir üretim aracı ve kendisi de emeğin ürünü olan hiçbir hammadde olmadan) $3^1/_3$ saatlik bir emeğe mal olur. Bu durumda emekçi yalnızca $3^1/_3$ saatlik gerekli emek harcamak durumundadır ve ücreti de gerçekte maddeleşmiş emek-zamanının $3^1/_3$'üne [saatine] düşer.

Varsayalım ki meta, keten bezidir: 12 yarda (burada cari fiyat önem taşımaz) = 36 şilin ya da 1 pound 16 şilin. Bunun üçte-biri katma-emek olsun, üçte-ikisi de hammadde (iplik) ve makinelerin aşınma payı olsun. Gerekli-emek zamanı = 10 saat sayalım; o zaman artı-emek = 2. Diyelim ki bir saatlik emeğin parayla ifade edilen değeri = 1 şilin. Bu durumda 12 saatlik emek = 12 şilin; ücretler = 10 şilin, kâr = 2 şilin. Kapitalistle işçinin, kendi ücretlerinin ve kârlarının tümünü, yani 12 şilini (hammaddeye ve makinelere eklenen toplam değer, ipliğin keten bezine dönüştürülmesinde maddeleşen yeni emek-zamanı miktarının bütünü) bir tüketim maddesi olan keten bezini almak için harcadıklarını varsayalım (sonuçta kendi ürünlerine bir emek-gününden fazlasını harcamaları olasıdır). Bir yarda keten bezi 3 şilindir. İşçi ve kapitalist 12 şilinle —ücretleri ve kârı üstüste koyarak— yalnızca 4 yarda keten bezi satın alabilirler. Bu 4 yarda keten bezi 12 saatlik emeği içerir; ne var ki bunun yalnızca 4 saati, yeni eklenmiş emektir, 8 saat, değişmeyen sermayede gerçekleşmiş [ve metanın üretiminde harcanmış –ç.] emeği temsil eder. 12 saatlik emekle, ücret ve kâr birlikte, kendi toplam ürünlerinin yalnızca üçte-birini satın alırlar, çünkü bu toplam ürünün üçte-ikisi değişmeyen sermayeden oluşur. 12 saatlik emek 4 + 8'e bölünür; bunun 4 saati kendini karşılar, 8 saati ise —dokuma sürecinde eklenen emekten bağımsız olarak— dokuma sürecinde zaten maddeleşmiş emek olarak, yani iplik ve makine olarak giren emeği yeniler.

Ürünün yani metanın, bir tüketim maddesi olarak ücretle ve kârla değişilen ya da satın alınan (ya da yeniden-üretim dahil herhangi bir başka amaçla, çünkü meta hangi amaçla alınırsa alınsın işlem açısından farketmez) parçasına gelince, açıktır ki, ürün değe-

rinin değişmeyen sermaye tarafından oluşturulan bir parçası, ücrete ve kâra ayrışmış olan yeni katma-emek fonundan karşılanmıştır. Son üretim sürecinde, [metaya —ç.] eklenen değişmeyen sermayenin ve emeğin ne kadarını ya da ne ölçüde küçük bir parçasını, ücret ve kâr birlikte satın almıştır; son olarak eklenen emek ve değişmeyen sermayede gerçekleşen emek ne oranlarda karşılanmıştır; işte bunlar, değerin tamamlayıcı parçaları olarak, [emek ve değişmeyen sermayenin —ç.] bitmiş metaya girdikleri ilk orana bağlıdır. Yalınlaştırmak için biz, metada, üçte-iki oranında değişmeyen sermayede gerçekleşmiş emeğin, üçte-bir oranında yeni katma-emeğin yeraldığını varsayıyoruz.

||275| Şimdi iki şey açık:

Birincisi. Keten bezi örneğinde varsaydığımız oran —yani, işçiyle kapitalistin, metadaki ücretlerini ve kârı, kendi ürünlerinin bir parçasını geri satın alarak gerçekleştirdikleri durumdaki oran— [işçi ve kapitalist —ç.] aynı miktar değeri, başka ürünler için harcadıkları zaman da değişmez, aynı kalır. Her metanın üçte-iki oranında değişmeyen sermaye ve üçte-bir oranında yeni katma-emek içerdiği varsayılırsa, ücretler ve kâr birarada her zaman, ürünün ancak üçte-birini satın alabilirler. 12 saatlik emek = dört yarda keten bezi. Bu dört yarda keten bezi paraya dönüştürülürse 12 şilin olarak belirir. Bu 12 şilin yeniden, keten bezinden başka bir metaya dönüştürülürse, 12 saatlik emek değerinde bir meta satın alır; bunun 4 saati yeni katma-emektir, 8 saatlik emek, değişmeyen sermayede gerçekleşmiş emektir. Sonuç olarak, öteki metaların, eklenen son emekle değişmeyen sermayede gerçekleşmiş emek oranının keten bezinde olduğu gibi, aynı ilk oranı içermesi koşuluyla, bu oran genel geçerliliği olan bir orandır.

İkincisi. Eğer günlük yeni katma-emek = 12 saat ise, bu 12 saatten yalnızca 4 saati —yani canlı emek, yeni katma-emek— kendini karşılar; 8 saati, değişmeyen sermayede somutlaşmış emeği karşılar. Canlı emekle karşılanmayan bu 8 saatlik canlı emeğin karşılığını kim verir? 8 saatlik canlı emekle değişilen, değişmeyen sermayenin içerdiği 8 saatlik somutlaşmış emeğin ta kendisidir.

Hiç kuşku yok ki —değişmeyen sermayeye yeni eklenmiş emek miktarının toplamından başka bir şey olmayan— ücretler ve kâr toplamının satın aldığı bitmiş ürün parçasının tüm tamamlayıcı öğeleri, bu çerçevede yenilenmiş olmaktadır. Bu meta parçasının içerdiği yeni katma-emeğin yanısıra değişmeyen sermayenin içerdiği emek miktarı [yenilenmiştir —ç.]. Dahası, gene hiç kuşku yok ki, değişmeyen sermayenin içerdiği emek, burada, kendi eşdeğeri olan miktarı, canlı emek fonuna yeni eklenen canlı emekten almıştır.

Ama güçlük de burada başlıyor. 12 saatlik dokuma emeğinin *toplam ürünü* —ve bu ürün, dokuma emeğinin bizzat ürettiğinden kesinlikle farklıdır— 36 saatlik ya da 36 şilinlik değerde olan 12 yarda keten bezidir. Ne var ki, ücretler ve kâr birarada, ya da toplam 12 saatlik emek, bu 36 saatlik emeğin *yalnızca* 12 saatini, ya da toplam ürünün yalnızca 4 yardasını satın alabilir, bir santim daha fazlasını değil. Öteki 8 yardaya ne olur? (*Forcade* ve *Proudhon.*[40])

Her şeyden önce 8 yardanın, yatırılan değişmeyen sermayeden başka bir şeyi temsil etmediğini kaydediyoruz. Ama bu, dönüşmüş bir kullanım-değeri biçimini almış bulunuyor. Yeni bir ürün olarak varoluyor, artık, iplik, dokuma tezgahı, vb. değil, keten bezi. Ücret ve kârın satın aldığı öteki 4 yarda gibi bu 8 yarda keten bezi de —değer olarak düşünülürse— dokuma sürecinde eklenen üçte-bir emek ile değişmeyen sermayede maddeleşmiş, önceden varolan üçte-iki emekten oluşuyor. Daha önce ele aldığımız 4 yarda keten bezinde, yeni katma-emeğin üçte-biri, bu 4 yardanın içerdiği dokuma emeğini, yani kendini karşılamıştı; öte yandan, dokuma emeğinin üçte-ikisi ise, 4 yardanın içerdiği değişmeyen sermayeyi karşılamıştı. Şimdi ise tamamen tersi: 8 yarda keten bezinde, değişmeyen sermayenin üçte-ikisi, bu 8 yardanın içerdiği değişmeyen sermayeyi, değişmeyen sermayenin üçte-biri ise yeni katma-emeği karşılıyor.

Peki, bu durumda, 12 saatlik dokuma işi boyunca kullanılan ya da üretim sürecine giren, ama şimdi bir ürün biçiminde doğrudan, bireysel (sınai değil) tüketime hazır hale gelen tüm değişmeyen sermayenin değerini içine emmiş 8 yarda keten bezi ne olacak?

Bu 8 yarda kapitaliste aittir. Kendi kârını temsil eden üçte-iki yardanın yanısıra ||275| bunu da bizzat kendisi tüketseydi, o zaman, 12 saatlik dokuma sürecinde [üründe —ç.] içerilen değişmeyen sermayeyi yeniden-üretemezdi; genelde —12 saatlik süreçte kullanılan sermayeyle ilgili olarak— o artık bir kapitalist gibi çalışamazdı. Bu nedenle 8 yarda keten bezini satar, 24 şilin paraya ya da 24 saatlik emeğe dönüştürür. Güçlükle karşılaştığımız nokta da burasıdır. Keten bezini kime satar? Kimin parasına dönüştürür? Biraz sonra bu noktaya döneceğiz. Ama ilkin, sürecin biraz daha ileri aşamasına gözatalım.

Kapitalist, 8 yarda keten bezini —yani, yatırdığı değişmeyen sermayeye eşit olan ürün değeri parçasını— paraya çevirdiği, sattığı değişim-değerine dönüştürdüğü zaman, bununla yeniden, başlangıçta değişmeyen sermayesini oluşturanlarla aynı türden (kullanım-değerlerine göre) metalar satın alır. İplik, dokuma tezgahları vb., satın alır. 24 şilini, yeni keten bezi üretimi için gereksindiği

oranlarda, hammadde ve üretim araçları arasında bölüştürür.

Böylece, onun değişmeyen sermayesi, bir kullanım-değeri olarak, başlangıçta olduğu gibi, aynı emeğin yeni ürünleriyle yenilenmiş olur. Kapitalist değişmeyen sermayeyi yeniden-üretmiştir. Ancak, bu yeni iplik, dokuma tezgahları vb. (baştaki varsayımımızla) aynı biçimde, üçte-iki değişmeyen sermaye ve üçte-bir yeni katma-emek içerir. İlk 4 yarda keten bezi (yeni katma-emek ve değişmeyen sermaye) yalnızca yeni katma-emek tarafından karşılanırken, bu 8 yarda keten bezinin yerini yeni üretilmiş üretim öğeleri almaktadır; onlar ise kısmen yeni katma-emeği ve kısmen de değişmeyen sermayeyi içermektedir. Demek ki, görünüşe göre, değişmeyen sermayenin en azından bir parçası, bir başka biçimdeki değişmeyen sermayeyle değişilmektedir. Ürünler gerçek biçimde, yenileriyle yer değiştirmektedir; bir yandan iplik, keten bezi haline getirilirken, aynı zamanda keten, iplik haline, keten tohumu da ketene dönüşmektedir; aynı biçimde bir yandan dokuma tezgahı aşınırken, bir yenisi yapılmaktadır; ve benzer biçimde yeni tezgah yapılırken yeni kereste ve demir üretilmektedir. Üretim öğeleri bir üretim alanında kullanılıp tüketilirken bir başka alanda üretilegelmektedirler. Ama her biri ürünün daha üst düzeydeki bir aşamasını temsil eden tüm bu *eşzamanlı* üretim süreçlerinde, değişmeyen sermaye de eşzamanlı olarak, değişen oranlarda kullanılıp tüketilir.

Bitmiş ürünün, keten bezinin değeri, iki kısma çözüşür; bunlardan biri eşzamanlı olarak üretilen değişmeyen sermaye öğelerini yeniden satın alır, öteki parça tüketim nesnelerine harcanır. İşi yalınlaştırmak için, burada, kârın bir parçasının yeniden sermayeye dönüştürülmesi hesaba katılmamıştır; yani, tüm inceleme boyunca, ücretler ile kârın ya da değişmeyen sermayeye eklenen toplam emeğin gelir olarak tüketildiği varsayılmıştır.

Geriye kalan tek soru şu: Toplam ürünün, ara yerde yeni olarak üretilen değişmeyen sermaye öğelerini yeniden satın alacak değerdeki parçasını kim satın alır? 8 yarda keten bezini kim satın alır? Hiçbir açık kapı bırakmamak için, bu 8 yardanın, özellikle bireysel tüketim için düşünülmüş türden keten bezi olduğunu, örneğin yelken bezi gibi, sınai tüketim için düşünülmemiş olduğunu varsayıyoruz. Burada ayrıca, sırf aracı ticaret işlemleri de —yalnızca aracı nitelikte oldukları ölçüde— tamamen hesap dışı tutulmalıdır. Örneğin, 8 yarda keten bezi eğer bir tüccara satılsa ve hatta bir el değiştirmekle kalmayıp yirmi el değiştirse, ve yirmi kez alınıp satılsa bile yirminci seferde, en sonunda tüccar tarafından asıl tüketiciye satılmak zorundadır, ve dolayısıyla asıl tüketici

ödemeyi, gerçekte üreticiye ya da kendisi açısından *birinci tüccara*, yani asıl üreticiyi temsil eden yirminci tüccara yapar. Bu ara yerdeki işlemler, son işlemi erteler ya da dilerseniz, o son işleme aracılık eder, ama işlemi açıklamaz. Soru, aynı soru olarak kalmaya devam eder: 8 yarda keten bezini, keten bezi üreticisinden kim satın alır, ya da: ||277| keten bezini, bir dizi değişim sonucu eline ulaşan yirminci tüccardan kim satın alır?

8 yarda keten bezinin, ilk 4 yarda gibi, tüketim fonundan karşılanması gerekir. Yani, bunların karşılığı ancak ücretlerden ve kârdan ödenebilir; çünkü bunlar, burada yalnızca tüketici olarak ortaya çıkan üreticilerin tek gelir kaynağıdır. 8 yarda keten bezi 24 saatlik emeği içerir. (12 saati, genel geçerliliği olan normal bir işgünü diye alırsak) dokuma sanayisindeki işçi ile kapitalistin tüm günün emeğiyle (işçi kendi 10 saatiyle, kapitalist de işçiden yani onun on saatinden kazandığı 2 saatlik artı-değer ile) [keten bezi almaları –ç.] gibi, iki ayrı daldaki işçi ile kapitalistin, ücretlerinin ve kârlarının tamamını, keten bezi almak için harcadıklarını varsayalım. O zaman keten bezi dokumacısı 8 yardayı satabilir, 12 yarda için [kullanılan –ç.] değişmeyen sermayenin *değeri* yenilenebilir ve bu değer yeniden, değişmeyen sermayeyi oluşturan bellibaşlı metalar için harcanabilir; *çünkü* piyasada mevcut olan iplik, dokuma tezgahı vb., bu metalar, iplik ve dokuma tezgahı keten bezini meydana getirirken onunla eşzamanda üretilmiştir. İpliğin ve dokuma tezgahının, içine ürün olarak girdikleri ama içinden ürün olarak çıkamadıkları [keten bezi –ç.] üretim sürecinin yanısıra, *eşzamanlı olarak üretilmeleri* keten bezinin, onu ortaya çıkaran —dokuma tezgahı, [iplik gibi] vb.— malzemenin değerine eşit olan bir kısım *değer*inin, yeniden ipliğe, dokuma tezgahına, vb. nasıl dönüştüğünü açıklamaktadır. Eğer keten bezi malzemesinin keten bezi üretimiyle eşzamanlı bu üretimi olmasaydı 8 yarda keten bezi, satıldığı ve paraya dönüştürüldüğü zaman bile, bir kez daha, paradan keten bezinin değişmeyen [sermaye –ç.] öğelerine yeniden dönüştürülemezdi.*

Ne var ki, öte yandan her ne kadar piyasada yeni iplik, yeni dokuma tezgahları, vb., bulunabiliyor olsa ve imal edilmiş iplik ve imal edilmiş dokuma tezgahı bu nedenle keten bezine dönüştürülürken yeni iplik ve dokuma tezgahları üretimi gerçekleştirilmiş olsa bile —keten bezi üretiminin yanısıra, iplik ve dokuma tezgahının eşzamanlı üretimine karşın— bunlar satılmadan önce, paraya

* Örneğin şimdi, Amerikan iç savaşı nedeniyle, pamuk ipliği ve pamuk üreticileri için olduğu gibi. Ürünlerinin, salt satılıyor olması, onlar için ürünlerinin [üretim öğelerine –ç.] yeniden dönüşeceğinin bir güvencesi değildir; çünkü piyasada pamuk yok.

çevrilmeden önce, 8 yarda keten bezi, dokuma sanayisindeki değişmeyen sermayenin bu maddi öğelerine yeniden dönüştürülemez. Demek ki, 8 yarda keten bezine para biçimini, bağımsız değişim-değeri biçimini verecek, onu satın alacak fonun nereden geldiğini anlamadıkça, keten bezi üretiminin yanısıra süren, keten bezi öğelerinin kesintisiz, gerçek üretimi, bize değişmeyen sermayenin yeniden-üretimini açıklayamaz.

Bu son güçlüğü çözmek için, B ve C'nin —diyelim ki biri ayakkabı yapımcısı, öteki kasap— toplam ücretlerini ve kârı, yani elleri altında bulunan 24 saatlik emek-zamanını, tümüyle keten bezi almaya harcadıklarını varsaymıştık. Keten bezi dokumacısı A ile olan güçlüğümüzü böylece gidermiş oluyoruz. Onun tüm ürünü, yani içinde 36 saatlik emeğin gerçekleştiği 12 yarda keten bezinin tümü, ücretler ve kârla —yani A, B ve C üretim alanlarında, değişmeyen sermayeye yeni eklenmiş emek-zamanının bütünüyle— değişilmiş bulunuyor. Keten bezinde yeralan tüm emek-zamanı, yani hem onu [üreten –ç.] değişmeyen sermayede zaten varolan emek, hem dokuma sürecinde yeni eklenen emek, daha önce üretimin herhangi bir alanında değişmeyen sermaye olarak mevcut bulunmayan, ama değişmeyen sermayeye, A, B ve C alanlarında *üretimin son aşamasında* eşzamanlı olarak eklenen emek-zamanıyla değiştirilmiş oluyor.

Dolayısıyla, keten bezinin başlangıçtaki değerinin yalnızca ücretlerle kârdan oluştuğunu söylemek yanlış —çünkü bu değer ücretlerle kârın toplamı olan 12 saatlik dokuma emeğine eşit bir değer ile dokuma sürecinden bağımsız olarak iplikte, dokuma tezgahında, tek sözcükle değişmeyen sermayede zaten varolan 24 saatlik emekten oluşuyor— ama öte yandan 12 yarda keten bezinin dengi olan 36 şilinin —satıldığı fiyatın— yalnızca ücretlerle kârdan oluştuğunu söylemek doğrudur; yani yalnızca dokuma emeğinin değil, ama iplikte ve dokuma tezgahında bulunan [geçmiş – ç.] emeğin de tümünün yerini yeni eklenmiş emek yani A'daki 12, B'deki 12 ve C'deki 12 saatlik emek almıştır.

Satılan metanın değeri, ||278| yeni eklenmiş emek (ücret ve kâr) ile daha önceden varolan emeğe (değişmeyen sermayenin değerine), yani satıcının (gerçekte metanın) değerine bölünüyor. Öte yandan, satın alma değeri, yani alıcının satıcıya verdiği eşdeğer, tümüyle yeni eklenmiş emektir, yani ücreti ve kârı içerir. Ama satıştan önce her meta, satılık bir metadır ve yalnızca bir biçim değişikliğiyle para haline gelir diye satıştan sonra da her metanın satın alan meta (para) olarak içerdiği parçalardan başka tür değer parçalarını içermesi saçmadır. Dahası, bir toplumda örneğin bir yıl içinde harcanan emeğin —eğer toplam metalar iki eşit parçaya bö-

lünürse, yılın bir yarısındaki emeğin öteki yarısındaki emeğe denk düşmesi anlamında— yalnızca kendini karşılamakla kalmaması, ama yıllık ürünün içerdiği toplam emekte cari yıl emeğini oluşturan üçte-bir emeği de karşılaması, üçte-üçünü karşılaması demektir; yani kendinden üç kat daha fazla bir miktara eşit olur. Bu, daha da büyük bir saçmalıktır.

Yukarıdaki örnekte, güçlüğü, A'dan, B ve C'ye kaydırdık. Ama bu, güçlüğü basitleştirmek yerine karmaşıklaştırdı. *Birincisi*, A'yı ele aldığımız zaman, çıkış yolumuz şuydu: ipliğe eklenen kadar emek-zamanı içeren 4 yarda [keten bezi —ç.] yani A'daki toplam ücretler ve kâr, keten bezine, yani A'nın kendi emeğinin ürününe harcanmıştı. B ve C'de ise durum böyle değil, çünkü onlar, kattıkları toplam emek-zamanını, yani toplam ücreti ve kârı, A alanının ürününe, keten bezine harcadılar; ve böyle yaparak da B ve C'nin ürünlerine harcamamış oldular. Bu nedenledir ki, şimdi ürünlerinde, yalnızca değişmeyen sermayenin 24 saatlik emeğini temsil eden parçayı değil, ama onun yanısıra değişmeyen sermayeye yeni ekledikleri 12 saatlik emeği temsil eden parçayı da satmak zorundalar. B, 36 saatlik emeği satmak zorunda; A gibi yalnızca 24 saatlik emeği değil. C de B ile aynı durumda. *İkincisi*, A'nın, değişmeyen sermayeyi elden çıkarıp paraya çevirmesi için, yalnızca B'nin değil, onun yanısıra C'nin de yeni katma-emeğinin tümüne gerek var. *Üçüncüsü*, B ve C, ürünlerinin hiçbir parçasını A'ya satmazlar; çünkü A'nın, geliri oluşturan tüm parçası, gene A tarafından A'ya [keten bezi alımına —ç.] harcandı. Aynı biçimde, A'nın değişmeyen sermaye parçasını da, kendi ürünlerinin herhangi bir parçasıyla yenileyemezler; çünkü yaptığımız varsayım gereği, onların ürünleri, A'nın üretim öğeleri değildir, bireysel tüketime giden metalardır. Atılan her adım, güçlüğü artırıyor.

A'nın ürünündeki 36 saatlik emeğin (yani üçte-ikilik ya da değişmeyen sermayedeki 24 saatlik emekle, üçte-birlik ya da 12 saatlik yeni katma-emeğin) tümünün, değişmeyen sermayeye eklenmiş emekle değişilebilmesi için, A'daki ücretlerin ve kârların —A'da eklenen 12 saatlik emek— yani ürünün üçte-birinin bizzat A tarafından harcanması gerekmişti. Toplam ürünün öteki üçte-ikisi = 24 saat, değişmeyen sermayenin içerdiği değeri temsil ediyordu. Bu değer, B ve C'deki ücretler ve kârın toplamı ya da yeni katma-emek karşılığı değişilmişti. Ama B ve C'nin, kendi ürünleri içinde, ücretlerini [ve kârı] oluşturan toplam 24 saatlik emekle keten bezini satın alabilmeleri için, bu 24 saati, kendi ürünleri biçimiyle satmaları gerekiyor — ve buna ek olarak değişmeyen sermayeyi de yenilemek için kendi ürünlerinin [geri kalan —ç.] 48 saatini de sat-

maları gerek. Dolayısıyla B ve C, toplam 72 saatlik ürünlerini, D, E, vb. diğer alanlardaki kârların ve ücretlerin toplamı karşılığında satmak zorundalar; bu da (normal 12 saatlik işgücü hesabıyla) 12 × 6 (= 72) saat ya da 6 ayrı üretim alanındaki yeni katma-emeğin, B ve C'nin ürünlerinde gerçekleştirilmesi demektir; ||279| yani, D, E, F, G, H, I'da her birinin kendi değişmeyen sermayesine eklenmiş toplam emek ya da ücretler ve kâr [toplamı –ç.] demektir.

Bu koşullarda, B + C'nin toplam ürün değeri, yeni katma-emek değeriyle yani D, E, F, G, H, I üretim alanlarındaki ücretlerin ve kârın toplamıyla ödenmiş olur. Ama bu kez de, bu altı alanda toplam ürünün satılması gerekir (çünkü bu ürünlerin hiçbir parçası, kendi üreticileri tarafından tüketilemeyecektir, zira gelirlerinin tümünü B ve C ürünlerine harcamışlardır) ve bu ürünün hiçbir parçası, yani 6 × 36 = 216 emek-zamanı (ki bunun içinde 144 saat değişmeyen sermayeyi ve 72 (6 × 12) yeni katma-emeği temsil eder) ürününün hiçbir parçası, kendi üretim alanı içinde dikkate alınamaz. Şimdi D'nin vb. ürünlerini de benzer biçimde ücrete ve kâra, yani yeni katma-emeğe dönüştürebilmek için de K^1–K^{18} arasındaki 18 alanda tüm yeni katma-emek yani bu 18 alandaki ücretler ve kârların toplamı tamamıyla D, E, F, G, H, I alanlarının ürünlerine harcanmalıdır. Bu 18 alan K^1–K^{18}, kendi ürünlerinin hiçbirini bizzat tüketmedikleri ama tüm gelirlerini D–I arası 6 alana zaten harcamış oldukları için, 18 × 36 saatlik ya da 648 saatlik emeği — ki bunun 18 × 12 ya da 216 saati yeni katma-emek ve 432 saati değişmeyen sermayenin içerdiği emektir— tamamen satmak zorundadırlar. K^1–K^{18}'in bu toplam ürününü başka alanlarda yeni katma-emeğe ya da ücretler ve kârlar toplamına dönüştürebilmek için L^1–L^{54} alanlarında [değişmeyen sermayeye –ç.] yeni katma-emeğe gerek vardır; yani 12 × 54 = 648 saatlik emeğe gerek vardır. L^1–L^{54} alanlarının, 1944 saate eşit olan (ki bunun 648 = 12 × 54'ü yeni katma-emektir, 1296 saatlik emek değişmeyen sermayenin içerdiği emektir) toplam ürününü yeni emek karşılığı değişmesi için, M^1–M^{162} alanlarının yeni katma-emeğini emmesi gerektir; çünkü 162 × 12 = 1944'tür; bunların da, sıra kendilerine gelince N^1–N^{486} alanlarının yeni katma-emeğini emmeleri gerekir, vb. vb.

Eğer tüm ürünler, yeni katma-emeğe, ücretlere ve kâra ayrışırsa — yalnızca metadaki yeni katma-emek değil, ama değişmeyen sermaye de bir başka üretim alanındaki yeni katma-emek tarafından karşılanacaksa, *in infinitum* [sonsuza kadar] bu güzel diziye ulaşırız.

A ürününün içerdiği 36 saatlik emek-zamanını (üçte-biri yeni katma-emek, üçte-ikisi değişmeyen sermaye) yeni katma-emeğe çe-

virmek için, yani karşılığını ücretlerle kârın ödemesi için, ilkin, ürünün (değeri ücretlerle kârın toplamına denk olan) üçte-birinin bizzat A'nın üreticileri tarafından tüketildiğini ya da satın alındığını —ikisi aynı şey— varsaymıştık. Süreç şöyleydi.[41]

1. *Üretim alanı A.* Ürün = *36* saatlik emek. *24* saatlik emek değişmeyen sermaye. 12 saatlik yeni katma-emek. Ürünün üçte-biri 12 saatin *shareholders*'ı [pay sahipleri], ücret ve kâr, yani işçi ve kapitalist tarafından tüketildi. Geriye ürün A'nın, değişmeyen sermayede yeralmış 24 saatlik emeğe denk olan parçası, satılacak üçte-ikisi kaldı.

2. *Üretim alanları* B^1–B^2. Ürün = *72* saatlik emek; bunun *24* saati katma-emek, 48 saati değişmeyen sermaye. Bununla, A'nın ürününün üçte-ikisini satın alırlar, A'nın değişmeyen sermayesini yenilerler. Ama şimdi kendi ürünlerinin değerini oluşturan 72 saatlik emeği satmak zorundadırlar.

3. *Üretim alanları* C^1–C^6. Ürün = *216* saatlik emek; bunu *72* saati katma-emek (ücret ve kâr). Bununla, B^1-B^2'nin tüm ürününü satın alırlar. Ama şimdi, 144'ü değişmeyen sermaye olan 216'yı [emek-zamanını] satmak zorundadırlar.

||280| 4. *Üretim alanları* D^1–D^{18}. Ürün = 648 saatlik emek; 216'sı katma-emek, 432'si değişmeyen sermaye. Katma-emekle C^1–C^6 üretim alanlarının toplam ürünü = 216'yı satın alırlar. Ancak 648'i satmak zorundadırlar.

5. *Üretim alanları* E^1-E^{54}. *Ürün* = 1.944 saatlik emek; 648'i katma-emek, 1.296 değişmeyen sermaye. Katma-emekle D^1–D^{18} üretim alanlarının tüm ürününü satın alırlar. Ama 1.944'ü satmak zorundadırlar.

6. *Üretim alanları* F^1–F^{162}. *Ürün* = 5.832; 1.944'ü katma-emek, 3.888'i değişmeyen sermaye. 1.944'le E^1–E^{54}'ün ürününü satın alırlar. 5.832'yi satmak zorundadırlar.

7. *Üretim alanları* G^1–G^{486}.

Sorunu sadeleştirmek için, her üretim alanında, başından sonuna, kapitalist ile işçi arasında bölüşülen 12 saatlik bir işgünü varsayılsın. İşgünü sayısını artırmak sorunu çözmez, gereksiz yere karıştırır.

Öyleyse, bu dizinin yasasını daha açık biçimde ortaya koyabilmek için:

1. *A ürünü* = 36 saat. Değişmeyen sermaye = 24 saat. *Ücret ve kâr toplamı* ya da *yeni katma-emek* = 12 saat. Bu ikincisi, sermaye ve emek tarafından, A'nın ürünü biçiminde tüketildi. A'nın değişmeyen sermaye = 24 saate eşit olan ürünü ise satılacak.

2. B^1–B^2. A'nın 24 saatini karşılamak için, burada iki günlük

emeğe yani 2 üretim alanına gerek duyuyoruz.

Ürün = 2 × 36 ya da 72 saat; bunun 24 saati emek, 48 saati de değişmeyen sermaye.

B^1–B^2'nin satılacak ürünü = 72 saat; bunun hiçbir parçası kendi [üretim –ç.] alanında tüketilmedi.

6. C^1–C^6. Burada 6 günlük emeğe gerek duyuyoruz; çünkü 72 = 12 × 6; B^1–B^2'nin toplam ürününün C^1–C^6'daki emek tarafından tüketilmesi gerekiyor. Ürün = 6 × 36 = 216 saatlik emek; bunun 72'si yeni katma-emek, 144'ü değişmeyen sermaye.

18. D^1–D^{18}. Burada 18 günlük emeğe gerek duyuyoruz; çünkü 216 = 12 × 18; evet, her günlük emeğe karşılık üçte-iki değişmeyen sermaye olduğu için 18 × 36 toplam üründür = 648 (432'si değişmeyen sermaye).

Ve böylece gidiyor.

Her üretim alanında tek bir işgünü olduğunu varsaydığımız için paragraf başlarına konan 1, 2, [vb.] rakamları, farklı üretim alanlarındaki işgünlerini ya da farklı emek türlerini imliyor.

Bu çerçevede 1. *A. Ürünü = 36 saat.* Eklenen emek *12* saat. *Satılacak ürün* (değişmeyen sermaye) = 24 saat.

Ya da:

1. *A. Satılacak ürün ya da değişmeyen sermaye* = 24 saat. Toplam ürün 36 saat. Katma-emek *12 saat. A'nın kendisine harcandı.*

2. B^1–B^2. Katma-emekle satın aldığı A = 24 saat. *Değişmeyen sermaye* 48 saat. *Toplam ürün* 72 saat.

6. C^1–C^6. Katma-emekle satın aldığı B^1–B^2 (= 12 × 6) *72* saat. *Değişmeyen sermaye* 144 saat, toplam ürün = 216. Vb.

||281| Bu çerçevede:

1. *A. Ürün* = 3 işgünü (36 saat). 12 saat katma-emek, *24 saat* değişmeyen sermaye.

2. $B^{1\text{-}2}$. *Ürün* = 2 × 3 = 6 işgünü (72 saat). Katma-emek = *12 × 2 = 24 saat. Değişmeyen sermaye* = 48 = 2 × 24 saat.

6. $C^{1\text{-}6}$. *Ürün* = 3 × 6 işgünü = 3 × 72 saat = 216 saat emek. *Katma-emek* = 6 × 12 saat (= 72). *Değişmeyen sermaye* = 2 × 72 = 144.

18. $D^{1\text{-}18}$. *Ürün* = 3 × 3 × 6 işgünü = 3 × 18 işgünü (= 54 işgünü) = 648 iş saati. Katma-emek = 12 × 18 = 216. Değişmeyen sermaye = 432 iş-saati.

54. $E^{1\text{-}54}$. *Ürün* = 3 × 54 işgünü = 162 işgünü = 1.944 iş-saati. Katma-emek 54 işgünü = 648 iş-saati; 1.296 değişmeyen sermaye.

162. $F^{1\text{-}162}$. *Ürün* = 3 × 162 işgünü (= 486)= 5.832 iş-saati; 162 işgününün 1.944 iş-saati katma-emek, 3.888 saati değişmeyen sermaye.

486. $G^{1\text{-}486}$. *Ürün*= 3 × 486 *işgünü*; bu 486 işgününün 5.832 sa-

ati katma-emek, 11.664 değişmeyen sermaye.

Vb.

Burada, hayli ayrışıp çeşitlenmiş bir toplumda, 729 farklı üretim alanında 1 + 2 + 6 + 18 + 54 + 162 + 486 farklı işgünlerinin güzel bir toplamını elde ediyoruz.

(2 işgünü olan değişmeyen sermayeye yalnızca 12 iş-saati = 1 işgününün eklendiği ve ücretlerle kârın kendi ürününü tükettiği) A'nın ürününü, yani yalnızca 24 saatlik değişmeyen sermayeyi satmak için —ve bunu yalnızca yeni katma-emek yani ücretler ve kâr karşılığı olarak satmak için— B^1 ve B^2'de 2 işgününe gerek duyuyoruz; ne var ki bu alanlar, 4 günlük değişmeyen sermayeye gerek duyuyorlar ve toplam ürün böylece B^{1-2} = 6 işgününe ulaşıyor. Bunların *tümünün* satılması gerekiyor; çünkü *bu noktadan itibaren*, birbirini izleyen [üretim –ç.] alanlarının, kendi ürünlerini tüketmediklerini, kendi ücretleriyle kârlarını yalnızca bir önceki alanların ürünlerine harcadıklarını kabul ediyoruz. B^{1-2}'nin bu 6 işgünü ürünü için, 12 işgünlük değişmeyen sermayeye gerek gösteren 6 işgününe gereksinim var. Bu nedenle C^{1-6}'nın toplam ürünü = 18 işgünüdür. Bunları yenilemek için 18 işgünü D^{1-18} gereklidir, bunlarsa 36 işgünlük değişmeyen sermayeyi gerektirir, böylece ürün = 54 işgünü olur. Bunları yenilemek için 54 işgününe E^{1-54} gerek vardır; o da 108 işgünlük değişmeyen sermayeye gerek duyar. Ürün = 162 işgünü olur. Son olarak, bunları yenilemek için 162 işgünü gereklidir; o da 324 işgünlük değişmeyen sermayeyi öngörür; toplam ürün 486 işgünüdür. Bu F^{1-162}'dir. Ve son olarak F^{1-162}'nin bu ürününü yenilemek için 486 işgününe (G^{1-486}) gerek duyuyoruz; bu da 972 işgünlük bir değişmeyen sermayeyi öngörüyor. Böylece G^{1-486}'nın toplam ürünü 972 + 486 = 1.458 işgünü oluyor.

Şimdi, G alanıyla, bu dizinin sonuna ulaştığımızı varsayalım; zaten ||282| bu ilerleme, hangi toplumda olursa olsun bizi bir sona götürür. O zaman durum nasıl olur acaba? Elimizde 1.458 işgününü içeren bir ürün var; 486'sı yeni katma-emek, 972'si ise değişmeyen sermayede maddeleşmiş olan emek. 486 işgünü bir önceki F^{1-162} alanda harcanabilir. İyi ama değişmeyen sermayenin içerdiği 972 işgünüyle ne satın alınacak? G^{1-486}'nın ötesinde yeni bir üretim alanı yok, dolayısıyla da yeni bir değişim alanı yok. Gerideki alanlarda da, F^{1-162} hariç, değişime girebilecek hiçbir şey yok. Dahası, G^{1-486} tüm ücretleriyle kârını, son kuruşuna kadar F^{1-162}'ye harcadı. İşte bu çerçevede, G^{1-486}'daki toplam üründe gerçekleştirilen 972 işgünü —ki içerdiği değişmeyen sermayeye eşittir— satılmadan elde kalır. Bu durumda, A alanındaki 8 yarda keten bezinin ya da değişmeyen sermayenin değerini temsil eden 24 saatlik veya

2 işgünlük ürünün yarattığı güçlüğü, neredeyse 88 üretim alanına aktara aktara taşımamız, hiçbir şeyi çözmeye yardım etmiş olmuyor.

Eğer A tüm ücretlerle kârı, keten bezine harcamasaydı da bir parçasını B ve C'nin ürünlerine harcasaydı, acaba hesap başka türlü sonuç verebilir miydi diye düşünmenin hiçbir yararı yok. A, B, C'de yeralan yeni katma-emek zamanları, yani ortaya konanın sınırlılığı, her zaman, ancak kendine denk bir emek-zamanına komuta edebilir. Eğer bir üründen, daha fazla satın alırsa, bir başkasından, daha az satın alabilir. Yalnızca hesaplarımızı karıştırabilir, ama sonunda hiçbir biçimde değiştiremez. *Que faire donc* [öyleyse ne yapmalı]?

Yukardaki hesaptan şunu elde ediyoruz:

			İş-günü	Katma-emek	Değişmeyen sermaye
A	ürünü	=	3	1	2
B	"	=	6	2	4
C	"	=	18	6	12
D	"	=	54	18	36
E	"	=	162	54	108
F	"	=	486	162	324
Toplam			729	243	486

(A'nın ürününün üçte-biri bizzat A tarafından tüketildi)

Eğer sonuncu iş-günü ([F'nin] değişmeyen sermayesi) bu hesapta, çiftçinin bizzat yenilediği kendi değişmeyen sermayesini karşılayan miktara denk olursa, bu miktarı kendi ürününden ayırır ve toprağa geri döndürürse, —ve böylece yeni bir emeğin karşılığı olmaktan çıkarırsa— o zaman hesap denk gelir. Ne var ki, sorun ancak, değişmeyen sermayenin bir kısmının kendini karşılamasıyla çözülmüş olur.

Gerçekte, yeni katma-emeğe tekabül eden 243 işgününü harcamış oluyoruz. Son ürünün değeri, yani 486 işgünü, A–F'nin içerdiği toplam değişmeyen sermayenin değerine eşittir; o da 486 işgünüdür. Bunu karşılayabilmek için G'de 486 işgünü karşılığı yeni emek [ürünü üretildiğini –ç.] varsayarız. Ama bundan sağladığımız tek şey, 486 günlük değişmeyen sermayeye karşılık bulmak yerine, G'nin 1.458 işgününe (972 değişmeyen sermaye + 486 [yeni katma –ç.] emek) eşit olan ürünleri içinde 972 işgünlük değişmeyen sermayeye karşılık bulmaktır. Eğer şimdi bu güçlükten sıyrılmak için, G'nin değişmeyen sermayesi olmadan çalıştığını, bu nedenle de yeni ürünün yalnızca, 486 günlük yeni katma-emeğe eşit oldu-

ğunu varsayarsak, hesap elbette denkleşmiş olur; ama bu durumda, değişmeyen sermayenin sıfıra eşit olduğu ve böylece ürün değerinin herhangi bir parçasını yaratmadığı bir durumu varsayarak, değişmeyen sermayeyi oluşturan ürünün içerdiği değer parçasını kimin karşıladığı sorununu çözmüş oluruz.

A'nın toplam ürününü yeni katma-emek karşılığında satmak için, yani bu ürünü ücretlerle kâra indirgemek için, *A, B ve C'deki tüm yeni katma-emeğin* A ürününde somutlaşan emeğe harcanması gerekir.[42] Gene aynı biçimde B + C'nin tüm ürününü satmak için D^{1-18}'de yeni katma-emeğin tümüne gereksinim vardır.[43] Bunun gibi, D^{1-18}'deki toplam ürünü satın almak için, E^{1-54}'te tüm yeni katma-emek [gereklidir –ç.]. E^{1-54}'ün tüm ürününü satın almak için F^{1-162}'de tüm yeni katma-emek. Ve son olarak, F^{1-162}'nin tüm ürünü[nü satın almak] için G^{1-486}'da tüm yeni katma-emek-zamanı. Sonunda, G^{1-486}'yla gösterilen bu 486 üretim alanındaki toplam yeni katma-emek zamanı, F'deki 162 alanın toplam ürününe eşittir; ve karşılığı emekle ödenen bu toplam ürün A, B^{1-2}, C^{1-6}, D^{1-18}, E^{1-54} ve F^{1-162} alanlarındaki değişmeyen sermaye ölçüsündedir. Ama, A–F^{1-162}'de kullanılan değişmeyen sermayenin iki katı olan G alanındaki değişmeyen sermaye yenilenmiş sermaye değildir ve yenilenemez.

Gerçekte, görüldüğü gibi, tüm üretim alanlarında yeni katma-emeğin önceden varolan emeğe oranının 1 : 2 olduğunu; önceki alanların ürününü satın almak için, her zaman [tüm öncekiler birarada düşünülerek][44] yeni üretim alanlarının iki kat [daha] fazla üretim alanının, tüm yeni katma-emeğini kullanması gerektiğini varsaymıştık —A'nın toplam ürününü satın almak için— A ve B^{1-2}'deki eklenmiş tüm emek; C^{1-6}'daki ürünü satın almak için 18 D'deki ya da D^{1-18}'deki (2 × 9) [yeni –ç.] katma-emek vb., vb.. Kısacası, her zaman, ürünün kendisinin içerdiğinden iki kat fazla yeni katma-emeğe gereksinim vardır; böylece toplam ürünü satın almak için, son üretim alanı B'de iki kat yeni katma-emek olmaktadır; bu gerçekten de vardır. Tek sözcükle, başlangıçtaki A noktasında zaten varolanı, G'nin sonucunda da buluruz; yani yeni katma-emek, kendisinin ulaştığı miktardan daha fazla miktarda ürünü ve kendi değişmeyen sermayesinde önceden varolan emeği satın *alamaz.*

Bu nedenle, gelirin değerinin, toplam ürünün değerini karşılaması olanaksızdır. Gelirin ötesinde, (*bireysel*) *tüketicilere üreticilerin sattığı bu ürünün karşılığını ödeyecek herhangi bir fon olmadığı* için , gelir çıkartıldıktan sonra geri kalan toplam ürünün değerinin karşılanması, (bireysel olarak) tüketilmesi ya da satılması olanaksızdır. Öte yandan, her ürünün satılması ve fiyatının (burada

fiyatın değere eşit olduğunu varsayıyoruz) karşılığının verilmesi zorunludur.

Öyleyse, farklı ürünler ya da farklı üretim alanlarının ürünleri arasında, değişim, alım-satım işlemlerine girişilmesinin bizi bir adım ileri taşımayacağı daha işin en başından öngörülmüş olmak gerekirdi. A'da ilk metada, keten bezinde, üçte-bir ya da ||283a| 12 saatlik yeni katma-emek ve değişmeyen sermaye olarak da 2 × 12 ya da 24 saatlik önceden varolan emek bulunuyordu. Ücretler ve kâr, ancak ürünün ya da meta A'nın —ve dolayısıyla, meta A'nın herhangi başka bir üründe eşdeğeri olan miktarın— yalnızca 12 saatlik emeğe eşit kısmını satın alabilirdi. 24 saatlik kendi değişmeyen sermayelerini geri satın alamazlardı; bu değişmeyen sermayenin, başka herhangi bir metada eşdeğeri olan değişmeyen sermayeyi de satın alamazlardı.

Eklenen emekle değişmeyen sermaye arasındaki ilişkinin meta B'de farklı olması olasıdır. Ne var ki, farklı üretim alanlarında değişmeyen sermayenin yeni katma-emeğe oranı ne ölçüde değişik olabilirse olsun, ortalama oranı hesaplayabiliriz ve böylece tüm toplumun ya da tüm kapitalist sınıfın ürününde sermayenin toplam ürününde yeni katma-emek *a*'ya, değişmeyen sermaye olarak önceden varolan emek *b*'ye eşittir diyebiliriz. Başka deyişle, A'da, keten bezinde varsaydığımız 1 : 2 oranı, *a* : *b*'nin yalnızca simgesel bir ifadesidir; bu iki öğe arasında —cari yıl içinde ya da belirlenen herhangi bir dönemde [yeni —ç.] canlı katma-emekle, değişmeyen sermaye olarak mevcut bulunan geçmiş emek arasında— belli ve belirlenebilir şu ya da bu tür bir ilişkinin varlığından ötede bir şey ifade etmeyi amaçlamamaktadır. Eğer ipliğe eklenen 12 saat, yalnızca keten bezi satın almaz da, örneğin 4 saat miktarında keten bezi satın alırsa, o zaman 8 saat miktarında bir başka ürün daha satın alabilir, ama topluca 12 saatten fazlasını satın alamaz; ve eğer 8 saat değerinde bir başka ürün daha satın alırlarsa, A tarafından toplam 32 saatlik keten bezi satılması gerekir. Dolayısıyla, A örneği, tüm toplumun toplam sermayesi için de geçerlidir ve, farklı metaların değişimi sözkonusu edilerek sorun karmaşık hale getirilebilirse de, değişmeden aynı kalır.

Varsayalım ki A, toplumun toplam ürünüdür: Bu durumda, bu toplam ürünün üçte-birini üreticiler kendi tüketimleri için satın alabilirler; toplam yeni katma-emeğe eşit olan ücretlerinin ve kârlarının toplamıyla, toplam gelirleriyle satın alabilir ve karşılığını ödeyebilirler. Öteki üçte-ikiyi almak ve tüketmek üzere [kullanabilecekleri —ç.] hiçbir fonları yoktur. Nasıl ki yeni katma-emek, yani ücretlerden ve kârdan ibaret olan üçte-bir kendi ürünüyle

karşılanıyorsa ya da toplam emeğin üçte-birini, yani yeni katma-emeği ya da eşdeğerini içeren ürün parçasının değerini geri alabiliyorsa, önceden varolan üçte-iki emek de kendi ürünü tarafından karşılanmalıdır. Başka deyişle, değişmeyen sermaye kendine eşit olarak kalır ve toplam üründe değişmeyen sermayeyi temsil eden değer parçasını yeniler. Çeşitli metalar arasındaki değişim, farklı üretim alanları arasındaki satın alma ve satma işlemleri, ancak biçimde farklılık gösterir; şu anlamda ki, farklı üretim alanlarındaki değişmeyen sermayeler birbirlerini, içinde yeraldıkları alanların başlangıçtaki oranları çerçevesinde, karşılıklı olarak yenilerler.

Şimdi, bunu daha yakından inceleyelim. |283a||

[(*b*) *Toplumun Değişmeyen Sermaye Bütününü, Tüketim Maddesi Üreticileriyle Üretim Araçları Üreticileri Arasındaki Değişim Yoluyla Yenilemenin Olanaksızlığı*]

||283b| Bu görüşü —ülkenin yıllık geliri, ücretler ve kârlara (kârlar, rantları ve faizleri, vb. de içerir) bölünür, görüşünü— Adam Smith, paranın dolaşımını ve banka sistemini (bu konuda, daha sonra *Tooke* ile karşılaştıracağız) incelerken kitap II, bölüm II'de ifade etmiştir; orada Adam Smith şöyle der:

> "Her ülkede dolaşımın iki farklı kola ayrıldığı düşünülebilir; işadamlarının kendi arasındaki dolaşım ve işadamlarıyla tüketiciler arasındaki dolaşım." (Garnier, işadamları derken Adam Smith'in, "bütün tüccarı, imalatçıları, zanaatkarları vb., tek sözcükle bir ülkede sanayi ve ticaretle uğraşanları" kastettiğini söyler.) "Gerçi aynı para, kağıt para olsun, madeni para olsun, bazan bu dolaşımda, bazan şu dolaşımda kullanılıyor olabilir; ama gene de her ikisi sürekli olarak aynı anda olup bittiği için, işlerin yürümesi bakımından, her birinden belli bir miktarda para fonuna gerek vardır. *Değişik işadamları arasında dolaşımda olan malların değeri, işadamlarıyla tüketiciler arasında dolaşımda olanların değerini hiçbir zaman aşamaz; işadamları tarafından satın alınan her şey, en sonunda tüketicilere satılmak üzere düşünülmüştür.*" ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. I, s. 358-359], [Garnier], c. II, kitap II, bölüm II, s. 292-293.)[45]

Tooke'a olduğu gibi, buna da daha sonra geri dönmek zorundayız.[46]

Şimdi kendi örneğimize geri gidelim. A'nın keten bezi dokuyan fabrikanın günlük ürünü 12 yardaya = 36 şiline = 36 saatlik emeğe eşitti; bunun 12 saati, ücretlerle kâra bölünen yeni katma-emektir, 24 saati ya da 2 günü ise değişmeyen sermayenin değerine eşittir; ne var ki, şimdi artık, eski iplik ve dokuma tezgahı biçiminin yerine, keten bezi biçimini, 24 saatlik = 24 şilinlik miktarda keten bezi

biçimini almıştır. Bu keten bezi biçiminin içinde de, yerini aldığı iplik ve dokuma tezgahındaki kadar, yani aynı miktarda emek vardır; bu nedenle, bununla yeniden, aynı miktarda iplik ve dokuma tezgahı (iplik ve dokuma tezgahı değerinin aynı kaldığı, bu sanayi dallarında emek üretkenliğinin değişmediği varsayımıyla) satın alınabilir. İplikçi ve dokuma tezgahı yapımcısı yıllık ya da günlük (bizim buradaki amacımız bakımından aynı şey) ürünlerinin tamamını dokumacıya satmak zorundadırlar; çünkü, onların ürününün, kullanım-değerine sahip olduğu tek kişi dokumacıdır. O, bunların tek müşterisidir.

Ama dokumacının değişmeyen sermayesi 2 işgününe eşitse (onun günlük olarak tükettiği değişmeyen sermayesi), o zaman dokumacının bir işgününe karşılık iplikçiyle makine yapımcısının 2 işgünü vardır — yeni katma-emekle değişmeyen sermayeye çok farklı oranlarda bölünebilir olan 2 işgünü vardır. Ancak iplikçinin ve makine yapımcısının (makine yapımcısının yalnızca dokuma tezgahı yaptığı varsayımıyla) toplam gündelik ürünü —yani değişmeyen sermaye ve katma-emek birarada— 2 günlük emekten daha fazla olamaz: buna karşılık dokumacının ürünü, onun yeni eklediği 12 saatlik katma-emek dolayısıyla, 3 işgününe ulaşır. İplikçiyle makine yapımcısı, dokumacı kadar canlı emek-zamanı tüketiyor olabilirler. O zaman, onların değişmeyen sermayesinde yeralan emek-zamanının, daha az olması gerekir. Ama bu nasıl olursa olsun, onlar, hiçbir durumda dokumacının kullandığı (*summa summarum* [en yüksek toplam]) miktarda maddeleşmiş ve canlı emek kullanmazlar. Dokumacının da oransal olarak, iplikçiden daha az canlı emek-zamanı kullanması olasıdır (Örneğin iplikçi, keten üreticisine göre kesinlikle daha az [canlı emek –ç.] kullanır); bu durumda onun [dokumacının –ç.] değişmeyen sermayesinin değişen sermaye parçasını aşan kısmı o ölçüde fazla olmak gerekir.

||284| Böylece dokumacının değişmeyen sermayesi, iplikçinin ve dokuma tezgahı yapımcısının toplam sermayesini yeniler; yalnızca onların değişmeyen sermayelerini değil, ama eğirme sürecinde ve makinelerin yapımında eklenen yeni katma-emeği de karşılar. Bu çerçevede, yeni değişmeyen sermaye, burada, öteki değişmeyen sermayeleri tamamıyla yeniler ve bunun yanısıra, o değişmeyen sermayelere yeni eklenen emeğin toplam miktarını da karşılar. Metalarını dokumacıya satarak, iplikçi ve dokuma tezgahı yapımcısı, yalnızca değişmeyen sermayelerini yenilemekle kalmazlar, ama yeni eklenen katma-emeklerine karşılık kendilerine ödeme yapılmış olur. Onun [dokumacının –ç.] değişmeyen sermayesi, onların kendi değişmeyen sermayelerini yeniler ve gelirlerini

(ücret ve kârı birlikte) sağlar. Dokumacının değişmeyen sermayesi, onların [iplikçi ve makine yapımcısının –ç.] iplik ve dokuma tezgahı olarak kendisine verdikleri değişmeyen sermayelerini yenilediği ölçüde, bir biçimdeki değişmeyen sermaye yalnızca bir başka biçimdeki değişmeyen sermayeyle değişilmiş olur. Değişmeyen sermaye değerinde, gerçekte herhangi bir değişiklik olmaz.

Şimdi daha da geriye gidelim. İplikçinin ürünü iki parçaya bölünür: keten, iğ, kömür, vb., tek sözcükle değişmeyen sermayesi ve yeni katma-emek; makine yapımcısının toplam ürünü de benzer biçimde [iki parçaya bölünür –ç.]. İplikçi kendi değişmeyen sermayesini yenilediği zaman, yalnızca iğ imalatçısının vb. değil, ama keten üreticisinin toplam sermayesini de öder. Onun [iplikçinin –ç.] değişmeyen sermayesi, onların [iğ imalatçısıyla keten üreticisinin –ç.] değişmeyen sermayelerinin bir kısmını ve bunun yanısıra katma-emeği öder. Sonra, keten üreticisine gelince, onun değişmeyen sermayesi —tarım aletleri vb. düşüldükten sonra— tohumdan, gübreden vb. oluşur. Buradaki varsayımımız —ki tarımda durum *plus ou moins* [az ya da çok] doğrudan böyle olur— çiftçinin değişmeyen sermayesinin bu parçasının [tohum, gübre vb. –ç.] kendi ürününden yıl yıl ayrılan bir parça olduğudur; çiftçi bu parçayı, her yıl, kendi ürününden alır, toprağa — yani kendi üretimine geri verir. Burada değişmeyen sermayenin, kendini yenileyen ve hiçbir zaman satılmayan, bu nedenle de hiçbir zaman karşılığı ödenmeyen ve asla tüketilmeyen, bireysel tüketime hiçbir zaman girmeyen bir parçasını görüyoruz. Tohum vb., belli bir miktar emek-zamanına eşittir. Tohumun vb. değeri, toplam ürünün değeri içinde yeralır; ama aynı değer, (emek üretkenliğinin aynı kaldığı varsayımıyla) aynı miktarda ürün olduğu için, toplam üründen tekrar düşülür ve dolaşıma girmeden üretime geri döner.

Burada, değişmeyen sermayenin —tarımın hammaddesi sayılabilecek— kendini yenileyen, en azından bir parçasını görüyoruz. Dolayısıyla, burada gördüğümüz, yıllık üretimin önemli bir [dalı] — içerdiği sermaye miktarı ve büyüklük olarak en önemli dalıdır; yıllık üretimin içindeki değişmeyen sermayenin önemli bir parçası, (yapay gübreden vb. ayrı olarak) hammaddeyi içeren bir parçası, kendini yeniler ve dolaşıma girmez; bu nedenle de yerini, herhangi bir biçim almış olan bir gelire bırakmaz. Bundan ötürüdür ki, iplikçi, değişmeyen sermayenin bu parçasını (keten üreticisinin bizzat karşıladığı ve yenilediği değişmeyen sermaye parçasını) keten üreticisine geri ödemek zorunda kalmaz; dokumacı iplikçiye, ya da müşteri dokumacıya bu parça için ödeme yapmak zorunda kalmaz.

12 yarda keten bezinin (= 36 şilin = 3 işgünü ya da 36 saatlik

emeğin) üretimine doğrudan ya da dolaylı olarak katılan herkese keten beziyle ödeme yapıldığını varsayalım. Her şeyden önce açıktır ki, keten bezi öğelerinin, yani keten bezindeki değişmeyen sermayenin üreticileri *kendi ürünlerini tüketemezler*; çünkü bu ürünler, hemen ilk ağızda || 285| tüketime girmek için değil, üretim için üretilmiştir. Bu nedenle onlar [keten bezi öğelerinin üreticileri —ç.] ücretleriyle kârlarını keten bezine — ensonu, bireysel tüketime giren ürüne harcamaktadırlar. Keten bezi olarak tüketmediklerini, keten bezi karşılığı değiştikleri başka tür tüketim maddesi olarak tüketmelidirler. Dolayısıyla onlar, keten bezi yerine başka tüketim maddeleri tükettikleri ölçüde, başkaları da o kadar (değer olarak) keten bezi tüketirler. Bu kendilerinin keten bezi tüketmiş olması gibidir, çünkü onların tükettiği başka ürün miktarında ürünü başka ürün üreticileri keten bezi olarak tüketir. Bu nedenle tüm sorun, değişime herhangi bir biçimde değinmeksizin, 12 yarda keten bezinin, onun üretimine ya da öğelerinin üretimine katılanların tümü arasında nasıl paylaşılacağı düşünülerek aydınlatılmalıdır.

İplikçi, ve iğ de yaptığını varsaydığımız dokuma tezgahı yapımcısı, iplik dokuma tezgahının üçte-ikisini tutan değişmeyen sermayelerine üçte-bir emek katarlar. Kendi toplam ürünlerini yenileyen 8 yarda keten bezinin (ya da 24 saatin) ya da 24 şilinin sonuç olarak 8/3 yardasını, yani $2^2/_3$ [yardasını] ya da 8 saatlik emeği ya da 6 şilini tüketebilirler. Bu yüzden geriye, hâlâ dikkate alınması gereken $5^1/_3$ yarda ya da 16 saatlik emek kalır.

$5^1/_3$ yarda ya da 16 saatlik emek, iplikçi ile dokuma tezgahı yapımcısının değişmeyen sermayesini temsil eder. İplikçinin değişmeyen sermayesinden, üçte-ikilik kısmın hammadde olduğunu ve ketene harcandığını varsayalım; o zaman keten üreticisi bu üçte-ikiyi tümüyle keten bezine harcayabilir, çünkü onun değişmeyen sermayesi ⟨ama burada onun çalışma aletlerinin aşınma payını sıfıra eşit kabul ediyoruz⟩ hiçbir biçimde dolaşıma girmemiştir; onu [üründen —ç.] esasen düşmüş ve yeniden-üretim için ayırmıştır. Bu nedenle o [keten üreticisi —ç.] $5^1/_3$ yarda keten bezinin[47] ya da 16 saatlik emeğin üçte-ikisini satın alabilir, bu da $3^5/_9$ yardaya ya da $10^2/_3$ saatlik emeğe eşittir. Bu durumda geriye, hâlâ dikkate alınması gereken, yalnızca $5^1/_3 - 3^5/_9$ yarda ya da $16 - 10^2/_3$ saatlik emek, yani $1^7/_9$ yarda ya da $5^1/_3$ saatlik emek kalır. Bu $1^7/_9$ yarda ya da $5^1/_3$ saatlik emek dokuma tezgahı yapımcısının değişmeyen sermayesiyle, onunla aynı kişi olduğunu varsaydığımız iğ yapımcısının toplam ürününe ayrışır.

|| 286| Bu nedenle bir kez daha:

Dokumacı

Toplam ürün	Değişmeyen sermaye	Dokuma katma-emeği	Tüketim
12 yarda keten bezi (36 şilin) (36 saatlik emek)	8 yarda (24 saat) (24 şilin)	12 saat	12 saat = 12 şilin = 4 yarda

Dokumacının değişmeyen sermayesinden 3/4 = iplik, 1/4 = tezgah olsun (genel olarak üretim araçları). Bu durumda dokumacı, iplikçiye 6 yarda ya da 18 saat, makine yapımcısına da 2 yarda ya da 6 saat öder, vb.

İplikçi				Makine Yapımcısı			
Toplam ürün	Değişmeyen sermaye	İplik katma-emeği	Tüketim	Toplam ürün	Değişmeyen sermaye	Katma-emek	Tüketim
6 yarda 18 şilin 18 saat	4 yarda 12 şilin 12 saat	2 yarda 6 şilin 6 saat	2 yarda 6 şilin	2 yarda 6 şilin 6 saat	4/3 yarda	2/3 yarda	2/3 yarda

Bu durumda, dokumacının değişmeyen sermayesini yenileyen 8 yardanın 2 yardasını (= 6 şilin = 6 saat) iplikçi ve 2/3 yardasını (= 2 şilin = 2 saatlik emek) dokuma tezgahı yapımcısı tüketir vb..

Böylece geriye, dikkate almamız gereken 8 – $2^2/_3$ yarda = $5^1/_3$ yarda (= 16 şilin = 16 saatlik emek) kalır. Geri kalan bu $5^1/_3$ yarda (= 16 şilin = 16 saatlik emek) aşağıdaki gibi ayrışır: Varsayımımıza göre iplikçinin değişmeyen sermayesini temsil eden 4 yarda da yani onun ipliğinin öğeleri içinde 3/4 keten, 1/4 de iğ makinesi karşılığı yeralıyor. Eğirme makinesinin öğeleri ||287| ayrıca, dokuma makinesi yapımcısının değişmeyen sermayesinde de dikkate alınacaktır. İkisinin aynı kişi olduğunu varsayıyoruz.

İplikçinin değişmeyen sermayesini yenileyen 4 yardanın 3/4'ü = 3 yardası bu çerçevede ketene ayrılır. Ancak ketendeki değişmeyen sermayenin büyükçe bir parçası, yenilenmeyecektir; çünkü keten üreticisi bunu zaten *tohum*, *gübre*, *hayvan yemi*, *öküz* vb. biçiminde toprağa geri döndürmüştür. Bu nedenledir ki, keten üreticisinin sattığı ürün parçası içinde değişmeyen sermaye olarak yalnızca iş araçlarının vb. aşınma payı yeralacaktır. Burada, yeni katma-emeği en azından üçte-iki ve yenilenecek değişmeyen sermayeyi de en çok üçte-bir oranında saymalıyız.

Böylece:

	Toplam Ürün	Değişmeyen Sermaye	Tarım Emeği	Tüketilebilen
Keten	3 yarda 9 şilin 9 saatlik emek	1 yarda 3 şilin 3 saatlik emek	2 yarda 6 şilin 6 saatlik emek	2 yarda 6 şilin 6 saatlik emek

Öyleyse hâlâ hesabını yapmamız gereken:

Keten üreticisinin değişmeyen sermayesine denk 1 yarda (3 şilin, 3 saatlik emek);

Tezgah [yapımcısının –ç.] değişmeyen sermayesine denk $1^1/_3$ yarda (4 şilin, 4 saatlik emek);

Ve son olarak, eğirme makinesinde yeralan toplam ürün için 1 yarda (3 şilin, 3 saatlik emek).

Önce, makine yapımcısının, eğirme makinesi için tüketebileceğinin düşülmesi gerekir.

	Toplam Ürün	Değişmeyen Sermaye	Tarım Emeği	Tüketilebilen
Eğirme makinesi	1 yarda 3 şilin 3 saatlik emek	2/3 yarda 2 şilin 2 saatlik emek	1/3 yarda 1 şilin 1 saatlik emek	1/3 yarda 1 şilin 1 saatlik emek

Bundan başka, keten üreticisinin değişmeyen sermayesi olan *tarım makineleri* tüketilebilir parçaya ve diğer parçalara ayrılmalıdır:

	Toplam Ürün	Değişmeyen Sermaye	Tarım Emeği	Tüketilebilen
Tarım makinesi	1 yarda 3 şilin 3 saatlik emek	2/3 yarda 2 şilin 2 saatlik emek	1/3 yarda 1 şilin 1 saatlik emek	1/3 yarda 1 şilin 1 saatlik emek

Eğer toplam ürünün, makineleri temsil eden bölümünü biraraya getirirsek, 2 yarda dokuma tezgahı için, 1 yarda eğirme makinesi için, 1 yarda da tarım makineleri için olmak üzere toplam 4 yarda (12 şilin, 12 saatlik emek, ya da toplam 12 yardalık ürünün 1/3'ü) eder. Bu 4 yardanın içinden makine yapımcısı, dokuma tezgahı için 2/3 yarda, eğirme makinesi için 1/3 yarda, tarım makineleri için de aynı biçimde 1/3 yarda olmak üzere toplam $1^1/_3$ yarda tüketir. Geriye $2^2/_3$ yarda kalır, yani dokuma tezgahı için 4/3 değişmeyen sermaye, eğirme makinesi için 2/3, ve tarım makineleri için de 2/3 = 8/3 = $2^2/_3$ yarda (= 8 şilin = 8 saatlik emek) kalır. Demek ki bu, makine yapımcısının, yenilenecek değişmeyen sermayesini oluşturur. Şimdi, bu değişmeyen sermayenin içerdiği nedir? Bir yandan hammaddeleri olarak demir, kereste, kayış kolanlar vb., öte yandan, (kendisinin imal etmiş olabileceği) makinesinin, makinelerinin yapımında kullandığı ve aşınan kısmı. Varsayalım ki, hammadde, sermayenin üçte-ikisine ulaşmıştır, o zaman makine yapan makine de üçte-birine varır. Bu üçte-bir daha sonra yeniden ele alınacaktır. Üçte-ikilik kereste ve demir ||288|, $2^2/_3$ yardanın üçte-ikisidir (ya da $2^2/_3$ yarda = 8/3 yarda = 24/9 yardadır); bunun 1/3'ü = 8/9 eder; dolayısıyla 2/3 = 16/9 yardadır.

Şu halde, varsayalım ki, burada [kereste ve demir üretiminde] makineler üçte-bir, yeni katma-emek de üçte-ikidir (çünkü ham-

madde için herhangi bir şey sözkonusu değil); o zaman 16/9 yardanın üçte-ikisi katma-emeği karşılar, üçte-biri de makineleri. Bu durumda bir kez daha, makineler için geriye kalan 16/27 yarda oluyor. Demir ve kereste üreticilerinin, yani kısacası yarı mamul ürünler sanayisi üreticilerinin değişmeyen sermayesi, yalnızca — burada genel olarak makine-tezgahı diye andığımız— üretim araçlarından ibarettir, hammadde içermez.

Bu durumda makinelerin yapımında kullanılan makine için 8/9 yarda, demir ve kereste üreticilerinin kullandığı makine-tezgahı için de 16/27 yarda. Böylece 24/27 + 16/27 = 40/27 = $1^{13}/_{27}$ yarda. Demek ki bu, makine yapımcısının hesabına girecektir.

Makine-tezgahı. Bir yardanın 24/27'si makinelerin yapımında kullanılan makinenin yenilenmesine ayrılır. Ama bu da kendi içinde, hammaddeye (demir, kereste, vb.), makine yapımında kullanılan makinelerin aşınan kısmının yenilenmesine ve katma-emeğe bölünür. Şimdi bu öğelerin her biri toplamın üçte-biri ise, bir yardanın 8/27'si katma-emeğe gider, bir yardanın 16/27'si makine yapımında kullanılan makinenin yenilenmesine gidecek *değişmeyen sermaye* için yani bir yardanın 8/27'si hammadde için, bir yardanın 8/27'si de bu hammaddenin işlenmesinde kullanılan makine-tezgahının aşınan değerini temsil eden parçanın yenilenmesine (toplam bir yardanın 16/27'si) ayrılır.

Öte yandan, bir yardanın demir ve kereste üretimi sanayisinin makinelerini yenileyen 16/27'si de, aynı biçimde, hammadde, makine ve yeni katma-emekten oluşur. Bu sonuncu üçte-bire eşittir, yani bir yardanın üçte-birine eşittir: 16 : 27×3= 16/81 yardadır; makinelerin bu parçası içindeki değişmeyen sermaye bir yardanın 32/81'idir ki bunun da 16/81'i hammadde içindir, 16/81'i makinelerin aşınma payını karşılar.

Böylece, makine yapımcısının elinde makinelerin aşınma payını karşılamak üzere, değişmeyen sermaye olarak bir yardanın 8/27'si kalır; yapımcı, bununla makine yapan makinenin aşınan kısmını yeniler; bir yardanın 16/81'i de demir ve kereste üreticilerinin makine-tezgahının yenilenmesi gereken kısmının aşınma payıdır.

Bundan ayrı olarak, değişmeyen sermayesini yenilemek üzere, elinde, (makine yapımında kullanılan makinenin içerdiği) hammadde için bir yardanın 8/27'si ve demir ve kereste üreticilerinin kullandığı makinelerin içerdiği hammadde için de bir yardanın 16/81'i vardır. Ancak bunun da üçte-ikisi yeni katma-emekten, üçtebiri ise kullanılan makinelerden oluşur. Şu halde 24/81 + 16/81 = 40/81'in üçte-ikisi yani $26^{2}/_{3}$: 81'i emeği karşılar. Bunun ||289| $13^{1}/_{3}$: 81'i de bir kez daha makine-tezgahının yenilenmesi için ay-

rılır. Bu yüzdendir ki, bir yardanın bu $13^1/_3$: 81'lik parçası makine üreticisine geri döner.

Şimdi demek ki makine üreticisinin elinde şunlar olacaktır: Makine yapımında kullanılan makinenin aşınmasına karşılık olarak bir yardanın 8/27'si, demir vb. üreticilerinin makine-tezgahının aşınmasına karşılık onları yenilemek üzere 16/81 ve makine-tezgahının demir, kereste vb. hammaddelerini yerine geri koymak için de $13^1/_3$: 81.

Ve bu hesabı, giderek küçülen parçalar halinde sonsuza kadar sürdürebiliriz, ama 12 yarda keten bezini, geride hiçbir şey kalmayacak biçimde asla bölüştüremeyiz.

Bu noktaya kadar yaptığımız incelemeyi kısaca toparlayalım.

Farklı üretim alanlarında, yeni katma-emekle (ki bu kısmen ücretlere ayrılan değişen sermayeyi karşılıyor, kısmen de ödenmemiş artı-emeği, kârı oluşturuyor), emeğin üstüne eklendiği değişmeyen sermayenin farklı oranlarda oluştuğunu, başta söylemiştik. Ancak, ortalama bir oranı kabul edebilir ve örneğin *a* ile katma-emeği, *b* ile değişmeyen sermayeyi gösterebiliriz, ya da değişmeyen sermayenin katma-emeğe oranının 2 : 1 = 2/3 : 1/3 olduğunu varsayabiliriz. Eğer bu, sermayenin her üretim alanı için geçerliyse, demiştik, o zaman belli bir üretim alanında eklenen yeni katma-emek (ücretler ve kâr birlikte), ancak kendi ürününün üçte-birini satın alabilir; çünkü ücret ve kâr, üründe somutlaşan toplam emek-zamanının yalnızca üçte-birini oluşturur. Ancak, değişmeyen sermayenin yerini alan öteki üçte-iki kapitaliste aittir. Eğer üretimi sürdürmek isterse, değişmeyen sermayesini yenilemek zorundadır; yani ürününün üçte-ikisini yeniden değişmeyen sermayeye dönüştürür. Bunu yapabilmek için üçte-ikiyi satmak zorundadır.

Ama kime? Ürünün kârın ve ücretin toplamıyla satın alınabilecek üçte-birini daha önce düşmüştük. Eğer bu toplam 1 günlük emeği ya da 12 saati temsil ediyorsa, o zaman ürünün, değişmeyen sermayeye eşit olan kısmının değeri, 2 günlük emeği ya da 24 saati temsil edecektir. Demek ki, ürünün [ikinci] üçte-birlik kısmının, bir başka üretim alanındaki ücret ve kârla ve sonuncu üçte-birlik kısmının da üçüncü bir üretim alanındaki ücret ve kârla satın alındığını varsaydık. Ama o zaman, ürün I'in değişmeyen sermayesini, tamamen ücret ve kârla, yani yeni katma-emekle değişmiş oluyoruz; ürün II'ye ve III'e eklenen tüm emeği ürün I biçimiyle tüketmiş oluyoruz. Ürün II ve III'ün, eklenmiş yeni katma-emek ve önceden varolan emek biçimiyle içerdiği altı işgününden hiçbiri, ne ürün I'deki ne ürün II ve III'teki emekle satın alınmış ya da yenilenmiş olmuyor. O yüzden bu kez de, başka ürün üreticilerine, ken-

di alanlarında eklenmiş tüm katma-emeği, ürün II ve III için harcatıyoruz vb.. Sonunda ürün X'te durmak zorunda kaldık; o üründeki katma-emek, önceki ürünlerin tümünün değişmeyen sermayesi kadardı; ama [bundan –ç.] üçte-iki oranında daha büyük olan kendi değişmeyen sermayesini kimseye satma olanağı yoktu. Sorunun çözümünde bir adım bile ilerlememiştik. Ürün I'de olduğu gibi ürün X'te de sorun ortada duruyordu: Değişmeyen sermayeyi yenileyecek olan ürün parçası kime satılacak? Yoksa üçte-birlik yeni katma-emek, yeni üçte-bir emeği ve onun yanısıra, ürünün içerdiği, üçte-ikilik zaten önceden varolan emeği mi karşılayacaktı? Üçte-bir, üçte-üçe mi eşit olacaktı?

Böylece, güçlüğü ürün I'den, ürün II'ye vb. kaydırmanın, yani tek sözcükle, sorunu, metaların değişimine taşımanın hiçbir yararı olmadığı açıktı.

||290| Bu durumda, sorunu farklı biçimde koymak gerekiyordu.

12 yarda keten bezinin (= 36 şilin = 36 saatlik emek), dokumacının 12 saatlik emeğini ya da 1 işgününü (gerekli-emek ve artıemek, yani kârın ve ücretin toplamı birlikte) içeren bir ürün olduğunu, üçte-ikinin de, keten bezinde içerilen değişmeyen sermayenin, yani ipliğin ve makine tezgahının vb., değerini temsil ettiğini varsaydık. Dahası, önemsiz ufak-tefek noktalara ve ara yerdeki işlemlere takılmamak için, keten bezinin, yalnızca bireysel tüketime yönelik olduğunu, dolayısıyla yeni herhangi bir ürün için hammadde olarak hizmet edemeyeceğini de varsaydık. Böylelikle, ücret ve kârla ödenmesi, gelir karşılığı değişilmesi gereken bir ürün saydık. Ve son olarak, daha da basitleştirmek için, kârın hiçbir parçasının yeniden sermayeye dönüştürülmediğini, tüm kârın gelir olarak harcandığını varsaydık.

İlk 4 yardayı, ürünün ilk üçte-birlik kısmını, dokumacının 12 saatlik katma-emeğine eşit olan kısmını ilk ağızda çözdük. Bu kısım ücrete ve kâra ayrıştı; değeri, dokumacının kârının ve ücretinin toplamının değerine eşit. Demek ki, kendisi ve işçileri tarafından tüketildi. Dört yarda için bu çözüm, koşulsuz geçerli. Gerçekte, eğer ücret ve kâr, keten bezine değil de başka bir ürüne harcanarak tüketildiyse, bu ancak başka ürün üreticilerinin, kendi ürünlerinin tüketilebilir bir kısmını kendi ürünlerine değil de keten bezine harcamalarıyla olanaklıdır. 4 yarda keten bezinden, örneğin yalnızca 1 yardasını keten bezi üreticisi tüketti ve 3 yardasını et, ekmek ve giysiye harcadıysa, daha önce olduğu gibi, 4 yarda keten bezinin değeri, keten üreticileri tarafından harcanarak tüketilmiş olur; yalnızca bu değerin 3/4'ünü başka ürünler şeklinde tüketmişlerdir; buna karşılık bu başka ürünlerin üreticileri, ücret ve kâr

olarak tüketebilecekleri, et, ekmek ve giysiyi, keten bezi şekliyle tüketmişlerdir. ⟨Bütün bu inceleme boyunca olduğu gibi, kuşkusuz burada da her zaman metanın satıldığı ve kendi değerine satıldığı varsayılmıştır.⟩

Asıl güçlükse şimdi başlıyor. Dokumacının 8 yarda keten bezi (= 24 saatlik emek = 24 şilin) biçimini alan değişmeyen sermayesi ortada duruyor; eğer üretimi sürdürmek istiyorsa, bu 8 yarda keten bezini paraya, 24 şiline dönüştürmesi ve bu 24 şilinle, pazarda bulabileceği, kendi değişmeyen sermayesini oluşturacak yeni üretilmiş metaları satın alması gerekiyor. Sorunu basitleştirmek için, makinelerini birkaç yıllık dönemler içinde değil, ama ürününün gündelik gelirinden, her gün aşınan makine değerine eşit değerdeki parçasını gene kendi türünden maddi parça olarak yenilediğini varsayıyoruz. Ürününün, içerdiği değişmeyen sermaye değerine eşit olan parçasını, değişmeyen sermayesinin öğeleriyle ya da çalışması için gerekli olan maddi üretim gereçleriyle değişerek, yenilemesi gerekiyor. Öte yandan onun kendi ürünü olan keten bezi başka herhangi bir üretim alanına bir maddi üretim olarak girmiyor, kişisel tüketime gidiyor. Dolayısıyla o, ürününün, değişmeyen sermayesini temsil eden parçasını, ancak gelir ile ya da başka üreticilerin ürününün ücret ve kârdan, *hinc* [bundan dolayı] yeni katma-emekten, oluşan değerinin parçası ile değişerek yenileyebilir. Sorun doğru biçimde böylece ortaya konmuş oluyor. Soru yalnızca şu: sorun hangi koşullarda çözülebilir?

Sorunu ilk sunuşumuzda ortaya çıkan güçlük böylece bir ölçüde çözülmüş oluyor. Gerçi —yaptığımız varsayım gereği— her üretim alanında yeni katma-emek üçte-bir ve değişmeyen sermaye de üçte-iki ise de bu üçte-birlik katma-emek —ya da gelirin (ya da ücretlerle kârın) toplam değeri (daha önce belirtildiği gibi, yeniden sermayeye dönüştürülen kâr parçası burada dikkate alınmıyor)— yalnızca doğrudan bireysel tüketim için çalışan sanayi dallarının ürünleri için tüketilebiliyor. Öteki tüm sanayi dallarının ürünleri, yalnızca sermaye olarak tüketilebiliyor, yalnızca sınai tüketime gidebiliyor.

||291| 8 yardanın (= 24 saat = 24 şilin) temsil ettiği değişmeyen sermaye iplik (hammadde) ve makine-tezgahı içerir. Diyelim 3/4'ü hammadde, 1/4'ü makine olsun. (Hammadde başlığı altında, petrol, kömür, vb. tüm ikincil maddeleri de toplayabiliriz. Yalnız yalınlaştırmak için bunları bir yana koymamız daha iyidir.) İplik 18 şilin ya da 18 saatlik emeğe mal olur, o da = 6 yarda eder; makineler 6 şilin = 6 saatlik emek = 2 yardadır.

Şimdi bu çerçevede, eğer dokumacı 8 yarda keten bezini, 6 yardasıyla iplik, 2 yardasıyla da makine almak için kullanırsa, 8 yar-

dalık değişmeyen sermayesiyle yalnızca iplikçinin ve dokuma tezgahı yapımcısının değişmeyen sermayesini karşılamakla kalmaz, onların yeni katma-emeğini de karşılamış olur. Bu nedenle, dokumacının değişmeyen sermayesi olarak görünen şeyin bir parçası, aslında, iplikçinin ve makine yapımcısının yeni katma-emeğini temsil eder; dolayısıyla onlar açısından sermaye değil, gelirdir.

6 yarda keten bezinin üçte-birini = 2 yardasını (yeni katma-emeğe yani kâr ve ücretlere eşit kısmını) iplikçi bizzat tüketebilir. Ancak 4 yarda, onun ketenini ve makinesini yeniler. Diyelim, keten için 3 yarda, makine için 1 yarda olsun. Bunlar için ödeme yapmak zorundadır. 2 yardadan makine yapımcısının bizzat kendisi bir yardanın üçte-ikisini tüketebilir; ancak 4/3 yarda onun kömür ve kerestesini, yani tek sözcükle hammaddesini ve makine yapımında kullanılan makine-tezgahını karşılar. Diyelim, 4/3 yardadan 1 yardası hammadde, 1/3 yardası da makine olsun.

12 yarda keten bezinden, bu noktaya kadar önce 4 [yarda —ç.] dokumacı için, ikincisi 2 [yarda —ç.] iplikçi için, ve üçüncüsü 2/3 [yarda —ç.] makine yapımcısı için olmak üzere toplam $6^{2}/_{3}$ tükettik. Böylece hesaba katılması gereken $5^{1}/_{3}$ [yarda —ç.] daha kaldı. Bu $5^{1}/_{3}$ de şöyle dağıtıldı:

İplikçi 4 yardanın değerinden 3 yardayı ketenle, 1 [yardayı —ç.] makineyle değişti.

Makine yapımcısı, 4/3 yardanın değerinden 1 yardayı demir vb. ile, 1/3 [yardayı —ç.] makineyle (makine yaparken kullandığı ve tükettiği kısmı için) değişti.

Keten için 3 yardayı, öyleyse iplikçi keten üreticisine ödedi. Ancak keten üreticisinin durumunda bir özellik var: Onun değişmeyen sermayesinin bir parçası (açıkça sayarsak, tohum, gübre, vb., kısacası onun toprağa geri döndürdüğü toprak ürünleri) dolaşımına hiçbir biçimde girmez ve dolayısıyla, sattığı üründen düşülmeyi gerektirmez; tam tersine, bu ürün yalnızca katma-emeği ifade eder ve sonuç olarak (makine-tezgahını, yapay gübreyi vb. karşılayan kısmı dışında) yalnızca ücret ve kârı oluşturur. Öyleyse, daha önceki gibi, ürünün üçte-birinin katma-emek olduğunu varsayarsak, o zaman 3 yardadan 1'i bu gruba girer. Gene önceki gibi, öteki 2 yardadan dörtte-birini makine için alırsak, bu 2/4 yarda eder. Öte yandan diğer 6/4 de katma-emek karşılığı olabilir, çünkü keten üreticisinin ürününün bir parçasında, daha önce düşüldüğü için değişmeyen sermaye yoktur. Bu durumda $2^{2}/_{4}$ yarda, keten üreticisine ücret ve kâr için gider. Geriye, makine-tezgahının yenilenmesi için 2/4 yarda kalır. ⟨Demek ki, tüketmemiz gereken $5^{1}/_{3}$ yardadan $2^{2}/_{4}$'ü gitmiş oluyor ($5^{4}/_{12} - 2^{6}/_{12} = 2^{10}/_{12} = 2^{5}/_{6}$ yarda).⟩ Bu son 2/4 yarda,

keten üreticisi tarafından makine-tezgahı alımı için kullanılabilir.

Makine yapımcısının hesabı da bu durumda şöyledir: dokuma tezgahına harcadığı değişmeyen sermaye için 1 yardayı demire, vb. 1/3 yardayı tezgah üretiminde kullanılan malların aşınma payına ayırır.

Bunlara ek olarak, makine yapımcısından, iplikçi 1 yardalık eğirme makinesi ve keten üreticisi de 2/4 yardalık tarımsal aletler satın alır. Bu 6/4 yardadan makine yapımcısı katma-emek için 1/3 [yarda –ç.] tüketebilir, 2/3 [yardayı –ç.] eğirme makinesine ve tarımsal aletlere harcadığı değişmeyen sermayesi için kullanacaktır. 6/4 = 18/12 demektir. Şu halde makine yapımcısı bir yardanın 6/12'sini ||292| yeniden tüketime harcayabilir, 12/12'sini yani 1 yardayı değişmeyen sermayeye dönüştürür. (Henüz tüketilmeyen $2^{5}/_{6}$ yardadan demek ki 1/2 daha gittiğine göre, 14/6 yarda ya da $2^{2}/_{6}$ ya da $2^{1}/_{3}$ yarda kalmaktadır.)

Bu miktardan makine yapımcısı, 3/4 yardayı hammaddeye, demire, keresteye vb. harcamak zorundadır, 1/4'ünü ise makine yapımında kullandığı makinenin yenilenmesi için kendine ayırır.

Bu durumda toplam hesap şöyledir:

Makine yapımcısının değişmeyen sermayesi	Dokuma tezgahı için: 1 yarda hammaddeye, 1/2 yarda kendi makine-tezgahının aşınma payına. Eğirme makinesi ve tarımsal aletler için: 3/4 yarda hammaddeye, 1/4 yarda kendi makine-tezgahının aşınma payına
	Böylece $1^{3}/_{4}$ yardaya eşit miktar hammaddeye, 1/3 + 1/4 kendi makine-tezgahının aşınma payına.

$1^{3}/_{4}$ yarda ya da 7/4 yarda, öyleyse, demir ve kereste imalatçılarından, bu değerde demir ve kereste satın alır. 7/4 = 21/12'dir. Ama burada yeni bir sorun çıkıyor. Keten üreticisinin konumunda, değişmeyen sermayenin bir parçası olan hammadde onun sattığı ürüne dahil değildir; çünkü daha önceden [üründen –ç.] düşülmüştür. Burada, tersine, toplam ürünü katma-emeğe ve makine-tezgahına ayırmak zorundayız. Burada katma-emeğin, ürünün üçte-ikisine, makine-tezgahının üçte-birine eşit olduğunu varsaysak bile, tüketilebilen miktar 14/12'dir; 7/12 de makineler için değişmeyen sermaye olarak kalır. Bu 7/12 makine yapımcısına geri döner.

Şimdi, 12 yardadan geriye, bu durumda makine yapımcısının kendi makine-tezgahının aşınma payı olarak ayırdığı 1/3 + 1/4; ve demir ve kereste üreticilerinin makine karşılığı ona geri döndürdükleri 7/12 kalır. Şu halde 1/3 + 1/4 = 4/12 + 3/12 = 7/12. Buna ek

olarak demir ve kereste üreticilerinin geri döndürdüğü 7/12. (Toplam 14/12 = $1^{2}/_{12}$ = $1^{1}/_{6}$.)

Demir ve kereste üreticileri makine-tezgahını ve iş aletlerini, dokumacının, iplikçinin ve keten üreticisinin yaptığı gibi, makine yapımcısından alacaklardır. Şu halde, 7/12 yardadan, diyelim ki üçte-biri, yani 2/12'ye eşit miktarı katma-emek olsun; şu halde bu 2/12 yarda da tüketilebilir. Geri kalan 5/12 (gerçekte 4/12 ve $^{2}/_{3}$: 12 ama bu kadar kesin olmanın gereği yok) ağaç kesenlerin baltasını ve demir üreticilerinin makinelerini, 3/4 dökme demiri, keresteyi, vb. ve 1/4'ü de kullanılıp aşınan makine-tezgahını temsil eder. (14/12 yardadan 12/12'si ya da 1 yarda = 3 saatlik emek = 3 şilin kalıyor.) Dolayısıyla 1 yardadan 1/4 yardası makine yapımında kullanılan makinelerin yenilenmesi için, 3/4 yardası da kereste, demir vb. için.

Öyleyse, makine yapımında kullanılan makinelerin aşınma payı 7/12 yarda + 1/4 yarda = 7/12 + 3/12 = 10/12 yarda. Öte yandan, kereste ve demir için olan 3/4 yardayı yeniden parçalarına ayırmanın ve bir bölüğünü tekrar kereste ve || 293| demir üreticilerine döndürmenin hiçbir anlamı yoktur. Bir kalan ve bir *progressus in infinitum* [sonsuza doğru ilerleme] her zaman vardır.

[(c) *Üretim Araçları Üreticileri Arasında Sermayenin Sermaye ile Değişimi. Emeğin Yıllık Üretimi ve Yıllık Yeni Katma-Emek Ürünü*]

Sorunu, şimdi bu haliyle ele alalım.

Makine yapımcısı, aşınan makinesini, bir yardanın 10/12'si ya da 5/6'sı değerinde yenilemek zorunda. Bir yardanın 3/4'ü ya da 9/12'si de kerestenin ve demirin değerini temsil ediyor. Makine yapımcısı, hammaddesini yenilemek üzere bu miktarı demir ve kereste üreticilerine vermişti. Bu durumda elde 19/12 ya da $1^{7}/_{12}$ yarda kalıyor.

Makine yapımcısının, aşınma payını karşılamak üzere tuttuğu 5/6 yarda = 15/6 şilin = 15/6 saatlik emektir, yani $2^{3}/_{6}$ ya da $2^{1}/_{2}$ şilin ya da $2^{1}/_{2}$ saatlik emektir. Makine yapımcısı bu değer karşılığında keten bezi kabul edemez; çünkü, makinesini yenilemek, kısacası makine yapımında kullanılan başka makineler yapmak üzere $2^{1}/_{2}$ şilin elde etmek için o keten bezini yeniden satması gerekecektir. Ama kime satacak? (Demir ve kömür dışında) öteki ürünlerin üreticilerine mi? Ama bu üreticiler, keten bezi olarak tüketebileceklerinin tamamını keten bezi olarak tükettiler. Dokumacının ücret ve kârını oluşturan 4 yarda, yalnızca bu 4 yarda, başka ürünlerle (bu sermayeyi oluşturan emeğin ya da değişmeyen sermaye-

nin oluşturduklarından ayrı olarak) değişilebilir. Bu 4 yardayı da zaten hesaba katmıştık. Yoksa [makine yapımcısı —ç.] işçilerine keten bezi mi ödeyecek? Ama onun ürünlerine eklenen katma-emeği de zaten düşmüştük ve tümünün keten bezine harcanarak tüketildiğini kabul etmiştik.

Sorunu bir başka biçimde koyarsak:

Makine-tezgahını yenilemesi için dokumacı	2 yarda	=	6 şilin	=	6 saatlik emek
İplikçi	1 yarda	=	3 şilin	=	3 saatlik emek
Keten üreticisi	2/4 yarda	=	$1^1/_2$ şilin	=	$1^1/_2$ saatlik emek
Demir ve kereste üreticisi	7/12 yarda	=	$1^3/_4$ şilin	=	$1^3/_4$ saatlik emek
Makine-tezgahına harcanan toplam yarda ya da keten bezinin makine-tezgahını içeren değer parçası	$4^1/_{12}$ yarda	=	$12^1/_4$ şilin	=	$12^1/_4$ saatlik emek

Bu $4^1/_{12}$ yardanın (= $12^1/_4$ şilin = $12^1/_4$ saatlik emek) 2/3'ü hammadde ve emek için, 2/3'ü değişmeyen sermaye için olacaktı. Bu 4/3 ve emek (kâr ve ücret) için 1/36, tüketilen yarda için $1^1/_3$ + 1/36 = $1^{39}/_{108}$'i verir.

Hesabı yalınlaştırmak için yuvarlak olarak 4 yarda = 12 şilin = 12 saatlik emek. Bunun üçte-biri = 4/3 yardası ya da $1^1/_3$ yardası emek (kâr ve ücret) için.

Değişmeyen sermaye için de $2^2/_3$ yarda kalıyor. Bunun 3/4'ü hammadde için, 1/4'ü makine-tezgahının aşınma payı. $2^2/_3$ = 8/3 = 32/12. Bunun dörtte-biri = 8/12 eder.

Bu bir yardanın, makine-tezgahının aşınma payı olan 8/12'si henüz makine yapımcısının sırtında bir yük olarak durmaktadır. Çünkü, onun demir ve kereste üreticilerine hammadde için ödediği 24/12 ya da 2 yardadır.

||294| Öyleyse makine-tezgahı için demir ve kereste üreticilerini borçlandırmak doğru değildir; çünkü onların makine-tezgahı yenilemesi için gereken miktar yani 7/12 yarda zaten makine yapımcısının hesabında yeralıyor. Demir ve kereste üretimi için, üreticilerinin gereksindiği tüm makine-tezgahı, makine yapımcısının hesabında zaten yeraldığına göre, ikinci defa hesaba katılması olanaklı

değildir. Demek ki, demir ve kereste için son iki yarda (geri kalan $2^{8}/_{12}$'lik kısım) tamamen katma-emeği içermektedir; çünkü herhangi bir hammadde kullanılmamıştır; öyleyse bu miktar keten bezi olarak tüketilebilir.

Böylece, makine yapımcısının kullandığı makine-tezgahın aşınma payı olarak geriye kalan tüm miktar 8/12 ya da 2/3 yardadır.

Çiftçinin, *değişmeyen sermayesinin*, kendisi yeni katma-emek ya da makine içermeyen, [o nedenle de -ç.] dolaşıma hiç girmeyen, zaten bir yana ayrılmış bulunan parçası, çiftçinin üretiminde zaten kendi yerini doldurduğu ve dolayısıyla —makine-tezgahının dışında— çiftçinin *dolaşımda olan* ürünü ücret ve kârdan oluştuğu ve dolayısıyla keten bezine harcanabildiği için, sorun böylece kısmen çözülmüştü. Bu, çözümün bir parçasıydı.

İkinci parça ise, bir üretim alanında değişmeyen sermaye olarak görünenin, başka üretim alanlarında, aynı yıl içinde yeni katma-emek olarak ortaya çıkmasıydı. Dokumacının elinde değişmeyen sermaye olarak görünenin önemli bir kısmı, iplikçinin, makine yapımcısının, keten üreticisinin ve demir ve kereste üreticilerinin (kuşkusuz maden ocağının vb. — ama yalınlaştırmak amacıyla bunlar hesaba katılmamıştı) gelirini oluşturmaktadır. (Bu o kadar açıktır ki, örneğin aynı üretici hem iplik eğirir hem dokuma işi yaparsa, değişmeyen sermayesi, dokumacınınkinden daha küçük, katma-emeği yani ürünün katma-emek parçası olan gelir, yani ücret ve kâr ise daha büyük çıkar. Dokumacının geliri örneğinde, işte bu çerçevede, gelir 4 yardaya = 12 şiline eşitti, değişmeyen sermayesi ise 8 yarda = 24 şilindi. Eğer hem iplik eğirir, hem dokuma yaparsa, geliri 6 yardaya eşitlenir. Değişmeyen sermayesi de 6 yarda olur; yani 2 yarda dokuma tezgahı için, 3 yarda keten için ve 1 yarda eğirme makinesi için.)

Ancak, üçüncü olarak, bu noktaya kadar bulunan çözüm şu: Sonunda bireysel tüketime giden ürüne karşılık yalnızca hammadde ya da üretim aracı sağlayan üreticiler, kendi gelirlerini —kâr ve ücretler, yeni katma[-emek]— kendi ürünlerine harcayamazlar; bu ürünün değerinin geliri temsil eden parçasını yalnızca tüketilebilir ürüne harcayabilirler ya da aynı kapıya çıkacak biçimde, başka üreticilerin aynı miktar değer içeren tüketilebilir bir ürünüyle [değişmek zorundadırlar]. Yeni katma-emekleri, tamamlanmış ürüne, değeri oluşturan bir parça olarak girer ama tamamlanmış ürün biçiminde tüketilir; oysa tamamlanmış üründe, bir kullanım-değeri olarak hammadde ya da kullanılıp tüketilmiş makine-tezgahı biçiminde yeralmışlardır.

Bu durumda, sorunun çözüm bekleyen parçası şu noktaya in-

dirgenmiş oluyor: [makine yapımında kullanılan makinenin] aşınma payı olan 2/3 yarda ne olacak; —üretimde kullanılan makinelerin aşınma payı değil; çünkü o paylar yeni katma-emeği, yani (kendisinde herhangi bir maliyet taşıyan bir hammadde bulunmayan) hammaddeye yeni makine biçimini veren yeni emeği temsil eder— makine yapımcısının, makine yapımında kullanılan makinesinin 2/3 yardalık aşınma payı [ne olacak]? Ya da bir başka biçimde söylersek: Makine yapımcısı, hangi koşullarda, 2/3 yarda = 2 şilin = 2 saatlik emek [karşılığı olan —ç.] keten bezini tüketebilir ve aynı zamanda makinelerini yenileyebilir? Asıl soru bu. Gerçekte olan da bu. İster istemez olan bu. Demek ki sorun şu: Bu fenomeni nasıl açıklamalı?

||295| Burada, kârın yeni sermayeye (hem döner hem sabit, hem değişmeyen hem değişen sermayeye) dönüştürülmesini tamamıyla hesap dışında tutuyoruz. Bunun bizim sorunumuzla herhangi bir bağlantısı yok; çünkü yeni değişen sermaye de o durumda, (artı-emeğin bir parçası olan) *yeni* emek tarafından yaratılıyor ve yenileniyor.

Bu *case* [durum] bir yana konursa, örneğin bir yıl içindeki yeni katma-emeğin toplamı, kârın ve ücretin toplamına eşittir, *i. e.* [yani] gıda, giyim, ısınma, konut, mobilya vb. bireysel tüketime giden ürünlere harcanan yıllık *gelire* eşittir.

Tüketime giden bu ürünlerin toplamı değer olarak, yıllık toplam katma-emeğe (gelirin toplam değerine) eşittir. Bu emek miktarı, bu ürünlerin içerdiği toplam emeğe —hem katma-emek, hem önceden varolan emek— eşit olmak gerekir. Yalnızca bu ürünlerdeki yeni katma-emeğin değil, ama aynı zamanda içerdikleri değişmeyen sermayenin de karşılığı ödenmelidir. Öyleyse onların değeri, kârların ve ücretlerin toplamına eşittir. Örnek olarak keten bezini alırsak, keten bezi bizim için, yıllık olarak bireysel tüketime giden ürünlerin toplamını temsil eder. Bu keten bezi, yalnızca kendi [içerdiği —ç.] değer öğelerinin değerine eşit olmakla kalmamalıdır; ama aynı zamanda tüm kullanım-değeri, ondan paylarını alan çeşitli üreticiler tarafından tüketilebilir. Her ne kadar katma-emekle değişmeyen sermayeyi içeriyorsa da [keten bezinin —ç.] tüm değeri ücret ve kâra, yani her yılki yeni katma-emeğe ayrışmalıdır.

Bu, daha önce söylediğimiz gibi, şu çerçevelerde kısmen açıklanmıştır:

Birincisi. Değişmeyen sermayenin, keten bezi üretimi için gereken parçalarından biri, o keten bezine, kullanım-değeri ya da değişim-değeri olarak girmez. Ketenin, tohum vb. [öğelerini —ç.] içeren parçası böyle bir parçadır; tarımsal ürünün değişmeyen sermayesi-

nin, dolaşıma girmeyen, doğrudan ya da dolaylı olarak üretime, toprağa döndürülen parçasıdır. Bu parça kendi yerini doldurur, bu yüzden de keten bezinden bunun için bir ödeme yapılmasına gerek kalmaz. ⟨Bir çiftçi, tüm hasadını, diyelim 120 quarteri* satabilir; ama o zaman bir başka çiftçiden, örneğin 12 quarter tohumluk alması gerekir; o zaman ikinci çiftçi kendi 120 quarterinden 12 quarter yerine 24 quarteri, kendi ürününün 1/10'u yerine 1/5'ini tohumluk olarak kullanmak zorunda kalacaktır. Her iki durumda 240 quarterden 24 quarteri toprağa tohum olarak geri verilecektir. Kuşkusuz bu [durum –ç.] dolaşımda bir değişiklik yapar. Her birinin onda-birlik bir kesinti yaptığı birinci durumda, dolaşıma 216 quarter girer. İkinci durumda, ilk çiftçinin 120 quarteri, sonraki çiftçinin 108 quarteri yani 228 quarter dolaşıma girer. Önceki durumda olduğu gibi gerçek tüketicilere 216 quarter ulaşır. Dolayısıyla, burada, *dealers* [tüccarlar] ile *dealers* arasındaki değerlerin toplamının, *dealers* ile *consumers* [tüketiciler] arasındaki değerlerin toplamından daha büyük olduğunun bir örneğini görüyoruz⟩[48] (Dahası, kârın bir parçasının yeni sermayeye dönüştürüldüğü tüm durumlarda da aynı farklılık görülür; üstelik tüccarlar ile tüccarlar arasındaki işlemlerin süresi birçok yıla yayılır, vb.)

Keten bezi üretimi için, yani tüketilebilir ürünler için [gerekli olan bu hammadde] parçası, dolayısıyla, keten bezi üretimi için gerekli olan değişmeyen sermayenin büyük bir kısmını oluşturma durumunda değildir.

İkincisi. Keten bezi için, yani yıllık tüketilebilir ürün için gerekli değişmeyen sermayenin büyük bir parçası, bir aşamada değişmeyen sermaye olarak görünür, bir başka aşamada yeni katma-emek olarak görünür; ve bunun sonucu olarak gerçekte biri için kâr ve ücretlerden, gelirden oluşurken, bir başkası için aynı toplam değer, sermaye olarak belirir. Bu yüzdendir ki [dokumacının] değişmeyen sermayesinin bir parçası, iplikçinin, vb. emeğine indirgenebilir.

||296| *Üçüncüsü.* Tüketilebilir ürün üretmek için gerekli olan bütün ara işlemlerde, hammadde ve belirli bazı yardımcı malzeme dışında, ürünlerin büyük bir bölümü, hiçbir zaman kullanım-değeri haline gelmez, yalnızca, tüketilebilir ürüne, değerinin bir parçası olarak katılır — makineler, kömür, akaryakıt, donyağı, kolan kayışları vb.. Gerçekte her zaman, bir sonraki aşama için toplumsal işbölümü sonucu ayrı bir iş kolu biçimi aldıkları ölçüde — yalnızca değişmeyen sermaye üreten bu işlemlerin her birinde, her aşamanın ürünü, (kâr ve ücretten oluşan ve yukarıda değindiğimiz

* 1 quarter = 12.7 kg. –ç.

koşulla[49] geliri oluşturan) yeni katma-emeği temsil eden bir parçayla, [o aşamada –ç.] tüketilen değişmeyen sermayenin değerini temsil eden bir başka parçaya ayrılır. Öyleyse, açıktır ki, bu üretim alanlarının her birinde, sahipleri, ürünün yalnızca ücretlerle kârı temsil eden parçasını —içerdekileri değişmeyen sermayenin değerine eşit miktarda ürünü çıkardıktan sonra geri kalanı— tüketebilirler. Ama bu üreticilerden hiçbiri, bir önceki aşama ürününün hiçbir parçasını, ya da bir sonraki aşama için değişmeyen sermaye üretmekten başka bir şey üretmeyen bütün aşamaların ürünlerini tüketmezler.

Bu durumda, tamamlanmış ürün —tüm tüketilebilir ürünleri temsil eden keten bezi— gerçi yeni katma-emeği ve değişmeyen sermayeyi içerir ve bu tüketilebilir ürünün son üreticileri, yalnızca en sonuncu katma-emeği, yani toplam ücretleri ve kârları, kendi gelirlerini tüketebilirler ama — gene de değişmeyen sermayenin tüm üreticileri, kendi yeni katma-emeklerini yalnızca tüketebilir üründe gerçekleştirirler ya da tüketirler. Böylece, gerçi bu [ürün –ç.] katma-emeği ve değişmeyen sermayeyi içermektedir ama, satın alınacağı fiyat —ürünün, son katma-emeğin miktarına eşit olan ürün parçasına ek olarak— onun değişmeyen sermayesinin üretimi sırasındaki tüm katma-emeğin toplam miktarını da içerir. Onlar [üreticiler –ç.] tüm katma-emeği, kendi ürünleri yerine, tüketilebilir [son –ç.] üründe gerçekleştirirler — öyle ki, bu açıdan, tüketilebilir ürün, sanki tümüyle ücret ve kârdan, yeni katma-emekten oluşmuş gibidir.

Tüketilebilir ürünü, yani keten bezini (tüketilebilir ürünlerin birbiriyle değişilmesi ve metaların önceki [aşamada –ç.] paraya çevrilmiş olması hiç farketmez) kendi üretim alanlarındaki aşamada *finished* [tamamlanmış] ürün haline getiren üreticiler, kendi gelirlerine eşit olan —onların son katma-emeğine, ücretlerin ve kârların toplamına eşit olan— ürün parçasını tüketilebilir üründen, yani keten bezinden düşerler. Tüketilebilir maddenin öteki parçasıyla, kendilerine değişmeyen sermayelerini sağlamış olan üreticilere borçlu oldukları değer parçasını öderler. Kendi tüketilebilir ürünlerinin bu parçası böylece tümüyle, o değişmeyen sermaye üreticilerinin gelirlerinin ve değişmeyen sermayelerinin değerini en yakın üretim aşamasında karşılamış olur. Ancak değişmeyen sermaye üreticileri, tüketilebilir ürünün, yalnızca kendi gelirlerine eşit olan parçasını tutarlar. Öteki parçayla ise, kendi değişmeyen sermayelerinin üreticilerini öderler; bu parça, gelire ve değişmeyen sermayeye eşittir. *Ne var ki,* keten bezinin, yani tüketilebilir ürünün son parçasıyla yenilenmesi gereken, değişmeyen sermaye değil

de gelir ise, yani yeni katma-emek ise *hesap ancak o zaman kapatılmış olur*. Çünkü yaptığımız varsayıma göre, keten bezi yalnızca tüketime gitmektedir, başka bir üretim aşamasının değişmeyen sermayesini oluşturmamaktadır.

Bunun ne zaman böyle olduğu, tarım ürününün bir parçası için daha önce gösterilmişti.

Genelde, yalnızca tamamlanmış ürüne hammadde olarak giren ürünlerin, [o aşamada —ç.] ürün olarak tüketildiğinden sözedilebilir. Öteki ürünler, tüketilebilir ürüne, yalnızca değerin tamamlayıcı parçaları olarak girerler. Tüketilebilir ürün gelir ile, yani ücret ve kâr ile satın alınabilir. Bu nedenle onun toplam değeri, ücret ve kâra, yani [üretimin —ç.] her aşamasındaki katma-emeğe indirgenebilmelidir. Bu durumda ortaya şöyle bir soru çıkar: Toplam ürünün, bizzat üreticileri tarafından üretime geri döndürülen ||297| parçasına —tohum, çift hayvanları, gübre, vb.— ek olarak, değişmeyen sermayenin, tüketilebilir ürüne, değerin tamamlayıcı bir parçası olarak girmeyen, ama üretim sürecinde kendi türünden yenilenen bir başka parçası daha var mıdır?

Kuşkusuz, bütün biçimleriyle sabit sermaye, burada ancak değerinin üretime girmesi ve tüketilmesi ölçüsünde, dikkate alınabilir.

Tarımın dışında (hayvan yetiştiriciliği, balık çiftliği (yapay yeniden-üretimin olduğu durumlar) orman işletmeciliği (yeniden-üretimin olduğu durumlar), vb. dahil) —ve aynı biçimde tüm giysi hammaddeleri, gündelik geçim nesneleri ve yelken, ip, kayış, vb., sanayide sabit sermayeye giren ürünlerin büyük bir bölümü dışında— madenlerde, maden kömürü işletmelerinde değişmeyen sermaye kısmen, *in natura* [ürün olarak] kendi ürününden karşılanmakta; böylece dolaşıma giren parçanın, bu değişmeyen sermaye bölümünü yenilemesine gerek kalmamaktadır. Örneğin kömür üretiminde, bir miktar kömür, suyu dışarı atan ya da kömürü yukarı çıkaran buhar makinesini çalıştırmakta kullanılır.

Dolayısıyla yıllık ürünün değeri, kısmen, kömürde varolan ve kömür üretimi sırasında tüketilen geçmiş emek parçasına ve kısmen katma-emek miktarına (makinelerin aşınma payını vb. hesap dışı tutarsak) eşittir. Ancak toplam üründen, kömür olarak bir miktar değişmeyen sermaye parçası doğrudan doğruya ayrılır ve üretime geri döndürülür. Hiç kimsenin bu parçayı karşılaması gerekmez; çünkü bunu, o kendisi yapmaktadır. Eğer emeğin üretkenliği ne artar, ne eksilirse, o zaman, ürünün bu parçasının temsil ettiği değer de aynı kalır ve —kısmen geçmiş emek, kısmen yıl boyu eklenmiş katma-emek olarak— üründe varolan miktarının belli bir

oranına eşitlenir. Öteki maden sanayilerinde de değişmeyen sermaye kısmen kendi türünde karşılanır.

Ürün artıkları —örneğin pamuk ürünü vb. artıkları— tarlalara gübre olarak verilir ya da örneğin kağıt [üretiminde kullanılan] keten kırpıntıları gibi, başka sanayi dalları için hammadde olur. Bu gibi durumlarda, önceki durumda olduğu gibi, bir sanayinin değişmeyen sermayesinin bir parçası başka bir sanayinin değişmeyen sermayesiyle doğrudan değerlendirilmiş olur. Örneğin pamuk, gübre olarak kullanılan pamuk artığıyla.

Ancak, genel olarak, bir yanda makine yapımı ile ilksel üretim [*Urproduktion*] (hammaddeler: demir, kereste, kömür) ve öte yanda öteki üretim aşamaları arasında temel bir farklılık vardır: öteki üretim aşamaları arasında karşılıklı etkileşim yoktur. Keten bezi, ne iplikçinin değişmeyen sermayesinin bir parçası olabilir, ne de iplik (o haliyle) keten üreticisinin ya da makine yapımcısının değişmeyen sermayesinin parçası olabilir. Ancak, makinelerin hammaddesi —deri, kayış, ip, vb. tarımsal ürünlerin dışında— kereste, demir ve kömürdür, öte yandan makineler de buna karşılık, kereste, demir, kömür vb. üreticilerinin değişmeyen sermayesine üretim aracı olarak girerler. Dolayısıyla, işin aslında her iki taraf birbirini, kendi değişmeyen sermayesinin bir parçasıyla, kendi türünde yeniler. Burada değişmeyen sermayeyle değişmeyen sermayenin değişimi sözkonusudur.

Burada sorun, basit bir hesap işlemi değildir. Demir üreticisi, demir üretimi sırasında kullandığı makine-tezgahının aşınma payına karşılık makine üreticisini borçlandırır, makine üreticisi de makine yapımında aşınan kendi makine-tezgahı için [demir üreticisini], borçlandırır. Demir ve kömür üreticileri, diyelim ki bir ve aynı kişi olsun. Birinci olarak, daha önce gördüğümüz gibi, kendi kömürünü kendisi yeniler. İkinci olarak, toplam demir ve kömür ürününün değeri, katma-emekle, aşınan makinelerde önceden varolan geçmiş emeğin değerine eşittir. Bu toplam üründen, makinelerin değerini karşılayan demir miktarı çıkarıldıktan sonra, geri kalan demir, katma-emeği temsil eder. Sonuncu parça, makine ve araç-gereç yapımcılarının vb. hammaddesini oluşturur. Makine yapımcısı, demir üreticisine bu parça karşılığında keten bezi öder. İlk parça karşılığında ise, ona [demir üreticisine —ç.] eskilerin yerini almak üzere makine verir.

Öte yandan, makine yapımcısının, makine yapan makinelerinin, araç-gereçlerinin vb. aşınma payını temsil eden değişmeyen sermaye parçası, gerçekte, makine yapımcısının birkaç makineyi, makine yapan makineler olarak kendisine ayırmasıyla karşılanır;

ve bu nedenle de hammaddelerin hiçbirini (burada [kömür ve demir üretiminde] kullanılan makineleri ve kullanılan kömürün yerine konan kömür parçasını bir yana bırakıyoruz) || 298| ve katma-emeği, yani ücretlerle kârı içermez. Ürününün bu parçası hammaddenin fazladan tüketimiyle elde edilir; bu parça, yeni katma-emeği temsil etmez, çünkü, emeğin toplam ürününde şu miktar makine katma-emeğin değerine, şu kadar makine hammaddenin değerine ve şu kadar makine de makine yapan makinelerin [önceden varolan emek –ç.] içerdiği değer parçasına eşittir. Doğru, bu sonuncu parça, katma-emeği içermez. Ama değer olarak bu parça sıfıra eşittir; çünkü katma-emeği temsil eden makineler grubunda hammaddenin ve kullanılan makine-tezgahın içerdiği emek hesaba katılmamıştır; hammaddeleri yenileyen ikinci grupta da yeni emeği ve makine-tezgahını yenileyen parça hesaba katılmamıştır; sonuç olarak, —değer olarak kabul edilen— üçüncü parçada, ne katma-emek vardır, ne hammadde bulunmaktadır; ancak bu grup makineler yalnızca, makine-tezgahın aşınma payını temsil eder.

Makine yapımcısının kendi makine-tezgahı satılmaz. Toplam üründen düşülür ve *in natura* [ürün olarak] yenilenir. Sonuçta, onun sattığı makineler, (eğer hammadde üreticisinin makine-tezgahının aşınma payı kendisine borç olarak zaten yüklenmişse yalnızca emekten ibaret olan) hammaddeleri ve katma-emeği temsil eder; bu nedenle de hem onun için hem hammadde üreticisi için keten bezine dönüştürülebilir. Makine yapımcısıyla hammadde üreticisi arasındaki ilişkileri özellikle ilgilendiren şey ise, ikincinin, kullanılıp tüketilen makinesi karşılığında, onun değerine eşit miktarda demiri üretimden düşmesidir. O, bunu makine yapımcısıyla değişir ve böylece her biri ötekine kendi türünde ödeme yapmış olur; bu sürecin, onların arasında gelirin bölüşülmesiyle bir ilgisi yoktur.

Sermayenin dolaşımıyla bağlantılı olarak geri döneceğimiz bu konuda, şimdilik bu kadar yeter.[50]

Gerçekte, değişmeyen sermaye, sürekli olarak yeniden-üretildiği ve kısmen kendini yeniden-ürettiği için durmaksızın yenilenir. Ancak değişmeyen sermayenin, tüketilebilir ürüne giren parçasının karşılığı tüketilebilir türden olmayan ürünlere giren canlı-emekle ödenir. Bu tür emek, karşılığını, kendi ürünüyle ödenerek alamadığı için, tüketilebilir tüm ürünü gelire dönüştürür. Değişmeyen sermayenin, yıllık ürünün parçası sayılan bir parçası, aslında yalnızca görünürde öyledir. Bir başka parçası, her ne kadar toplam ürüne giriyorsa da, değerin tamamlayıcı parçası ya da bir kullanım-değeri olarak tüketilebilir üründe yeralmaz, ama ken-

di türünde yenilenir; her zaman üretimin gövdesi içinde kalır.

Burada, toplam tüketilebilir ürünün, nasıl, değer tamamlayıcı parçalara ve onun içinde yeralan üretim araç ve gereçlerine ayrıştığını ve bölündüğünü inceledik.

Ama her zaman, tüketilebilir ürün (ki, ücretlerden oluştuğu ölçüde, sermayenin değişen parçasına eşittir), tüketilebilir ürünün üretimi ve bu ürünün üretimi için gereken değişmeyen sermayenin —üretime girsin ya da girmesin— bütün parçalarının üretimi birbiriyle yanyana ve eşzamanlıdır. Aynı biçimde, her sermaye her zaman ve aynı anda, değişmeyen sermayeye ve değişen sermayeye ayrılır; ve her ne kadar değişmeyen sermaye, değişen sermaye gibi, yeni ürünlerle sürekli yenilenirse de aynı tür üretim sürdükçe, varlığını her zaman aynı biçimde sürdürür.

||299| Makine yapımcısıyla —demir, kereste vb.— temel madde üreticileri arasındaki ilişki şöyledir: gerçekte (birinin bir kısım değişmeyen sermayesini ötekinin geliri haline dönüştürmekle hiçbir ilişkisi olmayan bir biçimde[51]) kendi bir kısım değişmeyen sermayelerini birbiriyle değişirler; çünkü —her ne kadar birininki, diğerinin bir önceki evresi ise de— her iki tarafın da ürünleri, diğerinin değişmeyen sermayesine üretim aracı olarak katılır. Demir, kereste, vb. üreticisi, gereksindiği makine-tezgaha karşılık, makine yapımcısına, yenilenen makinenin değerinde demir, kereste, vb. verir. Tohum köylü için ne ise, makine yapımcısının değişmeyen sermayesinin bu parçası da demir, kereste, vb. üreticisi açısından odur; onun [demir, kereste, vb. üreticisinin -ç.] yıllık ürününün, *in natura* [ürün olarak] yenilediği ve dolayısıyla gelire dönüştürmediği bir parçasıdır. Öte yandan makine yapımcısının, hammadde biçiminde elde ettiği şey, yalnızca demir üreticisinin makinesinin içerdiği bir hammadde olmakla kalmaz; ama aynı zamanda, bu makinenin, katma-emekten ve kendi makinesinin aşınma payından oluşan değerinin bir parçası haline gelir. Bu, yalnızca kendi makinesi-nin aşınma payını karşılamakla kalmaz, ama öteki makinelerdeki bir bölüm aşınma payının da karşılığı kabul edilir.

Doğrudur, demir üreticisine satılan bu [makine], hammaddeye ve katma-emeğe eşit olan değer öğelerini de içerir. Ama öte yandan, öteki makinelerde dikkate alınacak aşınma payı o ölçüde az olur. Değişmeyen sermayelerinin bir parçası —yani yalnızca aşınmayı temsil eden değişmeyen sermaye parçasının değerini yenileyen yıllık emek ürününün parçası— bu çerçevede makine yapımcısının sanayicilere sattığı makinelere girmez. Ama öteki makinelerin aşınma payına gelince, bu, makine yapımcısı için, yukarıda andığımız, 2 saatlik emeğe eşit üçte-iki yarda keten bezi ile yenilenir.

Bununla, makine yapımcısı aynı değerde dökme demir, kereste, vb. satın alır ve aşınmayı, kendi değişmeyen sermayesinin bir başka biçimiyle —demir biçimiyle— karşılamış olur. Böylece onun hammaddesinin bir parçası, hammaddenin değerine ek olarak, aşınmanın karşılığı olur. Ne var ki bu hammadde, demir vb. üreticisi açısından, tıpkı daha önce belirtildiği üzere çeşitli hammaddeleri (demir, kereste, kömür, vb.) üretenlerin makineleri için olduğu gibi, yalnızca katma-emek zamanından oluşmuştur.

Böylece keten bezinin tüm öğeleri değişmeyen sermaye olarak [keten bezinde –ç.] yeralan ve yeniden-üretim yoluyla varlığı sürdürülen toplam emeğe eşit değil, ama yeni katma-emeğe eşit olan bir miktar emekte ifadesini bulmuş oluyor.

Her yıl bireysel tüketime giren ve böylece gelir olarak tüketilen toplam metalardaki kısmen canlı-emekten, kısmen geçmiş emekten oluşan toplam emek miktarı, yıllık katma-emekten fazla olamaz demek, bir totolojiden başka bir şey değildir. Çünkü gelir, ücret ve kârın toplamına eşittir; ücret ve ve kâr toplamı yeni katma-emek toplamına eşittir; ve dolayısıyla aynı miktar emeği içeren metalar toplamına eşittir.

Demir üreticisi ve makine yapımcısı örneği, örneklerden yalnızca biridir. Her birine ait ürünlerin, öteki üretim alanına üretim aracı olarak girdiği farklı üretim alanları arasında, (her ne kadar bir dizi para alışverişiyle gizli kalıyorsa da) birinin değişmeyen sermayesiyle ötekinin değişmeyen sermayesi arasında kendi türünde bir değişim gerçekleşir. Durum bu olduğu ölçüde tüketime giren tamamlanmış ürünün tüketicileri bu değişmeyen sermayeyi yenilemek durumunda kalmazlar; çünkü o [anılan bu değişimle –ç.] zaten yenilenmiştir. |299||

||304| ⟨Örnek: Lokomotif yapımında her gün vagonlar dolusu demir artıkları çıkar. Bunlar toplanır ve lokomotif yapımcısına temel hammaddesini sağlayan demir üreticisine satılır (ya da hesabına geçirilir). Demir üreticisi, bu artıkları yeni katma-emekle tekrar gerekli biçime sokar. Ancak lokomotif yapımcısına geri gönderdiği [yeni –ç.] biçimiyle bu demir artıkları, hammaddeyi yenileyen ürünün değerini temsil ederler. Böylelikle, iki fabrika arasında, aynı demir artıkları değil, ama sürekli olarak belli bir miktar demir artığı [farklı biçimlerde –ç.] gelir gider. Bu parça, sanayinin iki dalından her biri için hammaddeyi oluşturur ve değer olarak düşünüldüğü zaman, yalnızca bir fabrikadan ötekine dolaşır durur. Bu nedenle de sonuç olarak tamamlanmış ürüne girmez; değişmeyen sermayenin kendi türünde yenilenmesidir.

Gerçekte, makine yapımcısının sağladığı her makine, değer açı-

sından, hammaddeye, katma-emeğe ve makinelerin aşınma payına bölünür. Ama, başka alanların üretimine giren toplam, değer olarak yalnızca, değişmeyen sermayenin, makine yapımcısıyla demir üreticileri arasında sürekli gidip gelen parçası çıkarıldıktan sonra geri kalan toplam makine değerine eşittir.

Bir çiftçinin sattığı 1 quarter buğday, bir başka quarter kadar pahalıdır; ve satılan 1 quarter buğday, tarlaya tohum olarak geri atılan 1 quarterden daha ucuz değildir. *Still* [yine de] ürün 6 quartere eşitse, 1 quarter de 3 pound ise —her bir quarter katma-emeği, hammadde ve makinelerin değerini içeriyor— ve çiftçi tohum olarak 1 quarter kullanıyorsa, tüketicilere yalnızca 15 pounda eşit 5 quarter satabilir. Bu nedenle tüketiciler, 1 quarter tohumluğun içerdiği değer parçasını ödememiş olurlar. Sorun da işte burada: Satılan ürünün değeri, içerdiği tüm değer öğelerine —katma-emek ve değişmeyen sermaye— nasıl eşit olabilir ve buna karşın, tüketici ürünü satın alır ama nasıl olur da değişmeyen sermayeyi ödemez?⟩[52] | 304| |

| | 300| ⟨Bu söylenenlere ek olarak:

Aşağıdaki alıntı, bilgelikten yoksun olan Say'nin sorunun ne olduğunu bile nasıl anlayamadığını göstermektedir:

> "Bu gelirler konusunu tam anlamak için, bir ürünün tüm değerinin, değişik kişilerin gelirine bölünmesini dikkate almak gerekir; her bir ürünün *toplam* değeri, onu ortaya çıkarmakta katkısı bulunan toprak sahiplerinin, kapitalistlerin ve zanaatçıların kârından oluşur. Toplumun gelirinin bir Ekonomistler[53] hizbinin düşlediği gibi, toprağın *net ürününe* değil de, üretilen *brüt* değere eşit olması bundandır. ... Bir ulus içinde tek gelir, tüketilen değerleri aşan miktar olsaydı, bu, yıl içinde ürettiği değer kadar tüketen bir ulusun hiçbir [...] geliri olmayacağı gibi gerçekten saçma bir sonuca yolaçardı" ([Jean Baptiste Say, *Traité économie politique*... 3. baskı] c. II [Paris 1817], s. 63-64.)

Gerçekte, içinden geçtiği yıl içinde bir geliri olurdu da ertesi yıl olmazdı.

Emeğin yıllık ürününün (ki *yıllık emek ürünü* onun yalnızca bir parçasıdır) gelirden ibaret olduğu doğru değildir. Öte yandan, bu, her yıl bireysel tüketime giden ürün parçası sözkonusu olunca doğrudur. Yalnızca katma-emeği içeren bu gelir, kısmen katma-emekten ve kısmen de geçmiş-emekten oluşan ürünü karşılar; yani bu ürünlere eklenen katma-emek, yalnızca kendi karşılığını değil, ama geçmiş-emeğin karşılığını da verir; çünkü ürünün bir başka parçası —ki o da katma-emekten ve geçmiş-emekten oluşmuştur— yalnızca geçmiş-emeği, yani yalnızca değişmeyen sermayeyi yeniler.

[11. Ek Noktalar: Değerin Ölçülmesi Sorununda Smith'teki Kargaşa. Smith'teki Çelişkilerin Genel Niteliği]

⟨Adam Smith'in teorisinde, yukarıda tartıştığımız noktaları, değerin belirlenmesine ilişkin yalpalamalarındaki — ücretlerle ilgili apaçık çelişkisine ek olarak,[54] aynı zamanda değerin özünü oluşturan içkin bir ölçü olarak değer ölçüsünü, paranın bir değer ölçüsü olarak adlandırılışı anlamındaki değer ölçüsüyle karıştırdığını da eklemek gerekir. İkincisiyle ilgili olarak, —başka metalara sürekli ölçü hizmetini yapması için değeri değişmeyen bir meta bulmak gibi— çemberi kareye çevirmek gibi bir çabaya girişilmiştir. Değerin para olarak ölçüsüyle, değerin emek-zamanıyla belirlenişinin ilişkisi sorununda, çalışmanın ilk bölümüne bakınız.[55] Bu kargaşa, Ricardo'nun belli bölümlerinde de görülecektir.⟩ | 300| |

*

| | 299| Adam Smith'in çelişkileri önemlidir; çünkü bu çelişkiler, o çözmese de bazı sorunları kapsamaktadır; kendisiyle çelişkiye düşerek o bu sorunları açığa vurmaktadır. Bununla ilgili olarak onun doğru içgüdülerini en iyi gösteren şey, kendisini izleyenlerin, öğretisinin şu ya da bu yönüne karşıt tutum takınmış olmalarıdır.[56]

[DÖRDÜNCÜ BÖLÜM]

ÜRETKEN EMEK VE ÜRETKEN-OLMAYAN EMEK ÜZERİNE TEORİLER

Şimdi de Adam Smith'in yazılarında, üzerine eğilmemiz gereken son tartışmalı noktaya geliyoruz: *üretken emek ile üretken-olmayan emek arasındaki ayrım.*

||300| A. Smith'in, *üretken-olmayan emek*ten ayırdederek, *üretken emek* dediği şeyin tanımında, şimdiye kadar her sorunda karşımıza çıkan aynı iki taraflı yaklaşımını buluruz. Onun sunumunda, üretken emek dediği şeyin birbirine dolanmış iki tanımını buluruz; önce birincisini, doğru tanımı inceleyerek başlayalım.

[*1. Kapitalist Üretim Açısından Üretken Emek: Artı-Değer Üreten Emek*]

Kapitalist üretim anlamında üretken emek, değişen sermaye parçasına (sermayenin ücrete harcanan parçasına) karşılık değiştilen ve sermayenin yalnızca bu parçasını (ya da kendi emekgücünün değerini) değil, ayrıca ona ek olarak kapitalist için bir artı-değer üreten ücretli-emektir. Meta ya da para, ancak bu yolla sermayeye dönüştürülür, meta, sermaye olarak üretilir. Yalnızca

sermaye üreten ücretli-emek üretkendir. (Bu, emeğe ödenen tutarı, o, artırarak yeniden-üretir, ya da ücret biçiminde aldığını, daha fazla emek olarak yeniden geri verir anlamına gelir. Dolayısıyla, yalnızca değer üreten emek, kendi değerinden daha büyük değer ortaya koyar.)

Bir kapitalist sınıfın ve dolayısıyla sermayenin *mere existence*'ı [salt varoluşu] emeğin üretkenliğine, mutlak üretkenliğine değil, göreli üretkenliğine bağlıdır. Örneğin bir günlük emek yalnızca işçiyi yaşatmaya, yani emek-gücünü yeniden-üretmesine yetiyorsa ||301|, mutlak anlamda, işçinin emeği üretkendir, çünkü yeniden-üretmektedir; yani, tükettiğine (kendi emek-gücünün değerine) eşit değeri, sürekli olarak yenilemektedir. Ama kapitalist anlamda, bu emek üretken değildir, çünkü hiçbir artı-değer üretmemiştir. (Gerçekte yeni hiçbir değer üretmemiş — yalnızca eskisini yenilemiştir; bir başka biçimde üretmek için —değeri— bir başka biçimiyle tüketmiştir. Üretimi kendi tüketimine eşit olan işçinin üretken olduğu, yeniden-ürettiğinden daha fazlasını tüketen işçinin üretken olmadığı da işte bu anlamda söylenmiştir.)

Bu üretkenlik, göreli üretkenliğe dayanır — şu anlamda ki, emekçi yalnızca eski bir değeri yenilemekle kalmaz, ayrıca, onun işçi olarak yaşamını sürdüreceği miktarda üründe maddeleşen emek-zamanından daha fazlasının kendi ürettiği üründe maddeleştiği yeni bir değer yaratır. Sermayenin varlığı, bu tür üretken ücretli emek üzerine kurulmuştur.

⟨Ne var ki, sermayenin olmadığını ve işçinin, kendi artı-değerini —tükettiği değerlerin üstünde fazladan yarattığı değerleri— bizzat sahiplendiğini varsayarsak, o zaman yalnızca bu emeğin gerçekten üretken olduğu, yeni değerler yarattığı söylenebilir.⟩

[*2. Üretken Emek Konusunda Fizyokratlar ile Merkantilistlerin Görüşleri*]

Bu üretken emek anlayışı, doğal olarak, A. Smith'in, artı-değerin kaynağı, yani sermayenin doğası konusundaki görüşünü izlemiştir. Bu anlayışa bağlı kaldığı ölçüde, fizyokratların, hatta merkantilistlerin yolundan yürür; yalnızca yanlış kavramlardan arındırır ve böylece işin özünü ortaya çıkarır. Fizyokratlar yalnızca tarım emeğinin üretken olduğunu düşünürken gerçi hatalıydılar; ama, kapitalist bakış açısından, yalnızca artı-değer yaratan emeğin üretken olduğu doğru görüşünü ortaya koyanlar da onlardı; gerçekte kendisi için değil, ama üretim araçlarının sahibi için bir artı-değer, kendisi için değil, ama toprak sahibi için *produit net*

|net ürün] üreten bir emek. Çünkü *surplus-value* [artı-değer] ya da artı-emek-zamanı, *surplus produce*'da [artı-üründe] ya da *produit net*'te [net üründe] maddeleşiyordu. (Ama burada da yanlış bir algılama içindeydiler; örneğin, emekçilerin ve çiftçilerin yiyebileceğinden daha çok buğday olduğu ölçüde [üretken emek sözkonusuydu – ç.]; oysa giysi örneğinde de imalatçıların —emekçi ve *master* [usta]— gereksindiğinden daha fazla giysi vardı.) Artı-değerin kendisi de yanlış algılanıyordu, çünkü değer konusundaki düşünceleri de yanlıştı: değeri, emek-zamanına, toplumsal, türdeş [*qualitätslos*] emeğe değil, emeğin kullanım-değerine indirgiyorlardı. Her ne ise, gene de yalnızca, maliyetinden daha fazla değer yaratan ücretli-emek biçimindeki doğru görüş yerli yerindeydi. A. Smith bu tanımı, fizyokratların bağlantılandırdığı yanlış anlayıştan kurtardı.

Eğer fizyokratlardan geriye, merkantilistlere gidersek, orada da, onların teorisinin, her ne kadar bilincinde değillerse de, aynı üretken emek görüşünü içeren bir yönüyle karşılaşırız. Onların teorisinin temeli, ürünü, yurt dışına gönderildiğinde, maliyetinden daha fazla para getiren (ya da karşılığında, ihraç edilmesi gerekenden daha fazla getiren) üretim alanlarındaki emek üretkendir düşüncesine dayanıyordu; böylece o üretim alanları, bir ülkenin, yeni açılan altın ve gümüş madenlerinin ürünlerinden daha büyük ölçüde yararlanılmasını olanaklı hale getiriyordu. Bu tür ülkelerde zenginliğin ve orta sınıfın hızla arttığını gördüler. Altının sağladığı bu etkinin kaynağı acaba neydi? Ücretler, meta fiyatlarıyla oranlı olarak artmıyordu; yani ücretler düşmüştü ve bunun sonucu olarak, göreli artı-emek artmış ve kâr oranı yükselmişti —emekçi daha üretken hale geldiği için değil, ama mutlak ücret (yani, emekçinin aldığı geçim araçları miktarı) aşağı bastırıldığı için— tek sözcükle, işçilerin durumu kötüleştiği için. Bu ülkelerde, emek, dolayısıyla, onu çalıştıranlar için gerçekte daha üretkendi. Bu *fact* [olgu], değerli metal *influx*'uyla [girişiyle] bağlantılandırıldı; merkantilistleri, yalnızca bu tür dallarda çalıştırılan emeğin üretken olduğunu ilan etmeye iten şey de, çok az bilincinde olsalar da, işte bu durumdu.

||302| "Son elli-altmış yıl içinde hemen hemen her Avrupa ülkesinde [...] görülen dikkate değer [nüfus] artışı, olasıdır ki, esas olarak, Amerika madenlerindeki üretkenlik artışından ileri gelmiştir. Artan değerli maden bolluğu" (*of course* [doğal olarak], madenlerin gerçek değerlerindeki düşüşün sonucu olarak) "meta fiyatlarını, emeğin fiyatına göre daha yüksek oranda artırmaktadır; bu, emekçinin durumunu kötüleştirmekte, ama aynı zamanda, ödeme olanağına sahip olduğu ölçüde çok işçi kiralayabilmek için, döner sermayesini var gücüyle genişletme çabasına giren işverenin kazancını

artırmaktadır; — ve görülmüştür ki, nüfus artışına elverişli olan durum da işte bu durumun ta kendisidir. ... Bay Malthus, 'Amerika'da madenlerin keşfinin, buğday fiyatlarını üç-dört kat artırdığı süre içinde, emeğin fiyatını yalnızca katlayacak ölçüde bile artırmadığını' gözlemlemiştir ... ülkeiçi tüketime giden metaların (örneğin buğdayın) fiyatı, ülkeye para akışının bir sonucu olarak bir anda yükselmez; ama tarımsal istihdamda kâr oranı bu yüzden, imalat sanayisindeki kâr oranının altına gerilediği için, sermaye aşama aşama tarımdan imalat sanayisine çekilecektir: Böylece tüm sermayeler, eskisine göre daha yüksek kâr bırakmaya başlar ve kârlardaki artış, her zaman ücretlerdeki düşüşe eşittir." (John Barton, *Observations on the Circumstances Which Influence the Condition of the Labouring Classes of the Society* [*Toplumun Emekçi Sınıflarının Durumunu Etkileyen Koşullar Üzerine Gözlemler*], Londra 1817, s. 29 vd.)*

Demek ki, birincisi, Barton'a göre, 16. yüzyılın sonuncu üçtebiriyle 17. yüzyılda merkantil sisteme hızını veren şey, 18. yüzyılın ikinci yarısında yinelendi. İkincisi, (kapitalistler arasındaki rekabet, *iki ayrı standartla ölçümü* sona erdirinceye dek) *home consumption*'a [iç tüketime] yönelik metalar altın ve gümüşün eski değeriyle ölçülürken, yalnızca, ihraç edilen ürünler, altın ve gümüşün indirilmiş değeriyle ölçüldüğü için, üretimin ikinci alanındaki emek, görünüşe göre doğrudan üretkendi; yani ücretleri eski düzeyinin altına iterek artı-değer yaratıyordu.

[3. *Smith'in Üretken Emek Anlayışındaki İkilik. Birinci Açıklaması: Sermayeye Karşılık Değişilmiş Emek Olarak Üretken Emek Görüşü*]

Smith'in geliştirdiği, ikinci, ama hatalı yaklaşım, doğru olan birinci yaklaşımla o kadar içiçedir ki, aynı bölümde ikisi çok hızlı biçimde birbirini kovalar. Bu yüzden de birinci yaklaşımı gözler önüne serebilmek için, alıntıları ayrı parçalara bölmek gerekir.

"Bir tür emek vardır ki, üzerinde çalıştığı nesneye değer katar; bir başkası vardır ki, bu tür bir etkisi yoktur. Birincisi, *değer ürettiği* için, *üretken* diye adlandırılabilir; ikincisi *üretken-olmayan emektir*. Demek ki, genelde, bir imalatçının emeği, üzerinde çalıştığı malzemenin değerine, *kendi geçiminin* [değerini —ç.] *ve patronunun kârını ekler*. Bunun tersine, bir hizmetkarın emeği, hiçbir şeyin değerini artırmaz. Gerçi bir imalat işçisinin ücretini patronu *önceden verir* ama, *gerçekte bu ona herhangi bir harcamaya malolmaz*; bu ücretlerin değeri, genelde, imalat işçisinin üzerinde emek harcadığı nesnenin değerindeki gelişme sonucu, *bir kârla birlikte* yeniden kazanılır. Ama bir hizmetkarı geçindirmenin [gideri —ç.] hiçbir zaman yeniden

* Bu alıntıyı çevirirken, Marx metni bir ölçüde kısalttı. *–Ed.*

kazanılmaz. Kişi, çok sayıda imalatçıyı çalıştırarak *zenginleşir*; çok sayıda hizmetkarı tutarak yoksullaşır." ([Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*] kitap II, bölüm III, c. II, ed. Mc Culloch, s. 93 ve 94)

Bu bölümde —ve daha sonra vereceğimiz alıntılarda, çelişkili tanımlar, birbiriyle daha da yakından itişip kakışırlar— *productive labour*'dan [üretken emekten] esas olarak ve öncelikle, *of the value* "*of his*" (*the labourer's*) "*own maintenance*" ["onun" (emekçinin) "kendi geçiminin" değerini] yeniden-üretmesine ek olarak, artı-değer —"*its master's profit*" ["patronunun kârı"]— üreten bir emek olduğu anlaşılır. Bunun ötesinde sanayici, [istihdam ettikleri –ç.] kendi yaşam maliyetlerinin değerine ek olarak bir artı-değer eklemezlerse, "*by employing a multitude of manufacturers*" (*working men*) ["çok sayıda imalatçı" (işçi) "istihdam ederek"] *zengin*leşemez.

Ne var ki, Adam Smith, bu bölümde ikinci olarak, genelde "değer üreten" emeği üretken emek sayar. ||303| Bu son ifadeyi, şimdilik bir kenara bırakarak, kısmen birinci yaklaşımı yineleyen, kısmen daha keskin formüle eden, ama özellikle de geliştiren başka bölümleri alacağız.

"Üretken olmayanların tükettiği ... yiyecek ve giyecek miktarı, üretken işçiler arasında dağıtılsa, onlar tükettiklerinin tüm değerini, *bir kârla birlikte* yeniden-üretebilirler." (*agy*, s. 109, kitap II, bölüm III.)

Burada, *productive labourer* [üretken emekçi], çok açık bir biçimde, kapitalist için, yalnızca ücretinin içerdiği geçim araçlarının tam değerini üretmekle kalmayan, ama o değeri kapitalist için "*with a profit*" ["bir kârla"] birlikte üreten kişidir.

Yalnızca sermaye üreten emek üretkendir. Meta ya da para, doğrudan emek-gücü karşılığında değişilerek ve yalnızca içerdiğinden daha fazla emekle yer değiştirmek üzere değişilerek sermaye haline gelir. Bir kapitalist olarak kapitalist için emek-gücünün kullanım-değeri, onun *fiili* kullanım-değerinde, bu özel somut emeğin yararlılığında — yani iplikçi emeği, dokumacı emeği, vb. olmasında değildir. O, bu emeğin ürününün bir kullanım-değeri oluşuyla ne kadar ilgileniyorsa, bu emeğin kullanım-değeriyle de ancak o kadar ilgilidir; çünkü kapitalist için ürün (hatta ilk başkalaşımından önce de) bir metadır, bir tüketim maddesi değildir. Metada onu ilgilendiren şey, ödediğinden daha fazla değişim-değerinin yeralmış olmasıdır; ve bu nedenle, onun açısından, emeğin kullanım-değeri, ücret olarak ödediği emek-zamanını daha fazla miktarda geri alıyor olmasındadır. Doğal ki, bu üretken işçiler, asıl makine işçisinden *manager*'a [yöneticiye] ya da *engineer*'a [mühendise] ka-

dar (kapitalistten farklı olarak), *d'une manière ou d'une autre* [şu ya da bu biçimde], metanın üretimine katkıda bulunanların hepsidir. Ve böylece, fabrikalarla ilgili en son İngiliz resmi raporu bile, sanayiciler dışında, fabrikalarda ve onlarla bağlantılı bürolarda çalıştırılan herkesi, "*açıkça*" ücretli-emekçiler kategorisine koymaktadır. (Bu saçmanın, son bölümünden önceki ifadelerine bakın.)

Burada üretken emek, kapitalist üretim açısından tanımlanıyor; ve A. Smith bu konuda işin tam özüne dokunuyor, tam onikiden vuruyor. Üretken emeği, *sermayeyle doğrudan değişilen* emek olarak tanımlaması, A. Smith'in en büyük bilimsel başarılarından biridir (Malthus'un haklı olarak gözlemlediği üzere, üretken emekle üretken-olmayan emek arasındaki bu nazik ayrım tüm burjuva ekonomi politiğin temeli olarak kalmaya devam etmektedir); yani A. Smith üretken emeği, emeğin üretim koşullarını ve para ya da meta olsun, genel olarak değeri, ilkin sermayeye (ve emeği, bilimsel anlamda ücretli-emeğe) dönüştüren değişimle tanımlamaktadır.

Bu [tanım —ç.] *üretken-olmayan emeğin* ne olduğunu açıkça belirlemektedir. Bu, sermaye ile değil, *doğrudan* gelirle, yani ücret ve kârla (doğal olarak kapitalistin kârından, *co-partners* [iş ortakları] olarak, faiz ve rantla pay alan çeşitli kategoriler dahil) değişilen emektir. Emeğin (örneğin serflerin tarımsal emeği gibi) kendini kısmen ödediği ve kısmen (Asya kentlerindeki zanaatçı emek gibi) doğrudan gelir karşılığı değişildiği durumlarda burjuva ekonomi politiğin kastettiği anlamda sermaye ve ücretli-emek yoktur. Bu çerçevede, bu tanımlar, emeğin maddi özelliklerinden (ne emek ürününün doğasından ne emeğin somut emek olarak belirlenmesinden) değil, ama belli bir toplumsal biçimden, emeğin içinde gerçekleştirildiği toplumsal üretim ilişkilerinden çıkmaktadır. Örneğin bir aktör, hatta bir palyaço, ücret olarak aldığından daha fazla emeği geri döndürdüğü bir kapitalistin (girişimcinin) hizmetinde çalışıyorsa, bu tanıma göre, üretken bir emekçidir; ama buna karşılık kapitalistin evine giden ve pantolonunu onaran gündelikçi bir terzi, kapitalist için yalnızca basit bir kullanım-değeri ürettiği için üretken-olmayan bir emektir. Birincinin emeği sermayeyle değişilmiştir, ikincininki gelirle. Birincinin emeği bir artı-değer üretir; ikincisinde gelir harcanır.

Burada başından sonuna, üretken olan ve olmayan emek, *emekçi* açısından değil, ama *para sahibi açısından, kapitalist açısından* işlenmektedir; Ganilh'in ve onun gibi, sorunu hiç anlamadıkları için fahişenin, uşağın ve benzerlerinin emeğinin, hizmetinin ya da görevinin karşılığını sağlayıp sağlamadığını ortaya atan-

ların yazdığı saçmalar da işte buradan kaynaklanmaktadır. |303||

||304| Bir yazar, fikir ürettiği ölçüde değil, ama onun çalışmalarını yayınlayan yayıncıyı zengin ettiği ölçüde ya da bir kapitalistin ücretli-işçisiyse üretken emektir.

İçinde üretken işçi emeğinin yeraldığı bir metanın kullanım-değeri, en yararsız türden olabilir. Metanın maddi özellikleri, hiçbir biçimde, emeğin doğasıyla bağlantılı değildir; tam tersine, yalnızca belli bir toplumsal üretim ilişkisinin ifadesidir. Bu emeğin içeriğinden ya da sonucundan değil, ama belirli bir toplumsal biçiminden çıkarılmış bir tanımdır.

Öte yandan, üretimin tümünü sermayenin ele geçirdiğini —ve bu nedenle (basit bir kullanım-değerinden farklı olarak) artık bir *metanın*, aynı zamanda o metayı üretim olanaklarının sahibi olan bir işçi tarafınan üretilmediğini— ve bu çerçevede, yalnızca kapitalistin *meta* (ayrık tutulan tek meta, emek-gücü olmak üzere) üreticisi olduğunu varsayalım; bu durumda, gelir, ya yalnızca sermayenin ürettiği ve sattığı metalarla ya da tıpkı o metalar gibi, tüketilmek üzere satın alınan emekle değişilebilir; yani yalnızca belli maddi özellikleri dolayısıyla, kullanım-değeri dolayısıyla, belli maddi özellikleri aracılığıyla satın alıcısına ve tüketicisine sağladığı *hizmetler* dolayısıyla gelire karşılık değişilebilir. Sağlanan hizmetler, bu hizmetlerin üreticileri açısından, metalardır. Belirli bir (hayalî ya da gerçek) kullanım-değerine ve belirli bir değişim-değerine sahiptirler. Ne var ki, alıcı açısından, bu hizmetler basit birer kullanım-değeridirler, alıcının gelirini harcadığı nesnedirler ||305|. Bu üretken-olmayan emekçiler, gelirdeki paylarını (ücretlerde ya da kârlardaki paylarını), üretken emeğin ürettiği metalardaki ortaklık paylarını, bedavadan almazlar: paylarını satın almalıdırlar, ama o metaların üretimiyle de hiçbir ilişkileri yoktur.

Ne var ki, açık olan şudur: Gelirden (ücret ve kâr), sermayenin ürettiği metalara harcanan pay ne kadar büyükse, üretken-olmayan emekçilerin hizmetleri için harcanan pay o kadar azdır, ve tersi.

Emeğin, ve dolayısıyla ürününün, maddi özellikleri, kendi içinde, bu üretken emek ve üretken-olmayan emek ayrımı bakımından hiçbir anlam taşımamaktadır. Örneğin bir aşçıyla bir garsonun emeği, otel sahibi için sermayeye dönüştürüldüğü ölçüde, onlar üretken emektirler. Ama aynı kişiler, ben onların hizmetinden bir sermaye yaratmadığım, ama gelirimi onlara harcadığım ölçüde, hizmetkarlar olarak üretken-olmayan emekçilerdir. Gerçekte bu aynı kişiler benim için ayrıca tüketicidirler, oteldeki üretken-olmayan emekçilerdir.

"*Herhangi bir ülkede*, toprak ve emeğin, *sermayeyi yenileyen* yıllık ürün parçası, başka hiçbir şey için değil, ama *doğrudan* üretken işçilerin geçimini sağlamak için kullanılır; yalnızca *üretken emeğin ücretini öder*. Kâr ya da rant olarak *doğrudan* geliri oluşturan şey, ayrım gözetmeksizin üretken olan ya da olmayan işçilerin geçimini sağlayabilir. Kişi, biriktiriminin sermaye olarak kullandığı parçası ne olursa olsun, o parçanın kendisine her zaman bir kârla birlikte geri dönmesini bekler. Bu parçayı, işte bu nedenle, yalnızca *üretken işçileri* tutmakta kullanır; bu parça o kişiye sermaye olarak hizmet ettikten sonra, onlar için de bir gelir oluşturur. Bu sermayenin herhangi bir parçasını, *üretken-olmayan işçiler harcarsa*, o parça o andan itibaren onun sermayesinden çekilmiş, ve doğrudan harcanacak yedek fonlar arasına girmiş olur." (*agy*, s. 98.)

Sermayenin tüm üretimi ele geçirişi ve dolayısıyla ev imalatı ile küçük sanayinin —kısacası, meta üretmeyen, kendi tüketimi için yapılan üretimin— ortadan kalkışı ölçüsünde, açıkça ortadadır ki, üretken-olmayan ve hizmeti doğrudan gelirden ödenen işçiler, çoğunlukla *kişisel* hizmetleri görecekler ve yalnızca pek azı (aşçı, dikişçi, gündelikçi terzi gibi) maddi kullanım-değeri üretecektir. Onların *meta* üretmeyişi, işin doğası gereğidir. Çünkü meta, o meta niteliğiyle, asla anında tüketilecek bir nesne değil, ama bir değişim-değeri taşıyıcısıdır. Bundan ötürüdür ki, kapitalist üretim tarzı geliştikten sonra, üretken-olmayan bu işçilerin yalnızca pek önemsiz bir kısmı maddi üretimde doğrudan rol sahibi olabilir. Maddi üretime, yalnızca, hizmetlerinin karşılığı, gelirden ödenerek katılabilirler. A. Smith'in ifade ettiği gibi bu, üretken-olmayan işçilerin gördüğü hizmetlerin değerini, üretken işçilerinki gibi (ya da ona benzer biçimde) belirlemeyi ya da belirleyebilmeyi engellemez; yani onların geçimini sağlamanın gerektirdiği üretim maliyetleriyle belirlemeyi engellemez. Bununla ilgili olarak başka etkenler de rol oynar, ama bu noktada bizi ilgilendirmez.

||306| Üretken emekçinin emek-gücü, emekçinin kendisi için bir metadır. Üretken-olmayan emekçininki de öyle. Ne var ki, üretken emekçi, onun emek-gücünü satın alan için meta üretir. Üretken-olmayan emekçi ise, onun için meta değil, yalnızca bir kullanım-değeri, hayalî ya da gerçek bir kullanım-değeri üretir. Üretken-olmayan emekçinin özelliği, kendisini satın alana meta üretmemesi, gerçekte ondan meta almasıdır.

"Toplumun en yüksek mevkilerinde bulunan bazı kişilerin emeği, tıpkı hizmetkarlarınki gibi, herhangi bir değer üretmeyen türdendir. ... Örneğin hükümdar, onun emrinde hizmet gören adalet ve ordu mensupları, tüm ordu ve donanma, üretken-olmayan emekçilerdir. Kamunun hizmetkarlarıdırlar ve geçimleri başka insanların çalışmasının yıllık ürününden ayrılan bir parçayla sağlanır. ... Kili-

se mensupları, avukatlar, doktorlar, her türden yazarlar, oyuncular, palyaçolar, müzisyenler, opera sanatçıları, opera dansçıları, vb. ... aynı sınıf içinde sayılmalıdır." (*agy*, s. 94-95.)

Daha önce söylediğimiz gibi, üretken emek ile üretken-olmayan emek arasındaki bu ayrımın, emeğin belli özgünlüğüyle ya da emeğin içinde somutlaştığı belli kullanım-değeriyle hiçbir bağlantısı yoktur. Bir durumda emek sermaye ile değişilmektedir, ötekinde ise gelirle. Birincisinde emek sermayeye dönüşmekte ve kapitalist için kâr yaratmaktadır; ikincisinde bir harcamadır, gelirin harcandığı nesnelerden biridir. Örneğin bir piyano yapımcısının çalıştırdığı işçi üretken işçidir. Onun emeği, yalnızca tükettiği ücreti yeniden-üretmekle kalmaz, ama piyano yapımcısının sattığı üründe, piyanoda, metada, ücretin üstünde ve ötesinde bir artı-değer bırakır. Ama bunun tersine, bir piyano için gereken tüm malzemeyi (ya da emekçinin sahip olması gereken her şeyi) satın aldığımı ve bir mağazadan piyano almak yerine bu piyanoyu evimde yaptırdığımı varsayalım; bu durumda piyanoyu yapan, üretken-olmayan bir emekçidir; çünkü onun emeği, benim gelirimden doğrudan ödenmiştir.

[*4. Adam Smith'in İkinci Açıklaması: Metada Maddeleşmiş Emek Olarak Üretken Emek Görüşü*]

Bununla birlikte, sermayenin tüm üretimi ele geçirişi ölçüsünde —yani tüm metaların anında tüketilmek üzere değil, pazar için üretilişi ve buna koşut olarak emek üretkenliğinin artışı ölçüsünde— üretken emekle üretken-olmayan emek arasında, giderek daha fazla maddi farklılık ortaya çıkacaktır; ufak-tefek ayrıksınlıklar dışında üretken emek, yalnızca ona özgü olmak üzere *meta* üretecektir; üretken-olmayan emek ise, ufak-tefek ayrıksın durumlar dışında yalnızca kişisel hizmetleri üstlenecektir. Böylece de üretken emek sınıfı, yalnızca emek-gücünden ibaret metalar dışında, doğrudan *metalardan* oluşan maddi zenginlik üretecektir. A. Smith'i, üretken olan ve olmayan emek arasındaki ilk *differentia specifica*'ya [özgül ayrıma] ek olarak, başka ayrım noktalarını daha ortaya koymaya yönelten şey de bu olmuştur. Bu nedenle, farklı fikir bileşimlerini izleyerek şöyle der:

"Bir hizmetçinin emeği" (bir imalatçınınkinden [imalat işçisinden] farklı olarak) "hiçbir şeyin ... *değerini artırmaz* ... hizmetçinin geçimine harcanan, *hiçbir zaman yenilenmez*. Kişi çok sayıda imalat emekçilerini çalıştırarak zenginleşir, çok sayıda hizmetçi tutarak yoksullaşır. Ne var ki, *ikincilerin emeği* de bir *değer taşımaktadır* ve ödüllendirilmeyi, birincilerin emeği kadar hakeder. Ancak imalat

emekçisinin emeği, *kendini, bir süre için, hiç değilse emek kullanıldıktan sonra bir süre için kalıcı olan, belli bir özde ya da satılabilir herhangi bir metada toplar ya da maddeleştirir.* Sanki, gerekirse, bir başka nedenle kullanılmak üzere depolanmış ve biriktirilmiş belli bir miktar emektir. Bu nesne, ya da aynı şey demek olan fiyatı, daha sonra, gerekirse, başlangıçta kendisini üretmiş olan emeğe eşit miktarda emeği harekete geçirebilir. Bunun tersine, hizmetçinin emeği || 307| kendini, *herhangi bir belli özde ya da satılabilir bir metada toplamaz ya da maddeleştirmez. Hizmetleri, genelde yerine getirildiği anda ortadan kalkar* ve *pek seyrek olarak* gerisinde *daha sonra* eşit miktarda bir hizmet sağlamaya elverecek *bir iz ya da değer bırakır.* Toplumun en yüksek mevkilerindeki bazı kişilerin emeği, hizmetçilerinki gibi, değer [...] *üretmeyen* emektir ve *kendini, kalıcı olan herhangi bir özde ya da satılabilir bir metada toplamaz ya da maddeleştirmez.*" (*agy*, s. 93-94 yer yer.)

Üretken-olmayan emeği tanımlarken, aynı zamanda A. Smith'in düşünceleri arasındaki bağlantıları da ortaya koyan şu belirleyicileri görüyoruz:

O (*improductive labourer*'ın *labour*'ı [üretken-olmayan emekçinin emeği]) "değer [...] üretmeyen" emektir; "hiçbir şeyin değerini artırmaz"; (üretken-olmayan emekçinin) "geçimine harcanan, hiçbir zaman yenilenmez"; "[o] *kendini, herhangi bir belli özde ya da satılabilir bir metada toplayıp maddeleştirmez.*" Tam tersine, "hizmetleri, genelde yerine getirildiği anda ortadan kalkar ve pek seyrek olarak *daha sonra* eşit miktarda bir hizmet sağlamaya elverecek *bir iz ya da değer bırakır.*" Son olarak, onun emeği, "*kendini, kalıcı olan herhangi bir özde ya da satılabilir bir metada toplamaz ya da maddeleştirmez.*"

Burada "*productive of value*" ["değer üretkeni olan"] ya da *improductive of value*" ["değer üretkeni olmayan"] [terimleri —ç.], ilk başta kullanıldığından daha farklı bir anlamda kullanılıyor. Artık, sözkonusu edilen şey, tüketilen değerin eşdeğerini yenidenüretmeyi de kendi içinde zaten kasteden bir artı-değerin üretimi değildir. Buradaki sunuma göre emekçinin emeği, herhangi bir malzemeye çalışmasıyla, ücretinin içerdiğine eşit miktarda değer katarak, tüketilen değerin eşdeğerini yerine koyduğu ölçüde, o emek üretkendir. Burada toplumsal biçim yoluyla tanımlama, üretken olan ve olmayan emeği kapitalist üretimle ilişkisine göre belirleme bir yana konmaktadır. (A. Smith'in fizyokrat öğretiyi eleştirdiği) IV. kitap, bölüm IX'da görüleceği gibi, bu sapmaya bir ölçüde fizyokratlara karşıt oluşu, bir ölçüde de onların etkisi altında kalışı nedeniyle kaymıştır. Eğer bir emekçi her yıl yalnızca ücretinin eşdeğerini yerine koyarsa, o zaman kapitalist açısından o, üretken bir işçi değildir. Ücretini, emeğinin satın alındığı fiyatı

gerçekten yerine geri koyar. Ama bu alışveriş işlemi, kesinlikle, sanki kapitalist, bu emekçinin ürettiği metayı satın almış gibi bir şey olur. Kapitalist, değişmeyen sermayenin ve ücretlerin içerdiği emeği ödemiş olur. Eskiden para biçiminde sahip olduğu emeğin aynı miktarına bu kez meta biçiminde sahip olmuş olur. O yüzden parası bu yolla sermayeye dönüşmüş olmaz. Bu durumda, üretim olanaklarına sanki emekçi sahipmiş gibi olur. Kapitalist her yıl, üretim olanaklarının değerini —yenilemek üzere— yıllık ürünün değerinden düşmelidir. Yılda tükettiği ya da tüketebileceği şey, yıl boyunca değişmeyen sermayesine eklenen yeni katma-emeğe denk ürün değeri kadardır. Bu durumda, o üretim, kapitalist üretim sayılamaz.

A. Smith'in bu tür emeği "üretken" saymasının birinci nedeni, fizyokratların onu "*stérile*" ["kısır"] ve "*non-productive*" ["üretken-olmayan"] diye adlandırmalarıdır.

A. Smith aynı bölümde bize şunları söyler:

> "Birincisi, bu sınıf" (yani, tarımda çalışmayan sınai sınıf) [fizyokratlar tarafından] "kabul edildiği üzere, yılık tüketiminin *değerini yıllık olarak yeniden-üretir* ve *kendisini geçindiren ya da çalıştıran sermayeyi ya da fonu en azından korumaya devam eder*. ... Çiftçiler ve kır işçileri gerçekte, kendilerini geçindiren ve çalıştıran sermayenin üstünde yıllık bir *net ürün*, toprak sahibine serbest bir rant bırakır. ... Çiftçilerin ve kır işçilerinin emeği tüccarların, zanaatçıların ve imalatçıların emeğinden kesinlikle daha üretkendir. Bununla birlikte, bir sınıfın üretiminin üstün olması, ötekini *kısır ve üretken-olmayan* yapmaz." ([*Wealth of Nations*, OUP. baskısı, c. II, s. 294-295], [Garnier] *agy*, c. III, s. 530.)

Böylece A. Smith bu noktada, fizyokratların ||308| görüşüne geriliyor. Bir artı-değer ve dolayısıyla bir "net ürün" üreten gerçek "üretken emek", tarım emeğidir. Kendi artı-değer görüşünü bir yana koyuyor ve fizyokratlarınkini kabul ediyor. Ama aynı zamanda, fizyokratlara karşı, imalatçı (ve ona göre ticari) emeğin de sözcüğün en olumlu anlamında olmasa bile gene de üretken olduğunu vurguluyor. Böylelikle toplumsal biçim açısından, "üretken işçi"nin kapitalist üretim görüşüne göre ne ifade ettiği açısından tanımlanmasını kaldırıp atıyor; ve fizyokratlara karşı, tarımsal olmayan sanayi sınıfının kendi ücretini yeniden-ürettiğini, yani tükettiği değere eşit bir değeri ürettiğini ve "kendisini çalıştıran sermayenin ya da fonun en azından varlığını sürdürdüğünü" öne sürüyor. Fizyokratların etkisiyle ve onlara karşı "üretken emeğin" ne olduğu konusundaki ikinci tanımı da buradan kaynaklanıyor.

> "İkinci olarak" diyor A. Smith "bu durumda, zanaatçıları, imalatçıları ve tüccarı hizmetçilerle aynı bakış açısından ele almak tüm-

den yanlış görünüyor. *Hizmetçilerin emeği, kendilerini geçindiren ve çalıştıran fonun varlığını sürdürmez. Geçimleri ve çalışmaları tamamıyla, efendilerinin kesesindendir ve gördükleri iş, harcananı yenileyici bir yapıda değildir.* Bu iş, *hizmetten* ibarettir ve *genelde iş görüldüğü anda ortadan kalkar*; *onların geçimini ve ücretlerini karşılayacak*, *herhangi bir satılabilir metada toplanmaz ya da maddeleşmez.* Tersine, zanaatçıların, imalatçıların ve tüccarın emeği, *şu ya da bu tür satılabilir bir metada doğal olarak toplanır ve somutlaşır.* İşte bu düşünce nedeniyledir ki, *üretken emek* ile *üretken-olmayan emeği* ele aldığım bölümde, zanaatçıları, imalatçıları ve tüccarı, *üretken* emekçiler arasında, hizmetçileri ise *kısır ya da üretken-olmayanlar* arasında saydım." ([*agy*, s. 295], [Garnier], *agy*, s. 531.)

Sermaye üretimin tümünü ele geçirir geçirmez, gelir de, emek karşılığı değişildiği ölçüde, doğrudan meta üreten emeği değil, yalnızca hizmetleri [satın almakta –ç.] kullanılır. Gelir, kısmen kullanım-değeri olarak işlev gören *metalar* için, kısmen de oldukları gibi bir kullanım-değeri olarak tüketilen *hizmetler* için kullanılır.

Meta —emek-gücünün kendisinden farklılaşmış olarak— insanla karşı karşıya gelen, o insan için belli bir yararı olan ve içinde belli miktarda emeğin sabitleştiği ya da somutlaştığı maddi bir nesnedir.

Böylece, özü itibariyle I. maddede zaten yeralmış olan tanıma gelmiş oluyoruz: Üretken emekçi, emeği *meta üreten* kişidir; ve gerçekten de böyle bir emekçi ürettiğinden ya da emeğinin maliyetinden daha fazla meta tüketmez. Onun emeği, kendini, "*satılabilir bir miktar metada*", "*ücretinin değerini ve geçiminin karşılığını*" (yani bu metaları üreten emekçilerin ücretinin değerini ve geçiminin karşılığını) *yerine geri koyabilen*, *satılabilir herhangi bir metada*" sabitleştirir ve maddeleştirir. Üretken emekçi, meta üreterek, sürekli biçimde, ücret biçiminde sürekli olarak tükettiği değişen sermayeyi, sürekli olarak yeniden-üretir. Kendisini ödeyen fonu, "geçimini sağlayan ve onu çalıştıran" fonu sürekli olarak üretir.

Birincisi. A. Smith, *a vendible and exchangeable commodity*'de [satılabilir ve değişilebilir bir metada] *travail qui se fixe et* [*se*] *réalise* [kendini sabitleştiren ve gerçekleştiren emeğin] içine, maddi üretim sırasında doğrudan tüketilen tüm entelektüel emeği de doğal olarak katar. Yalnızca elleriyle ya da bir makineyle doğrudan çalışan emekçi değil, ama *overlooker*, *ingénieur*, *manager*, *commis* [nezaretçi, mühendis, yönetici, memur] vb. — yani tek sözcükle, maddi üretimin belli bir alanında, belli bir metanın üretimi için ortak çalışması (işbirliği) gereksinilen tüm personelin emeği. Gerçekte bunlar toplam emeklerini değişmeyen sermayeye eklerler ve

ürünün değerini o miktarda artırırlar. (Bu, bankacılar, vb. için ne ölçüye kadar doğrudur?[57])

||309| *İkincisi*, A. Smith, üretken-olmayan emekçiler için durumun *generally* [genel olarak] böyle olmadığını söyler. Hem de neye karşın —sermaye maddi üretimi ele geçirdiği ve böylece ev sanayisinin esas olarak ortadan kaybolduğu, kendi evinde tüketici için doğrudan kullanım-değeri üreten küçük zanaatçı ortadan kalktığı halde— o zaman bile, A. Smith pekala bilir ki, gömlek dikmesi için evime çağırdığım bir gündelikçi, ya da mobilyaları onaran işçiler, ya da evi temizleyen hizmetçiler, vb. ya da ete, şuna buna lezzetini veren aşçı, emeğini bir şeyin içinde saptamakta ve gerçekte o şeylerin değerini artırmaktadır; tıpkı gündelikçi terzinin fabrikada dikiş dikmesi, makineleri onaran makine ustası, makineleri temizleyen işçi, ya da kapitalistin ücretli işçisi olarak bir otelde yemek pişiren bir aşçı gibi. Bu kullanım-değerleri ayrıca potansiyel metalardır; gömlek belki de rehinciye gönderilecektir, ev yeniden satılacaktır, mobilya açık artırmaya çıkarılacaktır, vb.. Şu halde bu insanlar da potansiyel olarak meta üretmektedirler, üzerinde çalıştıkları nesneye değer katmaktadırlar. Ne var ki, bunlar üretken-olmayan emekçiler arasında çok ufak bir grupturlar; kuşkusuz geniş hizmetliler kitlesi için, ya da rahipler, devlet memurları, askerler, müzisyenler, vb. için bu sözkonusu değildir.

Ama, bu "üretken-olmayan emekçiler"in sayısı ne kadar büyük ya da küçük olursa olsun, şu her durumda apaçık ortadadır ki, emeği, "üretken" ya da "üretken-olmayan" emek yapan şey, ne o emeğin özel türü ne de ürünün dış görünümüdür — zaten "yerine getirildikleri anda *genelde* ortadan kalkan hizmetler" ifadesindeki sınırlama da bunun itirafıdır. Aynı emek, ben onu bir kapitalist, bir üretici olarak daha fazla değer üretmek üzere satın alıyorsam üretken olabiliyor, onu bir tüketici olarak, bir gelir harcayıcı olarak, onun kullanım-değerini tüketmek üzere satın alırsam üretken olmuyor; emek-gücünün hizmeti görmesiyle birlikte, bu kullanım-değerinin ortadan kalkıp kalkmadığı ya da kendini bir nesnenin içinde tespit edip etmediği ve somutlaştırıp somutlaştırmadığı dikkate alınmıyor.

Oteldeki aşçı, onun emeğini bir kapitalist olarak satın alan kişi için, otel sahibi için meta üretir; *mutton-chops* [koyun pirzolası] tüketicisi onun emeğini ödemek zorundadır ve bu emek, (kârdan ayrı olarak) otel sahibinin aşçıya ödeme yapmaya devam ettiği fonu yerine geri koyar. Öte yandan, ben bir aşçının emeğini, ondan genel olarak yararlanmak üzere değil, ama benim için et, vb. pişirmek üzere, onun keyfini çıkarmak üzere satın alırsam, onu belli bir tür

bir somut emek olarak kullanmak üzere satın alırsam, o zaman, bu emek kendini maddi bir üründe saptadığı halde ve bu ürün (sonuçta) otel sahibi için olduğu gibi, satılabilir bir meta olabildiği halde, o emek üretken emek değildir. Büyük fark (kavramsal fark) orta yerde hâlâ duruyor: Aşçı, kendisine ödeme yaptığım fonu benim için (özel kişi için) yenilememektedir; çünkü onun emeğini, değer yaratan bir öğe olarak değil, yalnızca onun kullanım-değeri için satın almaktayım. Onun emeği, ücretini ödediğim fonu ancak şu küçük çerçevede yeniler: Otelde yediğim yemek [bedeli —ç.] bana aynı yemeği evde ikinci kez satın alma ve yeme olanağını verir. Ama bu ayrım, metalar arasında da görülür. Kapitalistin, kendi değişmeyen sermayesini yenilemek üzere satın aldığı meta (örneğin pamuklu baskısı yapıyorsa, pamuk) basmada kendi değerini yerine geri koyar. Ama öte yandan pamuğu kendisi tüketmek için satın alırsa, o zaman meta kendi giderini karşılamaz.

Bununla birlikte, toplumun en geniş kesimi, yani işçi sınıfı, kendisi için de bu tür bir emek harcar; ama bunu ancak, "üretken" olarak çalıştığı zaman yapabilir. Etin bedelini ödeyebildiği bir ücret kazandığı zaman et pişirebilir; mobilyanın değerini, evinin kirasını ve çizmesinin değerini ürettiği zaman mobilyasını ve evini temiz tutabilir, çizmesini parlatabilir. Bu üretken emekçiler sınıfının kendisi için harcadığı emek de görünüşe göre "üretken-olmayan emek"tir. Bu üretken-olmayan emek ||310| onlara hiçbir zaman, bir ikinci kez yinelememe olanağını vermez, ta ki daha önce üretken bir emek harcamış olmasınlar.

Üçüncüsü. Öte yandan, bir tiyatro, konser, genelev, vb. *entrepreneur*'ü [girişimci, patron] aktörlerin, müzisyenlerin, fahişelerin vb. emek-gücünü geçici olarak kendi emrine satın alabilir — bu *in fact* [gerçekte], dolaylı bir biçimde yalnızca ekonomik bir çıkar ilişkisidir; sonucu bakımından süreç aynıdır; girişimci, "hizmetleri görüldüğü anda sona eriveren" ve kendini "herhangi bir sürekli" (ayrıca "*particular*" ["belirli bir"] deyimi de kullanılıyor) "süjede ya da satılabilir bir metada" (kuşkusuz kendilerinden başka bir metada) sabitleştirip gerçekleştirmeyenlerin şu "üretken-olmayan emek" denen emeklerini satın alır. Bunların kamuya satılması, ona ücret ve kâr kazandırır. Ve girişimcinin böylece satın aldığı *services* [hizmetler], onların emek-gücünü yeniden satın almasını sağlar; başka deyişle, onlar, kendilerine ödeme yapılan *fonds*'u [fonları] yenilerler. Aynı şey, örneğin bir avukatın bürosunda çalıştırdığı *clercs*'in [katiplerin] emeği için de doğrudur — doğal ki bir gerçek dışında; çünkü bu hizmetler kural olarak "*particular subjects*" ["özel konular"] ile ilgili *bulky* [kabarık] yığınla kocaman dosyayı kapsar.

Doğru, bu hizmetler için girişimciye kamunun gelirinden ödeme yapılmaktadır. Ama bireysel tüketime gittiği ölçüde, bu öteki ürünler için de bir o kadar doğrudur. Bir ülke, bu hizmetleri olduğu gibi ihraç edemez; ama bu hizmetleri yapanları ihraç edebilir. İşte bu çerçevede Fransa, dans hocaları, aşçılar, vb. ihraç eder; Almanya okullar için öğretmen ihraç eder. Ne var ki, dans hocasının ya da öğretmenin ihracıyla birlikte onun geliri de ihraç edilmiş olmaktadır; oysa dans ayakkabısı ya da kitap ihracı, ülkeye bir gelir kazandırır.

Demek oluyor ki, şu üretken-olmayan emek denen bir kısım emek, bir yandan kendini, aynı zamanda pekala meta da olabilecek (*vendible commodities* [satılabilir metalar]) maddi kullanımdeğerlerinde somutlaştırırsa bir yandan da bu hizmetlerin, dar anlamda herhangi bir nesnel biçim almayan —yani hizmetleri görenlerden ayrı şeyler olarak bir varlık kazanmayan ve bir metaya, onun değerinin parçası olarak girmeyen— bir başka kısmı (emeği *doğrudan* satın alan tarafından) sermaye karşılığı satın alınabilir; böylece kendi ücretini çıkarır ve girişimciye de bir kâr bırakır. Kısacası bu hizmetlerin üretimi kısmen sermayenin kapsamı içine alınabilir; kendini yararlı şeylerde somutlaştıran bir kısmı ise doğrudan gelir tarafından satın alınır ve kapitalist üretim kapsamı içine sokulmaz.

Dördüncü olarak. Tüm "metalar" dünyası, iki büyük kısma ayrılabilir. Birincisi emek-gücü; ikincisi emek-gücünden farklı olarak metalar. Emek-gücünü eğiten, devamını sağlayan ya da değiştiren, vb., yani tek sözcükle ona özgül bir biçim veren ya da devamını sağlayan türden hizmetlerin satın alınmasına gelince; örneğin bu çerçevede, "sınai olarak gerekli" ya da yararlı olduğu ölçüde öğretmenlerin hizmetinin ya da sağlığı devam ettirdiği ve böylece tüm değerlerin kaynağını, emek-gücünün kendisini muhafaza ettiği ölçüde doktorluk hizmetlerinin satın alınmasına gelince — bunlar, karşılık olarak "*une marchandise qui puisse se vendre*, *etc.*" ["satılabilir bir meta, vb."] adıyla söylersek emek-gücü bırakan hizmetlerdir; emek-gücü üretiminin ya da yeniden-üretiminin maliyetine dahil edilirler. Ancak, "*education*"ın ["eğitim"in] *working men* [emekçiler] yığınının üretim maliyetinde çok az payı olduğunu A. Smith biliyordu. Doktorların hizmeti de, her durumda, *faux frais de production* [üretken olmayan zorunlu giderler] kısmına girer. Bu giderler, emek-gücünün onarımı giderleri sayılabilir. Ücretlerle kârın herhangi bir nedenle (örneğin milletin tembelleşmesi nedeniyle) toplam değer içinde ve aynı zamanda (kötü hasat, vb. nedeniyle emeğin daha az üretken hale gelmesi sonucu) kullanım-

değeri içinde eşzamanlı olarak düştüğünü, kısacası, geçmiş yıl içinde daha az yeni emek katkısı olduğu ve katma-emek daha az üretken olduğu için, değeri gelire denk olan ürün parçasının azaldığını varsayalım. Bu gibi durumlarda kapitalist ve işçi, eskiden olduğu gibi aynı miktarda maddi nesneleri tüketmek isterlerse, doktorun, öğretmenin, vb. hizmetini daha az satın almak zorunda kalacaklardır. Ve eğer bu hizmetler için aynı giderleri sürdürmeye zorlanırlarsa bu kez de başka şeylerin tüketimini sınırlamaları gerekecektir. Öyleyse açıktır ki, doktorun ya da okul öğretmeninin emeği, gerçi her ne tür olursa olsun tüm değerleri yaratan üretim maliyetleri fonuna, özellikle emek-gücünün üretim maliyeti fonuna girerse de, kendi ücretinin ödendiği fonu doğrudan yaratmaz.

||311| A. Smith devam ediyor:

> "Üçüncü olarak, her durumda zanaatkarların, imalatçıların ve tüccarların emeğinin, toplumun *gerçek gelirini* artırmadığını söylemenin uygun düşmediği görülüyor. Bu sistemde varsayıldığı üzere, örneğin bir sınıfın gündelik, aylık, yıllık tüketim değerinin tamı tamına günlük, aylık, yıllık üretimine denk olduğunu varsaymamız gerekiyor ama, gene de bundan, bu sınıfın emeğinin gerçek değere, toprağın yıllık ürününün ve toplumun emeğinin gerçek değerine hiçbir şey katmadığı sonucu çıkmaz. Örneğin diyelim hasattan sonraki ilk altı ay içinde on poundluk değerde iş yapan bir zanaatçı her ne kadar aynı süre içinde on pound değerinde buğday ve başka gereksinim maddeleri tüketse bile gene de toprağın yıllık ürününe ve toplumun emeğine on poundluk bir değer katar. Bir yandan on pound değerinde buğday ve başka gereksinim maddelerini yarım yıllık gelirle tüketirken, kendisi ya da başka biri için satın alma gücüne sahip, denk değerde yarım yıllık on poundluk değer yaratmıştır. Dolayısıyla, ilk altı ay boyunca tüketilen ve üretilen on değil, yirmi pounda eşittir. Gerçekte, herhangi bir anda on poundluktan fazla bir değer varolmamış olabilir. Ne var ki, zanaatkarın tükettiği on pound değerindeki buğdayı ve öteki gereksinim maddelerini bir asker ya da bir hizmetçi tüketseydi, yıllık ürünün, altı ayın sonunda varolan bölümünün değeri, zanaatçının emeği nedeniyle olduğundan on pound daha eksik olacaktı. Her ne kadar zanaatçının ürettiği değerin, herhangi bir anda tükettiği değerden daha fazla olamayacağı varsayılsa bile gene de her zaman pazarda gerçekte varolan malların değeri, onun üretiminin sonucu olarak, aksi takdirde olabileceğinden daha büyüktür." ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. II, s. 295-296], [Garnier], *agy*, c. III, s. 531-533.)

"Üretken-olmayan emek" nedeniyle, herhangi bir anda pazardaki metaların [toplam] değeri, o emek olmasaydı olabilecek olduğundan daha fazla değil mi? Pazarda her zaman buğdayın, etin, vb. yanısıra, fahişeler, avukatlar, vaızlar, konserler, tiyatrolar, askerler, politikacılar, vb. yok mu? Bu rezil herifler ya da hayasız ka-

dınlar buğdayı ve öteki gereksinim maddelerini ya da zevki, hiçbir şey karşılığında elde etmiyorlar. Karşılığında bize bir hizmet veriyorlar ya da dayatıyorlar; bu hizmetler, hizmet olarak bir kullanım-değeri ve üretim maliyetleri nedeniyle de aynı zamanda bir değişim-değeri taşıyor. Tüketimlik maddeler olarak düşünülürse, zamanın her anında, mal olarak mevcut bulunan tüketim maddelerinin yanısıra, hizmet biçimiyle bir miktar tüketimlik madde de bulunmaktadır. Bu çerçevede, zamanın her anında, toplam tüketimlik maddeler, tüketimlik hizmetler olmasaydı olacağı düzey ne ise, ondan daha fazladır. İkincisi, ayrıca değer de daha fazladır; çünkü o değer, bu hizmetler karşılığı verilen metaların değerine ve hizmetlerin kendisinin değerine eşittir. Metaların metalarla değişiminde her zaman olduğu gibi burada da eşit değer karşılığı eşitdeğer verilmektedir, bu nedenle de aynı değer, iki kez varolmaktadır, bir kez alıcının tarafinda, bir kez satıcının tarafında.

⟨Adam Smith, fizyokratlara gönderme yaparak devam ediyor:

> "Bu sistemin savunucuları, zanaatçıların, imalatçıların ve tüccarların *tüketiminin, ürettiklerinin değerine eşit olduğunu* vurgularken, herhalde, onların *gelirinin* ya da *onların tüketimine ayrılan fonun o değere*" (yani ürettiklerinin değerine) "*eşit olduğunu* ifade ediyorlar." ([*agy*, s. 296], [Garnier] *agy*, s. 533.)

Ouvriers [işçiler] ve *maîtres* [işverenler] birikte alındığı zaman, rantın, işverenlerin kârının özel bir kategorisi oluşu çerçevesinde, fizyokratlar bunu söylerken haklıydılar.⟩

||312|. ⟨Aynı sırada —yani fizyokratları eleştirirken— *A. Smith* de kitap IV, bölüm IX'da (Garnier, c. III) şöyle diyor:

> "Herhangi bir toplumda toprağın ve emeğin yıllık ürünü yalnızca iki yoldan artırılabilir; *birincisi*, bu toplumdaki *yararlı emeğin üretkenlik gücü* bir biçimde *geliştirilerek*; ya da *ikincisi*, bu *emeğin miktarı bir ölçüde artırılarak*. Yararlı emeğin üretkenlik gücündeki geliştirme, her şeyden önce *işçinin yeteneğini geliştirmeye* bağlıdır; ve ikincisi, *onun üzerinde çalıştığı makinenin etkiniğini artırmaya*. ... Herhangi bir toplumda çalıştırılan *yararlı emeğin miktarındaki artış tamamıyla o toplumun kullandığı sermayenin artışına* bağlıdır; *sermayenin artışı da, tamı tamına gelirden yapılan tasarruflara*, ya bu sermayenin kullanımını yöneten ve yönlendiren belli kişilerin tasarrufuna, ya da bu parayı onlara ödünç veren başka bazı kişilerin tasarrufuna bağlıdır." ([*agy*, s. 297], [Garnier], s. 534-535.)

İşte bir ikili *cercle vicieux* [kısır döngü]. *Birincisi*: Yıllık ürün, emeğin daha fazla üretkenliğiyle artırılıyor. Bu üretkenliği artırmanın esas yolu (özellikle iyi bir mevsim, vb. gibi doğanın cilvelerine bağlı olmadığı ölçüde) sermayenin artırılmasını gereksiniyor. Ama sermayeyi artırmak için de emeğin yıllık ürününün artırılma-

sı gerekiyor. Birinci *cercle* [döngü]. *İkincisi*: Yıllık ürün, çalıştırılan emek miktarı artırılarak çoğaltılabilir. Ne var ki, çalıştırılan emek miktarı, önce, onu çalıştıran sermaye artırılırsa artırılabilir. İkinci *cercle* [döngü]. A. Smith, bu iki kısır döngüden "*tasarruflar*" sayesinde yakasını sıyırıyor; bununla, gerçekte, gelirin sermayeye dönüşümünü kastediyor.

Tüm kârı kapitalist için "gelir" olarak düşünmek zaten yanlış. Kapitalist üretim yasası, tam tersine, artı-değerin bir parçasının, işçinin yaptığı işte ödenmemiş emeğinin bir parçasının sermayeye dönüştürülmesini gerektiriyor. Kapitalist birey bir kapitalist olarak işlevsel olduğu zaman —yani sermayenin işlevcisi olduğu zaman— o kendisi, bunu bir tasarruf olarak düşünebilir; ama bu, onun için aynı zamanda zorunlu bir ihtiyat fonu olarak belirir. Emek miktarının artırılması da yalnızca işçilerin sayısını artırmakla olmaz, işgününün uzatılması da gerekir. Böylece emek miktarı, ücretlere dönüştürülen sermaye parçasını çoğaltmaksızın artırabilir. Benzer biçimde, bu varsayımda, makineleri, vb. artırmaya da gerek kalmaz. (Kuşkusuz o zaman makineler daha çabuk aşınır, ama bu pek farketmez.) Artırılması gerekebilecek tek şey, tohum, vb. olarak ayrılan hammadde parçasıdır. Tek bir ülke ele alınırsa (dış ticaret hariç) artı-emeğin, hammaddesini tarımdan alan sanayilerde uygulama olasılığı olması için, önce tarıma uygulanması, geçerliliğini hâlâ korumaktadır. Bu hammaddelerin bir kısmı, kömür, demir, balık vb. (sonuncusu örneğin gübre olarak anılmıştır), kısacası, hayvan gübresi dışındaki tüm gübreler, yalnızca emek miktarı (emekçi sayısı aynı kalmak üzere) artırılarak elde edilebilir. Bu nedenle emekçi eksiği sözkonusu olmaz. Öte yandan, yukarda gösterildiği üzere, üretkenliği kaynağında artırmak, her zaman sermayenin birikimini değil, sermayenin yoğunlaştırılmasını ön koşul olarak gereksinir.[58] Ancak daha sonra her bir süreç ötekini tamamlar.〉

〈Fizyokratların *laissez faire*, *laissez passer* [bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler] görüşünü yani kısacası özgür rekabeti öğütlemelerinin nedeni, Adam Smith'in aşağıya aldığımız parçasında doğru olarak ifade edilmiştir:

> "Bu farklı iki grup insan" (kırsal kesim ve kent) "arasında gerçekleştirilen ticaret, eni-sonu, belli miktarda ham ürünle, belli miktarda mamul ürünün değişilmesinden ibarettir. İkinci ne kadar daha pahalı olursa, birinci o kadar ucuz olur; ve herhangi bir ülkede her ne ki, mamul ürünün fiyatını yükseltme eğilimini taşır, o, toprağın ham ürününün fiyatını düşürme, dolayısıyla tarımcının hevesini kırma eğilimini taşır."

Ama imalata ve dış ticarete konan türlü engeller ve sınırlamalar mamul metaları vb. daha pahalı hale getirir. *Ergo* [bu nedenle], vb.. (Smith [*agy*, s. 308], [Garnier], *agy*, s. 554-556.)⟩

*

||313| Smith'in "üretken" ve "üretken-olmayan emek" konusundaki ikinci görüşü —ya da öteki görüşüyle içiçe geçen görüş— işte bu çerçevede gelip şu noktaya dayanır: Birincisi *metaları* üreten emektir, ikincisi "herhangi bir meta" üretmeyen emektir. O, bu emeklerden bir türünün, ötekiyle aynı biçimde, *bir meta olduğunu* yadsımaz. Yukarıya bakınız:* "İkincinin emeği de ... bir değere sahiptir ve ödüllendirilmeyi, birincinin emeği gibi hakeder" (yani ekonomik açıdan olur; yoksa ne birinci için, ne ikinci için moral ya da başka bir görüş açısı sözkonusudur). Ne var ki meta kavramı, emeğin, kendi ürünü içinde kendini cisimleştirmesini, maddeleştirmesini, gerçekleştirmesini içerir. Emeğin kendisi, doğrudan görünüşü içinde, yaşayan varlığı içinde doğrudan bir meta olarak kavranamaz, yalnızca emek-gücü olarak kavranır; çalışma, bu gücün kendini geçici olarak dışa vurması, ifade etmesidir. Ücretli emeğin gerçek anlamda, yalnızca bu biçimde açıklanabilişi gibi, A. Smith "üretken-olmayan emeği", başından sonuna, "üretken-olmayan emekçiyi" üretmek için gereksinilen üretim maliyetiyle açıklar. Şu halde, bir *meta*, emekten farklı bir şey olarak düşünülmelidir. Ne var ki, metalar dünyası da iki büyük kategoriye ayrılmıştır:

bir yanda emek-gücü;

öte yanda, metaların kendileri.

Ancak, emeğin maddeleşmesi vb., A. Smith'in düşündüğü gibi İskoçvari bir biçimde anlaşılamaz. Metadan, emeğin maddeleşmesi olarak sözettiğimiz zaman —yani metanın değişim-değeri anlamında— bu yalnızca hayalî bir şeydir, yani metanın toplumsal varoluş biçimidir, metanın maddi gerçeğiyle ilişkisi yoktur; belli bir miktarda toplumsal emek ya da belli bir miktarda para olarak düşünülmüştür. Olabilir ki, sonucu olduğu emek, o metanın üzerinde herhangi bir iz bırakmamıştır. Mamul metalarda bu iz, hammaddeye verilen dış görünümde kalır. Tarımda, vb., her ne kadar metaya verilen biçim, örneğin buğday, öküz, insan emeğinin ürünü ise de ve gerçekten kuşaktan kuşağa aktarılan ve ürüne katılan emek ise de, bu, üründe kendini göstermez. Sınai emeğin öteki biçimlerinde, emeğin amacı, nesnenin biçimini değiştirmek değil, uzaysal

* Bkz: Bu kitabın 150. sayfası. *–Ed.*

konumunu değiştirmektir. Örneğin bir meta Çin'den İngiltere'ye vb. getirilirse, bu işin gerektirdiği emeğin izi, o nesnede görülmez (yalnızca ilgililer, onun bir İngiliz ürünü olmadığını anımsar, bilirler). İşte bu nedenle, emeğin metada somutlaşması, o yönde anlaşılmamalıdır. (Buradaki gizemselleştirme, toplumsal bir ilişkinin, bir nesne biçiminde ortaya çıkmasından kaynaklanır.)

Bununla birlikte, metanın geçmiş emek, maddeleşmiş emek olarak belirdiği de doğrudur; bu nedenledir ki, eğer bir nesne biçiminde ortaya çıkmayacaksa, yalnızca emek-gücünün kendisi biçiminde belirebilir; ama hiçbir zaman (yalnızca, pratikte aynı şey demek olan, ama önemi farklı ücret dereceleri belirlenişinde yatan dolaylı bir biçim dışında) doğrudan canlı emek olarak belirmez. Bundan ötürüdür ki, üretken emek, öyle bir emektir ki meta üretir ya da doğrudan emek-gücünün kendisini yetiştirir, geliştirir, yaşamını sürdürür ya da yeniden-üretir. A. Smith ikinci grubu, üretken emek kategorisinin dışında tutar; bunu keyfi biçimde, ama belli ölçüde bir doğru içgüdüyle yapar — çünkü bu kategoriyi dışlamasaydı, sel kapaklarını, üretken emek savında olan yapay istemlere açmış olurdu.

Öyleyse, emek-gücünün kendisini hesap dışı tuttuğumuz ölçüde, üretken emek metalar üreten, maddi ürünler üreten emektir; onun üretimi de belli miktarda emeğe ya da emek-zamanına malolmuştur. Bu maddi ürünler, nesne biçimini aldıkları zaman her türlü sanat ve bilim ürününü, kitapları, resimleri, heykelleri vb. içerirler. Ne var ki, buna ek olarak, emek ürünü "*a vendible commodity*" ["bir satılabilir meta"] anlamında *meta* olmalıdır, yani henüz başkalaşım döneminden geçmek durumunda, ilk biçiminde bir meta olmalıdır. (Bir imalatçı, eğer başka bir yerde başka birine yaptıramazsa, satmak için değil, ama bir kullanım-değeri olarak bizzat kullanmak üzere kendisi bir makine imal edebilir. Ama ondan sonra, o makineyi kendi değişmeyen sermayesinin bir parçası olarak kullanıp eskitir ve makinenin, yapımına katkıda bulunduğu ürün biçiminde o makineyi parça parça satabilir.)

||314| Belli bazı hizmetkarların emeği de aynı biçimde (potansiyel) *meta* biçimini ve hatta maddi nesne kabul edilen kullanım-değeri biçimini alabilir. Ama onlar üretken emek değildirler, çünkü "meta" değil, doğrudan "*kullanım-değerleri*" üretirler. Satın alanı ya da bizzat çalıştıranı için üretken olan emeğe —örneğin bir tiyatro girişimcisi için aktörün emeğine— gelince, onu satın alanın, o emeği halka bir meta biçimiyle değil, yalnızca bir eylem biçimiyle satabilmesi gerçeği, bu emeğin üretken-olmayan emek olduğunu gösterir.

Bu tür durumlar dışında, üretken emek *meta* üreten emektir, *üretken-olmayan emek* kişiye özel hizmetler üreten emektir. Birinci tür emek satılabilir bir nesnede temsil edilir; ikincisi hizmetin görüldüğü anda tüketilmelidir. Birincisi (emek-gücünü yaratan emek hariç) nesneler biçiminde varolan tüm maddi ve entelektüel zenginliği —et kadar kitap da— içerir; ikincisi, bireyin herhangi bir hayalî ya da gerçek gereksinimini karşılayan her tür emeği kapsar — bu gereksinimler, bireye, kendi iradesine karşın zorlanmış olsa bile.

Meta, burjuva zenginliğinin en temel biçimidir. "Üretken emeğin", "meta" üreten emek olarak açıklanması, işte bu bakış açısından, üretken emeği sermaye üreten emek olarak açıklayan görüşten çok daha temel bir görüşe uygun düşer.

Karşıtları, A. Smith'in birinci tanımını görmezden gelmişler, onun yerine, kaçınılmaz çelişkileri ve neden olduğu tutarsızlıkları göstererek, ikinci tanımı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Ve emeğin maddi içeriğinde, hele hele emeğin kendini, şu ya da bu biçimde *sürekli* bir üründe tespit etmesi zorunluğu üzerindeki ısrarları, saldırılarını daha da kolaylaştırmıştır. Bunun neden olduğu polemikleri biraz ilerde göreceğiz.

Ama önce bir nokta daha. A. Smith, fizyokrat sistemin büyük değerinin, ulusların zenginliğinin,

> "tüketilemez para zenginliğinde değil, ama toplum emeğinin yıldan yıla ürettiği, tüketimlik mallarda olduğunu" ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, s. 299], [Garnier], c. III, kitap IV, bölüm IX, s. 538)

göstermesinde olduğunu söyler.

Burada, A. Smith'in üretken emek konusundaki ikinci tanımının bir vargısını görüyoruz. Artı-değerin tanımı doğal olarak, değerin algılandığı biçime dayanmıştı. Bu nedenledir ki, moneter ve merkantil sistemlerde [değer —ç.] para olarak; fizyokratlarda toprağın ürünü olarak, tarımsal ürün olarak; ve en sonu A. Smith'te genelde *meta* olarak gösterilmişti. *Merkantilistler değeri* nasıl ki *yalnızca saf bir değer biçimine*, ürünün *kendini ortaya koyduğu* genel toplumsal emek biçimine, yani paraya indirgedilerse, *fizyokratlar*, *değerin özüne* değindikleri ölçüde, onu, *tümüyle yalnızca bir kullanım-değerine* (*maddeye, maddi öğeye*) *indirgemişlerdir*. A. Smith'te metanın her iki durumu —kullanım-değeri ve *değişim-değeri*— birleştirilmiştir; ve böylelikledir ki, kendini herhangi bir kullanım-değerinde herhangi bir yararlı üründe ortaya koyan her emek üretken olmuştur. Kendini üründe ortaya koyan şey üretken emektir demek, ürün belli bir miktar genel toplumsal emeğe eşittir demek-

le aynıdır. A. Smith fizyokratlara karşı çıkarak, ürünün değerini, burjuva zenginliğinin asıl temeli olarak yeniden yerli yerine koymuştur; ama öte yandan, değeri, merkantilistlere göründüğü saf, fantazi biçiminden —altın ve gümüş görünümünden— de yoksun bırakmıştır. Her meta *kendinde* paradır. Ama aynı zamanda, kabul edilmelidir ki, A. Smith de merkantilist bir "süregenliğe" —gerçekte tüketilmezliğe— kendini az ya da çok kaptırmıştır. Petty'deki bölümü (benim I. cildimde s. 109'da,[59] Petty'nin *Political Arithmetick*'inden yaptığım alıntıya bakınız) anımsayalım; orada zenginlik, bozulup yokolmazlık derecesine göre, aşağıyukarı süreklilik derecesine göre değerlendirilmiş ve sonunda, altınla gümüşe "yok olmayan" zenginlik olarak tüm öteki şeylerin üstünde yer verilmiştir.

Adolphe Blanqui (*Histoire de l'économie politique*, Brüksel 1839, s. 152) [Adam Smith için] şöyle der:

> "*Zenginlik* cephesini yalnızca maddi tözlerin içindeki değerlerle sınırlayarak, üretim kitabından, maddi olmayan sınırsız değerlerin tümünü, uygar ulusların *moral sermayesinin* kız evlatlarını silip atmıştır" vb..

[5. *Burjuva Ekonomi Politiğin Üretken Emek Tanımındaki Sıradanlık*]

Adam Smith'in üretken emekle üretken-olmayan emek ayrımına yöneltilen polemikler daha çok *dii minorum gentium* [daha küçük tanrılar] ile sınırlı kaldı (aralarındaki en önemli kişi Storch'du); ağırlığı olan hiçbir ekonomistin, —ekonomi politikte herhangi bir keşif yapmış olduğu söylenebilecek hiçbir kişinin— yapıtında böyle bir polemik yeralmadı. ||315| Bu polemikler, *second-rate fellows* [ikinci sınıf adamların] ve özellikle öğretmenvari derlemecilerin ve cep kitabı türünden özetler yazanların ve bir de bu alanda işlek kalemiyle sıradan yazılar yazan *dilettanti*'lerin [amatör meraklıların] merakıydı. Adam Smith'e karşı bu polemiklerin yöneltilmesinin nedeni şu aşağıdaki durumdu.

Sözümona "daha üst derece" emekçiler denen büyük kitle —devlet görevlileri, asker kişiler, sanatçılar, doktorlar, rahipler, yargıçlar, avukatlar, vb.— ki bunların bazıları üretken olmamakla kalmaz hatta özünde yıkıcıdır, ne var ki, bir yandan "maddi olmayan" metalarını satarak bir yandan da halka zorla kabul ettirerek "maddi" zenginliğin çok büyük bir kısmını nasıl ele geçireceklerini çok iyi bilirler; işte bu kitle, *ekonomik yönden buffons* [panayır canbazları] ve *menial servants* [hizmetçiler] ile aynı sınıfa sürgün edil-

meyi ve yalnızca tüketimden pay alan ve gerçek üreticilerin (ya da üretim öğelerinin) sırtından geçinen asalaklar olarak görünmeyi çok tatsız buldular. Bu, o zamana dek, başında bir hale taşıyan ve boşinana dayalı bir saygı gören işlevlere küfür etmekle birdi. Burjuvazinin *parvenu* [sonradan-görme] döneminde olduğu gibi, ekonomi politik de kendi klasik döneminde devlet mekanizmasına karşı, son derece haşin eleştirel bir tutum benimsemişti. Daha sonraki aşamada —pratikte de görüldüğü üzere— bir bölüğünü tümüyle üretken-olmayan bu sınıfların miras alınmış toplumsal kombinasyonunun, bizzat kendi örgütlenişinin gereği olduğunu, ondan kaynaklandığını idrak etti ve öğrendi.

Bu "üretken-olmayan emekçiler"in eğlence üretmedikleri ve satın alınmaları, üretim öğelerinin, kendi ücretlerini ya da kârlarını nasıl harcayacaklarına bağlı kaldığı ölçüde —ve bunun tersine bazı hastalıklar nedeniyle (doktorlar gibi), ruhsal zayıflıklar nedeniyle (rahipler gibi) ya da özel çıkarlarla ulusal çıkarlar arasındaki çatışmalar nedeniyle (devlet adamları, tüm hukukçular, polis ve askerler gibi) gerekli oldukları ya da kendilerini gerekli hale getirdikleri ölçüde— sanayi kapitalistleri ve işçi sınıfı tarafından olduğu gibi, A. Smith tarafından da zaman zaman ortaya çıkan üretim giderleri olarak, bu nedenle de en aza indirilerek en ucuz biçimde sağlanacak üretim giderleri olarak görüldüler. Burjuva toplum, feodal ya da mutlakiyetçi biçimine karşı savaşım verdiği her şeyi, kendi biçiminde yeniden-üretir. Bu nedenledir ki, her şeyden önce, bu topluma ve özellikle üst sınıflara dalkavukluk edenlerin ilk temel ödevi, bu "üretken-olmayan emekçiler" kesiminin bütün bütün asalak olanını bile teorik çerçevede yeniden ayakları üzerine kaldırmak ya da vazgeçilemez olan kesimin abartılı istemlerini haklı göstermektir. İdeologlar vb. sınıflarının *kapitalistlere bağımlılığı* gerçekte öne sürülmüştür.

Ama *ikinci olarak*, üretimin (maddi üretim sözkonusudur) öğelerinin bir kesimini, şu ya da bu grup ekonomist "üretken-olmayan" olarak ilan etmiştir. Örneğin sanayi sermayesini temsil eden ekonomistler arasında bazıları (Ricardo), toprak sahiplerini "üretken-olmayan" olarak ilan etmişlerdir. Başkaları (örneğin Carey) sözcüğün gerçek anlamında *commerçant*'ın [tüccarın] "üretken-olmayan" emekçi olduğunu ilan etmiştir. Hatta "kapitalistler"in kendilerinin bile üretken olmadığını ilan eden, ya da maddi zenginliğe yönelik istemlerini "ücretler"e yani "üretken işçi"nin ücretine indirgemenin yollarını arayan bir üçüncü grup çıkmıştır. Birçok entelektüel emekçi, bu kuşkuculuğu paylaşma eğilimi göstermiştir. İşte bu çerçevede, maddi üretimin öğeleri arasında doğ-

rudan yeralmayan tüm sınıfların "üretkenliği"ni tanımanın ve uzlaşmaya varmanın zamanı geldiğine inanılmıştır. Kuşkusuz bir uzlaşı, bir başkasını davet eder; gerçekten de *Fable of the Bees*'de[60] olduğu gibi, ekonomik görüş açısından, "üretken" görüş açısından bile, tüm bu "üretken-olmayan emekçileri"yle, burjuva dünyanın, dünyaların en iyisi olduğunun gösterilmesi gerekmiştir. "Üretken-olmayan emekçiler", genelde "*fruges consumere nati*"* olan sınıfların ya da toprak sahipleri gibi hiçbir iş yapmayan üretim öğelerinin üretkenliğine dair eleştirel gözlemler öne sürmeye başlayınca, bu uzlaşı daha da gerekli hale gelmiştir. *Hiçbir şey yapmayanlar* ile onların *asalaklarına* bu evrensel sistemlerin en iyisi içinde bir yer bulmak gerekmiştir.

Üçüncüsü: Sermayenin egemenliği genişledikçe, ve gerçekte maddi zenginlik üretimiyle doğrudan bağlantılı olmayan üretim alanları giderek sermayeye daha bağımlı hale geldikçe —özellikle pozitif bilim (doğa bilimleri) maddi üretime hizmet için sermayenin emri altına alındıkça— ||316| ekonomi politiğin dalkavuk *underlings*'i [astları], maddi zenginlik üretimiyle "bağlantısı"nı göstererek, maddi zenginliğe doğru bir araç olduğunu göstererek her faaliyet alanını yüceltmeyi ve haklı çıkarmayı kendi görevleri bilmişlerdir; herkesi "birincil" anlamda, sermayenin hizmetinde çalışarak, kapitalisti şu ya da bu biçimde zengin etmeye yararı dokunan emekçi olarak "üretken emekçi" haline getirmişler ve onurlandırmışlardır.

Bu alanda, "*üretken-olmayan* emekçiler"in ve su katılmamış asalakların yararını ve gerekirliğini doğrudan savunan Malthus gibiler bile yeğlenir olmuştur.

[6. *Smith'in Üretken Emek Üzerine Görüşlerini Savunanlar. Konunun Tarihçesi*]

[(*a*) *İlk Görüşü Savunanlar*: *Ricardo, Sismondi*]

Bu konuda Germain Garnier'nin (Smith çevirmeni), Lauderdale lordunun, Brougham'ın, Say'nin, Storch'un ve daha sonra Senior'un ve Rossi'nin budalalıklarını incelemek, zahmete değmez. Burada yalnızca birkaç karakteristik parçayı anacağız. Ama önce Ricardo'dan bir parça; bu parçada o, artı-değer (kâr ve rant) sahiplerinin, bunu, "üretken emekçiler"in ürettiği lüks ürünlere harcamaktansa "üretken-olmayan işçiler" (örneğin hizmetçiler) için harcamalarının "üretken emekçiler"in daha çok yararına olduğunu

* "Meyveleri dermek üzere doğmuş" (Horace). –*Ed.*

gösteriyor.

⟨*Sismondi, Nouveaux principes*, c. I, s. 148, Smith'in yaptığı doğru sınıflamayı (Ricardo'nun yaptığı gibi) kabul ediyor: Üretken olan ve üretken-olmayan sınıflar arasındaki gerçek ayrım şu:

"Biri, kendi emeğini her zaman bir ulusun sermayesine karşılık değişir; öteki bunu ulusal kazancın bir bölümüne karşı yapar."

Sismondi —aynı biçimde Adam Smith'i izleyerek— artı-değer üzerine şöyle diyor:

"Emekçinin, gündelik emeğiyle, gündelik giderlerinden çok daha fazlasını üretmiş olmasına karşın, toprak sahibiyle ve kapitalistle paylaştıktan sonra, ona kalan, geçimi için kesinlikle gerekli olanın nadiren üstündedir." (Sismondi, *Nouveaux principes*, vb. c. I, s. 87.)

Ricardo da şöyle diyor:

"Eğer bir toprak sahibi ya da kapitalist, gelirini eski bir baron gibi, çok sayıda uşak ve hizmetçi çalıştırmak için kullanırsa, pahalı mobilyalar, değerli kumaşlar, yaylı arabalar, atlar ya da başka herhangi lüks maddeler için harcadığından daha fazla sayıda kişiye iş olanağı sağlamış olacaktır. Her iki durumda net gelir de brüt gelir de aynı olacaktır; ama birinci durumda gelir farklı metalarda gerçekleştirilecektir. Eğer gelirim 10.000 lira idiyse, onu güzel kumaşlara ve pahalı mobilyaya, vb., vb. için mi harcadığıma ya da aynı değerde bir miktar yiyecek ve giysiye mi harcadığıma bakılmaksızın yaklaşık aynı miktarda üretken emek çalıştırılmış olurdu. Ama geliri birinci grup metalar için harcadığım zaman, bunun *sonucu olarak* daha fazla emek çalıştırılmazdı: — ben mobilyalarımın ve güzel kumaşlarımın keyfini çıkarabilirdim ama, hepsi o kadar; ama gelirimi yiyecek ve giysiye harcasaydım ve gönlüm hizmetçiler çalıştırmayı arzu etseydi, 10.000 liralık gelirimle çalıştıracağım kişiler ya da o paranın satın alacağı yiyecek ve giysi, *emekçiye olan daha önceki talebe eklenirdi*; ve bu eklenti, gelirimi öyle harcama yolunu seçtiğim için ortaya çıkardı. Öyleyse emekçiler *emeğe* yönelik *talep* olmasında yararları bulunduğuna göre, olabildiği kadar fazla miktarda gelirin lüks maddelerden kaydırılarak hizmetçilerin çalıştırılmasında kullanılmasını doğal olarak istiyor olmalıdırlar. ([David] Ricardo, [*On the*] *Principles* [*of Political Economy, and Taxation*] üçüncü baskı, [Londra] 1821, s. 475-476.)

[(*b*) *Üretken Emek ile Üretken-Olmayan Emek Arasında Daha Önceki Ayrım Çabaları* (*D'Avenant, Petty*)]

D'Avenant, eski bir istatistikçi olan Gregory King'den *Scheme of the Income and Expense of the Several Families of England, calculated for the year 1688* [*İngiltere'de Çok Sayıda Ailenin 1688 Yılı İçin Hesaplanan Gelir ve Harcama Planı*] başlıklı bir listeyi alıntı-

lıyor. Bu listede allame King, tüm ulusu iki sınıfa ayırıyor: "Krallığın Zenginliğini *Artıranlar* — 2.675.520 kişi", ve "Krallığın Zenginliğini *Azaltanlar* — 2.825.000"; demek ki birinciler "üretken" sınıf, ikinciler "üretken-olmayan". "*Üretken*" sınıf, lordlardan, baronetlerden, şövalyelerden, silahtarlardan, beyefendilerden, makam ve mevki sahiplerinden, dış ticaret yapan tüccarlardan, hukuk adamlarından, dinadamlarından, toprak sahiplerinden, çiftçilerden, liberal sanatlarda ve bilimde çalışanlardan, mağaza sahiplerinden ve perakende ticaret yapanlardan, zanaatçılardan ve esnaftan, deniz ve kara ordusu subaylarından oluşuyor. Bunların karşısındaki "*üretken-olmayan*" sınıf şunlardan oluşuyor: gemi tayfaları, emekçiler, yanaşmalar (bunlar tarım emekçileri, ve imalat sanayisindeki gündelikçiler), rençberler (ki bunlar D'Avenant'ın zamanında bile toplam İngiltere nüfusunun beşte biriydiler), ||317| erat, yoksullar, çingeneler, hırsızlar, dilenciler ve genel olarak serseri başıboş takımı. D'Avenant, bilgiç King'in hazırladığı bu rütbeler listesini şöyle açıklıyor:

> "Bununla onun kastettiği şey, Halkın, Topraktan, Sanattan ve Sanayiden Birinci Sınıf olan kısmı kendi geçimlerini sağlarlar ve her yıl ulusun Genel Sermayesine bir şeyler katarlar; ve bunun yanısıra kendi fazla kazançlarından her yıl başkalarının geçimini sağlamaya katkıda bulunurlar. İkinci Sınıftan olanların bazıları, çalışarak geçimlerini kısmen sağlarlar [...] ama geri kalanlar, çoğu bunların karıları ve çocukları olmak üzere [...] başkalarının kesesinden beslenirler; ve ulusun genel sermayesine eklenebilecek olan onca şeyi tükettikleri için yıl yıl kamuya yük olurlar." (D'Avenant, *An Essay upon the Probable Methods of Making a People Gainers in the Ballance of Trade* [*Ticaret Dengesinde Bir Ulusu Kazançlı Yapmanın Olası Yöntemleri Üzerine Bir Deneme*], Londra 1699, s. 50.)

Bunun yanısıra D'Avenant'dan alınan aşağıdaki parça, merkantilistlerin artı-değer konusundaki karakteristik görüşüdür:

> "... İngiltere'yi zengin yapacak olan şey, kendi ürünümüzün ihracıdır; ticaret dengesinde kazançlı olmamız için kendi ürünümüzü sunmalıyız, kendi tüketimimiz için gereksindiğimiz yabancı yetiştirmesi olan nesneleri ya bir miktar altın-gümüş *fazlasıyla* ya da başka ülkelere satacağımız mallarla almalıyız; o *fazlalık, bir ulusun ticaret yoluyla elde ettiği kârdır* ve ihracat yapan halkın doğal tutumluluğuna göre, çok ya da az olur" (Hollandalılar tutumludur ama İngilizler değil — *agy*, s. 46-47) "ya da düşük işçilik ve imalat bedelinden dolayı metayı ucuza, *dış pazarlarda onun altında bir fiyattan satılamayacak bir fiyata* üretebilirler." (D'Avenant, *agy*, s. 45-46.)
>
> ("... ülke içinde tüketilen şey, birinin kaybı, bir başkasının kazancıdır ve genel olarak ulus bundan ötürü daha zengin olmaz; ama

tüm dış tüketim açık ve kesin bir kârdır." (*An Essay on the East-India Trade* [*Doğu Hindistan Ticareti Üzerine bir Deneme*] vb., Londra 1697.)— [D'Avenant'ın *Discourses on the Publick Revenues and on the Trade of England* [*Kamu Gelirleri ve İngiltere'nin Ticareti Üzerine Tezler*], bölüm II, Londra 1698, s. 31.])

⟨D'Avenant'ın savunmaya çalıştığı[61] bir başka çalışmasına *ek olarak basılan* bu çalışması McCulloch'un alıntı yaptığı *Considerations on the East-India Trade* [*Doğu Hindistan Ticareti Üzerine Düşünceler*], 1701'den farklıdır.⟩

Bu arada yeri gelmişken söyleyelim, bu merkantilistlerin, daha sonraları, sıradan Serbest Ticaretçiler tarafından gösterilmek istendikleri kadar budala oldukları sanılmamalıdır. D'Avenant, *Discourses on the Publick Revenues and on the Trade of England*, vb. Londra 1698'in ikinci cildinde, başka şeylerin yanısıra şunları yazar:

> "Altın ve gümüş gerçekten de ticaretin ölçüsüdür, ancak tüm uluslarda bunun kaynağı ve başlangıcı, ülkenin doğal ya da yapay ürünüdür; yani toprağının ya da emeğinin ve sanayisinin ürettikleridir. Ve bu o kadar doğrudur ki, bir ulusun, herhangi bir raslantı eseri, tek kuruşu olmadığı varsayılsa bile, gene de eğer halkı sayıca kabarıksa, çalışkansa, alışverişte ustaysa, denizcilikte yetenekliyse, iyi limanları varsa, çeşitli metalar için verimli bir toprağa sahipse böyle bir halk ticaret yapacaktır [...] ve kendi aralarında çabucak çok miktarda altın ve gümüş sahibi olacaklardır: Demek ki, bir ülkenin gerçek ve etkin zenginlikleri o ülkenin yerli ürünüdür." (s. 15.) "Altın ve gümüş, bir ulusun tek hazinesi ya da zenginliğidir demeyi haketmekten öylesine uzaktırlar ki, [...] ülkeler birbirleriyle para aracılığıyla iş görmeye ne kadar yatkınsalar, insanlar da ancak o kadar yatkındır. ..." (s. 16.) "Anladığımız kadarıyla, Prensi ve genel halk kitlelerini geçindiren şeye zenginlik diyebilmek için, o şey bol, kolay ve güvenli olmalıdır. Biz hazine diye ona itibar ederiz ki, altın ve gümüş olmaktan çıkarılır, insanın kullanımı için, yapılara ve ülkenin geliştirilmesine dönüştürülür. Ayrıca bu madenlere *çevrilebilir* olan başka şeyler, toprağın ürünleri, imalat, yabancı ürünler ve deniz taşımacılığı gücü ... hatta bozulabilir türden maddeler, altına ve gümüşe *çevrilmemiş* olduğu halde çevrilebilir türden ise, bir ulusun zenginlikleri sayılabilir; ve inanıyoruz ki, bu yalnızca iki insan arasında değil [...] bir ulusla öteki ulus arasında da geçerli ve doğrudur." (s. 60-61.) "Siyasal gövdenin midesi olarak alelade halk [...], bu mide", İspanya'da alıp hazmetmesi gerekirken, parayı kabul etmedi ||318| ve özümsemeyi başaramadı. ... "Altın ve gümüşün özümsenebileceği ve dağıtılabileceği ve siyasal gövde için de besleyici olabileceği araçlar yalnızca ticaret ve imalattır." (s. 62-63.)

Ayrıca, Petty de *üretken emekçiler* yaklaşımına sahipti (gerçi o bunlar arasına askerleri de katıyordu):

"Çiftçiler, denizadamları, askerler, zanaatçılar ve tüccar, ortak herhangi bir zenginliğin temel direkleridir; tüm öteki büyük meslekler bunların *zayıflığından ve başarısızlığından doğup ortaya çıkar*; şimdi denizadamı, bu dörtten üçüdür" (seyrüseferci, tüccar, asker). [William Petty], *Political Arithmetick* vb. [*Sevaral Essays in Political Arithmetick*'ten] Londra 1699, s. 177.) "... denizadamının emeği ve gemilerin hamulesi, her zaman ihraç edilen bir meta yapısındadır; ithal edilenin üstünde, bundan artakalanı ülkeye para, vb. getirir." (s. 179.)

Petty, bununla ilgili olarak işbölümünün yararlarını da açıklar:

"Deniz ticaretine komuta edenler, başkalarının daha yüksek (daha pahalı) taşıma ücretiyle yaptığı kârın daha fazlasını daha düşük taşıma ücretiyle sağlarlar. Kumaş için taşıma ücreti, şuna ya da buna göre daha ucuz olmalıdır, vb.; işte bu nedenledir ki, deniz ticaretine komuta edenler," farklı amaçlar için farklı gemiler yapabilirler; "dalgalı denizler için bir tür gemi, iç sular ve nehirler için başka tür gemi ... savaş için bir tür gemi ... yük için bir başka tür gemi", vb.. Ve işte bu, "Hollandalıların komşularına göre neden daha az taşıma ücretiyle yük taşıyabildiklerinin, birçok nedeninden biridir; çünkü onlar, her farklı tür ticaret için belli bir tür gemiye sahiptirler."* (*agy*, s. 179-180.)

Şu alıntıda da Petty, tam Adam Smith'vari ses veriyor:

"*Uluslar topluluğunda, hiçbir maddi* nesne üretmeyen, ya da gerçek faydası ve değeri olmayan nesneler üreten" işlerle uğraşanlara [para] vermek üzere sanayicilerden vb. vergi alınırsa, [bu vergiler – ç.] "insan aklının esenlendirilmesi ve tazelenmesinden öteye geçmeyecek biçimde ve insanı daha nitelikli daha yatkın hale getirmek için ılımlı biçimde kullanılmadığı takdirde, kamunun zenginliğini azaltacaktır." (*agy*, s. 198.) Sınai işler için ne kadar insana gereksinim olduğu hesaplandıktan sonra,"geri kalanlar [...] güven içinde ve uluslar topluluğuna olası bir zarar getirmeksizin sanatlarda, eğlence ve süsleme işlerinde çalıştırılabilir; *bunların en önemlisi, doğa bilgisini geliştirmektir*." (*agy*, s. 199.) İmalatta tarımdan, meta alışverişinde imalattan daha fazla kazanç vardır. ..." (*agy*, s. 172.) "... bir denizadamı, gerçekte üç çiftçidir. ..." (s. 178.) | VII-318| |

*

| | VIII-346| *Petty, Artı-Değer*. Petty'nin yazılarından birinde, her ne kadar yalnızca rant biçiminde ele aldıysa da artı-değerin doğasını sezinlediği görülür. Bu parça, özellikle gümüşün ve buğdayın göreli değerini, her birinin aynı emek-zamanı içinde üretilebilinen göreli miktarlarıyla belirlendiği aşağıdaki alıntıyla yanyana

* Bu parça Almancaya Marx tarafından biraz kısaltılarak çevrilmiştir. –*Ed.*

getirildiği zaman.

"Eğer bir insan Peru'da topraktan çıkarılmış bir ons gümüşü, bir buşel buğdayı üretebildiği süre içinde Londra'ya getirebilirse, o zaman, biri ötekinin doğal fiyatıdır; şimdi yeni ve daha kolay bir maden nedeniyle, bir insan; eski madendeki kadar kolaylıkla iki ons gümüş elde edebilirse, *cæteris paribus* [başka şeyler aynı kalmak koşuluyla] eskiden beş şilin olan bir buşel buğday bu kez on şilin fiyatında olacaktır."

"... diyelim yüz kişi on yıl süreyle buğday üretsin ve aynı sayıda kişi de aynı süre gümüş çıkarsın; ben derim ki, net gümüş hasılatı net buğday hasılatının fiyatıdır; ve birinin belli bir oranı, ötekinin belli bir oranının fiyatıdır."

"Yüz kişinin yapabileceği aynı çalışmayı, iki yüz çiftçi yerine getirdiği zaman buğday fiyatı katlanacaktır. ..." ([William Petty], *On Taxes and Contributions*, 1662) (1679 baskısında s. 32, 24, 67.)

Yukarıda andığım parçalar da şöyle:

"... başka meslekler ve sanat yapıtları yapımı arttıkça, tarımcılık gerileyecektir; çünkü aksi halde tarımcıların ücretinin artması ve *bunun sonucu olarak da* toprak kirasının düşmesi gerekecektir." (s. 193.)

"... eğer İngiltere'de ticaret ve imalat artarsa, eğer insanların eskisine göre daha çoğu bu işlere girerlerse ve buğdayın fiyatı çiftçilerin sayıca daha çok ticaret adamları sayısının daha az olduğu zamana göre yükselmezse, bundan çıkacak sonuç ... toprak kirasının düşmesi gerektiğidir: Örneğin, bir buşel buğdayın fiyatının 5 şilin ya da 60 peni olduğunu varsayalım; o buğdayın yetiştirildiği yerde toprak kirası her üç desteden biriyse" (yani parça ya da pay ise), "o zaman 60 peniden 20 penisi toprak için, 40 penisi çiftçi için; ama çiftçinin ücreti *per diem* [yevmiye] sekizde-bir oranında artarsa ya da 8 peniden 9 peniye çıkarsa, o zaman çiftçinin bir buşel buğdaydaki payı 40 peniden 45 peniye çıkar; bunun sonucu olarak da toprak kirasının 20 peniden 15 peniye düşmesi gerekir; *buğday fiyatının aynı kaldığını* varsayıyoruz; *çünkü fiyatı artıramıyoruz*; çünkü buna teşebbüs edersek ||347| buğday (Hollanda'ya olduğu gibi) bize de başka ülkelerden, çiftçilik koşullarının değişmediği yerlerden getirilebilir." ([William Petty], *Political Arithmetick* [*Several Essays in Political Arithmetick*'ten, Londra 1699, s. 193-194.) | VII-347||

*

||VIII-364| ⟨*Petty.* Genel olarak rantın artı-değer olarak, net ürün olarak işlendiği aşağıdaki parçalar, gene Petty'den yukarıda alıntılanan parçayla karşılaştırılmalıdır:

"Varsayalım ki bir insan, belli bir toprak parçasında o toprağın gerektirdiği ölçülerle çiftçilik yapıyor; kendi elleriyle ekim yapıyor, yani kazıyor, sürüyor, kesek kırıyor, otları ayıklıyor, ürünü biçiyor, eve taşıyor, buğdayı harmanlıyor, savurup tanelerini ayırıyor [...]. Ben derim ki, bu adam elde ettiği hasattan tohumluğu çıkardıktan ve ayrıca kendisinin yiyeceğinden ve giysi ve başka doğal gereksinimleri karşılığı başkalarına verdiği miktardan sonra geriye kalan buğday, o yıl için, toprağın gerçek ve doğal kirasıdır; ve yedi yılın *ortalaması*, ya da daha doğrusu bir kıtlık yılıyla bir bolluk yılı arasındaki dönem içinde kalan yılların ortalaması, buğdaydaki alelade toprak kirasını verir. Ancak, buna ek ve bağlantılı olan bir başka soru, bu buğdayın ya da kiranın ne kadar *İngiliz* parası ettiğidir; yanıtım şu: bir başka adamın tek başına, kendi hesabına çalıştığı zaman, aynı süre içinde, giderlerinin dışında elde ettiği kadar paradır; yani şöyle: diyelim ki bir adam gümüş bulunan bir ülkeye gitse, toprağı kazsa, gümüşü çıkarıp arıtsa, öteki adamın buğday ektiği ülkeye getirse, madeni para haline dönüştürse, vb., bu aynı adamın gümüş üzerinde çalışırken gerekli geçim araçları, gıda vb. sağlaması, giyinmesi vb. hesaba katılınca, derim ki, birinin elindeki gümüş, ötekinin elindeki buğdaya eşit değerde görülmelidir." (*Traité des taxes*,[62] s. 23-24.) [William Petty, *A Treatise of Taxes and Contributions* ... Londra 1662, s. 23-24. Marx parçayı, Charles Ganilh'in *Des Système d'économie politique*. c. III, Paris 1821, s. 36-37'den alıntılıyor.]〉| VIII-364||

[(*c*) *John Stuart Mill: Üretken Emek Konusunda Smith'in İkinci Görüşünün Yandaşı*]

||VII-318| John Stuart Mill de, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, Londra 1844, üretken emek ile üretken-olmayan emek konusuyla uğraştı; ne var ki, emek-gücü üreten emeğin de üretken olduğu noktası dışında Smith'in (ikinci) tanımına gerçekte hiçbir şey katmadı.

"*Kullanılıp tadı çıkarılabilecek kaynaklar*, birbirine eklenip biriktirilebilir; zevkin kendisi biriktirilemez. Bir ülkenin zenginliği, maddi olsun olmasın, o ülkedeki sürekli tadı çıkarılabilecek kaynakların toplamından ibarettir; ve bu sürekli kaynakları korumayı ve artırmayı amaçlayan emek ya da harcama, bizim düşüncemize göre, *üretken* diye adlandırılmalıdır." (*agy*, s. 82.) "Döner çıkrık makinesini yapan makine ustası üretken çalışırsa, iplikçi de işini öğrenirken üretken çalışırsa, ve her ikisi de üretken biçimde tüketirlerse, yani ülkedeki tüketim, kendine denk olandan daha eksik değil, daha fazla yeni kaynak yaratımı sonucunu verdiyse, ülkedeki sürekli keyif kaynakları toplamını azaltmaz artırır." (*agy*, s. 83.)

*

Şimdi de üretken emek ve üretken-olmayan emek konusunda Adam Smith'e karşı yazılan saçmaları kısaca gözden geçirelim.

[7] *Germain Garnier. [Smith'in ve Fizyokratların Ortaya Koyduğu Numaraların Sıradanlaştırılması]*

||319| Beşinci cilt [Garnier'nin] Smith'ten yaptığı *Wealth of Nations* (Paris 1802) çevirisine ilişkin notlar[ı içeriyor].

"Üretken emek" kavramının en yüce anlamında Garnier fizyokratların görüşünü paylaşıyor; ama kavramı bir ölçüde hafifletiyor. Smith'in "üretken emek, bu emeğin harcanışından sonra hiç değilse bir süre mevcut olan belli satılabilir bir metada kendini gerçekleştirmiş emektir" görüşüne ([Garnier], *agy*, c. V. s. 169)[63] Garnier karşı duruyor. |VII-319||

[*(a) Sermaye Karşılığı Değişilen Emeğin, Gelir Karşılığı Değişilen Emekle Karıştırılması. Toplam Sermayenin Tüketiciden Sağlanan Gelirle Yenilendiği Yolundaki Yanlış Yaklaşım*]

||VIII-347| (*Germain Garnier*). Adam Smith'e karşı çeşitli savlar öne sürüyor (bunlar daha sonraki bazı yazarlarca da yinelenmiştir).

Birincisi.

> "Bu ayrım, varolmayan bir farklılığa dayandırıldığı ölçüde yanlıştır. Yazarın *üretken* sözcüğünü kullandığı anlamda *her türlü emek üretkendir.* Bu iki sınıftan birinin emeği kadar ötekinin emeği de karşılığında bir ödeme yapan kişi için bir tür zevk, meta ya da yarar üretmekte eşittir; aksi halde bu emek ücret elde edemezdi." (*agy*, s. 171.)

⟨Öyleyse üretkendir, çünkü bir kullanım-değeri üretmekte ve satılmaktadır; bir değişim-değeri vardır, öyleyse kendisi bir metadır.⟩

Bu görüşü geliştirirken Garnier, gözler önünde canlandırdığı örnekler verir; o örneklerde "üretken-olmayan emekçiler" *aynı şeyi yaparlar*, aynı kullanım-değerini ya da "üretken" olanın ürettiği aynı kulanım-değerini üretirler. Örneğin:

> "Benim hizmetimde olan, ocağımdaki ateşi yakan, saçlarımı tarayan, giysilerimi ve mobilyamı temizleyen ve düzenli tutan, yemeğimi hazırlayan, vb. uşağın yaptığı işler ile, müşterilerinin çamaşırlarını temizleyen ya da diken çamaşırcı kadının ya da gündelikçi terzinin gördüğü işlerin türü *kesinlikle aynıdır*; ... yemek yemek üzere kendisine gelecek kişiler için yiyecek hazırlayan lokantacının, aşevi sahibinin ya da meyhanecinin; hemen hizmet veren berberin ya da

kuaförün" (ne var ki Adam Smith, bunları, hizmetçiler gibi pek de üretken işçilerden saymıyor) "ve son olarak onarım ve yineleme işi için çağrıldıklarında gelen ve gelirleri, yeni yapılar kadar böyle basit onarım ve bakım işlerine bağlı olan sıvacı, fayansçı, marangoz, camcı, sobacı [...] ve birçok yapı işçisinin gördüğü işler kesinlikle aynı türdendir." [*agy*, s. 171-172.]

(Adam Smith hiçbir satırında, kendini az ya da çok sürekli bir nesnede sabitleştiren emeğin, onarımlarda, yeni şeyler yapmakta olduğu kadar iyi olamayacağını öne sürmüyor.)

"Bir tür emek, bakım işinde, üretimdekinden daha azdır; amacı, üzerinde harcandığı nesneleri, onların değerine değer katmaktan çok, bozulmaktan alakoymaktır. Hizmetçiler dahil, tüm bu emekçiler *kendilerine ödeme yapan kişiyi, eşyasını bakıp korumaktan kurtarırlar*." [*agy*, s. 172.]

(Şu halde, onlar, değeri daha doğrusu kullanım-değerini bakıp koruyan makinalar olarak görülebilirler. *Destutt de Tracy* de bu emek harcamaktan "kurtarma" görüşünü vurgular. Daha aşağıya bakınız. Birinin üretken-olmayan emeği, başka birini *üretken-olmayan emeğini* harcamaktan kurtararak üretken hale gelmez. İkisinden biri bu işi görür. Adam Smith'in üretken emek dediği şeyin bir kısmı —ama yalnızca bir kısmı, nesneleri tüketmek için kesinlikle zorunlu olan, deyim yerindeyse *tüketimin maliyetine* dahil olan bir bölüğü (üstelik o zaman da yalnızca üretken bir işçinin emeğinden tasarruf sağlıyorsa)— işbölümü nedeniyle gerekli hale gelir. Adam Smith bu "işbölümünü" yadsımıyor. Eğer herkes üretken emek ve üretken-olmayan emek harcamak zorunda olsaydı ve bu iki tür emek iki kişi arasında bölüştürüldüğü zaman, her ikisinin performansı da daha iyi olsaydı, Adam Smith'e göre, bu durum, bu emeklerden birinin üretken olduğu, ötekinin olmadığı gerçeğini değiştirmezdi.)

"İşte onlar bu nedenle ve yalnızca bu nedenle çalışırlar" (bir kişiyi, kendi bakımını sağlamak üzere emek harcamaktan kurtarmak için, ona on kişinin bakması — emekten "tasarruf"un garip bir biçimi; kaldı ki bu türden "üretken-olmayan emeği" çoğu zaman hiçbir iş yapmayanlar kullanır); "şu halde ya hepsi *üretkendir*, ya da hiçbiri üretken değildir." (*agy*, s. 172.)

||348| *İkincisi*. Bir Fransız *ponts et chausées*'yi [köprüleri ve yolları*] unutamaz. Niçin, diye sorar,

"ticarette ya da üretimde çalışan özel bir şirketin yöneticisinin ya da denetmeninin emeği" üretken oluyor da "karayollarının, su kanallarının, limanların, ticari girişimleri canlandıracak önemli araç-

* Fransa'da "köprüler ve yollar" ile Ulaştırma Bakanlığı kastediliyor. —ç.

ların ve paranın iyi durumda olmasını gözeten, ulaşımın ve haberleşmenin güvenlik içinde olmasını gözeten, anlaşmaları vb. uygulayan ve hakçası *büyük toplumsal imalatın denetmeni* olarak görülebilecek olan devlet görevlisinin emeği neden, *üretken-olmayan* emek sayılıyor? O da kesinlikle aynı türde olan emek, üstelik daha geniş çaplı bir emek." (s. 172-173.)

Kişi *satılabilir* maddi nesnelerin üretimine (ya da korunmasına ve yeniden-üretilmesine) katıldığı ölçüde, bunlar devletin elinde değillerse, Smith bu kişinin emeğini "üretken" diye kabul edebilir. "Büyük toplumsal imalatın denetmenleri" ise yalnızca ve yalnızca Fransız yaratımıdır.

Üçüncüsü. Burada Garnier "moral bir değerlendirme"ye kayıyor. "Niye benim koku duygumu okşayan parfüm imalatçısı" üretken oluyor da "kulağımı hoşnut eden" müzisyen üretken olmuyor? (s. 173.) Buna Smith'in yanıtı şu olurdu: Çünkü birincisi maddi bir ürün sağlıyor, ikincisi sağlamıyor. Bu iki kişinin morali ve "hüneri"nin yapılan ayrımla herhangi bir ilgisi yok.

Dördüncüsü. "Keman yapımcısının, org yapımcısının, müzikle ilgili ticaret yapanın, teksinyenin, vb." üretken olmasına karşılık, bütün bu emeklerin yalnızca "hazırlığı" olduğu mesleklerin üretken olmaması bir çelişki değil mi?

> "Bütün bunların, *emekleri, aynı türden bir tüketimi* son amaç olarak alıyor. Bazılarının amaçladığı sonuç, toplumun emek *ürünleri* arasında sayılmayı haketmiyorsa, insan, *bu sonucu elde etmenin aracı* olan şeyi neden daha gözetir biçimde davransın?" (*agy*, s. 173.)

Bu mantığa göre, tahıl yiyen biri, onu üreten kadar üretkendir. Tahıl hangi amaçla üretiliyor? Yemek amacıyla. Peki yeme emeği üretken değilse, tahıl ekimi, yalnızca bu amacı elde etmenin bir aracı olduğuna göre, o ekim neden üretken olsun? Kaldı ki yiyen adam beyin üretir, adale üretir vb.; peki bunlar arpa ya da buğday kadar değerli ürünler değil mi? — İnsanlığın öfkeli bir dostu A. Smith'e bunu sorabilir.

Her şeyden önce A. Smith, üretken-olmayan emekçinin şu ya da bu tür bir ürün ürettiğini yadsımaz. Aksi halde o zaten bir emekçi olmazdı. İkincisi, ilaç reçetesini yazan doktorun üretken bir emekçi olmaması, ama o ilacı hazırlayan eczacı kalfasının olması garip görünebilir. Bunun gibi bir kemanı yapan yapımcı [üretken emekçi —ç.] ama kemanı çalan müzisyen değil. Ama bu yalnızca şunu gösterir ki, "üretken emekçiler", üretken-olmayan emekçilerin üretiminin yalnızca bir aracı olmaktan başka amacı olmayan ürünler üretirler. Ama bundan da şaşırtıcı olanı şudur: Kim ne derse desin, kim ne yaparsa yapsın, tüm üretken emekçiler, ilkin

üretken-olmayan emekçiler için ödeme araçlarını, ikinci olarak da *herhangi bir emek harcamayan* kişiler tarafından tüketilen ürünleri üretirler.

Tüm bu yorumlardan II numaralı olanı, *ponts et chaussées*'lerini unutamayan Fransızınkidir; III numara gelir morale dayanır; IV numara ya tüketim, üretim kadar üretkendir gibi bir aptallığı içerir (ki bu birinin ürettiği bir başkasının tükettiği burjuva toplumda doğru değildir) ya da bir kısım üretken emek, yalnızca üretken-olmayan emek için malzeme üretir demektir ki, A. Smith bunu hiçbir satırında yadsımaz. Yalnızca I numara, A. Smith'in ikinci tanımıyla *aynı* tür emeği ||349| üretken olan ve üretken-olmayan emek olarak adlandırdığı —ya da kendi tanımına göre "üretken-olmayan" emeğin göreli olarak küçük bir parçasını *üretken* diye adlandırması gerektiği biçimindeki— doğru noktayı kapsar; bu çerçevede bu nokta, *ayrıma* karşı değildir, ama ayrım adı altındaki *sınıflamaya* ya da *ayrımın uygulanışına* karşıdır. Tüm bu yorumları yaptıktan sonra *studiosus* [allame] Garnier, sonunda sadede gelir:

> "Smith'in varsaydığı iki sınıf [...] arasında, öyle görünüyor ki, gözlemlenebilecek tek genel fark, onun *üretken* dediği sınıfta, *nesneyi yapanla onu tüketen kişi arasında bir aracı kişinin olduğu ya da her zaman olabileceğidir;* buna karşılık, onun *üretken-olmayan* dediği *emekte herhangi bir aracı olamaz, emekçi ile tüketici arasındaki ilişki zorunlu olarak doğrudan ve aracısızdır.* Apaçık ortadadır ki, bir doktorun deneyimini, bir cerrahın hünerini, bir avukatın bilgisini, bir müzisyenin ya da aktörün yeteneğini ya da en sonu bir hizmetçinin hizmetini kullanan kişiyle bu kiralanmış farklı ücretliler arasında tam da işlerini yaptıkları anda, *zorunlu olarak* doğrudan ve aracısız bir ilişki vardır; buna karşılık öteki sınıfı oluşturan mesleklerde, *tüketilecek şey maddi ve elle tutulabilir türden olduğu için*, onu yapan kişinin elinden çıktıktan sonra, tüketiciye ulaşmadan önce, *birçok aracı değişime konu olabilir.*" (s. 174.)

Bu son sözleriyle Garnier, kendisine karşın, Smith'in birinci ayrımı (sermaye karşılığı değişilen emek, gelire karşılık değişilen emek) ile ikinci ayrımı (kendini maddi satılabilir bir metada sabitleştiren emek ve kendini böyle sabitleştirmeyen emek) arasında varolan gizli fikir bağıntısını göstermektedir. İkinci tür emek, doğası gereği çoğunca, kapitalist üretim biçimine bağımlı hale *getirilemez*; birincisi getirilebilir. Maddi metaların —maddi ve elle tutulur nesnelerin— büyük çoğunluğunun sermayenin egemenliği altında, ücretli işçiler tarafından üretildiği *kapitalist üretim temelinde*, [üretken-olmayan] emekçilerin (ya da Papanın olsun, fahişenin olsun, hizmetlerin) ya üretken emekçilerin ücretinden ya da onla-

rın patronlarının (ve kâra ortak olanların) kârından ödenebileceği gerçeği ve bundan ayrı olarak maddi yaşam temelini ve dolayısıyla üretken-olmayan emekçilerin varolma koşullarını o üretken işçilerin ürettiği gerçeği hakkında bir şey söylemenin gereği kalmıyor. Ne var ki, ekonomi politiğin uzmanı ve kapitalist üretimin kaşifi olmak isteyen bu sığ Fransız sokak köpeğinin karakteristik yanı, bu üretimi kapitalist yapan özelliği —gelirin ücretli-emeğe karşı doğrudan değişilmesi yerine ya da emekçinin kendisine doğrudan ödediği gelir yerine, ücretli emeğin sermayeye karşılık değişilmesi özelliğini— *temel olmayan* bir özellik olarak görmesidir. Böyle yaparak Garnier, kapitalist üretimin kendisini, toplumsal üretken emek güçlerinin gelişimi ve emeğin toplumsal emeğe dönüşümü için zorunlu —ama yalnızca tarihsel olarak yani geçici olarak zorunlu— bir biçim yapmak yerine temel olmayan bir biçim haline getirir.

"... ayrıca işi yalnızca bitmiş ürünleri temizlemek, korumak ya da onarmaktan ibaret olan ve dolayısıyla dolaşıma yeni bir ürün sokmayan tüm emekçileri de onun [Smith'in –ç.] *üretken* sınıfından çıkarmak da her zaman zorunludur." (s. 175.)

(Smith, hiçbir satırında, emeğin ya da onun ürününün döner sermayeye girmesi gereğinden sözetmez. Bir fabrikadaki makineyi onaran makine ustasının emeği gibi bir emek, doğrudan sabit sermayeye girebilir. Ama bu durumda, onun *değeri*, ürünün, metanın dolaşımına girer. Ve bu işi, hizmetkar olarak yapan onarımcılar vb. emeklerini ||350| sermayeye karşılık değil, gelire karşılık değişirler.)

"Bu farklılık nedeniyle, *üretken-olmayan* sınıf, Smith'in gözlemlediği gibi, geçimini ancak gelirden sağlar. Gerçekte, bu sınıf kendisiyle, ürününün tüketicisi, yani emeğini kullanan kişi arasına herhangi bir aracının girmesine izin vermediği için, tüketici tarafından doğrudan ödenmektedir; *tüketici de ödemeyi gelirinden yapar*. Buna karşılık, *üretken* sınıfın emekçileri, kural olarak, *onların emeğinden kâr yapmayı düşünen bir aracı tarafından ödendiği için, çoğu zaman ödeme sermaye tarafından yapılır*. Ama bu sermaye her zaman eninde sonunda, tüketicinin geliriyle yerine geri konur; aksi takdirde, sermaye dolaşıma girmez ve sahibine herhangi bir kâr bırakmazdı." [s. 175]

Bu sonuncu, "ama" çok çocukça. Her şey bir yana, sermayenin bir parçasını yerine geri koyan, gelir değil sermayedir, sermayenin bu parçası dolaşıma girsin ya da girmesin (tohumlukta olduğu gibi) farketmez.

[⟨b⟩ *Sermayenin Sermayeyle Değişimi Yoluyla, Değişmeyen Sermayenin Yenilenmesi*]

Bir kömür ocağı, bir dökümhaneye kömür sağlar ve oradan, ocaktaki çalışmalarda üretim aracı olarak kullanılmak üzere demir alırsa, kömür bu yoldan, demirin değeri miktarında sermayeyle değişilmiş olur, karşılık olarak demir de kendi değeri miktarında kömürle, sermaye olarak değişilir. Her ikisi de (kullanım-değeri olarak) yeni emeğin ürünüdürler, her ne kadar bu emek, zaten varolan çalışma araçlarının yardımıyla ortaya konmuş olsa da. Ancak yıllık emek ürününün değeri, yıl içinde [yeni katma-] emeğin ürünü değildir. Ayrıca üretim araçlarında maddeleşen geçmiş emeği de yerine geri koyar. Bu nedenle toplam ürünün bu değere eşit olan parçası, yıllık emek ürününün bir parçası değil, geçmiş emeğin yeniden-üretimidir.

Örnek olarak bir kömür ocağının, bir demir dökümhanesinin, bir kereste üreticisinin ve bir makine yapım fabrikasının gündelik emek ürününü alalım. Bütün bu sanayilerde sabit sermayenin, ürün değerini oluşturan tüm tamamlayıcı parçaların üçte-birine eşit olduğunu varsayalım: yani geçmiş-emeğin canlı emeğe oranı 1 : 2 olsun. Tüm bu sanayilerin her biri gündelik x, x', x'', x''' miktarında ürün çıkarırlar. Bu ürünler belli miktarlarda kömür, demir, kereste ve makinedir. Bu ürünler, günlük emeğin ürünüdürler (ama aynı zamanda da gündelik olarak tüketilen hammaddelerin, yakıtın, makinelerin, vb. ürünüdürler; hepsi gündelik üretime katkıda bulunmuştur). Bunların değeri de z, z', z'', z''''ne eşit olsun. Bu değerler, gündelik emeğin ürünü değildirler; çünkü $\frac{z}{3}$, $\frac{z'}{3}$, $\frac{z''}{3}$, $\frac{z'''}{3}$, z, z', z'', z''''nün değişmeyen öğelerinin günlük emeğe girmeden önce sahip olduğu değere eşittirler. Bu nedenle $\frac{x}{3}$, $\frac{x'}{3}$, $\frac{x''}{3}$, $\frac{x'''}{3}$, ya da üretilen kullanım-değerinin üçte-birlik parçası da geçmiş-emeğin değerini temsil eder ve o emeği sürekli olarak yeniler. Burada geçmiş-emekle canlı emeğin *ürünü* arasında cereyan eden değişim, sermaye olarak varolan çalışma koşullarıyla emek-gücü arasında gerçekleşen değişimden oldukça farklı bir yapıdadır.⟩

$x = z$; ama z, toplam x'in değeridir,[64] oysa z'nin üçte-biri, toplam x'te yeralan hammaddenin vb. değerine eşittir. Şu halde $\frac{x}{3}$ bir günlük emeğin ürününün bir parçasıdır ⟨ancak bir günlük emeğin ürünü değildir, tam tersine, günlük emekle bütünleşen, geçmiş-emeğin ürünüdür⟩, ürünün içinde, gündelik emekle bütünleşen

geçmiş-emek yeniden ortaya çıkar ve geçmiş-emeği yeniler. x'in, gerçek ürün miktarı (demir, kömür, vb.) olarak ortaya çıkan her bir parçasının, kendi değeri içinde, üçte-bir oranında geçmiş-emeği, üçte-iki oranında da aynı gün ortaya konan ya da katma-emeği temsil ettiği doğrudur. Geçmiş-emekle, gündelik emek, toplam ürüne, onu oluşturan her bir ayrı parçaya girdikleri aynı oranda girerler. Ancak toplam ürünü iki parçaya ayırsam, üçte-birini bir yana, üçte-ikisini bir yana koysam, sanki yine üçte-biri yalnızca geçmiş-emeği, üçte-ikisi de yalnızca gündelik emeği temsil ediyormuş gibi olur. Gerçekte birinci üçte-birlik parça, toplam ürüne giren tüm geçmiş-emeği, yani tüketilen üretim araçlarının tam değerini temsil eder. Bu nedenle, bu üçte-biri çıkardıktan sonra, öteki üçte-iki, üretim araçlarına eklenen gündelik toplam emek miktarını temsil eder.

Şu halde, bu son üçte-iki, üreticinin gelirine (kâr ve ücretler) eşittir. O bunu tüketebilir, yani kişisel tüketimine giren maddelere harcar. Günlük üretilen bu üçte-ikilik kömürü tüketicilerin ya da alıcıların parayla değil, daha önce kömür almak üzere paraya dönüştürdükleri metalarla satın aldıklarını varsayalım. Bu üçte-ikilik kömürün bir parçası kömür üreticilerinin, ısınma vb. bireysel tüketimlerine gidecektir. Bu parça, öyleyse, dolaşıma girmez, ya da ilkin dolaşıma girerse, bizzat üreticileri tarafından ||351| tekrar geri çekilecektir. Üçte-ikilik bölümün, kömür üreticileri tarafından bizzat tüketilen bu parçası çıkarıldıktan sonra geri kalan tümünü (eğer tüketmek istiyorlarsa) bireysel tüketim maddeleriyle değişmeleri gerekir.

Bu değişimde, tüketim maddelerini satanların kömüre karşılık sermaye mi gelir mi verdikleri, kömür üreticileri açısından hiç mi hiç farketmez; başka deyişle, örneğin kumaş üreticisinin, kumaşını kömürle, kendi özel evini ısıtmak için mi değiştiği (ki bu durumda kömür de onun için bir tüketim maddesidir ve karşılığını geliriyle yani kârı temsil eden bir miktar kumaşla öder); ya da kumaş üreticisinin uşağı James'in, ücret olarak aldığı kumaşı mı kömürle değiştiği (bu durumda da kömür yine bir tüketim maddesidir ve kumaş üreticisinin gelirine karşılık değişilmiştir — ama kumaş üreticisi de kendi gelirini uşağının üretken-olmayan emeğiyle değişmiştir); ya da kumaş üreticisinin kendi fabrikasında kullanılıp tüketilen kömürü tazelemek için mi değiştiği hiç farketmez. (Bu sonuncu durumda kumaş üreticisinin değişime soktuğu kumaş, onun açısından değişmeyen sermayeyi, onun üretim araçlarından birinin değerini temsil eder; kömür de onun için yalnızca değeri değil, ama aynı zamanda ayni türden üretim aracını temsil eder. Ama kömür

üreticisi için kumaş bir tüketim maddesidir ve hem kumaş, hem kömür onun açısından geliri temsil eder; kömür, gerçekleştirilmemiş biçimiyle geliri, kumaş ise gerçekleştirilmiş biçimiyle geliri temsil eder.)

Ancak kömürün sonuncu üçte-birlik parçasına gelince, kömür üreticisi bu parçayı, kendi bireysel tüketimine giren maddeler için harcayamaz; bu parçayı gelir olarak harcayamaz. Bu parça üretim (ya da yeniden-üretim) sürecine aittir ve demire, keresteye, makineye —onun değişmeyen sermayesinin tamamlayıcı parçalarını oluşturan ve onlar olmaksızın kömür üretiminin yenilenemeyeceği ya da sürdürülemeyeceği maddelere— dönüştürülmek zorundadır. Doğrudur, bu üçte-birlik parçayı tüketim maddeleriyle (ya da aynı anlamda, bu maddeleri üretenlerin parasıyla) değişebilir; ama bunu ancak, bu tüketim maddelerini, demir, kereste, makine karşılığında değişme koşuluyla —bu tüketim maddelerinin ne onun kendi tüketimine, ne gelirinin harcamalar faslına girmemesi, ama, kereste, demir ve makine üreticilerinin gelirlerinin harcama kalemlerine girmesi koşuluyla— yapabilir; ama onlar da sıra kendilerine gelince, kendi ürünlerinin üçte-birini bireysel tüketime harcayamama konumunda bulurlar.

Şimdi kömürün, demir ve kereste üreticileriyle makine yapımcısının değişmeyen sermayesine girdiğini varsayalım. Öte yandan demir, kereste ve makine de kömür üreticisinin değişmeyen sermayesine girer. Bu ürünler [onların] karşılıklı [değişmeyen sermayelerine] aynı değer miktarınca girdiği ölçüde, kendilerini *in natura* [ürün olarak] yenilemiş olurlar; birinin ötekine sattığının üstünde aldığı fazla varsa, onun farkını ödemekle yetinir. Gerçekte böyle bir alışverişte para, pratikte, (senet, tahvil, vb. gibi bir araçla) yalnızca *ödeme aracı* olarak belirir, nakit olarak, dolaşım aracı olarak belirmez; yalnızca fark, parayla ödenir. Kömür üreticisi, kömürünün bu üçte-birlik bölümünün bir parçasını, kendi yeniden-üretimi için gereksinecektir — tıpkı üründen üçte-ikilik bir parçayı kendi tüketimi için ayırması gibi.

Değişmeyen sermayenin değişmeyen sermaye ile, bir doğal biçimindeki değişmeyen sermayenin bir başka doğal biçimindeki değişmeyen sermaye ile değişilmesi suretiyle kömürün, demirin, kerestenin ve makinenin tamı tamına aynı miktarının karşılıklı olarak yenilenmesinin, geliri değişmeyen sermayeyle ya da geliri gelirle değişmekle, kesinlikle hiçbir ilintisi yoktur. [Değişmeyen sermayenin değişmeyen sermaye ile değişilmesi —*ç*.] tarımda tohumluğun, besicilikte sığır stokunun oynadığı rolün tamı tamına aynısını oynar. *Emeğin yıllık ürününün* bir parçasıdır; ama *yıllık*

[*yeni katma-*] *emek ürününün* bir parçası değildir (tam tersine, yıllık emeğin ve ona ek olarak geçmiş-emeğin ürününün parçasıdır); (üretim koşulları aynı kalırsa) birbiriyle alışverişi olan işadamları arasındaki dolaşımın dışında ve işadamlarıyla tüketiciler arasındaki dolaşıma giren ürün parçasının *değerini* etkilemeksizin, herhangi bir tür dolaşıma girmeden üretim aracını, değişmeyen sermayeyi, yani kendisini yıllık olarak yeniler.*

Kömürün üçte-birlik bölümünün tamamının, böylece kendi üretim öğeleri olan demir, kereste ve makine karşılığında *in natura* [ürün olarak] değişildiğini varsayalım. ⟨Örneğin ürünün tamamının doğrudan makineyle değişilmesi olanaklıdır; ama sıra kendisine gelince makine yapımcısı, o kömürü kendisi için değil ama demir ve kereste üreticileri için değişmeyen sermaye olarak değişebilir.⟩ Gerçekte, kömür ürününün tüketim maddeleri karşılığında değiştiği, gelir olarak değiştiği üçte-ikilik bölümünün ||352| her bir *hundredweight*'i** değer açısından toplam ürün gibi iki parçadan oluşur. Bir *hundredweight*'in üçte-biri, bir *hundredweight*'te tüketilen üretim aracının değerine eşit olur; ve *hundredweight*'in üçte-ikisi de kömür üreticisi tarafından üçte-birlik parçaya eklenen katma-emeğin değerine eşit olur. Ancak, toplam ürün, örneğin 30.000 *hundredweight* ise, kömür üreticisi yalnızca 20.000 *hundredweight* miktarını gelir olarak değişir. Yapılan varsayım çerçevesinde, öteki 10.000 *hundredweight* demir, kereste, makine, vb., vb., ile değişilir; kısacası, 30.000 *hundredweight* kömürün üretiminde kullanılıp tüketilen üretim araçlarının değerinin tamamı, aynı türden üretim araçlarıyla ve eşit değerde, ayni olarak yenilenir.

20.000 *hundredweight* kömürü satın alanlar, böylece, o 20.000 *hundredweight*'in içerdiği geçmiş-emeğin değeri için tek *farthing* [kuruş] ödemezler; çünkü o 20.000, toplam ürünün, içinde yalnızca yeni katma-emeğin gerçekleştiği üçte-ikilik parçasını temsil eder. Bu bakımdan sonunda aynı hesaba gelir; 20.000 *hundredweight* sanki geçmiş-emeği değil yalnızca (örneğin yıl süresince) yeni katma-emeği temsil ediyormuş gibi olur. Satın alan, bu nedenle, her *hundredweight*'in tam değerini, yani geçmiş-emek artı yeni katma-emek olmak üzere tam değerini öder, ama gene de yalnızca yeni katma-emeği ödemiş olur; bu şunun için böyledir: satın aldığı miktar yalnızca 20.000 *hundredweight*'tir, yani toplam ürünün yalnızca yeni katma-emeğin değerine eşit olan miktarıdır. Tıpkı yediği buğdayı bir kenara koyarken, çiftçinin tohumluğu için hiç ödeme yapmaması gibi. Üreticiler, bu parçayı karşılıklı olarak yenilemiş

* Bkz: Bu kitabın 116. sayfası. -*Ed.*
** 112 poundluk İngiliz ağırlık ölçüsü; yaklaşık 51 kg. –ç.

olurlar; dolayısıyla ikinci bir kez yenilenmesine gerek duymazlar. Bu parçayı, kendi ürünlerinin bir parçasıyla yenilemiş, yerine [aynı türde –ç.] geri koymuşlardır; doğrudur, bu parça, emeklerinin yıllık ürünüdür, ama yıllık emeklerinin ürünü değildir; tam tersine, yıllık ürünlerinin, geçmiş-emeği temsil eden parçasıdır. Yeni katma-emek olmaksızın, bu ürün orada olmazdı, ama aynı biçimde, üretim araçlarında kristalleşmiş emek olmaksızın da varolmazdı. Eğer yalnızca yeni katma-emeğin ürünü olsaydı, o zaman değeri şimdikinden daha az olurdu ve ürünün, yeniden-üretime geri döndürülecek bir parçası da sözkonusu olmazdı. Ancak öteki çalışma yöntemi (üretim araçlarını kullanan yöntem) daha üretken olmasaydı ve ürünün bir kısmının üretime yeniden geri döndürülecek olmasına karşın daha fazla ürün bırakmasaydı, kullanılmazdı.

Gerçi kömürün üçte-birlik kısmının değerinin hiçbir parçası, gelir olarak satılan 20.000 *hundredweight* kömüre girmez ama, üçte-bir ya da 10.000 *hundredweight* tarafından temsil edilen değişmeyen sermayenin değerindeki herhangi bir değişiklik, gene de gelir olarak satılan öteki üçte-ikilik parçada bir değer değişikliğine yolaçar. Diyelim, demirin, kerestenin, makinenin vb. üretimi, kısacası ürünün üçte-birinden oluşan üretim öğelerinin üretimi daha pahalıya gelsin. Kömür ocağı işçilerinin üretkenliği de diyelim ki aynı kalsın. 30.000 *hundredweight* eskisi gibi aynı miktar, demir, kereste, kömür, makine ve emekle üretilsin. Ama demir, kereste ve makine, daha pahalılaştığı için, eskisine göre daha fazla emek-zamanına malolacaklardır; o zaman da bunlar için daha fazla kömür verilmesi gerekecektir.

||353| Önceki gibi, ürün 30.000 *hundredweight*'e eşit olacaktır. Kömür ocağındaki emek eskisi kadar üretkendir. Aynı miktarda canlı emekle ve aynı miktarda kereste, demir, makine, vb. ile eskisi gibi 30.000 *hundredweight* [cwt] üretmektedir. Canlı emeği, eskisi gibi, aynı değer, diyelim (para olarak) 20.000 pound temsil etmektedir. Öte yandan kereste, demir vb., kısacası değişmeyen sermaye, şimdi artık, 10.000 pound yerine 16.000 pounda malolmaktadır; başka deyişle onların içerdiği emek-zamanı, onda-altı ya da yüzde 60 oranında artmıştır.

Toplam ürünün değeri, şimdi artık 36.000 pounddur; daha önce 30.000 pounddu; demek ki beşte-bir ya da yüzde 20 oranında artmıştır. Şu halde, ürünün her bir parçası eskisine göre beşte-bir ya da yüzde 20 daha pahalıya malolmaktadır. Eğer daha önce bir *hundredweight* [cwt] 1 pounda maloluyorduysa, şimdi artık 1 pound *artı* 1 poundun beşte-biri = 1 pound 4 şiline malolmaktadır. Daha önce toplam ürünün 1/3 ü ya da 3/9'u değişmeyen sermayeye

eşitti, 2/3'ü katma-emeğe eşitti. Şimdi değişmeyen sermayenin toplam ürün değerine oranı 16.000 : 36.000 = 16/36 = 4/9'dur. Demek ki, eskisine göre, [toplam ürün değerinin] dokuzda-biri kadar artmıştır. Ürünün, yeni katma-emeğe eşit olan kısmı eskiden ürünün 2/3'ü ya da 6/9'uydu, şimdi 5/9'udur.

Bu durumda şu sonuca varırız:

	Değişmeyen Sermaye	Katma Emek
Değer = 36.000 pound	16.000 pound (ürünün 4/9'u)	20.000 pound (eski aynı değer = ürünün 5/9'u)
Ürün = 30.000 cwt.	13.333$^{1}/_{3}$ cwt.	16.666$^{2}/_{3}$ cwt.

Kömür ocağı işçilerinin emeği daha az üretken hale gelmiş değildir; ama onların emeğinin *plus* [artı] geçmiş-emeğin ürünü, daha az üretken hale gelmiştir; başka deyişle, değişmeyen sermayenin || 354| oluşturduğu değer parçasının yenilenebilmesi için toplam ürünün, 1/9 oranında daha fazla olmasına gerek vardır. Ürünün 1/9 eksiği, katma-emek değerine eşit olacaktır. Şimdi, demir, kereste, vb. üreticileri, eskiden olduğu gibi yalnızca 10.000 cwt. kömür için ödeme yapacaklardır. Daha önce bu miktar kömür onlara 10.000 pounda maloluyordu. Şimdi 12.000 pounda malolacaktır. Değişmeyen sermaye maliyetinin bir parçası böylelikle telafi edilmiş olacaktır, çünkü demir, vb. yerine aldıkları kömür için artan fiyatı ödemek zorunda kalacaklardır. Ama kömür üreticisi de onlardan, 16.000 pound tutarında hammadde, vb. almak zorundadır. Bu durumda arada 4.000 poundluk bir borç, yani 3,333$^{1}/_{3}$ cwt. kömür kalıyor. Kömür üreticisi, 20.000 pound yerine şimdi artık kendisine 24.000 pound ödemek zorunda olan tüketicilere, eskiden olduğu gibi 16.666$^{2}/_{3}$ + 3.333$^{1}/_{3}$ = 20.000 cwt. kömür = ürünün üçte-ikisi oranında kömür sağlamalıdır. Böylece tüketiciler, onun için yalnızca emeği değil, ama değişmeyen sermayenin bir parçasını da yenilemiş olurlar.

Tüketicilere gelince, sorun çok basittir. Eğer eskisi kadar kömür tüketmek istiyorlarsa, onun için beşte-bir daha fazla ödemelidirler; bu nedenle de öteki ürünlere, gelirlerinin beşte-bir daha azını harcamak durumunda kalacaklardır; kuşkusuz üretim maliyetleri, her üretim dalında aynı kaldıysa. Güçlük yalnızca şuradadır: Kömür üreticisi, demir, kereste, vb. üreticilerinin, karşılığında kömür istemedikleri 4.000 poundluk demiri, keresteyi, vb. nasıl öder? Bu 4.000 pounda eşit olan 3.333$^{1}/_{3}$ cwt. kömürü, kömür tüketicileri-

ne satmış ve karşılığında çeşitli metalar almıştı. Ama bunları kendisi ya da işçileri tüketemez; bu metalar, demir, kereste vb. üreticilerinin tüketimi arasına girmelidir; çünkü kömür üreticisi, 3.333$^1/_3$ cwt. kömürünün değerini bu metalarla karşılamalıdır. Bu çok basit bir sorun, denecek. Tüm kömür tüketicileri, öteki metaları 1/5 oranında daha az tüketmek durumunda kalacaklardır; ya da her biri kömür için kendi metalarından 1/5 daha fazlasını vereceklerdir. Kereste, demir vb. üreticileri işte bu 1/5 fazlayı tüketirler. Ne var ki, demir dökümhanesindeki, makine yapımındaki, kütük kesimindeki vb. daraltılmış üretkenliğin, bu alanlardaki üreticilerin, eskisine göre nasıl olup da daha büyük bir geliri tüketme olanağını elde edebilecekleri *prima facie* [ilk bakışta] apaçık ortada değildir; çünkü mallarının fiyatının, değerine eşit olduğu, demek ki, ancak kendi emeklerinin azalan üretkenliğiyle orantılı olarak artabileceği varsayılmaktadır.

Şimdi, demir, kereste, makine değerinin üçte-iki, yani yüzde 60 oranında arttığı kabul edilmişti. Bunun ancak iki nedeni olabilir. Ya demir, kereste vb. üretimi daha az üretkenleşmiştir, çünkü üretimde kullanılan canlı emek daha az üretken hale gelmiştir; yani aynı ürünü üretmek için daha fazla miktarda emek kullanılması gerekmektedir. Örneğimizde, üreticilerin, eskisine göre, beşte-üç daha fazla emek kullanmaları gerekmektedir. Ücret oranları aynı bırakılmıştır, çünkü azalmış emek üretkenliğinin etkisi tek tek ürünler üzerinde az olacaktır. Dolayısıyla artı-değer oranı da aynı kalmıştır. Üretici, eskiden 15 günlük emeğe gerek duyarken, şimdi 24 günlük emek gerekmektedir; ama eskiden olduğu gibi, işçiye, 24 [iş gününün] her biri için 10 saatlik emek ödemekte ve gene eskiden olduğu gibi bu günlerin her birinde hiçbir şey ödemeden, onu 2 [saat] daha fazla çalıştırmaktadır. Şimdi eğer 15 [işçi], kendileri için 150 emek saati ve üretici için 30 emek saati çalıştılarsa, 24 [işçi] kendileri için 240 saat ve üretici için 48 saat çalışırlar. (Burada kâr oranıyla zihnimizi kurcalamamızın gereği yok.) Ücretler ancak demire, keresteye, makineye, vb. harcandığı ölçüde düşmüştür ki, durum bu değildir. Şimdi 24 işçi, 15 işçinin daha önce tükettiğinden 3/5 oranında daha fazla tüketmektedir. Şu halde kömür üreticileri, 3.333$^1/_3$ cwt.nin değerinden aynı oranda fazlayı, onlar için (yani ücret ödeyen *master*'ları [patronları] için) bir yana ayırabilirler.

Ya da demir, kereste, vb., üretimindeki düşük üretkenlik, onların değişmeyen sermaye parçalarının, onların üretim araçlarının, daha pahalılaşmış oluşu gerçeğinden kaynaklanabilir. O zaman aynı seçenek geçerlidir; ve son olarak üretkenlikteki düşüş, daha

büyük miktarda canlı emek kullanılmasından ötürü ortaya çıkabilir; ve dolayısıyla ücretlerdeki artışla sonuçlanmış olabilir, ki kömür üreticisi, bunu 4.000 poundun içinde tüketicilerden kısmen geri almıştır.

Daha fazla emeğin kullanıldığı üretim dallarında artı-değer miktarı, artacaktır, çünkü çalıştırılan işçi sayısı daha fazladır. Öte yandan, içine kendi ürünleri girdiği ölçüde, değişmeyen sermayelerinin tüm tamamlayıcı parçaları [artacağı için] kâr oranı düşecektir; kendileri, kendi ürünlerinin bir kısmını üretim aracı olarak kullansalar da ya da kömür örneğinde olduğu gibi, ürünleri, üretim aracı olarak, kendi üretim araçlarına katılsa da böyledir. Ancak, ücretlere giden döner sermayeleri, yeniledikleri değişmeyen sermaye parçasından daha fazla artmışsa, kâr oranları da artacaktır ve || 355| onlar, 4.000 poundun bir bölümünün tüketimine katılacaklardır.

Değişmeyen sermayenin değerinde (o sermayeyi sağlayan iş kollarındaki düşürülmüş üretkenlikten ileri gelen) bir artış, değişmeyen sermaye olarak içine girdiği ürünün değerini artırır ve katma-emeği (*in natura* [ürün olarak]) yenileyen ürün parçasını azaltır ve bu kendi ürünü içinde hesaplandığı ölçüde onu daha az üretken yapar. *In natura* [ürün olarak] değişilen değişmeyen sermaye parçasına gelince, durum daha önce olduğu gibidir. Aynı miktarda demir, kereste ve kömür, daha önce olduğu gibi, kullanılmış olan demir, kereste ve kömürü tazelemek üzere, *in natura* [ürün olarak] değişilecektir ve bu alışverişte daha yükselmiş fiyatlar, birbirini dengeleyecektir. Ancak şimdi kömür üreticisinin değişmeyen sermayesini oluşturan ve bu değişime *in natura* [ürün olarak] girmeyen kömür fazlası, eskisi gibi gelire karşılık olarak değişilir (yukarda verilen örnekte, yalnızca ücretlere karşı değil, ama kâra da karşı olmak üzere kısmen değişim); ne var ki, bu gelir, eski tüketicilere gitmek yerine, kendi üretim alanlarında daha büyük miktarda emek kullanılmış olan, yani emekçi sayısının arttığı alanlardaki üreticilerin elinde toplanır.

Eğer bir sanayi dalı, yalnızca kişisel tüketime giren ürünler üretiyorsa ve ne başka sanayiler için, ne kendi yeniden-üretimi için üretim aracı olarak kullanılabilen (örneğin tarımda, besicilikte, ya da kömürün yardımcı malzeme olarak girdiği kömür sanayisinde) bir şey üretmiyorsa (burada üretim aracından, her zaman, değişmeyen sermaye kastedilmektedir), o zaman bu sanayi dalının yıllık ürününün ⟨bu bağlamda, yıllık ürünün üstündeki olası herhangi bir artı-ürün hiç farketmez⟩ karşılığı, her zaman gelirden, yani ücretlerle kârdan karşılanmalıdır.

Gelin şimdi, daha önce verilen keten bezi örneğini alalım.* Üç yarda keten bezi, üçte-ikisiyle değişmeyen sermayeden, üçte-biriyle katma-emekten oluşur. Bu çerçevede bir yarda keten bezi katma-emeği temsil eder. Eğer artı-değer yüzde 25 ise, o zaman 1 yardanın beşte-biri kârı, öteki beşte-dördü de ücretlerin yeniden-üretilmesini temsil eder. Beşte-birini, imalatçının kendisi tüketir ya da, aynı anlama gelmek üzere, onu tüketen başkalarıdır ve ona, onların metaları ya da başka metalar biçiminde tükettiği, değeri öderler. ⟨İşi basitleştirmek için, burada tüm kâr —yanlış olarak— gelir olarak alınmıştır.⟩ Ama üretici bir yardanın beşte-dördünü yeniden ücretlere harcar; onun işçileri, bu ücreti, kendi gelirleri olarak ya doğrudan ya da tüketilir başka ürünlerle değişirler, [ki o zaman –ç.] keten bezini bu başka ürünlerin sahipleri tüketir.

Keten bezi üreticilerinin, gelir olarak kendilerinin tüketebileceği parça, 3 yarda keten bezinin işte bu parçasıdır — 1 yardadır. Öteki 2 yarda imalatçının değişmeyen sermayesini temsil eder; yeniden keten bezi üretiminin üretim gereçlerine —ipliğe, makineye, vb.— dönüştürülmelidir. İmalatçı açısından 2 yarda keten bezinin değişimi, bir değişmeyen sermaye değişimidir; ama bunu, yalnızca başkalarının gelirine karşılık olarak değişebilir. Böylece, iplik için, diyelim, 2 yardanın 4/5'ini ya da 8/5 yarda ve makine için de 1 yardanın 2/5'ini öder. İplikçi ve makine yapımcısı da sıra kendilerine gelince elde ettiklerinin 1/3'ünü tüketirler; yani iplikçi 8/5 yardadan 8/15 yardayı, makine yapımcısı da 1 yardanın [kendi payına düşen –ç.] 2/5'inden [1/3'ünü, yani –ç.] 2/15'ini tüketirler. Birbirine eklendiği zaman bu 10/15 ya da 2/3 yarda eder. Ama 20/15 ya da 4/3 yarda, onlar yönünden hammaddeyi, keteni, demiri, kömürü, vb. karşılamalıdır; ve bu maddelerin her biri de kendi içinde, bir parçasıyla geliri (yeni katma-emeği), öteki parçasıyla da değişmeyen sermayeyi (hammadde ve sabit sermaye, vb.) temsil eder.

Ancak sonuncu 4/3 yarda yalnızca gelir olarak tüketilebilir. Bu çerçevede iplikte ve makinede, en son görünümüyle değişmeyen sermaye olarak beliren ve iplikçi ile makine yapımcısının keteni, demiri ve kömürü yenilemek için kullandığı (makine yapımcısının makine karşılığı değiştiği demir ve kömür, vb. parçası hariç) kısım, keten, demir ve kömür üreticilerinin gelirini oluşturan ketenin, kömürün ve demirin yalnızca bir bölümünü temsil eder; öyle ki burada artık yenilenecek herhangi bir değişmeyen sermaye yoktur; yani, yukarda gösterildiği gibi, içine herhangi bir değişmeyen sermaye parçasının girmediği ürün parçasına ait olması gerekir. Ancak bu üreticiler, demirde, kömürde, ketende, vb. gelirleri ne ise onu, keten

* Bkz: Bu kitapta s. 102 vd. –*Ed.*

bezine ya da başka tüketilebilir ürünlere harcarlar, çünkü kendi ürünleri o biçimleriyle kendi kişisel tüketimlerine ya hiç girmez ya çok sınırlı ölçüde girer. Şu halde, demirin, ketenin, vb. bir kısmı, bireysel tüketime giren bir ürünle, yani ketenle değişilir ve ona karşılık iplikçinin tüm değişmeyen sermayesi, makine yapımcısının da bir kısım değişmeyen sermayesi yenilenir; bu arada iplikçi ile makine yapımcısı da kendi sıraları gelince, ipliğin ve makinenin, onların gelirini temsil eden parçasıyla keten bezini tüketirler ve böylece dokumacının değişmeyen sermayesini yenilemiş olurlar.

Böylelikle, gerçekte keten bezinin tümü dokumacının, iplikçinin, makine yapımcısının, keten üreticisinin, kömür ve demir üreticilerinin kârlarına ve ücretlerine ayrışmasının yanısıra, keten bezi üreticisinin ve iplikçinin değişmeyen sermayelerinin tümünü de yeniler. Hammadelerin son üreticileri, kendi değişmeyen sermayelerini, keten bezi karşılığı değişime girerek yenileselerdi hesap denkleşmezdi; çünkü bu, bireysel tüketim maddesidir, üretim aracı olarak || 356| , değişmeyen sermayenin parçası olarak herhangi bir üretim alanına girmez. Ancak hesap denkleşir, çünkü keten üreticisi, kömür ve demir üreticileri, makine yapımcısı vb. tarafından kendi ürünleriyle satın alınan keten bezi, *onlar* için ürünlerinin gelirden ibaret olan parçasının karşılığıdır; ancak onların ürünlerini alanlar için değişmeyen sermaye karşılığıdır. Bu yalnızca şu çerçevede olanaklıdır: Bu üreticiler, ürünlerinin, geliri oluşturmayan ve bu nedenle tüketimlik maddelerle değişilemeyen parçasını ya *in natura* [ürün olarak] değişerek yenilerler ya değişmeyen sermayeyi değişmeyen sermayeyle değişerek yenilerler.

Yukarda verilen örnekte, belli bir sanayi kolunda emek üretkenliğinin aynı kaldığının varsayılması, ama bu sanayi kolunda çalıştırılan canlı emeğin üretkenliği kendi ürünü içinde hesaplanırsa gene de düşmesi garip görünebilir. Ama bunu açıklamak çok kolaydır.

Bir iplikçi emeğinin ürününün 5 pound ipliğe eşit olduğunu varsayalım. Gene varsayalım ki, bunun için yalnızca 5 pound pamuğa gereksinim duymaktadır (yani hiç fire vermemektedir) ve 1 pound ipliğin maliyeti 1 şilindir (makineyi hesap dışında tutuyoruz; yani değerinin ne düştüğünü, ne yükseldiğini kabul ediyoruz; bu nedenle de ele aldığımız örnekte, onun değeri sıfır oluyor). Diyelim pamuğun bir poundunun [maliyeti] 8 peni olsun. 5 pound ipliğin maliyeti olan 5 şilinde 5 pound pamuğun maliyeti 40 peni (5 × 8 peni) = 3 şilin 4 peni olur. 5 × 4 peni = 20 peni = 1 şilin 8 peni ise yeni katma-emektir. Demek ki toplam ürün içinde değişmeyen sermaye 3 şilin 4 peni [yani] $3^1/_3$ pound iplik ve emek $1^2/_3$ pound ipliktir. Öyleyse, 5 pound ipliğin üçte-ikisi değişmeyen sermayeyi yeni-

ler ve 5 pound ipliğin üçte-biri ya da $1^2/_3$ pound iplik, ürünün emeği karşılayan kısmıdır. Şimdi 1 pound pamuğun fiyatının yüzde 50 arttığını, yani 8 peniden 12 peniye ya da 1 şiline çıktığını varsayalım. Bu durumda 5 pound iplik için, birincisi 5 pound pamuk karşılığı 5 şilin ve miktarı, dolayısıyla da para ile ifade edilen değeri değişmediği için aynı kalan katma-emek karşılığı da 1 şilin 8 peni var. Böylece 5 pound ipliğin maliyeti şimdi artık 5 şilin + 1 şilin 8 peni = 6 şilin 8 peni. Bu 6 şilin 8 peniden, şimdi artık hammadde 5 şilin, ve emek 1 şilin 8 penidir.

6 şilin 8 peni = 80 penidir. Bunun 60 penisi hammadde, 20 penisi emek. Şimdi artık 5 pound ipliğin 80 penilik değeri içinde 20 peniden oluşur ya da 1/4 = yüzde 25'ini oluşturur; daha önceyse yüzde $33^1/_3$ idi. Öte yandan hammadde 60 peni = 3/4 = yüzde 75'tir; daha önce yalnızca yüzde $66^2/_3$ idi. 5 pound iplik şimdi artık 80 peniye malolduğuna göre 1 pound ipliğin maliyeti 80/5 peni = 16 penidir. [İplikçi] 20 peni ile —[yeni katma] emeğin değeri— 5 pound iplikten $1^1/_4$ pound elde eder ve [öteki] $3^3/_4$ pound hammaddeye [gider]. Daha önce $1^2/_3$ pound emek içinde (kâr ve ücretler), $3^1/_3$ pound değişmeyen sermaye içindi. Demek ki, emeğin üretkenliği her ne kadar aynı kaldıysa ve yalnızca hammadde daha pahalılaştıysa bile, kendi içinde dikkate alındığı zaman, emek daha az üretken hale gelmiştir. Emek aynı ölçüde üretken kalmıştır; çünkü aynı emek, 5 pound pamuğu, aynı süre içinde 5 pound ipliğe dönüştürmüştür ve (kullanım-değeri olarak düşünülürse) bu emeğin gerçek ürünü, pamuğa verilen *iplik şeklinden* ibarettir. 5 pound pamuğa daha önce de aynı emekle iplik biçimi verilmiştir. Gerçek ürün ise yalnızca bu iplik biçiminden ibaret değildir, onun yanısıra bu biçime sokulan malzemeyi, ham pamuğu da içermektedir ve işte bu malzemenin değeri şimdi, ona bu biçimini veren emeğe oranla, eskiye göre, toplam ürünün daha büyük bir parçasını oluşturmaktadır. Sonuç olarak aynı miktar iplikçi emeği, daha az iplikle ödenmektedir ya da ürünün emeği karşılayan parçası küçülmüştür.

Bu konuda bu kadarı yeter.

[(c) *Garnier'nin Smith'e Karşı Polemiklerindeki Sıradan Varsayımlar. Garnier'nin Fizyokrat Düşüncelere Kayması. Üretken-Olmayan Emekçilerin Tüketimini Üretim Kaynağı Olarak Alan Görüş – Fizyokratlara Göre Geri Bir Adım*]

Evet, her şeyden önce, tüm sermayenin, sonunda, tüketicinin geliriyle yenilendiğini söylerken Garnier yanlıştır, çünkü sermayenin bir kısmı, gelirle değil, sermayeyle yenilenir. İkincisi, bu kendi

içinde aptalca bir ifadedir; çünkü gelirin kendisi, ücret (ya da ücretle ödenen ücret, ücretten kaynaklanan gelir) değilse, sermayenin kârıdır (ya da sermayenin kârından kaynaklanmış gelirdir). Son olarak, sermayenin dolaşıma girmeyen kısmı, (tüketicinin geliriyle yenilenmeyişi anlamında) "sahibine hiçbir kâr bırakmaz" demek aptalcadır. Gerçekte —üretim koşulları aynı kalıyorsa— bu parça kâr bırakmaz (daha doğrusu artı-değer bırakmaz). Ama onsuz da sermaye hiçbir durumda kâr üretemez.

> ||357| "Bu ayrımdan çıkarılabilecek şey olsa olsa şudur: *Üretken* insanları çalıştırmak için gereksinilen şey, yalnızca *onların emeğinden yararlanan kişinin geliri* değildir, ama *aynı zamanda, aracılara kâr bırakan bir sermayedir*; oysa, *üretken-olmayan insanları çalıştırmak* için onların ücretini ödeyen gelir, çoğu zaman yeterlidir." (*agy*, s. 175.)

Bu tek tümce, öylesine bir saçmalıklar bohçasıdır ki, A. Smith çevirmeni Garnier'nin, A. Smith'in yazdıklarının gerçekte hiçbirini anlamadığını, ve özellikle *Wealth of Nations*'ın özü hakkında — kapitalist üretim biçiminin en üretken biçim (ki önceki biçimlerle karşılaştırılırsa kesinlikle öyledir) olduğu şeklindeki görüşü hakkında— hiçbir fikri olmadığını açıkça göstermektedir.

Birincisi, üretken-olmayan emeğin ücreti doğrudan gelirden ödenen emek olduğunu ilan eden Smith'e karşı "*üretken-olmayan* insanları çalıştırmak için, onların ücretini ödeyen gelir, çoğu zaman yeterlidir" itirazını ortaya atmak çok budalacadır. Ama bir de antitezi var:

> "*Üretken* insanları çalıştırmak için gereksinilen şey, yalnızca *onların emeğinden yararlanan kişinin geliri* değildir, ama aynı zamanda *aracılara kâr bırakan bir sermayedir*."

(Anlaşılan, Mösyö Garnier için, toprağın ürününden yarar sağlayan gelire ek olarak, yalnızca aracılara kâr bırakmakla kalmayan ama ona ek olarak toprak sahibine de rant bırakan tarımsal emek pek üretken olmalıdır!)

"Bu üretken insanları çalıştırmak" için gerekli olan şeylerin ilki, onları çalıştıran sermaye değilmiş; ikincisi onların emeğinden yarar sağlayan gelir değilmiş; ama emeğin ürününü deren geliri üreten sermayeymiş. Eğer ben, kapitalist bir terzi olarak, ücretlere 100 pound sterlin harcarsam, bu 100 pound sterlin benim için 120 pound sterlin üretir. Bana 20 pound sterlin gelir getirir; ben de o gelirle eğer istersem terzi emeğinden, bir "frak" diktirerek yararlanabilirim. Ama öte yandan, eğer bu 20 pound sterlin ile giysiler alırsam, apaçık ortada ki onları aldığım 20 pound sterlini bu giysiler yaratmış değildir. Eğer eve bir gündelikçi terzi çağırır ve bana 20 pound sterlinlik giysiler dikmesini sağlarsam, durum gene aynı

olur. Birinci durumda, sahip olduğumdan 20 pound sterlin daha fazlasını elde ettim; ikinci durumda, alışverişten sonra, daha önce sahip olduğumdan 20 pound sterlin daha az kaldı elimde. Üstelik, kısa süre içinde anlarım ki, doğrudan gelirimden ödediğim ceketi, terziden değil bir aracıdan alsaydım [ödeyeceğim fiyattan –ç.] daha ucuz olmayacaktı.

Garnier, kârın tüketici tarafından ödendiğini sanıyor. Tüketici, metanın "değeri"ni öder; ve gerçi bu, kapitalist için bir kârı da içerir ama, gene de meta, eğer tüketici, onu kendi kişisel gereksinimi için küçük ölçekte ürettirmek üzere gelirini doğrudan emeğe harcasaydı, [ödeyecek olduğu miktardan –ç.] daha ucuza gelirdi. Burada açıkça görülüyor ki, sermayenin ne olduğu konusunda, Garnier'nin en ufak fikri yoktur.

Devam ediyor:

> "Aktörler, müzisyenler, vb. *üretken-olmayan* birçok işçi kural olarak ücretlerini, bu tür bir girişime yatırılmış sermayeden kâr sağlayan bir yönetici kanalıyla elde etmezler mi?" (*agy*, s. 175-176.)

Bu gözlem doğru; ama yalnızca, Adam Smith'in ikinci tanımında üretken-olmayan diye adlandırılan emekçilerden bir kısmının, onun birinci tanımına göre üretken olduğunu gösterir.

> "Dolayısıyla, bundan çıkan şudur ki, *üretken* sınıfın çok geniş olduğu bir toplumda, aracılık edenlerin ya da emek girişimcilerinin elinde geniş sermaye birikiminin olduğu kabul edilmelidir." (*agy*, s. 176.)

Gerçekte, kitlesel çapta ücretli-emek, kitlesel çapta sermayenin bir başka ifadesidir.

> "Bundan ötürüdür ki, *üretken* sınıfla *üretken-olmayan* sınıf arasındaki oranı belirleyecek olan şey, Smith'in savladığı gibi, sermaye kitlesiyle gelir kitlesi arasındaki oran değildir. Bu oran öyle görünüyor ki, daha çok, halkın geleneklerine ve alışkanlıklarına bağlıdır; sanayideki gelişimin daha çok ya da daha az oluşuna bağlıdır." (*agy*, s. 177.)

Eğer üretken emekçilere, sermayeden ödeniyorsa, üretken-olmayanlara da gelirden ödeniyorsa, üretken sınıfın üretken-olmayan sınıfa oranı, apaçık ortadadır ki, sermayenin gelire oranıdır. Ne var ki, iki sınıfın oransal büyüyüşü, yalnızca, sermaye kitlesinin gelir kitlesine olan mevcut oranına bağlı olmayacaktır; artan gelirin (kârın) sermayeye dönüştürülme ya da gelir olarak harcanma oranına bağlı olacaktır. Gerçi burjuvazi başlangıçta, sermayenin, yani emekçilerin artan üretkenliğini çok tutumlu kullanmıştı, ||358| ama feodal lordların *retainer* sistemine* öykün-

* Feodalitede bir konağa ya da malikaneye bağlı olan ve oraya hizmetle yükümlü olanlar sistemi –ç.

mektedir. Fabrikalar konusundaki en son rapora göre (1861 ya da 1862)* Birleşik Krallıkta tam anlamıyla fabrika sayılan yerlerde çalıştırılan kişilerin sayısı (yöneticiler dahil) yalnızca 775.534'tür; buna karşılık yalnızca İngiltere'de kadın hizmetçilerin sayısı 1 milyonu bulmaktadır. Düzenlemenin böylesine diyecek yok; fabrika işçisi kıza bir fabrikada oniki saat ter döktürüyor, onun ödenmemiş emeğinin bir kısmıyla fabrika sahibi, o işçinin kız kardeşini evinde hizmetçi olarak, erkek kardeşini seyis olarak, yeğenini de asker ya da polis olarak kişisel hizmetine alıyor!

Garnier'nin son tümcesi, basmakalıp bir totolojidir. Üretken olan ve olmayan sınıflar arasındaki oranı, sermayeyle gelir arasındaki orana değil —daha doğrusu, sermaye ve gelir biçimleriyle harcanan mevcut metalar yığınına değil— ama (?) halkın geleneklerine ve alışkanlıklarına, sanayinin gelişme derecesine dayandırıyor. İşin aslında, kapitalist üretim, ilkin, sanayinin belli bir gelişme aşamasında ortaya çıkar.

Bonapartist bir senatör olarak Garnier, uşaklar ve hizmetçiler konusunda pek ateşli görünüyor: "*Gelirden* kaynaklanan paraların *sermayeye* dönüşmesine, aynı sayıda bireyden oluşan hiçbir sınıf, ev hizmetlilerinden daha fazla katkıda bulunmuyor." (s. 181.)

Gerçekte, hiçbir sınıf küçük-burjuvaziye [onlardan –ç.] daha değersiz bir devşirıneler kesimi sağlayamaz. Garnier, Smith'in, "olanı-biteni böylesine bir bilgelikle gözlemiş bir insanın", "zenginlerin çok düşüncesizce har vurup harman savurdukları gelirin kırıntılarını *toparlamak* için o zenginlere yakın duran bu aracıları" neden daha yüce tutmadığını anlamıyor. (*agy*, s. 182, 183.) Bu tümcenin içinde kendisi, "gelir" kırıntılarını "toparladığını" söylüyor. Ama bu gelir, neden oluşuyor? Üretken emekçinin, ödenmemiş emeğinden.

Garnier, Smith'e yönelttiği bu aşırı ölçüde değersiz polemiklerinden sonra, fizyokratlığa kayıyor ve tek üretken emeğin tarımsal emek olduğunu ilan ediyor! Peki neden? Çünkü "toplumda, bu emek çalışmaya başladığı anda bir eşdeğer olarak bile karşılığı bulunmayan, *varolmayan* başka bir değer, yeni bir değer yaratır; toprağın sahibine rant sağlayan da işte bu değerdir." (*agy*, s. 184.)

Peki öyleyse üretken emek nedir? Bir artı-değer üreten, ücret olarak aldığı *équivalent*'ın [eşdeğerin] ötesinde *une valeur nouvelle* [yeni bir değer] üreten emek. *Sermayenin emek karşılığı* değişilmesinin, —belli bir emek miktarına eşit olan— belli bir değerdeki metanın, kendi değerinden daha fazla bir emek karşılığı değişilmesinden *başka bir şey* olmadığını ve "bu emek çalışmaya başladığı anda

* Avam Kamarasında bir konuşmaya verilen yanıt; tarih 24 Nisan 1861, basım tarihi 11 Şubat 1862. –*Ed.*

bir eşdeğer olarak bile karşılığı bulunmayan başka bir değer, yeni bir değer" yarattığını Garnier'nin anlayamayışında Smith'in hiç günahı yok. |VIII-358||

*

||IX-400| *Mösyö Germain Garnier* Paris'te 1796'da *Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique*'i yayınladı. Ancak tarım üretkendir biçimindeki fizyokrat görüşün yanısıra (Garnier'nin Adam Smith'e yönelttiği polemikleri büyük ölçüde açıklayan) bir başka görüş daha vardır; daha açıkça belirtirsek, ("üretken-olmayan emekçiler"in kuvvetle temsil ettiği), tüketim, üretimin kaynağıdır ve üretimin hacmi, tüketimin hacmiyle ölçülür, görüşüdür bu. Üretken-olmayan emekçiler, yapay gereksinimleri karşılarlar ve maddi ürünleri tüketirler, böylece her bakımdan yararlıdırlar. Garnier, bu nedenle tutumluluğa karşı da bayrak açar. Önsözünün xiii. sayfasında şunu görürüz:

> "Bireyin serveti tasarrufla genişletilir; kamunun serveti, artışını, *tam tersine*, tüketim artışından sağlar."

Ve kamu borçları bölümünün 240. sayfasında:

> "Tarımın iyileştirilmesinin ve genişletilmesinin ve bunun sonucunda sanayi ve ticaretin ilerlemesinin, yapay gereksinimlerin genişlemesinden *başka bir nedeni* yoktur."

Garnier bundan, kamu borçlarının iyi bir şey olduğu, çünkü bu gereksinimleri artırdıkları sonucunu çıkarır.[65] |IX-400||

*

||XI-421| *Schmalz*. Fizyokratların bu Alman rahim-artığı, Smith'in üretken emekle üretken-olmayan emek arasında yaptığı ayrımı eleştirirken (Almanca baskı 1818[de yayınlandı]) şöyle diyor:

> "Eğer kişi, genel olarak başkasının emeğinin bizim için zaman tasarrufundan başka bir şey üretmediğini ve *onun değerini* ve *onun fiyatını* oluşturan şeyin bu tasarruf olduğunu dikkate alırsa, benim gözlemime göre ... Smith'in *üretken* ve *üretken-olmayan* emek ayrımı öze ilişkin ve çok kesin bir ayrım olarak alınmamalıdır." [Schmalz, *Economie politique*, Henri Jouffroy çevirisi, c. 1, 1826, s. 324.]

⟨Burada bir karışıklık var: bir şeyin değeri ve fiyatı, işbölümü yoluyla sağlanan zaman tasarrufuyla belirlenmez; yalnızca aynı değer karşılığı daha fazla kullanım-değeri elde ederim, aynı zaman

içinde daha fazla miktarda ürün üretildiği için emek daha üretken olur; ne var ki fizyokratların yankısı olduğu için bu doğal olarak değeri, emek-zamanının içinde keşfedemezdi.⟩

"Örneğin benim için bir masa yapan marangoz, mektuplarımı postaya veren, giysilerimi temizleyen ya da gereksindiğim şeyleri alıp getiren hizmetçi, her ikisi de kesinlikle birbirine benzer bir hizmet görürler. Hem biri, hem öteki, her ikisi, bu işleri yapmak için harcayacağım zamanı ve ayrıca bu işleri yapmak için edinmem gereken ustalığı kazanmak üzere harcamam gereken zamanı tasarruf etmemi sağlarlar." (Schmalz, *Économie politique*, Henri Jouffroy çevirisi, c. I, 1826, s. 304.)

Bu aynı yazar bozuntusu Schmalz'ın* aşağıdaki sözleri, Garnier ile bağlantısı bakımından önemlidir; örneğin onun tüketim sisteminin (ve geniş harcamaların ekonomik yararının) fizyokratik sistemle bağlantısı bakımından:

"Bu sistem" (Quesnay sistemi) "zanaatçıların ve hatta alelade tüketicilerin tüketimini övgüye değer görür; çünkü bu tüketim, dolaylı ve aracı vasıtasıyla olduğu halde, ulusun gelirinin büyümesine katkıda bulunur; çünkü, bu tüketim olmasaydı, tüketilen ürünler toprakta yetiştirilmezdi ve toprak sahibinin gelirine eklenemezdi." (s. 321.)[66] | IX-421| |

[8.] *Charles Ganilh*
[Değişim ve Değişim-Değeri Konusundaki Merkantilist Yaklaşım. Ödenmiş Her Emeğin Üretken Emek Kavramı İçinde Yeralması]

| | VIII-358| Charles Ganilh'in *Des systèmes économie politique*'i çok alt düzeyde ve yapay bir derleme. Birinci baskı Paris 1809, ikincisi 1821. (Alıntılar ikinciden.) Saçmalıkları doğrudan Garnier'yi hedef alıyor, onunla polemiğe giriyor.

⟨*Principes d'économie politique*'inde *Canard*, "*zenginliği*", "*gereksiz emeğin birikimi*" [olarak] tanımlıyor.[67] Eğer emekçiyi emekçi olarak yaşatan emek gereksizdir deseydi tanım doğru olurdu.⟩

Mösyö Ganilh'in başlangıç noktası, işin abecesi olan bir olgudur; yani burjuva zenginliğin temel öğesi metadır, öyleyse zenginlik üretmek için emek, meta üretmelidir, kendini ya da *ürününü* satmalıdır, olgusu.

"Uygarlığın bugünkü durumunda emeği, ancak değişim aracıyla biliyoruz." (*agy*, c. I, s. 79.) "Değişim olmadan, emek hiçbir zenginlik üretemez." (*agy*, s. 81.)

* Elyazmasında, yazarın adıyla ilgili olarak çevrilmesi olanaksız bir sözcük oyunu yapılıyor. Marx, yazarı *Schmalzschmiertopf* diye adlandırıyor. (*Schmalz*, Almanca'da iç yağı, domuz yağı, kuyruk yağı anlamına geliyor; *Schmiertopf* ise yağ kutusu, çalakalem yazı yazan kişi, yazar bozuntusu anlamına geliyor.) –*Ed.*

Ganilh, buradan doğrudan merkantil sisteme sıçrıyor.

> Değişim olmadan emek hiçbir burjuva zenginliği üretmediğine göre "zenginlik yalnızca ticaretten gelir." (*agy*, s. 84.) Ya da daha ilerde söylediği gibi: şeylere değerini yalnızca değişim ya da ticaret verir." (*agy*, s. 98.) "Genel emeğin verimliliği öğretisi ... değerlerin ve zenginliğin bu ilkesi" üzerinde "durur". (*agy*, s. 93.)

Ganilh || 359| , moneter sistemin basit bir "modifikasyonu" dediği "ticari sistem"in

> "özel ve kamusal zenginliği, emeğin değişilebilir değerlerinden — bu değerler maddi, dayanıklı ve sürekli nesnelerde saptanmış olsun ya da olmasın— çıkardığı"nı söyler. (*agy*, s. 95.)

Böylece nasıl ki Garnier fizyokrat sisteme saplandıysa, Ganilh de merkantil sisteme saplanır. Bu çerden-çöpten düşünceleri başka bir işe yaramasa bile, hiç değilse bu sistemin niteliklerini ve "artı-değer" üzerindeki görüşlerini ortaya koyması bakımından hiç de yararsız değildir; hele hele bu görüşleri Smith'e, Ricardo'ya, vb. karşı çıkarak öne sürdüğü zaman.

Zenginlik değişilebilir değerdir; değişilebilir bir değer üreten her emek ya da bir değişim-değerine sahip olarak bizzat kendisi, bu çerçevede zenginlik üretir. Ganilh'in çok derin bir merkantilist olduğunu gösterdiği tek sözcüğü *genel* emek sözcüğüdür. Bireylerin emeği ya da daha doğrusu bu emeğin ürünü, genel emek biçimini almalıdır. Ancak böylelikle bu değişim-değeridir, *paradır*. Gerçekte Ganilh, zenginlik paraya eşdeğerdir görüşüne geri gelmiş oluyor; gerçi artık yalnızca altına ve gümüşe değil, *para* demek olduğu ölçüde metanın kendisine eşdeğerdedir. "*Ticari sistem* ya da *genel emek* değerlerinin değişimi" (*agy*, s. 98) diyor. Bu saçmadır. Ürün, varoluş biçimi olarak, genel emeğin cisimleşmesi olarak değerdir, "genel emeğin *değeri*" olarak değil; bu, *değerin değerine* eşdeğer olurdu. Biz gene de metanın, değer olarak ortaya çıkarıldığını ve hatta para biçimini aldığını, başkalaştığını düşünelim. Şimdi değişilebilir değerdir. Peki ama değeri ne kadardır? Tüm metalar değişilebilir değerdir. Bu açıdan, birbirlerinden farklı değildirler. İyi ama belli bir metanın değişim-değerini yapan şey nedir? Ganilh bu noktada, en acemi üstünkörülüğün ötesine geçemiyor. Daha fazla B, C, D, karşılığı değişildiği zaman, A'nın değişim-değeri daha büyüktür, vb..

Ganilh, Ricardo'dan ve ekonomistlerin çoğundan sözederken, onların sisteminin, tüm burjuva sistem gibi, değişim-değerine dayanmasına karşın, emeği, değişim dışında değerlendirdiğini söylerken haklıdır. Ama bunun nedeni yalnızca şudur: Onlar için, meta olarak ürünün biçimi, zaten kendini ifade ediyordu; dolayısıyla yal-

nızca *değerin büyüklüğünü* incelemişlerdir. Bireylerin ürünleri, değişimde, *para* biçimini alarak, kendilerini yalnızca genel emeğin ürünü biçiminde ortaya koyarlar. Aslında bu görelilik, ürünlerin, kendilerini, genel emeğin varlık biçimi olarak sunmaları gereğinden kaynaklanır; genel emeğe de ancak göreceli olarak, yalnızca toplumsal emeğin miktarca farklı ifadeleri olarak indirgenebilirler. Ama *değer büyüklüklerini* onlara, değişimin kendisi vermez. Değişimde, genel toplumsal emek olarak görünürler; ne genişlikte bir genel toplumsal emek olarak görünebilecekleri, kendilerini, ne genişlikte bir toplumsal emek olarak sunabileceklerine bağlıdır; yani karşılığında değişilebilecekleri metaların genişliğine ve dolayısıyla pazarın, ticaretin genişlemesine bağlıdır; değişim-değeri karşılığı olarak ifade edilebilecekleri metaların çeşidine bağlıdır. Örneğin, ortada yalnızca dört farklı üretim dalı olsaydı, dört üreticiden her biri, ürününün büyük bir bölümünü kendisi için üretirdi. Eğer binlerce [üretim dalı –ç.] varsa, o zaman [her bir –ç.] üretici, tüm ürününü meta olarak üretir. Tümüyle değişime girer. Ama Ganilh, merkantilistlerle birlikte, *değer büyüklüğünün kendisinin değişimin eseri olduğunu* sanıyor; oysa işin aslında ürünün, değişim sırasında aldığı şey, değer biçimi ya da *meta* biçimidir.

> "Değişim, *şeylere*, değişim olmadan alamayacakları değeri verir." (s. 102.)

Eğer bunun anlamı, *choses* [*şeyler*], kullanım-değerleri yalnızca değer haline gelirler, bu biçimi toplumsal emeğin göreli ifadeleri olarak kazanırlar demekse, o zaman bir totolojidir. Ama kastetmek istediği şey, değişim aracılığıyla, onsuz oldukları değerden daha büyük bir değer elde ederler demekse, bu apaçık saçmadır; çünkü değişim, A'nın değer büyüklüğünü, ancak B'ninki azaltarak artırabilir. A'ya, değişimden önce sahip olduğundan daha büyük bir değer verirse, B'ye daha küçük bir değer verir. *Bu nedenle* A+B *değişimden sonra, değişimden önceki değeri taşır.*

> "Eğer değişim onlara bir değer vermezse, en yararlı ürünlerin hiçbir değeri olmayabilir." (s. 104.)

(İlkin, eğer bu şeyler "ürün" ise, başından itibaren emek ürünüdürler; hava vb. doğanın sağladığı genel temel şeyler değildirler; eğer "en yararlı" şey iseler, en üst anlamda kullanım-değeridirler, herkesin gereksindiği kullanım-değeridirler; eğer değişim onlara herhangi bir değer *vermiyorsa*, bu, ancak herkesin onları üretiyor olmasından ötürüdür; ancak bu || 360| onların değişim için üretildiği varsayımıyla çelişir; bu nedenlerle tüm önerme saçmadır.)

> "Ve değişim onlardan yana ise, en yararsız ürünlerin, büyük değe-

ri olabilir." (s. 104.)

Mösyö Ganilh için "değişim" gizemcil bir olgudur. Eğer "en yararsız" ürünlerin kimseye yararı yoksa, kullanım-değeri de yoktur, onları kim alır ki? Öyleyse alıcı için en azından hayalî bir "yararı" olmak gerekir. Alıcı salağın biri değilse, onlar için neden daha fazla ödesin? Bu çerçevede, o ürünlerin pahalılığı, "yararlılık"larından ileri gelmeyen başka koşullardan kaynaklanıyor olmalıdır. Bu ürünlerin "kıt" oluşu mu? Ama Ganilh onlar için "en yararsız *ürünler*" diyor. Ürün olduklarına göre, büyük "değişim-değeri" oldukları halde, acaba neden daha çok sayıda üretilmediler? Eğer bir önceki, kendisi için ne gerçek, ne hayalî bir kullanım-değeri olmayan bir şey için bir sürü para veren salak bir alıcı ise, şimdiki de düşük değerli şunu-bunu üretmek yerine büyük değişim-değeri olan bu ıvırzıvırı üretmeyen salak satıcıdır. Küçük kullanım-değeri taşımalarına karşın değişim-değerlerinin yüksek olması (kullanım-değerini insanın doğal gereksinimleri belirler) işte bu çerçevede, bay Değişimden değil, ürünün kendisinden kaynaklanan bazı koşulların sonucu olmalıdır. *Şu halde ürünün yüksek değişim-değeri, değişimin ürünü değildir, ama yalnızca değişimde kendini gösterir.*

> "Zenginlikle özdeş olan değeri, *gerçek değeri* belirleyen, şeylerin değişilebilirlik değeri değil, değişimdeki değerleridir." (*agy*, s. 104.)

Ama değişilebilirlik değeri, bir şeyin başka şeylerle değişilebileceği bir ilişkidir. ⟨Bu ifadenin temelindeki doğru nokta şudur: Metanın paraya dönüşümünü zorlayan şey, onun değişime, değişilebilir bir değer olarak girmesidir, ama ancak değişimin sonucu bu hale gelir.⟩ Öte yandan, A'nın değişildiği değer, B, C, D, vb. ürünlerinin belli bir miktarıdır. Bu yüzden de (Mösyö Ganilh'e göre) artık bir değer değil, değişim-dışı bir şeydir. Demek ki B, C, D vb. "değer" değillerdi. Değer olmayan bu şeyler (değişilmiş değer olarak) onun yerine adımlarını attılar ve A bir değer haline geldi. Değişimden çıktıktan ve kendilerini eski konumlarında bulduktan sonra, yalnızca basit bir yer değiştirmeyle, bunlar değer haline geldiler.

> "Şu durumda, şeyleri zenginlik haline getiren şey, ne gerçek yararları, ne *içsel* değerleridir; onların değerini saptayan ve belirleyen değişimdir ve onları zenginlikle özdeşleştiren de işte bu değerdir." (*agy*, s. 105.)

Bay Değişim, orada olan ya da olmayan şeyi saptamakta ve belirlemektedir. Eğer şeylerin değerini yalnızca değişim yaratıyorsa, o zaman bu değer, bu değişim ürünü, değişim biter bitmez, varolmaktan çıkar. Böylece onu yapan şey, aynı zamanda, onu o olmaktan da çıkarır. A'yı, B + C + D karşılığı değişiyorum. Bu değişim

hareketinde A değer haline geliyor. Hareket geçmişte kalır kalmaz B + C + D, bu kez A'nın durduğu yana geçiyor ve A da B + C + D'nin yerini alıyor. Gerçekte her biri, bay Değişimin dışında kendi başına kalıyor, yalnızca yer değiştirmiş oluyor. Şimdi artık B + C + D değer değil yalnızca şeylerdir. A da öyle. Ya da değişim, sözcüğün sözlük anlamında "saptamış ve belirlemiştir". Kaslarımın gücünü saptayan ve belirleyen dinamometredir, ama o gücü yapan dinamometre değildir. Bizim olayımızda da değeri üreten değişim değildir.

"Her bir kişinin herkes için çalışması dışlanırsa, kişiler ve halkların zengin olmayacağında gerçeklik vardır" (yani, kişinin emeğinin *genel toplumsal emek* biçimini alması [dışlanırsa —ç.] demek istiyor; çünkü, başka herhangi bir anlamda, bu saçmalık olurdu; çünkü genel toplumsal emek biçimi dışında, bir demir üreticisi herkes için çalışmaz, *yalnızca* demir tüketicileri için çalışır); "ve herkesin her bir kişi için" (eğer kullanım-değerlerini konuşuyorsak, bu da saçmadır; herkesin ürünü, istisnasız özel üründür ve her birey yalnızca belli bazı özel ürünlere gerek duyar; işte bu çerçevede bunun ["ve herkesin her bir kişi için" ifadesinin —ç.] anlamı, yalnızca, her bir özel ürünün, *herkes için varolduğu* bir biçim alır, demek olur; ve yalnızca bu biçimiyle varolur — özel bir ürün niteliğiyle başka her bir kişinin ürününden farklı olduğu için değil, ötekilerle özdeş olduğu için yalnızca bu biçimiyle varolur; yani meta üretimi temelinde varolduğu için toplumsal emek biçimiyle varolur.) (*agy*, s. 108.)

||361| Bu tanımdan —değişim-değeri, genel toplumsal emek olarak soyutlanmış birey emeğinin ifadesidir biçimindeki tanımdan— ötürü Ganilh, bir kez daha hamın hamı bir yaklaşıma saplanır: Değişim-değeri, meta A'nın, B, C, D, vb. metası karşılığında değişildiği orandır yaklaşımına saplanır. Eğer karşılığında çok miktarda B, C, D verilirse, A büyük bir değişim-değerine sahiptir; ama o zaman B, C, D karşılığında küçük bir A verilmiş olur. Zenginlik değişim-değerinden oluşur. Değişim-değeri, ürünlerinin birbiri karşısında değişildiği göreceli oranı içerir. Bu nedenle ürünlerin toplam miktarının herhangi bir değişim-değeri yoktur, çünkü herhangi bir şeye karşılık değişilmemektedir. Şu halde, zenginliği değişim-değerlerinden oluşan toplumun, herhangi bir zenginliği yoktur. Bundan çıkan sonuç, bizzat Ganilh'in de vardığı sonuçtur; yani "emeğin değişim-değerlerinden oluşan ulusal zenginlik" (s. 108) değişim-değeri olarak ne artabilir, ne azalabilir (bu yüzden de herhangi bir *artı-değer* olmaz); ve yalnızca bu değil, bunun yanısıra, [toplum —ç.] herhangi bir değişim-değerine ve öyleyse bir zen-

ginliğe de sahip değildir, çünkü zenginlik yalnızca değişilebilir değerleri içerir.

> "Eğer buğdayın bolluğu, *değerini düşürürse*, çiftçiler daha az zengin olacaklar, çünkü kendileri için gerekli, yararlı ya da yaşam için zevkli şeyleri elde etmek için daha az değişim-değerine sahip olacaklar; ama çiftçilerin yitirdiği şeylerden tüketiciler kazanç sağlayacak: Bazılarının yitirdiği, başkalarının kazandığıyla dengelenecek ve genel zenginlik, herhangi bir değişiklik göstermeyecek." (s. 108-109.)

Afedersiniz ama, buğday tüketicileri buğday yerler, buğdayın değişilebilir değerini değil. Geçinme araçları bakımından şimdi daha zengindirler, ama değişilebilir değer bakımından değil. Buğdaya karşılık ürünlerinin daha küçük bir kısmını değiştiler — karşılığında değiştikleri buğdayın miktarıyla karşılaştırıldığında, kendi ürünleri, göreli kıtlık nedeniyle, daha yüksek bir değişim-değerine sahipti. Çiftçiler şimdi artık *yüksek değişim-değeri* elde etmiş bulunuyorlar, tüketiciler de değişim-değeri küçük olan fazla miktarda buğdaya sahipler; şimdi demek ki tüketiciler yoksul olanlar, çiftçilerse zengin olanlar.

Dahası var, toplam (değişim-değerlerinin toplumsal-toplamı), değişim-değerleri toplamı haline geldiği ölçüde, değişim-değeri olma niteliğini yitiriyor. A, B, C, D, E, F birbirleriyle değişildiği ölçüde değişim-değerine sahip. Ama bir kez değişilmeye görsünler, artık ondan sonra kendilerini satın alanların, tüketicilerinin ürünüdürler. El değiştiği zaman değişim-değeri olmaktan çıkıyorlar. Ve toplumun, değişilebilir değerlerden oluşan zenginliği de böylece yitip gidiyor. A'nın değeri göreli; B, C, vb. ile değişim ilişkisi. A + B daha az değişim-değerine sahip, çünkü onun değişim-değeri şimdi artık yalnızca C, D, E, F'ye göre var. Ama A, B, C, D, E, F toplamının hiçbir değişim-değeri yok, çünkü hiçbir göreliliği ifade etmiyor. Metaların toplamı, başka metalar karşılığında değişilmiyor. Bu nedenle de, değişim-değerlerinden oluşan toplum zenginliği, herhangi bir değişim-değerine sahip değil, sonuç olarak da zenginlik değil.

> "Bir ülkenin iç ticaret yoluyla kendi zenginliğini artırmasının güçlüğü ve hatta belki de olanaksızlığı işte buradan ileri geliyor. Dış ticarete giren insanlar için durum hiç de böyle değil." (*agy*, s. 109.)

Bu, eski merkantil sistemdir. Değeri, benim aldığım eşdeğeri değil, eşdeğerden fazlasını içerir. Ama aynı zamanda, Ganilh için eşdeğer diye bir şey yoktur; çünkü bu, A'nın değerini ve B'nin değerini B'deki A oranının ya da A'daki B oranının, A ile B'nin özdeş olduğu üçüncü bir şeyin belirlemesi demek olurdu. Ama eğer herhangi bir eşdeğer yoksa, eşdeğer üzerinde bir fazlalık da sözkonusu

olamaz. Altın karşısında aldığım demire göre demir karşısında daha az altın elde ederim. Şimdi daha çok demire sahibim, onun karşılığında daha az altın elde ederim. Bu nedenledir ki, daha az altın daha çok demire eşit olduğu için, ilk alışverişte kazanırsam, daha çok demir, daha az altına eşit olduğu için bu kez kaybederim.

"Doğası ne olursa olsun, her türlü emek, zenginlik üretkenidir; yeter ki bir değişim-değerine sahip olsun." (*agy*, s. 119.) "Değişim, ürünlerin ne miktarına bakar, ne maddi yapısına ne de dayanıklılığına." (*agy*, s. 121.) "Hepsi" (emek türleri) "karşılığında değişildikleri *toplamın, eşit biçimde üretkenidirler*." (s. 121-122.)

Birincisi, *toplamın*, yani kendilerine ödenen *fiyatın* (ücretlerinin *değerinin*) eşit biçimde üretkenidirler. Ama Ganilh bir anda, bir adım daha ileri gidiyor. Maddi olmayan emek, diyor, karşılığında değişildiği maddi ürünü üretir; o zaman öyle görünüyor ki, maddi-olmayan emeğin ürününü de maddi emek üretiyor.

||362| "Karşılığında iki buşel buğday elde ettiği bir çamaşır dolabı yapan işçinin emeğiyle, iki buşel buğday elde eden köy kemancısının emeği arasında hiç fark yoktur. Her iki durumda da iki buşel buğday üretilmiştir: İki buşel çamaşır dolabını ödemek için, iki buşel de köy kemancısının verdiği zevki ödemek için. Doğrudur, marangoz iki buşel buğdayı tükettikten sonra da çamaşır dolabı varolmaya devam eder ve kemancı iki buşel buğdayı tükettikten sonra geride hiçbir şey kalmaz; ama üretken sayılan ne kadar çok iş aynı durumdadır!.. Bir emeğin üretken mi yoksa kısır mı olduğu, tüketimden sonra geriye kalana bakarak kararlaştırılmaz, *değişime ya da yaratılmasına neden olduğu üretime bakarak kararlaştırılır*. Ama marangozun emeği ve bir o kadar da kemancının emeği, *iki buşel buğday yaratılmasına neden olduğuna göre her ikisi de iki buşel buğday üretmekte eşit ölçüde üretkendirler*; her ne kadar biri tamamlandıktan sonra kendini dayanıklı bir nesnede sabitleştirip gerçekleştirmiyorsa ve öteki kendini dayanıklı bir nesnede sabitleştirip gerçekleştiriyorsa da [bu böyledir —ç.]. (*agy*, s. 122-123.)

"Adam Smith, yararlı olarak çalıştırılan emekçileri çoğaltmak için yararlı olarak çalıştırılınayan emekçilerin sayısını azaltmayı isterdi; ama hiç düşünülmemişti ki, bu arzu gerçekleştirilebilseydi tüm zenginlikler olanaksız hale gelirdi, çünkü üreticiler tüketicisiz kalırdı ve tüketilmemiş fazla yeniden-üretilmezdi. Üretken sınıflar, emeklerinin ürününü, *çalışması herhangi bir maddi ürün vermeyen sınıflara*" (burada o gene de maddi ürün veren emekle vermeyen emek arasında bir ayrım yapıyor) "öyle bedavadan bırakmazlar; o ürünleri onlara, onlardan sağladıkları rahatlık, zevk ve keyif karşılığı verirler ve *bu ürünleri onlara vermek için üretmek zorundadırlar*. Eğer emeğin maddi ürünleri, maddi ürün bırakmayan çalışmaları ödemekte kullanılmasaydı, tüketici bulamazdı ve *yeniden-üretimleri* dururdu. Keyif üreten çalışmalar, *böylece üretime*, en üretken kabul edilen emek kadar *etkin biçimde katkıda bulunur-*

lar." (*agy*, s. 123-124.)

"Onların" (insanların) "aradığı rahatlık, zevk ve keyif, *kendilerini ödeyecek olan ürünleri her zaman izlerler onlara ön almazlar*." (*agy*, s. 125.) (Öyle görünüyor ki, onlar da zaten bu nedenle kendilerini ödeyecek olan ürünlerin nedeni değil, sonucu oluyorlar.) "Zevke, lükse ve gösterişe ayrılmış olan emek, *üretken sınıflar*" (böylece burada farkı kendisi de söylüyor) "*tarafından istenmediği* zaman durum farklıdır; ama gene de onların karşılığını ödemeye, ve kendi gereksinimlerini o miktarda kısmaya *zorlanırlar*. Sonradan, bu zorlanmış ödemenin üretimde bir artış getirmediği ortaya çıkabilir." (*agy*, s. 125.) "Bu durum dışında, her emek zorunlu olarak üretkendir ve kamusal zenginliğin oluşumuna ve büyümesine az ya da çok etkin biçimde katkıda bulunur, çünkü *kendisini ödeyecek ürünleri zorunlu olarak ortaya çıkarır*." (*agy*, s. 126.)

⟨Demek ki, buna göre, "üretken-olmayan emek" ne maliyeti dolayısıyla, yani değişim-değeri dolayısıyla, ne de ürettiği özel keyif nedeniyle değil, ama üretken emeği ürettiği için üretkendir.⟩

⟨Eğer Adam Smith'e göre, doğrudan sermaye karşılığı değişilen emek üretkense, o zaman, emeğe karşılık değişilen sermayeyi, biçiminden ayrı olarak, maddi tamamlayıcı parçaları bakımından da dikkate almamız gerekir. Sermaye, kendini gerekli geçim araçlarına, yani çoğunlukla metalara, maddi şeylere ayrıştırır. Emekçinin ücretinden devlete ve kiliseye ödemek zorunda olduğu şey, kendisine zorlanan hizmetler için bir kesintidir; eğitim için ödediği akıl almaz ölçüde azdır, ama ödediği zaman üretkendir, çünkü eğitim emek-gücü üretir; doktorlar, avukatlar, rahipler için ödediği kara bahtıdır; tüketim maliyetlerini (yemek pişirme, ev temizliği, hatta genel olarak onarımları) özellikle kendisi karşıladığı için, geriye emekçi ücretinin harcandığı, üretken-olmayan pek az çalışma kalır.⟩

Ganilh'in şu ifadesi, aşırı ölçüde karakteristiktir:

"Eğer değişim, çiftçinin ya da fabrika işçisinin emeğine yalnızca 500 frank verirken, hizmetçinin emeğine 1.000 frank verirse, bundan insanın çıkaracağı sonuç, hizmetçi emeğinin *zenginlik üretimine* bu çiftçinin ya da fabrika işçisinin emeğinden bir kat fazla katkıda bulunduğudur; hizmetkarın emeği çiftçiyle fabrika işçisinin emeğine göre bir kat fazla maddi ürünü ücreti olarak aldığı sürece zaten başka türlü de olamaz. Zenginliğin, daha az bir değişim-değeri olan ve dolayısıyla daha az ödenen emeğin sonucu olduğu nasıl sanılabilir ki!" (*agy*, s. 293-294.)

||363| Eğer fabrika ve tarım işçisinin ücreti 500 franksa ve onun yarattığı artı-değer (kâr ve rant) %40'a eşitse, o işçinin net ürünü 200 frank olur; hizmetçinin 1.000 franklık ücretini üretmek için böyle beş işçi gerekir. Eğer bay Değişim, hizmetçi yerine, yıllı-

ğı 10.000 franktan bir metres satın almak lütfunda bulunursa, böyle 50 işçinin net ürününe gerek olur. Ve metresin üretken-olmayan emeği, kendisine, üretken işçilerin ücretinden yirmi kat fazla değişim-değeri, yani ücret getireceği için, bu hanımefendi, "zenginlik üretimi"ne yirmi kat fazla eklemiş olur ve ülke hizmetkarlarıyla metreslerine ne kadar fazla öderse o kadar fazla zenginlik üretir. Mösyö Ganilh, yalnızca imalat ve tarım işçisinin üretkenliğinin, yalnızca üretken işçilerin yarattığı ama onlara ödenmeyen fazlalığın, üretken-olmayan işçilerin ödendiği fonu yarattığını unutuyor. Ama hesabı şöyle yapıyor: 1.000 frank ücret ve hizmetçinin ya da metresin ücrete eşdeğer emeği, birlikte 2.000 frank. Hizmetçinin ve metresin değeri, yani onların üretim giderleri, tamamen, üretken işçilerin *net ürününe* dayanır. Gerçekten de özel tür insanlar olarak onların varlığı buna bağlıdır. Fiyatlarıyla değerlerinin ortak yanı pek yoktur.

Ama bir hizmetçinin değerinin (üretim maliyetinin), üretken işçininkinden bir kat fazla olduğu varsayılsa bile, bir emekçinin üretkenliği ile (tıpkı bir makineninki gibi) değerinin, tamamen farklı şeyler olduğu, hatta birbiriyle ters orantılı bulunduğu bilinmelidir. Bir makinenin malolduğu değer, onun üretkenliğinde her zaman bir eksidir.

> "Bir hizmetçinin emeği, bir çiftçiyle bir fabrika işçisinin, ikisinin emeği kadar üretkense, değeri çar-çur etmek şöyle dursun, sürekli artırarak, bir ülkede kamu ekonomisinin onları yaşatmak için kullanılmasına itiraz boşunadır. Bu itiraz yanıltıcıdır, çünkü, her emeğin verimliliğinin, *onun maddi nesneler üretimine katılmasından* ileri geldiğini, *zenginliğin maddi üretimden oluştuğunu* ve *üretimle zenginliğin tamamen özdeş olduğunu* varsayar. *Tüm üretimin ancak tüketimle zenginlik haline geldiği** ve *zenginlik oluşturmaya* hangi noktaya kadar *katkıda bulunacağını* değişimin belirlediği unutulmaktadır. Her emeğin doğrudan ya da dolaylı olarak her ülkenin toplam üretimine katkıda bulunduğu anımsanırsa; her bir emeğin değerini saptayarak, bu üretimde ne kadar payı olduğunu değişimin belirlediği anımsanırsa; değişimin ona verdiği değeri, *üretimin tüketiminin* gerçekleştirdiği anımsanırsa; ve tüketimin üstünde, üretim fazlasının ya da açığının bir halkın zenginlik ya da yoksulluğunu belirlediği anımsanırsa, her bir emeği *yalıtmanın* kendisine değerini —zenginliğin onsuz varolamayacağı değerini— veren

* (Ve aynı ahbap, bir sayfa sonra, "her emeğin, arz ve talep tarafından belirlenen değişim-değeriyle orantılı olarak zenginlik *ürettiğini*" söylüyor (emek, ürettiği değişim-değeriyle orantılı olarak zenginlik üretmiyor, ama kendi değişim-değeriyle orantılı olarak zenginlik üretiyor; yani ne ürettiğine bakarak değil maliyetine bakarak); "emeğin, göreli değerinin, toplam üretimden almayı hak ettiği ürünleri *tüketmeksizin ve tasarruf ederek*, yalnızca sermaye ve birikimine katkıda bulunduğunu" söylüyor.)

şeye yani, *ne kadar tüketildiğine* ||364| *hiç bakmaksızın*, verimliliğini ve doğurganlığını, *maddi üretime katkısıyla* saptamanın ne kadar tutarsız olduğu anlaşılacaktır." (*agy*, s. 294-295.)

Bu ahbap, bir yandan zenginliği, üretimi tüketimin üzerindeki fazlaya bağlıyor, öte yandan değeri, yalnızca tüketimin verdiğini söylüyor. Ve 1.000 frank tüketen bir hizmetçi, sonuçta, değerin verilişine 500 frank tüketen bir çiftçiden bir kat daha fazla katkıda bulunmuş oluyor.

Her şeyden önce, üretken-olmayan bu tür emeğin maddi zenginlik oluşturmaya doğrudan katılmadığını itiraf ediyor. Smith de bundan fazlasını söylemiyor. Öte yandan, tam tersine, kendi itirafına göre, maddi değer yaratmadıkları ölçüde, maddi değer yarattıklarını kanıtlamaya çalışıyor.

Adam Smith'e karşı polemiğe girişenlerin tümü bir yandan, maddi üretime tepeden bakan bir tutum takınıyorlar, öte yandan, maddi olmayan üretimi —hatta uşaklarınki gibi hiç üretim yapmamayı— maddi üretim olarak haklı göstermeye çalışıyorlar. Net gelirin sahibi, bu geliri uşaklara, metreslere ya da böreğe, nereye harcarsa harcasın hiç farketmez. Fazlalığın ille de hizmetçiler tarafından tüketilmesi gerektiğini, eğer ürün değerinin ortadan cehennem olması istenmiyorsa, bizzat üretken emekçiler tarafından tüketilemeyecek olduğunu sanmak gülünçtür. Üretken-olmayan tüketicilerin gerekliliği görüşünü Malthus'ta da buluruz — fazlalık *gens oisifs*'in [aylak insanların] eline geçtiği zaman, gerçekte bu gerekirlilik gerçektir. |364||

[9. *Net Gelir Konusunda Ganilh ve Ricardo'nun Görüşleri. Üretken Nüfusu Azaltma Görüşünün Savunucusu Olarak Ganilh; Sermaye Birikiminin ve Üretici Güçlerdeki Artışın Savunucusu Olarak Ricardo*]

||364| *Ganilh, Théorie de l'économie politique*'inde (bilmediğim bir kitap) bir teori öne sürmüş olduğunu, daha sonraları Ricardo'nun ondan kopya çektiğini savlıyor.[68] Bu teori, zenginliğin brüt ürüne değil, net ürüne, bundan ötürü, kâr ve rant düzeyine bağlı olduğu teorisi. (Bu kesinlikle Ganilh'in buluşu değil; o yalnızca bu teoriyi ortaya koyuş biçimiyle kendisini ayırdediyor.)

Artı-değer (gerçek bir varlık olarak), kendi özgün öğelerini yenileyen miktardaki ürünü aşan artı-üründe kendini ortaya koyar; özgün öğeler, ürünün üretim maliyetine giren ve —değişmeyen sermaye ile değişen sermaye birlikte— üretim için ortaya konan toplam sermayeye eşittir. Kapitalist üretimin amacı ürün değil, artı-değerdir. Emekçinin gerekli emek-zamanı ve dolayısıyla kendisine

ödenen eşdeğer ürün, artı-değer ürettiği ölçüde, zorunludur. Aksi halde kapitalist için *üretken değildir*.

Artı-Değer, artı-değer oranı *a/d*'nin eşzamanlı gündelik emek sayısıyla ya da çalıştırılan emekçi sayısıyla, yani *n* ile çarpımına eşittir. Böylece A = $a/d \times n$. Bu artı-değer, iki biçimde artırılabilir ya da azaltılabilir. Örneğin $\frac{a}{d/2} \times n$ eşittir $\frac{2a}{d} \times n = 2A$. Burada A || 365| bir kat artmıştır, çünkü oran bir kat artmıştır; nedeni, $\frac{a}{d/2}$, $\frac{2a}{d}$ demektir, yani iki kat *a/d* demektir. Ancak öte yandan $a/d \times 2n$ de $\frac{2an}{d}$'ye yani 2A'ya eşittir. Değişen sermaye, D, tek günlük emeğin çalıştırılan işçi sayısıyla çarpımına eşittir. Eğer 800 emekçi çalıştırılıyorsa, her birinin maliyeti 1 pound ise o zaman D = 800 pounddur; 1 pound × 800, burada n = 800. Şu halde, eğer artı-değer 160 ise, oranı $\frac{160}{1£ \times 800} = \frac{160}{800} = \frac{16}{80} = \frac{1}{5}$ = %20. Ancak artı-değerin kendisi $\frac{160}{1£ \times 800} \times 800$, yani, $\frac{A£}{1£ \times n} \times n$ olur.*

Belli bir emek-zamanı süresi içinde, bu artı-değer ancak üretkenlikteki bir artışla ya da belli bir üretkenlik düzeyinde, emekzamanını uzatarak artırılabilir.

Ancak bizi burada ilgilendiren şudur: $2A = \frac{a}{d/2} \times n$; ve $2A = a/d \times 2n$. Eğer emekçilerin sayısı yarı yarıya azaltılsa, 2*n* yerine *n* olsa, ama onların her gün ortaya koyduğu artı-emek, daha öncekinin iki katı olsa, artı-değer (artı-değerin brüt miktarı) aynı kalır. Bu varsayımda, iki şey aynı kalmaktadır: birincisi üretilen toplam ürün miktarı; ikincisi toplam artı-ürün miktarı ya da net ürün. Ama şunlar değişir: birincisi değişen sermaye ya da döner sermayenin ücretlere harcanan parçası yarıya iner. Hammaddelerden oluşan değişmeyen sermaye parçası, eskisi kadar hammadde kullanılacağı için eskisine göre yarı sayıda işçi tarafından yapılıyorsa bile, değişmez, aynı kalır. Buna karşılık sabit sermayeden oluşan parça artar.

Ücretlere harcanan sermaye 300 pound idiyse (işçi başına 1 pound) şimdi 150 pound olur. Eğer hammaddelere harcanan 310 pound idiyse, şimdi gene 310 pounddur. Eğer makinelerin değeri, sermayenin geri kalan kısmına göre dört kat fazla idiyse, şimdi 1.600 pound olur.[69] Demek ki makineler on yılda aşınıyorsa, yıllık itibariyle ürüne giren makine parçası 160 pounddur. Daha önce aletler için harcanan yıllık sermayenin 40 pound olduğunu, yani şimdiki-

* *A* ile Artı-Değer (toplam), *a* ile artı-değer (birim), *D* ile Değişen Sermaye (toplam), *d* ile değişen sermaye (birim) imlenmiştir. –ç.

nin 1/4'ü olduğunu varsayıyoruz. Şimdi bu durumda hesap şöyledir:

	Makine	Hammadde	Ücretler	Toplam	Artı-Değer	Kâr Oranı	Toplam Ürün
Eski Sermaye	40	310	300	650	150 ya da %50	%23 1/13	800
Yeni Sermaye	160	310	150	620	150 ya da %100	%24 6/31	770

Bu durumda kâr oranı artmıştır, çünkü toplam sermaye azalmıştır — ücretlere harcanan sermaye 150 pound düşmüştür, sabit sermayenin toplam değeri yalnızca 120 pound artmıştır, böylece toplam olarak, eskisinden 30 pound daha az harcanmıştır.

Ama geri kalan bu 30 pound aynı biçimde harcansaydı, yani 31/62 (ya da 1/2) hammaddeye, 16/62 makinelere ve 15/62 ücretlere harcansaydı sonuç şöyle olurdu:

Makine	Hammadde	Ücretler	Artı-Değer
7.14.6£	15£	7.5.6£	7.5.6£

Ve ikisi birlikte:

	Makine	Hammadde	Ücretler	Artı-Değer	Kâr Oranı
Yeni Sermaye	167.14.6£	325£	157.5.6£	157.5 6£	%24 6/31

Harcanan toplam sermaye miktarı: eskisi gibi 650 pound. *Toplam ürün* 807.5.6 pound.

Ürünün toplam değeri artmış bulunuyor; harcanan sermayenin toplam değeri aynı kaldı; ve yalnızca değer değil, ama toplam ürün miktarı arttı; çünkü hammaddelere harcanan ek 15 pound ürüne dönüştü.

||366| [Ganilh'de şunu buluyoruz:]

> "Bir ülke makinelerin yardımından yoksun kaldığı ve çalışma elle yapıldığı zaman, emekçi sınıflar, ürünlerinin hemen hemen tümünü

tüketirler. Sanayinin ilerleme derecesi işbölümüyle işçilerin ustalığıyla ve makinelerin icadıyla geliştikçe üretimin maliyeti azalır, ya da başka deyişle, daha büyük çaplı üretim için daha az sayıda emekçiye gerek duyulur." (*agy*, c. I, s. 211-212.)

Yani bu şu demektir; sanayi ne ölçüde daha üretkenleşirse, ücretlerin üretim maliyeti o ölçüde azalır. Ürüne oranla daha az sayıda emekçi çalıştırılır ve dolayısıyla bunlar da ürünün daha küçük bir parçasını tüketirler.

Makine olmadan bir emekçinin kendi geçim araçlarını üretmek için 10 saate gereksinimi olursa ve makineyle yalnızca 6 saate gereksinirse, o zaman (12 saatlik bir çalışmayla), birinci durumda kendisi için 10 saat, kapitalist için 2 saat çalışması gerekir ve kapitalist, 12 saatlik toplam ürünün altıda-birini alır. Birinci durumda 10 işçi, 10 işçi için (100 saate eşit) ve kapitalist için de 20 [saat] ürün üreteceklerdir. 120 değerinden kapitalist altıda-birini ya da 20'yi alacaktır. İkinci durumda 5 işçi, 5 işçi için (30 saate eşit) bir ürün ve kapitalist için de 30 saat üreteceklerdir. 60 saatten kapitalist şimdi artık 30'unu yani yarısını alacaktır — eskisinden üç kat fazla. Toplam artı-değer de artmış olacaktır, yani 20'den 30'a 1/3 artacaktır. Ben 60 günün yarısını sahiplendiğim zaman, bu 120 günün, altıda-birini sahiplenmemden üçte-bir daha fazladır.

Dahası, kapitalistin toplam üründen elde ettiği yarı, eskisine göre miktar olarak da daha fazladır. Çünkü şimdi 6 saat, eskiden 10 saatin ürettiği kadar ürün üretmektedir; 1 [saatte], [eski] 1 saatin 10/6'sı kadar, ya da 1 saatte $1^4/_6 = 1^2/_3$ kadar. Böylece 30 artı-saat eski 30'un yaptığı kadar fazla ürün içerir 30 (1 + 2/3) = 30 + 60/3= 50. Eskiden 10 saatte üretilen miktarda ürün şimdi 6 saatte üretilmektedir, yani 30 —ya da 5 × 6— eskiden 5 × 10'un ürettiği kadar üretir.

Dolayısıyla, kapitalistin artı-değeri ve ayrıca artı-ürünü (eğer kendisi tüketirse ya da *in natura* [ürün olarak] tükettiği ölçüde) artar. Artı-değer, toplam ürün miktarı artırılmaksızın da artabilir. Çünkü, artı-değerin artışı demek, emekçinin, kendi geçim araçlarını eskisinden daha az zamanda üretebilmesi, bunun sonucu olarak onun tükettiği metaların değerinin düşmesi, daha az emek-zamanını temsil etmesi ve bu nedenle de belli bir emeğin, örneğin 6 saat eşit emeğin eskisine göre, daha büyük miktarda kullanım-değerini temsil etmesi demektir. Emekçi eskisi gibi aynı miktar ürünü alır, ama o ürünün değeri, gündelik emek meyvesinin daha küçük bir parçasını ifade ettiği için, toplam ürünün de daha küçük bir parçasını oluşturur.

Ürünü, doğrudan ya da dolaylı olarak emekçinin tüketim araç-

larını oluşturmaya katılmayan sanayi dallarında, üretken güçteki bir artış, gerçi bu sonucu vermeyebilir —çünkü bu dallarda artan ya da azalan üretkenlik zorunlu ve artı-emek arasındaki ilişkiyi etkilemez— ama her ne kadar kendi üretkenliklerindeki bir değişiklikten kaynaklanmadıysa da sonuç bu [ilk anılan —ç.] sanayiler için gene de aynı olur. Ürünlerinin göreli değeri, öteki metaların değerindeki düşmeyle aynı oranda (kuşkusuz kendi üretkenlikleri aynı kaldıysa) artar; sonuç olarak, bu ürünlerin oransal olarak daha küçük bir parçası, ya da emekçinin, o ürünlerin içinde somutlaşan emek-zamanının daha küçük bir parçası, tıpkı eskisi gibi, ona aynı miktarda geçim araçları sağlar. Bu nedenle bu çalışma dallarındaki artı-değer de ötekiler gibi artar.

Peki ama, işinden olan beş emekçi ne olacak? Denecektir ki, [onların çıkarılmasıyla —ç.] sermaye de serbest kaldı; her biri (çalıştıkları 12 saat için) 10 saat[lik ücret —ç.] almaktaydı; yani tamamı 50 saat; bu daha önce beş emekçinin ücretlerini ödemekteydi [şimdi] ücretler — 6 saate düştüğü için 50/6 = $8^1/_3$ günlük emeği ödeyebilir. Bu nedenle şimdi serbest kalan 50 [saatlik] sermaye, işten çıkarılanlardan daha çok emekçiyi çalıştırabilir.

Ama bütün bir 50 saat eşdeğerinde sermaye serbest kalmadı. Hammaddenin, aynı emek-zamanı içinde kullanılan miktarındaki artış oranında ucuzladığını varsaysak bile —yani bu üretim dalında da aynı üretkenlik artışı olduğunu varsaysak bile— yeni makine giderleri gene yerli yerinde durmaktadır. Eğer bunun tam 50 saatlik emek maliyetinde olduğunu varsayarsak, işten çıkarılanlar kadar işçi çalıştırılması sözkonusu olmaz. Çünkü bu 50 saatlik emek 5 işçi için ücret olarak harcanmıştı. Ama 50 saatlik çalışmanın eşdeğeri, hem kâr, hem ücretler, ödenmiş ve ödenmemiş emek, her ikisi makinenin değerinde içerilmişti. Buna ek olarak değişmeyen sermaye makinenin değerine girer. Makine yapımcısı işçilerin [makineyi yapmış olanlar] sayısı, işten çıkarılanların sayısından azdır; ayrıca bunlar || 367| işten çıkarılanlarla aynı işçiler değildirler. Makine yapımında emekçiye olan daha fazla talep, olsa olsa, işçi sayısının gelecekteki dağılımını etkiler; emek piyasasına giren kuşağın daha büyük bir kısmı —eskisine göre daha büyük bir kısmı— bu sanayi koluna gelir. Bu, işten çıkarılmış olanları etkilemez. Ayrıca, bu işçilere olan yıllık talepteki artış makineye harcanan yeni sermayeye de eşit değildir. Makine, örneğin on yıl boyunca iş yapar. O makinenin yarattığı sürekli talep, bu nedenle yıllık olarak onun içerdiği ücretlerin 1/10'una eşittir. Buna on yıl boyunca gerekecek onarım işçileri için 1/10 ve gündelik, kömür, yakıt ve öteki ikincil malzemeler için de herhalde 2/10 daha eklemek gerekir.

⟨Eğer serbest kalan sermaye 60 saate eşit olsaydı, bu miktar, o zaman 10 saatlik artı-emeği ve yalnızca 50 saatlik gerekli emeği temsil ederdi. Öyleyse 60 saat daha önce ücretlere harcanıyor olsaydı ve 6 işçi çalıştırılsaydı, şimdi yalnızca 5 işçi çalıştırılabilirdi.⟩

⟨Belli bir sanayi kolunda, makine vb. aracılığıyla sağlanan üretkenlik artışının emek ve sermaye arasında ortaya çıkardığı kaydırmalar, her zaman, ileriye dönük, olabilirliklerdir. Başka deyişle, *artış, yani sanayiye yeni işçilerin girişi* farklı bir biçimde dağıtılır; herhalde, işe girenler, işten atılanların çocuklarıdır, kendileri değil. Onlar, uzun bir süre kendi eski mesleklerinde bitkisel yaşam sürdürürler, kendi gerekli emek-zamanları, toplumsal bakımdan gerekli-emek zamanından daha fazla olduğu ölçüde, olağanüstü güç koşullarda o mesleği sürdürürler; ya sadaka verenin eline bakan yoksullar haline gelirler ya da daha düşük düzeydeki emeğin çalıştırıldığı sanayi dallarında iş bulurlar.⟩

⟨Sadakaya muhtaç hale gelen bir yoksul, tıpkı bir kapitalist (*rentier* [rantiye]) gibi ülkenin gelirinden geçinir. Ürünün üretim maliyetlerine girmez ve sonuçta Mösyö Ganilh, onu, *valeur échangeable*'ın [değişilebilir değerin] bir temsilcisi sayar. Tıpkı cezaevinde beslenen bir suçlu gibi. "Üretken olmayan emekçiler"in geniş bir kısmı, devlet arpalıklarındakiler, vb., onlar yalnızca saygıdeğer yoksullardır.⟩

⟨Varsayalım ki, sanayide üretkenlik o kadar gelişmiştir ki, eskiden nüfusun üçte-ikisi doğrudan maddi üretimde çalışırken, şimdi bu oran üçte-bire inmiştir. Daha önce 2/3, 3/3 için geçim araçları üretiyordu; şimdi 3/3 için 1/3 üretiyor. Eskiden (emekçilerin gelirinden ayrı olarak) net gelir 1/3 idi, şimdi 2/3. [Sınıfsal] çelişkileri bir yana koyalım, şimdi ulus artık doğrudan üretim için zamanının 1/3'ünü kullanır, oysa eskiden 2/3'ünü gereksiniyordu. Eşit dağıtılırsa herkes [yani tüm nüfus] üretken olmayan çalışma ve boş vakit olarak 2/3 daha fazla zamana sahip olacak demektir. Ama kapitalist üretimde her şey çelişik görünür ve gerçekte de öyledir. Varsayımımız, nüfusun durağan olduğu anlamını taşımıyor. Çünkü 3/3 büyüyorsa, 1/3 de büyüyecektir; demek ki, *miktar olarak ölçüldüğü* zaman daha çok sayıda insan üretken işte çalıştırılıyor olabilecektir. Ama göreli olarak, toplam nüfusa oranlı olarak, her zaman, eskisine göre yüzde 50 daha az olacaktır. Nüfusun şu öteki üçteikisini, bir kısmıyla kâr ve rant sahipleri, bir kısmıyla (rekabet nedeniyle düşük ücret alan) üretken olmayan emekçiler oluşturur. İkinciler, birincilerin gelirlerini tüketmelerine yardım ederler ve bir eşdeğer karşılığında hizmet verirler — ya da üretken olmayan siyasal emekçiler gibi hizmetlerini onlara dayatırlar. Bu üretken

olmayan işçilerin —uşaklar güruhu, askerler, denizciler, polis, alt kademedeki memurlar vb., metresler, seyisler, palyaçolar, *jongleurs* [hokkabazlar] dışında— genel olarak eski üretken olmayan işçilere göre daha üst düzeyde bir kültür sahibi olacakları ve özellikle düşük ücret alan sanatçıların, müzisyenlerin, hukukçuların, doktorların, araştırmacıların, okul müdürlerinin, mucitlerin, vb. sayıca artmış olacağı varsayılabilir.

Üretken sınıf içinde de ticari *middlemen*'in [aracıların], ama özellikle makine yapımında, demiryolu yapımında, madencilik ve kazı işlerinde iş yapanların sayısı artacaktır; dahası, tarımda besicilik işinde çalışan emekçilerin sayısı artacaktır, yapay gübre için kimyasal madde ve mineral üretenlerin vb. sayısı da öyle. Bundan da öte, sanayi için hammadde üreten çiftçilerin sayısında gıda üretenlere oranla artış olacaktır; ve kesim hayvanları için yem sağlayanların sayısı da gene halk için gıda üretenlere göre artacaktır. *Değişmeyen sermaye büyüdükçe, onun üretiminde çalışan toplam emeğin oransal miktarı da artar*. Bununla birlikte [nüfusun] doğrudan tüketim maddesi üreten bölümü, sayıca azalmakla birlikte ||368| eskisine göre daha fazla ürün üretir. Bu emek daha üretkendir. *Bu arada bireysel sermayede*, *değişmeyen sermaye parçasına göre değişen parçasındaki düşüş*, kendini, ücretlere harcanan sermaye parçasının azalması biçiminde ortaya koyar; toplam sermaye açısından ise —kendini *yeniden-üretmesinde*— bu durum ister istemez toplam emeğin, ürün üretiminde çalışanlara göre, göreli olarak daha büyük bir parçasının üretim araçları üretiminde, yani makinelerin (haberleşme ve ulaşım araçları ve yapılar dahil) ve ikincil malzemelerin (kömür, gaz, petrol, yağ, deri kuşaklar, vb.) ve sınai ürünler için hammadde oluşturan bitkilerin yeniden-üretiminde çalışması sonucunu verir. İmalat sanayisinde çalışan işçilere göre, tarım işçileri sayıca azalır. Ve son olarak lüks maddelerde emekçi sayısı artacaktır, çünkü daha yüksek gelir, daha lüks maddeleri tüketecektir.⟩

⟨Değişen sermaye gelire ayrışır; birinci olarak ücretlere, ikinci olarak kâra. Öyleyse, eğer sermaye, gelirin karşıtı olarak düşünülürse, değişmeyen sermaye, *tam anlamıyla* sermaye demektir: toplam ürünün, üretime ait olan ve kimse tarafından bireysel olarak (çift hayvanları dışında) tüketilmeksizin üretim maliyetine giren parçası. Bu parça, tümüyle kâr ve ücretlerden kaynaklanmış olabilir. Son çözümlemede, yalnızca bunlardan asla kaynaklanamaz; emeğin ürünüdür, ancak emek aracının kendisini gelir olarak gören emeğin ürünüdür, yabanılın yay yapması gibi. Ancak bir kez değişmeyen sermayeye aktarıldıktan sonra, ürünün bu parçası, her ne kadar onun ürünü ücret ve kâr bırakıyorsa da kendisi artık üc-

retlerle kâra ayrışmaz. Ürünün bir kısmı, bu parçaya aittir. Ondan sonra sırayla gelen her ürün bu geçmiş emeğin ve o andaki emeğin ürünüdür. Bir sonraki üretime, eğer toplam ürünün bir parçası üretime geri döndürülürse devam edilebilir. Üretim, değişmeyen sermayeyi, *in natura* [ürün olarak] yenilemelidir. Eğer daha üretken duruma gelirse, ürünü yeniler, ama değerini değil; değeri, [artan üretkenliğin –ç.] sonucu olarak azaltır. Eğer daha az üretken hale gelirse, ürünün değerini artırır. Birinci durumda, toplam üründen geçmiş emeğin çekip aldığı parça azalır; ikinci durumda artar. Birinci durumda canlı emek daha üretken hale gelir, ikinci durumda daha az üretken.⟩

⟨Değişmeyen sermayenin maliyetini azaltan öğeler arasında geliştirilmiş hammaddeler de yeralır. Örneğin, göreli fire miktarını tümden hesap dışı tutarak, iyi ve kötü ham pamuktan aynı süre içinde aynı miktarda iplik eğirmek olanaklı değildir, vb.. Tohumluğun vb. önemi buradan gelir.⟩

⟨Bir örnek olarak, bir imalatçının, eski değişmeyen sermayesinin bir bölümünü bizzat ürettiği ya da daha önce değişmeyen sermaye olarak hammaddenin, onun üretim alanı dışında, bir ikinci aşamadan geçtiği ve şimdi imalatçının kendisinin, bu hammaddeye ikinci biçimini verdiği *kombinasyon* — bu, daha önce gösterildiği üzere,* her zaman kâr yoğunlaşmasına varır. *Birinci duruma bir örnek*: Eğirmeyle dokunanın ilintilendirilmesi. *İkinciye örnek*: Daha önce çok sayıda girişimci ve işletme sahibi arasında bölünmüş olan demir üretimi sürecinin *tamamen* Birminghamlı maden sahiplerince devralınması.⟩

*

Ganilh sözü sürdürüyor:

> "İşbölümü tüm dallarda yerleştirilmedikçe, emekçi sınıfların tümü ve çalışan nüfus, tam olarak gelişme sağlamadıkça, makinelerin icadı ve belli sanayilerde kullanılması, yalnızca sermayelerin ve makinelerin yerinden ettiği emekçilerin, yararlı bir biçimde çalıştırılabilecekleri, başka alanlara akmasına neden olur. Ama açıkça görülüyor ki, tüm istihdam alanları gereksindiği sermayeye ve emekçilere sahip olduğu zaman, her iyileştirme ve emekten tasarruf eden her yeni makine, çalışan nüfusu ister-istemez azaltır: Ve bu azaltma üretimi azaltmadığı için elde mevcut kalan bölüm ya sermayenin kârına, ya toprağın rantına eklenir; ve makinelerin doğal ve zorunlu sonucu brüt üründen geçinen ücretli sınıflar nüfusunun azalması ve net üründen geçinen sınıflar nüfusunun artmasıdır." (*agy*, s. 212.)

* Bkz: bu kitapta s. 131. –*Ed.*

|369| "Bir ülke *nüfusunun işinden olması, sanayideki gelişmenin zorunlu sonucu,* gönencin gerçek nedeni, modern halkların gücü ve uygarlığıdır. Toplumdaki alt sınıflar sayıca ne kadar fazla azalırsa, bu talihsiz sınıfların sıkıntısının, cehaletinin, safdilliğinin ve boşinanlarının yarattığı tehlikelere sürekli açık bulunan toplum, o tehlikelerden o kadar daha az rahatsız olma durumunda kalır; üst sınıflar ne kadar artarsa devlet emrinde daha fazla yurttaş olur, daha güçlü, daha muktedir duruma gelir, tüm toplum daha bilgili, daha zeki, daha uygar olur." (*agy*, s. 213.)

⟨*Say* ürünün toplam değerini, aşağıdaki biçimde gelire indirger: Ricardo'nun, Constancio çevirisinde [*Principles* kitabı], bölüm 26'da bir notta şöyle der:

"Bir bireyin net geliri, katkıda bulunduğu *ürünün değeri* ... eksi yaptığı harcamalar; ama yaptığı harcamalar, başkalarına ödediği *gelir parçaları* olduğuna göre, *ürün değerinin tümü gelirleri ödemeye hizmet eder.* Bir ulusun toplam geliri, onun brüt ürününden, yani üreticiler arasında dağıtılan tüm ürünlerinin brüt değerinden oluşur."[70]

Son tümce şöyle söylenseydi doğru olurdu: Bir ulusun toplam geliri, brüt ürününün, yani her sanayi dalında üretim araçlarını yenileyen parçası çıktıktan sonra, gelir olarak üreticiler arasında dağıtılan tüm ürünlerin brüt değerinden oluşur. Ama böyle söylendiği zaman da tümce kendini yadsımış olur.

Say sözü sürdürüyor:

"Bu değer, birçok değişim ardından, onun doğumunu gören yılda tümüyle tüketilir; ama gene de ulusun geliridir; tıpkı 20.000 frank yıllık geliri olan birinin, her yıl o geliri tümüyle tüketmesine karşın gene de 20.000 frank geliri olması gibi. Onun geliri, yalnızca tasarruflarından oluşmaz."

Onun tasarrufları, her zaman gelirlerinden oluşur ama, geliri hiçbir zaman tasarruflarından oluşmaz. Bir ulusun hem sermayesini hem gelirini yıllık olarak tüketebileceğini kanıtlamak için Say, o ulusu, sermayesine dokunmayan, her yıl yalnızca gelirini tüketen bir bireyle karşılaştırıyor. Eğer bu birey, tek bir yılın içinde hem 200.000 franklık sermayesini, hem 20.000 frank gelirini tüketseydi, ertesi yıl yiyecek hiçbir şey bulamazdı. Eğer bir ulusun tüm sermayesi, ve dolayısıyla ürünlerinin toplam brüt değeri, gelirlerden oluşsaydı, Say haklı olurdu. Birey, 20.000 frank gelirini tüketir. Tüketmediği, 200.000 frank sermayesi başka bireylerin gelirinden oluşurdu, her biri kendi payını tüketirdi ve yılın sonunda tüm sermaye tüketilmiş olurdu. Ama belki de bir yandan tüketilirken bir yandan da yeniden-üretilirdi ve böylece yenilenirdi, öyle mi? Ama sözkonusu birey her yıl 20.000 frank gelirini, 200.000 frank sermayesini tü-

ketmediği için yeniden-üretiyor. Ötekiler bu sermayeyi tükettiler. O zaman geliri yeniden-üretecek bir sermaye kalmadı.⟩

"Yalnızca *net ürün*" diyor Ganilh, "ve onu tüketenler, onun" (*de l'Etat* [Devletin]) "zenginliğini ve gücünü oluşturur ve onun gönencine, görkemine ve büyüklüğüne katkıda bulunur." (*agy*, s. 218.)

Constantino'nun Ricardo [*Principles*] çevirisinde, bölüm XXVI'da Say'nin notlarından Ganilh sözetmeyi sürdürüyor; Ricardo, orada, eğer bir ülkede [yaşayanlar] 12 milyonsa, o insanlar için 5 milyon üretken işçinin çalışmasının, 7 milyon üretken işçi çalışmasından daha avantajlı olduğunu söylüyor. Birinci durumda, üretken olmayan 7 milyon kişi artı-ürünün oluşturduğu net üründen geçiniyor, ikincisinde 5 milyon kişi. Say, bu noktada şunu söylüyor:

"Bu, onsekizinci yüzyıl Ekonomistlerinin[71] öğretisine benziyor; onlar da imalatçıların, devletin zenginliğine hiçbir biçimde yardım etmediklerini, çünkü *ücretliler sınıfının*, ürettiğine eşit bir değeri tükettiği için ||370| şu ünlü *net ürüne* hiçbir katkısı olmadığını söylüyorlardı."

Bu noktada Ganilh şu gözlemi yapıyor (s. 219-220):

"Ekonomistlerin, *sanayi sınıfı, ürettiğine eşit bir değeri tüketir* savı ile bay Ricardo'nun *emekçilerin ücretleri devletin geliri içinde hesaba katılamaz* öğretisi arasında herhangi bir bağlantı görmek kolay değildir."

Ganilh burada da esas noktayı kaçırıyor. Ekonomistler, imalatçıları yalnızca *ücretliler sınıfı* olarak görürken yanılıyorlardı. Onları Ricardo'dan ayıran budur. Ayrıca, ücretlilerin tükettikleri kadar ürettiklerini düşünürken de yanılıyorlardı. Ricardo'nun onların görüşüne karşıt olarak çok iyi bildiği şey, doğru görüş şu: net ürünü üretenler onlardır; üretiyorlar, çünkü, tüketimleri, yani ücretleri, çalıştıkları süreye eşit değil, ama bu ücreti üretmek için harcadıkları emek-zamanına eşit; yani üründen, yalnızca kendi zorunlu tüketimlerine eşit bir pay alıyorlar ya da kendi ürünlerinden yalnızca zorunlu tüketimlerine eşdeğer olacak kadarını alıyorlar. Ekonomistler tüm sanayi sınıfının (patronlar ve işçiler) bu durumda olduğunu kabul ediyorlardı. Onlar, yalnızca rantın, ücretler üzerinde bir fazlalık karakterinde olduğunu, bu yüzden de yalnızca rantın zenginlik olduğunu düşünüyorlardı. Ama Ricardo, bu fazlayı kârın ve rantın oluşturduğunu ve dolayısıyla tek zenginliği onların oluşturduğunu söylerken, fizyokratlardan ayrılmasına karşın, yalnızca net ürünün, içinde artı-değerin varolduğu ürünün ulusal zenginliği oluşturduğu düşüncesinde fizyokratlarla görüş birliği yapmış oluyor; oysa bu fazlanın yapısını onlardan daha iyi kavramıştır. Onun gözünde de bu fazla, ücretleri aşan gelirin bir parçasıdır. Onu Eko-

nomistlerden ayırdeden şey, net ürünü açıklayış biçimi değil, ücretleri açıklayış biçimidir; Ekonomistler kârları da yanlış bir biçimde ücretler kategorisine koyarlar.

Say ayrıca, Ricardo'ya karşıt olarak şunu da söylüyor:

> "Tam olarak çalıştırılan yedi milyon işçiden, beş milyon işçiden sağlanacak olandan daha fazla tasarruf sağlanırdı."

Ganilh bunu yadsırken, şu haklı gözlemi yapıyor:

> "Bu, *ücretlerden yapılacak tasarrufun*, *ücretlerin azaltılmasının sonucu olan tasarrufa* yeğlendiğini varsaymaktır. ... Hiçbir net ürün vermeyen işçilere, ücretlerinden para biriktirme olanağını ve fırsatını sağlamak için, dörtyüz milyon ödemek pek de saçma olurdu." (*agy*, s. 221.)
>
> "Uygarlığın attığı her adımda, emek daha az yorucu, daha çok üretken hale gelir; üretmeye ve tüketmeye mahkum sınıflar küçülür; emeği yöneten, sıkıntısını azaltan (!), avunduran (!) ve tüm toplumu aydınlatan sınıflar çoğalır, *sayıca artar ve emek maliyetinin azalmasının*, ürün bolluğunun ve tüketim maddeleri ucuzluğunun *sonucu ortaya çıkan tüm yararları derer*. İnsan soyu, kendini böylelikle yükseltir. ... *Alt sınıfların azalması ve üst sınıfların artması şeklindeki bu ileri götürücü eğilim* nedeniyle sivil toplum daha gönenir, daha güçlenir" vb.. (*agy*, s. 224.) "Eğer ... çalıştırılan işçi sayısı yedi milyonsa, ücretler bindörtyüz milyon olacaktır; ancak bindörtyüz milyon, beş milyon işçiye ödenecek bin milyondan daha fazla bir net ürün bırakmıyorsa, *gerçek ekonomi*, *hiçbir net ürün bırakmayan iki milyon işçiye ödenen dörtyüz milyonu kaldırıp atıyor demektir* ve bu iki milyon işçinin dörtyüz milyon ücretten yapabilecekleri tasarruftan da yoksundur." (*agy*, s. 221.)

[*Principles*'ında] bölüm XXVI'da Ricardo şu gözlemi yapar:

> "*Adam Smith*, bir ülkenin geniş bir net gelir yerine, geniş bir brüt gelirden elde edeceği yararları sürekli abartır... Bir ülkenin büyük miktarda üretken emek çalıştırmasının, bu miktarda ya da daha az miktarda [işçi –ç.] çalıştırdığı zaman, net rant ve kârı birlikte aynı oluyorsa yararı nedir?" Bir ulus beş milyon kişinin daha geçimini sağlayan [belli bir –ç.] net gelir elde etmek için beş ya da yedi milyon kişiyi çalıştırsa "o beş milyonun yiyeceği ve giyeceği hâlâ net gelirdir. Daha fazla insan çalıştırılması ne ordumuza ya da donanmamıza bir kişi daha katmamıza olanak verir, ne bir *guinea** daha fazla vergi katkısı yapar." (*agy*, s. 215.)**[72]

Bu bize, eski Almanları anımsatıyor; sırayla bir bölümü savaşır, bir bölümü toprağı eker-biçerdi. Toprağı ekmek için gereken en az insan sayısı azaldıkça, savaşabilenlerin sayısı daha fazla olurdu. Toprağı ekip-biçmek için eskiden 500 kişi yeterken, şimdi 1.000

* İngilizlerin 21 şilin değerindeki eski altın parası –ç.
** Marx, burada Ricardo'yu Fransızca çevirisinden alıntılıyor. –*Ed.*

kişi gerekiyorsa, bunu üçte-bir artırarak, 1.000 kişiyi 1.500 kişiye yükseltmek bir yarar sağlamazdı. Öncesinde ve sonrasında, onlarsız da yapabilecekleri kuvvet 500 kişi olurdu. Öte yandan eğer emeklerinin üretkenliği arttıysa ve toprağı ekip-biçmek için 250 kişi yetiyorsa, 1.000 kişiden 750'si savaşa gidebilirdi; oysa karşıt durumda, yani emek üretkenliği düştüyse, 1.500 kişiden yalnızca 500'ü savaşa gidebilirdi.

Burada dikkat edilmesi gereken ilk nokta şu: Ricardo, net gelir ya da net ürün derken, toplam ürünün üretim aracı olarak, hammadde ya da araç-gereç olarak yenilenmesi için gereken parçanın üstündeki fazlayı kastetmiyor. Tam tersine, o da brüt ürünün brüt gelir olduğu yolundaki yanlış görüşü paylaşıyor. Net ürün ve net gelir derken, artı-değeri, toplam gelirin ücretlerin, yani emekçilerin gelirlerini oluşturan bölümünün üstündeki fazlayı kastediyor. Ne var ki, emekçinin bu geliri, değişen sermayeye, yani onun kendisinin tükettiği üretiminin parçası olarak sürekli tükettiği ve sürekli yeniden-ürettiği döner sermaye parçasına eşittir.

Eğer Ricardo kapitalistleri bütün bütün yararsız saymıyorsa yani onları üretimin etkeni olarak görüyorsa ve bunun sonucu olarak kârlarının bir kısmını ücretlere indirgiyorsa, onların gelirinin bir bölümünü net gelirden kesmek ve bütün bu kişilerin ancak, kârlarının olabilen en küçük parçası ücretlerini oluşturduğu ölçüde zenginliğe katkıda bulunduklarını ilan etmek zorundadır. Her ne ise, üretim etkeni olarak zamanlarının en azından bir bölümü, *fixture* [oluşturan öğe] gibi, üretime aittir. Ve bu ölçüde toplumun ya da devletin başka amaçları için kullanılamazlar. Üretimin yöneticileri olma görevleri, onlara ne ölçüde serbest zaman bırakırsa, kârları, ücretlerinden o kadar bağımsızlaşır. Bunların tersine, yalnızca faizle geçinen kapitalistler ve rantla geçinen toprak sahipleri, kişi olarak bütün bütün [toplumun ve devletin] emrindedirler ve gelirlerinin hiçbir parçası —yalnızca o değerli kendilerini yeniden-üretmek için kullanılan parça dışında— üretimin maliyetine girmez. Keşke Ricardo, devletin yararı uğruna, rantın (saf net gelir) kâr aleyhine büyümesini de dilemiş olsaydı; ama hiç bu görüşte değil. Ve neden olmasın? Çünkü sermaye birikimini köstekler [ya da] üretken emekçiler aleyhine üretken olmayan emekçilerin sayısını artırır — ki bu da bir ölçüye kadar aynı şey demektir.

Ricardo, Adam Smith'in üretken emekle üretken-olmayan emek arasında ayrım yapma görüşünü, üretken emeğin doğrudan sermayeye, üretken-olmayan emeğin ise gelire karşılık değişildiği görüşünü paylaşır. Ama Smith'in üretken emekçilere karşı beslediği şefkati ve onlar hakkındaki yanılsamasını paylaşmıyor. Üretken

emekçi olmak bir talihsizlik. Üretken emekçi, *başkası için* üreten emekçidir. Varlığı yalnızca, başkalarının zenginliği için üretimin bir aracı olarak anlam taşıyor. Bundan ötürü, eğer başkaları için aynı miktarda zenginlik daha az sayıda üretken emekçi tarafından yaratılabiliyorsa, o zaman bu üretken işçilerin hakkından gelmek doğrudur. *Vos, non vobis*.* Ama yeri gelmişken söyleyelim, Ricardo, bu *hakkından gelme* işini, Ganilh'in anladığı gibi —yani salt üretken emekçilerin hakkından gelerek gelirin artacağını ve *eskiden değişen sermaye olarak* (yani ücretler biçiminde) *tüketilenin* o zaman *gelir olarak* tüketilebileceğini— anlamaz. Üretken işçi sayısının azalmasıyla birlikte, işten çıkarılanların bizzat üretip bizzat tükettikleri ürün —eşdeğerleri— miktarı da ortadan kalkar. Ricardo, Ganilh'in tersine, eskisi kadar, aynı miktarda ürün üretildiğini kabul etmez; aynı miktarda net ürün üretildiğini kabul eder. Eğer emekçiler 200 tükettilerse ve fazlaları 100 idiyse, toplam ürün 300, ve fazla üçte-bir = 100'dür. Eğer emekçiler 100 tüketir ve fazlaları, eskisi gibi gene 100 ise, toplam ürün 200 ve fazla yarım = 100'dür. Toplam ürün üçte-bir ölçüsünde, işten çıkarılan 100 işçinin tükettiği ürün miktarınca düşmüş ve net ürün ||372| *aynı* kalmıştır; çünkü 200/2 = 300/3'tür. Bu nedenle Ricardo açısından, brüt ürün miktarı önemli değildir; yeter ki, brüt ürünün net ürünü oluşturan parçası aynı kalsın ya da artsın, ama azalmasın.

O nedenle şöyle der:[73]

> "20.000 lira sermayesi olan, yılda 2.000 lira kâr elde eden bir birey için sermayesinin yüz kişi mi, bin kişi mi çalıştırdığı, üretilen metanın 10.000 liraya mı yoksa 20.000 liraya mı satıldığı pek farketmez; yeter ki, hangi durumda olursa olsun, onun kârı 2.000 liranın altına düşmesin. Ulusun gerçek çıkarı da benzer değil mi?"**[74] |VIII-372||

*

||IX-377| Ricardo'daki bölüm (bölüm XXVI) şöyle sürüyor:

> "Adam Smith, bir ülkenin yüksek bir net gelir yerine yüksek bir brüt gelirden sağladığı yararları sürekli abartır" (çünkü, der Adam, "harekete geçirdiği üretken emek miktarı daha büyük olacaktır") ... "Bir ülke, daha fazla ya da daha az miktarda üretken emek çalıştırdığı zaman toplam net rant ve kârı aynı kalıyorsa, daha fazla üretken emekçi çalıştırmasının yararı olmaz."

⟨Tabii bu, daha fazla miktarda emek tarafından üretilen artıdeğer, daha az miktarda emek tarafından üretilenin aynı ise, de-

* Çalışın, ama kendiniz için değil (Virgil'in *Epigrammes*'ından). *–Ed.*
** Marx, burada Ricardo'yu Fransızca çevirisinden alıntılıyor. *–Ed.*

mekten başka bir şey değildir. Ama bu da, düşük bir artı-emek oranında daha çok sayıda emekçi çalıştırmak ile daha yüksek bir artı-emek oranında daha az sayıda emekçi çalıştırmak bir ülke için farketmez, aynıdır, demekten başka bir anlam taşımaz. $n \times 1/2$, $2n \times 1/4$ kadardır; burada n [emekçilerin] sayısını, 1/2 ve 1/4 ise artı-emeği temsil eder. Bu haliyle "üretken emekçi", artı-değer üretimi için bir aletten başka bir şey değildir ve sonuç aynı ise, bu "üretken emekçiler"in sayıca çok oluşu, *a nuisance* [*bir başağrısı*] olur.⟩

> "20.000 lira sermayesi olan, yılda 2.000 lira kâr elde eden bir birey için, sermayesinin yüz kişi mi, bin kişi mi çalıştırdığı, üretilen metanın 10.000 liraya mı yoksa 20.000 liraya mı satıldığı pek farketmez; yeter ki, hangi durumda olursa olsun, onun kârı 2.000 liranın altına düşmesin."*

⟨Bunun anlamı, biraz ardından gelen parçada apaçık göründüğü gibi, pek bayağıdır. Örneğin her yıl 20.000 pound kullanan ve mahzeninde 12.000 pound[luk şarap –ç.] bulunan, 8.000 pound[luk şarabı –ç.] 10.000 pounda satan bir şarap tüccarı pek az kişiyi çalıştırır ve %10 kâr eder, vb.. Ve sonra haydi bankaya!⟩

> "Ulusun gerçek çıkarı da benzer değil mi? *Yeter ki net gerçek geliri, ister rant ister kâr, aynı olsun*; *ulus on ya da oniki milyon kişiden oluşmuş, hiçbir önemi yoktur*. O ulusun, donanmaları ve orduları ve *üretken olmayan emeğin her türünü*" (bu parça, başka noktaların yanısıra, Adam Smith'in üretken olan ve olmayan emek görüşünü Ricardo'nun paylaştığını, ancak Smith'in üretken emekçi konusunda bazı yanılsamalardan kaynaklanan şefkatine artık katılmadığını gösteriyor) "destekleme gücünün, brüt geliriyle değil, net geliriyle orantılı olması gerekir. Eğer beş milyon kişi, on milyon kişi için gerekli olan kadar gıda ve giyecek üretebiliyorsa, beş milyon kişi için [üretilen –ç.] gıda ve giyecek net gelir olur. *Bu aynı net geliri üretmek için* yedi milyon kişiye gerek olması, yani oniki milyon kişi için yeterli olacak miktarda gıda ve giyeceği üretmek üzere yedi milyonun çalıştırılması, bir ülkenin herhangi bir biçimde çıkarına olur mu? Beş milyonun [gereksindiği –ç.] gıda ve giyecek, hâlâ net gelirdir. Daha çok sayıda insanı çalıştırmak ne ordumuza ya da donanmamıza bir kişi daha katmamıza olanak verir, ne bir *guinea* daha fazla vergi katkısı yapar." (Ricardo, *On the Principles of Political Economy, and Taxation*, 3. baskı, Londra 1821, s. 415-417.)

Bir ülke, üretken gücü, toplam ürüne *göre* ne kadar küçük olursa o kadar daha zengindir; tıpkı kapitalist birey için olduğu gibi: aynı fazlayı üretmek için ne kadar daha az emekçiye gereksinim duyarsa onun için o kadar iyidir. Ürün miktarı aynı kalmak üzere, üretken nüfus, üretken olmayan nüfusa göre ne kadar küçük olursa, o ülke o kadar daha zengindir. Çünkü üretken nüfusun rakam

* Marx burada, Ricardo'yu İngilizceden alıntılıyor. –*Ed.*

olarak göreli azlığı, emeğin üretkenliğinin göreli derecesini bir başka biçimde ifade etmektir.

Bir yandan, metaların üretimi için gerekli emek-zamanını yok denecek bir en aza ve dolayısıyla ürün miktarıyla *ilintili olarak* üretken nüfusun sayısını indirmek, sermayenin eğilimidir; ancak öte yandan, [kapitalist üretim biçimi –ç.] biriktirme, kârı sermayeye dönüştürme, başkalarının olabilen en çok miktardaki emeğini sahiplenme biçimindeki karşıt eğilimi de içinde taşır. Gerekli emeğin normunu indirmeye, ama o normda, olabilecek en çok sayıda üretken emeği çalıştırmaya gayret eder. Ürünlerin nüfusa oranı, bunda pek fark yaratmaz. Buğday ve pamuk, şarap, elmas vb. karşılığında değişilebilir ||378| ya da emekçiler, (tüketilebilir) ürünlere (demiryolu yapımı vb. gibi) doğrudan hiçbir şey katmayan üretken çalışmada kullanılabilir.

Eğer bir buluş sonucu, bir kapitalist, daha önce 20.000 pound kullandığı işinde, şimdi 10.000 pound yeterli olduğu için, o kadar kullanırsa ve bu miktar %10 yerine %20 getirirse, yani daha önce 20.000 poundun getirdiği kadar getirirse, bu onun 10.000 poundu eskisi gibi sermaye olarak kullanmak yerine, gelir olarak harcamasını gerektirmez. (Gerçekte, yalnızca devlet borçları konusunda, sermayenin doğrudan gelire dönüşmesinden sözedebiliriz.) Parasını başka yere yatırabilir; ve ek olarak, kârının bir bölümünü de sermayeleştirebilir.

Gerçek yaşamdaki karşıtlığın aynısını, ekonomistler (bir bakıma Ricardo da dahil) arasında da görürüz. Makine, işçileri yerinden eder ve net geliri (özellikle Ricardo'nun burada her zaman net gelir dediği şeyi — içinde gelirin tüketildiği ürün miktarını) artırır; emekçilerin sayısını azaltır, ürünü artırır (ki bu ürünlerin bir bölümü üretken olmayan emekçiler tarafından tüketilir, bir bölümü yurtdışında değişime girer, vb.). Demek bu arzulanır bir şey. Ama hayır. Bu durumda, makinenin, emekçileri ekmeğinden etmediği gösterilmelidir. Peki bu nasıl gösterilecek? Bir şok (ki, herhalde, doğrudan etkisi altında kalan nüfus kesimi ona herhangi bir direnç gösterememiştir) etkisinden sonra, makinenin yeniden, onun işe sokulmasından öncesine göre, daha çok insanı çalıştıracağı — ve bir kez daha "üretken emekçiler"in sayısını artıracağı ve eski oransızlığı düzelteceği gerçeğiyle gösterilecektir.

Gerçekte olan budur. Ve emeğin giderek artan üretkenliğine karşın, örneğin eğer, sermaye eşzamanlı olarak yoğunlaştırılırsa, emekçi nüfus, kendisiyle birlikte büyüyen ve daha hızlı büyüyen ürüne oranla değil ama, [toplam nüfusa] oranla sürekli büyüyebilir ve üretken sınıfları oluşturanların eski parçaları giderek proletar-

yanın saflarına katılır. Küçük bir kısmı da orta sınıfa yükselir. Ancak üretken olmayan sınıflar, kullanılabilir yeterince gıda bulunmaması için gerekeni yaparlar. Kârın sürekli olarak yeniden sermayeye dönüştürülmesi, aynı döngüyü, her zaman daha geniş bir temelde yineler.

Ve Ricardo'nun birikime gösterdiği özen, birikimin aracı olarak ateşli bir hayranlık beslediği net kâra gösterdiği özenden bile fazladır. Emekçilere verdiği çelişik öğütlerle avundurucu ifadeleri de bundan ileri gelir. Sermaye birikimine en çok ilgi duyanlar onlardır, çünkü işçilere olan talep gerçekte buna bağlıdır. Eğer bu talep artarsa, emeğin fiyatı da artar. Bu nedenle işçilerin kendileri ücretlerin indirilmesini istemelidirler; öyle ki, onlardan çekilen ek-fazla, sermaye tarafından süzülerek bir kez daha, yeni emek ve ücret artışı için onlara geri döndürülsün. Ne var ki, bu ücret artışı kötüdür, çünkü birikimi engeller. Bir yandan çocuk yapmamalıdırlar. Bu emek arzında bir düşüşe yolaçar ve böylece emeğin fiyatı artar. Ama bu artış, birikim hızını azaltır ve onlara olan talep de azalır ve emeğin fiyatını aşağı çeker. Hatta sermaye, emek arzının azalışından daha hızlı biçimde ve onunla birlikte azalır. Eğer çocuk yaparlarsa, o zaman kendi arzlarını artırmış olurlar ve emeğin fiyatını düşürürler; böylece kâr oranı artar ve onunla birlikte sermaye birikimi. Ama emekçi nüfus, sermayenin birikim hızıyla aynı derecede artmalıdır; başka deyişle, emekçi nüfus tam da kapitalistin gereksindiği sayıda orada hazır olmalıdır — ki zaten o da bunu yapıyor.

Mösyö Ganilh, net ürün için beslediği saygıda pek de o kadar tutarlı değil. Say'den şu alıntıyı yapıyor:

> "Hiç kuşkum yok (...) ki köle emeğinde, tüketimin üzerindeki ürün fazlası, özgür bir adamın emeğindekinden daha fazladır. ... Köle çalışmasının sınırı yoktur, sınır kapasitesidir. ... Köle" (ve özgür işçi de öyle) "sınırsız bir gereksinim için, efendisinin açgözlülüğü için çalışır." (Say, 1. baskı, s. 215, 216.)

||379| Bu nokta üzerinde Ganilh şu gözlemi yapar:

> "Özgür emekçi, köleden daha fazla tüketip daha az üretmez. ... Her tüketim, onu ödemek üzere bir eşdeğerinin üretildiğini varsayar. Eğer özgür emekçi, köleden daha fazla tüketiyorsa, onun emeğinin ürünleri, köle emeğininkinden daha önemli olmak gerekir." (*Ganilh*, c. I, s. 234.)

Sanki ücretin büyüklüğü *yalnızca* emekçinin üretkenliğine bağlıymış da belli bir üretkenlikte, ürünün emekçiyle patron arasında bölüşümüne bağlı değilmiş gibi.

> "Biliyorum" diye sürdürüyor sözünü, "*kölenin aleyhine efendisinin* sağladığı tasarrufun" (her şey bir yana, demek ki, kölenin ücretin-

den yapılan tasarruf da varmış) "efendinin kişisel giderlerini artırmaya yarayacağı, biraz daha haklı olarak söylenecektir. Ancak, az sayıda bireyin aşırı ölçüde varlık sahibi olmasındansa toplumun tüm sınıflarının gönenç içinde bulunması, genel zenginliğin daha yararınadır." (s. 234-235.)

Bu, net ürünle nasıl uyuşur? Ve işte bu yüzden Mösyö Ganilh, liberal tiradını hemen geri çeker (*agy*, s. 236-237). Sömürgeler için zenci köleliği ister. Buradaki özgür emekçilerin köle olduklarını, yalnızca, kapitalistler, mülk sahipleri ve onların hizmetinde çalışanlar için net ürün üretmek üzere varolduklarını kavradığı için, köleliğin Avrupa'ya yeniden getirilmesini istemeyişi ölçüsünde liberaldir.

"O" (*Quesnay*) "ücretli sınıfların tasarruflarının, sermayeyi artırma özelliği olduğunu kesinlikle yadsır; bunun nedeni olarak da, bu sınıfların herhangi bir tasarruf yapma olanakları bulunmadığını, ve eğer *bir fazlaya, bir artığa* sahip olmuşlarsa bunun ancak toplum ekonomisindeki bir hatadan ya da düzensizlikten ileri gelebileceğini ileri sürer." (*agy*, s. 274.)

Ganilh, kanıt olarak Quesnay'den aşağıdaki parçayı anıyor:

"Eğer kısır sınıf, nakit parasını artırmak için tasarruf yaparsa ... emeği ve kazancı, aynı oranda azalacak ve bozulup tükenecektir." (*Physiocratie*, s. 321.)

Eşek! Quesnay'yi anlamıyor.

Mösyö Ganilh dilinin altındaki baklayı şu paragrafta çıkarıyor:

"(Ücretler) ne kadar fazlaysa, toplumun geliri o kadar azdır" (toplum onlara dayanır, ama onların toplumda dayanakları yoktur) "ve hükümetler tüm yetkilerini [ücret] miktarını azaltmaya harcamalıdırlar. ... *İçinde yaşadığımız aydınlık çağa yaraşır ... bir görev*." (c. II, s. 24.)

Üretken emek ve üretken-olmayan emek konusunda daha hâlâ kısaca ele alınması gereken *Lauderdale* (Brougham'ın yavan jestlerini ondan sonra incelemeye değmez), (Ferrier?), *Tocqueville*, *Storch*, *Senior* ve *Rossi* var.

[*10.*] *Gelirin ve Sermayenin Değişimi* [*Toplam Yıllık Ürün Miktarının Yenilenmesi*: (*a*) *Gelirin Gelir ile Değişimi*; (*b*) *Gelirin Sermaye ile Değişimi*; (*c*) *Sermayenin Sermaye ile Değişimi*]

{Ayırdedilecek: 1. *Gelirin yeni sermayeye dönüştürülen* parçası; yani kârın yeniden sermayeye katılan parçası. Bunu, burada tamamen konu dışında bırakıyoruz — birikim kesimine aittir. 2. Üretim sırasında tüketilen sermaye ile değişilen gelir; böylelikle, bu deği-

şim sonucu yeni bir sermaye oluşturulmadı, ama eski sermaye yerine geri kondu— tek sözcükle eski sermaye korundu. Bu çerçevede, şimdiki araştırmamızda, yeni sermayeye dönüştürülen gelir parçası sıfıra eşit oluyor; konuyu, sanki gelirin tümü ya gelirmiş ya tüketilen sermayeymiş gibi ele alabiliriz.

Bu durumda yıllık ürünün tamamı iki parçaya bölünüyor: Bir parça gelir olarak tüketiliyor, öteki parça, tüketilen değişmeyen sermayeyi, *in natura* [ürün olarak] yeniliyor.

Örneğin keten bezi üreticileri, ürünlerinin —keten bezinin— ücretler ve kârlarını temsil eden parçasını, yani gelirlerinin bir bölümünü, çiftçilerin kâr ve ücretlerinin bir bölümünü temsil eden ||380| tahılla değiştikleri zaman, gelir, gelirle değişilmiş olur. Burada keten beziyle tahıl değişilmiştir; bu iki ürün de bireysel tüketime girmektedir — keten bezi biçimindeki gelir, tahıl biçimindeki gelirle değişilmiştir. Bunda kesinlikle hiçbir güçlük yok. Eğer tüketilebilen ürünler, gereksinime uygun oranlarda üretilirse — ki kuşkusuz bu, aynı zamanda, onların üretimi için gereken toplumsal emek oranlarının da gereken oranlara uygun dağıtılmış olduğu anlamına gelir ⟨kuşkusuz durum hiçbir zaman böyle olmaz; sürekli sapmalar, oran dengesizlikleri ortaya çıkar ve bunlar ayarlanır; ama bu öyledir ki, sürekli ayarlama hareketi, sürekli bir oran dengesizliği olduğu varsayımına dayanır⟩, evet, tüketilebilen ürünler, gereksinime uygun oranlarda üretilirse, o zaman, örneğin keten bezi biçimindeki gelir, bir tüketim maddesi olarak tam gereksinilen miktarda mevcut demektir; bu çerçevede başka üreticilerin tüketim maddeleriyle değişilir. Keten bezi üreticisinin, tahıl, vb. olarak tükettiğini, çiftçiler ve başkaları keten bezi olarak tüketir. Keten bezi üreticisinin başka metalar (tüketim maddeleri) karşılığında değiştiği gelirini temsil eden ürün parçası değişimde, öteki metaların üreticileri tarafından bir tüketim maddesi olarak alınmıştır. Başkalarının ürününden onun tükettiğini, başkaları onun ürününden tüketir.

Geçerken şunu belirtmeli ki, herhangi bir ürün için, toplumsal bakımdan gerekli olandan daha fazla gerekli emek-zamanı istihdam edilmemesi —başka deyişle, bu ürünün üretimi için ortalama olarak gerekenden daha fazla emek harcanmaması— olgusu, gerekli emek-zamanının en az miktarını sürekli olarak indiren kapitalist üretimin sonucudur. Ama bunu yapabilmek için sürekli olarak artan ölçeklerde üretmek zorundadır.

Eğer 1 yarda keten bezi 1 saate maloluyorsa ve bu da o toplumun 1 yarda keten bezi gereksinimini karşılamak üzere harcaması gerekli emek-zamanı ise, bundan, diyelim 12 milyon yarda üretil-

diyse —yani 12 milyon emek saati ya da aynı şey demek olan 1 milyon işgünü— bir milyon emekçinin keten bezi dokumacısı olarak çalıştırıldığı toplumun, böyle bir emek-zamanını, "zorunlu olarak" keten bezi dokumacılığında çalıştırma [gereğini duyduğu] anlamı hiçbir zaman çıkmaz. Eğer gerekli emek-zamanı belliyse ve dolayısıyla bir günde üretilebilecek keten bezi miktarı biliniyorsa, soru, böyle kaç günün, keten bezi üretiminde kullanılacağı sorusudur. Belli bir ürünün tümü için, diyelim bir yılda kullanılan emek-zamanı, falanca kullanım-değerinin belli miktarının —örneğin 1 yarda keten bezi (diyelim 1 günlük emeğe eşit olsun)— toplam olarak kullanılan işgünü sayısıyla çarpımına eşittir. Gerçi ürünün her bir parçası, üretimi için gereken kadar emek-zamanını içeriyor olabilir ya da kullanılan emek-zamanının her parçası, toplam ürünün o parçaya denk düşen bölümünü üretmek için gerekli olmuş olabilir, ama gene de belli bir üretim dalında kullanılan toplam emek-zamanı miktarı, toplam toplumsal emeğe göre, doğru oranın altında ya da üstünde belirebilir.

Bu noktadan, gerekli emek-zamanı bir başka anlam kazanır. Soru, gerekli emek-zamanının çeşitli üretim dalları arasında ne miktarlarda dağıtıldığı sorusudur. Bu dağılımı rekabet, hem sürekli olarak düzene sokar, hem sürekli olarak o düzeni bozar. Eğer bir üretim alanında çok fazla miktarda emek-zamanı kullanılmış ise, sanki doğru miktar kullanılmış gibi bir eşdeğer ödenir. Toplam ürün —başka deyişle toplam ürünün değeri— bu durumda içerdiği emek-zamanına eşit değildir, ama, toplam ürün öteki alanlardaki üretime göre orantılı olsaydı, ne kadar emek-zamanı kullanılacak idiyse, işte toplam o doğru oranlı emek-zamanına eşittir. Ama toplam ürünün fiyatı değerinin altına ne ölçüde düşerse, her bir parçasının fiyatı da o ölçüde düşer. Eğer 4.000 yarda keten bezi yerine 6.000 yarda üretildiyse ve eğer 6.000 yardanın değeri 12.000 şilin ise, ürün 8.000 şiline satılır. Her bir yardanın fiyatı, 2 yerine $1^1/_3$ şilin olur — değerinin üçte-bir altında. Bu bakımdan, bir yardayı üretmek için 1/3 daha fazla emek kullanılmış gibi olur. Metanın kullanım-değeri taşıdığı varsayılırsa, fiyatının, değerinin altına düşmesi, her ne kadar ürünün her bir parçası yalnızca toplumsal bakımdan gerekli emek-zamanına malolduysada ⟨burada üretim koşullarının değişınediği varsayılıyor⟩ bu üretim dalında fuzuli —gereğinden fazla— toplam toplumsal emek harcanmış olduğunu gösterir.

Üretim koşullarının değişmesi sonucu, metanın göreli değerinin düşmesi, tamamen farklı bir şeydir; ||381| pazarda bulunan şu keten bezi 2 şiline malolmuştur, örneğin 1 günlük emeğe eşittir. Ama her gün 1 şiline yeniden-üretilebilir. Değer, üretici bireyin

kullandığı emek-zamanına göre değil de toplumsal bakımdan gerekli emek-zamanına göre belirlendiği için, üreticinin bir yarda bezi üretmek için harcadığı bir gün, şimdi yalnızca toplumsal bakımdan belirlenen günün yarısı kadardır. Bir yardasının fiyatının 2 şilinden 1 şiline —yani fiyatın, ona *malolan* değerin altına— düşmesi, yalnızca üretimin koşullarında, yani gerekli emek-zamanının kendisinde değişiklik olduğunu gösterir. Öte yandan, keten bezinin üretim maliyeti aynı kalırken —paranın malzemesi olan altın dışındaki, ya da hatta buğday, bakır vb. gibi, kısacası keten bezini oluşturan tamamlayıcı parçalar arasında yeralmayan mallar dışındaki— tüm öteki mallarınki artarsa, o zaman, bir yarda keten bezi, eskisi gibi gene 2 şiline eşit olacaktı. Keten bezinin *fiyatı* düşmeyecek, ama buğday, bakır vb. ile ifade edilen göreli değeri düşecekti.

Tüketimlik metalar üreten bir üretim dalındaki gelirin, bir başka üretim dalının gelirini tüketmeye harcanan parçasıyla ilgili olarak, (üretim doğru *oranda* tutulduğu sürece) talep, kendi arzına eşittir denebilir. Sanki her üretim dalı, kendi gelirinin o parçasını tüketmiş gibidir. Burada metanın yalnızca biçimsel bir başkalaşımı sözkonusudur: M–P–M′. Keten bezi – Para – Buğday.

Burada birbiriyle değişilen metaların her ikisi de yıl içindeki yeni katma-emeğin bir bölümünü temsil ediyor. Ama her şeyden önce, apaçık ortada olan şu ki, —iki üreticinin, kendi ürünlerinde geliri temsil eden parçayı, birbirinin ürününü alarak tükettikleri— bu değişim, ancak tüketimlik maddeler, doğrudan bireysel tüketime giden maddeler ve dolayısıyla gelirin gelir olarak tüketilebileceği maddeler üreten üretim dalları arasında gerçekleşir. İkincisi, şu da çok açık: Ürünlerin değişiminin yalnızca *bu bölümü* ile ilgili olarak, üreticinin arzı, tüketmek istediği öteki ürünlere dönük talebine eşittir. Gerçekte burada sözkonusu olan, yalnızca basit bir meta değişimidir. Üretici, kendi geçim araçlarını bizzat üretmek yerine, kendisinin geçim araçlarını üreten bir başkasının geçim araçlarını üretir. Burada gelirin sermayeyle herhangi bir ilişkisi sözkonusu değildir. Tüketimlik malların bir biçimindeki gelir, tüketimlik malların farklı bir biçimindeki gelirle değişilmekte ve sonuç olarak, tüketimlik maddeler, tüketimlik maddelerle değişilmiş olmaktadır. Değişim sürecini belirleyen şey, iki durumda da gelir olmaları değil, iki durumda da tüketimlik mallar olmalarıdır. Onların gelir olarak biçimsel belirlenimleri, burada hiçbir rol oynamaz. Bu, birbiriy-

le değişilebilen metaların, her ikisi de bireysel tüketime giden metaların kullanım-değerinde kendini gösterir; ama o zaman da tüketimlik maddelerin bir kısmının, tüketim maddelerinin bir başka kısmıyla değişilmesinden daha fazla bir anlam ifade etmez.

Gelirin biçimi, ancak sermayenin biçimiyle karşı karşıya geldiği yerlerde araya girer ya da kendini belli eder. Ama o durumda bile, Say'nin ve öteki sıradan ekonomistlerin öne sürdükleri sav, yani eğer A, kendi keten bezini —yani kendi keten bezinin gelir olarak tüketmek istediği bölümünü—, B, C vb. çok az buğday, et vb. ürettiği için, satamadığı ya da daha düşük fiyattan sattığı savı doğru değildir. Bunları yeter miktarda üretmemiş oldukları için olabilir. Ama A çok fazla keten bezi ürettiği için de olabilir. Çünkü B, C vb., A'nın keten bezini satın almak üzere yeter miktarda buğdaya vb. sahip oldukları halde gene de satın almıyorlarsa, bu, yalnızca belli bir miktar keten bezi *tükettikleri* içindir. Ya da A, onların toplam olarak giysi malzemesine harcayabilecekleri gelir parçasından daha fazla keten bezi ürettiği için de olabilir — yani, mutlak olarak, herkes kendi ürününün yalnızca belli bir parçasını gelir olarak harcayabilir; ve A'nın keten bezi üretimi, varolan toplam gelirden daha büyük bir geliri varsaymış olabilir. Bu çerçevede, sorun, yalnızca gelirin gelirle değişilmesiyken, *bu* değişimin, yalnızca gereksinimleri karşılamak için olduğunu, değişim-değerindeki gibi miktarla ilgili olmadığını unutarak, istenen şeyin, ürünün kullanım-değeri olmadığını, ama bu kullanım-değerinin miktarı olduğunu savlamak gülünçtür.

Bununla birlikte, herkes, bir malın büyük bir miktarını, küçük bir miktarına yeğler. Eğer bunun güçlüğü gidereceği sanılıyorsa || 382| o zaman, keten bezi üreticisinin, öteki tüketim maddelerine karşılık olarak keten bezini değişmek varken, bunları *en masse* [yığın halinde] yığdığını ve fazla keten bezindeki gelirinin bir bölümünü kullanmak için basit bir yolu seçmediğini anlamak kesinlikle olanaklı değildir. Gelirini, keten bezi biçiminden başka biçimlere niye dönüştürür? Çünkü keten bezi gereksinimi dışındaki başka türlü gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Kendisi, keten bezinin neden yalnızca belli bir miktarını tüketir? Çünkü onun için, keten bezinin ancak belli bir miktarı kullanım-değerine sahiptir. Aynı şey B, C vb. için de geçerlidir. Eğer B şarap, C kitap ve D ayna satıyorsa, her biri gelirinin fazlasını keten bezi yerine, kendi ürünü —şarap, kitap, ayna— türünden tüketmeyi yeğleyebilir. Demek ki, çok az şarap, kitap ve ayna üretildiği için, A'nın keten bezi biçimindeki gelirini şaraba, kitaba ve aynaya zorunlu olarak dönüştüremediği (ya da değerinden dönüştüremediği) söylenemez.

Ancak daha da gülüncü, gelirin gelirle bu değişimini —metaların değişiminin bu türünü— meta değişiminin tamamı diye ileri sürmektir.

Şimdi, böylelikle ürünün bir bölümünü elden çıkarmış oluyoruz. Tüketimlik ürünlerin bir bölümü, bu ürünlerin üreticileri arasında el değiştiriyor. Her biri gelirinin (kâr ve ücretler) bir bölümünü, kendi tüketimlik ürününe değil, başkasının tüketimlik ürününe harcıyor; gerçekte bunu, ancak bir başkası da kendi ürünü yerine, başkasının ürününü tükettiği bir karşılıklılığın sözkonusu olduğu ölçüde yapabilir. Her biri tüketimlik ürününün, kendi gelirini temsil eden bölümünü tüketmiş olsaydı, aynı şey olurdu.

Ürünlerin geri kalan bölümünde ise ilişkiler daha da karmaşıklaşır; değişime giren metaların birbiri karşısına yalnızca gelir olarak değil, bir yandan gelir ve öte yandan sermaye olarak çıktığı alan da budur.

Önce bir ayrım yapılması gerekiyor. Üretimin tüm dallarında toplam ürünün bir bölümü geliri, (yıl içindeki) katma-emeği, kâr ve ücretleri temsil eder. ⟨Rant, faiz, vb., kârın parçalarıdır; devletin hiçbir işe yaramayanlarının geliri kârın ve ücretlerin bir parçasıdır; üretken olmayan öteki emekçilerin, üretken olmayan çalışmalarıyla satın aldıkları gelirleri, kârın ve ücretin parçalarıdır — bu yüzden de kâr ve ücret olarak varolan ürünü artırmaz, yalnızca onun ne kadarını onların, ne kadarını işçiler ve kapitalistlerin tüketeceğini belirler.⟩ Ancak, üretim alanlarının yalnızca bir kesiminde, geliri temsil eden parça, gelire doğrudan *in natura* [ürün olarak] girebilir ya da gelir olarak *kullanım-değeri* biçimiyle tüketilebilir. *Yalnızca* üretim araçlarını temsil eden ürünlerin bütünü, *in natura* [ürün olarak], gelir olarak dolayımsız biçimde tüketilemez, yalnızca *değeri* tüketilebilir. Üretim aracı, doğrudan tüketimlik maddeler üreten üretim alanlarında tüketilmelidir. Üretim aracının bir parçası, doğrudan tüketim maddesi olabilir — nasıl kullanıldığına bakarak biri ya da ötekisi olabilir: örneğin, at, araba, vb.. Doğrudan tüketim maddesi olanların bir bölümü üretim aracı olabilir; örneğin alkollü içkiler için tahıl, tohumluk için buğday, vb.. Tüketim maddelerinin hemen hemen tümü, üretim sürecine, tüketimin atıkları gibi yeniden girebilir; örneğin, eskimiş, parçalanmış keten bezi paçavraları kağıt hammaddesine döndürülebilir. Ama keten bezini hiç kimse paçavra haline gelsin de kağıdın hammaddesi olsun diye üretmez. Bu biçimini, keten bezi dokumacısının ürünü olarak tüketime girdikten sonra alır. Bu tüketimin yalnızca atığı olarak, tüketim sürecinin artığı ve ürünü olarak yeni bir üretim dalına, bu kez üretim aracı olarak gider. Bu nedenle, bu du-

rum, burada konu dışıdır.

Öyleyse, tümbölen parçası geliri temsil eden ürünler, kendi üreticileri tarafından kullanım-değeri olarak değil değer olarak tüketilebilirler (öyle ki, onu tüketmek için, örneğin makinelerinin ücretleri ve kârı temsil eden parçasını satmaları gerekir, [çünkü] bir makine olarak onunla herhangi bir bireysel gereksinimi doğrudan karşılayamazlar) — [bu ürünler] öteki ürünlerin üreticilerince de tüketilemez, onların bireysel tüketimine giremez, ve dolayısıyla, gelirlerini harcadıkları ürünlerin parçası olamaz, çünkü bu, bu metaların kullanım-değeriyle çelişki yaratırdı: bu ürünlerin kullanım-değeri doğası gereği bireysel tüketimi *dışlar*. Tüketilemeyen bu ürünlerin üreticileri, işte bu nedenle, yalnızca *değişim-değerini* tüketebilirler; başka deyişle, parasını tüketimlik metalara yeniden dönüştürebilmek için, önce bu ürünleri paraya dönüştürmelidirler. Ama bunları kime satacaklar? || 383| Bireysel olarak tüketilemeyen öteki ürünlerin üreticilerine mi? Bu durumda, tüketilemeyen bir ürünün yerine yalnızca bir başkasını koymuş olurlar. Ne var ki, ürünlerinin bu parçasının, gelirlerini oluşturduğu varsayılmaktadır; değerini tüketimlik maddelere harcamak üzere bu ürünleri satacakları varsayılmaktadır. Bu nedenle, bu ürünleri ancak bireysel olarak tüketilebilen ürünlerin üreticilerine satabilirler.

Metaların değişiminin bu parçası, bir kişinin sermayesinin bir başkasının geliriyle ve birinin gelirinin bir başkasının sermayesiyle değişimini temsil eder. Tüketimlik ürünler üreticisinin toplam ürününün yalnızca bir parçası geliri temsil eder; öteki parçası değişmeyen sermayeyi temsil eder. Bu ikinci parçayı, o ne kendisi tüketebilir, ne de başkalarının yaptığı tüketimlik maddelere karşılık değişebilir. Ne ürünün bu parçasının kullanım-değerini *in natura* [ürün olarak] tüketebilir, ne öteki tüketimlik ürünler ile değişerek onun değerini tüketebilir. Tam tersine, onu yeniden, değişmeyen sermayesinin doğal öğelerine dönüştürmesi gerekir. Ürününün bu parçasını *sınai olarak tüketmelidir*, yani üretim aracı olarak kullanmalıdır. Ama kullanım-değeri halinde, onun bu ürünü yalnızca bireysel tüketime girebilir; bu nedenle bu ürünü *in natura* [ürün olarak] kendi üretim öğelerine dönüştüremez. Ürünün kullanım-değeri, *bireysel tüketimi* dışlamaktadır. Bu nedenle kendi ürününü üretmesi için gereksindiği öğelerin üreticilerine [onu satarak] yalnızca *değerini* sınai olarak tüketebilir. Ürününün bu parçasını ne *in natura* [ürün olarak] tüketebilir, ne onu bireysel olarak tüketilebilen öteki ürünler için satarak, değerini tüketebilir. Bu parça onun gelirine pek giremediği için, bireysel olarak tüketilebilen öteki ürünlerin üreticilerinin geliriyle değişilerek de yerine geri kona-

maz; eğer ürününün bu parçasını onların ürününe karşılık değişerek *tüketseydi* ancak o zaman olabilirdi, ki bu da zaten olamaz. Ama ürününün, gelir olarak tüketebileceği parçası gibi bu parçası da kullanım-değeri biçimiyle ancak gelir olarak tüketilebileceği, bireysel tüketime girmesi gerektiği ve sermayeyi yenileyemeyeceği için tüketilemez ürünler üreticilerinin gelirine girmelidir — onların ürününün, değerini tüketebilecekleri ya da gelirlerini temsil eden bölümüne karşı değişilmelidir.

Bu değişime, değişimi yapan insanların tarafından bakarsak, tüketimlik ürünler üreticisi A için bu değişim, sermayenin sermayeye dönüşümünü temsil eder. Toplam ürününün içerdiği değişmeyen sermayenin değerine eşit olan parçasını, yeniden değişmeyen sermaye olarak işlevsellik gösterebilen doğal biçimine dönüştürür. Değişimden önce ve sonra, her iki halde de ürünün bu parçası, kendi değeri içinde, yalnızca değişmeyen sermayeyi temsil eder. Tüketilemeyen ürünün üreticisi B için durum tersidir: değişim, yalnızca, gelirin bir biçimden başka bir biçime dönüşümünü temsil eder. O üretici, toplam ürününden gelirini oluşturan parçayı —toplam ürünün, yeni katma-emeği, kendi emeğini (sermaye ve işçi) temsil eden parçasına eşit olanı— yalnızca onun gelir olarak tüketebileceği doğal biçimine dönüştürür. Değişimden önce ve sonra, her iki halde de ürünün bu parçası, kendi değeri içinde, yalnızca o üreticinin gelirini temsil eder.

İlişkiye her iki taraftan bakarsak, A kendi değişmeyen sermayesini B'nin geliriyle, B de kendi gelirini A'nın değişmeyen sermayesiyle değişir. B'nin geliri A'nın değişmeyen sermayesini yeniler, A'nın değişmeyen sermayesi B'nin gelirini karşılar.

Bizzat değişimde ⟨değişimi yapanların amacına bakmaksızın⟩ yalnızca metalar karşı karşıya gelir —bir basit meta değişimi yeralır— aralarındaki ilişki yalnızca metalar arasındaki ilişkidir; gelirin ve sermayenin belirlenimleri, burada hiçbir önem taşımaz. Bu metaların yalnızca farklı *kullanım-değerleri*, bir grubun yalnızca sınai tüketime hizmet edebileceğini, ötekinin de yalnızca bireysel tüketime hizmet edebileceğini, böyle bir tüketime girebileceğini gösterir. Çeşitli metaların çeşitli kullanım-değerlerinin, pratikteki çeşitli kullanımları onların tüketimiyle ilgilidir; metalar olarak değişim süreçlerini etkilemez. Oysa kapitalistin sermayesi ücretlere ve emek sermayeye dönüştürüldüğü zaman bu çok farklı bir şeydir. Burada metalar birbirleriyle basit birer meta olarak karşı karşıya gelmezler, ama sermaye sermayeyle karşı karşıya gelir. Burada henüz incelediğimiz değişimde ise satıcılarla alıcılar, birbirleriyle yalnızca satıcılar ve alıcılar olarak, yalnızca meta sahipleri olarak

karşı karşıya gelirler.

Ayrıca şu nokta da açıktır ki, bireysel tüketime dönük tüm ürün, ya da bireysel tüketime giren tüm ürün, buna girdiği ölçüde yalnızca gelire karşı değişilebilir. Sınai olarak tüketilemeyecek oluşu, yalnızca gelir olarak tüketilebileceğini, yani yalnızca bireysel olarak tüketilebileceğini gösterir. ⟨Yukarda belirtildiği gibi burada kârın sermayeye dönüşümünü dışarda tutuyoruz.⟩

Eğer A, yalnızca bireysel olarak tüketilebilen bir ürünün üreticisi ise, diyelim geliri, toplam ürününün üçte-birine ve değişmeyen sermayesi de üçte-ikisine eşit olsun. Varsayım şudur: İlk üçte-biri üretici kendisi tüketir, ister || 384| tümünü *in natura* [ürün olarak] tüketsin, ister ya bir kısmını tüketsin, ya hiç tüketmesin, ya da değerini başka tüketim maddelerine harcasın farketmez; o zaman bu tüketim maddelerinin satıcıları, kendi gelirlerini, A'nın ürününe harcarlar. Böylece, tüketimlik ürünler üreten üreticilerin gelirini temsil eden tüketimlik ürün parçası, kendilerinin tüketeceği ürünlerin aralarında değişilmesi yoluyla, doğrudan ya da dolaylı olarak onlar tarafından tüketilir; bu nedenle, *gelirin gelirle değişildiği* bu parçayla ilgili olarak, sanki A, tüm tüketimlik ürünlerin üreticilerini temsil ediyormuş gibidir. Bu toplam ürünün üçte-birini, yani kendi gelirini temsil eden üçte-birini bizzat kendisi tüketir. Ancak bu parça yıl içinde A kategorisinin tam da kendi değişmeyen sermayesine kattığı emek miktarını temsil eder ve bu miktar, yıl içinde A kategorisinin ürettiği toplam ücretlerle kârlara eşittir.

Kategori A'nın toplam ürününün öteki üçte-ikisi değişmeyen sermayenin değerine eşittir ve dolayısıyla, [bireysel olarak] tüketilemeyen ve üretim sürecinde sınai tüketime, üretim aracı biçiminde giren ürünler üreten kategori B'deki yıllık emeğin ürünleriyle yenilenmesi gerekir. Ama, birinci üçte-bir gibi, A'nın toplam ürününün bu üçte-ikisinin de bireysel tüketime girmesi gerektiği için kategori B'nin üreticileri tarafından, kendi gelirlerini temsil eden parçaya karşılık olarak değişilmiştir. Böylelikle kategori A, toplam ürününün değişmeyen sermaye parçasını, orijinal doğal biçimindeki değişmeyen sermayeye karşılık olarak değişmiş ve onu, kategori B'nin yeni üretilmiş ürünlerine yeniden aktarmıştır; ama kategori B, buna karşılık olarak yalnızca ürününün, geliri temsil eden ve A'nın ürünü olarak tüketebileceği parçasını ödemiştir. Gerçekte ödemeyi, A'nın son üçte-ikilik ürünüyle değiştiği yeni katma-emeğini tümüyle temsil eden ürünle yapmıştır. Böylece A'nın toplam ürünü gelirle değişilmiştir ya da bütünüyle kişisel tüketime girmiştir. Öte yandan (gelirin sermayeye dönüşümünün burada hesap dışı tutulduğu ve dolayısıyla sıfır sayıldığı için) toplumun *top-*

lam geliri A ürününe harcanmıştır; çünkü A'nın üreticileri kendi gelirlerini A'ya harcadıkları için kategori B'nin üreticileri de aynı şeyi yapmışlardır. Bu iki kategorinin dışında başka kategori de yoktur.

Her ne kadar A'nın üreticileri tarafından tüketilemeyen ve kendi üretim öğelerinin doğal biçimine dönüştürülmesi gereken üçte-iki oranındaki değişmeyen sermayeyi içeriyorsa da A'nın toplam ürünü tüketilmiştir. A, toplumun toplam gelirine eşittir. Toplumun toplam geliri ise, yıl içinde varolan değişmeyen sermayeye eklediği toplam emek-zamanıdır. Şimdi, gerçi toplam A ürünü, yalnızca üçte-biri kadar yeni katma-emeği ve üçte-iki oranında da yenilenmesi gereken geçmiş emeği içermektedir ama, bütünüyle, yeni katma-emek tarafından satın alınabilir, çünkü bu yıllık toplam emeğin üçte-ikisi kendi ürününü değil, ama A'nın ürününü tüketmek zorundadır. A ürünü, kendi içerdiği yeni katma-emekten üçte-iki daha fazla yeni katma-emekle yerine geri konmuştur; bu üçte-iki, B'de yeni eklenen katma-emektir ve B bunu ancak A'da bireysel olarak tüketebilir, tıpkı A'nın, üçte-ikiyi sınai olarak B'de tüketebilir olması gibi. Böylece A'nın toplam ürünü önce tümüyle gelir olarak tüketilebilir ve aynı zamanda değişmeyen sermayesi de yenilenebilir. Ya da daha doğrusu, tümüyle yalnızca gelir olarak tüketilebilir; çünkü üçte-ikisi, kendi ürünlerinin geliri temsil eden parçasını aynı türden tüketemeyen ve A'nın ürününde tüketmek zorunda olan, yani onu A'nın üçte-ikisiyle değişen değişmeyen sermaye üreticilerince yerine geri konmuştur.

Böylece A'nın son üçte-ikisini de elden çıkarmış olduk.

Açıkça görülüyor ki, ürünleri hem sınai, hem bireysel olarak tüketilebilen bir üçüncü C kategorisinin varolması herhangi bir fark yaratmaz; örneğin buğdayın insanlar ya da sığırlar tarafından tüketilmesi, tohumluk ya da ekmek olması; taşıtlar, atlar, sığırlar vb.. Bu ürünler bireysel tüketime girdikleri ölçüde, doğrudan ya da dolaylı olarak kendi üreticileri tarafından ya da (doğrudan ya da dolaylı olarak) içerdikleri değişmeyen sermaye parçasının üreticileri tarafından gelir olarak tüketilmeleri gerekir. Bu nedenle A grubuna girerler. Bireysel tüketime harcanmadıkları ölçüde de B grubuna girerler.

Gelirin gelire karşı değil, ama sermayenin gelire karşı değişildiği bu ikinci tür değişim süreci —ki bu süreçte tüm değişmeyen sermaye sonunda gelire, yani yeni katma-emeğe indirgenmelidir— iki biçimde düşünülebilir. Varsayalım ki A'nın ürünü keten bezidir. Keten bezinin, A'nın değişmeyen sermayesine (ya da onun değerine) eşit olan üçte-ikisi iplik, makine ve ikincil malzemenin kar-

şılığıdır. Ama iplik ve makine üreticileri ||385| bu ürünün, ancak kendi gelirlerini temsil eden bölümünü tüketebilirler. Keten bezi imalatçısı, ipliğin ve makinenin tüm fiyatını ürününün bu üçte-ikisiyle öder. Böyle yaparak, iplikçinin ve makine imalatçısının, keten bezine değişmeyen sermaye olarak giren ürünlerinin tümünü yenilemiştir. Ama bu toplam ürünün kendisi, değişmeyen sermayeye ve gelire eşittir — bir parçası iplikçinin ve makine imalatçısının katma-emeğine eşittir, bir parçası onların kendi üretim araçlarını, yani iplikçi için keten, yakıt, makine, kömür vb. ve makine imalatçısı için kömür, demir, makinenin vb. değerini temsil eder. A'nın üçte-ikiye eşit değişmeyen sermayesi böylece, iplikçi ile makine imalatçısının toplam ürününün, onların değişmeyen sermayelerinin ve onların eklediği yeni katma-emeğin, yani sermayeleriyle gelirlerinin yerini tutmuştur. Ama onlar gelirlerini yalnızca A'ya harcayabilirler. A'nın üçte-ikilik parçasını yani kendi gelirlerine eşit olan parçasını düştükten sonra geri kalanla, kendi hammaddelerini ve makinelerini öderler. Ama bizim varsayımımıza göre, bu sonuncuların herhangi bir değişmeyen sermayeyi yenilemesi sözkonusu değildir. Ürünlerinin ancak, A tarafından ödenebilen kadarı, A'nın ürününe —ve dolayısıyla da A için üretim aracı olan ürünlere— girebilir. Ama A, kendi üçte-ikisiyle ancak, B'nin geliriyle satın alabildiği kadarının karşılığını ödeyebilir, yani başka deyişle, B'nin değişime soktuğu ürünler, geliri, yeni katma-emeği içerdiği ölçüde karşılayabilir. Eğer A'nın üretiminin son öğelerinin üreticileri iplikçiye, kendi ürünlerinden, değişmeyen sermayelerinin bir kısmını temsil eden bir miktarını —yani kendi değişmeyen sermayelerine eklediklerinden daha fazla emeği temsil eden miktarı— satmak durumunda olsalardı, o zaman A [ürünüyle —ç.] ödenmeyi kabul edemezlerdi, çünkü bu ürünün bir parçasını tüketemezlerdi. Sonuçta, olan şey bunun tersidir.

Şimdi aşamaları geriye doğru izleyelim. Toplam keten bezinin 12 güne eşit olduğunu kabul edelim. Keten yetiştiricisinin, demir imalatçısının vb. ürününün 4 güne eşit olduğunu düşünelim; bu ürün iplikçiye ve makine imalatçısına satılıyor, onlar da o ürüne 4 gün ekliyorlar; dokumacıya satıyorlar, o da 4 gün ekliyor. Keten bezi dokumacısı, ürününün üçte-birini tüketebilir; 8 gün onun değişmeyen sermayesini karşılar ve iplikçi ile makine imalatçısının ürününü öder; bunlar 8 günün 4'ünü tüketirler, öteki 4 gün ile keten üreticisini öderler ve böylece kendi değişmeyen sermayelerini yenilemiş olurlar; en sonuncular keten bezindeki son 4 gün ile yalnızca emeklerini karşılarlar.

Her üç durumda, gerçi aynı büyüklükte olduğu —4 güne eşit ol-

duğu— kabul edilmiştir ama, A ürününün üretimine katılan üç üretici kategorisinin [*Klassen*] ürünleri içinde gelir, farklı oranlardadır. Keten bezi dokumacısı için, ürününün üçte-birine, 12'nin üçte-birine eşittir; iplikçi ve makine imalatçısı için ürününün yarısına, 8'in yarısına eşittir; keten yetiştiricisi için, ürününe, 4'e eşittir. Ürünün tümünde ise, tıpa tıp birbirinin aynıdır, 12'nin üçtebirine, yani 4'e eşittir. Ama dokumacı için, iplikçinin, makine imalatçısının ve keten yetiştiricisinin yeni katma-emeği, değişmeyen sermaye biçimini alır. İplikçi ve makine yapımcısı için, toplam ürün, kendilerinin ve keten yetiştiricisinin yeni katma-emeğini temsil eder, keten yetiştiricisinin emek-zamanı değişmeyen sermaye olarak belirir. Keten yetiştiricisi için değişmeyen sermaye olgusu varolmaktan çıkmıştır. Bu nedenle örneğin iplikçi, makineyi ya da genel olarak değişmeyen sermayeyi, dokumacıyla aynı oranlarda kullanabilir. Örneğin 1/3 : 2/3. Ama her şeyden önce, eğirme işinde kullanılan sermaye miktarı (toplam miktar), dokumacılıkta kullanılandan daha az olmalıdır; çünkü iplikçinin toplam ürünü, dokumacılığa değişmeyen sermaye olarak girer. İkincisi eğer iplikçi de 1/3 : 2/3 oranlarına sahipse, değişmeyen sermayesi 16/3, katma-emeği 8/3 olur; birincisi $5^1/_3$ günlük emeğe, ikincisi $2^2/_3$ günlük emeğe eşittir. Bu durumda, ona keten vb. sağlayan dalda oransal olarak daha fazla günlük emek bulunur. O zaman yeni katmaemek için, 4 gün yerine $5^1/_3$ günlük ödeme yapması gerekir.

Kendiliğinden görülüyor ki, kategori A'nın değişmeyen sermayesinin, yalnızca değerini A'ya verme sürecine girmiş olan kısmının, yani çalışma sürecinde A tarafından tüketilmiş olan kısmının yeni emek tarafından yenilenmesi gerekir. Hammaddenin tümü, ikincil malzeme ve sabit sermayenin aşınma payı da süreçte yeralır. Sabit sermayenin öteki bölümü sürece girmez, bu nedenle yenilenmesi gerekmez.

Varolan değişmeyen sermayenin geniş bir bölümünün —sabit sermayenin toplam sermaye ile ilişkisi çerçevesinde geniş bir bölümünün— de yeni emek tarafından yıllık olarak yenilenmesine gerek olmaz. Bu nedenledir ki, [her yıl yenilenecek sermayenin] (mutlak) miktarı önemli bir büyüklükte olabilir, ama gene de toplam (yıllık) ürüne göre geniş değildir. A ve B'de (belli bir artı-değer çerçevesinde) kâr oranının belirlenmesine katılan bu *tüm değişmeyen sermaye parçası*, sabit sermayenin cari yeniden-üretimine belirleyici bir öğe olarak girmez. Bu parça, toplam sermayeye göre ne kadar genişse —varolan sabit sermayenin üretimde kullanılma derecesinin büyüklüğüne göre— aşınan sabit sermayeyi yenilemekte kullanılan *cari yeniden-üretim hacmi* daha fazla olacak, ama top-

lam sermayeye göre *oransal* miktarı göreli olarak daha küçülecektir.

Her tür sabit sermayenin (*ortalama*) yeniden-üretim süresi diyelim on yıl olsun. ||386| Farklı sabit sermaye türlerinin (14 tür) sermaye dönüş sürelerinin 20, 17, 15, 12, 11, 10, 8, 6, 4, 3, 2, 1, 4/6, ve 2/6 yıl olduğunu varsayalım; böylece sabit sermayenin *ortalama* dönüş süresi 10 yıl olur.[75]

Demek ki, sermayenin ortalama on yılda yenilenmesi gerekecektir. Toplam sabit sermaye eğer toplam sermayenin 1/10'u ise, bunun 1/10'u, toplam sermayenin yıllık olarak yalnızca 1/100'ünün yenileneceği anlamına gelir.

Eğer oranı 1/3 olsaydı, o zaman toplam sermayenin 1/30'unun yıllık olarak yenilenmesi gerekecekti.

Ama şimdi de yeniden-üretim süreleri farklı olan sabit sermayeleri, örneğin 20 yıllık dönemi olan sermayeye karşı, 1/3 yıllık bir sermayeyi karşılaştıralım.

20 yılda yeniden-üretilecek olan sabit sermayenin yıllık olarak 1/20'sinin yenilenmesi gerekecektir. Demek ki, bu, toplam sermayenin 1/2'si ise, o zaman her yıl toplam sermayenin 1/40'ı yenilenecektir; bu sermaye, toplam sermayenin 4/5'i olsa bile, toplam sermayenin her yıl yenilenmesi gereken bölümü 4/100 = 1/25 olacaktır. Öte yandan yeniden-üretim dönemi 2/6 yıl olan sermaye —yani dönüş süresi yılda üç kez olan sermaye— eğer, [toplam –ç.] sermayenin 1/10'u ise, o zaman sabit sermaye yılda üç kez yenilenecek ve böylece toplam sermayenin 3/10'u, neredeyse üçte-biri her yıl yenilenmek zorunda olacaktır. Ortalama olarak, sabit sermaye toplam sermayeye oranla ne kadar büyükse, *göreli* (mutlak değil) yeniden-üretim süresi o kadar uzun olur — küçükse, *göreli* yeniden-üretim süresi kısa olur. Zanaatsal alet-edavatın zanaat sermayesine oranı, makinelerin sanayi sermayesine oranından çok daha küçüktür. Ama zanaattaki alet-edevat, makinelerden çok daha az dayanır.

Yeniden-üretimin mutlak büyüklüğünün —ya da aşınıp tükenmesinin— sabit sermayenin mutlak büyüklüğüyle birlikte artmasına karşın, kural olarak dönüş dönemi, yani dayanma süresi, büyüklüğüne oranla daha uzun olduğu ölçüde, genel kural olarak oransal büyüklüğü azalır. Bu durum, başka bazı noktaların yanısıra şunu da kanıtlıyor ki, makineleri ya da sabit sermayeyi yeniden-üreten emeğin toplamı ile, bu makineleri başlangıçta üreten emek (üretim koşullarının aynı kaldığını varsayarsak) hiçbir biçimde orantılı değildir; çünkü yenilenmesi gereken, yalnızca yıllık aşınmadır. Eğer emek üretkenliği —bu üretim dalında sürekli olarak görüldüğü gibi— artarsa, bu değişmeyen sermaye parçasının

yeniden-üretimi için gereksinilecek emek miktarı, daha da azalır. Ancak makinenin her gün kullandığı tüketim araçları da hesaba katılmalıdır (ama bunun, makine yapım sanayisinde çalıştırılan emekle doğrudan bir ilgisi yoktur). Ne var ki, yalnızca kömür, bir parça donyağı, ya da gres yağıyla yetinen makineler, emekçilere göre sonsuz denecek sürece, daha sıkı bir perhiz ile yaşayabilir — yalnızca yerini aldığı işçiye göre değil, ama makineyi yapan emekçiye göre de öyle.

Buraya kadar olan kısımda, A kategorisinin tüm ürününü, B kategorisinin de bir kısım ürününü harcadık. A tümüyle tüketildi: üçte-birini kendi üreticileri, üçte-ikisini de kendi gelirlerini kendi ürünlerine harcayamayan B'nin üreticileri tükettiler. [B üreticilerinin —ç.] kendi ürünlerinde geliri temsil eden parçayı harcadıkları üçte-ikilik A da böylelikle, A üreticileri için değişmeyen sermaye *in natura* [ürün olarak] yenilenmiş oldu; yani onlara *sınai olarak tüketecekleri* metaları vermiş oldular. Ama A'nın tüm ürününün tüketilmesiyle ve üçte-ikisini B'nin değişmeyen sermaye biçiminde yenilemesiyle, yıllık olarak eklenmiş yeni katma-emeği temsil eden *tüm* ürün parçasını da tüketmiş olduk. Bu nedenle, o emek artık toplam ürünün başka herhangi bir bölümünü satın alamaz. Gerçekte yıllık katma-emeğin tümü (kârın sermayeye dönüştürülmesini hesap dışı tutarsak) A'nın *içerdiği emeğe* eşittir. Çünkü, A'nın, kendi üreticileri tarafından tüketilen üçte-biri, yıl içinde üreticilerin, A'nın değişmeyen sermayesini temsil eden üçte-ikiye yeni ekledikleri emeği temsil etmektedir. Bunun dışında, kendi ürünlerine harcayacakları başka bir çalışma yürütmediler. A'nın öteki üçteikisi —ki B'nin ürünüyle yenilendi ve B üreticileri tarafından tüketildi— ise, B üreticilerinin kendi değişmeyen sermayelerine ekledikleri emek-zamanını temsil etmektedir. Daha başka bir emek eklemediler, bu nedenle onların tüketeceği ||387| başka bir şey yok.

A ürünü, kendi *kullanım-değerinde*, yıllık toplam ürünün, yıllık olarak bireysel tüketime giden parçasını temsil ediyor. Kendi *değişim-değerinde* ise yıl içinde üreticiler tarafından yeni eklenen emeğin tümünü temsil ediyor.

Ama, ne var ki, burada toplam ürünün üçüncü parçası olarak geriye bir *artık* kalıyor; onu oluşturan parçalar, değişime sokulduğunda, ne gelirin gelirle değişimini, ne sermayenin gelirle ya da gelirin sermayeyle değişimini temsil ediyor. Bu [üçüncü —ç.] parça, B ürününde B'nin değişmeyen sermayesini temsil eden parçadır. Bu

parça B'nin geliri içinde yeralmamıştır; bu nedenle ürün A ile değişilemez, ya da ürün A onun yerine geçemez, bu yüzden de A'nın değişmeyen sermayesine, onu oluşturan bir parça olarak katılamaz. Bu parça da B'nin emek-sürecine girdiği ve onun yanısıra B'de değer oluşumuna katıldığı ölçüde aynı biçimde, sınai olarak tüketilir. O nedenle bu parça, toplam ürünün öteki parçaları gibi, *toplam ürünün bir parçasını oluşturduğu oranda* yenilenmelidir ve aynı yapıdaki yeni ürünlerle, *in natura* [ürün olarak] yenilenmelidir. Öte yandan, yeni bir emekle yenilenmemektedir. Çünkü toplam yeni katma-emek miktarı A'nın içerdiği emek-zamanına eşittir; bu emek-zamanını, B, kendi gelirini A'nın üçte-ikisine harcayarak ve A'ya, kendi ürününde tükettiği ve yenilemesi gerektiği üretim araçlarının tümünü sağlayarak yenilemiştir. Çünkü A'nın kendi üreticileri tarafından tüketilen ilk üçte-biri —değişim-değeri olarak— yalnızca onların yeni eklediği emekten oluşmaktadır ve hiçbir değişmeyen sermayeyi içermez.

Şimdi bu artığı inceleyelim.

Bu [artık —ç.] hammaddeye giden değişmeyen sermayeyi, ikincisi sermaye oluşumuna giren değişmeyen sermayeyi ve üçüncüsü ikincil malzemeye giden değişmeyen sermayeyi içerir.

Önce, hammaddeler. Bunların değişmeyen sermayesi her şeyden önce sabit sermayeden, makinelerden, iş aletlerinden, yapılardan ve belki bir miktar da kullanılan makinelerin tüketim maddelerinden oluşur. Hammaddelerin doğrudan tüketilebilen parçaları —sığır, tahıl, üzüm ve benzeri— için bu güçlük ortaya çıkmaz. Bu yönleriyle onlar A sınıfına aittir. Onların içerdiği bu sermaye parçası A'nın değişmeyen [sermayesinin —ç.] üçte-ikisine girer ki bu da sermaye olarak, B'nin [bireysel olarak —ç.] tüketilemeyen ya da B'nin gelir olarak harcadığı ürünlerle değişilmiştir. Bu, tüketimlik ürüne *in natura* [ürün olarak] girdikleri ölçüde doğrudan tüketilemeyen ama üretim süreçlerinde birçok ara aşamadan geçen hammaddeler için de genel olarak geçerlidir. İpliğe ve daha sonra keten bezine dönüştürülen keten parçası, kendi bütünlüğü içinde tüketimlik ürüne girer.

Ancak bu *bitkisel hammaddelerin* bir parçası, örneğin tomruk, keten, kenevir, deri, vb. bir kısmıyla, sabit sermayeyi oluşturan bölümlere girer, bir kısmıyla da sermayenin ikincil malzemelerine. Örneğin donyağı, yakıt, vb..

İkincisi, ama *tohumluk* [hammadde üretimi için harcanan değişmeyen sermayeye aittir]. Bitkisel maddeler ve hayvanlar kendilerini yeniden-üretirler. Bitmek ve üremek. Tohumluktan, bildiğimiz tohumu ve ona ek olarak gübre olarak toprağa geri giden hay-

van yemini, damızlık hayvanları, vb. kastediyoruz. Yıllık ürünün bu geniş bölümü —ya da yıllık ürünün değişmeyen bölümü— kendini yenilemenin maddesi olarak doğrudan işlev görür; kendini yeniden-üretir.

Bitkisel olmayan maddeler. Metaller, taşlar, vb.. Bunların değeri, yalnızca iki parçadan oluşur, çünkü burada, tarımın hammaddelerini temsil eden tohum yoktur. Bunların değeri yalnızca katma-emekten ve (makine için tüketim araçları dahil) tüketilen makineden oluşur. Bu nedenle, yeni katma-emeği temsil eden ve bundan ötürü de B'nin, A'nın üçte-ikisiyle değişimine dahil edilen ürün parçasına ek olarak, sabit sermayenin ve onun tüketim maddelerinin (kömür, yakıt, vb. gibi) tüketim maddelerinin aşınma ve tükenme payının yenilenmesi gereken başka bir şey yoktur. Ancak bu hammaddeler değişmeyen sermayenin, sabit sermayenin (makine, iş aletleri, yapılar vb.) temel parçalarını oluştururlar. Bu nedenle kendi değişmeyen sermayelerini [sermayenin sermayeyle] değişimi yoluyla *in natura* [ürün olarak] yenilerler.

||388| *İkincisi, sabit sermaye* (*makineler*, *yapılar*, *iş aletleri*, *her türden kaplar*).

Onların değişmeyen sermayesi şunları içerir: (1) hammaddeleri, metalleri, taşları, ağaç gibi bitkisel hammaddeleri, deri kayış, ip, vb.. Ama, bu hammaddeler, onların işlenmemiş maddelerini oluşturuyorsa da, bu işlenmemiş maddelerin üretimine emek araçları olarak kendileri girerler. Böylece kendilerini *in natura* [ürün olarak] yenilerler. Demir üreticisi makineyi yenilemek zorundadır, makine yapımcısı ise demiri. Taş ocağında makine aşınır tükenir, ama fabrika yapılarında yapı taşları aşınır-tükenir, vb.. (2) Belli bir süre içinde aynı türden yeni bir ürünle yenilenmesi gereken *makine yapan makinenin aşınması*. Ama aynı türden ürün, kuşkusuz kendi kendini yeniler. (3) *Makine yapım araçları* (ikincil malzemeler). Makine kömür tüketir, ama kömür makine tüketir, vb. Yük sandıkları, tüpler, borular vb. biçiminde her türden makine, makinelerin tükettiği tüketim maddeleri üretimine katılır; yağ, sabun, (aydınlanma için) gazda vb. olduğu gibi. Bu nedenle bu durumlarda da bu dalların ürünleri, karşılıklı olarak birbirlerinin değişmeyen sermayesine girerler ve sonuç olarak her biri ötekini *in natura* [ürün olarak] yeniler.

Makineler arasında yük hayvanları da varsa bu durumda hayvan yeminin ve belirli bazı koşullarda ahırların (yapıların) yenilenmesi gerekir. Ama sığır üretimine hayvan yemi girerse, sığır da hayvan yemi üretimine katılır.

Üçüncü olarak, ikincil malzemeler. Bunların bazıları, yağ, sa-

bun, donyağı, gaz ve benzeri hammaddeleri gerektirirler. Öte yandan gübre vb. biçimiyle, bir dereceye kadar bu hammaddelerin üretimine girerler. Gaz üretmek için kömür gerekir, ama kömür üretiminde gaz lambası kullanılır, vb.. Öteki *ikincil* malzemeler katma-emeği ve sabit sermayeyi (makine, yük sandıkları, vb.) içerir. Kömür, kömür üretiminde kullanılan buharlı makinenin aşınmasını yenilemelidir. Ama buharlı makine de kömür tüketir. Kömürün kendisi, kömürün üretim aracına girer. Böylece kendini, *in natura* [ürün olarak] yenilemiş olur. Kömürün demiryolu ile taşınması, kömürün üretim maliyetine girer, ama kömür de lokomotifin yapım maliyetine girer.

Daha ilerde, kimya fabrikaları hakkında eklenecek bazı özel noktalar var; bunların hepsi, az ya da çok, ikincil malzeme üretirler; doğrudan tüketime giren maddelerin yanısıra, yük sandıklarının ve kapların (örneğin cam, porselen gibi) hammaddeleri gibi ikincil malzeme üretirler.

Renk maddelerinin tümü ikincil malzemedir. Ama ürüne, örneğin tüketilen kömürün pamuğa girmesi gibi, yalnızca kendi değerlerine girdikleri biçiminde girmekle kalmazlar, ama ürünün biçiminde (renklerinde) kendilerini de yeniden-üretirler.

İkincil malzemeler ya *makineler için tüketim maddesidirler* — bu durumda ya yakıt gibi ana güç kaynağıdırlar, ya da çalışan makinenin sürtünmesini azaltma aracıdırlar, donyağı, sabun, yağ, vb.— ya da yapılar için, çimento vb. türünden ikincil malzemedirler. Ya da genelde üretim sürecini sürdürmek üzere, aydınlatma, ısıtma vb. türünden ikincil malzemedirler (bu durumda işçilerin çalışabilmeleri için gereksinilen ikincil malzemedirler).

Ya da hammaddenin oluşumuna katılan *ikincil malzemedirler* — her tür gübre ve hammaddelerin tükettiği tüm kimyasal ürünler gibi.

Ya da bitmiş ürüne giren *ikincil malzemelerdir* — renk maddesi, cila malzemesi, gibi.

Öyleyse sonuç şudur:

A [ürünün] üçte-ikisine [eşit olan] kendi değişmeyen sermayesini, B'nin gelirini temsil eden ancak tüketimlik olmayan parçasıyla yani kategori B'de yıl içinde eklenen katma-emekle değişerek yeniler. Ama A, B'nin değişmeyen sermayesini yenilemiş olmaz. B, [kendi —ç.] değişmeyen sermayesini aynı türden yeni ürünlerle *in natura* [ürün olarak] yenilemek durumundadır. Ama B'nin bunu yapabileceği daha fazla emek-zamanı yoktur. Çünkü onun tüm

katma-emeği gelirini oluşturmaktadır ve A'ya değişmeyen sermaye olarak katılan ürün parçası tarafından temsil edilmektedir. Peki o zaman, B'nin değişmeyen sermayesi nasıl yenilenecektir?

Bir ölçüde *kendi yeniden-üretimiyle* (bitkisel ya da hayvansal) tüm tarımda ve besicilikte olduğu gibi; bir ölçüde, bir değişmeyen sermayenin parçalarını bir başka değişmeyen sermayenin parçalarıyla *in natura* [ürün olarak] *değişerek*, çünkü bir alandaki ürün başka bir alana hammadde ya da üretim aracı olarak gider ya da bunun tersi olur; yani üretimin çeşitli alanlarındaki ürünler, ||389| çeşitli türden değişmeyen sermaye, birbirinin üretim alanına karşılıklı olarak ve *in natura* [ürün olarak], üretim koşulları olarak girer.

Tüketimlik olmayan ürünlerin üreticileri, tüketimlik ürünler üreticileri için değişmeyen sermaye üreticisidirler. Ama aynı zamanda kendi ürünleri, onlara, karşılıklı olarak kendi değişmeyen sermayelerinin öğeleri ya da parçaları olarak hizmet eder. Yani, her biri ötekinin ürününü *sınai olarak* tüketir.

A'nın tüm ürünü tüketilmiştir. Dolayısıyla, içerdiği değişmeyen sermayenin tümü de. A'nın üreticileri, A'nın üçte-birini tüketirler; tüketimlik olmayan B ürününün üreticileri, A'nın [geri kalan –ç.] üçte-ikisini tüketirler. Böylece B'nin gelirini oluşturan B ürünleri, A'nın değişmeyen sermayesini yenilemiş olur. Gerçekte bu, *yeni katma-emekle* yenilenmiş tek değişmeyen sermaye parçasıdır; bu parça, böylece yenilenmiştir çünkü, B'deki yeni katma-emek olan ürün miktarı, B tarafından tüketilmemiş, A tarafından sınai olarak tüketilmiştir; bu arada B, A'nın üçte-ikisini bireysel olarak tüketmiştir.

Diyelim A, 3 günlük emeğe eşit olsun; bizim bu varsayımımıza göre, onun değişmeyen sermayesi 2 günlük emektir. B, A'nın üçte-ikilik ürününü yeniler ve ona, 2 günlük emeğe eşit, tüketimlik olmayan ürünler sağlar. Şimdi böylece 3 günlük emek tüketilmiştir ve geriye 2 günlük emek kalmıştır. Başka deyişle A'daki 2 günlük geçmiş-emek, B'deki 2 günlük yeni katma-emekle yenilenmiştir, çünkü bu yalnızca, B'deki 2 günlük yeni katma-emek, kendi değerini B ürününün kendisine değil, A ürününe harcadığı içindir.

Şimdi, B'nin değişmeyen sermayesi de toplam B ürününe girdiği ölçüde, aynı biçimde, yeni ürünlerle *in natura* [ürün olarak] yenilenmelidir — yani, B'nin *sınai* tüketim için gereksindiği ürünlerle yenilenmelidir. Ama, her ne kadar yıl içinde harcanan yeni emek-zamanının *ürünleriyle* yenilenirse de, *yeni* emek-zamanıyla yenilenmez.

B'nin toplam ürünü içinde, tüm değişmeyen sermayesi, diye-

lim, üçte-iki olsun. O zaman (toplam ücretlerle kâra eşit olan) yeni katma-emek eğer 1 ise, B'ye malzeme ve çalışma aracı olarak hizmet eden geçmiş-emek 2'ye eşit olacaktır. Peki bu 2 nasıl yenilenecek? B'nin çeşitli üretim alanlarında değişmeyen ve değişen sermaye oranı birbirinden epey farklılık gösterebilir. Ama bizim varsayımımızda bu oran 1/3 : 2/3 ya da 1 : 2'dir. Şimdi B'nin her bir üreticisi ürününün üçte-ikisiyle, yani kömürle, demirle, ketenle, makineyle, sığırla, buğdayla (yani buğdayının ve sığırının kişisel tüketime girmeyen parçasıyla) vb. karşı karşıyadır; bu üreticilerin her birinin üretim öğeleri yenilenmelidir ya da kendi üretim öğelerinin doğal biçimlerine dönüştürülmelidir. Ama bu ürünlerin hepsi, sınai tüketime yeniden girerler. Buğday (tohum olarak) aynı zamanda kendi hammaddesidir ve yetiştirilen sığırların bir bölümü tüketilenlerin yerini alır, yani kendi yerini alır. B'nin bu üretim alanlarında (tarım ve hayvancılık) ürünlerinin bu parçası, kendi değişmeyen sermayesini, doğal biçimde yeniler. Bu nedenle, ürünün bir parçası dolaşıma girmez (en azından dolaşıma girme gereğinde değildir, bunu yalnızca biçimsel olarak yapabilir). Öteki ürünler, yani keten, kenevir vb., kömür, demir, kereste, makine, bir ölçüde kendi üretimlerine üretim aracı olarak girerler, tıpkı tarımda tohum gibi, örneğin, kömürün kömür üretimine, makinenin makine üretimine girmesi gibi. Ürünün, makine ve kömürden oluşan bir bölümü, gerçekte ürünün değişmeyen sermayesini temsil eden parçanın bu bölümü, böylece kendini yeniler ve üretimde yalnızca yerini değiştirmiş olur. Bir ürün olmaktan, bir üretim aracı olmaya geçer.

Bu ve öteki ürünlerin bir başka bölümü, karşılıklı olarak birbirine, üretim aracı olarak katılır — makine demir ve keresteye, kereste ve demir makineye, yağ makineye, makine yağa, kömür demire, demir (ocaklardaki dekovil hattı, vb. için) kömüre vb.. B'deki bu ürünlerin üçte-ikisi bu biçimde kendi yerini almadığı ölçüde — yani kendi üretimlerine, kendi doğal biçimleriyle geri dönmedikleri ve kendi üreticileri tarafından doğrudan sınai olarak tüketilmedikleri ölçüde, yani tıpkı, A'nın bir parçasının kendi üreticilerince tüketilişi gibi tüketilmediği ölçüde — B ürünü üreticileri, karşılıklı olarak birbirlerinin ürünlerini üretim aracı biçiminde yenilerler. a'nın ürünü, b'nin sınai tüketimine, b'nin ürünü de a'nın sınai tüketimine gider; ya da dönel bir biçimde, a'nın ürünü b'nin sınai tüketimine, b'nin ürünü c'nin sınai tüketimine ve c'nin ürünü a'nın sınai tüketimine gider. Bu nedenle de, B'deki üretim alanlarından birinde değişmeyen sermaye olarak tüketilen şey, bir başkasında yeniden-üretilir; ama ikincide tüketilen şey birincide üretilmiştir.

Birinde, makine ve kömür biçiminden demir biçimine geçmiş olan, ötekinde demir ve kömür biçiminden makineninkine geçer, vb.

||390| Yapılması gereken, B'nin değişmeyen sermayesini kendi doğal biçiminde yenilemektir. B'nin toplam ürününü düşünürsek, tüm doğal biçimlerinin hepsinde değişmeyen sermayelerin toplamını tam olarak temsil eder. Ve B'nin özel bir alanındaki ürün kendi değişmeyen sermayesini *in natura* [ürün olarak] yenileyemediği zaman, satın alma ve satma, ürünlerin el değiştirmesi, buradaki her şeyi yeniden kendi uygun yerine geri koyar.

Bu nedenle burada değişmeyen sermayenin, değişmeyen sermayeyle yenilenmesi sözkonusudur; bu doğrudan ve değişime girmeksizin olmuyorsa, o zaman *sermaye sermaye ile değişilir*, yani ürün ürünle kendi kullanım-değeri temelinde değişilir; ürünler karşılıklı olarak kendi üretim süreçlerine girerler, böylece her biri, ötekinin üreticisi tarafından sınai olarak tüketilir.

Sermayenin bu parçası ne kâra ayrışır, ne ücretlere. Yeni katma-emek içermez. Gelir karşılığında değişilmez. Tüketiciler tarafından ne doğrudan ödenir ne dolaylı olarak. Bu karşılıklı sermaye yenileme işleminin tüccar yardımıyla yapılıp yapılmayışı (yani tüccar sermayesi yardımıyla yapılıp yapılmayışı) da farketmez.

Ama bu ürünler yeni olduğuna göre (makine, demir, kömür, kereste, vb. — ki bunlar karşılıklı olarak birbirini yeniler), biten yıl emeğinin ürünü olduklarına göre —böylece tohumluk olarak kullanılan buğday, tüketime giden buğday kadar yeni emeğin ürünü olduğuna göre— bu ürünlerde hiç yeni katma-emek bulunmadığı nasıl söylenebilir? Ve üstelik, biçimleri, apaçık biçimde tersini kanıtlamıyor mu? Buğday ve sığır biçiminde olmasa bile, kuşkusuz, bir makine sözkonusu olduğunda, görünümü, onu demirden vb. bir makineye dönüştüren emeğe tanıklık eder.

Bu sorun daha önce çözülmüştü.* Burada yeniden bu konuya girmenin gereği yok.

⟨Adam Smith'in, işadamının işadamıyla ticaretinin, işadamıyla tüketiciler (bununla sınai tüketicileri değil doğrudan tüketicileri kastediyor, çünkü sınai tüketicileri de kendisi, işadamları arasında sayıyor) arasındaki ticarete eşit olduğu biçimindeki ifadesi, öyleyse, yanlıştır. Bu ifade, onun tüm ürünün gelirden oluştuğu ve bu nedenle yalnızca, sermaye ile gelir arasındaki değişime eşit olan meta değişimi parçasının, tüm metaların değişimine eşit olduğu ve bundan başka bir anlama gelmediği biçimindeki yanlış savına dayandırılmıştır. Sav yanlış olduğu için, Tooke'un bu savı pratikte paranın dolaşımına uygulaması da yanlış sonuç vermiştir (özellikle

* Bkz: Bu kitapta s. 99-141 ve 177-187. –*Ed.*

işadamları arasında dolaşan para ile *işadamları* ile *tüketiciler* arasında dolaşan paranın ilişkisi konusunda).

Diyelim ki, A'nın ürününü satın alan tüccar, tüketiciyle yüzyüze gelen sonuncu işadamı olsun; bu ürün ondan, A'nın geliri ile yani A'nın üçte-birine eşit olan geliri ile ve B'nin, üçte-ikilik A'ya eşit olan geliri ile satın alınmaktadır. Bunlar, onun tüccar sermayesini yeniler. Onların toplam geliri, tüccarın sermayesini karşılamalıdır. (Bu madrabazın kârı A'nın bir kısmını kendisi için tutmasıyla ve A'nın daha küçük bir parçasını A'nın değerine satmasıyla açıklanmak gerekir. Bu madrabazın, üretimin gerekli bir etkeni mi yoksa lükse ve zevke düşkün bir aracı mı olduğu, durumu hiç değiştirmez.) A'nın ticaretini yapan işadamı ile A'nın tüketicisi arasındaki bu değişim, A'nın ticaretini yapan işadamıyla tüm A üreticileri arasındaki değişimin değerini ve dolayısıyla tüm bu üreticiler arasındaki her tür alışverişin değerini kapsar.

Tüccar keten bezini satın alır. Bu, tüccarlar arasındaki son işlemdir. Keten bezi dokumacısı iplik, makine, kömür, vb. satın alır. Bu, işadamıyla işadamları arasında sondan bir önceki alışveriştir. İplikçi, keten, makine, kömür, vb. satın alır. Bu bir işadamıyla, işadamları arasında, sondan iki önceki alışveriştir. Keten yetiştiricisi ve makine yapımcısı demir, makine, vb. satın alırlar, vb.. Ama keten, makine, demir, kömür üreticileri arasında kendi değişmeyen sermayelerini yenilemek üzere [gerçekleştirilen] alışverişler ve bu alışverişlerin değeri, A'nın ürününün elden ele geçişiyle ilgili alışverişlere girmez; bu, gelirin gelirle değişimi biçiminde de olsa, gelirin değişmeyen sermayeyle değişimi biçiminde de olsa farketmez. Bu alışverişler —B'nin üreticileriyle A'nın üreticileri arasındaki değil, ama B'nin üreticileri arasındaki bu alışverişler— A satın alıcısının, A satıcısını yenilemesi gibi bir gerekirlik yaratmaz; yalnızca B'nin bu parçasının değeri, A'nın değerine girer. Bu alışverişler de parayı gerektirir; ve tüccarlar aracılığıyla yürütülür. Ama paranın bu alanda özel olarak beliren bölümünün dolaşımı, *işadamları*yla *tüketiciler* arasındaki dolaşımdan tamamen ayrıdır.⟩

||391| Hâlâ çözülmesi gereken iki sorun daha var:

1. Şu ana kadarki incelememizde, ücret, kârdan ayırdedilmeden, gelir olarak değerlendirildi. Bu bağlamda, ücretlerin aynı zamanda kapitalistin döner sermayesinin bir parçası olduğu gerçeğini ne ölçüde hesaba katmalıyız?

2. Şu ana kadar toplam gelirin, gelir olarak harcandığı varsayıldı. Dolayısıyla gelirin bir parçası, kârın bir parçası sermayeye dönüştürüldüğü zaman ortaya çıkacak olan değişikliğin dikkate

alınması gerekir. Gerçekte bu, birikim sürecinin incelenişi sırasında ortaya gelecektir — ama biçimsel görünümüyle değil. Artı-değeri temsil eden bir ürün parçasının, kısmen ücretlere, kısmen değişmeyen sermayeye dönüştürülmesinde, bir güçlük yoktur. Burada incelememiz gereken şey, daha önceki başlıklar altında, incelenen meta değişimini nasıl etkilediğidir — bu başlıklar altında, onu elinde tutanlarla ilgili olarak incelenebilir; başka deyişle gelirin gelirle değişimi, gelirin sermayeyle değişimi ya da son olarak sermayenin sermayeyle değişimi ile ilgili olarak incelenebilir.}

⟨Bu intermezzo, dolayısıyla, yeri geldiğinde tarihsel-eleştirel bölümde tamamlanacaktır.⟩[76]

[11.] *Ferrier [Smith'in Üretken Emek ve Sermaye Birikimi Teorisine Karşı Ferrier'nin Yönelttiği Polemiklerin Korumacı Karakteri. Smith'in, Birikim Sorunundaki Kafa Karışıklığı. Smith'in "Üretken Emekçiler" Görüşündeki Sıradanlık*]

Ferrier (François-Louis-Auguste) (*Gümrükler Denetmen Yardımcısı*): *Du Gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce*, Paris 1805. (Friedrich List'in temel kaynağı buydu.) Bu ahbap, *Bonapartist* yasaklamalar, vb. sistemine övgüler düzüyor. İşin aslında, onun gözünde hükümet (tabii devlet görevlileri — şu üretken olmayan emekçiler) üretime doğrudan müdahale eden yöneticiler olarak önemlidirler. Bundan ötürüdür ki, bu gümrük memuru, A. Smith'in devlet görevlilerini üretken-olmayanlar diye nitelemesine ateş püskürüyor.

> "*Ulusların ekonomisiyle ilgili olarak* Smith'in *ortaya koyduğu* ilkelerin temelinde, emeği, üretken emek ve üretken-olmayan emek diye ayırması vardır. ..."

⟨Çünkü gerçekte o [Adam Smith —ç.], olası en büyük parçanın sermaye olarak, üretken emek karşılığı değişilerek harcanmasını, olabilecek en küçük parçanın da gelir olarak, üretken-olmayan emek karşılığı değişilerek harcanmasını ister.⟩

> "Bu ayrım özünde yanlıştır. *Üretken-olmayan emek diye bir şey yoktur.*" (s. 141.) "Yalnızca ulusların tasarrufu ya da savurganlığı vardır; ama bir ulus ancak *başka* halklarla ilişkilerinde tasarrufçu ya da savurgan olur; ve sorunun da işte bu noktadan ele alınması gerekir." (*agy*. s. 143.)

Biraz sonra, içeriğinin karşılaştırılması için A. Smith'ten ilgili bölümü, Ferrier'nin nefretle karşıladığı bölümü alıntılayacağız.

> "Ulusların tasarrufu diye bir şey vardır, ama o Smith'in salık verdiğinden çok farklıdır. ... Bu, bir ulusun, karşılığını kendi ürünleriy-

le ödeyemiyorsa, yabancı ürünler almamasından oluşur. Kimi zaman onlardan tamamen vazgeçmeyi içerir." (*agy*, s. 174-175.)

Kitap I, bölüm VI, (c. I, editör Garnier, s. 108-109) *A. Smith*, meta fiyatlarını oluşturan parçaları incelediği bu bölümün sonunda şöyle der:

> "Uygar bir ülkede, *değişilebilirlik değeri yalnızca emekten kaynaklanan pek az meta* bulunduğuna ve *çoğu metaya rant ve kâr büyük ölçüde katkı yaptığına* göre, *demek ki*, bu ülkelerin *emeğinin yıllık ürünü o ürünü yetiştirmek, hazırlamak ve pazara getirmek için çalıştırılandan çok daha büyük bir emek miktarına komuta etmeye, onu satın almaya her zaman yeterli olacaktır. Eğer toplum bir yılda satın alabileceği emeğin tümünü bir yıl içinde çalıştırsaydı, her yıl emek miktarı büyük ölçüde arttığına göre*, birbirini izleyen her yılın ürünü, bir önceki yıla göre çok daha büyük bir değerde olurdu. Ama *tüm yıllık ürünü*, emekçilerin geçimini sağlamak için kullanan hiçbir ülke yoktur. Her yerde, bu ürünün büyük bir bölümünü aylaklar tüketir; olağan ya da ortalama değerinin yıllık olarak artıp eksilmesi ya da bir yıldan ötekine aynı kalması da bu iki farklı sınıf arasında hangi oranlarda bölüştürüldüğüne bağlıdır" [Smith, *Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. I, s. 59-60].

Smith'in gerçekte birikim sorununu çözmeye çalıştığı bu parçada karışıklığın her çeşidi var.

Her şeyden önce bir kez daha, yıllık emek ürününün "değişilebilir değeri"nin aynı biçimde "*emeğin yıllık ürünü*"nün ücretler ve kârlar (rant dahil) olarak ayrıştığı biçimindeki yanlış varsayım var ortada. Bu saçmalık üzerinde yeniden duracak değiliz. Yalnızca şu gözlemle yetineceğiz: Yıllık ürün yığını —ya da emeğin yıllık ürünü olan meta stokları, fonlar— büyük ölçüde ||392| ancak değişmeyen sermayeye girebilen öğeler olarak *in natura* [ürün olarak] metalardan oluşur ⟨hammaddeler, tohumluk, makine, vb.⟩; bunlar *ancak* sınai olarak tüketilebilir. Bu metaların *kullanım-değeri* (ve bunlar değişmeyen sermayeye giren metaların büyük bir bölümünü oluştururlar), bireysel tüketime elverişli olmadıklarını gösterir; bu nedenle, ücret olsun, kâr olsun, rant olsun, gelir bu metalara harcanamaz. Hammadelerin bir bölümüne (hammaddelerin yeniden-üretimi için gereksinilmediği ölçüde, ya da ikincil malzeme olarak ya da doğrudan yedek parça olarak sabit sermayeye girmediği ölçüde) daha sonra, tüketilebilir bir meta biçimi verileceği doğrudur; ama bu ancak cari yılın emeğiyle olur. Bir önceki yıl emeğinin ürünü olarak bu hammaddeler, gelirin herhangi bir parçasını oluşturmazlar. Ürünün ancak tüketimlik bölümü tüketilebilir, bireysel tüketime girebilir ve böylelikle geliri oluşturur. Ne var ki, tüketimlik ürünlerin bir kısmı da yeniden-üretimi olanaksız hale

getirmedikçe tüketilemez. Metaların, hatta tüketimlik parçalarının bir bölümü bile, tam da bu nedenle, *sınai olarak tüketilmek* üzere [üründen —ç.] çıkarılmalıdır; bu bölüm, emeğin malzemesi olarak, tohum vb. olarak hizmet etmelidir, işçilerin ya da kapitalistlerin geçim aracı olarak değil. Ürünün bu parçası, dolayısıyla, ilkin, A. Smith'in hesabından çıkarılmalıdır — ya da daha doğrusu ona eklenmek zorundadır. Eğer *emeğin üretkenliği aynı kalırsa*, o zaman, gelir arasında yeralmayan bu ürün parçası yıldan yıla aynı kalır; kuşkusuz, emeğin üretkenliği aynı kalırken, eskisi kadar emek-zamanı kullanılması koşuluyla.

Bu nedenle, her yıl öncekine göre *daha çok miktarda* emek kullanıldığı varsayılırsa ne olacağını da görmeliyiz. Kısacası, daha çok emek kullanmak için, elde *daha fazla miktarda emek* bulunması ya da *daha büyük miktara ödeme yapılması* yani daha fazla miktarın ücretlere harcanması yeterli değildir; ama emek araçları — hammadde ve sabit sermaye— daha büyük miktarda emeği emebilmek için orada olmalıdır. A. Smith'in ortaya attığı sorunlar ayıklandıktan sonra bu nokta da tartışılacaktır.

Öyleyse, ilk tümcesini yineleyelim:

> "Uygar bir ülkede, *değişilebilirlik değeri yalnızca emekten kaynaklanan pek az meta* varolduğuna ve *metaların çoğununkine rant ve kâr büyük ölçüde katkı yaptığına* göre, demek ki, [uygar ülke —ç.] *emeğinin yıllık ürünü o ürünü yetiştirmek, hazırlamak ve pazara getirmek için*" (başka terimlerle: üretmek için) "*çalıştırılandan çok daha büyük bir emek miktarına komuta etmeye, onu satın almaya her zaman yeterli olacaktır.*"

Apaçık görülüyor ki, burada, farklı şeyler birbirine karıştırılmıştır. Yıllık toplam ürünün değişilebilirlik değerine yalnızca canlı emek, cari yıl içinde çalıştırılan canlı emek girmez, geçmiş emek, geçmiş yılların emeğinin ürünü de girer. Yalnızca yaşayan biçimiyle emek değil, maddeleşmiş biçimiyle emek. Ürünün değişilebilirlik değeri, içerdiği toplam emek-zamanına eşittir; bir bölümü canlı emeği içerir, bir bölümü maddeleşmiş emeği. Birincinin ikinciye oranı, diyelim 1/3 : 2/3 ya da 1 : 2 olsun. O zaman toplam ürün değeri 3'e eşittir; bunun 2'si maddeleşmiş emek-zamanıdır, 1'i canlı emek-zamanıdır. Bu nedenle, toplam ürünün *değeri* içerdiğinden daha fazla canlı emek satın alabilir; bunun için maddeleşmiş emekle canlı emeğin birbiriyle eşdeğer olarak değişildiğini, yani belli miktardaki maddeleşmiş emeğin, kendisine eşit miktarda canlı emeğe komuta ettiğini varsaymak gerekir. Ürün 3 günlük emeğe eşittir, ama içerdiği canlı emek yalnızca 1 günlük emeğe eşittir. 1 günlük canlı emek ürünü üretmeye (gerçekte ona yalnızca son biçi-

mini vermeye) yetmiştir. Ama içinde 3 günlük emek yeralmaktadır. Bu nedenledir ki, eğer tümüyle canlı emek-zamanıyla değişilseydi, canlı emek "satın almak ya da komuta etmek" için kullanılsaydı, 3 günlük emeği satın alabilir ya da komuta edebilirdi.

Ama apaçık görülüyor ki A. Smith'in kafasındaki bu değildir ve onun açısından pek anlamsız bir öneri olurdu. Kastettiği şey, ürünün değişilebilirlik değerinin büyük bir bölümünün (daha önce belirtilen karışıklık nedeniyle* *yanlış biçimde* ifade ettiği üzere) emeğin ücretleri olarak değil, ama kârlar ve rantlar olarak, ya da yalınlaştırmak için bizim deyişimizle kârlar olarak ayrıştığıdır. Başka deyişle, ürün değerinin, geçmiş yıldaki katma-emek miktarına eşit bölümü —*in fact* [gerçekte] sözcüğün tam kastettiği anlamda, geçen yılın emeğinin ürünü olan bölümü— ilkin işçileri öder ve ikinci olarak kapitalistin gelirine, onun tüketim fonuna girer. Toplam ürünün bu bölümünün tümü emekten, ve gerçekten de yalnızca emekten kaynaklanır; ancak ödenmiş ve ödenmemiş emeği içerir. Ücretler ödenmiş emeğin toplamına eşittir; kârlar || 393| ödenmemiş emeğin toplamına. İşte bundan ötürü bu toplam ürün ücretlere harcansaydı, doğal olarak o ürünü üretenden daha büyük miktarda emeği harekete geçirirdi; ve işin aslında, ürünün, içerdiğinden daha fazla emek-zamanını harekete geçirme oranı, işgününün, ödenmiş ve ödenmemiş emeğe bölünme oranına bağlıdır.

Varsayalım bu oran öyledir ki, emekçi ücretini 6 saatte yani yarım günde üretir ya da yeniden-üretir. O zaman öteki 6 saat ya da yarım gün, artı-değeri oluşturur. Böylece örneğin 50 pounda (bir günlük emek 10 şilin ise 100 günlük emeği 1000 şilin, yani 50 pound) eşit olan 100 günlük emeği [yeni katma-emek] içeren bir ürünün 25 poundu ücret için, 25 poundu da kâr (rant) içindir. 25 pound ile —50 günlük emeğe eşit— emek-zamanlarının tamı tamına yarısında hiçbir şey almaksızın patronlarına çalışan 100 emekçinin ücreti ödenir. Bu çerçevede, eğer ürünün tamamı (100 günlük emeğin ürünü) ücretlere harcansaydı, o zaman 50 pound ile 200 işçi harekete geçirilmiş olurdu ve her biri ücret olarak 5 şilin, ya da eskisi gibi emeğinin ürününün yarısını almış olurdu. Bu emeğin ürünü 100 pounda (yani 200 günlük emek, 2.000 şiline ya da 100 pounda eşit) eşit olurdu; bununla 400 emekçi (emekçi başına 5 şilinden, 2.000 şilin) harekete geçirilebilirdi; onların da ürünü 200 pounda eşit olurdu, vb..

İşte Adam Smith, "yıllık emek ürünü"nün, her zaman, o ürünü üretmek için çalıştırılanlardan "daha fazla miktarda emeğe komuta etmeye ya da satın almaya" yeterli olacağını söylerken, bunu

* Bkz: Bu kitapta s. 89-90. –*Ed.*

kastetmiştir. (Eğer emekçiye, emeğinin ürününün tamamı ödenseydi, yani 100 işgünü için 50 pound ödenseydi, o zaman 50 pound da yalnızca 100 işgününü harekete geçirebilirdi.) Ve Smith sözü sürdürerek şöyle diyor:

> "Eğer toplum bir yılda satın alabileceği emeğin tümünü bir yıl içinde çalıştırsaydı, her yıl emek miktarı büyük ölçüde arttığına göre, birbirini izleyen her yılın ürünü, bir önceki yıla göre çok daha büyük bir değerde olurdu."

Ne var ki bu ürünün bir parçasını kârın ve rantın sahipleri tüketiyorlar; bir parçasını da onların asalakları. Ürünün yeniden (üretken) emeğe harcanacak bölümünü, bu durumda, kapitalistlerin, toprak sahiplerinin ve onların asalaklarının (yani üretken-olmayan emekçilerin) tüketmedikleri ürün parçası belirliyor.

Ama gene de geçmiş yılın ürünüyle, cari yılda daha fazla emeği harekete geçirecek bir fon (yeni bir ücretler fonu) her zaman vardır. Ve yıllık ürünün değerini, kullanılan emek-zamanı miktarı belirlediğine göre, yıllık ürünün değeri, her yıl büyüyecektir.

Doğal olarak, piyasada daha fazla miktarda emek olmasaydı, geçmiş yıla göre "daha fazla miktarda bir emeği *satın alacak ya da komuta edecek*" bir fona sahip olmak herhangi bir yarar sağlamazdı. Bir metayı satın almak için daha fazla para olması, eğer o metadan piyasada daha fazla yoksa, bir yarar sağlamaz. 50 poundun, önceki gibi 100 işçi yerine (ki 25 pound almışlardı) 200 değil ama, 150 işçiyi harekete geçirdiğini, bu arada kapitalistlerin de 25 pound yerine 12 pound 10 şilin tükettiklerini varsayalım. 150 işçi (37 pound 10 şilin [alarak]) 1.500 şiline ya da 75 pounda eşit 150 işgünü harcayacaklardı. Ama elde mevcut emekçi miktarı eskisi gibi yalnızca 100 olsaydı, ücret olarak, eskiden olduğu gibi 25 pound değil, ama 37 pound 10 şilin alacaklardı; oysa ürünleri, eskisi gibi yalnızca 50 pound [olacaktı]. Böylece kapitalistin geliri 25 pounddan 12 pound 10 şiline düşecekti, çünkü ücretler %50 oranında artmış olacaktı. Ne var ki, A. Smith, elde, artan sayıda emekçi olacağını biliyor. Kısmen yıllık nüfus artışından (gerçi bunun eski ücretlerle sağlanacağı varsayılıyor), kısmen işsiz yoksullardan ya da yarı-çalıştırılanlardan, vb. ötürü. Sonra, üretken olmayan çok sayıdaki emekçilerden bir bölümü, artı-ürünü değişik biçimlerde kullanarak, *üretken* emekçilere dönüştürülebilirler. Son olarak da aynı sayıda emekçi, *daha büyük miktarda* iş yapabilir. Ve 100 işçi yerine 125 işçiye ödeme yapmam ya da 100 işçinin günde 12 saat yerine 15 saat çalışması, aynı kapıya çıkar.

Bu arada, yeri gelmişken söyleyelim, A. Smith'in, üretken sermayedeki artışla —ya da yeniden-üretime gidecek olan yıllık ürün

miktarındaki artışla— *istihdam edilen emeğin* (canlı emek, sermayenin ücretlere harcanan kısmı) aynı oranda artacağını söylemesi, toplam ürünü gelir olarak ayrıştırmasının doğrudan sonucu olan bir hatasıdır.

||394| Demek ki, her şeyden önce, Smith'te, bu yıl, geçen yıla göre daha fazla miktarda emeği "satın alabilecek ve komuta edebilecek" bir tüketilebilir geçim araçları fonu bulunuyor; ayrıca daha fazla emek ve bu emek için de daha fazla geçim aracı [var]. Şimdi bu ek emek miktarının nasıl gerçekleştirilebileceğini görmeliyiz.⟩

Eğer A. Smith, özü itibariyle kendi yapıtında bulunan ve artıdeğerin yalnızca sermayenin ücretli-emekle değişilmesi sayesinde yaratıldığını belirten çözümlemesine tam bir bilinçle bağlı kalsaydı, bundan üretken emeğin, yalnızca sermaye ile değişilen emek olduğu sonucunu çıkarırdı, hiçbir zaman gelir ile değişilen emek sonucunu çıkarmazdı. Gelirin üretken emekle değişilebilmesi için [bu gelirin —ç.] önce sermayeye dönüştürülmesi gerekir.

Ama hareket noktası olarak geleneksel görüşün yalnızca bir yanını —yani üretken emek doğrudan herhangi bir tür maddi zenginlik üreten emektir görüşünü— aldığı ve aynı zamanda, bunu, emeğin sermayeyle ya da gelirle değişilmesine göre sınıflamasıyla ilişkilendirdiği için, Smith açısından, şöyle bir şey olanaklı hale geldi: Sermayeye karşı değişilen türden emek her zaman üretkendir (her zaman maddi zenginlik yaratır, vb.). Gelir ile değişilen türden emek üretken olabilir ya da olmayabilir; ama geliri harcayan kişi, kural olarak, üretken emekten çok, üretken-olmayan emeği harekete geçirmeyi yeğler. Adam Smith'in, ikili ayrımının bu paçal edilmiş biçimiyle, temel ayrımı nasıl körleştirip zayıflattığı kolaylıkla görülebilir.

Aşağıdaki alıntı, Adam Smith'in, emeğin bir gövdeye bürünmesini yalnızca dışsal anlamda almadığını gösteriyor; sabit sermayeyi oluşturan çeşitli parçalar arasında şu da sayılıyor:

> "Dördüncüsü, toplumun tüm üyelerinin ve bu toplumda yaşayanların edinilmiş ve yararlı yetenekleri. Bu yeteneklerin edinilmesi, kişinin eğitimi, çalışması, çıraklığı sırasında geçiminin sağlanması her zaman gerçek harcamaları gerektirir; bu, o kişide somutlaşmış ve saptanmış bir sermayedir. Bu yetenekler, o kişinin talihinin bir kısmını oluşturur, ama aynı zamanda o kişinin bağlı olduğu toplumun da talihini oluşturur. Bir işçinin becerisinin gelişkinliği, çalışmayı kısaltan ve kolaylaştıran, her ne kadar belli bir gidere neden oluyorsa da o harcamayı kârıyla geri ödeyen bir makine ya da alet hangi gözle görülüyorsa o gözle görülebilir". ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. I, s. 308], [Garnier,] *agy*, c. II, bölüm I, s. 204-205.)

Birikimin garip kaynağı ve gerekirliği:

"Toplumun, işbölümünden yoksun olduğu, değişimin pek nadir yapıldığı, her şeyi herkesin bizzat yaptığı bu başlangıç durumunda, *toplumun işlerini görmek üzere herhangi bir sermaye biriktirilmesi ya da daha önceden stoklanması gerekli değildir*" (yani toplumun varolmadığı varsayıldıktan sonra). "Herkes, zaman zaman ortaya çıkan gereksinimlerini, ortaya çıktıkça bizzat kendi çalışmasıyla sağlamaya çabalar. Acıktığı zaman, avlanmak için ormana gider" vb. ([*agy*, s. 301], [Garnier], *agy*, c. II, s. 191-192) (kitap II, *Giriş*.) "Ama işbölümü, bir kez, gerçekten uygulanmaya başladığı zaman, bir insanın kendi emek ürünü, onun zaman zaman ortaya çıkan gereksinimlerinin pek azını karşılayabilir. O gereksinimlerin çok daha büyük bir bölümünü, *başka insanların emek ürünü* sağlar; onları [kendi ürünüyle] ya da aynı şey demek olan kendi ürününün bedeliyle [satın alır]. Ama bu *alım işi*, *kendi emeğinin ürününün*, yalnızca *tamamlandığı değil ama satıldığı* zamana kadar gerçekleştirilemez."

(Birinci durumda bile, tavşanı öldürmeden önce yiyemezdi ve kendisine bilinen bir "yay" ya da benzeri bir şey yapmadan önce de tavşanı öldüremezdi. İkinci duruma eklenmesi gerekiyor gibi görünen tek şey, bu çerçevede, herhangi bir stok gereği değil, ama "kendi emeğinin ürününü *satması* için ... zaman"dır.)

"O yüzdendir ki, bu iki olayın her ikisinin de [tamamlama ve satma –ç.] gerçekleşmesine kadar, onun geçimi ve işi için gerekli maddeleri ve aletleri sağlamaya yetecek, *farklı türden zahireden bir fon* olmalıdır. Bir dokumacı, işini tamamlamakla kalmayıp dokuduğu kumaşı satıncaya kadar geçimini ve işinin gerektirdiği aletleri ve malzemeleri sağlayacak yeterlikte, *kendi mülkiyetinde ya da bir başkasının mülkiyetinde* önceden *bir yedeklik* yapılmadıkça, *kendi işini gereği gibi yerine getiremez*. Açıktır ki, dokumacının bu işe başlaması ve bitirmesi, zanaatını uygulayabilmesi, *önceden bir birikimi* gerektirir. ... İşin doğası gereği, *bir sermaye birikiminin işbölümünden önce olması gerekir*." ([*agy*, s. 301-302,] [Garnier,] *agy*, s. 192-193.)

(Öte yandan, başta söylediğine göre, anlaşılıyor ki, işbölümünden *önce* herhangi bir sermaye birikimi yoktur; tıpkı, sermaye birikiminden önce herhangi bir işbölümünün olmaması gibi.)

Sözünü sürdürüyor:

"... Sermaye daha önce ne kadar fazla biriktirilirse, emek o oranda daha fazla alt bölümlere ayrılabilir. Emek ne kadar daha fazla alt bölüme ayrılırsa, *aynı sayıda insanın işleyebileceği malzeme miktarı büyük oranda artar*; ve her bir işçinin yaptığı iş adım adım ve büyük ölçüde basitleştirildikçe, bu işleri kolaylaştıracak ve birbiriyle bağlantılı hale getirecek yeni bir çok makine icat edilebilir. ||395| Dolayısıyla, işbölümü ilerledikçe, aynı sayıda emekçiye sürekli iş vermek için, *aynı miktarda tüketim maddesi* ve işlerin daha ilkel ol-

duğu duruma göre *daha çok malzeme ve aletin, daha önceden yedeklenmesi zorunlu olur.*" ([*agy*, s. 302], [Garnier], *agy*, s. 193-194.) "Nasıl emeğin üretkenlik gücünde bu büyük genişlemeyi gerçekleştirmek için *daha önceden sermaye birikimi gerekliyse*, birikim de doğal olarak bu genişlemeye yolaçar. *Kendi sermayesini, emeği çalıştırmak için kullanan kişi*, bunu olabildiği ölçüde çok iş çıkaracak bir biçimde kullanmayı doğal olarak arzu eder. Bu nedenle de hem kendi işçileri arasında işi en uygun biçimde dağıtmaya hem de onlara, ya kendi icadettiği ya satın aldığı en iyi makineleri sağlamaya çalışır. Bu iki açıdan onun gücü, genelde elindeki bu sermayenin genişliğiyle ya da çalıştırabildiği insan sayısıyla oranlıdır. Dolayısıyla, bir ülkede, *sanayi işgücü miktarı*, o ülkenin kullandığı *sermayedeki artışla birlikte artmakla kalmaz, ama bu artışın sonucu olarak*, aynı *miktarda sanayi işgücü, daha büyük miktarda iş üretir*." ([*agy*, s. 302-303], [Garnier], *agy*, s. 194-195.)

Adam Smith, zaten tüketim fonunda bulunan nesnelere, üretken emek ile üretken-olmayan emeğe nasıl yaklaşıyorsa, işte tam öyle yaklaşıyor. Örneğin:

"Bir konut, konut olarak içinde yaşayanın gelirine hiçbir şey katmaz; bu, her ne kadar, kuşkusuz, ona çok yarar sağlarsa da onun gelirini değil giderini oluşturan giysileri ya da ev eşyası kadar yararlıdır." ([*agy*, s. 306-307], [Garnier], *agy*, c. II, s. 201-202.) Öte yandan sabit sermaye, "yalnızca bir kira karşılığı onları kiraya veren mülk sahibi için değil, ama onun yanısıra o kirayı ödeyerek onları elinde tutan kişiye de gelir sağlayan tüm kârlı yapıları; dükkanları, depoları, işlikleri, tüm gerekli yapılarıyla ahırları, tahıl ambarlarıyla vb. birlikte çiftlik yapılarını" içerir. "Bunlar konutlardan çok farklıdırlar. Bir tür meslek aletleridirler. ..." ([*agy*, s. 308], [Garnier], *agy*, c. II, s. 203-204.)

"... Teknikteki tüm bu tür ilerlemeler, aynı sayıda işçi ile eskisine göre daha ucuz ve daha basit makineler kullanarak aynı miktar iş çıkarılması olanağını verdiği için, her toplumda ve her zaman yararlı görülmüştür. Daha önce, daha karmaşık ve daha pahalı makinelerin bakımını yapmak için kullanılan belli miktardaki malzeme ve belli miktardaki işçinin emeği, ondan sonra, artık yalnızca şu ya da bu makinenin yapabileceği işe ayrılarak, işin miktarını artırabilir." ([*agy*, s. 315], [Garnier], *agy*, c. II, s. 216-217.)

"... *Sabit sermayeyi* koruyup sürdürmenin tüm giderleri ... ister-istemez toplumun net gelirinin dışında tutulmuştur." ([*agy*, s. 316], [Garnier], *agy*, c. II, s. 218.) "Bu nedenledir ki, *sabit sermayeyi* koruyup sürdürmek için girişilen harcamalarda yapılan ve emeğin üretkenlik gücünü azaltmayan her tasarrufun, sanayiyi devindiren fonu artırması ve bunun sonucu olarak toprağın ve emeğin yıllık gelirini, yani her toplumun gerçek gelirini artırması gerekir." ([*agy*, s. 321], [Garnier], *agy*, c. II, s. 226-227.)

Banknotların ya da genel olarak kağıt paranın yurt dışına gitmeye zorladığı altın ve gümüş para —"ülke-içi tüketim için yabancı

malları almaya" harcanırsa— ya yabancı şarabı, yabancı ipeği gibi lüks ürünler alır; tek sözcükle "hiçbir şey üretmeyen *aylak insanlar* tarafından tüketilmesi olası ... malları" alır, "ya da *kendi yıllık tüketimlerinin değerini, bir kârla birlikte yeniden-üreten çalışkan insanlardan bir miktarını daha çalıştırmak ve onların geçimini sağlamak üzere, ek malzeme, alet ve tüketim maddesi* satın alabilir." ([*agy*, s. 324], [Garnier], *agy*, c. II, s. 231-232.)

İlk kullanım, diyor Smith, savurganlığı teşvik eder, "üretimi artırmaksızın ya da bu tür harcamayı destekleyecek sürekli bir fon yaratmaksızın harcamayı ve tüketimi artırır ve her bakımdan topluma zarar vericidir." ([*agy*, s. 324], [Garnier], *agy*, c. II, s. 232.) Öte yandan, "ikinci kullanımla sanayiyi teşvik eder; her ne kadar toplumun tüketimini artırırsa da, *tüketen insanların, yıllık tüketimlerinin tüm değerini, bir kârla birlikte yeniden-üreteceği* bu tüketimi destekleyecek sürekli bir fon sağlar." ([*agy*, s. 324], [Garnier] *agy*, c. II, s. 232.)

"Herhangi bir sermayenin çalıştırılabileceği sanayi işgücü miktarı apaçık ortada ki, o sermayenin kendilerine malzeme, alet sağlayabileceği ve işin doğasına uygun biçimde geçimlerini karşılayabileceği işçilerin sayısına eşit olmak zorundadır." ([*agy*, s. 326], [Garnier], *agy*, c. II, s. 232.)

||396| Kitap II, bölüm III'te (*agy*, c. II, s. 314 ve sonrası) [şunları buluyoruz]:

"Üretken olan ve olmayan emekçiler ve hiç çalışmayanlar, tümü, ülke emeğinin ve toprağının yıllık ürünüyle geçiniyorlar. Bu ürünün ... bazı sınırları olmak gerekir. Bu nedenle, o ürünün, herhangi bir yıl içinde, üretken olmayan işçilerin geçimi için daha küçük ya da daha büyük bir parçasının ayrılmış olmasına göre, üretken işçiler için bir durumda daha çok, öteki durumda daha az ürün ayrılacak ve bir sonraki yılın ürünü de buna göre, ya daha çok ya daha az olacaktır. ...

"Gerçi her ülkede toprağın ve emeğin tüm yıllık ürünü ... o ülke insanlarının tüketimini karşılamak ve onlara bir gelir sağlamak içindir; *gene de ilkin* topraktan ya da işçilerin elinden çıktığı *zaman* doğal olarak kendini iki parçaya ayırır. Bunlardan biri ve genelde en geniş olanı, her şeyden önce *sermayeyi yerine geri koymaya*, ve bir sermayeden çekilip alınmış *malzemeleri, geçim araçlarını ve bitmiş işleri yenilemeye* ayrılır; öteki parça, ya bu sermayenin sahibinin, sermaye kârı olarak gelirini ya da başka birinin toprağının rantını oluşturur. ...

"Herhangi bir ülke toprağının ve emeğinin, sermayeyi yenileyen yıllık ürün parçası, üretken işçilerin geçimini sağlama dışında doğrudan herhangi bir işçinin geçimini sağlamakta kullanılmaz. Yalnızca üretken işçilerin ücretlerini öder. Doğrudan geliri oluşturan parça ise. ... üretken ya da üretken-olmayan işçiler arasında ayrım yapmaksızın, onların geçimini sağlayabilir. ...

"Üretken-olmayan emekçilerin ve hiç çalışmayan insanların bü-

tün geçimi, *gelirden* karşılanır; her şeyden önce, yıllık ürünün, belli bazı kişilerin ya toprak rantı ya da sermaye kârı olarak gelirini oluşturan parçadan, ya da ikinci olarak, başlangıçta sermayeyi yenilemeye ve yalnızca üretken işçileri geçindirmeye ayrılan ama onların eline geldiği zaman, geçimleri için gerekli olanın üstünde kalan miktardan, ayrım gözetmeksizin, üretken insanların ve üretmeyen insanların geçimi sağlanabilir. Böylelikle ... sıradan bir işçi bile, eğer ücreti yüksekse, bir hizmetkar tutabilir; ya da zaman zaman bir tiyatroya ya da kukla oyununa gidebilir ve üretken-olmayan bir grup emekçinin geçimine kendi katkısını yapmış olur; ya da bir miktar vergi öder ve aynı biçimde üretken-olmayan bir başka grubun geçimine yardım eder. Ancak başlangıçta bir sermayeyi yenilemesi için ayrılmış olan hiçbir yıllık ürün parçası, kendi üretken emek parçasının tümünü harekete geçirmeden önce, asla üretken-olmayan ücretlilerin geçimini sağlamaya yöneltilmez. Bir işçi, ücretinin herhangi bir parçasını bu biçimde harcamadan önce, yaptığı işle ücretini kazanmış olmalıdır. Toprağın rantı ve sermayenin kârı, her yerde ... üretken-olmayan ücretlilerin geçimlerini sağladıkları başlıca kaynaktır. "Bu iki tür gelir" ayrım gözetmeksizin üretken emekle üretken-olmayan emeğin geçimini sağlamaya harcanabilir. Ancak görünüşe göre, bu iki tür gelir, ikincileri yeğlemektedir. ...

"Dolayısıyla, üretken olan ve olmayan insanlar arasındaki oran, her ülkede büyük ölçüde, yıllık ürünün topraktan ya da üretken işçilerin elinden çıkar çıkmaz sermayeyi yenilemeye yönelik olan yıllık ürün parçasıyla rant ya da kâr olarak geliri oluşturmaya yönelik parçası arasındaki orana bağlıdır. Bu oran, zengin ülkelerde, yoksul ülkelerdekine göre çok farklıdır." [*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. I, s. 370-373.]

[Adam Smith] bunun ardından, "Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri"nde "toprağın ürününün çok geniş, sık sık da en geniş, parçasının ... *zengin* ve bağımsız *çiftçinin sermayesini yenilemeye yönelişi*"ni, "ürünün pek küçük bir kısmının tarımda kullanılan sermayeyi yenilemeye yeterli" olduğu "feodal hükümet egemenliği"yle karşı karşıya koyar.

Ticarette ve imalatta da aynıdır. Eskiden çok küçük sermayelerin kullanıldığı bu alanlarda şimdi geniş sermayeler kullanılmaktadır, ama bu küçük sermayeler

"çok fazla kâr bırakıyordu. Faiz oranı, hiçbir yerde %10'dan az değildi ve elde ettikleri kâr, bu oranda yüksek bir faizi kaldırmaya yetiyor olmalıydı. Günümüzde, Avrupa'nın gelişmiş kesimlerinde, hiçbir biçimde %6'dan fazla değildir; en gelişmiş kesimlerinde ise yüzde 4, 3 ve 2'ye kadar düşmektedir. Gerçi oralarda yaşayanların gelirinin sermaye kârından elde edilen bu parçası gene de yoksul ülkelere göre zengin ülkelerde çok daha büyüktür; çünkü sermaye daha büyüktür; sermayeye göre kârlar genelde daha azdır.

"Dolayısıyla, yıllık ürünün, topraktan ya da üretken işçinin elin-

den çıktığı anda sermayeyi yenilemeye yönelen parçası || 397| yalnızca, yoksul ülkelere göre zengin ülkelerde daha büyük olmakla kalmaz, rantı ya da kârı oluşturmaya yönelen parçasına göre çok daha büyük olur. Üretken emeğin geçimini sağlamaya yönelik fonlar, zengin ülkelerde, yoksul ülkelere göre daha geniş olmakla kalmaz, ama her ne kadar üretken olan ya da olmayan emeği çalıştırmakta kullanılırsa da daha çok üretken olmayan emeği çalıştırmaya yatkın olan fonlara göre de çok daha büyük bir orandadır."

(Smith, üretken sermayenin büyüklüğünü, bu sermayenin üretken emeğin geçimini sağlamaya yönelik *parçasının büyüklüğüyle* karıştırıyor. Ancak, işin aslında, onun tanıyıp bildiği geniş-ölçekli sanayi, henüz yalnızca işin başındaydı.)

"Bu farklı fonlar arasındaki oran, her ülkede zorunlu olarak, o ülke insanlarının çalışkanlık ya da aylaklık karakterini belirler." Bu yüzden de [Adam Smith –ç.] örneğin şöyle der: İngiliz ve Hollanda'nın imalatçı kasabalarında, "oralarda, aşağı düzeyden insanların geçimi sermayenin kullanılması suretiyle sağlanıyor; bunlar genelde çalışkan, aklı başında ve başarılıdır." Öte yandan, "esas olarak bir sarayın [sürekli ya da zaman zaman duyumsanan] varlığı ile desteklenen kasabalarda, gelirden yapılan harcamalarla geçimi sağlanan aşağı düzeyden halk, genelde aylaktır, ahlaksızdır ve yoksuldur; Roma'daki, Versailles'daki gibi."* [*agy*, s. 372-375.]

"Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, çalışkanlık ile aylaklık arasındaki oranı sermayeyle gelir arasındaki oran düzenliyor. Sermayenin egemen olduğu yerde, çalışkanlık üstün geliyor; gelirin egemen olduğu yerde aylaklık. Demek ki, *sermayenin her artışı ya da eksilişi* doğal olarak, gerçek iş miktarını, üretken işçilerin sayısını ve sonuç olarak da ülkedeki toprağın ve emeğin değişilebilir yıllık ürün değerini, oradaki tüm insanların gerçek zenginliğini ve gelirini artırma ya da azaltma eğilimini taşıyor. ...

"Yıllık olarak tasarruf edilen, yıllık olarak harcanan gibi, düzenli olarak tüketiliyor, üstelik hemen hemen aynı zamanda: ancak farklı insan grubu tarafından." "Gelirin" birinci "kısmı, tüketimlerine karşılık geride hiçbir karşılık bırakmayan aylak konuklar ve hizmetçiler tarafından." İkinci [parça] "yıllık tüketimlerinin değerini bir kârla birlikte yeniden-üreten [...] işçiler tarafından. ... Tüketim aynı, ama tüketiciler farklı." [*agy*, s. 377-378.]

Ve Smith, yıllık tasarrufuyla, bir miktar daha üretken işçi için bir tür kamu işliği sağlayan tutumlu kişiler hakkında vaaz veriyor (ve ayrıca [Garnier], *agy*, c. II, kitap II, bölüm III, s. 328-329 ve devamı) ve o kişinin böylece,

"gelecekte, her zaman için eşit sayıda insanın geçimini sağlayan, sözgelimi, sürekli bir fon kurmuş olduğu"nu söylüyor; buna karşılık savurgan, "üretken emeğin çalıştırılmasına dönük fonları" azaltı-

* Marx bu bölümü kendi sözcükleriyle ifade ediyor ve hafifçe kısaltıyor. *–Ed.*

yor. ... "Böylece" (savurganın savurganlığı sonucu) "üretken olmayanın tükettiği yiyecek ve giyecek, üretken işçiler arasında dağıtılsaydı, tüketimlerinin tam değerini, *bir kârla birlikte yenidenüretirlerdi*." [*agy*, s. 378-379.]

Bu ahlak öyküsünün vardığı sonuç, bunların (savurganlıkla tutumluluğun) özel kişiler arasında bir ortalamada denge tuttuğu ve gerçekte "akıl"ın üstün geldiğidir.

"Büyük uluslar, zaman zaman kamusal savurganlıktan ve yanlış tutumdan ötürü yoksullaşabilirlerse de, özel savurganlıktan ve yanlış tutumdan ötürü hiçbir zaman yoksullaşmazlar. Kamusal gelirin tümü ya da tümüne yakını, çoğu ülkede, üretken olmayan kişilerin geçimi için kullanılır." [Bu insanlar arasında] saray mensupları, kilise, "barış zamanında hiçbir şey üretmeyen, savaş zamanı da hiç değilse savaş sürerken, giderleri karşılayacak bir şeyleri elde etmeyen" donanma ve ordu da vardır. "*Kendileri hiçbir şey üretmeyen bu insanların geçimi, başka insanların emeğinin ürünüyle sağlanır*. Bu yüzden de gereksiz bir sayıya yükseldikleri zaman bu insanlar, şu ya da bu yıl içinde ürünün öylesine büyük bir bölümünü tüketebilirler ki, üretken işçilerin geçimini sağlamak üzere, geriye izleyen yıl yeniden-üretebilecekleri, yeter miktarda ürün kalmaz." [*agy*, s. 382-383.]

Kitap II, bölüm IV'te:

"Üretken işçinin geçimini sağlamaya dönük fonlardaki artışla, üretken emeğe olan talep, her gün daha çok artar. Emekçiler kolayca || 398| iş bulurlar; ama sermaye sahipleri çalıştırılacak işçi bulmakta zorlanırlar. Aralarındaki rekabet, emeğin ücretini artırır ve sermayenin kârını düşürür." ([*agy*, s. 395], [Garnier] *agy*, c. II, s. 359.)

"*Sermayenin Farklı Kullanımları*" konusunda, kitap II'nin V. bölümünde (s. 369 ve sonrası, c. II) Smith, sermayeleri, az ya da çok üretken emek çalıştırmalarına ve sonuçta yıllık ürünün "değişimdeğeri"ni artırmalarına göre şöyle sınıflar: Birincisi *tarım*. İkincisi *imalat*. Ondan sonra *ticaret* ve son olarak *perakende ticaret*. Üretken emeği miktar olarak harekete geçirmede öncelik sırası budur. Burada da üretken emeğin tümden yeni bir tanımıyla karşılaşırız:

"Sermayesi, bu dört yoldan herhangi birinde kullanılan kişilerin kendileri de *üretken işçilerdir*. Onların emeği, doğru-dürüst yöneltildiği zaman, kendisi için harcandığı nesnede ya da satımlık metada sabitleşir ve gerçekleşir ve genelde, o nesnenin ya da metanın fiyatına, en azından kendi geçiminin ve kişisel üketiminin değerini ekler." ([*agy*, s. 404]. [Garnier] *agy*, s. 374.)

(İşin genelinde Smith, onların [sermaye sahiplerinin –ç.] sözkonusu üretkenliğini, üretken emeği harekete geçirişlerinde görür.)

Çiftçi konusunda şöyle der:

"Çiftçinin sermayesine eşit hiçbir sermaye, onun harekete geçirdi-

ği *üretken emek* miktarından daha fazlasını harekete geçiremez. Yalnızca çiftlik uşakları değil, ama *tarla süren ve araba çeken çiftlik hayvanları da üretken işçidirler*." [*agy*, s. 405].

Böylece, sonunda öküz de bir üretken işçi olur.

[*12.*] *Kont Lauderdale [Egemen Sınıfları, Üretken Emeğin En Önemli Türlerinin Temsilcileri Sayan Mazeretçi Yaklaşım]*

Lauderdale (kont): *An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth*, vb. [Edinburgh ve] Londra 1804. (Fransızca çeviri: *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique*, vb. Çevirmen: *Lagentie de Lavaïsse*, Paris 1808.)

Lauderdale'in, kârı haklı göstermeye dönük mazeretçi çabaları, daha sonra III. Kesimde incelenecek.[77] Bu yaklaşım, kârın bizzat sermayeden kaynaklandığı, çünkü sermayenin emeğin "*yerini aldığı*" görüşündedir. Sermayeye, eğer o olmasaydı, insanın yapmak zorunda olacağı ya da hiç yapamayacak olduğu şey için kâr ödenmektedir.

> "Şimdi artık anlaşılmıştır ki, sermayenin bir kâr üretecek biçimde kullanıldığı her durumda, kâr, ya bir insan elinin yapacağı işi bir miktar emeğin yerini alarak sermayenin yapmasından ya da insanın kişisel çabasının ötesinde bir miktar emeğin işini görmesinden doğmaktadır" (Fransızca çeviri, s. 119)* [s. 161].

"Kont", Smith'in sermaye birikimi ve tasarruf öğretisinin büyük düşmanı. Ayrıca Smith'in *üretken* ve *üretken-olmayan emekçiler* ayrımının da büyük düşmanı; Smith'in "emeğin üretken güçleri" dediği şey, ona göre yalnızca "sermayenin üretken gücü". Smith'in ortaya koyduğu artı-değerin kökeni konusundaki görüşünü şu gerekçeyle, düpedüz yadsıyıveriyor:

> "Ne var ki, sermayenin kârı konusunda, bu, doğru ve yerinde bir görüş olsaydı, bundan çıkarılacak sonuç, sermaye kârının bir türev olduğu, gelirin orijinal kaynağı olmadığı sonucu olurdu; bu nedenle de sermaye zenginlik kaynağı olarak görülemezdi; sermayenin kârı yalnızca, işçinin cebinden sermaye sahibinin cebine bir aktarma olurdu." (*agy*, s. 116-117), [s. 157].

Açıkça görüldüğü gibi,Smith'e yönelttiği polemikte en gereksiz noktalara takılıyor. Diyor ki:

> "Bir metaya harcanan aynı emek, o metanın daha sonraki kullanımına göre, üretken de görünebilir, üretken olmayan emek olarak da görünebilir. Eğer aşçım, benim doğrudan ve hemen tükettiğim bir turta yaparsa, o üretken olmayan bir emekçi sayılıyor; çünkü bu hizmet görüldüğü anda ortadan kalkmaktadır; ama aynı emek, bir

* Marx, Fransızca çeviriye gönderme yapıyor; bu parçayla izleyen parçaları oradan alıyor. Köşeli ayraç içindeki gönderme, 1804 tarihli İngilizce baskıyadır. –*Ed.*

pastacıda ortaya konursa, o zaman üretken emek oluyor." (*agy*, s. 110), [s. 149-150].

(Bu kanıtın telif hakkı *Garnier*'dedir; çünkü onun yaptığı baskı ve Smith'e ilişkin notları, Lauderdale'den iki yıl önce, 1802'dedir.)

"Yalnızca yapılan hizmetlerin ömrüne dayandırılan bu olağan-dışı ayrım, topluma en önemli hizmetleri vermekle meşgul olan bazı kişileri üretken olmayan emekçiler olarak sınıflandırıyor. Demek ki, hükümdar, dinin korunması ve sürdürülmesiyle görevli olanların tümü, adalet, ya da devletin savunulması ve bunların yanısıra toplumun sağlığını ve eğitimini korumakla görevli olanlar, hepsi üretken olmayan emekçiler sayılıyorlar." (*agy*, s. 110-111), [s. 151]. (Ya da A. Smith'in [Garnier çevirisi] kitap II, bölüm III, s. 313) sunduğu zarif sıralamayla: "din adamları, hukukçular, doktorlar, her türden yazın adamları, aktörler, palyaçolar, müzisyenler, opera şarkıcıları, opera dansçıları, vb." [*Wealth of Nations*, OUP baskısı, C. I, s. 370].)

"Eğer değişilebilir-değer zenginliğin temeli sayılacaksa — bu öğretinin yanlışlarını açıklamak için çok fazla kanıt kullanmanın hiç de gereği yoktur. ||399| Bu hizmetlerin değerini tartmakta, onlar için yapılan ödemelere bakarak karar verirsek, insanlığın pratiği, bu öğretinin yanlışlığının yeterli kanıtıdır." ([Lauderdale], *agy*, s. 111), [s. 151-152].

Dahası: "İmalatçının emeği, şu ya da bu satımlık metada kendini sabitleştirir ve gerçekleştirir. ... Ama ne *hizmetçinin emeği*, ne de döner sermayeninki" ⟨bununla *parayı* kastediyor⟩ "doğal olarak belli bir değeri aktaracak biçimde bir birikim, bir fon oluşturur. Birinin ya da ötekinin kârı efendinin ya da *patronun emeğini tasarruf etmiş olmaktan* kaynaklanır. Benzerlik gerçekten öylesine ki, birinin üretken-olmayan emek sayılmasına yolaçan koşullar, ötekiyle ilgili olarak da doğal biçimde aynı izlenimi yaratabilir." ⟨Ve bundan sonra da Smith'ten alıntı yapıyor, Kitap II, bölüm II⟩[78] (Lauderdale, *agy*, s. 144-145), [s. 195-197].

*

Böylece işte birbirini izleyenleri sıraladık: Ferrier, Garnier, Lauderdale, Ganilh. Şu son "*épargner du travail*" ["*emek tasarrufu*"] sözünden kurtulmak için *Tocqueville* özellikle pek uğraştı.

[*13. Say'nin "Maddi-Olmayan Ürünler" Anlayışı. Üretken-Olmayan Emeğin Başıboş Büyüyüşünün Haklı Gösterilmesi*]

Garnier'den sonra yavan Jean-Baptiste Say'nin *Traité d'économie politique*'i sökün etti. Smith'in "bu etkinliklerin [yani doktorların, aktörlerin, vb. etkinliklerinin] *sonuçlarına ürün* adını vermeyi reddettiğini" söylüyor Say. "Bunlara harcanan emeğe *üretken ol-*

mayan adını verir." diyor. (3. baskı, c. I, s. 117.)

Smith, bu etkinliklerin bir "sonuç", bir tür "ürün" ürettiğini hiçbir zaman yadsımaz. Hatta "toplumun savunulmasını, güvenliğini ve korunmasını", "bir yılın emeğinin sonucu" (kamu hizmetlilerinin emeğinin sonucu) olarak gördüğünü açıkça belirtir. ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. I, s. 369-370] *Smith*, c. II, Ed. Garnier, kitap II, bölüm III, s. 313.)

Say ise, Smith'in ikincil tanımına, yani bu "hizmetler"in ve ürünlerinin, "genelde, yerine getirildiği anda ortadan kalktığı", "üretildikleri anda" ortadan kalktığı biçimindeki ikincil tanımına sıkı sıkıya sarılır. (*Smith*, *agy*.)

Mösyö Say, bu tüketilen "hizmetler"i ya da ürünlerini, sonuçlarını —tek sözcükle kullanım-değerlerini— "üretildikleri anda tüketilen maddi-olmayan ürünler ya da değerler" diye adlandırıyor. "Üretken-olmayan" yerine, "maddi-olmayan ürünlerin üretkeni" diyor. Onlara başka bir ad veriyor. Sonra ekliyor:

> "Ulusal sermayeyi artırmaya hizmet etmezler." (c. I, s. 119.) "İçinde çok sayıda müzisyeni, rahibi ve resmi görevlileri olan bir ulus çok keyifle eğlendirilebilir, iyi eğitilebilir ve hayranlık uyandırıcı bir biçimde iyi yönetilebilir, ama işte hepsi o kadar. Bu çalışkan insanların emeğinden o ülkenin sermayesine doğrudan herhangi bir katkı sağlanmaz, çünkü onların ürünleri, yaratıldıkları hızla tüketilirler." (*agy*, s. 119.)

Böylece Mösyö Say, bu çalışmaların, Adam Smith'in kullandığı en dar anlamda *üretken-olmayan* olduğunu ilan ediyor. Ama aynı zamanda Garnier'nin attığı "ilk adım"ı da kendine maletmeye çalışıyor. Bu nedenle de üretken-olmayan emek için yeni bir ad türetiyor. Onun orjinallik, üretkenlik, türetme tarzı işte budur. Ve alışılagelen mantığıyla da bir kez daha kendini yadsıyor. Şöyle diyor:

> "Garnier'nin öne sürdüğü vargıyı, yani doktorların, hukukçuların ve benzeri başka kişilerin emeğinin üretken olduğu, bunu artırmanın, başka herhangi bir emeği artırmak gibi, bir ulusun yararına olacağı vargısını kabul etmek [...] olanaksızdır." (*agy*, s. 120.)

Eğer bir tür emek, öteki tür emek kadar üretkense ve üretken emeği artırmak genelde "bir ulusun yararına" ise, bunları kabul etmek neden olanaksız olsun? Bu emeği artırmak, neden başka tür emeği artırmak kadar yararlı olmasın? Çünkü, diyor Say, o karakteristik bilgiçliğiyle, çünkü, herhangi türden üretken emeği, bu emeğe duyulan gereksinimin üstünde artırmak yararlı değildir de ondan. Ama o zaman Garnier kesinlikle haklı. Çünkü, bir tür emeği artırmak, ötekini belli bir miktarın üstünde artırmak ölçüsünde yararlıdır — yani o ölçüde yararsızdır.

"Durum" diyor Say, "bir ürüne, onu yapmak için gerekli olanın ötesinde fizik emek harcamakla birdir."

(Bir masanın yapımı için gerekenden daha fazla marangoz emeğinin bir masa yapımı için kullanılmaması gerekir. Ya da hasta bir gövdeyi ayağa kaldırmak için gerekenden daha fazla tedaviye başvurulmaması gerekir. Ve demek oluyor ki, hukukçular ve doktorlar, kendi maddi-olmayan ürünlerinin üretimi için yalnızca gerektiği kadar emek harcamalıdırlar.)

"*Tüm öteki emekler gibi*, maddi-olmayan ürünleri üreten emek de yalnızca bir ürünün faydasını ve dolayısıyla değerini" (yani kullanım-değerini; ama Say faydayı, değişim-değeriyle karıştırıyor) "artırdığı noktaya kadar üretkendir; o noktanın ötesinde, tamamen üretken-olmayan emektir." (*agy*, s. 120.)

Demek ki, Say'nin mantığı şu:

Bir ulusun, "maddi-olmayan ürünlerin üreticilerini" artırması, maddi ürünlerin üreticilerini artırmak *kadar yararlı değildir. Kanıt*: Maddi olsun ya da olmasın herhangi bir ürünün üreticilerini, gerekenin ötesinde artırmak kesinlikle yararsızdır. *Bu nedenle*, maddi ürünlerin yararsız üreticilerini artırmak, maddi-olmayan ürünlerin üreticilerini artırmaktan daha yararlıdır. Her iki durumda da, bu üreticileri artırmanın yararsız olduğu, ama yalnızca kendi üretim dallarına tekabül eden belli tür üreticileri artırmanın yararlı olduğu, sonucu çıkmaz.

[Say'ye göre] çok sayıda maddi ürün de ||400| üretilemez, çok sayıda maddi-olmayan ürün de. Ama bir değişiklik saptırıcıdır. Demek ki, her iki bölümde de farklı ürünler üretilmelidir. Ve dahası, Mösyö Say ders de verir: "Bazı ürünlerin satışındaki yavaşlık, başka bazı ürünlerin darlığından kaynaklanır." (*agy*, s. 438.)

Demek ki, hiçbir zaman üretilmiş çok masa bulunmaz, olsa olsa masaya konacak birkaç çeşit yemek azalır. Eğer doktorların sayısı çok çok artarsa, yanlış olan şey, onların hizmetinin aşırı ölçüde fazla olması değildir, ama belki de maddi-olmayan öteki ürünleri üretenlerin kıt kalması — örneğin fahişe sıkıntısı çekilmesidir. (Bkz: *agy*, s. 123; orada hamalların, fahişelerin vb. işleri aynı gruba konuyor ve Say, hatta işi, bir fahişenin "çıraklığı"nın, "fazla bir değeri olmadığı"nı söylemeye kadar vardırıyor.)

Sonunda, terazinin, "üretken-olmayan emekçiler" kefesi ağır basıyor. Üretim koşulları belliyse, bir masa yapmak için kaç emekçiye gerek olduğu, belli bir ürünü üretmek için, belli türden ne kadar emek olması gerektiği bilinir. Birçok "maddi-olmayan ürün"de ise durum böyle değildir. Belli bir sonuca ulaşmak için gereksinilen emek kadar, sonucun kendisi de varsayımsaldır. Birini, dinini

değiştirmeye bir rahibin ikna edemediği yerde, belki yirmi rahip başarılı olabilir; altı doktor birbirine danışırsa, birinin bulamadığı tedavi çaresini belki bulabilir. Bir mahkemede, üzerinde kendi kontrolünden başka hiçbir kontrol olmayan tek yargıç yerine çok yargıç olması, belki adaletin daha iyi dağıtılmasını sağlayabilir. Ülkeyi korumak için gereken asker sayısı, düzeni kurmak için gereken polis sayısı, "ülkeyi yönetmek" için gereken resmî görevli sayısı, vb. — bunların hepsi açık-seçik belli olan şeyler değildir ve — her ne kadar 1.000 pound yünü eğirmek için ne kadar iplikçi emeğine gerek olduğu İngiltere'de elifi elifine bilinirse de— bunlar İngiltere parlamentosunda sık sık tartışılır. Bu türden öteki "üretken" emekçilere gelince, onlar hakkındaki anlayış, ürettikleri hizmetin, sayılarına bağlı olduğu, sayılarından oluştuğu gerçeğinde yatar. Örneğin efendilerinin zenginliğine ve zarafetine tanıklık etmesi gereken uşaklar. Bunların sayısı ne kadar fazlaysa, "ürettikleri" varsayılan etki o kadar büyüktür. Mösyö Say de işte bu noktaya tutunur: "üretken-olmayan emekçiler" sayıca hiçbir zaman yeterince artırılamaz. |400||

[*14.*] *Kont Destutt de Tracy* [*Kârın Kaynağına Sıradan Bir Yaklaşım. "Sanayi Kapitalisti"nin, Tek Üretken Emekçi İlan Edilmesi*]

||400| Kont Destutt de Tracy: *Eléments d'idéologie, IV e et VIe parties. Traité de la volonté et de ses effets*, Paris 1826 ([1. Baskı] 1815).

> "Yararlı her emek gerçekten üretkendir ve toplumun tüm emekçi sınıfı *üretken* adını aynı derecede hakeder." (s. 87.)

Ancak bu üretken sınıf içinde, Kont, "tüm zenginliğimizi *doğrudan üreten* emekçi sınıfını" ayırdeder (s. 88) — bu sınıf, Smith'in üretken emekçiler dediği sınıftır.

Bunlara karşı kısır sınıf, toprağının ya da parasının rantını tüketen zenginlerden oluşur. Bunlar *aylak sınıftır.*

> "Gerçek *kısır* sınıf aylaklar sınıfıdır; kendilerinden önce harcanmış emeğin ürünleriyle *soyluca* diye adlandırılan biçimde yaşamaktan başka hiçbir şey yapmazlar; bu ürünlerin, onlar tarafından çiftlik işletmesi olarak iltizama verilmesi, yani bir emekçi *kesenekçiye bıraktıkları* malikane topraklarından elde edilmesi ya da belli bir getiri karşılığı ödünç verilen yani *kesenekçiye vermekten* başka bir şey olmayan para ya da maldan ibaret bulunması farketmez. Onlar, petekteki gerçek arılardır (*fruges consumere nati**)" (s. 87); bu aylaklar "kendi *gelirlerini* harcarlar. Eğer fonlarına el atarlarsa

* "Meyveleri dermek üzere doğmuş" (Horace). –*Ed.*

||401| onları hiçbir şey yenileyemez; ve o an için artan tüketimleri, sonsuza dek kesiliverir." (s. 237.)

"Bu *gelir* ... yalnızca çalışkan yurttaşların etkinliklerinin ürününden bir kesintidir." (s. 236.)

Peki, bu aylakların doğrudan çalıştırdığı işçiler bu işin neresinde durur? Metaları tükettikleri ölçüde, gerçek emeği tüketmezler, üretken işçilerin ürünlerini tüketirler. Demek ki, burada bizi ilgilendiren işçiler, emeğini bu aylakların gelirine karşılık değişen işçilerdir; yani ücretlerini, bir sermayeden değil, ama doğrudan bir gelirden alan işçilerdir.

"(Gelirin) sahibi olan bu kişiler aylak olduklarına göre, besbelli ki, bunlar *herhangi bir üretken işi yönetmezler*. Ücretini ödedikleri bu emekçilerin, onlar için bazı keyif verici işler yapmaları istenir. Kuşkusuz bu keyiflik işler değişik türdendir. ... Bu sınıftan olanların harcamaları çok sayıda insanı, ama emeği tümden kısır olan çok sayıda insanı geçindirir, onların varlığını olanaklı kılar. Bunların bazıları iyi-kötü verimli olabilir; örneğin bir ev yapmak, malikaneyi geliştirmek gibi; ama bunlar, belli bir süre için üretken emek harcanmasına olanak sağlayan özel durumlardır. Bu ufak-tefek ayrıksın durumlar dışında bu kapitalist türlerinin tüm tüketimleri, yeniden-üretim açısından kesin bir kayıptır ve kazanılan zenginliğin büyük ölçüde azalmasıdır." (s. 236.)

⟨Gerçek *à la* Smith* ekonomi politik, kapitalisti, kişileşmiş sermaye olarak, P–M–P olarak, üretimin etmeni olarak ele alır. Peki ama, ürünleri kimin tüketmesi gerekir? İşçiler? — *quad non* [onlar değil]. Kapitalistin kendisi mi? O zaman da o, bir kapitalist olarak değil, büyük aylak bir tüketici olarak davranıyor demektir. Toprak rantının ve para olarak rantın sahipleri mi? Onlar, kendi tükettiklerini yeniden-üretmezler ve bu nedenle de zenginliğe hizmet etmezler. Her ne ise, bu çelişkili görüşte aynı zamanda, kapitalisti, yanılsamalı olarak, pintiler pintisi görmeyen, ama gerçek bir zenginlik oluşturucu olarak algılayan iki doğru yan da vardır: (1) Sermaye (ve dolayısıyla onun kişiliğe bürünmüşü olan kapitalist) üretken güçlerin ve üretimin geliştirilmesinin bir etmeni olarak ele alınmaktadır; (2) ortaya çıkmakta olan kapitalist toplumun görüş açısını ifade etmektedir — o toplum için önemli olan kullanım-değeri değildir, değişim-değeridir; keyif çatmak değildir, zenginliktir. Zenginliğin keyfini çıkarmak, o topluma fuzuli bir lüks görünür — ta ki, o toplumun kendisi sömürüyle tüketimi bütünleştirmeyi ve zenginliğin tadını çıkarmayı ikincil plana atmayı öğreninceye kadar.⟩

"(Aylakların geçim kaynağı olan) bu gelirlerin nasıl oluşturuldu-

* Smith'vari –ç.

ğunu bulmak için, her zaman *sanayi kapitalistlerine* geri gitmek gerekir." (s. 237, dipnot.)

Sanayi kapitalistleri —ikinci tür kapitalistler—

"hangi sanayide olursa olsun, tüm girişimcileri içerir; başka deyişle, *sermayesi olan* ... kendi emeklerini ve kendi yeteneklerini, başkalarına kiralamak yerine kendilerine kullanan ve sonuçta ücretle ya da gelirle değil, ama *kârla* yaşayan tüm insanları içerir." (s. 237.)

Kendisinden önce Adam Smith'te olduğu gibi, Destutt'de de apaçık bellidir ki, görünüşte üretken işçiler yüceltilirken, gerçekte yüceltilen, toprak sahiplerine ve yalnızca gelirleriyle yaşayan para-kapitalistlerine karşı, yalnızca *sanayi kapitalistleridir*.

"Onlar ... toplumun neredeyse tüm zenginliğini ellerinde tutarlar. ... Yalnızca bu zenginlikten elde edilen geliri değil, ama, işlerin canlılığı elverdiği zamanlarda fonun kendisini de yılda bazan birkaç kez harcarlar. Çünkü sanayici kimlikleriyle, paranın kendilerine bir kârla birlikte geri dönmesi amacıyla onu harcarlar; bu koşulda bunu ne kadar çok yapabilirlerse kârları da o kadar büyük olur." (s. 237-238.)

Kişisel tüketimlerine gelince, durumları, aylak kapitalistlerinki gibidir. Ama:

"bütünüyle vasattırlar, çünkü sanayiciler genelde gösterişten uzaktırlar." (s. 238.) Ama sınai tüketimlerinde durum farklıdır; "hiçbir zaman sonu yoktur; onlara bir kârla birlikte geri döner." (*agy.*) Kârları, yalnızca "kendi tüketimleri için değil, ama onun yanısıra, toprağın ve aylak kapitalistten sağladıkları paranın rantı için de yeterince büyük olmalıdır." (s. 238.)

Destutt bu konuda haklı. Toprağın rantı ve paranın faizi, yalnızca, sınai kârdan "*kesintiler*"dir; sanayi kapitalistinin brüt kârından toprak sahiplerine ve para-kapitalistlerine verdiği kâr parçalarıdır.

"Zengin aylakların gelirleri, sanayiden çekilip alınan rantlardır; onları [gelirleri —ç.] yaratan yalnızca sanayidir." (s. 248.) Sanayi kapitalistleri "onların" (yani aylak kapitalistlerin) "toprağını, evlerini ve paralarını kiralarlar ve bunları, *bu ranttan daha yüksek kâr çıkaracak* biçimde kullanırlar." (s. 237.) Yani, aylaklara ödedikleri rantlar, demek ki, yalnızca, kârın bir parçasıdır. Aylaklara ödedikleri bu rantlar "o aylakların tek geliri ve yıllık harcamalarının tek kaynağıdır." (s. 238.)

Buraya kadar çok iyi. Peki ya *ücretliler* açısından (sanayi kapitalistlerince çalıştırılan üretken emekçiler açısından) durum nasıl?

"Bunların, gündelik emeklerinden başka bir hazineleri yoktur. Bu emek, onlara ücret getirir. ... Ama bu ücret nereden gelir? Apaçık belli ki, ücretli-işçilerin emeklerini sattıkları ||402| kişilerin mülk-

lerinden, yani daha önceden onların mülkiyetinde bulunan fonlardan, *daha önce harcanmış emeğin biriktirilmiş ürünlerinden başka bir şey olmayan* fonlardan gelir. Bundan çıkarılacak sonuç şudur ki, bu zenginliğin ödediği tüketim ücretli-işçilerin tüketimidir; şu anlamda ki, geçimlerini sağlayıp çalıştırdığı onlardır; ama temelde, *onu ödeyenler işçiler değildir*, ya da yalnızca *onları çalıştıranların daha önceden ellerinde bulundurdukları fonlarla* öderler. Bu nedenle onların tüketiminin kendilerini kiralayanlarca yapılan bir tüketim sayılmalıdır. İşçiler yalnızca, bir elle aldıklarını öteki elleriyle geri verirler. ... Bu çerçevede, yalnızca" (ücretli-işçilerin) "harcadıklarının tümü değildir, ama tüm aldıkları da *onların emeğini satın alanların tüketimi* ve gerçek harcaması sayılmak gerekir. Bu o kadar doğrudur ki, bu tüketimin, edinilmiş zenginlik için şöyle ya da böyle yıkıcı bir etkisi olup olmadığını görmek ya da o zenginliği artırma eğilimi taşıyıp taşımadığını görmek için, *kapitalistlerin satın aldıkları emeği nasıl kullandıklarını* bilmek gerekir." (s. 234-235.)

Çok güzel. Peki, yatırımcıların kendilerine ve aylak kapitalistlere gelir ödeyebilmeleri olanağını sağlayan kârlar nereden geliyor?

"Bana, bu sanayi girişimcilerinin bunca kârı nasıl yapabildikleri, bu kârı nereden çıkardıkları sorulacaktır. Yanıtım şudur: *Ürettikleri her şeyi üretim maliyetinin üstünde bir fiyatla satmaktan*." (s. 239.)

Peki, her şeyi, kendilerine malolduğundan daha yüksek fiyatla kime satarlar?

"1. Kendi gereksinimlerini karşılamaya gidecek tüketimleri için kendilerine satarlar; karşılığını kârlarının bir bölümüyle öderler;

"2. Ücretlerini hem kendilerinin ödediği hem de aylak kapitalistlerin ödediği ücretli-işçilere, her ikisine birden satarlar; işçilerin ücretlerinden yaptıkları tasarrufların dışında böylece *tüm ücretlerini, bu işçilerden geri alırlar*;

"3. Ödemeyi doğrudan çalıştırdıkları işçilere vermedikleri *bir bölüm gelirleriyle yapan* aylak kapitalistlere satarlar; böylece aylak kapitalistlere ödedikleri yıllık rantın tümü, bu yollardan biriyle ya da ötekiyle kendilerine geri döner." (s. 239.)

Şimdi bu üç satış kategorisine bir göz atalım.

1. Sanayi kapitalistleri, ürünlerinin (ya da kârın) bir bölümünü kendileri tüketirler. Herhalde ürünü, kendilerinin *ödediğinden daha pahalı bir fiyattan* gene kendilerine satarak ve böyleçe kendilerini dolandırarak kendilerini zenginleştiremezler. Aralarından herhangi biri, ötekilerini de bu yolla dolandıramaz. Eğer A, sanayi kapitalisti B'nin tükettiği ürününü çok pahalı bir fiyattan satarsa, o zaman B de A tarafından tüketilen kendi ürününü çok pahalı bir fiyattan satar. Sanki A ve B kendi ürünlerini, birbirine gerçek de-

ğerlerinden satmış gibi olurlar. Bu 1. kategori bize kapitalistlerin kârlarını nasıl harcadıklarını gösterir, kârı nereden çıkardıklarını göstermez. Her ne hal ise, "ürettikleri her şeyi *biri ötekine*, üretim maliyetinin *üstünde bir fiyattan satarak*" herhangi bir kâr sağlamazlar.

2. Aynı biçimde, kendi işçilerine, *üretim maliyetinin üstünde* sattıkları ürün parçasından da herhangi bir kâr sağlayamazlar. İşçilerin tüm tüketiminin, "onların emeğini satın alanların tüketimi" olduğu önceden varsayılmıştır. Kaldı ki, Destutt, kapitalistlerin, kendi ürünlerini ücretli-işçilere (kendi işçileri ve aylak kapitalistlerinkiler) satarak yalnızca "toplam ücretleri geri aldıkları"nı söyleyerek bunu bizzat kendisi, defterden silmiştir. Hatta işin aslında tümünü de değil, onların tasarruf ettiği kısmı çıkardıktan sonra geri kalanı. Ürünlerini onlara ucuz da satsalar, pahalı da satsalar hepsi aynı kapıya çıkar; yalnızca onlara verdiklerini geri alırlar; ve yukarda söylendiği gibi, ücretli-işçiler yalnızca "bir elle aldıklarını öteki elleriyle geri verirler". Önce kapitalist, işçiye ücret olarak *para* öder. Sonra ona kendi ürününü "çok pahalı" satar, ve böyle yaparak parayı geri almış olur. Ama işçi kapitaliste, ondan aldığından daha fazlasını ödeyemediği için, kapitalist ürününü ona hiçbir zaman emeği için *ödediğinden daha pahalıya* satamaz. Ondan her zaman, ürünün satışı karşılığında, emeği için ödediği kadar parayı geri alabilir. Bir kuruş fazla değil. O zaman, parası bu "dolaşım"la nasıl artabilir ki?

||403| Buna ek olarak Destutt'de bir saçmalık daha var. Kapitalist C, işçi L'ye haftalık 1 pound ücret ödüyor ve o 1 poundu, metaları 1 pounddan satarak geri alıyor. Böylelikle, Destutt de Tracy düşünüyor ki, ödediği toplam ücreti geri almıştır. Ama emekçiye önce 1 pound veriyor. Sonra ona 1 poundluk meta veriyor. Demek ki gerçekte ona verdiği 2 pounddur: 1 pound meta, 1 pound para. Bu 2 pounddan 1 poundu para biçiminde geri alıyor. Demek ki, işin aslında 1 poundluk ücretin bir kuruşunu bile geri almış olmuyor. Eğer (kapitalistin, ona meta olarak yaptığı ödemeyi işçinin kapitaliste emek olarak geri vermesi yerine) kapitalist, böylesi bir yolla ücreti "geri alma"yı ve kendini zengin etmeyi düşünüyorsa, kısa sürede aklı başına gelecektir.

Görüldüğü gibi, burada soylu Destutt, paranın dolaşımını, metaların gerçek dolaşımıyla birbirine karıştırmaktadır. Kapitalist, emekçiye doğrudan 1 pound değerinde meta vermek yerine 1 pound verdiği için, o parayla emekçi almak istediği mallara dilediği gibi karar verir ve kapitaliste, kendi malları üzerinde tanıdığı çekme hakkına karşılık 1 poundu —maldan kendi payını aldıktan son-

ra— para olarak geri döndürür; ve Destutt kapitalistin ücretleri "geri aldığı"nı sanır, çünkü aynı para parçası ona geri gider. Ve aynı sayfada Mösyö Destutt, dolaşım olgusunun "pek az bilindiği"ni imler (s. 239). Onun hiç bilmediği belli. Eğer Destutt, "toplam ücretlerin geri çekilmesi"ni bu garip yolla açıklamaya kalkışmasaydı, bizim şimdi anacağımız biçimde, saçmalık, hiç değilse akla yatkın gibi görünürdü.

(Ama ondan önce, onun [Destutt'ün —ç.] ferasetine bir örnek daha. Eğer ben bir dükkana gidersem, dükkan sahibi bana 1 pound verirse ve ben o 1 poundla onun dükkanından alışveriş edersem, 1 poundu geri almış olur. Ama kimse, dükkan sahibinin bu yolla kendini zenginleştirdiğini savlamaz. 1 pound para ve 1 poundluk meta yerine şimdi elinde yalnızca 1 pound para vardır. Eğer sattığı metanın değeri yalnızca 10 şilinse de ve onu bana 1 pounda sattıysa da, bu durumda bile, 1 poundun tamamını geri aldığı halde, satış öncesine göre şimdi 10 şilin daha yoksuldur.)

Eğer kapitalist C, işçiye 1 pound ücret verirse ve ondan sonra ona, 1 pound karşılığında değeri 10 şilin olan metalar satarsa, hiç kuşku yok ki, 10 şilin kâr etmiş olur, çünkü işçiye metaları 10 şilin daha pahalıya satmış olur. Ama Mösyö Destutt'ün bakış açısından, bu durumda bile, bu alışverişten C için nasıl olup ta bir kâr çıktığını anlamak olanaklı olmazdı. (Kâr aslında, ona *nominal olarak* ödediğinden daha az ücret ödemiş olması gerçeğinden çıkar — işin aslında o, işçiye emeği karşılığında, ürünün daha küçük bir parçasını vermiştir.) Eğer işçiye 10 şilin verseydi ve kendi metasını 10 şiline satsaydı, sanki ona 1 pound vermiş ve 10 şilinlik metasını 1 pounda satmış kadar zengin olurdu. Dahası Destutt kendi savını, zorunlu ücret varsıyımına dayandırıyor. Burada da, en iyi durumda bile, kâr, ücretin bir dolandırılması olarak açıklanabilir.

İşte bu çerçevede, bu ikinci durum da gösteriyor ki, Destutt, üretken emekçinin ne demek olduğunu kesinlikle unutmuştur ve kârın kaynağı konusunda en küçük fikri yoktur. Dense dense en fazla kapitalistin ürünlerini kendi ücretlilerine değil de, aylak kapitalistin ücretlilerine değerlerinin üstünde satarak bir kâr gerçekleştirdiği söylenebilir. Ama üretken olmayan emekçilerin tüketimi, işin aslında yalnızca, aylak kapitalistlerin tüketiminin bir parçası olduğuna göre, şimdi 3. *casus*'a [duruma] geliyoruz.

3. Sanayi kapitalistleri, ürünü "çok pahalı" olarak, değerinin üstünde, "doğrudan çalıştırdıkları ücretlilere ödemedikleri bir bölüm gelirleriyle ödeyen aylak kapitalistlere satarlar; böylece aylak kapitalistlere ödedikleri yıllık rantın tümü, bu yollardan biriyle ya da başka yolla kendilerine" (sanayi kapitalistlerine) "geri döner."

Yukarda ücretlerin tümünün geri dönüşü gibi, burda da çocukça bir geri dönen rant vb. anlayışı vardır. Örneğin, C, toprağın ve paranın rantı olarak I'ya (aylak kapitaliste) 100 pound ödüyor. 100 pound, C açısından ödeme aracıdır. Bu parayla C'nin depolarından 100 poundluk meta alan I açısından ise satın alma aracıdır. Böylece 100 pound, metalarının dönüşmüş bir biçiminde geri gelir. Ama artık metaları 100 pound değerinde azalmıştır. O metaları I'ya doğrudan vermek yerine, ona 100 pound para vermiştir, o da bu parayla onun mallarından 100 poundluk satın almıştır. Ama bunları, kendi fonlarından değil, C'nin parasıyla satın almaktadır. Ve Destutt de Tracy, böylelikle C'nin I'ya ödediği rantın C'ye geri döndüğünü sanmaktadır. Ne ahmaklık! Bu, birinci saçmalık.

İkincisi, bizzat Destutt bize, toprağın rantının ve paranın faizinin, yalnızca, sanayi kapitalistinin kârından kesintiler olduğunu, bu nedenle basitçe aylaklara bırakılmış kâr kotaları olduğunu söylemişti. C'nin, bu kotanın tümünü ||404| Tracy'nin tanımladığı yollardan biriyle değil de herhangi bir oyunla geri aldığını —yani kapitalist C'nin, ne *landlord*'a [toprak sahibine], ne para-kapitaliste herhangi bir rant ödemediğini— varsayarsak, *tüm* kârını kendine alakoymuş olur; ama soru, kârı *nereden* sağladığı, nasıl kâr ettiği, kârın nasın ortaya çıktığı sorusudur. Bu soru, kapitalistin, toprak sahibine ya da para-kapitaliste bir bölüm ayırmadan kâra *sahip olduğu* ya da *elinde tuttuğu* biçiminde açıklanamayacağı gibi, kâr bölümünün aylağa şu ya da bu kategori altında bıraktığı birinci ya da ikinci parçasının bütünüyle ya da bir bölümüyle, şöyle ya da böyle aylağın elinden çıkıp, yeniden ona geri döndüğü biçiminde de açıklanamaz. Bu da ikinci saçmalık!

Bu saçmalıkları dikkate almayalım. C, kendisinden kiraladığı (*loué*) toprak ya da sermaye için I'ya —aylağa— 100 pound rant ödemek zorunda. Bu 100 poundu kârından ödüyor (kârı nereden geliyor, henüz bilmiyoruz). Sonra ürünlerini I'ya satıyor; I bu ürünleri ya kendisi doğrudan ya yanında çalışanlar [hizmetçiler] (üretken-olmayan ücretliler) aracılığıyla tüketiyor; C ürünleri I'ya *çok pahalı* satıyor, örneğin değerlerinin yüzde 25 üstünde satıyor. 80 pound değerindeki ürünleri 100 pounda satıyor. Bu durumda hiç kuşkusuz C 20 pound kâr sağlıyor. Kapitalist C, I'ya, 100 pound değerinde meta için bir çekme hakkı tanımıştır. I, çeki getirdiği zaman C, mallarının nominal fiyatını değerlerinin yüzde 25 üstünde saptayarak ona 80 pound değerinde meta vermiştir. I, 100 pound ödeyerek tükettiği 80 pound değerindeki metalarla yetinseydi bile, C'nin kârı yüzde 25'in üstüne yükselemezdi. Fiyatlar ve dolandırıcılık her yıl yinelenirdi. Ne var ki I, 100 poundluk değer tüketmek

istiyor. Eğer toprak sahibi ise, *que faire* [ne yapmalı]? Toprağını C'ye 25 pound karşılığı rehin eder; buna karşılık C ona 20 pound değerinde metalar verir — çünkü metalarını yüzde 25 (dörtte-bir) değerinin üstünde satıyor. I eğer para ödünç veren biriyse, sermayesinden 25 poundu C'ye verir, buna karşılık C ona 20 pound değerinde metalar verir.

Varsayalım ki sermaye (ya da toprağın değeri) yüzde 5'ten kiralanmıştır. Ve bu da 2.000 pounda ulaşmıştır. Demek ki şimdi bu, yalnızca 1.975 pound olacaktır. Rantı 98$^{3}/_{4}$ pounddur. Ve bu böylece sürer: I sürekli olarak gerçek değeri 100 pound olan metaları tüketir, ancak rantı sürekli olarak düşer; çünkü 100 pound değerinde metaları elde edebilmek için, kendi sermayesinin giderek daha fazla bir parçasını tüketmek zorundadır. Böylece C, I'nın sermayesinin tümünü parça parça gaspeder ve sermayeyle birlikte onun rantını da gaspetmiş olur — başka deyişle, sermayenin kendisiyle birlikte, ödünç alınan sermayeden sağladığı kâr parçasını da sahiplenir. Bay Destutt, anlaşılan bu süreci düşünüyor ki, şöyle sürdürüyor sözü:

> "Ancak bana denecek ki, eğer durum böyleyse ve eğer sanayi yatırımcıları, gerçekten de *her yıl ektiklerinden daha fazlasını biçeceklerse*, kısa bir süre içinde *tüm kamu servetini* kendilerine çekmiş olurlar ve bir devlette yalnızca, bir kaynağı olmayan işçilerle kapitalist girişimcilerden başka kimse kalmaz. *Bu doğru*, eğer girişimciler ya da onların veliahtları, zenginleştikçe köşelerine çekilmeseler ve aylak kapitalistler sınıfının açığını sürekli olarak kapatmasalardı, durum işte böyle olurdu; ama sık sık görülen bu göçlere karşın gene de sanayi bir ülkede büyük karışıklıklar olmadan bir süre iş yapmış ise, sanayi sermayesi, yalnızca toplam zenginlik arttığı için büyümekle kalmıyor, ama aynı zamanda, daha büyük oranda artıyor. ... Şunu da eklemeli ki, tüm hükümetlerin her yıl çalışan sınıfa vergiler yoluyla bindirdiği geniş yük olmasaydı, bu sonuç daha da güçlü duyumsanırdı. ..." (s. 240-241.)

Ve Mösyö Destutt, anlatmak istediği konuda hiç haklı değil ama, gene de belli bir noktaya kadar hakkı var. Ortaçağın gerilediği ve kapitalist üretimin doğduğu dönemde, sanayi kapitalistlerinin hızlı zenginleşmesi, bir ölçüde toprak sahiplerinin doğrudan soyulmasıyla açıklanabilir. Amerika'daki keşiflerin sonucu, para değeri düştüğü zaman, çiftçiler, toprak sahiplerine gerçek rantı değil, eski rantı, nominal rantı ödediler, bunun yanısıra da *manufacturers* [imalatçılar] onlara, metalarını, yalnızca para olarak artmış değerinden değil, kendi değerlerinin üstünde de sattılar. Aynı biçimde, tüm ülkelerde, örneğin ülkenin temel gelirinin rant biçimiyle toprak sahiplerinin, prenslerin vb. elinde olduğu Asya ülkelerin-

de, *sayıca az olan* ve bu nedenle rekabetle sınırlanmamış imalatçılar, metalarını tekel fiyatı üzerinden satıyorlar ve bu yolla onların bir kısım gelirini sahipleniyorlar; ||405| onlara yalnızca "ödenmemiş" emeği satmakla kalmayıp, metaları, içerdikleri emek miktarının üstünde satarak kendilerini zenginleştiriyorlar. Mösyö Destutt, ödünç para verenlerin, kendilerinin bu yolla soyulmasına izin vereceklerine inanıyorsa, bir kez daha yanılıyor demektir. Tam tersine, onlar elde ettikleri yüksek faiz aracılığıyla, bu yüksek kârlardan, bu soygundan, doğrudan ya da dolaylı pay alıyorlar.

Aşağıdaki parça, Mösyö Destutt'ün kafasında bu olgunun bulunduğunu gösteriyor:

> "Üç-dört yüzyıl önce tüm Avrupa'da o günlerin kudretli adamlarının engin zenginliğiyle karşılaştırıldığı zaman bu insanların" (sanayi kapitalistlerinin) "ne kadar zayıf olduklarını, ama bugün ötekiler azalırken, bunların nasıl arttığını ve sayıca çoğaldığını düşünmek yeter." (*agy*, s. 241.)

Mösyö Destutt'ün bize açıklamak istediği şey sanayi sermayesinin *kârları* ve *yüksek kârları* idi. Bunu iki yoldan açıkladı. Birincisi, bu kapitalistlerin ücret ve rant olarak ödedikleri *para* onlara geri akar, çünkü bu ücretler ve rantlar, onlardan ürün satın alır. Gerçekte bu, yalnızca onların [sanayi kapitalistlerinin –ç.] ücretlerle rantları neden, önce para biçiminde, sonra para olarak aynı miktarda meta biçiminde, *iki kez* ödemediklerini açıklar. İkinci açıklama, metalarını fiyatının üstünde, *çok pahalı* sattıklarıdır; önce *kendilerine* sattıkları, böylece kendilerini dolandırdıklarıdır; ikincisi işçilere sattıkları, böylece kendilerini bir kez daha dolandırdıklarıdır — çünkü Mösyö Destutt bize, ücretli-işçilerin tüketiminin "onlara ücretlerini ödeyenlerin tüketimi olarak görülmesi gerektiği"ni söylemektedir (s. 235); ve son olarak, üçüncü sırada, rantla yaşayan beyefendilere sattıkları, onları yolduklarıdır ve bu gerçekte sanayi kapitalistlerinin, kendi kârlarının daha büyük bir parçasını aylaklara vermek yerine neden her zaman kendilerine ayırdıklarını da açıklar. Sanayi kapitalistleri ile sanayi kapitalisti olmayan kapitalistler arasında, *toplam* kârın dağılımının, neden giderek birincinin yararına, ikincinin zararına olduğunu da gösterir. Ama bu *toplam kârın nereden* geldiğini anlamaya bir damlacık olsun yardım etmez. Varsayalım ki, kârın tümünü kendilerine alakoymuşlardır; soru gene ortadadır: kâr nereden geliyor?

Destutt, herhangi bir yanıt vermemekle kalmamış, ama yine de, paranın geri akışını metanın kendisinin geri akışı olarak aldığını açık etmiştir. Bu *paranın geri akışı*, yalnızca kapitalistlerin ücretlerle rantı, meta olarak ödemek yerine, önce para olarak ödedik-

lerini; onların metalarının bu parayla satın alındığını ve [ücretlerle rantı —ç.] dolaylı biçimde meta olarak ödediklerini ifade eder. Ancak bu parayla aynı değerdeki metalar onlardan alınarak, ücretli işçilerin ve rantiyelerin tüketimine gittiği ölçüde bu para, sürekli olarak onlara geri akar.

Mösyö Destutt, "Zenginliğimizi tüketiş biçimimize bu tür bir bakışın, toplumdaki ilerlemeye 'açıklık' getirmesinden" müthiş hayrete düşmüş (hem de tam Fransız usulü — kendisi hakkındaki benzer hayret ünlemleri de Proudhon'da bulabilir).

> "Bu tutarlılık ve saydamlık nereden geliyor? Gerçeği aydınlatmamız olgusundan. Bu insana, hani şu aynaları anımsatıyor — kendisinden doğru uzaklıkta durduğumuz zaman doğru ölçülerle, açık-seçik göründüğünüz, ama çok yakınında ya da çok uzağında durduğunuz zaman her şeyin karmakarışık ve kırık-dökük göründüğü aynaları." (s. 242-243.)

Daha ilerlerde, Mösyö Destutt, bir raslantı sonucu, olan-bitenin gerçek çizgisini anımsıyor (doğal ki A. Smith'ten); ama ne var ki, bunu özünde anlamadan yalnızca bir ifade olarak yinelemekle yetiniyor — zaten eğer anlasaydı (Bu Fransa Enstitüsü üyesi) yukarda sözünü ettiği ışığı tutamazdı. Destutt şöyle yazıyor (s. 246):

> "Bu aylakların geliri nereden geliyor? Ranttan gelmiyor mu — *onların sermayelerini çalıştıranların* elde ettikleri *kârlardan* ödedikleri ranttan, başka deyişle, onların fonlarını, *malolduğundan daha fazlasını üreten emeği* ödemek için kullananlardan, bir sözcükle sanayi adamlarından gelmiyor mu?"

⟨Hah! Demek ki, sanayi kapitalistlerinin aylak kapitalistlerden ödünç aldıkları fonlar için onlara ödedikleri rantlar (ve kendi kârları da) "*malolduğundan daha fazlasını üreten*" emeğin ücretini bu fonlarla ödemelerinden ileri geliyor; yani ürünü kendilerine ödenenden daha fazla değer taşıyan işçilerden geliyor — başka deyişle, kâr, işçilerin, maliyetlerinin üstünde ürettiklerinden geliyor; sanayi kapitalistinin bizzat sahiplendiği ve yalnızca bir parçasını topraktan ve paradan rant kazananlara ödediği artı-üründen geliyor.⟩

Mösyö Destutt bundan, bu üretken işçilere değil, onları harekete geçiren kapitalistlere geri gitmemiz gerektiği sonucunu çıkarıyor.

> "Başkalarının çalıştırdığı ücretlilerin geçimini sağlayanlar da gerçekte bunlardır." (s. 246.)

Hiç kuşku yok, emeği doğrudan sömürdükleri ölçüde, aylak kapitalistler de bunu temsilcileri aracılığıyla yapıyorlar. Sanayi sermayesini, zenginliğin kaynağı saymak bu anlamda doğrudur.

"Bu nedenle, tüm zenginliğin kaynağını bulmak için, her zaman bunlara" (sanayi kapitalistlerine) "geri gitmemiz gerekir." (s. 246.)

"*Daha önceki emeğin ürünleri, üretilir üretilmez tümüyle tüketilmediği için*, zamanla *zenginlik az ya da çok miktarda birikmiş oldu.* Bu zenginliğe sahip olanlardan bazıları, ondan bir rant sağlamayı ve onu tüketmeyi yeterli bulur. Bunlar, bizim aylak dediklerimizdir. Daha aktif olan bazıları ise hem kendi fonlarını, hem borç aldıklarını çalıştırırlar. Bu fonları, *bir kârla birlikte yeniden-üreten emeğe ödeme yapmakta* kullanırlar." ⟨Demek ki yalnızca bu fonların değil, aynı zamanda kârı oluşturan fazlalığın da yeniden-üretimi [sözkonusudur].⟩ "Bu kârla yalnızca kendi tüketimlerini değil, başkalarının tüketimini de öderler. Bu tüketimlerle" (yani kendilerininki ve aylaklarınki? Bir kez daha aynı saçmalık) "fonları, bir ölçüde artmış olarak onlara geri gelir ve yeniden başlarlar. Dolaşımı oluşturan şey işte budur." (s. 246-247.)

"Üretken işçi"nin incelenmesi ve yalnızca kendisini satın alan bir sanayi kapitalisti ise, kişinin üretken işçi —emeği, kendisini doğrudan satın alan için kâr üreten kişi — olduğu vargısı Mösyö Destutt'ü, gerçekte *sanayi kapitalistlerinin*, sözcüğün yüce anlamında *tek üretken işçiler* olduğu sonucuna götürdü.

"Geçimi kâra bağlı olanlar" (sanayi kapitalistleri) "tüm ötekilerin de geçimini sağlarlar ve yalnızca onlar kamusal zenginliği artırırlar ve keyif aldığımız şeyleri yaratırlar. Böyle olması gerekir, *çünkü tüm zenginliklerin kaynağı emektir* ve *biriktirilmiş emeğin yararlı biçimde uygulanmasını* gerçekleştirerek, *cari emeğe yararlı bir yön veren* yalnızca onlardır." (s. 242.)

"Cari emeğe yararlı bir yön" verir demek, gerçekte yalnızca, yararlı emeği çalıştırırlar demektir, kullanım-değerleri veren emeği çalıştırırlar demektir. Ama "biriktirilmiş emeğin yararlı biçimde uygulanmasını" gerçekleştirirler demek —aynı şey demek değilse, yani biriktirilmiş zenginliği kullanım-değeri üretmek için sanayide kullanırlar demek değilse— onunla, onun içerdiğinden daha fazla cari emek satın almak için "biriktirilmiş emeği yararlı biçimde uygularlar" demektir. Hemen yukarda andığımız parçada Destutt, kapitalist üretimin özünü oluşturan çelişkileri, naifçe özetliyor. Tüm zenginliğin kaynağı emek olduğu için tüm zenginliğin kaynağı sermayedir; zenginliğin fiilî yaratıcısı emek harcayan değil, ama başkasının emeğinden kâr edendir. Emeğin üretken gücü, sermayenin üretken gücüdür.

"Melekelerimiz bizim tek özgün zenginliğimizdir; emeğimiz tüm öteki zenginliği üretir ve tüm emek, gereği gibi yönetildiği zaman üretkendir." (s. 243.)

Şu halde, Destutt'e göre, pek doğal olarak bundan, sanayi kapitalistleri "tüm ötekilerin de geçimini sağlarlar ve yalnızca onlar kamusal zenginliği artırırlar ve keyif aldığımız şeyleri yaratırlar" sonucu çıkar.

Facultés'miz [melekelerimiz] bizim tek doğuştan zenginliğimizdir; demek ki, emek melekesi zenginlik değildir. Emek, tüm öteki zenginlikleri üretir, yani emek kendisi hariç, tüm ötekiler için zenginlik üretir ve kendisi zenginlik değildir, ama onun yalnızca ürünü zenginliktir. Doğru dürüst yönetilen her emek üretkendir; yani her üretken emek, kapitaliste kâr bırakan her emek, doğru dürüst yönetilmiş bir emektir.

Destutt'ün —*farklı tüketici sınıflara* değil, ama *tüketim araçlarının farklı doğasına* değinen— aşağıdaki sözleri, Adam Smith'in, kitap II, bölüm II'deki görüşlerinin başka sözcüklerle ifadesidir; Smith, o görüşlerinin sonunda, ne tür bir (üretken-olmayan) harcamanın, yani bireysel tüketimin, gelirin tüketiminin bir ölçüde avantajlı olduğunu araştırır. Bu araştırmayı (Garnier, c. II, s. 345) şu sözlerle başlatır:

> "Tutumluluk genel sermaye kitlesini artırır, savurganlık azaltır; biriktirmeksizin ya da kökünü kurutmaksızın, harcamaları gelirlerine eşit olanların tutumu ise, genel sermaye kitlesini ne azaltır, ne artırır. Ancak bazı harcama biçimleri, görünüşe göre, genel zenginliğin artmasına, başka türlerden daha çok katkı yapar." [*Wealth of Nations*, OUP baskısı I, s. 387-88.]

Smith'in bu yaklaşımını Destutt şöyle özetliyor:

> "Eğer tüketim, tüketimci türüne göre çok farklı ise, tüketilen nesnelerin yapısına göre de değişiklik gösterir. Hepsi [ürünler —ç.] emeği temsil eder; ama bazılarında, başkalarına göre değer, daha sağlam bir biçimde sabitleştirilmiştir. Bir havai fişek yapımında, bir elmasın bulunması ve kesilmesi için gereken kadar zahmet çekilmiş olabilir ve dolayısıyla, birinin değeri öteki kadar olabilir. Ama her ikisini satın aldığım, parasını ödediğim ve kullandığım zaman, yarım saatin içinde birinciden geriye hiçbir şey kalmaz; ama ikincisi, yüzyıl sonra benim torunlarım için bile bir kaynak olabilir. ||407| Bu" (Say'nin) "maddi-olmayan ürünler, dediği şeyle aynıdır. *Bir buluşun sonsuz bir yararı vardır*. Bir zihinsel yapıtın, bir resmin, az ya da çok kalıcılığı olan bir yararı vardır; ama bir balonun, bir konserin, bir tiyatro oyununun yararı anlıktır ve bittiği anda kaybolur. Aynı şey, doktorların, hukukçuların, askerlerin, ev hizmetlilerinin ve genelde *müstahdem* denen kişilerin *kişisel hizmetleri* için de söylenebilir. Onların yararı, gerek duyulan anın yararıdır. ... En yıkıcı tüketim en hızlı olanıdır; çünkü aynı zaman süresi içinde daha fazla emeği yok eder, ya da eşit miktarda emeği daha az sürede yok eder; bununla karşılaştırıldığı zaman, daha yavaş olan tüketim bir tür *servet yığmaktır*; çünkü gü-

nün özverilerinin bir kısmının tadını çıkarmayı gelecek zamana erteler. ... Herkes bilir ki, *aynı fiyattan*, üç ay yerine üç yıl giyilecek bir palto almak, daha ekonomiktir." (s. 243-244.)

[15. *Smith'in Üretken Emek ve Üretken-Olmayan Emek Ayrımına Yöneltilen Polemiklerin Genel Yapısı. Üretken-Olmayan Tüketimi, Üretimin Gerekli İtici Gücü Gösteren Mazeretçi Yaklaşım.*]

Smith'in üretken emek ile üretken-olmayan emek hakkındaki görüşlerine karşı çıkan yazarların çoğu, *tüketimi*, üretimi mahmuzlayıcı bir şey olarak kabul ederler. *Bu nedenledir ki*, geçimini gelirden sağlayan *ücretlileri* —kiralanması zenginlik üretmeyen, ama kendisi zenginliğin yeni bir tüketimi demek olan üretken-olmayan emekçileri— üretken işçiler kadar üretken sayarlar; hatta *field of material consumption*'ı [maddi tüketim alanını], dolayısıyla da *field of production*'ı [üretim alanını] genişlettikleri için *maddi zenginlik* üreten emek sayarlar. Bunlar, daha çok burjuva ekonomisinin bir tür mazeret bulucularıdır; bir ölçüde *riches oisifs*'i [zengin aylakları] ve hizmetini tükettikleri "*travailleurs improductifs*"i ["üretken-olmayan emekçiler"i], bir ölçüde de harcamaları ağır olan "*gouvernements forts*"u ["güçlü hükümetler"i], devlet borçlarının artışını, kiliseyle devletteki makam sahiplerini, arpalıklarda görevlendirilenleri vb. mazur gösterme çabasıdır. Çünkü, —hizmetleri, aylak zenginin harcamalarında arzı endam eden— bu "üretken-olmayan emekçiler"in hepsinin ortak yanı, her ne kadar "*produits immatériels*" ["*maddi-olmayan ürünler*"] *üretiyorlarsa* da "*produits matériels*" ["*maddi ürünler*"] tüketmeleridir; yani üretken işçilerin ürünlerini tüketmeleridir.

Başka bazı ekonomistler, örneğin Malthus, üretken ve üretken-olmayan emekçiler arasında ayrımı kabul ederler, ancak ikincilerin sanayi kapitalisti için, hatta maddi zenginlik üretimi için bile birinciler kadar gerekli olduğunu ileri sürerler.

Üretimle tüketimin özdeş olduğunu ya da tüketimin, her tür üretimin hedefi olduğunu ya da üretimin, her tür tüketimin önkoşulu olduğunu söylemenin bu bağlamda hiçbir yararı yoktur. Tüm tartışmanın temelinde —yan tutma amacı bir yana bırakılırsa— yatan şudur:

İşçinin tüketimi ortalama olarak, ancak onun üretim maliyetine eşittir, onun kendi üretimine değil. Dolayısıyla tüm fazlayı başkaları için üretir; *üretiminin* bu parçasının tümü, *başkaları için üretimdir*. Dahası, emekçiyi bu *fazla-üretime* (yani işçinin kendi geçimi için gereksindiklerinin ötesindeki üretime) yönelten ve olabilecek en üst düzeye çıkarmak için —gerekli üretimden farklı ola-

rak bu göreli fazla-üretimi artırmak için— her çareye başvuran sanayi kapitalisti, artı-ürünü doğrudan kendisi sahiplenir. Ne var ki, kişileşmiş sermaye olarak, üretmek için üretir, zenginleşmeyi zenginleşmek için ister. Sermayenin basit bir görevlisi yani kapitalist üretimin bir temsilcisi olduğu ölçüde, onun için önemli olan değişim-değeridir ve değişim-değerinin artmasıdır; kullanım-değeri ve bu değerin artması değildir. Onun için önemli olan, soyut zenginliğin artmasıdır, başkalarının emeğini sahiplenmenin artmasıdır. Tıpkı bir cimride olduğu gibi onda da kendini zenginleştirme mutlak güdüsü egemendir, ama tek farkla: o, güdüsünü, altın ve gümüşten bir hazine yığma tarzında bir yanılsamayla tatmin etmeye çalışmaz; gerçek üretim demek olan sermaye yaratmakla tatmin etmeye çalışır. Eğer işçinin fazla-üretimi *başkaları için üretimse*, normal kapitalistin, olması gerektiği gibi sanayi kapitalistinin, üretimi, *üretim için üretimdir*. Doğrudur, zenginliği büyüdüğü ölçüde, bu idealinin gerisine düşer ve iyiden iyiye savurganlaşır; salt zenginliğini göstermek için olsa bile. Ama zenginliğin tadını çıkarırken, vicdanı hep suçludur; kafasının gerisinde para biriktirme ve kâr hesabı vardır. Tüm savurganlığına karşın, tıpkı bir cimri gibi, esas olarak elisıkıdır.

Sismondi, emeğin üretkenlik gücündeki gelişmenin, işçiye giderek artan ölçüde keyif elde etme olasılığını sağladığını, ancak bu keyif olanakları işçinin emrine verilseydi, işçinin (ücretli-işçi olarak) işinden çıkacağını söyler;* sanayi kapitalistinin de zenginliğin keyfini kişiselleştirdiği zaman, yani birikimin zevki yerine zevk birikimini yeğlediği zaman, şöyle ya da böyle bir biçimde, işlevini yerine getirmekten çıktığı da aynı ölçüde doğrudur.

Bu nedenle o da bir *fazla-üretim*, *başkaları için üretim* üreticisidir. Bir yandaki bu fazla-üretime karşılık, öteki yanda fazla tüketim yeralmalıdır; üretim için üretimin karşısına tüketim için tüketim konmak gerekir. Sanayi kapitalistinin yalnızca gelirden tüketen toprak sahiplerine, devlete, devlet alacaklılarına, kiliseye ve benzerlerine bırakmak zorunda kaldığı şey, ||408| onun zenginliğindeki mutlak azalmadır; ama onun zenginleşme arzusunu sürdürür ve kapitalist ruhunu muhafaza eder. Eğer toprak sahipleri, tefeciler vb. gelirlerini üretken-olmayan emek yerine üretken emeğe harcasalardı, amaca ulaşılmazdı. Bu durumda, bu biçim bir tüketim işlevinin temsilcisi olmak yerine onlar kendileri sanayi kapita-

* Sismondi şöyle diyor: "Sanayinin ve bilimin sağladığı ilerlemeden ötürü her emekçi her gün, tüketmek için gereksindiğinden çok fazlasını üretebiliyor. Ama onun emeği aynı zamanda zenginlik ürettiğine göre, eğer bu zenginliğin keyfini çıkarmaya davet edilseydi, o zenginlik, onu işçi olmaktan çıkarırdı" (*Nouveaux principes*, c. I, s. 85).

listi haline gelirlerdi. Bu konuyla ilgili olarak daha sonra bir rikardocuyla bir mahtusçu arasındaki komiğin komiği tartışmaya da değineceğiz.[79]

Üretim ve tüketim *kendinde* [*an sich*] birbirinden-ayrılamazdır, bundan çıkan sonuç şudur ki, kapitalist üretimde bunlar gerçekte birbirinden ayrıldığına göre, birlikleri, birbirlerine karşıtlıklarıyla sağlanmaktadır — yani A, B için üretmek durumundaysa, B de A için tüketmek durumunda olmalıdır. Saptadığımız gibi, her bireysel kapitalistin, kendi adına, gelirinin ortakları bakımından savurganlıktan yana olması gibi, eski merkantil sistem de, bir bütün olarak, bir ulusun kendisi sözkonusu ise tutumlu olması, ama yabancı uluslar keyfini çıkarsın diye lüks ürünler üretmesi gerektiği fikrine dayanır. Düşünce her zaman şu: bir yanda üretim için üretim, bunun sonucu olarak öte yanda yabancı ürünün tüketimi. Merkantil sistemin bu düşüncesini, örneğin Dr. Paley, *Moral Philosophy*, c. II, bölüm XI'de şöyle ifade etmişti:

> "... zengin, lükse düşkün bir ulusun istemlerine hizmet eden çalışkan, tutumlu bir ulus." [W. Paley, *Principles of Moral and Political Philosophy*, Edinburgh, 1788, c. II, s. 359.]
>
> "Onlar" (politikacılarımız, Garnier, vb.) diyor Destutt, "genel ilke olarak, tüketimin, üretimin nedeni olduğunu, bu nedenle bol bol tüketimin iyi bir şey olduğunu öne sürerler. Kamu ekonomisiyle, birey ekonomisi arasındaki büyük farklılığı da bunun yaptığını ilan ederler." (*agy*, s. 249-250.)

Güzel bir formül daha:

> "*Yoksul uluslar*, halkının hali vakti yerinde olanlardır; ve *zengin* uluslar, halkın genellikle yoksul olduğu uluslardır." (*agy*, s. 231.)

[*16.*] *Henri Storch* [*Maddi Üretim ve Zihinsel Üretim Arasındaki Karşılıklı Etkileşim Sorunlarına Tarihsel Olmayan Bir Yaklaşım. Egemen Sınıfların "Maddi-Olmayan Emek" Anlayışı*]

Henri Storch, *Cours d'économie politique*, editör Jean-Baptiste Say, Paris 1823 (Grand Dük Nicholas'ın önünde verilen konferans bitişi 1815), c. III.

Garnier'den sonra, Adam Smith'in üretken emek ile üretken-olmayan emek ayrımına karşı yeni bir temelde polemiğe girişen ilk yazar gerçekte Storch'tur.

Storch, üretim yasalarıyla "*théorie de la civilisation*"un ["uygarlık teorisi"nin] ilgilenmesi gereken "*içsel nesneleri* ya da uygarlığın öğeleri"ni, maddi üretimin oluşturucu parçalarından, maddi ürünlerden ayırdeder. (*agy*, c. III, s. 217.)

(Cilt I, s. 136'da [şöyle der]: "Apaçık bellidir ki, insan ancak içsel nesnelerle donatılmışsa, yani fizik, entelektüel ve moral melekelerini —ki bu aynı zamanda *toplumsal kurumlar* vb. gibi onları geliştiren araçların varlığını varsayar— geliştirdiği ölçüde zenginlik üretimine erişir. Demek ki bir halk ne kadar daha uygarsa, ulusal zenginliği o kadar daha fazla büyür." Tersi de doğru.)

Smith'e karşı:

"Smith ... zenginlik üretimine *doğrudan* katkı yapmayanların tümünü, *üretken emekçilerin* dışında tutar; ayrıca yalnızca ulusal *zenginliği* dikkate alır." Onun hatası, "*maddi-olmayan* değerleri *zenginlikten* ayırdetmemesidir." (c. III, s. 218.)

Ve gerçekten de sorun işte bu. Smith'in gözönüne aldığı maddi zenginliğin üretimi açısından, ve işin aslında o üretimin yalnızca belirli bir biçimi olan kapitalist üretim tarzı açısından, üretken işler ile üretken-olmayan işler arasındaki ayrım, çok büyük önemdedir. Zihinsel üretimde, bir başka tür emek, üretken görünür. Ama Smith onu dikkate almaz. Son olarak, iki tür üretim arasındaki iç-etkileşim ve içsel bağlantı da onun araştırma alanına girmez; üstelik, maddi üretimin, kendi biçimi içinde incelendiği bir ortamda, bu iç-etkileşim ve içsel bağlantı [konusunda söylenecek olanlar —ç.] boş sözler olmanın ötesine geçmez. Doğrudan üretken olmayan emekçilerden sözedişi de maddi zenginliğin üretimine değil, *doğrudan* tüketimine katılışları ölçüsündedir.

Uygarlık teorisi de ufak-tefek önemsiz ifadelerin ötesinde Storch'un elinde pek bir yere varmaz; ama gene de, örneğin maddi işbölümünün zihinsel işbölümünün önkoşulu olduğu türünden bazı zekice gözlemler, şurada burada kendini göstermektedir. Storch'un önemsiz birkaç sözün ötesine geçememesinin ne kadar *kaçınılmaz olduğu*, çözüm bulmak bir yana dursun çözülecek problemi *formüle* etmekten ne kadar uzak olduğu, *tek bir* olgudan bellidir. Zihinsel ||409| üretim ile maddi üretim arasındaki ilişkileri incelemek için her şeyden önce, maddi üretimi genel bir kategori olarak değil, ama *belirli tarihsel* bir biçim içinde kavramak gereklidir. Öyleyse, örneğin, kapitalist üretim tarzına ve ortaçağın üretim tarzına farklı zihinsel üretim türleri tekabül eder. Eğer maddi üretim kendi *özgül tarihsel* biçimi içinde kavranmazsa, ona tekabül eden zihinsel üretimde neyin özgül olduğunu ve birinin ötekine karşılıklı etkisini anlamak olanaksızlaşır. Yoksa, zırvalamanın ötesine geçilemez. "Uygarlık" hakkındaki sözler de boş lakırdı olarak kalır.

Ayrıca: maddi üretimin özgül bir biçiminden, birincisi özgül bir toplum yapısı, ikinci olarak da insanların doğayla özgül bir ilişkisi ortaya çıkar. Onların devlet örgütlenmeleri ve tinsel görüş tarzları

[*geistige Anschauung*], bu ikisi tarafından belirlenir. Dolayısıyla onların zihinsel üretimlerinin türü de.

Son olarak, Storch'a göre, zihinsel üretim, aynı zamanda, toplumsal işlevleri bir iş olarak yürüten yönetici sınıfın her türden mesleksel etkinliklerini de içerir. Yerine getirdikleri işlevler gibi, bu katmanların varlığı da, ancak, onların üretim ilişkilerinin özgül tarihsel yapısına bakarak anlaşılabilir.

Storch maddi üretimin kendisini tarihsel olarak algılamadığı için —genel olarak maddi ürünlerin üretimi biçiminde algıladığı, bu üretimin, tarihsel olarak gelişmiş belirli ve özgül bir biçimi olarak algılamadığı için—, kısmen egemen sınıfın ideolojik oluşturanlarını, kısmen de bu belli toplumsal oluşumun özgür zihinsel üretimini anlaşılır kılabilecek tek temelden kendini yoksunlaştırıyor. Anlamsız genel sözlerin ötesine geçemiyor. Sonuç olarak söyleyelim, ilişkiler, onun varsaydığı kadar basit değil. Örneğin kapitalist üretim zihinsel üretimin bazı alanlarına, örneğin sanata ve şiire düşmandır. Eğer bu nokta gözden kaçırılırsa, 18. yüzyılda Fransızların içine düştüğü yanılsamaya, Lessing'in müthiş güzel biçimde hicvettiği[80] yanılsamaya yolaçabilir. Madem ki eskilere göre mekanikte vb. ilerdeyiz, neden bir destan yazamayalım? Ve *İlyada*'nın yerine *Henriade*![81]

Ne var ki, Storch haklı olarak —Smith'e yönelen *bu* saldırının babası olan Garnier'yi özellikle anarak— Smith'in karşıtlarının sorunu yanlış koyduklarını vurgular.

> "Onu eleştirenler ne yapıyor? Bu ayrımı" (maddi-olmayan değerler ile zenginlik arasındaki ayrımı) "ortaya koymak şöyle dursun, birbirinden çok farklı olduğu apaçık belli olan iki tür değeri birbirine karıştırmayı başarıyorlar."

(Zihinsel ürünler üretiminin ya da hizmet üretiminin bir *maddi* üretim olduğunu ileri sürüyorlar.)

> "Maddi olmayan emeği *üretken* sayarak, bu emeğin *zenginlik ürettiğini*" (yani doğrudan ürettiğini) "kabul ediyorlar; başka deyişle, maddi olmayan hemen o anlık değerler ürettiği halde, maddi ve değişilebilir değerler ürettiğini kabul ediyorlar; maddi olmayan emek ürünlerinin, maddi emek ürünlerinin bağlı olduğu aynı yasaların konusu olduğunu, ama gene de birincilerin, ikincilere göre başka ilkelerce yönetildiğini varsayıyorlar." (c. III, s. 218.)

Storch'tan aldığımız aşağıdaki parçaları, daha sonraki yazarların ondan kopya etmesi dikkat çekicidir:

> "İçsel nesnelerin bir ölçüde hizmet ürünleri oluşu gerçeğinden, onların da hizmetlerden daha ömürlü olmadığı ve üretilir üretilmez zorunlu olarak tüketildiği sonucu çıkarılmıştır." (*agy*, c. III, s. 234.)

"Primitif nesneler, kullanılmalarıyla tüketilip bitirilmeleri şöyle dursun, kullanıldıkça yayılır ve artar, öyle ki, *tüketimleri* bile onların değerini artırır." (*agy*, s. 236.) "İçsel nesneler, zenginlik gibi, biriktirilmeye ve yeniden-üretimde kullanılabilecek sermayeler oluşturmaya çok yatkındırlar" vb.. (*agy*, s. 236.) "Maddi-olmayan emeğin sınıflandırılması düşünülmeden önce, maddi emek sınıflandırılmalı ve ürünleri biriktirilmelidir." (s. 241.)

Bütün bunlar, zihinsel ve maddi zenginlik arasındaki genel ilişkilerden ve gereksiz benzetmelerden başka bir şey değildir. Örneğin, onun [Storch'un —ç.], gelişmemiş uluslar, zihinsel sermayelerini ülke dışından *ödünç alırlar*, tıpkı maddi olarak gelişmemiş ulusların, maddi sermayelerini ödünç almaları gibi, (*agy*, s. 306); ya da, maddi-olmayan işbölümü, talebe, kısaca piyasaya bağlıdır, vb. biçimindeki gözlemleri de böyledir. (s. 246.)

Gerçekte kopya edilen parçalar da şunlar:

||410| "İçsel nesnelerin *üretimi*, gereksindiği maddi ürünleri tüketerek ulusal zenginliği azaltmak şöyle dursun, tam tersine, onu artıran çok güçlü bir araçtır; zenginlik üretimine gelince, o da sıra kendine geldiğinde, aynı biçimde güçlü bir uygarlığı geliştirme aracıdır." (*agy*, s. 517.) "Ulusal gönencin gelişmesine neden olan şey, iki tür üretim arasındaki dengedir." (*agy*, s. 521.)

Storch'a göre doktorlar sağlık üretir (ama hastalık da), profesörler ve yazarlar aydınlanma üretir (ama karanlık da), ozanlar, ressamlar, vb., zevk üretir (ama zevksizlik de), ahlakçılar, vb. ahlak üretir, vaizler din üretir, hükümdarın çalışması güvenlik üretir, vb.. (s. 347-350.) Ama aynı biçimde şunlar da söylenebilir: Hastalık doktorları üretir, aptallık profesörlerle yazarları üretir, zevksizlik ozanları ve ressamları, ahlaksızlık ahlakçıları, boşinan vaizleri ve genel güvensizlik hükümdarı üretir. Tüm bu faaliyetlerin, bu hizmetlerin gerçek ya da hayalî kullanım-değeri ürettiğini söylemek, daha sonraki yazarlarca, Smith'in kastettiği anlamda üretken işçiler olduklarını kanıtlamak için, yani *sui generis* [kendine özgü] ürünler değil, doğrudan maddi emek ürünleri ürettiklerini ve dolayısıyla doğrudan zenginlik ürettiklerini kanıtlamak için yinelenmiştir. Storch'da henüz bu saçmalık yoktur; bu konuda söyledikleri şöyle özetlenebilir:

1. Burjuva toplumda çeşitli işlevler, karşılıklı olarak birbirini ötekinin varlık nedeni sayar;

2. Maddi üretimdeki karşıtlıklar, ideolojik katmanlar [*Stände*] üstyapısını kaçınılmaz kılar; bu üstyapının etkinliği —iyi ya da kötü olsun— sağaltıcıdır, çünkü zoruludur;

3. Tüm işlevler kapitalistin hizmetindedir ve onun "yararı"na işler;

4. En yüce zihinsel ürünlerin bile yalnızca tanınmasıyla yetinilmelidir ve maddi zenginliğin doğrudan üreticileri gibi sunuldukları ve kör kör parmağım gözüne öyle oldukları kanıtlandığı için burjuvaziden onlar adına *özür* dilenmelidir.

[*17.*] *Nassau Senior* [*Burjuvazi İçin Yararlı Olan Tüm İşlevlerin Üretken Olduğunun İlan Edilişi. Burjuvaziye ve Burjuva Devletine Dalkavukluk*]

Nassau William Senior, *Principes fondamentaux de l'économie politique*, Jean Arrivabene çevirisi, Paris 1836.

Nassau Senior, atlanmış pusatlanmış saldırıyor:

> "Smith'e göre, Musevilerin yasakoyucusu* da üretken-olmayan bir emekçiydi." (*agy*, s. 198.)

O Mısırlı Musa mıydı, yoksa Moses Mendelssohn** mu? Musa, kendisine Smith'in kastettiği anlamda "üretken emekçi" dediği için bay Senior'a şükran borçlu olurdu. Bu insanlar, kalıplaşmış burjuva düşüncelerin o kadar egemenliği altındalar ki, eğer Aristoteles'e ya da Jül Sezar'a "üretken-olmayan emekçi" derlerse hakaret etmiş olacaklarını sanıyorlar. Aristoteles ile Sezar, "emekçi" ünvanını bile hakaret sayarlardı.

> "Bir reçete yazarak hasta bir çocuğu iyileştiren ve yaşamındaki birçok yılı güvenceye alan bir doktor, kalıcı bir sonuç *üretmiş* olmuyor mu?" (*agy.*)

Saçma! Çocuk ölürse, sonuç daha az kalıcı değildir. Ve çocuk tedaviden sonra pek de iyileşmiş olmasa bile doktorun *hizmeti* aynı biçimde ödenmek gerekir. Nassau'ya göre, doktorlara, ancak tedavi başarılı olursa ödenmelidir ve hukukçulara davayı kazandıkları ölçüde ve de askerlere, ancak zafer kazanırlarsa. Birdenbire ölçüyü fena kaçırıyor:

> "Hollandalılar, İspanyolların zulmüne karşı savaşarak ya da İngilizler, daha da berbatlaşma tehdidi taşıyan bir zulme başkaldırırken geçici sonuçlar mı ürettiler?" (*agy*, s. 198.)

Yazınsal bir süprüntü! Hollandalılar ve İngilizler riski ve tehlikeyi göze alarak isyan ettiler. Kimse onlara "devrimde" iş yaptılar diye bir şey ödemedi. Oysa "üretken emekçi"de olsun, "üretken-olmayan emekçi"de olsun, her zaman emeğin alıcısı ve satıcısı sözkonusudur. Amma da saçma!

Bu ahbap çavuşların Smith'e karşı giriştikleri polemiklerde

* Musa peygamber kastediliyor –ç.
** Moses Mendelssohn (1729-1786): Alman Aydınlanma felsefecisi. –*Ed.*

kullandıkları bu yavan yazınsal zevzeklikler, Smith'in, yeni-yetme, sonradan görme yabanıl burjuvanın tercümanı olmasına karşılık, kendilerinin, yalnızca "eğitilmiş kapitalist"in temsilcisi olduklarını gösterir. Eğitilmiş burjuva ile onun sözcüsü, her ikisi birden öylesine salaktırlar ki, her hareketin nedenini ||411| keseye yaptığı sonuçla değerlendirirler. Öte yandan, bunlar öylesine eğitilmişlerdir ki, zenginlik üretimiyle hiçbir ilgisi bulunmayan görev ve işlevleri *tanımayı* bile bilirler; bunları da, kendi zenginliklerini "dolaylı olarak" artırdıkları vb. ölçüde, kısacası zenginlik için "yararlı" bir işlevleri oldukları ölçüde tanırlar.

Kendi maddi üretiminin temeli, giriştiği tüm öteki üretimlerin olduğu gibi, insanın kendisidir. Bu nedenle, insanı, üretimin *öznesini* etkileyen bütün koşullar onun işlevlerini ve edimlerini ve dolayısıyla da maddi zenginliğin, metaların yaratıcısı kimliğiyle işlevlerini ve edimlerini az ya da çok değiştirir. Bu açıdan, *tüm* insan ilişkilerinin ve işlevlerinin, her nasıl ve her ne tür biçimde ortaya çıkarlarsa çıksınlar, maddi üretimi etkiledikleri ve şöyle ya da böyle bu üretim üzerinde belirleyici oldukları gösterilebilir.

> "Bazı ülkeler var ki, oralarda kendilerini koruyacak askerler yoksa insanların toprakta çalışması olanaksızdır. Evet, bu durumda Smith'in sınıflamasına göre, kaldırılan ürün, sabanı kullanan insanla onun yanı başında elinde silah bekleyen insanın ortak emeğiyle üretilnemiştir; ona göre yalnızca çiftçi bir üretken emekçidir ve askerin yaptığı iş üretken-değildir." (*agy*, s. 202.)

Birincisi, bu doğru değil. Smith, askerin koruyucu gözetisinin, buğday tanesinin değil, ama savunmanın üretkeni olduğunu söylerdi. Eğer ülkede düzen yeniden kurulmuş olsaydı, emekçi, fazladan bir de askerin geçimini, ve dolayısıyla yaşamını, sağlayacak üretimi yapmak zorunda kalmaksızın, buğdayı eskisi gibi üretecekti. Tıpkı, kendileri maddi ya da zihinsel hiçbir şey üretmeyen, ama yalnızca sakat toplumsal ilişkiler nedeniyle yararlı ve gerekli olan üretken-olmayan emekçilerin büyük bir kesimi gibi, askerler de *faux frais de production* [üretken olmayan zorunlu giderler] arasındadır — varlıklarını, toplumsal kötülüklere borçludurlar.

Ne var ki, Nassau pekala şöyle diyebilir: Yirmi emekçiden ondokuzunu gereksiz hale getiren bir makine icadedilirse, o zaman bu ondokuz kişi de üretken olmayan zorunlu giderlerdir. Ama *üretimin maddi koşulları*, tarımın koşulları aynı kaldığı halde asker aradan çıkarılabilir. Ondokuz işçi ise, yalnızca geri kalan tek işçi yirmi kat daha üretken hale gelirse, yani maddi üretimin fiilî koşullarında bir devrim olursa aradan çıkarılabilir. Üstelik, *Buchanan*'ın zaten gözlemlediği gibi:

"Örneğin asker, emeği üretimin emrinde olduğu için, üretken emekçi sayılırsa, aynı kural gereği üretken emekçi de —onun yardımı olmaksızın hiçbir ordu savaş alanına çıkamayacağı ya da zafer sağlayamayacağı için— pekala askerî onur payeleri üzerinde hak iddia edebilir." (David Buchanan, *Observations on the Subjects Treated of in Dr. Smith's Inquiry*, etc., Edinburgh 1814, s. 132.)

"Bir ulusun zenginliği, *hizmetleri* üretenler ile *değerleri* üretenlerin sayısal oranına bağlı değildir; ama her birinin emeğini daha etkinleştirmeye en uygun düşen orana bağlıdır." (Senior, *agy*, s. 204.)

Smith, "devlet görevlileri, hukukçular, din adamları vb. üretken-olmayan zorunlu emekçileri", hizmetlerinin vazgeçilmez olduğu *çerçeveye* daraltmak istediği için, bu söyleneni hiçbir zaman yadsımazdı. Kaldı ki bu eninde sonunda, üretken emekçilerin emeğini en etkin hale getiren bir "oran"dır. *Hizmetlerinden* yararlanmak için yani kendi seçtiği bir tüketim maddesi olarak herhangi bir kişinin *kendi isteğiyle* emeklerini satın aldığı öteki "üretken-olmayan emekçiler"e gelince, farklı durumlar birbirinden ayrılmalıdır. Yaşamını gelirden sağlayan bu emekçilerin sayısı, "üretken" emekçilere göre, oran olarak fazlaysa, *ya* toplam zenginlik küçük olduğu için böyledir, ya da tek yanlı bir karakteri vardır — örneğin ortaçağ baronları ve hizmetlileri gibi. Herhangi bir geniş çerçevede mamul ürünler tüketecek yerde, baronlar ve hizmetlileri kendi tarımsal ürünlerini tüketirlerdi. Bu ürünlerin yerine mamul ürünler tüketmeye başladıkları zaman, hizmetlilerin çalışması gerekli oldu. Gelire bağlı olarak yaşayanların sayısının fazla olması, yıllık ürünün büyük bir kısmının *yeniden-üretim olarak* tüketilmiş olmamasından ileri geliyordu. Bunun yanısıra toplam nüfus da azdı. *Ya da* yaşamı gelire bağlı bulunanların sayısı fazladır, çünkü üretken emekçilerin üretkenliği ve dolayısıyla, hizmetlilerin geçiminin bağlı olduğu artı-ürünleri fazladır. Bu durumda, üretken emekçilerin emeği, çok sayıda hizmetli olduğu için üretken değildir; tam tersine üretken emekçilerin emeği bu kadar üretken olduğu için bunca çok hizmetli vardır.

Nüfusları eşit, emeğin üretkenlik gücündeki gelişme eşit iki ülkeyi alırsak, Adam Smith'le aynı doğrultuda, iki ülke zenginliğinin üretken emekle üretken-olmayan emeğin oranına göre ölçülmesi gerektiğini söylemek doğru olur. Bunun anlamı şudur: Göreli olarak daha çok sayıda üretken emekçiye sahip olan ülkede, yıllık ürünün göreli olarak daha büyük bir parçası yeniden-üretim amaçlı tüketilir ve sonuç olarak, yıllık itibariyle daha büyük değer kitlesi üretilir. Öyleyse, bay Senior ||412| Adam Smith'in bir tümcesini başka sözcüklerle yinelemiştir, karşısına yeni bir düşünceyle çıkmamıştır. Ayrıca burada hizmet üreticileriyle, değer üreticileri arasında ay-

rım yapan da kendisidir; böylece, Smith'vari ayrıma karşı polemiğe girişen birçok yazarın durumuna düşmüştür: bu ayrımı bir yandan kabul eder ve kullanırlar, bir yandan da reddederler.

Kendilerine özgü herhangi bir şey başarmamış, "üretken-olmayan" tüm ekonomistlerin tipik özelliği üretken emek ile üretken-olmayan emek ayrımına karşı çıkmalarıdır. Ancak burjuvaya ilişkin olarak, bir yandan, tüm işlevleri onun için zenginlik üretimine hizmet eden işlevler olarak sunmaları, sonra öte yandan burjuva dünyasının, içindeki her şeyin yararlı olduğu ve burjuvanın kendisinin bunu anlayacak kadar eğitimli olduğu olası en iyi dünya olduğunu söylemeleri, köle ruhluluklarının bir kanıtıdır.

Emekçilere ilişkin olarak ise [ifade ettikleri şey şudur:] Üretken-olmayanların büyük [ürün] kitlesini tüketmeleri pek yerindedir; çünkü onlar, *in their own way* [kendi tarzlarında] da olsa, zenginliğin üretimine işçiler kadar katkıda bulunurlar.

Ancak sonunda Nassau, Smith'in yaptığı temel ayrımın tek sözcüğünü anlamamış olduğunu göstererek gerçeği yumurtlayıverir:

> "Öyle anlaşılıyor ki, sözün doğrusu şudur: Smith'in dikkati *büyük toprak sahiplerinin* konumuna, üretken-olmayan sınıflar konusundaki gözlemlerinin genel olarak yalnızca kendilerine uygun düşebileceği o insanlara takılıp kalmıştır. Aksi halde, *üretken-olmayan emekçiler gelir sayesinde yaşarken, sermayenin yalnızca üretken emekçilerin çalşmalarını sürdürmelerini sağlamak için kullanıldığı* şeklindeki varsayımını nasıl anlamlandıracağımı bilemiyorum. Esas olarak üretken-olmayanlar dediği kişilerin çoğu — öğretmenler, devleti yönetenler— *sermayenin kesesinden, yani yeniden-üretim için önceden harcanmış olanın aracılığıyla* yaşayanlardır." (*agy*, s. 204-205.)

Bu her şeyin üstüne tüy dikti. Bay Nassau'nun, devlet ve öğretmenlerin, gelirin değil de sermayenin kesesinden yaşadığını keşfi, daha fazla yoruma gerek bırakmıyor. Bay Senior, bununla acaba sermayenin kârından ve bu anlamda sermayenin yardımıyla yaşıyorlar demek mi istiyor? Eğer böyleyse, sermayeden sağlanan gelirin, sermayenin kendisi olmadığını ve kapitalist üretimin sonucu olan bu gelirin yeniden-üretim için önceden harcanmadığını, tersine onun sonucu olduğunu unutuyor. Ya da belli vergiler, bazı ürünlerin üretim maliyetine girdiği için, yani belli üretim dallarının giderleri arasına girdiği için bu böyledir demek mi istiyor? O zaman bilmesi gerekir ki, bu yalnızca gelirden alınan bir vergi olur.

Safsatacı Nassau Senior, ayrıca Storch'a da değinerek şöyle diyor:

> "Bay Storch, bu *sonuçların*" (sağlık, zevk, vb.) "değer taşıyan başka şeyler gibi, bunlara sahip olanların *gelirinin* bir parçasını oluş-

> turduğunu ve ayrıca değişilebilir olduklarını" (yani üreticilerinden satın alınabildikleri ölçüde) "söylerken, hiç kuşku yok hatalıdır. Eğer böyle olsaydı, eğer zevk, ahlak, din, *satın alınabilecek şeyler* olsaydı, zenginliğin, ekonomistlerce atfedilenden daha başka bir önemi olurdu. Bizim satın aldığımız sağlık, bilgi ya da dindarlık değildir. Doktor, din adamı, öğretmen ... bu yüce sonuçların az ya da çok bir kesinlikle ve yetkinlikle üretilebileceği yol ve yöntemleri üretebilirler. ... Eğer bu durumlardan her birinde, başarıya ulaşmak için en uygun yol ve yöntem uygulanırsa, bu yol ve yöntemleri üretenin ödüllendirilmek hakkıdır; başaramasa, ya da beklenen sonucu ortaya çıkaramasa bile. Öğüt ya da ders verilir verilmez değişim tamamlanmıştır ve karşılığı olan ödeme alınmıştır." (*agy*, s. 288-289.)

Son olarak, muhteşem Nassau'nun kendisi de Smith'vari ayrımı benimser. Çünkü üretken emek ve üretken-olmayan emek yerine, "üretken tüketim ve üretken-olmayan tüketim" arasında ayrım yapar. (s. 206.) Ne var ki tüketimin hedefi ya bir metadır —ki burada sorun bu değildir— ya da doğrudan emektir.

Tüketim, eğer emeği çalıştırıyorsa yani ya emek-gücünün kendisini (ki örneğin öğretmenin ya da doktorun emeği pekala olabilir) üretken ya da satın alındığı metaların değerini *yeniden-üreten* emeği çalıştırıyorsa üretken olabilir. Bunlardan birini ya da ötekini başarmayan emek tüketimi, üretken-olmayan tüketimdir. Ve gerçekten de Smith der ki: Ancak üretken amaçlı (yani sanayi amaçlı) tüketilen emeğe üretken emek derim; üretken-olmayan amaçla tüketilebilene, tüketimi, yapısı itibariyle sınai tüketim olmayan emeğe de üretken-olmayan emek derim. Bay Senior, görüldüğü gibi, *nova vocabula rerum* [şeyleri yeniden adlandırma] ile dehasını kanıtlamış bulunuyor.

Genel olarak Nassau, Storch'tan kopya çekmektedir.

[*18.*] *Pellegrino Rossi [Ekonomik Fenomenlerin Toplumsal Biçiminin Gözardı Edilişi. Üretken-Olmayan Emekçiler Vasıtasıyla Sıradan Bir "Emek Tasarrufu" Anlayışı]*

||413| Pellegrino Rossi, *Cours d'économie politique* (1836-1837), Brüksel 1842.

İşte bilgelik!

> "*Dolaylı araçlar*" (üretimin dolaylı araçları) "üretimi daha da ileri götüren her şeyi, bir engeli kaldırmaya dönük her şeyi, üretimi daha etkin, daha hızlı, daha kolay yapan her şeyi içerir." (Daha yukarda, s. 268'de şöyle diyor: "Doğrudan üretim araçları vardır, dolaylı üretim araçları vardır. Başka deyişle, araç vardır, sözkonusu sorundaki sonucun *sine qua non* [olmazsa olmaz] nedenidir; bu üretimi *gerçekleştiren* güçlerdir. Başka araçlar vardır, üretime katkıda

bulunur, ama onu yapan değildir. Birinciler, neredeyse *kendiliklerinden* davranabilirler, ikinciler yalnızca birincilerin üretmesine yardım edebilir.") "... Hükümetin tüm çalışması dolaylı bir üretim aracıdır. ... Şu şapkayı yapan adam, hiç kuşku yok ki, sokakta devriye gezen jandarmanın, mahkemedeki yargıcın, suçluyu alıp cezaevinde tutan gardiyanın, düşman istilasına karşı sınırları koruyan ordunun üretime katkıda bulunduğunu kabul etmek zorundadır." (s. 272.)

Herkes ordan oraya koştururken şapkacının bu şapkayı yapıp satabilmesi ne keyif vericidir kimbilir! Bu gardiyanlara, vb. maddi üretime *doğrudan* değil, *dolaylı* katkı yaptırdığı ölçüde, Rossi gerçekte Adam'la aynı ayrımı yapmış oluyor (Konferans XII).

İzleyen XIII. konferansta Rossi özellikle Smith'e karşı meydanlara atılıyor — gerçekte [tıpkı] öncelleri gibi.

Üretken emekçilerle üretken-olmayan emekçiler arasında yapılan hatalı ayrım, diyor, üç nedenden ileri gelmektedir.

1. "*Alıcılar* arasında bazıları, ürünleri ya da *emeği kendi doğrudan tüketimleri* için satın alırlar; başka bazıları, onları yalnızca, edinmiş oldukları ürün ya da emek araçları sayesinde elde edecekleri yeni ürünleri satmak için satın alırlar."

Birinciyi belirleyici öğe *kullanım-değeridir*; ikinciyi belirleyici öğe ise değişim-değeri. Ama dikkati yalnızca değişim-değerine yoğunlaştırınca, insan Smith'in düştüğü hataya düşer.

"Bir an için kabul edelim ki, uşağının emeği benim için üretken-olmayan emektir; onun için de öyle mi?" (*agy*, s. 275-276.)

Kapitalist üretimin tümü, üretim sürecinde, emeğin bir bölümünü *satın almaksızın* sahiplenmek ve ürünün içinde *satmak* üzere, emeğin doğrudan satın alınmasına dayandığına —çünkü sermayenin varlık temeli, ve özü budur— göre, sermaye üreten emekle sermaye-üretmeyen-emek ayrımı, kapitalist üretim sürecini anlamakta bir temel oluşturmaz. Hizmetçi emeğinin hizmetçinin *kendisi* için üretken olduğunu Smith de yadsımıyor. Her hizmet, onu satan için üretkendir. Para karşılığı yalan yere yemin etmek, onu yapan için üretkendir. Belgelerde sahtecilik yapmak, onu yapması için kendisine para ödenen açısından üretkendir. Birini öldürsün diye kendisine para ödenen kişi için cinayet üretkendir. Dalkavuğun, muhbirin, yaltakçının, asalağın, çanak yalayıcının hizmeti, bu "hizmetleri" parasız yapmayan insanlar için üretkendir. Madem ki "üretken emekçi"dirler, öyleyse yalnızca servet üreticisi değil, aynı zamanda sermaye üreticisidirler. Tıpkı mahkemeler ve devlet gibi, kendi ödemesini kendisi yapan hırsız da "enerjisini kullanır, özgül bir doğrultuda kullanır, bir insan gereksinimini karşılayan" yani

kendi gereksinimini, kimbilir belki de karısının ve çocuğunun gereksinimini karşılayan "sonuçlar üretir". Sonuçta [o bir] üretken emekçidir; kuşkusuz eğer, sorun yalnızca bir "gereksinimi" karşılayacak bir "sonuç" üretmekse ya da yukarda anıldığı gibi eğer "hizmetlerini" satmak, onları "üretken" yapmaya yetiyorsa.

2. "İkinci hata, doğrudan üretim ile dolaylı üretim arasında bir ayrım yapılmaması olmuştur." Adam Smith'in, bir yargıcın üretken olmadığını düşünmesinin nedeni de işte budur. Ama "eğer üretim" (yargıcın emeği olmaksızın) "olanaksızsa, bu emeğin üretime katkı yaptığı, eğer doğrudan ve maddi katkı değilse bile, en azından, dikkate alınmazlık edilemeyecek dolaylı bir yoldan katkı yaptığı açık değil midir?" (*agy*, s. 276.)

İşte bizim de üretken-olmayan emek dediğimiz, üretime dolaylı olarak katılan (ve üretken-olmayan emeğin bir parçasını oluşturan) bu emeğin ta kendisidir. Yoksa, köylü olmaksızın yargıç yaşayamayacağına göre köylü adaletin dolaylı üreticisidir dememiz gerekirdi! Vb.. Saçmanın dikalası! Ayrıca işbölümüne ilişkin bir başka görüş daha var ki, onu daha sonra ele alacağız.

[3.] "Bir üretim fenomeninin üç temel olgusu, birbirinden dikkatlice ayırılmış değil: *güç ya da üretken araç*, bu gücün *uygulanışı*, *sonuç*."

Saatçiden bir saat alırız; bizi yalnızca emeğin *sonucu* ilgilendirir. Terziden bir palto aldığımız zaman da böyledir. Ama:

"İşleri böyle anlamayan insanlar, eski tarz insanlar hâlâ mevcuttur. Onlar bir işçiyi evlerine getirtirler, emeği için gereksindiği her şeyi ve malzemeyi vererek, şöyle şöyle bir giysi yaptırırlar. Bu insanların satın aldığı şey nedir? Bu insanlar bir güç satın alırlar" ⟨aynı zamanda bu gücün uygulanışını satın alırlar⟩ "riski ve tehlikesi kendilerine ait olmak üzere, şu ya da bu türden bir sonuç üretmek üzere bir araç satın alırlar. ... Sözleşmenin konusu bir güç satın almaktır."

(Burada sözkonusu olan nokta, yalnızca bu "eski tarz insanlar"ın kapitalist üretim tarzıyla hiçbir ortak yanı bulunmayan bir üretim tarzından yararlandıklarıdır; kapitalist üretim tarzının kendisiyle birlikte getirdiği ve emeğin üretken gücünde sağladığı tüm değişiklikleri kendi içinde olanaksızlaştıran bir üretim tarzından yararlandıklarıdır. Rossi ve tüm onun gibiler için böyle özgül bir ayrımın önem taşımayışı çok tipiktir.)

Bir uşak örneğinde, "bin değişik şey" yapmaya muktedir "bir güç satın alırsınız. Onun ürettiği sonuçlar, sizin bu güçten nasıl yararlandığınıza bağlıdır." (s. 276.)

Bütün bunların konuyla ilişiği yok.

||414| "Bu gücün belli bir uygulamasını ... satın almak ya da kiralamak. ... Bir ürün satın almazsınız, kafanızdaki sonucu satın almazsınız." Avukatın dava açması, size davayı kazandıracak mı? Kim bilebilir ki? "Bilinen şey, sizinle avukatınız arasında geçen şey, belli bir değer karşılığında, belli bir gün, belli bir yere sizin adınıza konuşmak, entelektüel gücünü sizin çıkarınıza uygulamak için gideceğidir." (s. 276.)

⟨Bu konuda, bir nokta daha. XII. konferansta, s. 273, Rossi şöyle diyor:

> "Üreticileri yalnızca, yaşamları boyunca pamuklu bez ya da ayakkabı üreten insanların kimliğinde görmenin çok uzağındayım. Her ne tür olursa olsun, emeğe saygı duyuyorum ... ama bu saygı, yalnızca *kol emeğinin* ayrıcalığı olmamalıdır."

Adam Smith böyle yapmaz. Onun açısından, bir kitap, bir resim, bir müzik yapıtı ya da bir heykel üreten kişi, ikinci anlamında "üretken emekçi"dir; ama doğaçlama yapan, bir müzik parçasını icra eden ya da bir müzik aleti çalan kişi değildir. Ve Adam Smith, hizmetleri, üretime doğrudan girdikleri ölçüde, hem kol emekçisinin emeğini, hem yöneticinin, memurun, mühendisin ve mucit ise bilim adamının, işyerinin içindeki ya da dışındaki emekçinin emeğini üründe maddeleşmiş sayar. İşbölümü üzerinde dururken Smith, bu işlerin değişik insanlar arasında nasıl dağıtıldığını, ürünün, metanın onların ortaklaşa emeğinin ürünü olduğunu, aralarındaki herhangi bir bireyin ürünü olmadığını anlatır. Ama *à la* Rossi, "zihinsel" emekçiler, maddi üretimden çekip aldıkları büyük payı haklı göstermekte sabırsızdırlar.⟩

Bu söylevin ardından Rossi sözü sürdürür:

> "Böylece, değişim ilişkilerinde, dikkatler, üretimin üç temel olgusundan biri ya da öteki üzerinde toplanır. Ama *bu farklı değişim biçimleri*, belli bazı ürünleri, *zenginlik* karakterinden ve *bir üreticiler sınıfını, üretken emekçiler niteliğini ortaya koyma gayretinden* yoksun bırakabilir mi? Apaçık görülüyor ki, bu fikirler arasında, bu tür bir sonucu haklı gösterecek bir bağlantı yoktur. Sonucu almak yerine, bu sonucu üretmek için gerekli olan gücü aldım diye, *bu gücün edimi neden üretken olmasın ve ürün neden zenginlik sayılmasın*? Örneğin bir kez daha terziyi alalım. İnsan hazır-giyimleri ister bir terziden alsın, ister kendisine ücreti ödenen ve malzemesi verilen bir gündelikçi terziden sağlasın, sonuçlar bakımından iki girişim de birbirinin aynıdır. Kimse, birincinin *üretken emek* olduğunu, ikincinin *üretken-olmayan emek* olduğunu söyleyemez; yalnızca ikinci durumda, *palto isteyen* adam, *kendisinin girişimcisidir*. Evet, üretken güçler açısından, evinize getirdiğiniz gündelikçi terziyle hizmetçiniz arasında ne fark var? Hiç." (*agy*, s. 277.)

İşte size tepeden tırnağa yüce bir bilge ve çok bilgili bir geveze-

nin özü! Adam Smith, ikinci ve daha yüzeysel sunumunda, üretken emekle üretken-olmayan emek arasında, emeğin alıcısı için satımlık bir metada doğrudan maddeleşip maddeleşmediğine göre ayrım yaparken, her iki durumda da terziyi üretken sayar. Ama daha derinliği olan tanımına göre, ikinci [gündelikçi —ç.] terzi "üretken-olmayan" bir emekçidir. Rossi tek bir şeyi gösteriyor: "apaçık" ki, Adam Smith'i hiç anlamamıştır.

Rossi'nin "*değişim biçimleri*"ne kayıtsız kalması, tıpkı bir fizyoloğun, farklı yaşam biçimlerine, bunların tümü yalnızca organik maddenin biçimleridir diye, kayıtsız kalması gibidir. Oysa, bir toplumsal üretim tarzının özgül niteliğini anlamak sözkonusu olduğunda, önem taşıyan tek şey tam da bu biçimlerdir. Palto paltodur. Ama onu birinci değişim biçiminde yaptırtırsanız, kapitalist üretim ve modern burjuva toplum vardır; ikincisinde ise, asyatik ilişkilere ya da ortaçağ ilişkilerine vb. bile uygun düşen bir zanaatçı biçimi vardır. Ve bu *biçimler*, maddi zenginliğin kendisi için de belirleyicidir.

Palto paltodur — işte Rossi'nin bilgeliği. Ama birinci durumda terzi işçi, yalnızca bir palto üretmez, sermaye üretir; dolayısıyla kâr da üretir; kapitalist olarak ustasını ücretli-işçi olarak kendisini üretir. Bir *girişimci terzi* ||415| kendi işçisinin yaptığı bir paltoyu giyip tükettiği zaman ne ölçüde girişimci olursa bir gündelikçi terzinin benim giymem için evde yaptığı palto da beni (ekonomik bir kategori anlamında) ancak o kadar kendi *girişimcim* yapar. Bir durumda terzi emeğini satın alan kişiyle gündelikçi terzi, birbirleriyle yalnızca alıcı ve satıcı kimliğiyle karşı karşıya gelirler. Biri parayı öder, öteki kullanım-değerinin içine paranın aktarıldığı metayı sağlar. Bu alışverişte benim paltoyu bir mağazadan satın almamdan farklı bir şey yoktur. Alıcıyla satıcı birbiriyle bu kimlikle karşı karşıya gelir. Öteki durumda, bunun tersine birbirleriyle sermaye ve ücretli-emek olarak karşı karşıya gelirler. Evdeki hizmetçiye gelince onun durumu, iki numaralı gündelikçi terzinin, yani emeğini, yalnızca kullanım-değeri uğruna satın aldığım terzinin durumu gibidir. Her ikisi de alıcı ve satıcıdırlar. Ama bu durumda kullanım-değerinden yararlanış biçimi bir tür ataerkil ilişki, efendiyle uşağının ilişkisi biçimindedir; ki bu da bu ilişkiyi ekonomik biçiminde değilse bile içeriği bakımından değiştirir ve tatsız bir ilişki haline getirir.

Bu konuda Rossi, yalnızca Garnier'nin söylemiş olduklarını yineler:

> "Smith, hizmetçinin emeğinden geriye hiçbir şey kalmadığını yazarken, belirtmeliyiz ki, bir A. Smith'in olabileceğinden daha büyük

ölçüde hatalıydı. Bir imalatçı, çok dikkat ve aktif bir gözetim gerektiren büyük bir imalathaneyi yönetir. ... Çevresinde üretken olmayan işçiler istemeyen bu adamın hizmetçileri yoktur. Bu nedenle *kendisine hizmet etmek* zorundadır. ... Üretken emeğini, bu üretken-olmayan emek denen şeye ayırmak zorunda kaldığı zaman, o üretken emeğine ne olur? Size hizmet eden insanların, kendinizi yeteneklerinize daha uygun düşecek bir işe vermenizi sağlayacak bir iş yaptıkları apaçık ortada değil midir? O zaman, nasıl oluyor da onların servisinden geriye hiçbir iz kalmadığı söylenebiliyor? Geriye, sizin hizmetinizi görerek yerinizi almasalardı yapamayacak olduğunuz ama o sayede yaptığınız şeyler kalır." (*agy*, s. 277.)

Bu Garnier'nin, Lauderdale'in ve Ganilh'in *emek tasarrufu* düşüncelerinden biridir. Bu görüşe göre, üretken-olmayan emek, daha değerli bir emek ortaya koyabilecek kişi, ister bir sanayi kapitalisti ister üretken emekçi olsun, onun yerini almak suretiyle emek tasarrufu sağlar ve bu kişiye kendi emeğini harcaması için daha fazla zaman bırakırsa, o zaman üretken-olmayan bu emek üretken olabilir. Üretken emekçilerin, bunun dışında tutulabilecek büyük bir bölümü hizmetçilerdir, yalnızca lüks mallar sağladıkları ölçüde ve yalnızca eğlence üreten ve *satıcısının onu ürettiği süre kadar zaman kullandığım ölçüde keyfini çıkarabildiğim* eğlence üreten üretken-olmayan emekçilerdir. Her iki durumda da emek "tasarrufu"ndan sözedilemez. Son olarak, gerçekten emek tasarrufu sağlayan hizmetler, yalnızca, tüketicisi bir üreticiyse üretken olabilir. Eğer o bir aylak kapitalistse, ona yalnızca hiçbir iş yapmama zamanını tasarruf ederler: Tıpkı bir pasaklının, kendisi yapacak yerde, saçlarını yaptırması, tırnaklarını kestirmesi gibi ya da bir tilki avcısının kendi seyisliğini kendi yapacak yerde bir seyis kullanması gibi ya da bir oburun kendi yemeğini pişirecek yerde bir aşçı tutması gibi.

Öyleyse bu emekçiler arasına, Storch'a göre (*agy*), bir de bir insanın keyif, zihinsel emek vb. için serbest zaman kazanmasını sağlayan "*boş zaman*" üretenleri katmak gerekir. Polis memuru, beni kendi jandarmalığımı yapmaktan kurtarır, asker kendimi savunmamdan, hükümet yetkilisi kendimi yönetmemden, ayakkabı boyacısı ayakkabılarımı bizzat boyamamdan, papaz, düşünce için gereken zamandan, vb. kurtarır.

Bu konuda doğru olan *işbölümüdür*. Herkesin, üretken emeğinden ya da üretken emeğini kullanmaktan ayrı olarak, yapabileceği, üretken-olmayan ve bir ölçüde üretim maliyetine giren bir sürü işlevi vardır. (Gerçek üretken emekçiler, kendi üretken-olmayan çalışmalarını bizzat yapmak ve bu üretim maliyetlerini bizzat yüklenmek zorundadırlar.) Eğer bu "hizmetler" zevkliyse, o zaman, ba-

zan patron, bunu hizmetçisi yerine yapar; *jus primae noctis* [ilk gece hakkı] gibi, ya da yönetim zahmeti gibi, patronların her zaman bizzat üstlendikleri hizmetler. Ancak bu durum, üretken emek ile üretken-olmayan emek arasındaki ayrımı hiçbir zaman ortadan kaldırmaz; ama bu ayrımın kendisi, *işbölümünün* sonucu olarak belirir ve üretken-olmayan emeği bir kısım işçinin özgül işlevi haline, üretken emeği de başka bir kısım işçinin özgül işlevi haline getirerek, genel emek üretkenliğini daha da ilerletir.

Ancak, gösteriş duygusunu tatmin için, çevreye caka satmak için tutulan çok sayıda hizmetkarın *emeği* bile "üretken-olmayan emek" değildir. Neden mi? Çünkü, gösteriş duygusunun, şatafat arzusunun, zenginlik sergilemenin tatminini gibi *bir şey* üretir. (*agy*, s. 277.) Burada da bir kez daha, her tür hizmetin bir şey ürettiği gibi bir saçmalıkla karşı karşıyayız — fahişe şehvetin zevkini, katil adam öldürmeyi, vb.. Hatta Smith, bu tür her süprüntünün de bir *değeri* olduğunu söylemiştir. Atlanan tek nokta, ||416| bu hizmetlerin bedava olduğudur. Ama sözkonusu sorun bu değil. Eğer bedava yapılıyorlarsa o zaman (maddi) zenginliği tek kuruş bile artırmayacaklardır.

Sonra yazınsal bir saçma:

> "Şarkıcı (diye iddia ederler) şarkısını bitirdiği zaman, geride bize bir şey bırakmaz. — Bize bir anı bırakır!" (Pek güzel!) "Şampanya içtiğiniz zaman geriye ne kalır?... Tüketim, üretim hareketini yakından izlesin ya da izlemesin, şöyle ya da böyle çabucak gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin, farklı ekonomik sonuçlar yaratacaktır; ama tüketim olgusu, ne türden olursa olsun, üründen zenginlik niteliğini çıkarıp alamaz. Maddi-olmayan bazı ürünler vardır ki, belli bazı maddi ürünlere göre çok daha fazla dayanırlar. Bir saray uzun zaman ayakta kalır, ama *İlyada*, zevklerin daha da kalıcı kaynağıdır." (s. 277-278.)

Zırvanın dikalası!

Burada kullanım-değeri olarak sözünü ettiği zenginlik anlamında düşünülürse, ürünü zenginlik yapan tek şey, yalnızca tüketimdir, *tüketimin* ta kendisidir; tüketim hızlı ya da yavaş olsun (süresi tüketimin ve nesnenin doğasına bağlıdır) farketmez. Kullanım-değeri yalnızca kullanım için değerdir ve kullanım için varlığı bir tüketim nesnesi olarak varlıktır; varlığı tüketimdedir. Şampanya içmek, "başı kazan gibi " yapsa da, üretken tüketim olarak nitelenemez, geriye "bir anı" bıraksa da, müzik dinlemenin de nitelenemeyeceği gibi. Eğer müzik güzelse, dinleyen de müzikten anlıyorsa, müzik tüketimi şampanya tüketiminden daha yüce bir düzeydedir; şampanya üretiminin "üretken çalışma" olmasına, ve müziğin üretiminin öyle olmamasına karşın.

*

Smith'in üretken emek ile üretken-olmayan emek arasında yaptığı ayrıma yönelik tüm gevezelikleri düşünürsek, görürüz ki, Garnier ve bir ölçüde Lauderdale ile Ganilh (gerçi Ganilh yeni hiçbir şey söylememiştir) [bu polemiklerde] söylenebilecek her şeyi söyleyip bitirmişlerdir. Daha sonra gelenler (Storch'un başarısız çabaları dışında) yalnızca kendini beğenmiş yazınsal savlar ve allamece çocukluklar [üretmişlerdir]. Garnier, Direktuarın ve Konsüllüğün ekonomistidir; Ferrier ve Ganilh İmparatorluğun ekonomistidirler. Öte yandan kont Lauderdale, *tüketicileri "üretken-olmayan emeğin" üreticileri şeklinde sunarak onlar için mazeret bulmakla* daha çok ilgilenmiştir. Onların tümünde köleliğin ve dalkavukluğun, vergi toplayıcılarla asalakların *yüceltilmesi* vardır. Bunlarla karşılaştırıldığı zaman, klasik ekonominin kaba alaycı karakteri, kendini, varolan koşulların eleştirisi olarak öne çıkarır.

[*19. Malthusçu Chalmers'in, Varlıklıların İsrafını Mazur Gösterici Savunusu*]

Maltusçuların en bağnazlarından biri *din adamı Thomas Chalmers*'dır; toplumsal kötülükleri tedavi edici tek yolun, işçi sınıfını dinsel eğitimden geçirmek olduğuna inanır (bununla kastettiği şey, öğretici hıristiyan papaz süslemeleriyle çekidüzen verilmiş maltusçu nüfus teorisini işçilere zorla dinletmektir); Chalmers aynı zamanda yolsuz her işin, devletin savurgan harcamalarının, din adamlarının bol-bolamat yaşayışlarının, zenginin görgüsüz para saçmalarının amansız savunucusudur. Günün ruh halinin (s. 260 vd.), "güçlük içinde ve açlık sınırında ekonomi"nin feryad figan yasını tutar; vergilerin ağırlaştırılmasını, "daha üst"teki ve üretken-olmayan emekçiler, din adamları, vb. için daha fazla bir şeyler bırakılmasını ister (*agy*). Doğal ki, Smith'vari ayrıma [üretken olan ve olmayan işçi ayrımına –ç.] karşı eser savurur. Bu konuya tam bir bölüm (bölüm XI) ayırmıştır; hasisliğin yalnızca "üretken emekçilere" zarar vereceği vb. türünden şeylerin ötesinde yeni hiçbir şey söylemez, şu özetle de eğiliminin özünü ortaya koyar: Bu "ayrım, öyle görünüyor ki abestir [...] ve bunun yanısıra uygulamada da zarar verici." (*agy*, s. 344.) Peki bu zarar neymiş?

> "Bu savlara çok uzun uzadıya değinmiş olduk, çünkü, *günümüzde ekonomi politiğin, kilise kurumuna karşı katı ve hasmane bir tutum içinde olduğunu* düşünüyoruz; ve hiç kuşkumuz yok ki, *Smith'in yaralayıcı tanımının** bunda büyük [...] payı var." (Thomas Chalmers,

İlahiyat Profesörü, *On Political Economy, in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society*, 2. Baskı, Londra 1832, s. 346.)

Din adamı, "kilise kurumu" derken kendi kilisesini, yasayla "kurumlaştırılan" Anglikan Kilisesini kastediyor. Bu "kurum"un İrlanda'yı da kapsamasını teşvik edenlerden biri de kendisiydi. Papaz, en azından açık konuşuyor.

[20. *Adam Smith ve Onun Üretken Emek, Üretken-Olmayan Emek Üzerindeki Görüşleri Hakkında Son Gözlemler*]

||417| Adam Smith'i tamamlamadan önce, iki parça daha aktaracağız; birincisi, onun üretken-olmayan hükümete karşı duyduğu nefreti açığa vurduğu parça; ikincisi, sanayideki ilerlemenin, vb. neden özgür emeği önkoşul saydığını açıklamayı amaçlayan parça. *Smith'in din adamlarına duyduğu nefretle* ilgili olarak.[82]

Birinci parça şöyle:

> "Kralların ve bakanların, özel insanların ekonomisine kanat geriyor görüntüsü yaratmaları, ya giderleri sınırlayan yasalarla ya yabancı lüks maddelerin ithalini yasaklayarak halkın harcamalarını kısmaları, küstahlığın ve haddini bilmezliğin âlâsıdır. Toplumdaki en büyük mirasyediler, istisnasız asıl onların kendisidir. Onlar kendi harcamalarına sahip olsunlar; bıraksınlar halk kendi işini kendisi güvenle idare eder. Eğer onların aşırılığı devleti çökertmezse, onların uyruklarınınki hiçbir zaman çökertmeyecektir." ([*Wealth of Nations*], c. II, kitap II, bölüm III, Ed. McCulloch, s. 122.)

Ve bir kez daha aşağıdaki bölüm** —

> "Toplumdaki*** en yüksek mevkilerde bulunan bazı kişilerin emeği, tıpkı *hizmetkarlarınki gibi, herhangi bir değer üretmeyen türdendir*," ⟨değere sahiptir, ve bu nedenle bir eşdeğere mal olur, ama hiçbir değer üretmez⟩ "ve kendini, kalıcı olan herhangi bir özde ya da satılabilir bir metada toplamaz ya da maddeleştirmez. ... Örneğin hükümdar, onun emrinde hizmet gören**** adalet ve ordu mensupları, tüm ordu ve donanma, *üretken-olmayan emekçilerdir*. Kamunun hizmetkarlarıdırlar ve geçimleri, *başka insanların çalışmasının* yıllık ürününden ayrılan bir parçayla sağlanır. Kilise mensupları, avukatlar, doktorlar, her türden yazarlar, oyuncular, palyaçolar, müzisyenler, opera şarkıcıları, opera dansçıları vb. ... *aynı sınıf* içinde sayılmalıdır." (*agy*, s. 94-95.)

Bu, henüz toplumun tümünü, devleti vb. kendine tabi kılama-

* Elyazmasında: "ayrım". *-Ed.*
** Bkz: Bu kitapta, s. 149, 151. *-Ed.*
*** Elyazmasında: "toplumun" .*-Ed.*
**** Elyazmasında: "emrinde olan". *-Ed.*

mış olan hâlâ devrimci burjuvazinin dilidir. Tüm bu şanlı-şatafatlı ve zamanın olurladığı makamlar —hükümdar, yargıç, subay, rahip, vb.— yarattıkları tüm eski ideolojik mesleklerle birlikte, yazarlarıyla, öğretmenleri ve rahipleriyle birlikte, *bir ekonomik bakış açısından*, burjuvazinin ve aylak zenginliğin —toprak soylularının ve aylak kapitalistlerin— beslediği, kendi uşak ve soytarı sürüsüyle aynı düzeyde değerlendiriliyor. Nasıl ki başkaları onların hizmetkarıysa, onlar da yalnızca halkın *hizmetkarıdırlar*. *Başka* insanların *çalışmasının* ürünüyle geçinirler, bu nedenle de olabilecek en az sayıya indirilmelidirler. Devlet, kilise, vb., ancak ve yalnızca üretken burjuvazinin ortak çıkarlarını gözeten ve gereğini yerine getiren kurullar oldukları ölçüde savunulabilirler; maliyetleri —doğaları gereği üretimin genel giderlerine ait olduğuna göre— sakınılamayacak en alt düzeye indirilmelidir. Bu görüş, tarihsel açıdan bakılınca, bir yönüyle, maddi üretken emeğin henüz köleliğin karasıyla lekeli olduğu ve yalnızca aylak yurttaşın üstünde duracağı bir taban gibi görüldüğü antikite döneminin görüşüyle keskin bir karşıtlık içindeydi; bir yönüyle de ortaçağın çözülüşünden doğan mutlak ya da anayasalı monarşilerin bakış açısıyla keskin bir karşıtlık içindeydi — Montesquieu ise, henüz tutsağı olduğu bu bakış açılarını, çok safdil bir biçimde (*Esprit des lois*, kitap VII, bölüm IV) şöyle ifade ediyordu: "Eğer zengin çok harcamazsa, yoksul açlıktan ölür."

Öte yandan, burjuvazi savaşı kazandığı ve devleti bir ölçüde devraldığı zaman, bu devletin eski sahipleriyle, bir noktaya kadar uzlaştı; ideolojik öğretileri de kendi mayasından, kendi doğasından birileri olarak tanıyıp kabul etti ve onları her yerde kendi memurları haline dönüştürdü. Ama üretken emeğin temsilcisi kimliğiyle artık onların karşısına dikilmez olduğu, ama gerçek üretken emekçiler kendisine karşı ayağa kalktığı ve başka insanların sırtından geçindiğini kendisine söyledikleri zaman; o artık tümüyle üretimin içinde ömür tüketmeyecek ölçüde aydınlandığı ve "aydınlanmış birinin yapacağı gibi" tüketmek istediği zaman; zihinsel emeğin kendisi onun *hizmetine* ve kapitalist üretimin hizmetine giderek daha fazla girdiği zaman — işte o zaman işler başka bir biçim alıyor ve burjuvazi, kendi bakışıyla, daha önce eleştirdiği ve karşısında savaştığı şeyi, bu kez "ekonomik bakımdan" haklı göstermeye çalışıyor. Bu çizgide onun sözcüleri ve vicdanını rahatlatacak olanlar Garnier'lerdir vb.. Ayrıca, kendileri de papaz, profesör vb. olan bu ekonomistler, ücretlerini "ekonomik bakımdan" haklı gösterebilmek için kendi "üretken" yararlıklarını kanıtlamaya da çok isteklidirler.

||418| İkinci, kölelikle ilgili parça da şöyle:

"Bu tür meslekler" (zanaatçı ve imalatçı), (eski devletlerin çoğunda) "yalnızca kölelere uygun işler olarak görülüyordu; devletin özgür yurttaşlarının, bu işleri yapması yasaktı. Roma ve Atina gibi, bu tür yasakların bulunmadığı devletlerde bile halkın büyük bir bölümü, pratikte, şimdi kent ve kasabaların alt katman insanlarınca yapılan tüm iş ve mesleklerin dışında bırakılmışlardı. Bu tür iş ve meslekler, Atina ve Roma'da tümüyle zenginlerin kölelerince işgal edilmişti; bu işleri efendilerinin yararı ve çıkarı için yaparlardı; efendilerinin zenginliği, kudreti ve koruyuculuğu nedeniyle yoksul bir özgürün, zenginin kölesiyle rekabeti sözkonusu olduğu zaman, yaptığı iş için pazar bulması neredeyse olanaksızdı. Ne var ki, köleler, pek nadiren yaratıcıdırlar; makinelerde ya da işin düzenlenişinde ve dağıtılışında emeğin işini kolaylaştırıcı ve azaltıcı tüm önemli ilerlemeler hep özgür insanların icadıydı. Bir köle bu türden bir iyileştirmeyi önerecek olsa, efendisi bu öneriyi tembelliğin eseri saymaya ve efendinin kesesinden kendi emeğini sakınma arzusu olarak görmeye çok hazırdı. Zavallı köle, ödüllendirilmek yerine, olasıdır ki, çok kötü muameleyle ve belki de cezalandırılmayla karşı karşıya kalırdı. Bu nedenledir ki, kölelerin yaptığı imalat işlerinde, özgür insanlarınkine göre aynı miktarda iş çıkarmak için genelde çok daha fazla emek kullanılması gerekiyordu. Bu hesaba göre, kölelerin imalatı, özgür insanınkinden genel olarak daha pahalı olmak durumundaydı. Bay Montesquieu'nün belirttiğine göre, Macar madenleri, yanıbaşlarındaki Türk madenlerine göre, her zaman daha az masrafla işletilebiliyordu. Türklerin madenleri köleler tarafından işletiliyordu; *o kölelerin kolları, Türklerin* kullanmayı düşündükleri *tek makineydi.* Macar madenleri, çok miktarda makine kullanan özgür insanlar tarafından işletiliyordu; o makinelerle işlerini kolaylaştırıyorlar ve azaltıyorlardı. Greklerle Romalıların zamanındaki imalat fiyatları hakkında pek az şey biliniyorsa da öyle görünüyor ki, daha iyi türden olanlar aşırı ölçüde pahalıydı." ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. II, s. 305-306], *agy*, c. III, kitap IV, bölüm IX, s. 549-551, Ed. Garnier.)

Adam Smith, *agy*, c. III, kitap IV. bölüm I, s. 5'de[83] diyor ki:

"Bay Locke para ile öteki taşınır mallar arasında bir ayrım olduğuna dikkati çeker. Tüm öteki taşınır maddeler, der, *öylesine tüketilebilir bir yapıdadır ki*, onların içerdiği zenginliğe pek fazla güvenilemez. ... Buna karşılık para, kararlı bir dosttur" vb.. [*agy*, s. 3.]

Ve bir kez daha [Garnier], *agy*, s. 24-25:

"Tüketimlik metaların kısa sürede yok oldukları söyleniyor; oysa altın ve gümüş *daha kalıcı bir yapıda* ve eğer şu sürüp giden ihracat olmasaydı, birbirini izleyen yüzyıllar içinde biriktirilecek bu değerli madenler, bir ülkenin gerçek zenginliğini inanılmaz bir büyüklüğe çıkarırdı." [*agy*, s. 14.]

Moneter sistemin insanı, altın ve gümüş için çıldırır, çünkü onlar paradır, değişim-değerinin bağımsız, elle tutulabilir varlık biçimidir; dolaşım aracı haline gelmelerine, metaların değişim-değerinin basit bir geçici biçimi haline gelmelerine izin verilmediği ölçüde, altın ve gümüş, değişim-değerinin, tahrip edilemez, sonsuz sürüp gidecek bir varlık biçimidir. Altın ve gümüşü biriktirmek, yığmak, istif etmek, işte bu nedenle onun zengin olma yöntemidir. Ve Petty'den yaptığım alıntıda[84] gösterdiğim gibi, öteki metalar, daha az ya da daha çok dayanabilir oluşlarına yani değişim-değeri olarak kalışlarına göre değerlendirilmektedirler.

Şimdi, *her şeyden önce*, Adam Smith, daha az ya da daha çok dayanıklı tüketim maddelerinin tüketiminin zenginlik oluşumunda daha çok ya da daha az avantaj sağladığına ilişkin bölümde, metaların göreli dayanıklılığı fikrini yineler.[85] Moneter sistemin röntgencilik ettiği kapı aralığı da burasıdır; ister-istemez böyle, çünkü doğrudan tüketimde bile || 419| tüketim maddesinin *zenginlik* olarak kaldığı, bu nedenle bir metanın kullanım-değeri ile değişim-değerinin birliği olduğu konusunda zihinsel bir ihtiyatlılık vardır; ve değişim-değeri, kullanım-değerinin dayanıklılık derecesine bağlıdır; yani tüketimin onu bir *meta* olmaktan, bir değişim-değeri taşıyıcısı olmaktan ne kadar yavaş surette yoksunlaştıracağına bağlıdır.

İkincisi, üretken emek ile üretken-olmayan emek arasındaki ikinci ayrımında —daha ayrıntılı olarak— moneter sistemin ortaya koyduğu ayrıma tümüyle geri gelir.

> Üretken emek "kendini, *en azından o emek harcanıp bittikten bir süre sonrasına kadar dayanan* belli bir nesnede ya da satımlık bir metada sabitleştirir ve gerçekleştirir. Sanki, başka bir nedenle gerekli olduğunda kullanılmak üzere, belli bir miktar emek stoklanmış ve depo edilmiş gibidir".
>
> Öte yandan, üretken-olmayan emeğin sonuçları ya da hizmetleri, "genelde gerçekleştirildiği anda yokolur ve gerisinde pek seyrek olarak, sonradan ona eşit miktarda bir hizmetin sağlanabileceği bir iz ya da *değer* bırakır." (c. II, kitap II, bölüm III, Ed. McCulloch, s. 94.)

Böylece moneter sistemin altın ve gümüşle öteki metalar arasında yaptığı ayrımın aynını Smith de metalar arasında yapar. Smith'te de ayrım, birikim açısından yapılmıştır — ancak, artık istifçilik biçiminde değil, ama gerçek yeniden-üretim biçiminde. Meta tüketimle ortadan kalkar, ama sonra daha yüksek değerde bir metayı yeniden-üretir; ya da bu biçimde kullanılmadıysa, kendisi bir başka meta satın almaya olanak sağlayan bir değerdir. Az ya da çok dayanıklı, ve dolayısıyla yeniden satılabilir, bir kulla-

nım-değerinde varolmak emek ürününün doğasıdır — içinde satımlık bir meta olduğu, değişim-değerinin taşıyıcısı olduğu, bir *meta* olduğu, ya da özünde *para* olduğu bir kullanım değerinde. Üretken-olmayan emekçilerin hizmetleri, yeniden *para* haline gelmez. Avukatın, doktorun, rahibin, müzisyenin vb., devlet adamının ya da askerin vb., karşılığını ödediğim hizmetleriyle ne borç ödeyebilirim, ne meta satın alabilirim, ne de artı-değer üretecek emek satın alabilirim. Hepsi, yok olan tüketim maddeleri gibi uçup gitmiştir.

Demek ki, Smith aslında moneter sistemle aynı şeyi söylüyor. Bu sonuncular [moneter sistem yandaşları —ç.] için, yalnızca *para*, ya da altın ve gümüş üreten emek üretkendir. Smith için, yalnızca alıcısına *para* üreten emek üretkendir; farkları şuradadır ki, Smith, her metada, maskesine karşın para karakteri olduğunu bulur; moneter sistem ise bunu yalnızca, değişim-değerinden bağımsız bir varlığı olan metada görür.

Bu ayrım, burjuva üretimin doğası üzerinde temellenmiştir, çünkü zenginlik kullanım-değerinin eşdeğeri değildir; ama yalnızca, değişim-değerinin taşıyıcısı olarak, para olarak kullanım-değeri, *meta*, zenginliktir. Moneter sistemin anlamadığı, bu paranın altına ve gümüşe dönüşerek değil, ama metaların tüketimi yoluyla elde edildiği ve çoğaldığıdır — metalar, altın ve gümüş içinde, bağımsız değişim-değeri olarak kristalize olurlar, ama orada yalnızca kullanım-değerlerini yitirmekle kalmazlar, *değerlerinin büyüklüğünü* de değiştirmezler.

[BEŞİNCİ BÖLÜM]

NECKER

[Kapitalizmde Sınıfların Uzlaşmaz Karşıtlığını Yoksulluk ile Zenginlik Arasında Bir Uzlaşmaz Karşıtlık Olarak Sunma Çabası]

Daha önce Linguet'den yapılan bazı alıntılar,[86] onun kapitalist üretimin doğasını açıkça kavradığını göstermişti; gene de burada Necker'den sonra[87] Linguet bir kez daha anılabilir.

İki çalışmasında, *Sur la législation et le commerce des grains* (yayın tarihi 1775) ve *De l'administration des finances de la France*'ta [1784'te yayınlandı], Necker, emeğin üretken gücündeki gelişmenin, işçinin kendi ücretini yeniden-üretmek için *daha az zaman* gereksinmesine ve bunun sonucu olarak işverenine sağladığı ödenmemiş emek-zamanının artmasına yolaçtığını göstermiştir. Bu konuyu incelerken, haklı olarak *ortalama ücretten*, ücretin minimum düzeyinden işe başlar. Ne var ki, onun asıl ilgilendiği şey, emeğin kendisinin sermayeye dönüşmesi, ve bu süreç sayesinde sermaye birikimi değildir; ama yoksulluk ile zenginlik, yoksulluk ile lüks arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın genel gelişimidir; çünkü, gerekli geçim nesnelerini üretmek için giderek daha küçük emek miktarı yeterli hale geldiği ölçüde, emeğin bir parçası giderek daha gereksiz hale gelir ve bunun sonucunda, farklı bir üretim alanında, lüks maddeler üretiminde kullanılabilir. Bu lüks maddelerden bazıları

dayanıklıdır; ve artı-emeği emrinde bulunduranların mülkiyetinde, bir yüzyıldan ötekine birikerek, bu uzlaşmaz karşıtlığı daha da derinleştirir.

Önemli olan Necker'in, çalışmayan sınıfların zenginliğinin —kârın ve rantın— kaynağını ||420| geriye doğru tümüyle artı-emeğe kadar izlemesidir. Ne var ki, artı-değeri ele alışında, aklının gerisinde olan şey, toplam işgününün uzatılmasından değil, ama *gerekli emek-zamanının* kısaltılmasından ortaya çıkan nispî artı-değerdir. Emeğin üretken gücü, üretim araçlarını ellerinde bulunduranların üretken gücü haline gelir. Ve üretken gücün kendisi de belli bir sonuç üretmek için gereksinilen emek-zamanını kısaltmanın eşdeğeri olur. Temel bölümler şunlar:

Birincisi: *De l'administration des finances de la France*, vb. (*Œuvres*, c. II, Lozan ve Paris, 1789):

> "Toplumda gördüğüm sınıflardan biri, zenginliği her zaman, hemen hemen hep aynı kalması gereken sınıf; bu sınıflardan, gördüğüm bir başkası, zenginliği zorunlu olarak artan sınıf: şu halde, bir ilişkiden ve karşılaştırmadan doğan lüks, bu oransızlığın büyümesini izlemek durumunda kalmış ve zamanın akışıyla daha belirginleşmiştir." (*agy*, s. 285-286.) (*İki sınıfın*, *sınıflar* olarak arasındaki uzlaşmaz karşıtlık zaten açıkça belirtilmişti.) "Toplumun, yazgısı toplumsal yasaların etkisiyle sabitlenmiş bulunan sınıfı, *elinin emeğiyle yaşayanların* tümünden oluşmaktadır; mülk sahiplerinin" (üretim araçları sahiplerinin) "buyurgan yasalarına bağımlıdırlar ve *yaşamın basit gereksinimleriyle orantılı bir ücret* ile yetinmeye zorlanmışlardır; *bağımlılıklarını* yaratan aralarındaki rekabet ve gereksinimlerinin geciktirilmezliğidir; bu koşullar değişemez." (*agy*, s. 286.)
>
> "*Tüm mekanik zanaatları basitleştiren aletlerin sürekli icadı, mülk sahiplerinin servetini ve zenginliklerini artırıyor*; bu aletlerin bir kısmı, *toprağı işlemenin maliyetini düşürerek*, bu tür bir mülke sahip olanların harcayabileceği *geliri artırmış bulunuyor*; dahilerin buluşlarının bir başka kısmı, sanayi emeğini *öylesine müthiş surette kolaylaştırmıştır ki geçim araçlarını sağlayanların*" (yani kapitalistlerin) "*hizmetindeki insanlar, aynı zaman süresi içinde ve aynı ödül karşılığında*, her türden daha fazla miktarda üretebilir duruma gelmişlerdir." (s. 287.) "Bugün seksen bin işçinin yaptığı işi yapmak için, bir yüzyıl önce yüz bin kişiye gerek olduğunu varsayalım; o zaman, öteki yirmi bin kişi ücret alabilmek için *başka mesleklere* girmek zorunda kalmışlardır; ve onların bu durumun sonucu olan kol emeğinin yeni ürünleri zenginin zevkini ve lüksünü artırmıştır." (s. 287-288.)
>
> "Çünkü" diye sürdürüyor Necker, "unutulmamalıdır ki, herhangi bir özel yeteneği gerektirmeyen tüm işkollarına ayrılan ödül, *her emekçinin geçimi için gereksinilenin zorunlu fiyatıyla orantılıdır*; bu durumda, gereksinilen bilgi, herkesin malı haline geldiği zaman,

üretimin hızı, emekçi insanların yararına bir birikmeye yolaçmaz ve *sonuç,* yalnızca, toprağın ürünü emrinde olanların gösteriş ve zevkini tatmin *araçlarının artışı olur.*" (*agy*, s. 288.) "Doğanın çok farklı şeyleri arasında, insanın işleyimiyle biçimlendirilen ve değiştirilen bazılarının dayanıklılığı normal yaşam süresini büyük ölçüde aşar: her kuşak, bir önceki kuşağın emeğinin bir bölümünü miras alır" (burada yalnızca, Adam Smith'in tüketim fonu dediği şeyi dikkate alıyor) "ve tüm ülkelerde sanat yapıtlarının büyük bir bölümü sürekli olarak *biriktirilmektedir*; ve bunlar her zaman mülk sahipleri arasında bölüşüldüğüne göre, onların sahip olduklarıyla, çok sayıdaki yurttaş sınıfının sahip olduğu arasındaki oransızlık, ister-istemez giderek büyümekte ve daha göze çarpar hale gelmektedir." (s. 289.) Böylece "yeryüzünde gösteriş ve lüks nesnelerini çoğaltan *sınai üretim adımlarının hızlanması, bunun sonucu olan birikim artışının içinde geliştiği zaman süresi* ve *bu iyi nesneleri toplumun yalnızca bir sınıfının elinde toplayan mülkiyet yasaları* ... çıkarılan madeni para miktarı ne olursa olsun, lüksün bu büyük kaynakları gene de varolurdu." (s. 291.)

(Sonuncu sav, lüksün, para miktarındaki büyümenin sonucu olduğu görüşünde olanlara yöneltilmiştir.)

İkincisi: *Sur la législation et le commerce des grains*, vb. (*Œuvres*, c. IV):

"Zanaatçının ya da çiftçinin *ihtiyatları tükenince* artık karşı duracak halleri kalmaz; yarın ölmektense bugün acı duya duya çalışmalıdırlar ve mülk sahibiyle emekçi arasındaki ||421| bu çıkar çatışmasında biri kendi yaşamını ve ailesinin yaşamını ortaya koyar, öteki yalnızca lüksündeki artışın biraz gecikmesini." (*agy*, s. 63.)

Çalışmayan zenginlik ile yaşamak için çalışan yoksulluk arasındaki bu uzlaşmaz karşıtlık, ayrıca bilgi karşıtlığına da neden olur. Bilgi ve emek ayrışır. Bilgi, emeğin karşısına sermaye olarak ya da zenginin lüks maddesi olarak çıkar.

"Bilme ve anlama melekesi doğanın genel bir armağanıdır, ama yalnızca eğitimle geliştirilir; eğer mülkler eşit olsaydı, herkes *makul ölçüde çalışırdı*" (böylece bir kez daha emek-zamanı miktarı belirleyici oluyor) "ve *herkes bir parça bilgi sahibi olurdu*, çünkü herkesin çalışmaya ve düşünmeye ayıracağı bir *zaman parçası*" (boş zamanı) "olurdu; ama toplumsal düzenin sonucu olan talih eşitsizliği nedeniyle, mülkiyetsiz doğan herkese *eğitim yasak oldu*; çünkü bütün geçim olanakları ulusun, *para ya da toprak* sahibi kesiminin elinde olduğu ve kimse kimseye bedavadan bir şey vermediği için, gücünden başka bir kaynağı olmaksızın doğan insan, o gücünü, geliştirdiği andan itibaren, tüm yaşamı boyunca sürmek üzere, güneşin doğuşundan, yorgun düşüp uyuma ve gücünü yenileme gereğini duyuncaya dek çalışmak üzere, mülk sahibinin hizmetine vermek zorunda kaldı." (s. 112.) "Son olarak, bu bilgi eşitsizliğinin, *kendisini yaratan* tüm toplumsal esitsizlikleri sürdürmek için zorunlu hale

geldiği de kesin değil mi?"

Necker —toprakla ilgili olarak fizyokratların, sermayenin maddi öğeleriyle ilgili olarak da sonraki tüm ekonomistlerin tipik özelliği olan— ekonomik karışıklıkla alay ediyor; üretim olanaklarının sahiplerini, emek için ve zenginlik üretimi için gerekli oldukları için değil, bu olanakların sahibi oldukları için göklere çıkaran ekonomik karışıklıkla alay ediyor.

"Onlar, mülk sahibinin (yerine getirilmesi pek kolay bir işlev) önemini, toprağın önemiyle karıştırarak işe başlarlar." (*agy*, s. 126.) | IX-421||

[ALTINCI BÖLÜM]

QUESNAY'NİN EKONOMİK TABLOSU
(ARA-DEĞERLENDİRME)

[*1. Quesnay'nin, Toplam Sermayenin Yeniden-Üretimi ve Dolaşımı Sürecini Gösterme Girişimi*]

||X-422| Quesnay'ye göre *Tableau économique*[88]
Yıllık 5.000 milyonluk brüt ürün (Tours lirasıyla)

Başlangıç ve yıllık avanslar olarak çiftçilerin harcamaları	Toprak sahiplerinin aldığı rantlar	Kısır sınıfın fon harcamaları
a´) *2.000 milyon*	a) *2.000 milyon*	a´´) *1.000 milyon*
b) *1.000 milyon*		
b´´) *1.000 milyon*		c) *1.000 milyon*
d) *1.000 milyon*		b´) *1.000 milyon*
5.000 milyon		2.000 milyon, yarısı kısır sınıfa ait fon olarak kalıyor

Tabloyu daha açık hale getirmek için, Quesnay'nin her seferin-

de bir dolaşımın başlangıç noktası olarak aldığı noktayı a, a´, a´´ ile dolaşımda izleyen bağlantıyı b, c, d ve b´, b´´ olarak gösterdim.[89]

Bu tabloda dikkat edilecek ilk nokta, ve çağdaşlarını etkilemiş olması gereken ilk nokta, para dolaşımının, yalnızca metaların dolaşımı ve yeniden-üretimiyle, yani gerçekte sermayenin dolaşım süreciyle belirlendiğinin gösterilmiş olmasıdır.

[2. *Çiftçiler ile Toprak Sahipleri Arasındaki Dolaşım. Paranın Çiftçilere, Yeniden-Üretim Süreci Dışında Dönüşü*]

Önce çiftçi *landlord*'a, *propriétaire*'e [toprak sahibine] para olarak 2 milyar frank ödüyor. Bu parayla, toprak sahibi çiftçiden, 1 milyar değerinde geçim nesnesi satın alıyor. Bu nedenle, brüt ürünün beşte-biri elden çıkarılıp kesinlikle dolaşımdan ayrılarak tüketime girerken, 1 milyar frank, para olarak çiftçiye geri dönüyor.

Toprak sahibi daha sonra 1 milyar parayla mamul ürünler, tarımsal-olmayan ürünler satın alıyor. Bu alımla, ürünlerin (bu kez mamul ürünlerin) beşte-biri dolaşımdan çıkıyor, tüketime giriyor. Bu 1 milyar para, şimdi kısır sınıfın elindedir; onlar da bu parayla çiftçiden 1 milyar değerinde geçim nesnesi satın alıyorlar. Böylece, çiftçinin toprak sahibine rant olarak ödediği ikinci 1 milyar da çiftçiye geri dönüyor. Öte yandan, çiftçinin ürününden beşte-biri daha dolaşımdan çıkıyor, tüketime giriyor ve kısır sınıfa gidiyor. Bu birinci hareketin sonunda, 2 milyar para geriye çiftçinin eline dönmüş olmaktadır. Bu para dört farklı dolaşım sürecini tamamlamıştır.

Birincisi, rantı ödeme aracı olarak hizmet görmüştür. Bu işlevde, yıllık ürünün herhangi bir parçasını dolaşıma sokmamıştır; bu yalnızca, brüt üründen, ranta eşit miktarda bir çekme hakkının dolaşımıdır.

İkincisi, toprak sahibi, çiftçiden, bu 2 milyarın yarısıyla, yani 1 milyarla geçim nesneleri satın alır, böylece 1 milyarını geçim nesneleri olarak gerçekleştirir. Gerçekte çiftçi, ürününün beşte-ikisi üzerinden toprak sahibine verdiği çekme hakkının yarısını, bu 1 milyar ile geri almış olur. Bu alışverişte, 1 milyar satın alma aracı olarak hizmet ettiği için, bu miktarda metayı dolaşıma ve tüketime sokmuş olur. Bu durumda 1 milyar toprak sahibine, yalnızca *satın alma aracı* olarak hizmet eder; parayı, kullanım-değerine (son tüketime giren ve kullanım-değeri olarak satın alınan metalara) dönüştürür.

Bu hareketi yalıtık olarak düşünürsek: çiftçi için, para burada, her satıcı için oynadığı basit rolü, metasının değişmiş biçimi olan

bir satın alma aracı rolünü oynar. Toprak sahibi 1 milyar parasını tahıla dönüştürmüştür; çiftçi tahılının fiyatını gerçekleştirmiş, onu 1 milyar paraya dönüştürmüştür. Ama bu hareketi, önceki dolaşım hareketiyle bağlantılı olarak düşünürsek, buradaki para, çiftçinin metasının basit bir başkalaşımı olarak, metasının altın eşdeğeri olarak ortaya çıkmamaktadır. 1 milyar, gerçekte çiftçinin ||423| toprak sahibine rant biçiminde ödediği 2 milyarın yarısıdır. Doğrudur, çiftçi 1 milyarlık meta karşılığında 1 milyar para elde etmektedir, ama *böyle yaparak işin aslında toprak sahibine ödediği rantı para olarak geri satın almaktadır*; *başka deyişle toprak sahibi, çiftçiden aldığı 1 milyar ile gene çiftçiden 1 milyar değerinde meta satın almaktadır. Çiftçiden eşdeğerini vermeden aldığı para ile, çiftçiye ödeme yapmaktadır.*

Paranın böylece çiftçiye geri dönüşü, birinci hareketle birlikte ele alınınca, ilkin kendini onun gözünde yalnızca bir dolaşım aracı gibi ortaya koymaz. Ama hareket bir yeniden-üretim sürecinin ifadesi olduğu ölçüde, özsel olarak, paranın başlangıç noktasına geri dönmesinden farklıdır.

Örneğin, bir kapitalist —ya da kapitalist yeniden-üretimin kendine özgü özelliklerini tamamen hesap dışı tutabilmek için, diyelim bir üretici— hammadde, iş aletleri ve çalışma süresince gerekli olan geçim nesneleri için 100 pound harcar. [Üretim sırasında —ç.] üretim araçlarına, geçim nesnelerine harcadığından yani kendine ödediği ücretten daha fazla emek katmayacağını varsayıyoruz. Eğer hammadde vb. 80 pounda ve katma-emek 20 pounda eşit ise (tüketilen geçim nesneleri de 20 pounda eşit olduğuna göre), ürün 100 pounda eşit olacaktır. Şimdi bunu satarsa 100 pound para olarak ona geri döner, vb.. Paranın böylece başlangıç noktasına geri dönüşü, sürekli yeniden-üretimden başka bir şeyi ifade etmez. Bu durumdaki basit başkalaşım P–M–P'dir; paranın metaya dönüşümü ve metanın yeniden paraya dönüşümüdür; paranın ve metanın bu basit değişimi burada aynı zamanda yeniden-üretim sürecini temsil eder. Para, metalara, *üretim-araçlarıyla* geçim nesnelerine dönüşmüştür; sonra bu metalar, emek sürecine, [üretim —ç.] öğeleri olarak girerler ve ürün olarak ortaya çıkarlar. Böylece sürecin sonucu olarak, yani tamamlanmış ürün yeniden dolaşım sürecine girdiği zaman, bir meta ortaya çıkmış olur ve bir kez daha parayla, meta olarak karşı karşıya gelir; ve tamamlanmış ürünün kendi üretim öğeleri karşılığında yeniden değişilebilmesi için, ilkin paraya dönüştürülmesi gerektiğinden, sonunda yeniden paraya çevrilir.

Burada paranın sürekli olarak başlangıç noktasına geri dönmesi, yalnızca paranın biçimsel olarak metaya ve metanın paraya dö-

nüşmesini —basit dolaşım sürecinde ya da salt metaların değişiminde olduğu gibi— ifade etmekle kalmaz, *ama aynı zamanda metanın aynı üretici tarafından sürekli olarak yeniden-üretimini* de ifade eder. Değişim-değeri (para) tüketime giden metalara dönüşür ve kullanım-değeri olarak tüketilir; ancak [bu değerler –ç.] yeniden-üretim amaçlı tüketime ya da sınai tüketime girerler, bu nedenle de başlangıçtaki değeri yeniden-üretirler ve sonuçta *aynı* miktar parada yeniden ortaya çıkarlar (yukardaki örnekte, üretici yalnızca kendi geçimi için çalışır); burada P–M–P, P'nin yalnızca biçim olarak M'ye dönüştüğünü göstermekle kalmaz, ama M'nin gerçekte bir kullanım-değeri olarak tüketildiğini, dolaşımdan çıkıp tüketime ama sınai tüketime girdiğini, böylelikle değerinin korunduğunu ve bu tüketimle yeniden-üretildiğini gösterir ve P, bu çerçevede P–M–P hareketinde korunmuş olarak sürecin sonunda yeniden ortaya çıkar.

Bunun tersine, yukarda belirtilen durumda, para toprak sahibinden çiftçiye geri döndüğü zaman, bir yeniden-üretim süreci ortaya çıkmaz. Durum sanki çiftçi 1 milyar değerinde ürün için toprak sahibine marka ya da kupon vermiş gibidir. Toprak sahibi bu kuponları paraya çevirdiği zaman, onlar çiftçiye geri döner ve o da karşılığını vererek onları alır. Eğer rantın yarısı toprak sahibine *in natura* [ürün olarak] ödenmiş olsaydı herhangi bir para dolaşımı olmayacaktı. Dolaşımın tümü basit bir el değiştirmeyle, ürünün, çiftçinin elinden toprak sahibinin eline aktarılmasıyla sınırlı kalacaktı. Önce çiftçi toprak sahibine meta yerine para veriyor ve sonra toprak sahibi metayı almak üzere parayı çiftçiye geri veriyor. Para, çiftçiye, toprak sahibine yaptığı ödeme için *ödeme aracı* olarak hizmet ediyor; toprak sahibine ise, çiftçiye ilişkin olarak *satın alma aracı* şeklinde hizmet ediyor. Birinci işlevinde çiftçiden uzaklaşıyor, ikincide ona geri dönüyor.

Üretici kendi alacaklılarına ne zaman ürününün bir kısmı yerine değerini para olarak verse, bu tür bir dönüş, üreticiye paranın bu geri akışı, zorunlu olarak her zaman görülür; ve onun [ürün –ç.] fazlasının ortak sahibi olan herkes bu açıdan bir alacaklıdır. Örneğin, tüm vergiler üreticiler tarafından para olarak ödenir. Bu işlemde, para, onlar için devlete karşı bir ödeme aracıdır. Bu parayla devlet üreticilerden metalar satın alır. Devletin elinde o para bir satın alma aracıdır ve üreticilerin metalarının parçası olduğu ölçüde onlara geri döner.

Bu tür geri akış —yeniden-üretim tarafından belirlenmeyen, paranın kendine özgü bu geri akışı— gelirin sermayeyle değişildiği her durumda zorunlu olarak görülür. Burada, paranın geri akışı-

nın nedeni, yeniden-üretim değil, tüketimdir. Gelir para olarak ödenmiştir, ama ancak meta olarak tüketilebilir. Üreticilerden gelir olarak elde edilen para, bu nedenle, aynı değer miktarında meta sağlamak için yani geliri tüketmek için onlara geri ödenmelidir. Gelir olarak ödenen para —örneğin rant ya da faiz ya da vergiler— ⟨| | 424| sanayi kapitalisti, geliri kendisine ürün biçiminde ya da ürünün satışından kendi gelirini oluşturan parçasıyla öder⟩ ödeme aracının genel biçimine sahiptir. Geliri ödeyen kişinin, kendi alacaklısından, onun ürününün bir parçasını almış olduğu varsayılır — örneğin çiftçinin durumunda, Quesnay'ye göre, rantı oluşturan beşte-ikisini [toprak sahibinin —ç.] almış olduğu varsayılır. Çiftçi bu parçanın yalnızca nominal ya da *de facto* sahibidir.

Bu nedenle çiftçinin ürününün rantı oluşturan parçası çiftçiyle toprak sahibi arasındaki dolaşımı için, ürünün değerine —her ne kadar bu değer iki kez dolaşıyorsa da— eşit miktarda parayı gerektirir. Önce çiftçi rantı para olarak öder, sonra toprak sahibi aynı parayla ürünü satın alır. Birincisi basit bir para aktarmasıdır, çünkü para yalnızca *ödeme aracı* olarak işlev görmektedir; karşılığı olarak para ödenen metanın parayı ödeyenin elinde olması nedeniyle bu ödeme bir satın alma aracı olarak hizmet etmemektedir; çünkü bu para karşılığında herhangi bir eşdeğer elde etmemektedir, tam tersine bu eşdeğere zaten sahiptir. Bunun tersine ikinci işlemde, para bir satın alma aracı olarak, metaların dolaşım aracı olarak iş görür. Çiftçi, rantı ödediği parayla, sanki toprak sahibinin üründeki payını satın almış gibidir. Toprak sahibi, çiftçiden böylece aldığı parayla (ki çiftçi onu herhangi bir eşdeğer almaksızın vermiştir) çiftçiden ürünü geri satın alır.

Bu nedenle üreticilerin gelir sahiplerine bir ödeme aracı olarak bıraktığı aynı miktardaki para, gelir sahiplerine üreticilerin ürününü satın almakta bir satın alma aracı olarak hizmet eder. Paranın bu ikili yer değiştirmesi —üreticinin elinden gelir sahibinin eline ve oradan tekrar üreticinin eline yer değiştirmesi— metada yalnızca tek bir değişikliği, üreticinin elinden gelir sahibinin eline geçişi ifade eder. Üreticinin, ürününden bir parçayı gelir sahibine borçlu olduğu varsayıldığı için, ona ödediği para-rant gerçekte zaten kendi sahipliği altında bulunan ürün değeri için yapılmış, geçmişi kapsayan bir ödemedir. Meta onun elindedir; ama ona ait değildir. Gelir biçiminde ödediği parayla çiftçi metayı borçtan arındırır ve kendi mülkiyetine geçirmiş olur. Bundan ötürüdür ki meta el değiştirmez. Para el değiştirdiği zaman, bu, yalnızca, eskisi gibi üreticinin elinde kalan metanın *sahipliği hakkındaki bir değişikliği* temsil eder. Paranın iki kez yer değiştirmesine karşılık metanın

bir kez el değiştirmesinin nedeni budur. Metayı bir kez dolaşıma sokmak için para iki kez dolaşıma girer. Ama para da dolaşım aracı (satın alma aracı) olarak bir kez dolaşıma girer, öteki dolaşımı, bir ödeme aracı olarak dolaşımdır; yukarda belirttiğim gibi, bu tür dolaşımda parayla meta arasında eşzamanlı bir yer değiştirmesi sözkonusu olmaz.

Gerçekte, çiftçinin ürününün dışında ayrıca parası yoksa, ürününün karşılığı olan ödemeyi ancak önce ürününü satarak yapabilir; demek ki, çiftçinin toprak sahibine ödemeyi para olarak yapabilmesi için, ürünün esasen birinci başkalaşımını geçirmiş olması gerekir. Bunu dikkate aldığımız zaman bile, para metaya göre daha fazla yer değiştirmiş olur. İlkin, M–P [gerçekleştirilir]; metanın beşte-ikisi satılır ve paraya dönüştürülür. Burada metayla para eşzamanlı olarak değişilmiştir. Ama ondan sonra bu aynı para, bir meta karşılığı değişilmeden, çiftçinin elinden toprak sahibinin eline geçer. Burada para yer değiştirmektedir, ama metanın yer değiştirmesi sözkonusu değildir. Sanki çiftçi biriyle ortakmış gibidir. Parayı almıştır, ama ortağıyla paylaşması gerekir. Ya da daha doğrusu ürünün beşte-ikisinin yerine, sanki çiftçinin bir hizmetkarı parayı almış gibidir. Bu hizmetkar parayı çiftçiye vermelidir, kendi cebinde tutamaz. Bu durumda, paranın bir elden ötekine hareketi, metanın herhangi bir biçimde başkalaşımını ifade etmez; yalnızca parayı o sırada tutanın elinden sahibinin eline aktarmaktan başka bir şey değildir. Şu halde bu, parayı eline ilk alanın, kendi işvereninin bir temsilcisi olması durumudur. Öyleyse para, bu durumda bir ödeme aracı da değildir — sahibi olmayan alıcının elinden, sahibinin eline basit bir transfer sözkonusudur.

Paranın bu tür yer değiştirmesinin, metanın başkalaşımıyla kesinlikle bir ilgisi yoktur; bir tür paranın bir başka türe aktarılmasındaki yer değiştirmeden daha fazla bir şey sözkonusu değildir. Ancak bir ödeme aracı durumunda, her zaman ödemeyi yapanın, karşılığını ödediği bir meta aldığını ifade eder. Çiftçi durumunda vb., o bu metayı *almış değildir*; toprak sahibinin eline geçmeden önce onun elindedir ve *onun* ürününün bir parçasını oluşturur. Ama *hukuken*, ancak buna karşılık aldığı parayı toprak sahibine verdiği zaman metanın sahibi haline gelir. Meta üzerindeki yasal hakkı değişir; öncesinde de sonrasında da meta onun elindedir. Ama birincisinde onun *zilyedliğinde* olan bir şeydir, sahibi toprağın sahibidir. Şimdi ise artık onun kişisel mülkiyetine geçmiş olarak elinde bulunur. Meta aynı elde kalırken, hukuksal biçimdeki değişiklik, doğal olarak metanın el değiştirmesine neden olmamıştır.

[3. *Paranın Kapitalist ile İşçi Arasında Dolaşımı Üzerine*]

[(*a*) *Ücretin, Kapitalist Tarafından İşçiye Verilmiş Bir Öndelik Olduğundan Sözetmenin Saçmalığı. Kârı, Risk Ödülü Olarak Alan Burjuva Anlayış*]

|| 425| ⟨Bu, ayrıca kapitalistin kârını, metayı paraya çevirmeden önce emekçiye öndelik ödemiş olması olgusundan çıkararak "açıklama"nın da ne kadar saçma olduğunu açıkça gösterir.

Birincisi: Kendi tüketimim için bir meta satın aldığım zaman, ben "alıcı" olduğum, metanın sahibi de "satıcı" olduğu için, benim metam para olduğu onunkinin ise önce paraya çevrilmesi gerektiği için, herhangi bir "kâr" sağlamam. Kapitalist, emeğe ödemeyi, ancak onu tükettikten sonra yapar, buna karşılık öteki metalar önce ödenir sonra tüketilir. Bu durum, kapitalistin satın aldığı metanın, kendine özgü yapısından, tüketildikten sonra teslim edilişinden ileri gelir. Burada para, ödeme aracı olarak görünür. Kapitalist her zaman meta "emeği", karşılığını ödemeden *önce* sahiplenir. Ne var ki, kapitalistin, yalnızca, emeğin ürününü yeniden satarak bir kâr gerçekleştirmek için emeği satın alması, onun bu kârı gerçekleştirmesinin *nedeni* değildir. Bu bir güdüdür. Ve bu, kapitalist, ücretli-emeği yeniden satarak kâr etmek istediği *için*, satın alarak kâr eder, demekten başka bir şey değildir.

İkincisi: Bununla birlikte, kapitalist, işçiye, ürünün ücret olarak ödeyeceği kısmını para biçiminde öndelik olarak verir ve böylece ücret olarak ona ödenmesi gereken meta kısmını paraya çevirmesi için gereken zaman kaybını, riski ve zahmeti emekçi yönünden gidermiş olur. Emekçi bu zahmet, bu risk ve bu zaman kaybını gidermesi karşılığında kapitaliste bir ödeme yapmayacak mıdır ve bu hesapça, ürünün, bunlar olmasaydı elde edeceğinden daha azını kabul etmeyecek midir?

Bu, ücretli-emek ile sermaye arasındaki tüm ilişkiyi allak bullak eder ve artı-değerin ekonomik gerekirliğini yıkar. Gerçekte sürecin sonucu şudur ki, kapitalistin ücretli-emeğe ödediği fon, işçinin kendi ürününden başka bir şey değildir ve dolayısıyla kapitalist ile işçi ürünü *gerçekte* belli oranlarda paylaşmışlardır. Ancak bu fiilî olgunun, sermaye ile ücret[li-emek] arasındaki işlemle (ki, artı-değerin ekonomik gerekirliği, meta değişimi yasaları üzerinde temellendirilen gerekirliği bu işleme dayanır) kesinlikle hiçbir ilgisi yoktur. Kapitalistin satın aldığı şey, emek-gücünü geçici olarak kullanma hakkıdır; karşılığını, ancak bu emek-gücü kullanıldığı, kendini bir üründe gerçekleştirdiği zaman öder. Paranın ödeme

aracı olarak iş gördüğü tüm öteki hallerde olduğu gibi burada da alma ve satma işleri, alıcı parayı gerçekten vermeden önce gerçekleşir. Ama emek, fiilî üretim süreci başlamadan önce tamamlanmış olan bu işlemden sonra artık kapitaliste *ait olur*. Bu süreçten ürün olarak çıkan *meta* tümüyle kapitaliste aittir. Kapitalist bu metayı kendisine ait olan üretim araçlarıyla, ve satın aldığı, dolayısıyla, henüz ödemeyi yapmamış olsa da, kendisine ait olan emekle üretmiştir. Sanki metanın üretiminde başkasının emeğini tüketmemiş gibidir.

Kapitalistin yaptığı kâr, gerçekleştirdiği artı-değer, işçinin ona, metada maddeleşmiş emeği satmasından değil, ama kendi emek-gücünü meta olarak satmasından kaynaklanır. Eğer işçi, kapitalistle birinci konumunda yani meta sahibi[90] olarak karşı karşıya gelseydi, kapitalist herhangi bir kâr sağlayamaz, herhangi bir artı-değer gerçekleştiremezdi; çünkü değer yasasına göre, eşdeğerler değişilir; bir emek miktarı eşit miktarda emekle değişilir. Kapitalistin fazlası, işçiden herhangi bir meta satın almasından değil, emek-gücünün kendisini satın alması olgusundan kaynaklanır ve bu emek-gücü, emek-gücünün ürününden daha az değere sahiptir, ya da bir başka biçimde söylersek, emek-gücü, kendi içinde gerçekleştirilen emekten daha fazla maddeleşmiş emeği gerçekleştirir. Ama şimdi, kârı haklı göstermek için, esas kaynağı gözlerden saklanır ve onu ortaya çıkaran işlem yok sayılır. Çünkü gerçekte — süreç bir kez süreklilik kazanınca— kapitalist, işçiye yalnızca kendi ürününden ödeme yapar, işçiye yalnızca kendi ürününün bir parçasıyla ödeme yapılır, ve öyleyse öndelik vermek yalnızca sahte bir görünümdür — şimdi bize, işçinin üründeki payını, *bu, paraya dönüştürülmeden önce*, kapitaliste sattığı söyleniyor. (Hatta belki de paraya dönüştürülebilir bir duruma gelmeden önce; çünkü her ne kadar işçinin emeği bir üründe maddeleştiyse de olabilir ki, satımlık metanın yalnızca bir parçası, örneğin evin [yalnızca] bir parçası gibi, henüz gerçekleştirilmiştir.) Öyleyse kapitalist artık ürünün sahibi değildir ve böylece, başkasının ürününü *bedavadan* sahiplendiği bütün süreç, geçersizdir. Şimdi artık metaların sahipleri birbiriyle karşı karşıyadır. Kapitalistin parası vardır ve işçi de ona emek-gücünü değil, ama bir meta satmaktadır, yani içinde emeğinin gerçekleştiği ürün parçasını satmaktadır.

Şimdi o [işçi], kapitaliste şöyle diyecektir: "Bu 5 *lbs.** [libre] ipliğin, diyelim, beşte-üçü değişmeyen sermayeyi temsil ediyor. Onlar sana ait. Beşte-ikisi, yani 2 librelik kısmı benim yeni katma-emeğimi temsil ediyor. Demek ki bana 2 librelik kısmı ödemen ge-

* *Libras*: 327,45 grama eşit ağırlık ölçüsü. —ç.

rekiyor. Öyleyse bu 2 librelik kısmın değerini öde." Ve böylece yalnızca ücretini değil, kârı da cebine indirmiş olur, kısacası onun yeni olarak eklediği ve 2 libre içinde maddeleşen emek miktarına eşit toplam parayı cebine indirmiş olur.

"Ama" der kapitalist, "ben de değişmeyen sermayeyi koymadım mı?"

"İyi işte" der işçi, "bunun için 3 librelik kısmı çıkar, bana yalnızca 2 librelik kısmı öde."

"Ama" diye diretir kapitalist, "benim pamuğum, benim iğlerim olmasa, sen pamuk eğiremezdin, emeğini maddeleştiremezdin. Bunun için senin bir fazla ödemen gerekir."

"İyi de" der işçi, "ben onları kullanmasaydım, pamuk çürürdü, iğler de paslanırdı. || 426| Senin üründen çıkardığın 3 librelik iplik, doğru, yalnızca kullanılıp tüketilen ve bu nedenle de 5 librelik ipliğin içinde yeralan pamukla iğlerin değerini temsil ediyor. Ama ip ve iğlerin değerini, bu üretim araçlarından yararlanarak koruyan, yalnız benim emeğimdir. Emeğimin değeri koruyan bu gücü için seni herhangi bir biçimde borçlandırmıyorum, çünkü karşılığında 2 librelik ürünü aldığım eğirme işinin ötesinde bana herhangi bir fazla emek-zamanına mal olmadı. Bu, bana hiçbir maliyeti olmayana, ama değişmeyen sermayenin değerini koruyan, benim emeğimin doğal bir yeteneğidir. Nasıl ki ben bunun için seni borçlandırmıyorsam, sen de beni iğler ve pamuk *olmasaydı* iplik eğiremeyecektim diye borçlandıramazsın. Çünkü eğirme işi olmasa, senin iğlerin ve pamuğun beş para etmezdi."

Köşeye sıkıştırılan kapitalist şöyle der: "2 librelik iplik, gerçekte yalnızca 2 şilin eder. Bu para senin emek-zamanının bu kadarını temsil eder. Ama herhalde onları satmadan önce, sana ödeme yapmamı beklemiyorsundur? Belki de onları hiç satamayacağım. Bu benim 1 numaralı riskimdir. İkincisi, belki de onları fiyatlarının daha altında satabileceğim. Bu da 2 numaralı riskim. Ve üçüncüsü, şöyle ya da böyle, bunları satmak zaman alır. Her iki riski, herhangi bir *karşılığı olmaksızın* sırf senin hatırın için mi sırtlanacağım ve üstelik zamanımı pazarlıklarla geçireceğim? Karşılıksız hiçbir şey bekleyemezsin."

İşçi, "Bir dakika, bir dakika" diye yanıt verir, "nedir bizim aramızdaki ilişki? Biz birbirimizle *metaların sahipleri* olarak karşı karşıya geliyoruz; sen alıcı, bizler satıcı olarak karşı karşıya geliyoruz; çünkü sen bizim ürün içindeki payımızı 2 librelik kısmı satın almak istiyorsun; bu parça gerçekte bizim maddeleşmiş emek-zamanımızdan başka bir şey değil ki. Şimdi sen bizim metamızı, sana değerinin *altında* satmamızda ısrar ediyorsun; satalım ki, bu-

nun sonucu olarak sen, şimdi para olarak sahip olduğundan daha fazla değerde meta elde edebilesin. Bizim metamızın değeri 2 şilin. Sen o meta için yalnızca 1 şilin vermek istiyorsun —1 şilin, 1 librelik ipliğin içerdiği miktarda emek-zamanı içerdiğine göre— böylece, sen bu değişimde, verdiğin değerin bir kat fazlasını elde ediyorsun. Buna karşılık biz, [verdiğimizin —ç.] eşdeğeri yerine, eşdeğerinin yarısını, 2 libre ipliğin yalnızca 1 libresinin eşdeğerini alıyoruz. Peki, değer yasasına ve metaların kendi değerleriyle orantılı olarak değişilmeleri yasasına karşı olan bu istemini neye dayandırıyorsun? Söyle neye? Senin alıcı, bizim satıcı oluşumuza, bizim değerimizin iplik biçiminde, meta biçiminde, senin değerinin ise para biçiminde oluşuna — yani iplik biçimindeki aynı değerin, para biçimindeki aynı değerle karşı karşıya gelişine dayandırıyorsun. Ama sevgili dostum, bu yalnızca bir biçim değişikliği işin aslında; bu yalnızca değerin *ifade edilişini* etkiler, ama *değer miktarını* aynı bırakır. Yoksa her meta fiyatının *altında* satılmalıdır, yani onun değerini temsil eden toplam paradan azına satılmalıdır, çünkü para biçimini alınca, *artmış* bir değer elde eder, biçimindeki o çocukça görüşte olanlardan mısın? Ama hayır, aziz dostum [para —ç.] daha büyük bir değer elde etmez; değerin büyüklüğü değişmez, yalnızca saf biçimiyle değişim-değeri biçimini alır.

"Bu bir yana, aziz dostum, böyle davranarak kendi elinle kendin için yarattığın sıkıntıları bir düşün. Çünkü senin iddian şuna varır — satıcı malını *alıcıya* her zaman değerinin *altında* satmalıdır. Gerçekten de seninle ilgili olarak, daha önce sana bizim ürettiğimiz bir malı değil, ama emek-gücümüzün kendisini sattığımız zaman durum buydu. Doğru, sen onu değerinden satın aldın, ama gerçek emeğimizi, o emeğin ifadesi olan değerin *altında* satın aldın. Neyse bu tatsız bir anı — fazla konuşmayalım. Şükürler olsun, bunu geride bıraktık, çünkü —senin kararın sayesinde— artık sana meta olarak emek-gücümüzü satmıyoruz, emeğimizin ürünü olan metayı satıyoruz. Şimdi senin kendi başına açtığın sıkıntılara bir bakalım. Senin yaptığın yeni yasa —yani satıcı, kendi metasının paraya çevrilmesini, kendi metasını parayla değişerek metasıyla ödemez, ama metayı fiyatının *altında* satarak öder biçimindeki yasa— alıcının her zaman satıcıyı soymasını ve yolmasını sağlayan yasa, aynı biçimde her alıcı ve satıcı için geçerli olmalıdır. Varsayalım ki biz senin önerini kabul ediyoruz — ama bunun koşulu senin de kendi icadın olan bu yasaya, boyun eğmendir; yani satıcının metasının bir kısmını *bedava olarak* alıcıya teslim etmesi buna karşılık alıcının metayı paraya çevirmesi yasasına senin de boyun eğmendir. O zaman, bizim 2 şilin değerindeki 2 libre [ipliğimizi —ç.] 1

şiline al ve böyle 1 şilin ya da yüzde 100 kâr et. Ama şimdi senin elinde, bizim olan 2 libreyi de aldıktan sonra, değeri 5 şilin olan 5 libre ipliğin var. Şimdi sanıyorsun ki, müthiş kârlı bir iş yapmış olacaksın. 5 libre iplik sana 4 şiline maloldu, sen de onu 5 şiline satacaksın. Onu *senden satın alacak kişi* 'Bir dakika' der, 'senin 5 libre ipliğin bir metadır ve sen de bir satıcısın. Ben aynı değere para olarak sahibim ve alıcıyım. Senin de tanıdığın yasaya göre, senden yüzde 100 kâr sağlamalıyım. Bu nedenle 5 libre ipliği, değerinin yüzde 50 altında, 2 şilin 6 peniden satmalısın. Şu halde sana 2 şilin 6 peni vereceğim ve karşılığında 5 şilin değerinde meta elde edeceğim ve böylece senin sırtından yüzde 100 kâr sağlayacağım; gülme komşuna, gelir başına.'

"İşte böyle aziz dostum [diye sürdürür sözü işçi] yeni yasanın seni götüreceği yer burasıdır; yalnızca kendini aldatırsın, çünkü bir noktada gerçi alıcısındır ama, hemen ardından bir satıcı olursun. Bu sözünü ettiğimiz özel durumunda alıcı olarak kazandığından daha çoğunu satıcı olarak yitirirsin. Ve şunu da sakın unutma —şimdi bizden satın almak istediğin 2 libre iplik henüz ortalarda yokken, önden yaptığın bazı alımlar olmasaydı, şimdiki şu 5 libre iplik hiçbir zaman ortaya çıkmazdı. ||426a| Şimdi 3 libre ipliğin temsil ettiği pamuk ve iğ almadın mı önceden? O tarihte Liverpool'daki pamuk toptancısı ve Oldham'daki iğ yapımcısı seninle *satıcılar* olarak, sen onlarla alıcı olarak karşı karşıya geldin; onlar metayı temsil ediyordu, sen parayı — şimdi bizim birbirimize karşı övüncünü ya da hoşnutsuzluğunu taşıdığımız ilişkinin tıpatıp aynısı. Onlardan pamuğun ve iğin bir kısmını sana *bedava* bırakmalarını isteseydin ya da bu metaları sana fiyatının (ve değerinin) altında satmalarını, onların metalarını paraya çevirdiği için, onların satıcı, senin alıcı olduğunu söyleseydin, o sert pamuk toptancısıyla şen şakrak Oldham'lı ahbap katıla katıla gülmezler miydi sana? [Oysa –ç.] onlar için hiçbir risk yoktu, çünkü tıkır tıkır parayı alıyorlardı, saf, bağımsız biçimiyle değişim değerini elde ediyorlardı. Öte yandan sen, sen müthiş bir risk alıyordun! Önce iğle pamuğu ipliğe dönüştürecektin; üretim sürecinin tüm riskleriyle karşı karşıya olacaktın ve sonunda da ipliği yeniden satıp paraya çevirmenin riskini sırtlanacaktın! Değerinden mi satılacak, değerinin üstünde mi altında mı riski. Ya da onu hiç satamama, yeniden paraya dönüştürememe riski; iplik olarak kalitesine gelince, senin gözünde bunun bir çöp kadar bile değeri yoktu. İplik yemiyordun, iplik içmiyordun, satmaktan başka bir işe yaramazdı! Her ne ise ipliği yeniden paraya dönüştürürken yitirilen zaman; kuşkusuz bu aynı zamanda iğlerin ve pamuğun da paraya dönüştürülmesi de-

mekti. Meslektaşların 'Ah koca bebek' diye yanıtlayacaklar seni, 'Kendini salak durumuna sokma. Saçma sapan konuşma. Bizim pamuğumuzla iğlerimizden neler yapacağın niye bizim kaygımız olsun ki? Ne istersen yap! İstersen yak, istersen as, istersen köpeklerin önüne at, ama parasını öde! Ne fikir ama! Sen pamuk ipliği yapacaksın, ama bu işten pek emin değilsin, risklerini ve tehlikeli olasılıkları abartıyorsun diye biz sana mallarımızdan armağan vereceğiz! Ya pamuk eğirme işinden vazgeç ya da piyasaya bu abuk sabuk fikirlerle gelme!' "

Kapitalist, işçilerin bu tiradını mağrur bir gülümsemeyle şöyle yanıtlar: "Öyle anlaşılıyor ki, sizler boyunuzu aşan derinliklerde yüzüyorsunuz. Anlamadığınız şeyler üzerinde konuşuyorsunuz. Benim Liverpool'lu habisle Oldham'daki ahbaba tıkır tıkır para saydığımı mı sanıyorsunuz? Evet ödedim. Onlara bono verdim; Liverpool'lu habisin bonosunun vadesi daha gelmeden pamuk eğirilmiş ve satılmıştı bile. Sizinle ise iş daha değişik. Siz nakit para istiyorsunuz."

"Pekala" der işçiler, "Liverpool'lu habisle Oldham'lı ahbap sizin bonoları ne yaptılar?"

"Ne mi yaptılar?" der kapitalist. "Amma da aptalca bir soru! Bankalarına verip kırdırdılar."

"Bankaya ne kadar ödediler?"

"Durun bakayım, bir düşüneyim. Para şimdilerde epey ucuz. Sanırım, yüzde 3'lük bir iskonto faizi ödediler; elbette toplam bedelin yüzde 3'ü değil; yalnızca senedin vadesini kapsayan süre için, yıllık yüzde 3'ten o süreye düşen miktarda faiz ödediler."

"Gene de iyi" der işçiler. "Bize metamızın değeri olan 2 şilini öde — ya da 12 şilin öde, çünkü bugün gündelik çalıştık, ama şimdi haftalık anlaşalım. Bu paradan 14 gün için yıllık yüzde 3 hesabıyla iskonto faizini düş."

"Ama bu bono" der kapitalist "bir bankacının iskontoya alması için çok küçük olur."

"İyi ama" diye yanıt verir işçiler, "biz 100 kişiyiz. Demek ki bize 1200 şilin ödemek zorundasın. Bize bu kadarlık bir bono ver. Bu 60 pound yapar ve iskonto için hiç de küçük bir miktar değildir; kaldı ki bonoyu sen iskonto edeceğin için, toplam senin için hiç de az olmamalı; çünkü bizim sırtımızdan çıkardığını söylediğin miktarla aynı. İskonto edilen miktar adını anmaya bile değmez. Ve biz böylece ürünümüzün önemli bir kısmını tümüyle elde ettiğimiz için, kısa sürede senin iskonto etmene de artık gerek duymayacağımız bir noktaya erişiriz. Doğal ki, sana borsa simsarının verdiği 14 günden daha uzun vade vermeyiz."

Gerçek ilişki tepe takla edilir de eğer, ücretler, toplam ürünün işçilere ait bölümünün değerinin iskonto ettirilmesinden sağlanırsa —yani kapitalist bu parçayı onlara *para* olarak önceden öderse— onlara, tıpkı pamuk toptancısına vb. verdiği gibi kısa vadeli bonolar vermesi gerekirdi. İşçiler, onun ürününden en geniş payı alırlardı ve kapitalist kısa sürede kapitalist olmaktan çıkardı. Ürünün sahibi olmaktan çıkar, yalnızca işçilerin bankeri haline gelirdi.

Bunların ötesinde, kapitalist, metayı değerinin altında satma riskini yükleniyorsa ||427| aynı derecede, değerinin üstünde satma şansına da sahip bulunuyor. Eğer ürün satılamazsa sokağa atılacak olanlar işçiler olacaktır; ürün uzun süre pazar fiyatının altına düşerse, işçinin ücreti ortalamanın altına çekilecektir ve kısa süreli çalışma başlayacaktır. Bu nedenle en büyük riski taşıyan işçidir.

Üçüncüsü: Çiftçi para olarak rant ödeyecektir ya da sanayi kapitalisti para olarak faiz ödeyecektir —ve bu nedenle bunları ödemek için önce ürününü paraya çevirmelidir— diye, sırf bu nedenle, rantın ya da faizin bir miktarını indirmekte haklıdır biçiminde bir şey önermek hiç kimsenin aklının köşesinden geçmez.⟩

[(*b*) *Emekçinin Kapitalistten Satın Aldığı Metalar. Paranın, Yeniden-Üretimi İfade Etmeyen Geri Dönüşü*]

Sermayenin, sanayi kapitalisti ile işçi arasında dolaşan kısmında da (yani döner sermayenin değişen sermayeye eşit olan kısmında) paranın başlangıç noktasına geri dönüşü vardır. Kapitalist işçiye ücretini para olarak öder; bu parayla işçi, kapitalistten metalar satın alır ve böylece para kapitaliste geri döner. (Pratikte, kapitalistin bankerine geri döner. Ama bankerler gerçekte, bireysel kapitalist karşısında, *para* biçimini aldığı ölçüde toplam sermayeyi temsil ederler.) Paranın bu geri dönüşü, kendi başına, herhangi bir yeniden-üretimi imlemez. Kapitalist, işçiden para ile emek satın alır; aynı para ile işçi kapitalistten meta satın alır. Aynı para ilkin emek satın alma aracı biçimini, ve daha sonra meta satın alma aracı biçimini alır. Kapitaliste geri dönüşü, kapitalistin ilkin bir alıcı ve sonra da aynı taraflar arasında bir satıcı haline gelmesinden ötürüdür. Alıcı olarak paradan ayrılır; aynı para, satıcı olarak kendisine geri döner. Öte yandan bunun tersine, işçi önce satıcı, sonra alıcıdır; bu yüzden işçi önce parayı elde eder, sonra ödeme yapar, buna karşılık kapitalist önce ödeme yapar, sonra geri alır.

Burada kapitalist için hareket P–M–P'dir. Para ile bir meta (emek-gücü) satın alır; bu emek-gücünün ürünüyle (meta) para sa-

tın alır; başka deyişle, bu ürünü, eski satıcısına, işçiye geri satar. İşçi için, tersine, dolaşım hareketi M–P–M'dir. Kendi metasını (emek-gücü) satar ve elde ettiği para ile kendi ürününün (meta) bir parçasını geri satın alır. Gerçekten de işçinin para karşılığı meta (emek-gücü) sattığı, parayı metalara harcadığı ve ondan sonra emek-gücünü yeniden sattığı, şu halde onun açısından da hareketin P–M–P olduğu söylenebilir; ve para sürekli olarak işçi ile kapitalist arasında salındığından, aynı biçimde, hangi tarafın konumundan bakarak düşünüldüğüne bağlı olarak, işçi için olduğu kadar kapitalist için de hareketin P–M–P olduğu söylenebilir. Ne var ki alıcı olan kapitalisttir. Sürecin yenilenişi işçiden değil kapitalistten başlar ve paranın geri akışı zorunludur, çünkü işçi geçim nesnelerini satın almak zorundadır. Dolaşım biçiminin bir taraf için P–M–P, öteki taraf için M–P–M olduğu tüm hareketlerdeki gibi burada da apaçık belirgin olan şey şudur: değişim sürecinin ereği bir taraf için değişim-değeridir, paradır —ve dolayısıyla bu sonuncunun artmasıdır— ve öteki taraf için kullanım-değeridir, tüketimdir. Toprak sahibinin çiftçiden alım yaptığı P'nin, rantın para biçimi olduğu, ve dolayısıyla M–P hareketinin bir sonucu, aslında *in natura* [ürün olarak] toprak sahibine ait olan ürün kısmının değişmiş biçimi olduğu dikkate alınırsa, çiftçi açısından hareketin P–M–P, toprak sahibi açısından ise M–P–M olduğu ilk örnekte de, paranın geri akışında durum budur.

Kapitalistin ücretlere harcadığı paranın kapitaliste dönüşünü ifade ettiği ölçüde, işçiyle kapitalist arasındaki bu P–M–P çevrimi, kendi başına herhangi bir yeniden-üretim sürecini değil, yalnızca iki tarafın sırayla birbiri karşısında alıcı ve satıcı olduğunu ifade eder. Bu çevrim, P–M–P´ gibi ikinci P´nün birinci P'den daha büyük olduğu ve böylece P'nin değerce artan bir değeri (sermayeyi) temsil ettiği ilişki türündeki para olarak sermayeyi de ifade etmez. Tam tersine, *aynı* miktarda (hatta çoğu zaman daha az) paranın başlangıç noktasına dönüşünü ifade eder. (Burada kapitalist, doğal ki kapitalist sınıf anlamındadır.) Bu nedenle birinci bölümde,[91] P–M–P her zaman P–M–P´ olmak zorundadır derken hatalıydım. Bu, orada da ifade ettiğim gibi, paranın aynı başlangıç noktasına dönüşünün, alıcının satıcı haline gelişi olgusundan kaynaklandığını göstererek yalnızca paranın biçimsel dönüşünü ifade edebilir.[92]

Kapitalisti *zenginleştiren* paranın *bu* dönüşü değildir. Örneğin diyelim, ücretler için 10 şilin ödemiş olsun. İşçi ondan 10 şilinlik meta satın alır. O işçiye emek-gücü karşılığı, 10 şilin değerinde meta vermiştir. Eğer işçiye *in natura* [ürün olarak] fiyatı 10 şilin olan geçim nesneleri vermiş olsaydı, para dolaşımı olmayacak, do-

layısıyla paranın geri dönüşü olmayacaktı. Bu nedenledir ki, bu paranın geri dönmesi olgusunun, kapitalistin zenginleşmesiyle herhangi bir ilgisi yoktur; zenginleşme olgusu kapitalistin, üretim sürecinde, ücretler için harcamış olduğundan daha fazla miktarda emeği mülk edinmiş olmasından ve dolayısıyla ürününün, onu üretmek için malolandan daha geniş oluşundan ileri gelir; işçiye ödediği para ise, hiçbir durumda, işçinin kendisinden satın aldığı malların parasından daha az olamaz. Paranın bu biçimsel dönüşünün kâr etmekle hiçbir ilgisi yoktur; dolayısıyla buradaki P, ||428| ranta, faize ya da vergilere harcanan paranın, toprak rantı, faiz, ya da vergiyi ödeyene geri dönüşündeki artıştan ya da değerinin yenilenmesinden daha fazla, sermayenin ifadesi değildir.

P–M–P, paranın kapitaliste biçimsel olarak dönüşünü temsil ettiği ölçüde, yalnızca para olarak çıkardığı vadeli senedinin, kendi metasında gerçekleştiği anlamına gelir.

Bu para çevriminin —paranın başlangıç noktasına geri dönüşünün— yanlış biçimde açıklanışına bir örnek olarak daha yukarda Destutt de Tracy'ye bakınız.[93] İşçi ile kapitalist arasındaki para dolaşımına ilişkin özel bir referansla ikinci bir örnek olarak Bray, daha aşağıda aktarılacaktır.[94] Para ödünç veren kapitalistle ilgili olarak ise *Proudhon.*[95]

Bu tür P–M–P çevrimi, alıcının kendi sırasında satıcı haline geldiği yerlerde, bu nedenle de tüccarın birbirinden satmak üzere satın aldığı, satın almak için sattığı tüm ticari sermaye hareketlerinde görülür. Olabilir ki, alıcı –M– metayı, örneğin pirinci, aldığından daha yüksek fiyata satamayabilir; fiyatının altında satması gerekebilir. Bu tür bir durumda, paranın basit geri dönüşü cereyan etmiş demektir; çünkü alış, M'nin, değeri artıran değer olarak, yani sermaye olarak kendini ortaya koyamadığı bir satışla bitmiştir.

Örneğin değişmeyen sermayenin değişiminde de durum aynıdır. Makine yapımcısı demir üreticisinden demir alır, ona makine satar. Bu durumda para geri döner. Para, demirin satın alma aracı olarak kullanılmıştır. Bu para, daha sonra demir üreticisine, makine satın almak üzere satın alma aracı olarak hizmet eder ve makine yapımcısına geri döner. Makine yapımcısı ödediği para karşılığında demir elde etmiş, aldığı para karşılığında ise makine teslim etmiştir. Aynı para kendi değerini iki kez dolaştırmıştır. Örneğin makine yapımcısı 1.000 poundla demir satın alır; aynı 1.000 pound ile demir üreticisi makine satın alır. Demirle makinenin değeri birlikte 2.000 pounddur. Ancak bu şekilde, 3.000 pound devinimde olmalıdır: 1.000 pound para, 1.000 pound makine ve 1.000 pound de-

mir. Kapitalistler, *in natura* [ürün olarak] bir değişime girselerdi, metalar, bir kuruş bile dolaşmadan el değiştirecekti.

Karşılıklı olarak birbirlerine hesap açtıkları ve para onlara yalnızca ödeme aracı olarak hizmet ettiği zaman da durum aynıdır. Dolaşıma giren kağıt para ise ya da kredi parası (banknot) ise o zaman işlemde bir farklılık vardır. 1.000 pound banknot olarak mevcuttur ama, özsel-değeri yoktur. Ama burada da üç [kez] 1.000 pound vardır: 1.000 pound demir, 1.000 pound makine, 1.000 pound banknot. Ama birinci durumda olduğu gibi burada da bu üçlü yalnızca makine yapımcısı [1.000'e] iki kez sahip olduğu için vardırlar: makine 1.000 pound ve para —altın ve gümüş ya da banknot— 1.000 pound. Her iki durumda da demir üreticisi makine yapımcısına, yalnızca 2 numarayı (parayı) geri döndürür; çünkü parayı almasının tek nedeni, makine yapımcısının, alıcı olarak, hemen o anda doğrudan satıcı haline gelmeyişidir; ilk metanın, demirin karşılığını meta olarak ödememiştir, o yüzden para olarak vermiştir. Demirin karşılığını ne zaman meta ile öderse, yani demir üreticisine ne zaman meta satarsa, demir üreticisi parayı ona geri döndürür; çünkü bir kez para olarak ve ikinci kez meta olarak, iki kez ödeme yapılmaz.

Her iki durumda da altın ya da banknotlar, makine yapımcısı ya da başka biri tarafından daha önce satın alınmış metanın değişmiş biçimini, ya da belki de toprak sahibinin (onun atalarının vb.) temsil ettiği (gelirde sözkonusu olduğu gibi) henüz satın alınmamış ama paraya zaten çevrilmiş olan bir metayı ifade eder.[96] Burada paranın geri dönüşü yalnızca, meta karşılığı parayı ödemiş olan kişinin, parayı dolaşıma sokmuş olan kişinin, bir başka metayı dolaşıma sokarak parayı geri çekmesini imler.

Düşündüğümüz aynı 1.000 pound bir günün içinde, kapitalistten kapitaliste kırk, elli el değiştirebilir ve yalnızca birinden ötekine sermayeyi aktarır. Makine demir üreticisine, demir köylüye, tahıl nişasta ya da alkol üreticisine vb.. Sonunda yeniden makine yapımcısının eline gelebilir ve ondan demir üreticisine vb. geçebilir ve böylece 40.000 poundluk bir sermayeyi ya da daha fazlasını döndürebilir ve onu ilk ödeyene geri akabilir. Mösyö Proudhon bu 40.000 pounddan yapılan ve paranın faizini oluşturan ve bu nedenle farklı kapitalistler tarafından ödenen kârın —örneğin makine yapımcısının kendisine 1.000 pound ödünç verene, demir üreticisinin, kömür ya da ücretler için harcadığı 1.000 poundu ona ödünç verene ödediği faizlerden oluşan kârın— bu 1.000 poundun 40.000 poundda bıraktığı *toplam faiz* olduğu sonucuna varır. Böylece, faiz yüzde 5 ise, 2.000 pound faiz. Bundan da 1.000 poundun yüzde 200

getirdiği şeklinde doğru bir hesap çıkarır. Ve kendisi muhteşem bir ekonomi politik eleştirmenidir.*

Kapitalist ile işçi arasında para dolaşımını temsil eden P–M–P kendi başına herhangi bir yeniden-üretim edimini içermez, ama bu edimin sürekli yinelenmesini, dönüş çevriminin sürekliliğini içerir. Sattığı metanın yeniden-üretimi sözkonusu olmadan, sürekli satıcı haline gelen bir satıcının varlığı sözkonusu olamaz. Gerçekte, rantla, faizle ya da vergiyle yaşayanların dışında bu herkes için doğrudur. Ama bazı durumlarda eğer işlem tamamlanacaksa mutlaka P–M–P dönüş hareketi meydana gelir — kapitalistin işçi ile ilişkisinde ya da toprak sahibinin ya da para ödünç verenin ilişkisinde olduğu gibi (son ikisinde paranın basit dönüşü sözkonusudur). Başka durumlarda, meta satın alındığı zaman, M–P–M hareketi sonuçlandırıldığı zaman edim tamamlanır — işçinin durumunda olduğu gibi. İşçinin sürekli yenilediği, işte bu edimdir. Onun girişimi, her zaman satıcı olarak girişimidir, alıcı olarak değil. Aynı şey ||429| yalnızca bir gelir harcaması demek olan tüm para dolaşımı için de doğrudur. Örneğin kapitalistin kendisi, her yıl belli bir miktar tüketir. Kendi sonal tüketimi için istediği metaları ödemek üzere kendi metalarını paraya çevirmiştir. Burada M–P–M sözkonusudur ve ona bir para dönüşü sözkonusu değildir; ama dönüş satıcıyadır (örneğin mağaza sahibinedir); onun sermayesi gelir harcamalarıyla yenilenir.

Gelirin gelirle değişildiği bir değişimin cereyan edegeldiğini görmüştük. Kasap fırıncıdan ekmek satın alır, fırıncı kasaptan et; her ikisi de gelirlerini tüketirler. Kasap yediği et için, fırıncı yediği ekmek için ödeme yapmaz. Her biri gelirinin bu kısmını *in natura* [ürün olarak] tüketir. Ancak fırıncının kasaptan aldığı etin, kasabın sermayesini değil, ama gelirini yenilemesi de olasıdır — kasabın sattığı etin, onun kârını temsil etmekle kalmayan ama

* ||437| Proudhon'un anılan parçasının baş kısmı şöyle: "İpotek borçları toplamı, iyi haber alan yazarlara göre, 12 milyar; bazıları bunu 16 milyara kadar çıkarıyor. Senet karşılığı yapılan borçlanmalar en az 6 milyar, limited şirketlerin yaklaşık 2 milyar, kamu borcu 8 milyar. Toplam 28 milyar. Bütün bu borçların —buraya dikkat edin— kaynağı, yüzde 4'ten, 5'ten, 6'dan, 8'den, 12'den yüzde 15'e kadar ödünç verilmiş ya da borç verildiği varsayılan ödünç paradır. İlk üç kategori için ortalama faizi yüzde 6 kabul ediyorum; bu üç kategori toplam 20 milyar ediyor, faiz 1 milyar 200 milyon. Buna kamu borcunun faizini, yaklaşık 400 milyonu ekleyin: 1 milyarlık sermaye için toplam yıllık 1 milyar 600 milyon faiz" (s. 152). Demek ki yüzde 160. Çünkü "en yaygın tahminlere göre, Fransa'da varolan demeyeceğim ama dolaşımda bulunan nakit para, Merkez Bankasının nakit dengesi de dahil, 1 milyarı aşmaz." (s. 151.) "Değişim tamamlandığı zaman, para bir kez daha emre hazır hale geliyor ve yeni bir borca daha yolaçıyor. ... Para-sermaye, bir değişimden öteki değişime dolaşarak, her zaman kaynağına geri dönüyor; bundan çıkan şu ki, para her zaman yeniden ödünç verilebiliyor ve aynı kişiye kâr getiriyor." (s. 153-154.) *Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*, Paris 1850.[97] |437||

kârından gelir olarak tüketmek istediği bölümü temsil eden et. Kasabın fırıncıdan satın aldığı ekmek de onun bir gelir harcamasıdır. Eğer ikisi birbirine hesap açarsa, ya biri ya öteki yalnızca aradaki farkı ödeyecektir. Birbirini götüren karşılıklı alış ve satışları ile ilgili olarak herhangi bir para dönmez. Ancak hesap farkını fırıncının ödemek durumunda olduğunu ve farkın, kasap için geliri temsil ettiğini varsayalım. Bu çerçevede kasap, fırıncıdan aldığı parayı başka tüketim maddeleri için harcar. Bunun terziye ödediği 10 pound olduğunu kabul edelim. Eğer bu 10 pound terzi için de geliri temsil ediyorsa o da bu parayı benzer biçimde harcar; ekmek ve benzeri şeyler alır. Böylece para fırıncıya geri akar; ama artık geliri yenileyici bir parça değil, sermayeyi yenileyici bir parçadır.

Hâlâ ortaya atılabilecek bir soru daha var: Kapitalist tarafından yürütüldüğü üzere, P–M–P, kendini genişleten değeri temsil ettiği ölçüde, kapitalist, dolaşıma soktuğundan daha fazla parayı dolaşımdan çeker. (Bu gerçekte pintinin de yapmak istediği ama yapamadığı şeydir. Çünkü dolaşıma meta olarak soktuğundan daha fazlasını altın ve gümüş olarak çekmesi sözkonusu değildir. Daha önce elinde meta olarak daha fazla değer varken, şimdi para olarak daha fazla değere sahiptir.) [Sanayi kapitalistinin –ç.] metasının toplam üretim maliyeti 1.000 pounddur. Bunu 1.200 pounda satar, çünkü metası yüzde yirmi ya da beşte-bir oranında ödenmemiş emeği —onun karşılığını ödemediği ama gene de sattığı emeği— de içerir. Peki bu durumda tüm kapitalistler, sanayi kapitalistleri sınıfı, nasıl oluyor da, dolaşıma soktuklarından daha fazla parayı sürekli olarak dolaşımdan geri çekiyor?

Her şeyden önce, kapitalistin dolaşıma, çektiğinden daha fazlasını sürekli olarak soktuğu söylenebilir. Sabit sermayesinin ödenmesi gerekir. Ancak sabit sermayesini, yalnızca parça parça tükettiği ölçüde satar. Sabit sermayenin kendisi üretim sürecine bütünüyle katılırken, o [sabit sermayenin değeri –ç.], metanın *değerine* her zaman çok ufak çapta, azar azar girer. Eğer dolaşımı 10 yıl ise, her yıl ürüne onda-biri girer ve öteki onda-dokuzla ilgili olarak herhangi bir para dolaşımı olmaz; çünkü bu onda-dokuz dolaşıma meta olarak herhangi bir biçimde girmez. Birinci nokta bu.

Bu sorunu daha sonra ele alacağız,[98] şimdi Quesnay'ye dönelim.

Ama önce, bir başka nokta daha. Senetleri iskontoya kabul eden ya da banknot öndelik veren bankaya banknotların dönüşü, şu ana dek bizim ele aldığımız para dönüşünden çok farklı bir fenomendir. Bu olayda metanın paraya dönüşümü önceden kabul edilmektedir. Meta satılmadan önce, hatta belki de üretilmeden önce

para biçimini almıştır. Ya da belki zaten çoktan satılmıştır (bonolardaki gibi). Ama *hangisi olursa olsun*, henüz yeniden paraya dönüştürülmemiş, karşılığı henüz *ödenmemiştir*. Bu nedenle paraya dönüş, önceden kabul edilmektedir. Meta satılır satılmaz (ya da satıldığı varsayıldığı anda) para, ya o bankanın banknotu olarak bankaya geri döner, böylece dolaşımdan çıkar; ya başka bankaların banknotu olarak bankaya geri döner, o zaman bankanın kendi banknotuyla (bankalar arasında) değişilir — böylece her ikisinin banknotları da dolaşımdan çekilmiş, başlangıç noktasına dönmüş olur ya da meta satılır satılmaz bankaya altın ya da gümüş olarak geri döner. Eğer bu altın ve gümüş, üçüncü bir kişinin elindeki banknot karşılığı olarak istenirse, o zaman banknotlar geri gelir. Eğer banknotlar altın ya da gümüşe dönüştürülmemişse, aynı miktarda altın ve gümüş dolaşımdan çekilir ve banknotların yerine bankanın ihtiyatları arasında yeralır.

Tüm bu durumlarda süreç şudur: Paranın varolduğu (metanın paraya dönüşümü) önceden kabul edilmektedir. Paraya dönüştürüldüğü anda, paraya dönüşüm ikinci kez cereyan etmiş olur. Ancak metanın para olarak bu ikinci varlığı, başlangıç noktasına döner — para olarak birinci varlığını iptal eder, onun yerini alır ve dolaşımdan çıkarak bankaya geri döner. Bu metanın ilk varlığını ifade etmiş olan şimdi ikinci varlığını ifade eden *aynı özdeş* banknot miktarıdır. Örneğin bono bir iplik imalatçısı tarafından iskontoya verilmiştir. O bonoyu dokumacıdan almıştı. 1.000 poundla kömürü, ham pamuğu, vb. öder. Bu banknotlar elden ele geçerek kendi metalarının karşılığını öder ve en sonunda keten bezine harcanır, böylece dokumacıya gelir; o da bononun vadesi geldiği gün, bu banknotları iplikçiye öder ve o da banknotları bankaya geri verir. Metanın paraya ikinci (her şey bittikten sonraki) dönüşümünün — başta olduğu varsayılan dönüşümden sonraki dönüşümün— ||430| birinci paradan farklı bir para ile gerçekleştirilmesi hiç de zorunlu değildir. Ve sanki iplikçi hiçbir şey almamış gibi görünür; çünkü banknotları borç almış ve sürecin sounda piyasaya süren bankaya götürüp geri vermiştir. Ancak işin gerçeğinde, o dönem içinde bu aynı banknotlar dolaşım aracı olarak ve ödeme aracı olarak hizmet görmüştür; iplikçi bu banknotların bir kısmıyla borçlarını ödemiş, bir kısmıyla yeniden iplik üretimi için gereken malları satın almış ve böylece (işçilerin sömürülmesi sayesinde) bir fazlalık yaratmıştır; bunun bir bölümünü şimdi bankaya geri ödeyebilir. Hem de aynı biçimde para olarak; çünkü harcadığından, öndelik olarak kullandığından, yatırdığından daha fazla para ona geri gelmiştir. Nasıl? Bu bizi, ertelediğimiz soruya geri getiriyor.[99]

Şu halde Quesnay'ye geri dönelim. Şimdi üçüncü ve dördüncü dolaşım hareketlerine geliyoruz.

T (toprak sahibi), K'den (kısır sınıf, imalatçı)[100] 1 milyar tutarında mamul metalar alır (tablodaki a–c çizgisi)[101]. Burada 1 milyar para ve o miktarda meta dolaşıma girer. ⟨Çünkü sözkonusu olan tek bir değişimdir. Eğer T, K'den bölük bölük alım yapsaydı ve rantını da Ç'den (çiftçiden) taksit taksit alsaydı 1 milyarlık mamul metalar, diyelim, 100 milyonluk parçalar halinde satın alınırdı. Çünkü T mamul metaları K'den 100 milyonluk parçalar halinde alır, K 100 milyonla Ç'den geçim nesneleri satın alır, Ç 100 milyonu rant olarak T'ye öderdi; ve bu 10 kez yinelenince 100'er milyonluk 10 meta parçası K'den T'ye ve Ç'den K'ye ve 10 kez 100 milyon da Ç'den T'ye geçerdi. Dolaşımın tümü böylece 100 milyonla gerçekleştirilmiş olurdu. Ancak Ç rantı tek ödemeyle öderse, 1 milyarın, şimdi K'nin elinde olan parçası ve Ç'nin elinde olan parçası onların kasasında kalır, öteki parça dolaşıma girer.⟩ Şimdi 1 milyar değerinde meta K'den T'ye geçmiş bulunuyor; öte yandan 1 milyar değerinde para T'den K'ye geçmiş oluyor. Bu basit dolaşımdır. Parayla metalar, yalnızca karşıt yönde el değiştirir. Ancak çiftçinin [Ç'nin –ç.] T'ye sattığı ve tüketime gitmiş olan 1 milyarlık geçim aracına ek olarak K'nin T'ye sattığı 1 milyarlık mamul metalar da tüketime gitmiştir. Anımsanmalı ki, bu metalar, yeni hasattan önce mevcuttular. (Aksi halde T yeni hasadın ürünleriyle onları satın alamazdı.)

K ise Ç'den 1 milyarlık geçim aracı satın alır [tabloda c–d çizgisi]. Böylece *brüt ürünün ikinci beşte-biri* de dolaşımdan çıkmış tüketime girmiştir. K ile Ç arasında 1 milyar, dolaşım aracı olarak işlevseldir. Ama aynı zamanda, bu alışverişte, K ile T arasındaki süreçte yeralmamış iki şey daha gerçekleşir. O süreçte K ürününün bir parçasını —mamul malların 1 milyarlık parçasını— yeniden paraya çevirmişti. Ama Ç ile girdiği değişimde K parayı yeniden geçim nesnelerine dönüştürür (ki Quesnay'ye göre bunlar ücretlere eşittir) ve böylece ücretlere harcadığı ve tüketilmiş olan sermayeyi yenilemiş olur. 1 milyarın böylece yeniden geçim nesnelerine dönüştürülmesi, T açısından yalnızca tüketimi ifade eder, ama K açısından sınai tüketimi, yani yeniden-üretimi ifade eder; çünkü K, metasının bir bölümünü onun üretim öğelerinden birine —geçim nesnelerine— dönüştürür. Metanın bu başkalaşımı, paradan metaya yeniden dönüştürülmesi, böylece bu olayda aynı zamanda, yalnızca *biçimsel* değil, ama *gerçek* başkalaşımını — yeniden-

üretiminin başlayışını, kendi üretim öğelerine yeniden aktarılışını ifade eder; bu işlemde, aynı zamanda sermayenin de başkalaşımı vardır. Ama T açısından, gelir yalnızca para biçiminden meta biçimine çevrilmiştir. Bu yalnızca bir tüketimi ifade eder.

Ancak ikinci olarak, K, Ç'den 1 milyarlık geçim nesneleri satın aldığına göre, Ç'nin T'ye ödediği ikinci 1 milyarlık para-rant Ç'ye geri döner. Ama o bu parayı dolaşımdan çektiği, 1 milyar eşdeğerdeki meta ile geri satın aldığı için döner. Sanki toprak sahibi [T –ç.] (birinci 1 milyara ek olarak) ondan 1 milyarlık geçim aracı satın almış gibidir; yani sanki toprak sahibi, para-rantının ikinci parçası kendisine çiftçi [Ç –ç.] tarafından meta olarak ödenmiş ve ondan sonra bu metaları K'nin metalarıyla değişmiş gibidir. K yalnızca Ç'nin T'ye para olarak ödediği 2 milyarlık metaların ikinci partisini T için harekete geçirir o kadar. Eğer ödeme mal türünden yapılsaydı, Ç, T'ye 2 milyarlık geçim aracı verecekti; T bunların 1 milyarlığını kendisi tüketecekti, öteki 1 milyarlığını, geçim aracı olarak, K'nin mamul maddeleriyle değişecekti. Bu durumda: (1) Ç'den T'ye 2 milyarlık geçim aracı aktarılacaktı; (2) T ile K arasında bir mal takası olacaktı, T 1 milyarlık geçim aracını K ile onun 1 milyarlık mamul maddeleriyle değişecekti ve *vice versa* [tersi].

Ama bunun yerine dört hareket gerçekleşti: ||431| (1) Ç'den T'ye 2 milyar para aktarılması; (2) T, Ç'den 1 milyarlık geçim aracı satın alıyor, para Ç'ye geri dönüyor, dolaşım aracı olarak hizmet görüyor; (3) T, K'den 1 milyarlık mamul maddeler alıyor; para dolaşım aracı olarak işlev görüyor; malların ters yönünde el değiştiriyor; (4) 1 milyar parayla K, Ç'den geçim nesneleri satın alıyor; para dolaşım aracı olarak işlev görüyor. Aynı para K için, aynı zamanda sermaye olarak dolaşıyor. Bu para Ç'ye geri dönüyor, çünkü ikinci 1 milyarlık geçim aracı yerinden alınmış oluyor — bu miktar geçim aracı için toprak sahibi [T –ç.], Ç'nin bir feragat senedini elinde tutuyor. Ancak para toprak sahibinden doğruca Ç'ye gitmiyor; 1 milyarlık yiyecek maddesini aktarmadan önceki geçiş yolunda, 1 milyarlık mamul maddeyi imalatçıdan toprak sahibine aktararak bu ikisi arasında, yani T ile K arasında dolaşım aracı şeklinde hizmet ediyor. K'nin metasının (toprak sahibiyle değişimde) paraya dönüşmesi ve onu izleyerek (çiftçiyle arasındaki değişimde) paranın yiyecek maddelerine dönüşmesi, K açısından sermayesinin başkalaşımıdır; ilkin paraya, ikincisi sermayenin yeniden-üretimi için gereken öğelere başkalaşımıdır.

Bu noktaya kadarki dört dolaşım hareketinin sonucu bu çerçevede şudur: Toprak sahibi yarısını geçim nesnelerine, yarısını mamul maddelere olmak üzere gelirini harcamış bulunuyor. Bu alış-

verişlerle, para olarak aldığı 2 milyarlık rantı harcamış oldu. Bunun yarısı doğrudan, öteki yarısı da K aracılığıyla dolaylı olarak ondan çiftçiye geri döndü. Ancak K mamul maddelerinin bir bölümünü verdi ve bu parçayı geçim nesneleriyle, yani yeniden-üretim için gerekli öğelerle yeniledi. Bu süreçlerin tamamlanmasıyla, toprak sahibi açısından dolaşım tamamlanmış oldu. Ancak aşağıdaki kalemler dolaşım dışına çıktı tüketime girdi —kısmen üretken-olmayan tüketime, kısmen sınai tüketime girdi— (toprak sahibi gelirini harcayarak K'nin sermayesini kısmen yeniledi): (1) 1 milyarlık geçim nesneleri (yeni hasadın ürünleri); (2) 1 milyarlık mamul maddeler (biten yıl hasadının ürünleri): (3) 1 milyarlık geçim nesneleri —bunlar yeniden-üretime girdi, yani K'nin gelecek yıl toprak sahibinin rantının yarısı karşılığında değişeceği maddelerin üretimine girdi.

Para olarak 2 milyar şimdi bir kez daha çiftçinin elinde. O da kısmen alet vb. gibi yıllık ve orijinal öndeliklerini yenilemek için kısmen de üretim sırasında tüketeceği mamul maddeler için, K'den 1 milyar karşılığı mamul maddeler satın alıyor. Bu bir basit dolaşım sürecidir. K'nin ürününün meta olarak varolan ikinci parçasını paraya dönüştürerek onun eline 1 milyar bırakmaktadır. Her iki tarafta da sermaye başkalaşmıştır. Çiftçinin 1 milyarı, yeniden-üretim için gereksinilen üretim öğelerine çevrilmiştir. K'nin tamamlanmış ürünleri de yeniden paraya dönüştürülmüştür; bu ürünler *biçimsel* başkalaşım yoluyla metadan paraya dönüşürler; bu olmadan sermaye kendi üretim öğelerine çevrilemez ve bu nedenle yenden-üretilemez. Bu beşinci dolaşım sürecidir. *Bir milyarlık mamul madde* (biten yıl hasadının ürünleri) (a´–b´)[102] dolaşımdan çıkar, yeniden-üretim amaçlı tüketime girer.

Son olarak K, metalarının 1 milyar para biçimiyle varolan yarısını, üretim koşullarının, hammaddenin vb. öteki yarısına (a´´–b´´) yeniden dönüştürür. Bu basit dolaşımdır. Aynı zamanda K için sermayesinin, yeniden-üretime elverişli bir biçimde başkalaşımıdır; Ç için ise ürününün yeniden paraya çevrilmesidir. Böylece brüt ürünün sonuncu beşte-biri de üretim dışına çıkar, tüketime girer.

Yani: beşte-bir çiftçinin yeniden-üretimine gider ve dolaşıma girmez; toprak sahibi beşte-birini tüketir (böylece beşte-ikiye ulaşılır); K beşte-ikiyi alır; toplam beşte-dört olur.[103]

Burada, açıklamada apaçık görünen bir boşluk var. Görünüşe göre Quesnay'nin hesabı şöyle: Ç, T'ye 1 milyar (beşte-bir) geçim aracı verir (a–b çizgisi). Hammaddelerinin 1 milyarıyla K'nin fonunu yeniler (a´´–b´´). Ve 1 milyarlık geçim aracı K'nin ücretlerini

oluşturur; o bunu metalara değer olarak ekler ve bunu yaparken gıda olarak tüketir (c–d). Ve 1 milyar yeniden-üretimde (a´) kalır, dolaşıma girmez. Son olarak ürünün 1 milyarlık kısmı öndelikleri yeniler (a´–b´). Yalnızca, K'nin 1 milyarlık mamul maddeler için çiftçiden [Ç'den –ç.] ne geçim nesnesi ne hammadde satın aldığını, ona çiftçinin kendi parasını geri ödediğini Quesnay gözden kaçırır. Gerçekte Quesnay, çiftçinin brüt gelirine ek olarak 2 milyar da parası olduğu ve bu paranın, dolaşımdaki parayı sağlayan toplam fonu oluşturduğu varsayımından yola çıkar.

Quesnay, ayrıca, 5 milyarlık brüt ürüne ek olarak, yeni hasattan önce üretilmiş brüt 2 milyarlık mamul metaların varolduğunu da unutur. 5 milyar yalnızca toplam yıllık ürünü, çiftçilerin rekoltesinin toplamını temsil eder, || 432| brüt mamul ürünü değil; dolayısıyla yeni üretimi sağlayacak öğelerin bu rekolteden yenilenmesi gerekir.

Şu halde (1) çiftçinin elinde 2 milyar para var; (2) 5 milyar toprağın brüt ürünü var; (3) 2 milyar mamul maddeler var. Yani 2 milyar para 7 milyar ürün (tarımsal ve sınai). Dolaşım süreci, kısaca ifade edersek şöyledir (Ç = çiftçi, T = toprak sahibi, K = Kısır imalatçı):

Ç rant için T'ye 2 milyar para öder; T, 1 milyar karşılığı Ç'den geçim nesneleri satın alır. Böylece çiftçinin brüt ürününün beştebiri elden çıkarılmış olur. Aynı zamanda 1 milyar para ona geri akar. T ayrıca K'den 1 milyarlık metalar alır. Bu alışverişle K'nin brüt ürününün yarısı elden çıkarılmış olur. Buna karşılık, onun elinde 1 milyar para vardır. Bu parayla K, Ç'den 1 milyarlık geçim nesnesi satın alır. Bu alışverişle K, sermayesinin yeniden-üretim için gerekli öğelerinin yarısını yenilemiş olur. Böylece, çiftçinin brüt ürününün beşte-birlik bir parçası daha elden çıkmış olur. Aynı zamanda çiftçi kendini bir kez daha 2 milyar paranın sahibi olarak, T ve K'ye sattığı geçim nesnelerinin fiyatı olan 2 milyarın sahibi olarak bulur. Ç şimdi K'den 1 milyarlık mal satın alır; bu mallar onun öndeliklerinin yarısını yeniler. Böylece imalatçının brüt ürünü de elden çıkmış olur. Son olarak K çiftçiden son 1 milyar parayla hammaddeler satın alır; böylelikle, çiftçinin ürününün üçüncü beşte-birlik parçası da elden çıkarılmış ve K'nin sermayesinin yeniden-üretim için gerekli öğelerinin ikinci yarısı da yenilenmiş olur; ama aynı zamanda 1 milyar çiftçiye geri döner. Çiftçi böylece kendini yeniden 2 milyarın sahibi olarak bulur ki bu doğrudur; çünkü Quesnay onu kapitalist olarak düşünür; onunla ilgili olarak T yalnızca gelir alan bir kişidir, K ise yalnızca ücret kazanan biri. Eğer T ve K'ye ödemeyi doğrudan kendi ürünüyle yapsay-

dı, parasından ayrılması gerekmeyecekti. Eğer ödemeyi parayla yaparsa, onlar bu parayla çiftçinin ürününü alırlar ve para ona geri döner. Bu paranın sanayi kapitalistine alıcı olarak tüm işi başlatan ve sona erdiren sanayi kapitalistine biçimsel olarak dönüş devresidir. Bunun yanısıra, öndeliklerin beşte-biri yeniden-üretime aittir. Ancak geçim nesnelerinin, dolaşıma hiçbir biçimde girmeyen beşte-biri, henüz elden çıkarılmayı beklemektedir.

[5. *Ekonomik Tabloda Metaların ve Paranın Dolaşımı. Paranın Başlangıç Noktasına Geri Dönüşünün Farklı Durumları*]

K, çiftçiden 1 milyarlık geçim aracı ve 1 milyarlık hammadde satın alır; öte yandan Ç de ondan öndeliklerini yenilemek üzere 1 milyarlık meta alır. Demek ki K hesap bakiyesi 1 milyarı ödemek zorundadır ve bu artığı T'den aldığı 1 milyarla kapatır. Öyle görünüyor ki Quesnay Ç'ye yapılan 1 milyarlık bu *ödemeyi*, Ç'nin 1 milyarlık ürününün *satın alınışıyla* karıştırıyor. Bu konuda Abbé Baudeau'nun yaptığı açıklamalara gönderme yapılması gerekiyor.[104]

Gerçekte (bizim yaptığımız hesapta) 2 milyar yalnızca iki şeye hizmet etmişti: (1) Rantın 2 milyar para olarak ödenmesine; (2) Çiftçinin 3 milyarlık brüt ürününün dolaşımına (1 milyarlık geçim aracı T'ye, 2 milyarlık geçim aracı ve hammadde K'ye) ve K'nin 2 milyarlık brüt ürününün dolaşımına (1 milyarlık kısmının onu tüketen T'ye, 1 milyarlık kısmının da onu yeniden-üretim amaçlı tüketen Ç'ye) hizmet etmişti.

Son satın almada (a´´–b´´), K, Ç'den hammadde aldığı zaman, ödemeyi para olarak yapmıştı.

|'| 433| Demek ki bir kez daha:

K, T'den 1 milyar para alıyor. Bu 1 milyar para ile Ç'den o miktarda geçim nesneleri satın alıyor. Aynı 1 milyar parayla Ç, K'den metalar satın alıyor. Aynı parayla K de Ç'den ham ürünler alıyor.

Ya da K, Ç'den 1 milyar parayla hammaddeler, 1 milyar parayla da geçim nesneleri satın alıyor. Ç de K'den 1 milyar [para] ile metalar alıyor. Bu durumda 1 milyar K'ye geri dönüyor; ama bu yalnızca, toprak sahibinden aldığı 1 milyar paraya ve henüz satması gereken 1 milyarlık metasına ek olarak, bunların üstünde ve ötesinde, kendisinin bizzat dolaşıma soktuğu 1 milyar parası daha olduğu varsayımından ileri geliyor. Bu varsayımda, metayı onunla çiftçi arasında dolaşıma sokmakta 1 milyar değil 2 milyar para kullanılmış oluyor. Sonra da 1 milyar K'ye geri dönüyor. Çünkü o çiftçiden 2 milyarlık parayla alışveriş yapıyor. Çiftçi ise ondan 1 milyar mal alıyor; bu alım için, ondan aldığı paranın yarısını ona geri

ödüyor.

Birinci durumda K iki aşamalı bir alım yapıyor. İlkin 1 milyar ödüyor; bu para Ç'den ona geri dönüyor; ondan sonra o bu parayı Ç'ye kesin olarak geri ödüyor ve geriye hiçbir şey gelmiyor.

Buna karşılık ikinci durumda K, 2 milyarlık tek bir alım yapıyor. Eğer o zaman Ç karşılık olarak 1 milyarlık tek bir geri alım yaparsa 1 milyar K'de kalır. Dolaşım 1 milyar yerine 2 milyar kullanmış olur; çünkü birinci durumda 1 milyar iki kez dönerek 2 milyarlık metayı paraya çevirmişti. İkinci durumda 2 milyar, bir dönüşte 2 milyarlık metayı paraya çevirmişti. Şimdi çiftçi 1 milyarı Ç'ye öderse, K birinci durumdakinden daha fazlasını almış olmaz. Çünkü 1 milyarlık metaya ek olarak, dolaşım sürecinden önce K, kendi fonlarında yeralan 1 milyar parayı daha dolaşıma sokmuştu. Bu parayı dolaşıma sokmuş olduğuna göre o para kendisine geri dönmüş olmaktadır.

Birinci durumda: K, 1 milyar para ile Ç'den 1 milyarlık meta [alır]; Ç, 1 milyar para ile K'den 1 milyarlık meta [alır]; K, 1 milyar para ile Ç'den 1 milyarlık meta [alır]; böylece Ç, 1 milyarı alıkoymuş olur.

İkinci durumda: K, 2 milyar para ile Ç'den 2 milyarlık meta [alır]; Ç, 1 milyar para ile K'den 1 milyarlık mal [alır]; Çiftçi eski durumda olduğu gibi 1 milyarı alıkoymuş olur. Ancak K'nin dolaşıma soktuğu 1 milyar öndelik, gene dolaşım yoluyla ona geri döndürülür. K, Ç'den 2 milyarlık meta alır; Ç, K'den 1 milyarlık mal satın alır. Bu nedenle her olasılıkta K, hesap bakiyesi olan 1 milyar parayı ödemek zorundadır, ama bundan fazlasını değil. Ancak bu hesap bakiyesini ödeyerek, o Ç'ye dolaşımın bu biçimi dolayısıyla 2 milyar ödemiş olduğuna göre, Ç ona bu 1 milyarı geri öder; ama birinci durumda herhangi bir geri ödeme yapmaz.

Birinci durumda, K, Ç'den 2 milyarlık, Ç ise K'den 1 milyarlık alım yapar. Demek ki her iki durumda da hesap bakiyesi Ç'nin lehine 1 milyardır. Ama bu hesap bakiyesi ona öyle bir biçimde ödenmiştir ki, kendi parası kendisine geri dönmektedir; çünkü K ilkin Ç'den 1 milyarlık alım yapar, sonra Ç, K'den 1 milyarlık ve son olarak K, Ç'den 1 milyarlık alım yapar. Bu işlemlerde 1 milyar 3 milyarı dolaşıma sokmuştur. Ama toplamda dolaşımdaki değer (eğer para gerçek para ise) 4 milyardır; 3 milyarlık meta ve 1 milyar para. Başlangıçta (Ç'ye ödeme yapmak için) dolaşıma sokulan ve dönen para 1 milyardan fazla değildi — yani K'nin Ç'ye ödemek zorunda olduğu hesap bakiyesinden fazla değildi. K, Ç'den ikinci kez 1 milyarlık alım yapmadan önce Ç, K'den 1 milyarlık alım yaptığı için K hesap bakiyesini bu 1 milyarla kapatabilir.

İkinci durumda K dolaşıma 2 milyar sokar. Gerçi bu parayla Ç'den 2 milyarlık meta satın aldığı doğrudur. Bu 2 milyar burada dolaşım aracı olarak gereksinilmiştir ve 2 milyar eşdeğerinde meta karşılığı ödenmiştir. Ancak Ç, K'den 1 milyarlık malı geri satın alır. Bu nedenle, hesap bakiyesi olarak 1 milyar K'ye geri döner; demek ki K'nin Ç'ye ödemek durumunda olduğu 2 milyar değil 1 milyardır. Ç'ye *şimdi* 1 milyarlık meta vermiştir, bu durumda Ç 1 milyarı ona geri ödemelidir; çünkü ona boşuna 1 milyar ödemiştir. Bu durum, üzerinde biraz durulmaya değer önemdedir.

Yukarda varsayılan 3 milyarlık dolaşımın, 2 milyarı geçim aracı, 1 milyarı mamul madde olmak üzere 3 milyarlık dolaşımın çeşitli durumları olasıdır; ancak belirtmeliyiz ki, *birincisi*, Quesnay'nin varsayımına göre, K ve Ç arasında dolaşım başladığı zaman, K'nin elinde 1 milyar, Ç'nin elinde 1 milyar para bulunmaktadır; *ikincisi*, K'nin T'den aldığı 1 milyara ek olarak görüntüyü tamamlamak üzere kasasında 1 milyar daha para olduğunu varsayacağız.

||434| I. *Birincisi*: Quesnay'nin ortaya koyduğu biçimde durum şöyle: K, 1 milyar para karşılığı Ç'den 1 milyarlık meta satın alır; K'den böylece elde ettiği 1 milyar para ile Ç, K'den 1 milyarlık mal alır; son olarak K böylece geri aldığı 1 milyar para ile Ç'den 1 milyarlık daha meta alır. Dolayısıyla Ç'nin elinde, onun açısından sermayeyi temsil eden 1 milyar kalır (gerçekte, T'den aldığı öteki 1 milyarla birlikte bu onun gelirini oluşturur; bu parayla izleyen yıl rantı öder; yani elinde toplam 2 milyar para vardır). Burada 1 milyar para —K'den Ç'ye, Ç'den K'ye ve K'den Ç'ye olmak üzere— üç kez dönmüştür; her seferinde 1 milyarlık meta karşılığında, yani toplam 3 milyarlık meta karşılığında üç kez dönmüştür. Eğer paranın kendisi de bir değere sahipse dolaşımdaki değerler toplamı 4 milyar olur. Para burada yalnızca dolaşım aracı olarak işlevseldir; ama sonunda elinde kaldığı Ç için, paraya ve bir olasılıkla sermayeye dönüştürülmüştür.

II. *İkincisi*: Para yalnızca ödeme aracı olarak işlev yapar. Bu durumda, Ç'den 2 milyarlık meta satın alan K ve K'den 1 milyarlık meta satın alan Ç birbirleriyle hesaplaşırlar. İşlemin kapanışında K, hesap bakiyesi 1 milyarı para olarak öder. Birinci durumda olduğu gibi 1 milyar, dolaşım aracı olarak hizmet etmeksizin, Ç'nin kasasına girer. Onun için 1 milyar bir sermaye transferidir; çünkü 1 milyarlık meta sermayesinin yerini almıştır. Önceki gibi, dolaşımda olan değerler 4 milyarı bulmaktadır. Ama 1 milyar paranın üç hareketi yerine, yalnızca bir hareket olmuş ve para, yalnızca kendine eşit miktardaki meta değerini ödemiştir. Önceki durumda para üç kez ödeme yapmıştı. Birinci durumla karşılaştırıldığı za-

man sakınılan şey, gereksiz dolaşım hareketleridir.

III. *Üçüncüsü*: İlk başta Ç (T'den almış olduğu) 1 milyar parayla ortaya çıkar ve K'den 1 milyarlık meta alır. Bu 1 milyar, gelecek rantı ödemek üzere istiflenip bir kenarda tutulmak yerine dolaşıma girmiş olur. K'nin şimdi 2 milyar parası vardır (1 milyar T'den, 1 milyar Ç'den). Bu 2 milyar parayla Ç'den 2 milyarlık meta alır. Şimdi 5 milyarı bulan değerler dolaşıma girmiştir (3 milyarlık meta olarak, 2 milyar para olarak). İlkin 1 milyar para, 1 milyarlık meta dolaşımı ve ardından 2 milyar para, 2 milyarlık meta dolaşımı. Bu 2 milyar paradan, çiftçinin dolaşıma soktuğu milyar iki kez dönmüş olmaktadır, K'nin dolaşıma soktuğu milyar ise bir kez. Şimdi bu 2 milyar para Ç'ye geri döner; ama bu paradan yalnızca 1 milyar hesap bakiyesini kapatır; öteki 1 milyar para, satıcı olarak girişimde bulunarak onun dolaşıma soktuğu bu 1 milyar, dolaşım yoluyla şimdi ona geri dönmüştür.

IV. *Dördüncü olarak*: K, (1 milyar T'den, 1 milyar da onun kendi kasasından dolaşıma soktuğu para olmak üzere) 2 milyar parayla Ç'den bir seferde 2 milyarlık birden meta satın alır. Ç, K'den 1 milyarlık meta satın alır ve böylece 1 milyarı geri döndürmüş olur; daha önceki durumda olduğu gibi, kendisiyle K arasındaki hesap bakiyesini kapatmak üzere 1 milyar parayı Ç böylece kendisinde tutar. 5 milyara varan değerler toplamı dolaşıma girmiştir. İki dolaşım hareketi sözkonusu olmuştur.

2 milyar paradan, K'nin Ç'ye geri döndürdüğü 1 milyar bizzat Ç'nin dolaşıma soktuğu parayı, 1 milyar da K'nin dolaşıma soktuğu parayı temsil eder. Burada 1 milyar yerine 2 milyar para Ç'ye geri gelir, ama 1 milyarı kendisi dolaşıma soktuğu için, yalnızca 1 milyar elde etmiş olur. Bu durum III'te olup bitendir. Durum IV'te 1 milyar para K'ye geri döner, ama bu para, metalarını T'ye satmasından hasıl olan para değil, kendi kasasından çıkarıp dolaşıma soktuğu paradır.

Durum I'de ve gerçekte durum II'de dolaşımdaki para hiçbir zaman 1 milyardan fazla değildir; ama durum I'de bu para üç kez döner, durum II'de ise yalnızca bir kez el değiştirir; bu, durum II'de gelişkin bir kredi ve dolayısıyla ödemelerde tasarruf sisteminin varsayılmış olmasının sonucudur; durum I'de ise hareket hızlıdır; ancak para her seferinde dolaşım aracı olarak işlev görür ve bu nedenle iki kutupta da değerler bir seferinde para, bir seferinde meta olmak üzere iki kez ortaya çıkmak zorunda kalır. Durum III ve durum IV'te, I ve II'deki 1 milyar yerine, 2 milyar dolaşımdadır. Bunun nedeni, her iki durumda da bir keresinde (yani durum III'te, dolaşım sürecini tamamlayan alıcı olarak K'nin, durum II'de ise

dolaşım sürecini başlatan satıcı olarak K'nin girişimiyle) tek işlemde 2 milyarlık değerdeki metaların dolaşıma sokulmuş olmasıdır; yani tek işlemle 2 milyarlık meta dolaşıma girmiştir; bunun yanısıra metaların alımda ödendiği, hesaba bırakılmadığı varsayılmıştır.

Hareketin en ilginç yanı ise, durum III'te çiftçinin, durum IV'te imalatçının elinde bırakılan 1 milyar paradır; her ne kadar her iki durumda da hesap bakiyesi 1 milyar çiftçiye ödendiyse de o ne durum III'te bir kuruş fazla alır, ne durum IV'te bir kuruş eksik alır. Bu işlemlerde kuşkusuz, değişim her zaman eşdeğerlerin değişimidir ve bir dengeden sözettiğimiz zaman, yalnızca meta yerine parayla yapılan ödemedeki eşdeğeri kastediyoruz.

Durum III'te Ç dolaşıma 1 milyar sokar ve değişimde, K'den eşdeğer ya da 1 milyarlık metalar elde eder. Ama ondan sonra K, ondan 2 milyar parayla meta satın alır. Ç'nin dolaşıma soktuğu birinci 1 milyar para böylelikle geri döner, çünkü değişimde ondan 1 milyarlık meta alınmıştır. Bu 1 milyarlık meta, onun ödediği 1 milyar parayla ödenmiştir. Ç ikinci 1 milyar parayı, ikinci 1 milyarlık metaların karşılığındaki ödeme olarak elde eder. Bu hesap bakiyesi ona para olarak borçlanılmıştır; çünkü o tamamı 1 milyar olan mal almış, buna karşılık ondan 2 milyar değerinde meta alınmıştır.

||435| Durum IV'te K bir kalemde dolaşıma 2 milyar para sokar, bu para karşılığında Ç'den 2 milyarlık meta alır. K'nin ödediği parayla Ç, K'den 1 milyarlık meta alır ve böylece 1 milyar para K'ye geri döner.

Durum IV'te: K gerçekte Ç'ye 1 milyarlık meta (1 milyar paranın eşdeğerinde meta) ve 2 milyar para, yani toplam 3 milyar verir; ama K, Ç'den yalnızca 2 milyarlık meta alır. Dolayısıyla Ç, ona 1 milyar parayı geri vermek zorundadır.

Durum III'te: Ç, K'ye 2 milyar paraya eşdeğerde meta ve 1 milyar para verir. Yani para olarak 3 milyar verir. Ama K'den 1 milyarlık meta, 1 milyar paraya eşdeğerde meta alır. Bu durumda K ona 2 milyar parayı geri vermek zorundadır; 1 milyarı para olarak öder — zaten bunu Ç kendisi dolaşıma sokmuştur, 1 milyarı da kendisi dolaşıma sokar. Hesap bakiyesi 1 milyar parayı kendisinde tutar, ama 2 milyar parayı tutamaz.

Her iki durumda da K 2 milyarlık meta alır, Ç 1 milyarlık meta ve 1 milyar para, yani hesap bakiyesi para alır. Durum III'te, buna ek olarak, Ç'ye 1 milyar daha gelir, ama bu yalnızca onun dolaşımdan elde ettiği metaları aşan miktarda dolaşıma bizzat soktuğu fazlalıktır. Durum IV'te de durum K için böyledir.

Her iki durumda da K 1 milyarlık hesap bakiyesini ödemek zo-

rundadır; çünkü dolaşımdan 2 milyar değerinde meta alır ve dolaşıma yalnızca 1 milyar değerinde meta sokar. Her iki durumda da Ç, 1 milyar hesap bakiyesini alma konumundadır; çünkü dolaşıma 2 milyarlık meta sokar, dolaşımdan yalnızca 1 milyarlık meta alır; o yüzden ikinci 1 milyar para olarak ödenmek zorundadır. Her iki durumda da sonal olarak el değiştirecek olan, yalnızca bu 1 milyar paradır. Ancak 2 milyar o anda dolaşımda olduğu için, bu para, onu dolaşıma sokana geri dönmelidir; bu, ister hesap bakiyesi olarak 1 milyarı dolaşımdan almasına ek olarak dolaşıma bir başka 1 milyar para sokmuş olan Ç olsun, ister sade hesap bakiyesi 1 milyar parayı ödemek durumunda olan ve ek olarak 1 milyar parayı öndelik vermiş olan K olsun aynı derecede geçerlidir.

Durum III'te, farklı koşullarda 1 milyarlık metanın dolaşımı için gereksinilebilecek olan 1 milyar para, [dolaşımdaki mevcut –ç.] para miktarını aşarak dolaşıma girmektedir; çünkü Ç, ilk alıcı olarak öne çıkmaktadır, bu nedenle de en sondaki konumu ne olursa olsun, dolaşıma para sokmak zorundadır. Durum IV'te de aynı biçimde, durum II'deki gibi yalnızca 1 milyar değil, ama 2 milyar para dolaşıma girmektedir; çünkü ilk başta alıcı olarak K ortaya çıkmakta ve ikincisi, bir kalemde 2 milyarlık meta almaktadır. Her iki durumda da bu alıcılarla satıcılar arasında *dönen* para sonunda birinin ödemek zorunda olacağı hesap bakiyesine eşit olabılır. Çünkü K'nin ya da Ç'nin bu miktarın üstünde harcadığı para ona geri ödenmektedir.

Ç'nin K'den 2 milyar değerinde meta satın aldığını varsayalım. O zaman durum şöyle olabilir: Ç metalar için K'ye 1 milyar para verir. K, Ç'den 2 milyar para değerinde metalar satın alır; bunun sonucu olarak ilk 1 milyar Ç'ye döner ve 1 milyar da bunun üstüne ödenir. Buna karşılık Ç, K'den 1 milyar para karşılığı meta alır; ve böylece o para K'ye geri döner. Sürecin sonunda Ç, 2 milyarlık meta ve dolaşım süreci başlamadan önceki 1 milyarına sahip olur; K de 2 milyarlık meta ve başlangıçta sahip olduğu 1 milyar paraya sahip olur. Ç'nin 1 milyar parası ile K'nin 1 milyar parası yalnızca dolaşım aracı olarak rollerini oynamış olurlar ve —para olarak ya da bu durumda sermaye olarak— onları ortaya sürmüş olanlara geri akarlar. Her ikisi de parayı ödeme aracı olarak kullanmış olsalardı, 2 milyarlık meta 2 milyarlık metanın eşdeğeri olarak birbirini götürecekti; hesap artı sıfır olacaktı ve aralarında bir kuruş bile para dönmeyecekti.

Böylece, birbirinin karşısına alıcı ve satıcı olarak çıkan iki kişi arasında dolaşım aracı olarak dönen para, kaynağına geri döner; dolaşıma girebileceği üç durum sözkonusudur.

[*Birincisi*:] Alınıp verilen metaların değeri birbirini dengeler. Bu durumda para, onu dolaşıma sokana ve dolaşımın giderlerini karşılamak üzere sermayesini bu doğrultuda kullanana geri döner. Örneğin Ç ve K birbirlerinden 2'şer milyarlık meta alırlarsa ve dansı K açarsa, Ç'den 2 milyar para karşılığı meta alır. Ç bu 2 milyarı, K'den 2 milyarlık meta alarak ona geri döndürür. Böylece K alışverişten hem önce hem sonra 2 milyarlık metaya ve 2 milyar paraya sahiptir. Ya da daha önce anılan durumda olduğu gibi, her iki taraf, birbirine eşit miktarda dolaşım aracı ortaya çıkarırlar, her biri dolaşıma soktuğu kadarını geri alır — yukardaki gibi, 1 milyar para Ç'ye, 1 milyar K'ye.

İkincisi: İki taraf arasında değişime giren meta değerleri birbirini götürmez. Parayla ödenmesi gereken bir hesap bakiyesi belirir. Eğer yukarda durum I'deki gibi, metaların dolaşımı, yalnızca bu hesap bakiyesini ödemek için gerekenin dışında herhangi bir paranın *dolaşıma* girmediği bir biçimde yürütüldüyse —iki taraf arasında gelip giden yalnızca bu para miktarı olduysa— o zaman bu para en sonunda, hesap bakiyesi kendi lehine beliren son satıcının elinde kalır.

Üçüncüsü: İki taraf arasında değişime giren meta değerleri birbirine eşit değildir; ödenmesi gereken bir hesap bakiyesi vardır; ama metaların dolaşımı, hesap bakiyesini kapatmak için gerekenden daha fazla paranın döndüğü bir biçimde cereyan etmiştir; bu durumda bu hesap bakiyesini aşan miktardaki para onu dolaşıma sokmuş olana geri döner. Durum III'te hesap bakiyesi kendisine ödenen kişiye, durum IV'te hesap bakiyesini ödemesi gereken kişiye.

Yukarda sıralanan ikinci kategoride, hesap bakiyesi kendisine ödenen kişinin ancak ilk alıcı olduğu durumda para ona *geri döner*; örneğin işçiyle kapitalist arasında olduğu gibi. II'de olduğu gibi, öteki tarafın ilk alıcı olarak belirdiği durumda para el değiştirir.

||436| ⟨Kuşkusuz tüm bunlar, aynı kişiler arasında belli miktarlar alınıp satıldığı ve her birinin birbiri karşısında sırayla alıcı ve satıcı olduğunun varsayıldığı durumlarda gerçekleşir. Öte yandan, varsayalım ki, 3 milyarlık meta, meta sahipleri arasında eşit olarak dağılmıştır. Satıcılar, A, A´, A´´dür ve onların karşısında alıcılar B, B´, B´´ vardır. Eğer üç satın alma işlemi eşzamanlı olarak cereyan ederse, yani birbiriyle yanyana cereyan ederse, 3 bin para[105] dolaşıma girmelidir, öyle ki her bir A bin paraya sahip olmalı, her B elinde bin paralık meta bulundurmalıdır. Eğer alımlar birbirini izlerse, zaman içinde birbirinin ardından gelirse, metaların başkalaşımı birbiriyle bağlantılıysa, yani bazı kişiler alıcı ve sa-

tıcı olarak davranıyorsa aynı bin paranın dolaşımı bu işlemleri sonuçlandırabilir — hatta yukardaki gibi aynı kişilerle ilgili olarak değil, bir kişiyle ilgili olarak alıcı, bir başka kişiyle ilgili olarak satıcı kimliğiyle davranıyor olsa bile, aynı bin para tüm işlemleri sonuçlandırabilir. Böylece örneğin: (1) A, B'ye bin para karşılığı satar; (2) A, bu bin para ile B´den satın alır; (3) B´ bin para ile A´den satın alır; (4) A´, bin para ile B´´den; (5) B´´ bin para ile A´´den satın alır. Para altı kişi arasında beş kez el değiştirmiş olur; ama 5 bin para değerindeki meta da dolaşıma girmiş olur. Eğer 3 binlik meta dolaşıma girecek olsaydı, şöyle olurdu: (1) A, bin para karşılığı B'den; (2) B bin para karşılığı A´den; (3) A´ bin para karşılığı B´den. Dört kişi arasında üç yer değişikliği. Bu P–M'dir.⟩

Yukarda belirtilen durumlar, daha önce açıklanan yasayla, "Paranın dönme hızı ve meta fiyatları toplamı belli ise dolaşım aracı miktarı bellidir" (I, s. 85)[106] biçimindeki yasayla çelişmez. Yukardaki 1'inci örnekte, bin para üç kez dönmekte ve gerçekte 3 binlik miktarda metayı dolaşıma sokmaktadır. Bu durumda dolaşımdaki para miktarı

$$\frac{3.000 \text{ (fiyatlar toplamı)}}{3 \text{ (hız)}} \text{ ya da } \frac{3.000 \text{ (fiyatlar toplamı)}}{3 \text{ dönüş}} = 1.000 \text{ para}$$

Durum III ya da IV'te dolaşımdaki metaların toplam fiyatı, gerçi, 3.000 paraya eşittir, ama dolaşımın hızı farklıdır. 2.000 para, yani 1.000 para artı 1.000 para, bir kez döner. Ancak 2.000'den 1.000 bir kez daha döner. 2.000 para, 3.000'lik metaların üçteikisini dolaşıma sokar ve onun yarısı, 1.000 para da geri kalan üçte-biri dolaşıma sokar; 1.000 para iki kez dolaşır, ama öteki 1.000 para yalnızca bir kez dolaşır. 1.000 paranın bu ikiye katlanmış dolaşımı, fiyatları 2.000 paraya eşit olan metaları paraya çevirir; 1.000 paranın tek dolaşımı, fiyatları 1.000 paraya eşit olan metayı paraya çevirir — her ikisi birlikte 3.000'lik metaya eşittir. Peki bu durumda, buradaki paranın, dolaşıma soktuğu metalarla ilgili olarak dolaşım hızı nedir? 2.000 para, $1^1/_2$ dönüş yani 3/2 dönüş yapar (*ilkin* toplam paranın bir kez dönmesi ve sonra yarısının bir kez daha dönmesi ve böylece bir dönüşün tamamlanmasıyla bu aynı şey demektir). Ve böylece gerçekte:

$$\frac{3.000 \text{ (fiyatlar toplamı)}}{3/2 \text{ dönüş}} = 2.000 \text{ para}$$

Peki öyleyse, bu durumda paranın dönüşündeki *farklı hızlılığı* belirleyen şey nedir?

III ve IV'te, her ikisinde farklılık şu olgudan kaynaklanır: Du-

rum I'de her seferinde dolaşıma giren metaların toplam fiyatı, metalar toplamının tümünün fiyatının 1/3'ünden ne fazladır ne azdır; her seferinde 1.000 paralık meta dolaşıma girer; bunun tersine, III ve IV'te, 2.000'lik meta bir kez dolaşıma girer ve 1.000'lik meta bir kez dolaşıma girer, yani mevcut meta miktarının üçte-ikisi bir kez, üçte-biri bir kez dolaşıma girer. Aynı nedenle, perakende ticarete göre toptan ticarette de daha büyük [değerdeki –ç.] sikkeler dönmelidir.

Daha önce gözlemlediğim gibi (I, "Paranın Dolaşımı"[107]), paranın geri dönüşü, her şeyden önce *alıcının sırayla satıcı haline geldiğini* gösterir; ve gerçekte, satıcı haline gelen kişinin, metaları aldığı aynı kişiye ya da başkasına satış yapması hiç farketmez. Ancak alım ve satım aynı kişiler arasında ise, şimdiye dek birçok yanılgıya (Destutt de Tracy[108]) neden olan olaylar ortaya çıkmaktadır. Alıcının satıcı haline gelmesi yeni metaların satılacağını gösterir. Metaların dolaşımındaki süreklilik —sürekli yenilenmeyle eşanlamlı (I, s. 78)[109]— öyleyse yeniden-üretimdir. Alıcı, —işçiyle ilgili olarak imalatçının durumunda olduğu gibi— bir yeniden-üretim hareketini ifade etmeksizin, daha sonra satıcı haline gelebilir. Ancak sürekliliğe, bu geri dönüşün yinelenmesine, ilişkin olarak yeniden-üretimi ifade etmekten sözedilebilir.

Paranın geri dönüşü, sermayenin para biçimine dönüşümünü temsil ettiği zaman, kaçınılmaz olarak bir çevrimin sonuna, ve sermaye o haliyle süreci sürdürüyorsa, yeni bir yeniden-üretimin başlangıcına işaret eder. Bu durumda da, tüm öteki durumlarda olduğu gibi, o [kapitalist] satıcıydı, M–P, ve sonra alıcı haline geldi, P–M; ama sermayesi, yalnızca P'de kendi yeniden-üretimi için gereken öğeleriyle değişilebileceği biçimi yeniden elde eder; burada M, bu yeniden-üretim için gerekli öğeleri temsil eder. Burada P–M, para-sermayenin, üretken ya da sınai sermayeye dönüşümünü temsil eder.

Bunlardan başka, daha önce gördüğümüz gibi, paranın başlangıç noktasına geri dönüşü, bir dizi alım ve satımda bilanço dengesinin, bu süreci başlatan alıcı lehine olduğunu da gösterebilir. Ç, K'den 1.000 para karşılığı alım yapar. K, Ç'den 2.000 para karşılığı mal alır. Burada 1.000 para Ç'ye geri döner. Öteki 1.000'e gelince, K ile Ç arasında para yalnızca yer değiştirmiştir.

||437| Ancak son olarak [belirtilmeli ki –ç.] paranın başlangıç noktasına dönüşü, şu iki durumda, hesap bakiyesinin ödendiğini göstermeden de cereyan edebilir: (1) Karşılıklı ödemeler birbirini götürdüğü ve sonuç olarak parayla ödenecek bir hesap bakiyesi kalmadığı zaman; (2) İşlemler birbirini *götürmediği*, bu nedenle bir

hesap bakiyesinin ödenmesi gerektiği zaman. Bu konuda yukarda tartışılan durumlara bakınız. Tüm bu durumlarda, örneğin aynı K'nin Ç ile karşı karşıya gelip gelmemesi hiç farketmez; burada K, Ç ile Ç de K ile ilgili olarak, ona satış yapanların ve ondan satın alanların toplamını temsil etmektedir (tıpkı paranın geri dönüşünün hesap bakiyesinin ödenişini gösterdiği örnekte olduğu gibi). Tüm bu durumlarda para, deyim yerindeyse bu parayı dolaşıma sokmuş olana geri döner. Dolaşımda görevini yapmıştır, banknotlarda olduğu gibi, kendisini ortaya koymuş olan kişiye geri döner. *Burada para yalnızca dolaşım aracıdır. Sonuncu kapitalistler birbirleriyle hesaplarını kapatırlar ve bu para, ödemeyi yapmış olana geri gelir.*

Daha önce ertelediğimiz soruya daha ilerde eğilmemiz gerekiyor: kapitalistin, dolaşıma soktuğundan daha fazla para çekişi sorusuna.[110]

[6. *Ekonomi Politiğin Tarihinde Ekonomik Tablo'nun Önemi*]

Quesnay'ye geri dönelim:

Adam Smith, Marquis de Mirabeau'nun abartılı ifadesini, biraz da alay ederek aktarır:

> "Dünyanın başlangıcından bu yana üç büyük keşif yapılmıştır. ... Birincisi *yazının* keşfidir. ... İkincisi *paranın keşfidir* (!) ... Üçüncüsü, ilk ikisinin tamamlayıcı sonucu olan *tableau économique*'tir [*ekonomik tablo*'dur]." ([Smith, *Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. II, s. 300], Garnier, c. III, kitap IV, bölüm IX, s. 540.)

Ama gerçekte, ekonomik tablo, sermayenin tüm üretim sürecini bir *yeniden-üretim süreci* olarak, gözler önüne serme girişimiydi — dolaşım, bu yeniden-üretim sürecinin yalnızca biçimiydi; paranın dolaşımı, sermayenin dolaşımında yalnızca bir evreydi; [tablo – ç.] aynı zamanda bu yeniden-üretim sürecinde gelirin kaynağını, sermayeyle gelir arasındaki değişimi, yeniden-üretim amaçlı tüketimle sonal tüketim arasındaki ilişkiyi kapsama çabasıydı; sermayenin dolaşımında tüketicilerle üreticiler arasındaki dolaşımı (gerçekte sermayeyle gelir arasındaki dolaşımı) içerme çabasıydı; ve son olarak, üretken emeğin iki büyük bölümü —hammadde üretimi ve imalat bölümleri— arasındaki dolaşımı bu yeniden-üretim sürecinin aşamaları olarak sunma çabasıydı. Ve bütün bunların hepsini gösteren şey, gerçekte bir *Tableau*'da, altı hareket ve dönüş noktasını birleştiren ve sayıları beşi aşmayan çizgiden ibaretti. Bunlar, ekonomi politiğin henüz bebeklik çağını yaşadığı 18. yüzyılın ikinci üçte-birlik diliminde olup-bitiyordu; bu aşırı ölçüde par-

lak bir yaklaşımdı, ekonomi politiğin o zamana dek ortaya koyabildiği, rakip kabul etmez en parlak yaklaşımdı.

Sermayenin dolaşımına gelince —sermayenin yeniden-üretim süreci, bu yeniden-üretim sürecinde aldığı çeşitli biçimler, sermayenin dolaşımıyla genel olarak dolaşım arasındaki bağlantı (yani yalnızca sermayenin sermayeyle değişimi değil ama sermayenin gelirle değişimi)— fizyokratların mirasını devralan ve envanterdeki farklı kalemleri daha kesin ve belirgin biçimde ayırarak sınıflayan kişi Adam Smith oldu. Ama onun, hareketi bir bütün olarak açıklayışı ve yorumlaması, Quesnay'nin hatalı varsayımlarına karşın, ekonomik tabloda genel çizgileriyle sunuluşu kadar bile doğru değildi.

Bundan da ötede, Adam Smith fizyokratlar konusunda "Yapıtları, hiç kuşkusuz, ülkeleri için şöyle ya da böyle bir hizmetti" ([*Wealth of Nations*, OUP baskısı, c. II, s. 299], [Garnier], *agy*, s. 538), dediği zaman, bu, örneğin, Fransız Devriminin en önde gelen babalarından biri olan Turgot'nun önemi konusunda pek de alçakgönüllü olmayan bir azımsamadır. |437||

LINGUET

[*Emekçinin "Özgürlüğü" Konusunda Burjuva-Liberal Görüşün İlk Eleştirisi*]

||438| Linguet, *Théorie des lois civiles*, vb., Londra 1767.

Benim çalışma planım uyarınca, sosyalist ve komünist yazarlar tümüyle tarihsel incelemenin dışında tutuluyor. Bu tarihsel incelemelerin amacı, bir yandan, ekonomi politik yazarlarının birbirlerini hangi biçimler içinde eleştirdiklerini, öte yandan ekonomi politik yasalarının ilk kez ifadesini bulduğu ve geliştirildiği tarihsel olarak belirleyici olan biçimleri göstermektir. Bu nedenledir ki, artı-değeri incelerken, Brissot, Godwin ve benzeri yazarları ve 19. yüzyıl sosyalistleri ile komünistlerini almadım. Bu incelemede[111] kendilerinden sözedeceğim birkaç sosyalist yazar ya kendiliklerinden burjuva ekonomisinin görüşünü benimseyenlerdir ya o görüşe, o görüşün bakışıyla karşı çıkanlardır.

Ancak Linguet sosyalist değildir. Kendi çağdaşı olan Aydınlanmacıların burjuva-liberal ülkülerine, burjuvazinin o sıralarda başlayan yönetimine yöneltti̇ği polemikleri —yarı ciddi, yarı şaka— gerici bir görünümdedir. Despotizmin uygar Avrupa'daki biçimlerine karşı Asyatik despotizmi savunur; böylece de ücretli-emeğe kar-

şı köleliği savunur.

Cilt I. Montesquieu'ye karşı yöneltilen tek ifade: *l'esprit des lois, c'est la propriété*[112] [yasaların ruhu mülkiyettir], onun görüşünün derinliğini gösterir.

Karşısında bulduğu ekonomistler yalnızca fizyokratlardır.

Zenginler tüm üretim koşullarını ele geçirmişlerdir: en basit biçimlerinde, kendileri doğal öğeler olan *üretim koşullarının yabancılaşması.*

"Bizim uygar ülkelerimizde [doğanın] tüm öğeleri kölelerdir." (Linguet, *Théorie des lois civiles* ..., Londra 1767], s. 188.)

Zenginlerin sahiplendiği bu zenginliğin bir kısmını elde edebilmek, onu ağır işçilik yaparak satın almayı gerektirir ki, o da bu zenginlerin zenginliğini artırır.

"Böylelikle, tümden tutsak alınan doğa, çocuklarına, kendi yaşamlarını sürdürecek kolay erişilir kaynakları sunmaz olmuştur. Doğanın nimetleri için dursuz-duraksız çaba, ve armağanları için sebatkar bir çalışma gerekmektedir." [s. 188.]

(Burada —doğanın armağanlarında— fizyokratların görüşü yansıtılıyor.)

"*Onun* [doğanın üretim olanaklarının –ç.] *sahipliğini tek başına kendisi için iddia eden* zengin kişi, bunun en küçük parçasını topluma vermeye, ancak böyle bir fiyat ödendiği zaman rıza gösterir. *Onun hazinelerinden pay almanıza izin verilmesi için, o hazineleri artırmak üzere çalışmak zorunludur.*" (s. 189.) "Öyleyse, kişi bu özgürlük kuruntusundan vazgeçmelidir." (s. 190.) Yasalar "yeni el koymaları önlemek için" (özel mülkiyete) "ilk el koymayı kutsamak için" vardır. (s. 192.) "Yasalar, insan soyunun büyük bir bölümüne karşı, sanki bir fesat girişimi gibidirler." [s. 195.] (Yani herhangi bir mülkü olmayanlara karşı.) "Yasaları toplum yapmıştır, toplumu yasalar değil." (s. 230.) "Mülkiyet yasalardan önce vardı." (s. 236.)

Mülkiyetin, mülkiyete dayalı yasaların ve zorunlu köleliğin kökeni, toplumun —insanın bağımsız, kendine-yeter bir birey olarak değil, toplum halinde yaşadığı olgusunun— kendisidir.

Bir yanda barış içinde ve birbirinden yalıtık yaşayan tarımcılar ve çobanlar vardı. Öte yanda —

"kan dökerek yaşamaya, yiyecekleri hayvanı tuzağa kolayca düşürmek ve yakalamak için gruplar halinde biraraya gelmeye ve avlarını birbirine danışarak bölüşmeye alışmış avcılar." (s. 279.) "Toplumun ilk belirtileri avcılar arasında ortaya çıkmış olmalıdır." (s. 278.) "*Gerçek toplum, çobanların ve tarımcıların zararı pahasına ortaya çıkmış ve*" elele vermiş bir avcılar çetesi tarafından "*boyun eğdirilmeleri üzerine kurulmuştur.*" (s. 289.) Toplumdaki tüm görevler buyurmaya ve boyun eğmeye indirgenmiştir. "İnsan soyunun bir

kısmının, toplumu ortaya çıkardıktan sonra böylece aşağılanması, yasaları doğurmuştur." (s. 294.)

Üretim olanaklarından yoksun bırakılan emekçiler gereksinim içinde bulunmaları nedeniyle, kendileri yaşayabilmek için başkalarının varlıklarını artırmak üzere çalışmak zorunda kalmışlardır.

"Çiftlik emekçilerini, meyvesini yiyemeyecekleri toprağı işlemeye, duvarcılarımızı içinde oturamayacakları yapıları yükseltmeye zorlayan şey, başka bir yoldan yaşamalarının olanaksızlığıdır. Onları, kendilerini satın alma lütfunda bulunacak efendilerini beklemek üzere o pazarlara sürükleyen şey, yoksunluklarıdır. *Zengin kişinin önünde, onun varlığını artırmalarına izin vermesi için diz çökmeye, onları zorlayan şey yoksunluklarıdır*." (s. 274.)

"Şu halde, toplumun ilk [varlık —ç.] nedeni şiddettir ve onu birarada tutan ilk bağ zordur." (s. 302.) "Onların" (insanların) "ilk kaygıları, kuşkusuz kendilerine yiyecek bulma [kaygısı —ç.] olmuştur ... ikincisinin de *bunu kendilerine çalışmadan sağlamak* olmuş olması gerekir." (s. 307-308.) "Bunu ancak, *başka insanların emeğinin ürününü kendilerine mal ederek* başarabilirlerdi." (s. 308.) "İlk fatihler, aylaklıkları cezasız kalsın diye kendilerini despotlaştırdılar; geçimlerini sağlayacak bir şeyleri olması için kendilerini kral yaptılar: egemenlik fikrini bu [bakış —ç.] büyük ölçüde daraltıp basitleştirir." (s. 309.) "Toplum şiddetten, mülkiyet gasptan doğmuştur." (s. 347.) "Efendiler ve köleler ortaya çıkar çıkmaz, toplum oluşmuştur." (s. 343.) "Daha başlangıçtan itibaren ||439| sivil birliğin iki ayağı, bir yandan, insanların büyük bir bölümünün köleliği ve öte yandan tüm kadınların köleliğidir. ... Toplum, yalnızca bir avuç mülk sahibinin rahatı, gönenci ve mutluluğunu, üyelerinden dörtte-üçünü zararı pahasına güvenceye almıştır." (s. 365.)

Cilt II: "Bu çerçevede sorun, köleliğin kendi içinde doğaya karşıt olup olmadığını incelemek değildir, toplumun doğasına aykırı olup olmadığını, ... ondan ayrılabilir olup olmadığını incelemektir." (s. 256.) "Toplum ve sivil kölelik birlikte doğmuştur." (s. 257.) "Sürekli kölelik ... toplumların yıkılamaz temeli." (s. 347.)

"İnsanlar, *onları yağmalayarak yeterince zenginleşen kişi* küçük bir parçayı onlara *geri döndürebilecek* hale geldiği zaman, geçimleri için o zengin kişinin cömertliğine bağımlı hale getirilmişlerdir. Onun sahte cömertliği, *onların, el koyduğu emek ürünlerinin bir parçasını gene onlara geri vermesinden* daha fazla bir şey olamazdı." (s. 242.) Kendisi için devşirmeyeceği ekimi yapmak zorunluluğu, insanın kendi gönencini başkası için heba etmesi, bir şey beklemeden çalışması *kölelik değil midir*? Ve gerçek [kölelik —ç.] çağı, insanların alıra çekilerek onlara birkaç ölçek yulaf vermenin yanısıra kırbaçlayarak çalışmaya zorlandıkları andan başlamadı mı? Yalnızca tam gelişmiş bir toplumda, yiyecek, yoksul *aç* insana, özgürlüğünün yeterli bir *eşdeğeri* olarak görünür; ama başlangıç aşamasındaki bir toplumda özgür insan, bu eşitsiz değişim karşısında dehşete kapılırdı. Bu, ancak *tutsaklara* önerilebilirdi. Ancak tüm

melekelerinden yoksun bırakılmalarından sonra" [değişim] "onlar için bir zorunluluk haline gelebilirdi." (s. 244-245.)

"Toplumun özü ... zengine, *meyvesini onun dereceği* zahmetli işleri sırtlanacak, yorulmak bilmez eller-kollar vererek, yeni eller-kollar vererek, *zengini çalışmaktan kurtarmaktan ibarettir*. Kölelik, bunu güç bir duruma düşmeksizin yapabilmenin tasarımıdır. O [zengin – ç.] kendisine hizmet edecek insanları satın alır." (s. 461.) "Köleliği ortadan kaldırarak, zenginliğin ya da onun sağladığı yararların da ortadan kalktığını kimse ileri sürmedi. ... Adı değişse de her şeyin eskisi gibi kalması önemliydi. İnsanların çoğu için, *zenginliğin tümünü sahiplenen* azınlığa bağımlı olarak ve onun eline bakarak yaşamını sürdürmek her zaman bir zorunluluk oldu. İşte bu çerçevede yeryüzünde kölelik süreğenleştirildi, ama hoş bir ad altında. Şimdi aramızda onu hizmet adıyla taçlandırıyoruz." (s. 462.)

Linguet, bu hizmetkarlardan, uşakları ve benzerlerini kastetmediğini söylüyor:

"Kasabalar ve kırsal kesim başka tür hizmetkarlarla dolup taşıyor: Sağa-sola çok daha fazla dağılıp saçılmış, çok daha yararlı, çok daha çalışkan, *gezici usta*, *zanaatçı*, vb. adlarıyla bilinen insanlar. Bu insanların onuru, lüksün parlak renkleriyle lekelenmiş değil; yoksulun *üniforması* olan iğrenç çul-çaput içinde göğüs geçirirler. *Kaynağı onların emeğindedir ama, bolluktan yana hiç nasipleri yoktur*. Zenginlik, *onların kendisi için hazırladığı armağanları* lütfedip kabul buyurduğu zaman onlara ihsanlar dağıtır. *Bu zenginliğe hizmet ettikleri için* şükran duyması gerekenler onlardır. *Ona yararlı olmak için* izin dilemek üzere dizine sarılırlarken, o tepeden aşağı, onlara en iğrenç hakaretleri yağdırır. Bu [onuru, onlara –ç.] bahşetmesi için kendisine yakarılmalıdır ve *gerçek cömertlikle hayalî kayırma arasındaki bu garip değişimde* kabalık ve horgörü, *alıp kabul edendedir*, kölelik, kaygı ve gayret ise *verende*. Bunlar, gerçekten bizlerin arasında kölelerin yerini alan hizmetkarlardır." (s. 463-464.)

"Araştırılması gereken nokta şudur: *Köleliğin kaldırılması* onlara [hizmetkarlara –ç.] hangi etkin kazancı sağlamıştır? Ne kadar özdenlikle söylüyorsam o kadar da üzülerek diyebilirim ki, kazandıkları tek şey, insanlığın bu alt tabakasında, onların öncelllerini hiçbir zaman yoklamamış olan bir felakettir — her an, açlıktan ölme korkusunun işkencesi altında olmaktır." (s. 464.) "Diyorsunuz ki o özgür. Ah! Bu onun talihsizliğidir. Hiç kimseye bağımlı değil; ama kimse de ona bağımlı değil. Gerek duyulduğu zaman, olabilecek *en ucuz fiyatla kiralanır*. Vaadedilen hasis *ücret, karşılığında verdiği günün geçimini denkleştirmeye* belki ucu-ucuna yeter. *Görevini çabucak yerine getirmeye zorlamak için, başına nezaretçiler* dikilir; çok incelikli gizlenmiş, çok makul [görünüşlü –ç.] bir tembellikle, gücünün yarısını kullanmaktan alıkoyabilir kaygısıyla ya da aynı işte daha uzun süre çalıştırılır umuduyla işleri yavaştan alabilir, aletleri köreltebilir korkusuyla, kendisine gözaçtırılmaz, neredeyse

üvendireyle dürtüklenir. *Onun üzerinden amansız nezaretçiliğini eksik etmeyen hasis ekonomi, o bir an için dinlenmeye kalkışsa, azarı hemen yapıştırarak ensesine biner ve* bir anlık dinlenme yüzünden *soyulduğunu savlar.* İşini bitirdiği zaman, tıpkı işe alındığında olduğu gibi, en soğuk bir umursamazlıkla ve çok yoğun çalışmayla geçen bir günün sonunda ||440| kazandığı yirmi ya da otuz *sou*'nun*, *ertesi gün iş bulamazsa* yetip yetmeyeceği konusunda en ufak bir rahatsızlık duymaksızın görevine son verilir." (s. 466-467.)

"Özgürdür! Ama tam da bu yüzden ona acırım. Çalıştığı işlerde hiç umursanmaması bundan ötürüdür. Yaşamı, çok daha kolaylıkla tehlikeye atılabilir. Maliyeti dolayısıyla, köle, efendisi için değerliydi. Ama zanaatkar, kendisini çalıştıran zevk düşkünü zengine hiçbir şeye malolmuş değildir. Kölelik günlerinde insan kanının bir bedeli vardı. Köleler, en azından pazardaki satış fiyatları kadar değerliydiler. Artık alınıp-satılmadıkları için, özleriyle bağlı bir değerleri yok. Orduda bir öncü er, yük hayvanından daha az değerlidir; çünkü at pahalıdır, öncü er içinse bir şey ödemek gerekmez. Köleliğin kaldırılması, bu askeri hesapları sivil yaşama taşımıştır; *o zamandan beri* [köleliğin kalkışından bu yana —ç.] *tıpkı kahramanların yaptığı gibi, bu hesapları yapmayan gönenmiş bir burjuva yoktur.*" (s. 467.)

"Gündelikçiler, tıpkı, zenginin malikanelerinde kırımdan geçirilen av hayvanları gibi, en ufak bir harcamaya neden olmadan zenginliğe hizmet etmek üzere doğarlar, büyürler ve yetiştirilirler" (üretilirler). "Öyle görünüyor ki, sanki zenginlik, talihsiz Pompey'in boş yere övündüğü sırra sahipmiş gibidir. Yalnızca zenginliğin, ayağını yere vurması yeterlidir; topraktan, canını dişine takıp çalışan insan kıtaları fışkırır; zenginliğin emrinde olmak için birbirleriyle yarışırlar; eğer bu paralı askerler kalabalığından, zenginin yapılarını yükselten, bahçelerini yapan biri ortadan kaybolursa, onun bıraktığı boşluk, gözle görülmez bir noktadadır — hiç kimse müdahale etmeden hemen üstü örtülür, boşluk doldurulur. Büyük bir nehrin bir damla suyu eksilmiştir; ne gam, yeni seller, dursuz-duraksız, onun yerini alıverir. Gündelikçilerde de durum aynıdır; yerlerini başkalarının kolaylıkla alıyor olması *zengin kişinin*" (Linguet'nin kullandığı biçim budur; henüz kapitalist demiyor) "onlara karşı katı kalpli olmasını teşvik eder." (s. 468.)

"Deniyor ki, bu insanların efendisi yoktur ... bir sözcüğün tepeden tırnağa kötüye kullanılışıdır bu. Efendileri yoktur demek de ne demek oluyor? — onların bir efendisi var, hem de efendilerin en korkuncu, en zorbası: bu *ihtiyaçtır*. Onları en haşin bağımlılığa sürükleyen de budur. *Buyruklarına uymaları gereken kişi, belli bir kişi değildir, ama genel olarak hepsinin buyruğudur.* Kaprislerine yaltaklanmaları, iyilikseverliğinden medet ummaları gereken kişi bir tek müstebit değildir — öyle olsaydı köleliklerinin bir sınırı olur, çekilebilir hale gelirdi. *Parası olan herhangi bir insanın uşağı olurlar*;

* *Sou* ya da *sol* — Eski bir Fransız sikkesi; bir Fransız lirasının yirmide-biri, 5 santimlik sikke —ç.

köleliklerine sınırsız bir güçlük ve yaygınlık veren budur. Deniyor ki, bir efendiyle geçinemezlerse en azından bir avuntuları var: bunu ona söyleyebilirler ve değişiklik yapma gücüne sahiptirler; oysa köleler bunlardan ne birine ne ötekine sahiptirler. Bu yüzden köleler daha da perişandırlar. Ne safsata ama! Çünkü akıldan çıkarmamak gerek ki, *başka işler yapanların* sayısı çok azdır; emekçilerin sayısı ise tam tersine çok fazladır." (s. 470-471.) "Onlara bahşettiğiniz şu görünürdeki özgürlük, onları ne duruma sokmuştur bilir misiniz? *Yalnızca kollarını kiralayarak yaşarlar. Bu yüzden ya kendilerini kiralayacak birini bulmalıdırlar, ya açlıktan ölmelidirler. Bu mu özgür olmak?*" (s. 472.)

"En dehşet verici olanı da şudur: ücretin pek küçük olması, bu durumun bir başka nedenidir. Gündelikçi ne kadar ihtiyaç içinde kıvranırsa, kendini o kadar ucuza satar. İhtiyacının ivecenliği ne ölçüde fazlaysa, emeği o kadar daha az kazançlı olur. Hizmetini kabul etmeleri için gözyaşı dökerek kendilerine yalvardığı müstebitler, utanmasalar, acaba yeterince gücü kalmış mı diye nabzına bakacaklardır; ona önerdikleri ödülü, zayıflığına bakarak belirlerler. Açlıktan ölmeye ne ölçüde yakın olduğunu düşünürlerse, onu ölümden uzak tutacak olan [ücretten —ç.] o kadar daha fazla indirim yaparlar; bu barbar ona, yaşamını uzatmaktan çok ölümünü geciktirecek kadar verir." (s. 482-483.) (Gündelikçinin) "bağımsızlığı, modern zamanların incelmişliğinin ürettiği en felaketli musibetlerden biridir. Bu, varlıklı kişinin zenginliğini, yoksulun da yoksulluğunu katlar. Ötekinin harcadığını beriki tasarruf eder. İkincinin tasarrufa zorlanması, aşırı bol olandan yapılan bir tasarruf değildir, onun için vazgeçilmez olandan tasarruftur." (s. 483.)

"Eğer bugün insan soyunun yokolmasını sağlamak üzere, lüks içinde yüzen bu büyük orduları ayakta tutmak bu kadar kolaysa, bu köleliğin kaldırılmış olmasından ötürüdür. ... Yalnızca artık kölelerin ortadan kalkışından bu yanadır ki, sefahat ve dilencilik, gündeliği beş *sou* olan kahramanlar yaratmaktadır." (s. 484-485.)

"Ben bunu" (Asyatik köleliği) "insanların gündelik nafakalarını günlük emekle kazanma durumuna düşürülmüş olmaları karşısında, başka herhangi bir varoluş türüne göre yüzlerce kez yeğ tutarım." (s. 496.)

"Onların" (kölelerin ve gündelikçilerin) "zincirleri aynı malzemeden yapılmıştır, yalnızca renkleri değişiktir. Şurada siyahtırlar ve ağır görünürler; öte tarafta daha az iç karartıcıdırlar ve içleri boş gibi durur; ama dürüstçe tartın, aralarında hiç fark görmeyeceksiniz; her ikisi de zorunluluğun örsünde dövülmüştür. Her ikisi de gramı gramına aynı ağırlıktadır, ya da belki de biri ötekinden bir parça daha ağırsa, o dış görünüşü hafif izlenimi verendir." (s. 510.)

Linguet, emekçilerle ilgili olarak Fransız Aydınlanmasına çağrıda bulunur:

"Çobanların zenginliğini —artık söylemeli— sürünün bu büyük kısmının boyun eğdirilişinin, yok edilişinin yarattığını görmüyor

musunuz? ... Onun" (çobanın) "çıkarı için, sizin çıkarınız için ve hatta onların" (sürünün) "çıkarı için, bana inanın, o sürüyü taşıdığı inançla, onlara havlayan bu köpeğin tek başına hepsinden güçlü olduğu inancıyla başbaşa bırakın. Onun gölgesini daha uzaktan görür görmez aptalca bir korkuyla bırakın çil yavrusu gibi dağılsınlar. Bundan herkes kazançlı çıkacaktır. Sizin için, onları toparlayıp, kendi adınıza soymak daha kolaylaşacaktır. Kurtlar tarafından yenmekten daha kolaylıkla korunacaklardır. ||441| Doğru, insanlar tarafından yenmek için. Ama ne yapalım ki ağıla sokuldukları andan itibaren kaderleri budur. Onları oradan kurtarmaktan sözetmeden önce ağılı, yani toplumu yıkarak işe başlayın." (s. 512-513.) |X-441||

EKLER

[I. EMEK, DEĞER VE BİLİMİN EKONOMİK ROLÜ KONULARINDA HOBBES]

||XX-1291a| Hobbes'a göre bütün zanaatların anası *uygulanan emek* değil, *bilim*dir.

"İstihkam, motor ve öteki savaş araç ve gereçleri yapımı gibi kamu yararına zanaatlar, savunmaya ve zafere katkıda bulundukları için bir gücü temsil ederler; ama bunların gerçek anası *bilim, daha da açıkçası matematik* ise de, onları gün ışığına zanaatçının eli çıkardığı için, sıradan insanların gözünde ebenin anne sayılması gibi, onun" [zanaatçının –ç.] "çocuğu sayılırlar." (*Leviathan, English Works*, Thomas Hobbes, Ed. Molesworth, Londra 1839-1844, c. III, s. 75.)

Zihinsel emeğin ürünü —bilim— her zaman değerinin çok altında bir yerde durur; çünkü onu yeniden-üretmek için gerekli emek-zamanının, ilk üretimi için gereken emek-zamanı ile hiçbir ilişkisi yoktur. Örneğin bir okul çocuğu, iki terimli denklem teoremini bir saatte öğrenebilir.

Emek-gücü:

"*Bir insanın değeri ya da ederi*, tüm öteki şeylerin olduğu gibi, fiyatına eşittir; yani, *onun gücünü kullanmak için* ona ödenecek olana eşittir." (*agy*, s. 76.) "Bir insanın emeği de" (yani emek-gücünün

kullanılması) "başka herhangi bir *nesne* gibi, kâr için değişime girebilecek bir *metadır*." (*agy*, s. 233.)

Üretken ve üretken-olmayan emek:

"Bir insanın yalnızca yaşamını sürdürmesi için *çalışması* yeterli değildir; aynı zamanda, *emeğini güven altına almak için*, gerekiyorsa *dövüşmelidir*. Ya tutsaklıktan dönüşlerinde Yahudilerin yaptığı gibi, bir elle tapınağı yeniden yükseltirken, öteki elinde kılıcı tutmalı ya da kendileri için savaşmak üzere başkalarını kiralamalıdırlar." (*agy*, s. 333.) |XX-1291a||

[2.] TARİHSEL: PETTY

[*Üretken-Olmayan Mesleklere Olumsuz Yaklaşım. Emek-Değer Teorisinin İlk Tohumları. Ücretleri, Toprak Rantını, Toprağın Fiyatını ve Faizi Değer Teorisi Temelinde Açıklama Çabaları*]

||XXII-1346| Petty, *A Treatise of Taxes and Conributions*, Londra, 1667.

Dostumuz Petty'nin[113] "nüfus teorisi" Malthus'unkinden tamamen farklı. Petty'ye göre rahiplerin "dölleme" yetenekleri ellerinden alınmalı; onlara yeniden "bekar kalma" kuralı uygulanmalı.

Tüm bunlar üretken ve üretken-olmayan emek [bölümü] ile ilgili[114].

a) *Rahipler*:

"İngiltere'de kadınlardan daha çok erkekler olduğu için ... rahiplerin *bekarlığa geri dönmeleri* iyi olur; ya da evliyken hiçbiri rahip olmamalıydı.* ... Böylece *evlenmemiş rahipler*, bütün öteki rahip kadrosu gibi, *bekar* kalabilirler." (s. 7-8.)

b) *Tüccarlar ve perakendeciler*:

"Bunların, toplumdan bir şey almaya, hiçbir hakbilirlik ve haktanırlık ölçüsünde hakkı olmayan büyük bir kesimi de ayıklanmalıdır, çünkü bunlar *yoksulun emeği üzerine birbirleriyle oynayan* bir tür *kumarbazdırlar* || 1347| ; toplumsal gövdenin kanını ve besleyici özsularını, yani tarımın ve imalatın ürününü atar ve toplar damarlarda dolaştırarak *dağıtmanın* dışında kendiliklerinden bir ürün vermezler." (s. 10.)

c) *Hukukçular, doktorlar, devlet görevlileri, vb.*:

"Çok sayıda *hükümet, hukuk* ve *kilise* makamı ve onların ücreti ve aynı zamanda ruhanilerin, hukukçuların, doktorların, tüccarın ve perakendecilerin sayısı azaltılsaydı, kamu için *yaptığı pek az iş için*

* Elyazmasında "olmamalıdır". –*Ed.*

pek büyük ücretler alan bu kişilerin sayısı azaltılsaydı, kamu giderleri, kimbilir ne kadar kolay karşılanırdı?" (s.11.)

d) *Sadakaya muhtaç olanlar* (*gereğinden çok olanlar*):

> "Bu insanlara kim para verecek? Yanıtım, herkes. ... Sanırım [sorun –ç.] çok açık, ne açlıktan ölmeliler, ne asılmalılar, ne de [bir başka ülkeye] verilmeliler, vb.. (s. 12.) Ya "fazla olan" onlara verilmeli, ya da eğer fazlalık yoksa, *bir şey artmıyorsa*, başkalarının beslenmesinden nitelik ve nicelik olarak *küçük bir miktar* kısılmalıdır." (s. 12-13.) Onlara (gereğinden çok olanlara) dayatılacak çalışma herhangi bir türden olabilir; yeter ki "yabancı ürünlerin giderlerini" artırmasın; önemli olan "zihinlerini disiplinli ve itaatli ve bedenlerini, gerek duyulduğu zaman, daha kârlı işlere dayanır biçimde tutmaktır." (s. 13.) En iyisi, onları "köprü ve yol yapımında, madenlerde çalıştırmaktır", vb..* (s. 12.)

Nüfus, zenginlik:

> "*Nüfus azlığı gerçek yoksulluğu oluşturur*; sekiz milyon nüfuslu bir ulus, aynı büyüklükteki toprak parçası üzerinde dört milyon insanın yaşadığı bir ülkeden iki kat daha zengindir." (s. 16.)

Yukardaki (a) maddesi (*rahipler*). Petty, rahiplerle inceden inceye alay ediyor:

> "Din en iyi biçimde, rahiplere metelik verilmezse gelişir; tıpkı hukukun, hukukçulara yapacak pek az iş olursa en iyi gelişmesi gibi." (s. 57.) Rahiplere, "daha şimdiden aldıkları göze battığına göre, *kadrolu din adamlarından daha fazla rahip yetiştirmemelerini*" salık veriyor. Örneğin, İngiltere'yle Galler Bölgesinde 12.000 kadrolu rahip bulunduğuna göre, "24.000 papaz yetiştirmek hiç de güvenli olmayacaktır". Çünkü o zaman, geliri olmayan bu 12.000, ötekilerle rekabete girişecektir; "bunu da halkı, mevcut rahiplerin insanların ruhunu zehirlediğine ve manevi gıdadan yoksun bıraktığına ve cennete giden yolda kendilerini yanlış yönlendirdiklerine inandırmaktan daha başka türlü de yapamayacaklardır." (İngiltere'deki din savaşlarına gönderme yapılıyor.) (s. 57.)

Artı-değerin kökeni ve nasıl hesaplanacağı: Konuyu ele alışı bir ölçüde karmakarışıktır; ama şurda burda, çarpıcı fikir yüklü bölümler görülmektedir.

Petty, *doğal fiyat*, *siyasal fiyat*, *gerçek piyasa fiyatı* ayrımı yapar. (s. 67.) Doğal fiyat derken gerçekte *değeri* kasteder; burada bizi ilgilendiren de budur; çünkü || 1348| artı-değerin belirlenişi, *değerin belirlenişine* bağlıdır.

Petty, bu incelemesinde, *metaların değerini*, içerdikleri, karşılaştırmalı *emek miktarı* ile belirler.

* Elyazmasında: "*Am besten sie zum Bauen van Strassen, Brücken, Bergwerken etc. zu verwenden*". –*Ed.*

"Ancak *rantlar* üzerine uzun uzadıya sözetmeden önce, *toprağın ve evlerin* rantına olduğu kadar, *rantına faiz dediğimiz paraya* da değinerek, rantın gizemli doğasını açıklamaya çalışmalıyız." (s. 23.)

α) İlk soru, bir metanın ya da daha belirgin olsun diye buğdayın *değeri* nedir, sorusudur.

"Bir insan bir buşel* buğday *üretebildiği aynı süre içinde*, Londra'ya, Peru'da topraktan çıkardığı 1 ons** gümüş getirebilirse, biri ötekinin doğal fiyatıdır; şimdi, daha yeni ve daha kolay işlenebilir maden ocakları nedeniyle, bir insan daha önceki bir ons yerine aynı rahatlıkla iki ons gümüş elde edebilirse, *cæteris paribus* [öteki koşullar aynı kalmak üzere] eskiden 5 şilin olan 1 buşel buğdayın fiyatı on şilin olacaktır." (s. 31.) "Bir buşel [...] buğday üretiminin, *bir ons gümüş üretmek için gerekli emeğe eşit* olduğunu varsayalım" (s. 66). Bu, her şey bir yana, "metaların fiyatını hesaplamanın, hayalî olmayan gerçek yoludur." (s. 66.)

β) Şimdi açıklanması gereken ikinci nokta *emeğin değeridir*.

"Yasa ... işçiye, *ancak yaşamasına yetecek kadarına izin vermelidir*; çünkü bir kat fazlasına izin verirseniz, o zaman, yapabilecek olduğunun yarısı kadar çalışır; *ki bu da çok miktarda emek ürününün kamu için bir kayıp olması demektir*." (s. 64.)

Dolayısıyla emeğin değeri, gerekli geçim nesneleriyle belirlenmektedir. İşçi *yalnızca yaşamak için gereksindiği* kadarı için bile, kapasitesi çerçevesinde emek-gücünün tamamını kullanmaya zorlanarak artı-ürün üretmeye ve artı-emek vermeye mecbur bırakılmaktadır. Ancak emeğin ucuzluğunu ya da pahalılığını iki öğe belirlemektedir: doğal üretkenlik ve iklimin koşullandırdığı giderlerin (gereksinimler) düzeyi.

"Doğal *pahalılık ve ucuzluk, doğal gereksinimleri karşılamak için gereken kol emeğinin daha az ya da daha çok olmasına* bağlıdır: Bir insanın altı kişiye yetecek kadar buğday ürettiği yere göre, on kişiye yetecek kadar ürettiği yerde tahıl daha ucuzdur; ve bunun yanısıra doğanın, insanı daha fazla ya da daha az harcama yapma gereğinde bırakmasına bağlıdır." (s. 67.)

υ) Petty için *fazla* ancak iki biçimde varolur: *toprak rantı* ya da *paranın rantı* (faiz). İkinciyi birinciden çıkarır. Daha sonra fizyokratlarda görüleceği gibi, Petty için birinci, artı-değerin *gerçek biçimidir* (ama aynı zamanda ⟨Babamız⟩ "İsa'nın duası"ndaki "ekmek" sözcüğünün "kastettiği" gibi buğdayın, yaşamın tüm gereksinimlerini karşılamak için yaratıldığını söyler).

Düşüncelerini adım adım ilerleterek Petty, rantı (artı-değeri), yalnızca emeğin gerekli zamanının ötesinde, işverenin ondan elde

* 4/5 kile. –ç.
** 28.3 gram. –ç.

ettiği fazla olarak değil, ama aynı zamanda üreticinin kendisinin, kendi ücreti ve sermayesinin yenilenmesinin üstündeki artı-emeğin de fazlası olarak sunar.

"Varsayalım ki bir insan kendi elleriyle belli bir alan toprağı sürüyor, buğday ekiyor, tapanlıyor, biçiyor, harmanlıyor, buğdayını ambara taşıyor, bu toprağın gerektirdiği tarımı yapıyor; aynı ekimi yapmak üzere *tohumluğu* bir kenara koyuyor. Derim ki bu adam *hasadından elde ettiği üründen tohumluğu çıkardığı* zaman" (yani her şeyden önce üründen, değişmeyen sermayeye eşit bir miktar çıkarılıyor), || 1349| "ve ayrıca kendisi hem yedikten hem başkalarından aldığı giysi ve öteki doğal gereksinimleri için verdiğini düştükten sonra *buğdayın geri kalanı o yıl için* toprağın gerçek ve doğal rantıdır; ve *yedi yılın ortalaması* ya da daha doğrusu, içinde *yoklukla bolluğun dönüşlerini tamamladığı* bir döngünün kapsadığı yıllar ortalaması, buğdayda toprağın olağan rantını verir." (s. 23-24.)

Gerçekte Petty açısından buğdayın değerini, içerdiği emek-zamanı belirlediğine ve rant da ücretler ve tohumluk çıktıktan sonra geri kalan toplam ürüne eşit olduğuna göre, rant, içinde artı-emeğin maddeleştiği artı-ürüne eşittir. Burada rant kârı da içine alır; kâr henüz ranttan ayrılmamıştır.

Petty, aynı zekice tutumla sözü sürdürerek sorar:

"Ancak bir başka ve tamamlayıcı soru şu olabilir: *Bu buğday ya da bu* rant İngiliz parasıyla ne kadar eder?; Yanıtım şu: bir başka kişi, *aynı süre içinde*, yalnızca kendisi çalışarak, giderlerinin üstünde ne kadar para yapabilirse, *işte o kadar paradır*; bir başka deyişle, başka bir kişi, diyelim ki, gümüş çıkarılan bir ülkeye gitsin, gümüşü çıkarsın, arıtsın ve öteki adamın buğdayı ürettiği ülkeye getirsin, sikkeye, vb. dönüştürsün — aynı kişi gümüş için çalışırken, geçimi için gıda sağlayacak, giyimi, barınması için giderleri olacaktır. Derim ki, birinin gümüşü, *ötekinin buğdayına eşit değerde kabul edilmelidir*: belki biri yirmi ons, öteki yirmi buşel. Buradan çıkan sonuç şudur ki, bir buşel buğdayın fiyatı bir ons gümüş olur." (s. 24.)

Emeğin farklılığı, Petty açıkça belirtiyor ki, burada hiç önemli değildir; önemli olan tek şey *emek-zamanıdır*.

"Ve kuşkusuz gümüş işi buğdaya göre daha fazla beceri isteyebilir, riski daha fazla olabilir, ama gene de sonuçta hepsi aynı kapıya çıkar; diyelim ki yüz kişi *on yıl boyunca* buğday üretiminde *çalışsın, aynı sayıda insan aynı süreyle* gümüş işinde çalışsın; ben derim ki, gümüş olarak net gelir, buğday olarak net gelirin toplam fiyatı olacaktır, birinin eşit kısmı da, ötekinin eşit kısmının fiyatı olacaktır." (s. 24.)

Rantı —kâr dahil olmak üzere burada toplam artı-değere eşit olan rantı— böylece açıkladıktan ve paraca ifadesini belirttikten

sonra, Petty, gene aynı biçimde çok zekice, *toprağın parasal değerini* belirler.

"Bu nedenle, şimdi, *toprağın tam mülkiyetinin** *doğal değerini* belirlemekten mutluluk duyacağız, ama *usus fructus*'u [yararlanma hakkını] bulmak için yukarda kullanılan yoldan daha başka bir yolla değil. ... *Yıllık rantı ya da usus fructus*'un *değerini* bir kez bulduktan sonra soru şudur: toprağın tam mülkiyetinin doğal değeri (genel olarak söylediğimiz gibi) kaç yıllık rant eder? Eğer sonsuz bir sayı söylersek, o zaman bir acre toprak, aynı toprağın bin acre ölçüsündeki bir başka parçasına değerce eşit olur, ki bu saçmadır; sonsuz birimler sonsuz binlere eşit olur; bu nedenle şöyle ya da böyle sınırlı bir sayı üzerinde karar kılmalıyız. Benim anladığım kadarıyla [...] biri elli, öteki yirmisekiz ve üçüncüsü yedi yaşında üç kişinin hepsinin hayatta olacağı süreyi, yani büyükbaba, baba ve oğlunun birlikte yaşayacağı süreyi —çok az insan daha uzun bir silsile düşündüğüne göre— bu üçünün yaşayacağı süreyi ben *bir toprağın* ||1350| *doğal değeri olan yıllık rantların toplamı* kabul ediyorum. Biz şimdilerde İngiltere'de üç ömrün birlikte yaşamda kalma süresini 21 yıl sayıyoruz;** ve sonuç olarak *toprağın değerinin* aşağı yukarı *aynı sayıda yılın rantına eşit olduğunu* kabul ediyoruz." (s. 25-26.)

Rantı, *artı-emeğe* ve dolayısıyla *artı-değere* indirgedikten sonra Petty, toprağı sermayeleşmiş rant olarak, yani *belli sayıda yılın rantı* ya da belli bir yıl sayısı için toplam rant olarak açıklıyor.

Gerçekte rant, ya bu tarzda *sermayeleştiriliyor* ya da aşağıdaki biçimde *toprağın değeri* olarak hesaplanıyor:

Bir acre toprağın, yılda 10 pound rant bıraktığını varsayalım. Eğer faiz oranı yüzde 5 ise o zaman 10 pound, 200 poundluk bir sermayenin faizidir; yüzde 5 faiz bu miktar sermayeyi 20 yılda yenilediğine göre, bir acre toprağın değeri 200 pound (20 × 10 pound) olur. Bu nedenle rantın sermayeleştirilmesi faiz oranına bağlıdır. Eğer faiz oranı yüzde 10 olsaydı, bu 100 poundluk bir sermayenin faizini ya da 10 yıllık alımı temsil edecekti.

Ancak Petty, kârı da içeren genel artı-değer biçimi olarak *toprak rantı* düşüncesinden hareket ettiği için, sermayenin faizini verili kabul edemez; tersine, *özel bir biçim* olarak faizi ranttan düşmek durumundadır. (Turgot da aynı şeyi yapıyor; kendi bakış açısından da oldukça tutarlı.) Öyleyse, *toprağın değerini* oluşturan yılların sayısını —yıllık rantların toplamını— nasıl belirleyecek? Bir insan, ancak kendisine ve aile silsilesinde hemen en yakınında-

* İngilizcede *Fee-simple*; hiçbir kısıtlamaya ya da yükümlülüğe tabi olmayan ve dolayısıyla satılabilirliği de sınırlanmamış olan toprak mülkiyeti. –ç.

** Anlaşılan o tarihlerde İngiltere'de ortalama yaşam süresi 70-72 yıl kabul ediliyordu; Petty'nin hesabı bunu gösteriyor. –ç.

kilere "bakma" durumunda olacağı yılların yıllık rantları kadarını satın almakla ilgilenir; yani *ortalama bir insanın*, büyükbaba, baba ve oğul birarada yaşayacağı sürenin rantlarını satın almakla ilgilenir; "İngiliz"lerin hesabına göre bu süre 21 yıldır. Bu nedenle 21 yılın "*usus fructus*"unun ötesi onun için bir değer taşımaz. Sonuç olarak 21 yıllık *usus fructus*'u öder ve bu da *toprağın değerini* oluşturur.

Petty o çok zekice yaklaşımıyla, güçlükten sıyrılır. Ama burada önemli olan:

Birincisi, toplam *tarımsal artı-değer*in ifadesi olarak *rant*, topraktan değil emekten türetilir, ve işçinin geçimi için gerekli olanın üstündeki emek fazlası olarak [sunulur];

İkincisi *toprağın değeri*, belirli bir sayıda yıl için önceden satın alınmış ranttan başka bir şey değildir — içinde örneğin yirmi bir yıllık *artı-değerin* (ya da emeğin) *toprağın değeri* olarak belirdiği rantın kendisinin *dönüşmüş* bir biçimidir; kısacası *toprağın değeri*, *sermayeleşmiş ranttan* başka bir şey değildir.

Petty bu konuda bu kadar derin görüşlüdür. Rantı (yani toprak rantını) satın alan açısından, *rant*, böylece, yalnızca onu satın almak için kullandığı *sermayesinin faizi* olarak belirir; ve bu biçimi içinde rant tümüyle tanınmaz hale gelir ve *sermayenin faizi* olarak görünür.

Petty *toprağın değerini* ve *yıllık rantın değerini* böylece belirledikten sonra, paranın rantını ya da faizi, artık ikincil bir biçim olarak türetebilmektedir.

> "*Faize* gelince, en azından, teminatından kuşku duyulmayan durumlarda, *ödünç verilen paranın satın alacağı miktardaki toprağın rantıdır*." (s. 28.)

Burada faiz, *rantın fiyatıyla* belirleniyor görünmektedir, oysa tam tersine *rantın fiyatı* ya da *toprağın alım değeri* faiz tarafından belirlenir. Ama bu, *rant*, artı-değerin genel biçimi olarak sunulduğu ve dolayısıyla *paranın faizinin* ikincil bir biçim olarak bundan çıkarılması gerektiği için oldukça tutarlıdır.

Farklılık rantı. Bunun ilk nosyonunu da Petty'de buluruz.O farklılık rantını aynı büyüklükteki toprak parçalarının *farklı* verimliliklerinden değil, ama eşit verimlilikteki toprak parçalarının *farklı konumundan*, pazara olan [farklı] uzaklıklarından çıkarır — bilindiği gibi bu farklılık rantının bir öğesidir. Şöyle der:

> ||1351| "Nasıl ki yüksek para talebi onun kurunu yükseltirse, yüksek buğday talebinin de zorunlu olarak buğday fiyatını, ve bunun sonucu olarak bu buğdayın ekildiği toprağın rantını yükseltmesi gerekir." (burada buğday *fiyatının* rantı belirlediğini açıkça söyle-

mektedir; daha önce buğdayın *değerini* rantın belirlemediğine ilişkin çözümlemelerinde bu örtük olarak vardı) "ve *son olarak da toprağın kendisinin fiyatını yükseltir*; örneğin, Londra'yı ya da bir orduyu besleyen buğday, 40 mil öteden* getirilmişse, o zaman ordu karargahına ya da *Londra'ya 1 mile kadar uzaklıkta olan yerlerde yetiştirilen buğdayın doğal fiyatına*, 39 mil uzaklıktan getirmenin bedeli eklenecektir. ... Böylece fazla nüfuslu yerlere yakın olan ve özde birbirine benzeyen topraklar, bu fazla nüfuslu yerleri besleyen geniş çevresel bölgeler gibi yöreler, bu nedenlerle yalnızca *daha fazla rant getirmekle kalmaz*, uzak yerlere göre daha uzun yıllar için satın alınır" vb.. (s. 29.)

Petty ayrıca, farklılık rantının ikinci nedenini —eşit büyüklükteki alanlarda toprağın *farklı verimliliği* ve dolayısıyla emeğin *farklı verimliliği*— de anar;

"Toprağın *iyi ya da kötü niteliği*, başka deyişle *değeri*, *aynı ürünü yetiştirmek için harcanacak basit emeğe oranla, ona verilen ürünün daha fazla ya da daha az payına* bağlıdır." (s. 67.)

Petty'nin farklılık rantını sunuşu, dolayısıyla *Adam Smith'inkinden daha iyidir*. |XXII-1351||

*

||XXII-1397| [Petty] *A Treatise of Taxes and Contributions*, Londra 1667. *Ek noktalar*.

1. Bir ulusun gereksindiği, *dolaşımdaki para miktarı*, s. 16-17. *Toplam üretimle* ilgili görüşleri, şu parçada gösterilmiştir:

"Bir ülkede 1.000 kişi varsa ve bunlardan 100'ü, tüm 1.000 kişi için yiyecek, üst-baş üretebiliyorsa; eğer 200'ü de başka ulusların, karşılığında ya kendi metalarını verecekleri ya parayla satın alacakları metalar yapıyorsa, ve 400'ü de süslemecilikte, eğlence, debdebe gibi işlerde çalıştırılıyorsa, 200 kişi de yöneticiler, ruhaniler, hukukçular, doktorlar, tüccar ve perakendecilerse, böylece hepsi 900 ise, soru şudur" — geçimi sadakaya bağlı olanlara ("gereğinden çok olanlara") ne olur. (s. 12.)

Ranta ve rantın para olarak değerlendirilişiyle —ki bunlar için *eşit emeği* (miktarlarını) temel alır— ilgili çözümlemesinde Petty şöyle der:

"Derim ki bu, *değerleri eşitleyen ve dengeleyen temeldir*; ama gene de üstyapıda ve o yapıya dayalı pratikte itiraf etmeliyim ki çok farklılık ve örgünlük vardır." (s. 25.)

||1398| 2. En fazla kafasını meşgul eden "*toprak ve emek arasındaki doğal parite*"dir:

* Elyazmasında "oraya" sözcüğü ekli. *-Ed.*

"Altın ve gümüş paramıza çeşitli adlar veririz: örneğin İngiltere'de, pound, şilin, peni deriz; her şeyi bu üçünden biriyle adlandırırız ya da kavrarız. Bununla ilgili olarak demek isterim ki, her şeyin *toprak ve emek gibi iki doğal değer ölçüsüyle değerlendirilmesi gerekir*; yani bir gemi ya da giysi şu genişlikte bir toprağa ya da şu kadar emeğe eşittir; çünkü gemiler de elbise de her ikisi de *toprağın* ve *harcanan emeğin yaratıklarıdırlar*: Bu doğru olduğuna göre, *toprak ile emek arasında doğal bir parite* bulmaktan mutlu oluruz; böylece değeri her ikisiyle ifade etmek yerine ya da ikisiyle ifade etmekten daha iyi bir şekilde ya biriyle ya ötekiyle ifade edebiliriz; peniyi nasıl pounda kolay ve kesin bir biçimde çeviriyorsak, o kadar kolaylıkla birini ötekine çevirebiliriz." (s. 25.)

Bu nedenle Petty, rantın parasal ifadesini bulduktan sonra, "toprağın tüm mülkiyetinin *doğal değeri*"ni araştırır.

Onda, birbirine karışan üç değer belirleme yolu vardır:

a) *Değer büyüklüğü*; eşit emek-zamanıyla belirlenmiştir; burada *emek*, *değerin kaynağı olarak* görülmektedir.

b) Toplumsal emeğin biçimi olarak *değer*. Bu nedenle, her ne kadar başka bölümlerde moneter sistemin tüm yanılsamalarını yerden yere vurursa da, burada para, *değerin gerçek biçimi* olarak görülür. Dolayısıyla o, kavramı tanımlar.

c) Değişim-değerinin kaynağı olarak emek ile, doğanın (toprağın) sağladığı malzemeyi öngerektiren, kullanım-değerinin kaynağı olarak emek birbirine karışmıştır. Gerçekte, toprağın tam mülkiyetini *sermayeleşmiş rant* olarak tanımlamayarak ve böylece toprağı doğanın somut emek için sağladığı bir malzeme olarak ele almayarak, emek ile toprak arasındaki pariteyi koparır .

3. *Faiz oranı* konusunda şöyle der:

"Başka bir bölümde, *Doğanın Yasalarına* karşı" (yani burjuva üretimin doğasından kaynaklanan yasalara karşı) "sivil pozitif yasalar yapmanın gereksizliğinden ve yararsızlığından sözetmiştim." (*agy*, s. 29.)

4. *Rant* konusunda: *daha yüksek emek üretkenliğinin* sonucu olarak *artı-değer*:

"Eğer anılan yöre, şimdi kullanılandan daha fazla emekle (sabanla sürmek yerine kazılarak işlenirse, tohum yerine fide dikilirse, tohum rastgele alınmaz iyisi seçilirse, toprağı hazırlamadan kullanmak yerine iyice sulayarak hazırlanırsa, çürümüş saman yerine tuzla gübrelenirse) daha verimli hale getirilebilir; o zaman *verimlilik artışı emek artışını* aşacağından, rant da daha artar." (s. 32.)

([Emek artışı] derken, burada *emeğin ücretini* ya da *fiyatını* kastediyor.)

5. *Paranın [değerini] Yükseltmek* (bölüm XIV).

6. Daha önce alıntılanan parçadaki* "bir kat fazlasına izin verirseniz, o zaman yapabilecek olduğunun yarısı kadar çalışır" sözü şu anlama alınmalıdır: Eğer emekçi altı saat için altı saatin değerini alırsa, o zaman şimdi aldığının —yani oniki saat için altı saatin değerinin— *bir kat fazlasını* almış olur. O zaman yalnızca altı saat çalışır, "ki bu kamu için bir kayıptır.", vb..

*

Petty, *An Essay Concerning the Multiplication of Mankind* (1682). İşbölümü (s. 35-36).

*

[Petty, *The*] *Political Anatomy of Ireland* (1672) ve *Verbum Sapienti* (Londra baskısı, 1691).

1. "Bu, beni, ekonomi politiğin en önemli konusuna, yani toprak ile emek arasında, herhangi bir şeyin değerinin yalnızca bunlardan birisiyle ifade edilebileceği bir parite ve denklemin nasıl kurulabileceği sorununa götürüyor." (s. 63-64.)

Gerçekte, bu bağlamda sorun, *toprağın* kendisinin *değerini emeğe* indirgemektir.

||1399| 2. Bu yapıt, daha önce ele alınandan sonra yazılmıştır.[115]

"*Yetişkin bir insan* için, *gündelik emek değil* ama, ortalama olarak, *günlük yiyecek*, *değerin ortak ölçüsüdür* ve artık gümüşün değeri kadar düzenli ve süreklidir. ... Bir İrlandalı kulübesinin değerini, *onu yapan işçinin harcadığı günlük yiyecek miktarıyla değerlendirmemin* nedeni budur." (s. 65.)

Şu daha sonraki ifade ise oldukça fizyokratçadır.

"Bazı insanların, başkalarına göre daha fazla yiyeceği savı, geçerli değildir; çünkü bir günlük yiyecekten bizim anladığımız, her türden ve her cüsseden" [100 insanın] "yaşamak, çalışmak ve yaratmak üzere yiyeceğinin 1/100'üdür." (s. 64.)

Ama Petty'nin burada, İrlanda *istatistikleri* içinde aradığı şey, değerin ortak ölçüsü değildir, *paranın* değer ölçüsü oluşu anlamında bir *değer* ölçüsüdür.

3. *Para miktarı ve ülkenin zenginliği* (*Verbum Sapienti*, s. 13).

4. *Sermaye*.

"*Geçmiş ya da daha önceki emeğin* sonucu olarak, *bir ulusun zenginliği, sermayesi ya da rezervinin, varolduğu haliyle etkinliğinden*

* Bkz: Bu kitapta s. 337. –*Ed.*

farklı bir şey gibi düşünülmemesi gerekir." (s. 9.)

5. *Emeğin üretken gücü.*

"Halkın yarısının, üzerinde çalıştıkları şeye göre çok daha ılımlı bir çalışmayla ... krallığı çok daha zengin hale getirebileceklerini söyledik. Ne üzerinde sorusuna genelde yanıtım şu: Tüm ülke için *daha az insanla* besin ve gerekli geçim nesneleri üretimi üzerine; ya *çok çalışarak* ya da insanların *çok-eşlilikten* boş yere umduklarının bir başka eşdeğeri olan şeyi yaparak, yani *zanaatı kolaylaştırıcı ve emek tasarrufu sağlayıcı yöntemler ortaya koyarak.* Çünkü beş kişinin yaptığı işi tek kişi yaparsa, o dört yetişkin işçinin ortaya çıkarabildiğini yapıyor demektir." (s. 22.) "Besinler de, *başka yerlere göre daha az işçi tarafından yapıldığı zaman, en ucuz besin* olacaktır." (s. 23.)

6. İnsanın amacı ve hedefi (s. 24).
7. *Para üzerine*, bkz: *Quantulumcunque* (1682). |XXII-1399||

[3.] PETTY, SIR DUDLEY NORTH, LOCKE

||XXII-1397| North'un ve Locke'un yazıları, Petty'nin *Quantulumcunque*'u (1682), *A Treatise of Taxes and Contributions*'u (1662) [ve *The Political*] *Anatomy of Ireland*'ı (1672) ile karşılaştırıldığı zaman, şu üç konuda Petty'ye borçlu oldukları görülür: (1) *Faiz oranının düşürülmesi*; (2) paranın değerinin yükseltilmesi ya da düşürülmesi; (3) *North'un* faizi, paranın rantı olarak adlandırması, vb..

North ve Locke, yapıtlarını[116] aynı zamanda ve aynı nedenle yazdılar: *Faizin indirilmesi* ve *para değerinin yükseltilmesi*. Ama görüşleri karşıttı. Locke'a göre, yüksek faiz oranının sorumluluğu ve genel olarak şeylerin gerçek fiyatlarını yakalayamamalarının ve bu fiyatlar üzerinden ödenecek gelirlerin sorumluluğu "*para kıtlığı*" idi. North bunun tersini sorumlu görüyordu; yani para kıtlığını değil, sermaye ve gelir kıtlığını. Onun yapıtlarında, ilk kesin *stok* ya da *sermaye* kavramını ya da daha doğrusu, dolaşım aracı olarak alınmadığı ölçüde *para* kavramını görüyoruz. Sir Dudley North'un yazılarında, Locke'un fikrinin tersine, ilk doğru faiz kavramını buluyoruz. |XXII-1397||

[4.] LOCKE

[*Ranta ve Faize, Burjuva Doğal Yasa Teorisi Bakış Açısından Yaklaşım*]

||XX-1291a| Locke'un genel emek öğretisiyle *faizin* ve *rantın kaynağı* öğretisi —çünkü, onda, artı-değer yalnızca bu iki özgül bi-

çimde ortaya çıkıyor— birlikte ele alındığı zaman, artı-değer, toprağın ve sermayenin —emek koşullarının— sahiplerine maledinme olanağı verdiği artı-emekten, *yabancı emek*ten başka bir şey değildir. Ve bir kişinin, kendi emeğiyle kullanabileceğinden daha büyük miktardaki emek koşullarına sahip olması, Locke'a göre, özel mülkiyetin üzerine kurulduğu doğa yasasıyla çelişen *siyasal* bir icattır. || 1292 a|

⟨*Hobbes*'a göre de, esasen tüketilebilir durumda olan doğa armağanlarının dışındaki her türlü zenginliğin tek kaynağı emektir. Tanrı (doğa) [doğa armağanlarını —ç.] "ya serbestçe verir, ya *üzerinde çalışmak üzere* insanlığa *bırakır*" (*Leviathan*) [Thomas Hobbes, *Works*, ... İlk kez Molesworth tarafından toplanan ve redakte edilen, toplu yapıtları, c. III, Londra 1839, s. 232]. Ancak Hobbes'a göre, toprak mülkiyetini kendi arzusuna göre dağıtan, hükümdardır.⟩

[Locke'ta] bu konuya ilişkin bölümler aşağıdadır:

> "Gerçi *yeryüzü* ve alt-tür yaratıklar, tüm insanların ortak malıdır ama, her insanın kendi şahsında bir mülkü var: bunun üzerinde kimsenin hakkı yoktur, yalnızca o kişiye aittir. Bedeninin emeği ve elinin yaptığı iş, gerçekten tamamen onundur, diyebiliriz. Doğanın sağladığı ortamdan çekip ayırdığı ve içine kattığı, emeğiyle karıştırdığı ve kendine ait bir şeyle birleştirdiği her ne ise, onun mülkü olur." (*Of [Civil] Government*, kitap II, bölüm V, *Works*, 7. baskı., 1768, c. II, s. 229.)
>
> "Onu, herkesin malı olduğu ve doğanın tüm çocuklarına ait bulunduğu yerden, doğanın ellerinden, onun emeği çekip almıştır ve böylece ona sahip olmuştur." (*agy*, s. 230.)
>
> "Bu yolla bize mülkiyeti sağlayan aynı doğa yasası, aynı zamanda da bu mülkiyeti sınırlar. ... Herkesin, kendi emeğiyle, kullanabileceği ve bozulmadan önce herhangi bir biçimde yaşamı için yararlı olabilecek olanı, mülkiyetine dönüştürme hakkı vardır; bunu aşan her miktar onun payı değildir. Herhangi bir insanın, doğada bir yıkıma neden olmayacak ölçüye kadar ondan bir yaşam avantajı sağlaması, kendi emeğiyle bir mülk oluşturabileceği kadarı; bunun ötesindeki her ne ise, onun payını aşan bölümdür ve başkalarına aittir." (*agy*.)
>
> "Ama mülkiyetin başlıca nesnesi, *toprağın ürünü* değil de" vb. "*toprağın* kendisi olduğuna göre... bir insanın sürebileceği, ekebileceği, yetiştirebileceği ve ürünlerini kullanabileceği kadar toprak onun mülkiyetidir. O kendi emeğiyle yaptıklarıyla bu toprağı, sanki ortak maldan alıp kendine ayırmış olur." (*agy*.)
>
> "Toprağı tarıma elverişli hale getirmek ya da ekip biçmek ile ona sahip olmak, bu ikisinin birbiriyle bağlantılı olduğunu görüyoruz. Biri ötekine hak verdirmiştir." (*agy*, s. 231.)
>
> "Doğa, mülkiyetin büyüklüğünü, *insan emeğinin oylumuyla* ve yaşama elverişliliğiyle uyumlu olarak çok iyi belirlemiştir; hiçbir bireyin emeği ne tüm toprağı tarıma elverişli hale getirebilir ya da tü-

müne sahip olabilir; ne de küçük bir parçasından daha fazlasını tüketme keyfine varabilir; öyle ki bu yoldan, herhangi bir kişinin, bir başkasının hakkına tecavüz etmesi, komşusunun zararına bir mülkiyete sahip olması olanaksızdır. ... Bu ölçü dünyanın ilk çağlarında, herkesin mülkiyetini çok makul bir büyüklükle, herhangi bir kimseye zarar vermeksizin elde edebileceği büyüklükle sınırlamıştır. ... Aynı ölçü, tüm dünya çerçevesinde, hiç kimseye haksızlık yapmaksızın, *hâlâ uygulanabilir*." (s. 231-232.)

Her nesneye değerini veren emektir; ⟨burada *değer*, kullanım-değerine eşittir ve emek de miktar olarak değil, somut emek olarak alınmıştır; ama değişim-değerinin emekle ölçülmesi, gerçekte, emekçinin kullanım-değeri yarattığı olgusuna dayandırılmaktadır.⟩ Kullanım-değerinin, emeğe çözüşmeyen kısmı da doğanın armağanıdır ve öyleyse, kendinde *ortak mülkiyet*tir. Dolayısıyla Locke, mülkiyetin, emek dışındaki başka bazı süreçlerle de [araçlarla da] elde edilebileceği biçimindeki çelişkiyi değil; doğadaki ortak mülkiyete karşı, bireysel emekle, nasıl bireysel mülkiyetin yaratılabildiğini göstermeye çalışır.

"*Her şeyin değerinin farklılığını belirleyen, gerçekte emektir.* ... İnsan yaşamı için yararlı olan toprak ürünlerinin ... yüzdedoksandokuzu bütünüyle emeğin hesabına yazılmalıdır." (s. 234.)

"Öyleyse toprağın değerinin çok büyük kısmını belirleyen de emektir." (s. 235.)

"Her ne kadar doğanın şeyleri ortak ise de *kendisinin efendisi* ve *kendi şahsının maliki* olan insan ve onun etkinliklerinin ya da emeğinin, kendisi gene de mülkiyetin büyük temeli olmuştur." (s. 235.)

Şu halde mülkiyete konan sınırlardan biri, *kişisel emeğin sınırıdır*; bir başkası insanın kullanabileceğinden daha fazlasını yığmamasıdır. Ancak bu ikinci sınır, bozulabilir ürünlerin *parayla* değişilmesi yoluyla (başka tür değişimlerden ayrı olarak) genişletilmiştir:

"O, bu *dayanıklı* şeylerden dilediği kadarını biriktirebilir; onun adil mülkünü aşan sınırlar" ⟨kişisel emeğinin *sınırından* ayrı olarak⟩ "elde bulundurduğunun genişliğine göre değil, ama içindeki herhangi bir şeyin bir işe yaramaksızın çürümesidir. Ve böylece kişinin bozulmadan alıkoyabileceği bazı ömürlü şeyler ve karşılıklı rızaya dayalı olarak insanların yaşamı desteklemekte gerçekten yararlı ama bozulabilir olan bazı şeyleri değişebilmeleri için paranın kullanımı çıkagelmiştir." (s. 236.)

Kişisel emeğin sınırları yerli yerinde duruyorsa da bireysel mülkiyetteki eşitsizlik, işte böylece ortaya çıkmıştır.

"Şeylerin, özel mülkiyet olarak eşit-olmayan bu bölünmesi, toplumun sınırları dışına taşarak ve herhangi bir sözleşmeye dayanmadan yalnızca gümüşe ve altına bir değer biçerek ve para kullanılma-

sını itiraz etmeksizin kabullenerek, insanın uygulamaya koyduğu bir şeydir." (s. 237.)

Bu pasaj ile, Locke'un faiz konusundaki yapıtından[117] alınan aşağıdaki pasajı karşılaştırmak gerekir; Locke'un, mülkiyetin sınırını *kişisel emeğin* belirlediği biçimindeki doğa yasası anlayışını unutmadan:

> "Şimdi de onun" (paranın) "kâr ya da faiz dediğimiz, yıllık belirli bir gelir sağlayarak, nasıl toprakla aynı doğaya sahip olduğunu görelim. Çünkü toprak, insan için doğal olarak yeni, yararlı ve değerli bir şey üretir; ama para kısır bir şeydir, hiçbir şey üretmez, ama sözleşmeye dayalı olarak, *bir insanın emeğinin ödülü olan kazancı, bir başka insanın cebine aktarır.* Bunu sağlayan şey, paranın eşit olmayan dağılımıdır; aynı eşitsizliğin toprakta yarattığı etki, burada parada kendini göstermektedir. ... Nasıl ki toprağın eşit olmayan dağılımı (siz gübreleyebileceğinizden ya da gübreleyeceğinizden daha fazlasına, başkası daha azına sahip) sizin toprağınıza bir kiracı getirirse, paranın aynı eşitsiz dağılımı da benim param için bir kiracı getirir: Böylece *benim param, borçlananın çalışmasıyla*, ona %6'dan fazla üretecek biçimde *ticaretteki yerini alır*; tıpkı sizin toprağınızın, *kiracının emeğiyle*, onun [ödeyeceği –ç.] ranttan daha fazla meyve vermesi gibi." Locke, *Works*, Folio baskısı, 1740, c. II, [s. 19].[118])

Bu pasajda, rantın tefecilikten farklı olmadığını toprak mülk sahibine göstermekte, Locke'un bir ölçüde polemiksel bir çıkarı vardır. Her ikisi de üretim koşullarının eşitsiz dağılımı yoluyla "bir insanın emeğinin ödülü olan kazancı, bir başka insanın cebine aktarır".

Locke'un görüşleri, feodal topluma karşı burjuva toplumun hak anlayışının klasik ifadesi olduğu için daha da önem taşımaktadır; ayrıca onun felsefesi, kendini izleyen İngiliz ekonomi politiğinin tüm fikirlerine temel olmuştur. |XX-1293a||

[5.] NORTH

[*Sermaye Olarak Para. Faiz Oranında Düşüşün Nedeni Olarak Ticaretin Büyümesi*]

||XXIII-1418| Sir Dudley North: *Discourses upon Trade*, etc. Londra 1691. (ek not defteri C)[119]

Locke'un ekonomik yazıları gibi bu yapıt da Petty'nin yapıtlarıyla doğrudan bağlantılıdır ve o yapıtlara dayandırılmıştır.

Bu yapıt, özellikle *ticaret sermayesiyle* ilgilidir ve bu nedenle de her ne kadar ilgi alanında usta bir yetenek sergiliyorsa da burada

konu dışıdır.

Charles II'nin yeniden tahta geçişinden 18. yüzyıl ortalarına kadar toprak sahiplerinin (buğday fiyatlarının özellikle ?'den[120] beri düşmeye başlayışı gibi) rantlardaki düşüşten sürekli yakınmaları dikkat çekici görünüyor. Her ne kadar sanayi kapitalistleri sınıfı (Culpeper ve Sir Josiah Child zamanından beri) faiz oranının zorla indirilişinde önemli bir rol oynadıysa da buna asıl ön-ayak olan *toprağın çıkarı* [toprak aristokrasisi –ç.] idi. "Toprağın değeri" ve "onun yükseltilmesi" ulusal çıkar gereği ilan edilmişti. (Öte yandan da yaklaşık 1760'tan itibaren rantlardaki, toprağın değerindeki ve tahıl fiyatlarıyla öteki malların fiyatındaki artış ve imalatçıların yakınıları bu konudaki ekonomik araştırmaların temelini oluşturuyor.)

Çok görkemli bir yaşam sürdüren soylular, tefecilerin onları nasıl avuçları içine aldığını tiksintiyle gördükçe ve 17. yüzyılın sonunda modern kredi sisteminin yanısıra kamusal borçlanma düzeninin kuruluşuyla onların karşısına yasama alanında ezici bir güçle çıkınca, 1650'den 1750'ye kadarki bir yüzyılı, birkaç ayrıksın durum dışında para sahiplerinin [kapitalistlerin] çıkarıyla toprak sahiplerinin çıkarı arasındaki savaşım doldurmuştur.

Petty, zaten toprak sahiplerinin rantlardaki düşüşten yakınmaları ve gelişmelere karşıt tutumları hakkında düşüncelerini dile getirmektedir (bu pasaja bakınız[121]). Toprak sahibine karşı tefeciyi savunur ve toprağın rantıyla paranın rantını aynı kefeye koyar.

Locke, her ikisini emeğin sömürülüşüne indirger. Petty ile aynı yaklaşımı benimser. Her ikisi de faizin yasa zoruyla düzenlenmesine karşı çıkar. Toprak sahipleri, faiz düştüğü zaman *toprağın değerinde* artış olduğunu farketmişlerdir. Belli bir rant düzeyinde, onun *sermayeleşmiş ifadesi*, yani toprağın değeri, faiz oranıyla ters orantılı olarak düşmekte ya da yükselmektedir.

Yukarda değinilen yapıtında, Petty'nin çizgisini izleyen üçüncü yazar, *Sir Dudley North*'tur.

Sermayenin, toprak sahiplerine karşı gelmesinin ilk biçimi olan tefecilik, sermaye birikiminin, yani toprak sahiplerinin gelirlerine ortak olmanın başlıca yollarından da biri olmuştur. Ama sanayi sermayesi ve ticari sermaye, bu eskimiş sermaye biçimine, toprak sahipleriyle, neredeyse elele vererek karşı çıkmışlardır.

> "Nasıl ki toprak sahibi toprağını kiraya veriyorsa, bu insanlar da" (ki "bir iş yapmak için ellerinde *stok* bulunan ama ya işten anlamayan ya da işi yönetme zahmetine katlanmak istemeyen bu insanlar da") "kendi *stoklarını* kiralamaktadırlar; bu ikincisine *faiz* denir, ama nasıl ki öteki toprağın rantı ise bu da yalnızca stokun rantıdır"

(Petty'nin yazılarında olduğu gibi burada da, Ortaçağdan henüz çıkmakta olan bu kişilerin gözünde rantın nasıl || 1419| artı-değerin birincil biçimi olarak belirdiği açıkça görülmektedir.) "Ve birçok dilde para ve toprak kiralamak, ortak kullanılan terimlerdir; İngiltere'deki bazı bölgelerde de böyledir. Şöyle ki *toprak sahibi* ve *stok sahibi* aynı şeydir; toprak sahibinin tek avantajı, kiracısının toprağı alıp götürememesidir, ötekinin kiracısı ise stoku alıp götürebilir; bu nedenle toprağın, daha büyük risk altında kiraya verilen stoka göre, *daha az kâr* bırakması gerekir." (s. 4.)

Faiz. North'un, faiz konusunda, doğru kavrama sahip ilk kişi olduğu görülüyor; çünkü, biraz aşağıdaki alıntıda da görüleceği gibi, *stok* derken, o yalnızca parayı değil, ama aynı zamanda sermayeyi kastediyor (gerçekten de tıpkı Petty'nin bile *stok* ile *para* arasında bir ayrım yapması gibi. Locke, faizin yalnızca para miktarı tarafından belirlendiğini düşünüyordu; Petty de aynı düşüncedeydi. *Bu konuda Massie'deki alıntılara bakınız.*)

"Borç verenler borçlananlardan daha fazla olursa faiz ... düşecektir; ... ticareti ticaret yapan düşük faiz değildir; düşük faizi sağlayan, *ulusun stokunu artıran ticarettir.*" (s. 4.)

"Altın ve gümüş ve onlardan çıkarılan para, ağırlıktan ve ölçüden başka bir şey değildirler; ticari işlemler bunlarla daha kolay sağlanır: bunlar aynı zamanda, *stok fazlalığının depolanabileceği bir* fon oluştururlar." (s. 16.)

Fiyat ve para. Fiyat, metanın *parayla* ifade edilen eşdeğerinden başka bir şey olmadığına ve bir *satış* sözkonusu olduğunda para olarak gerçekleşmiş meta olduğuna göre —yani fiyat, *metayı*, daha sonra yeniden kullanım-değerine dönüştürülecek bir *değişim-değeri* olarak temsil ettiğine göre—, ilk keşfedilmesi gereken, sözkonusu işlemde altın ve gümüşten, yalnızca metaların *değişim-değerinin* bir *varoluş biçimi* olarak, *onların başkalaşımındaki bir aşama* olarak yararlandığımız, gümüş ve altın olarak o özellikleriyle ilgilenmediğimiz olgusudur. North bunu, kendi zamanına göre, çok güçlü bir biçimde ortaya koymuştur.

"Para, alım-satımda ortak ölçü ... olduğu için, satacak bir şeyleri olan, ancak alıcı tüccar bulamayan herkes, günümüzde, mallarının elde kalma nedenini *krallıktaki para darlığına* bağlama eğilimindedir; bu yüzden herkesin ağzında bir para darlığı lafıdır gidiyor, ki bu büyük hata. ...

"Para para diye bağırıp çağıran bu insanlar ne istiyor? *Dilenciyle* başlayacağım. ... Onun istediği para değil ekmek ve yaşamın öteki gereksinimleri. ... Çiftçi de para yokluğundan yakınıyor. ... Ülkede daha fazla para olsaydı, mallarının iyi bir fiyat yakalayacak olduğunu düşünüyor. Şu halde öyle görünüyor ki, onun istediği para değil, ama buğdayı için ve satmak isteyip de satamadığı sığırları için bir

fiyattır. Neden fiyat alamıyor? ... 1. Ya ülkede çok fazla buğday ve sığır vardır, bu yüzden pazara gelenlerin çoğu onun gibi satma gereksinimi içinde olanlardır ve pek az insan alıcıdır; ya da 2. Savaş zamanlarında oduğu gibi dış ticaretin güvenli olmadığı ya da ihracata izin verilmediği durumlarda olduğu gibi, bir dış ulaşım eksikliği sözkonusudur; ya da 3. Yoksulluk nedeniyle insanların evlerine eskisi kadar harcama yapmamaları gibi nedenlerle tüketim aksamıştır. Demek ki sorun, çiftçinin mallarını satabilmesi için elverişli bir etki yapan bir miktar parayı ortaya sürmek değil, bu üç nedenden hangisi fiyatları düşük düzeyde tutuyorsa o nedeni ortadan kaldırmaktır.

"Tüccarlar ve perakendeciler de aynı biçimde paraya, yani ticaretini yaptıkları metalar için pazarın tıkanması karşısında, bir mahreç bulunmasına gerek duyarlar." (s. 11-12.)[122]

Bir nokta daha: Sermaye, değerini kendisi artıran değerdir, oysa para-yığmada amaç, *değişim-değerinin kristalleşmiş biçiminin* kendisidir. Dolayısıyla, klasik ekonomistlerin ilk buluşlarından biri, *para-yığma ile parayı kâr etmek için kullanmak* yani *paranın sermaye olarak* kullanılması arasındaki karşıtlıktır.

"Hiç kimse, nakit olarak ya da altın ya da gümüş nesneler olarak sahip olduğunu aynen koruyarak daha zengin hale gelmez; tam tersine, bu yüzden daha yoksul olur. Toprak sahibiyse toprağı kiraya verilmiş, parası faiz karşılığı ödünç verilmiş ya da ticaret için mallara yatırılmış, malı *artmakta olan* adam en zengin adamdır." (s. 11.)

⟨Aynı biçimde John Bellers, *Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations and Immorality*, etc. Londra 1699, der ki:

"Para, yalnızca, daha değerli bir şey karşılığında kendinden ayrılındığı zaman yararlıdır ve artar; yalnızca daha değerli bir şey karşılığında kullanılırsa kişi için kârlı olur; öyleyse, ülke-içi ticaret için kesinlikle gerekli olandan daha fazla para, bir krallık ya da bir ulus için ölü bir stoktur, içinde tutulduğu ülkeye kâr getirmez." (s. 13.)⟩

"Herkes ona" (paraya) "sahip olmak ister ama yine de, ölü yatan bir paradan hiçbir yarar beklenemeyeceğini, o paranın kesin bir kayıp olduğunu bilenler onu elde tutmayı değil hemen kullanmayı isterler." ([North, *agy*] s. 21.)

||1420| *Dünya-parası olarak para*:

"Ticaret sözkonusu olduğu zaman, dünyada bir ulus, her bakımdan, bir krallıktaki bir kent ya da bir kentteki bir aile gibidir." (s. 14.) "Bu ticaret akışı içinde altın ve gümüş öteki metalardan hiçbir biçimde farklı değildir; yalnızca bunların çokçasına sahip olanlardan alınırlar, onu isteyenlere ya da arzu edenlere taşınırlar." (s. 13.)

Dolaşımda olabilecek para miktarı, metaların değişimiyle belirlenir.

"Dış ülkelerden hiçbir zaman çok fazla bir şey getirilmezse ya da ülke içinde hiçbir zaman, ulusun yaptığı ticaretin gereksindiğinden fazla sikke basılmazsa, bunların fazlası *külçeden başka bir şey* değildir ve öyle işlem görür; ve sikkeler de ikinci el dövme plakalar gibi, yalnızca özündeki değer için satılır." (s. 17-18.)

Paranın külçeye ve külçenin paraya dönüştürülmesi (s. 18) (ek not defteri C, s. 13). Paranın *değerinin biçilmesi ve ağırlığı*. Dalgalanma hareketleri (ek not defteri C, s. 14).[123]

Tefeci, *toprak aristokrasisi* ve *ticaret*:

"Bu ülkede faize konan para, *ticaret erbabının*, ticareti yönetmesi için kullandığı paranın onda-birine bile yakın değildir; büyük bölümü lüks elde etmek isteyenlere ödünç verilmiştir, büyük toprakların sahibi olan, ancak toprağının getirdiğinden daha fazlasını harcayan ve malikanelerini satmaktan nefret ettikleri için ipotek eden kişilerin harcamalarına destek olmak üzere ödünç verilmiştir." (North, *agy*, s. 6-7.) |XXIII-1420||

[6. ZENGİNLİĞİN KAYNAĞI OLARAK SANAYİ ÜZERİNE BERKELEY'İN GÖRÜŞLERİ]

||XIII-670a| "*Toprağın kendisinin zenginlik* olduğunu varsaymanın yanlış olup olmadığı. Ve zenginliği oluşturan şeyin, hatta çalışmanın *aracı ve dürtüsü* olmasalardı değer taşımayacak olan toprağı ve gümüşü bile zenginlik haline getiren şeyin, insanların çalışması olup olmadığının her şeyden önce düşünülmesi?" (*The Querist*, Dr. George Berkeley, Londra 1750, Soru 38.) |XIII-670a||

[7.] HUME VE MASSIE

[(*A*) *Faiz Konusunda Massie ve Hume*]

||XX-1293 a| *Massie*'nin imzasız yayınladığı yapıtı *An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest*, 1750'de çıktı. Hume'un [makalesi] "Faiz Üzerinde"yi içeren *Essays*'i 1752'de yani iki yıl sonra yayınladı. Bu nedenle Massie öncelik alıyor. Hume, Locke'a; Massie ise Petty ile Locke'a, her ikisine birden saldırıyordu; her ikisi de [Petty ile Locke –ç.], faiz oranının para miktarına bağlı olduğu ve borcun gerçek içeriğinin para olduğu (sermaye değil) biçimindeki görüşlerini henüz sürdürüyorlardı.

Massie, Hume'dan daha fazla bir kesinlikle *faizin*, yalnızca kârın basit bir parçası olduğu görüşündeydi. Hume daha çok, paranın değerinin, faiz oranı bakımından herhangi bir farka neden olmayacağını göstermeye çalışıyordu; çünkü, faiz ile para-sermaye

arasındaki oran belli olduğuna göre —diyelim ki yüzde 6— 6 pound[luk faiz —ç.], 100 pound[luk ana para —ç.] değerindeki iniş ve çıkışla aynı zamanda düşüp yükseleceğine göre, 6 oranı bundan etkilenmeyecekti.

[(*B*) *Hume. Kârın ve Faizin, Ticaret ve Sanayideki Büyümeye Bağlı Olarak Düşmesi*]

Hume'la başlayalım.

> "Yeryüzündeki her şey emekle satın alınır." ([David Hume, "*Of Commerce*"] *Essays*, [*and Treatises on Several Subjects*] c. I, Kısım II, Londra 1764, s. 289.)

Faiz oranı ödünç alıcıların talebine ve ödünç verenlerin arzına, yani talep ve arza, ama ondan sonra da esas olarak "ticaretten kaynaklanan kârların" düzeyine bağlıdır. (*agy*, s. 329.)

> "Emek ve meta stoklarının çokluğu ya da azlığının," (faiz üzerinde) "büyük ölçüde etkili olması gerekir; çünkü bunları gerçekte ve fiilen, faizle para aldığımız zaman ödünç almış oluruz." (*agy*, s. 337.) "Hiç kimse yüksek faiz elde edebileceği yerde, düşük kâr kabul etmez; ve hiç kimse yüksek kâr elde edebileceği yerde, düşük bir faizi kabul etmez." (*agy*, s. 335.)
>
> Yüksek faiz ve yüksek kâr, her ikisi de "altın ve gümüş darlığının değil, ticaret ve sanayideki küçük ilerlemenin" ifadesidir. (*agy*, s. 329.) Ve "düşük" faiz de bunun tersinin ifadesidir.

|| 1294a| "Dolayısıyla, yalnızca toprak çıkarlarının" (ya da daha sonra dediği gibi "*landed gentry and peasants*"ın ["toprak aristokrasisi ve köylülerin"]) "olduğu bir devlette, borç alanların sayısı kaçınılmaz olarak çok ve faiz yüksektir" (s. 330); çünkü, zenginler, zevkin çekiciliğinden ve can sıkıntısından, eğlence peşinde koşuşurlar ve öte yandan, tarım dışında, üretim çok sınırlıdır. Ticaret geliştiği zaman, durum bunun tersidir. Tüccarı, yalnızca ve tümüyle kazanma hırsı [sarar]. *O "servetinin her gün arttığını görmekten daha büyük bir zevk bilmez"*. (Değişim-değeri, soyut zenginlik hırsı, onun gözünde kullanım-değerinin ardında koşmaktan çok daha önemlidir.)

> "Ticaretin ihtiyatlı bir biçimde gelişmesinin nedeni budur; tüccar arasında, savurganların üstünde ve ötesindeki pintilerin, toprak sahipleri arasındaki savurganlarla aynı ölçüde bulunuşunun nedeni de budur." (s. 333.)

⟨*Üretken-olmayan emek*:

> "Hukukçular ve doktorlar sınai mal yaratmazlar; zenginliklerini

başkalarının sırtından kazanırlar; öyle ki, kendi zenginliklerini ne kadar artırırlarsa bir kısım yurttaşlarının zenginliklerini kaçınılmaz olarak o kadar azaltırlar." (s. 333-334.))

"Şu halde ticaretteki bir artış [...] ödünç verenlerin sayısını büyük ölçüde artırır ve bu yolla *faizin düşmesine yolaçar*." (s. 334.)

"Düşük faiz oranı ve az ticari kâr, birbirini karşılıklı olarak ilerleten iki etmendir ve *her ikisi de* zengin tüccar üreten ve paranın faizini önemli hale getiren yaygın ticaretten *kaynaklanır*. Tüccarın şu ya da bu miktar değerli maden tarafından temsil edilen çok miktarda stoklara sahip olduğu durumlarda, sık görülen şey, ya kendilerinin iş yaşamından yorulması ya da mirasçılarının ticaret yapmayı arzu etmemeleri ya da yapamamaları nedeniyle bu zengin insanların büyük bir bölüğünün doğal olarak yıllık güvenli bir gelir istemeye başlamasıdır. Bolluk fiyatı düşürür ve ödünç vereni düşük bir faizi kabule zorlar. Bu durum, birçoğunu, stoklarını ticarette tutmaya ve paralarını düşük bir düzeyden ödünç vermektense, düşük kârla yetinmeye zorlar. Öte yandan, ticaret yaygın* hale gelince ve geniş** stoklar kullanmaya başlayınca, *tüccar arasında, ticaret kârını azaltan bir rekabet başlar*, ama aynı zamanda da ticareti artırır. Ticaret eşyasının düşük kâr getirmesi, işi bıraktıkları zaman düşük düzeyde faizi daha gönüllü olarak kabullenmeye iter ve rahata ve tembelliğe alışırlar. Bu nedenle, bunlardan hangisinin yani *düşük faizle düşük kârdan* hangisinin *neden*, hangisinin *sonuç* olduğunu öğrenmek için araştırma yapmanın hiç de *gereği yoktur*. Her ikisi de yaygın ticaretten kaynaklanır ve karşılıklı olarak birbirini teşvik eder. ... Yaygın ticaret, geniş stoklar üreterek, hem faizi hem kârları düşürür; ve birinin düşüşü, ötekinin, ikincinin de oransal olarak gerilemesine her zaman yardımcı olur. Şunu da ekleyebilirim: düşük kârlar, *ticaretin ve sanayinin artışından* çıkıyorsa, metaları ucuzlatarak, tüketimi teşvik ederek ve sanayiyi ilerleterek o düşük kârlar bu kez de ticareti ve sanayiyi daha da artırır. Şu halde ... *faiz, devletin barometresidir**** ve *düşük oluşu*, bir halkın gelişmesinin şaşmaz göstergesidir." (*agy*, s. 334-336.)

[(C) *Massie. Kârın Parçası Olarak Faiz. Faiz Düzeyinin Kâr Oranıyla Açıklanması*]

[Joseph Massie] *An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest*; bu başlık altında Sir William Petty ile bay Locke'un sezgileri gözden geçiriliyor, Londra 1750.

"Bu birkaç alıntıdan[124] anlaşıldığı üzere, bay Locke, doğal *faiz oranını*, bir ülkedeki para miktarının, bir yandan o ülkede yaşayanların birbirlerine olan borçlarına ve öte yandan o ülkenin ticaret

* Elyazmasında bu sözcükten önce "çok" sözcüğü var. –*Ed.*
** Elyazmasında bu sözcükten önce "çok" sözcüğü var. –*Ed.*
*** Elyazmasında bu sözcükten önce "gerçek" sözcüğü var. –*Ed.*

hacmine oranının belirlediğine inanıyor; Sir William Petty ise yalnızca para miktarına bağlıyor; demek ki, yalnızca borçlar konusunda ayrılıyorlar." (s. 14-15.) |XX-1294a||

||XXI-1300| Zengin insanlar, "kendi paralarını kendileri çalıştırmak yerine [...] o paradan kâr etmeleri ve *böylece elde edilen kârın bir parçasını* sahipleri adına ayırmaları için başkalarına verirler: Ancak bir ülkenin zenginliği, bu zenginliği ticarette kullanmak üzere, birçok insanın eline, iki aileyi bile geçindirmeye yetmeyecek ölçüde az bir şey bırakacak derecede bölünerek dağılırsa ve eşit bölüştürülürse *pek az borçlanma olabilir*; çünkü 20.000 lira* bir insana ait olduğu zaman, faizi bir aileyi geçindirmeye yeteceği için ödünç verebilir; ama on kişiye ait olursa ödünç verilemez, çünkü faizi on aileyi geçindirmeye yetmeyecektir." (s. 23-24.)

"Doğal faizi, *hükümetin para için ödediği orandan* çıkarma mantığı yanıltıcıdır, ister-istemez yanıltıcı olması gerekir: Deneyim göstermiştir ki, onlar [doğal faiz ve hükümetin ödediği faiz oranı –ç.] ne birbirini tutmaktadır, ne aralarında belli bir uygunluğu korumuştur; ve akıl bize, hiçbir zaman da koruyamayacaklarını söylemektedir; çünkü *birinin temeli kârdadır, ötekininki zorunlulukta*; birincinin sınırları vardır, ikincinin hiç sınırı yoktur; toprağını iyileştirmek için ödünç para alan beyefendinin ve ticaretini sürdürmek için borçlanan tüccar ya da satıcının, ötesine geçemeyecekleri sınırlar vardır; eğer bu parayla yüzde 10 elde edebiliyorlarsa, onun için yüzde 5 ödeyebilirler, ama yüzde 10 vermeyeceklerdir; oysa zorunluluk nedeniyle borçlananlar için başka bir sınırlayıcı yoktur ve zorunluluk, başka kural tanımaz." (s. 31-32.)

"Faiz almanın hakkaniyete uygunluğu, bir insanın borçlandığı paradan kâr edip etmemesine değil, ama onun" (borçlanılan paranın) "doğru kullanılırsa, kâr üretebilme kapasitesine bağlıdır." (s. 49.) "Eğer insanların borçlandıkları para için ödedikleri faiz, o paranın üretebildiği kârın bir parçası olursa, bu faizi her zaman kâr belirlemelidir." (s. 49.)

"Bu kârların, ne oranda borçlanana, ne oranda alacaklıya ait olursa haklı sayılacağında, alacaklılarla borçluların düşüncelerinden başka bir belirleyici yöntem yoktur; burda doğruyu-yanlışı ortak rıza belirler." (s. 49.)

"Ancak bu, *kârı bölüştürme* kuralı, her alacaklıya ve her borçluya uygulanmaz; yalnızca alacaklılarla borçlulara genel olarak uygulanır ... dikkate değer ölçüde yüksek ya da düşük kazançlar, yeteneğin ödülü ve anlayış kıtlığının sonucudur ve *alacaklılarla hiçbir ilgisi yoktur*; [alacaklılar –ç.] birinden zarar görmeyeceklerine göre, ötekinden de bir yararları olmaması gerekir. Aynı işteki *belli bir insan için* söylenen, *belli bir iş türü için* de geçerlidir." (s. 50.)

"*Doğal faiz oranı*, bireysel *işletmelerin kârı* tarafından saptanır." (s. 51.)

Peki öyleyse İngiltere'deki faiz oranı, neden daha önce olduğu

* Elyazmasında "2.000 pound". –*Ed.*

gibi yüzde 8 değil de yüzde 4?

Çünkü o tarihlerde İngiliz tüccarlar "şimdikine göre bir kat daha fazla kâr ediyorlardı." [s. 51.]

Neden Hollanda'da yüzde 3, Fransa, Almanya ve Portekiz'de 5-6, Batı ve Doğu Hint adalarında 9, Türkiye'de yüzde 12?

"Genel yanıt hepsini karşılayacaktır ki, o da şu: Bu çeşitli ülkelerdeki ticaret kârı, buradakinden [İngiltere'dekinden –ç.] farklıdır ve tüm bu farklı faiz oranlarını yaratacak ölçüde yüksektir." (s. 51.)

Peki kârdaki düşüş neden ileri gelir?

İç ve dış rekabet, (yabancı rekabet nedeniyle) "ticarette bir düşüşten, *ya da tüccarların* ister bir miktar ticaret yapma gereksiniminden ister hırs ve tamahtan, *birbirlerine karşı meta fiyatlarını düşürmelerinden* ..." (s. 52-53.)

"Ticaretin kârını genelde ticaret yapanların sayısının ticaret miktarına oranı belirler." (s. 55.) "Hollanda'da ticarette çalıştırılanların sayısı, ülkede yaşayanların sayısı içinde en yüksek orandadır. ... Faiz [...] en düşük düzeydedir [...] Bu oransızlığın daha yüksek olduğu Türkiye'de faiz oranı daha yüksektir."* (s. 55-56.)

|| 1301| *"Ticaret yapanlarla ticaret arasındaki oranı* belirleyen nedir?" (s. 57.) "Ticaret dürtüsü"** "[I.] Doğal gereksinim. [II.] Özgürlük. [III.] Kişinin özel haklarının korunması. [IV.] Kamu güvenliği." (s. 57-58.)

"Hiçbir iki ülke yoktur ki, *aynı emeği harcayarak*, eşit sayıda ve denk bollukta gerekli geçim nesnesi üretiyor olsun; [...] insanların gereksinimleri, içinde yaşadıkları iklimin sertliğine ya da ılımlılığına göre azalır ya da çoğalır; [...] sonuçta, farklı ülkeler insanlarının, gereksinimlerini [karşılamak için –ç.] yapmak zorunda oldukları *ticaretin oranı* aynı olamaz; farklılığı sıcaklık soğukluk dereceleri dışında başka değişkenlerde aramak da pratik değildir; buradan giderek şu genel sonuç çıkarılabilir: Soğuk iklimlerde belli sayıda insanın gereksinimlerinin [karşılanması] için gereksinim duyulan *emek miktarı* en yüksektir, sıcak ülkelerde en az; çünkü birincide insanlar yalnızca daha fazla giyeceğe gereksinim duymakla kalmaz, ikincilere göre, toprak da daha fazla ekim [gayreti –ç.] ister." (s. 59.) "Hollanda'ya özgü bir tür gereksinim ... ülkede nüfusun aşırı fazla olmasından kaynaklanır; *topraklarına set yapıp kurutmak için çok emek* gerekmesi, onların ticaret gereksinimlerini yaşanabilir dünyanın başka herhangi bir yerine göre daha fazlalaştırmaktadır." (s. 60.)

[(*D*) *Sonuç*]

Massie, hatta Hume'dan da daha kesin biçimde, *faizi, kârın* ba-

* Elyazmasında: "*... am grössten, interest am höchsten*". –*Ed.*
** Elyazmasında "dürtüleri". –*Ed.*

sit *bir kısmı* olarak sunar; her ikisi de faizdeki düşüşü sermaye birikimine (Massie özellikle rekabetten [sözeder]) ve bunun sonucu olarak kârların düşmesine bağlarlar. Her ikisi de *ticaret kârının kaynağı* konusunda aynı derecede az [konuşur]. |XXI-1301||

[8. FİZYOKRATLARLA İLGİLİ BÖLÜMLERE EK]

[(*A*) *Ekonomik Tabloya Ek Not. Quesnay'nin Yanlış Varsayımları*]

||XXIII-1433|

Üretici sınıf	Toprak sahipleri	Kısır sınıf
2 milyar	*2 milyar*	*1 milyar*
1 milyar		
		1 milyar
1 milyar		
1 milyar		*1 milyar*
Yıllık öndelikler 2 milyar		
Toplam 5 milyar		Toplam 2 milyar

Tableau économique'in en basit biçimi budur.[125]

1. *Para dolaşımı* (ödemenin yıllık olarak yapıldığı varsayımıyla). Para dolaşımı harcamacı sınıftan, satacak *metası* bulunmayan, satmaksızın satın alan toprak sahiplerinden başlar.

Üretici sınıftan bir milyarlık ürün alırlar, rant olarak elde ettikleri 1 milyarı geri gönderirler. (Böylece tarımsal ürünün beşte-biri elden çıkarılmış olur.) Toprak sahipleri kısır sınıftan da 1 milyarlık mal alırlar; böylece o sınıfın eline 1 milyar para geçmiş olur. (Böylece, mamul ürünlerin de yarısı elden çıkarılmış olur.) 1 milyar para ile kısır sınıf üretici sınıftan geçim nesneleri satın alır, böylece 1 milyar para o sınıfa geri döner. (Tarım ürünlerinin ikinci beşte-biri de böylelikle elden çıkarılmış olur.) Aynı 1 milyar parayla üretici sınıf, 1 milyarlık mamul madde alır; bu onların [üretici sınıfın —ç.] öndeliklerinin yarısını yenilemiş olur. (Böylece imalat ürünlerinin ikinci yarısı da elden çıkarılmıştır.) Kısır sınıf || 1434| aynı 1 milyar parayla hammaddeler satın alır. (Böylece, tarım ürününün bir değer beşte-biri de elden çıkarılmış olur.) Bu yoldan, [2]

milyar para üretici sınıfa geri döner.

Demek ki geri kalan, tarımsal ürünün beşte-ikisidir. Beşte-biri, *in natura* [ürün olarak] tüketilir, ancak, öteki beşte-birin nasıl biriktirileceği daha sonra gösterilecek.[126]

2. Quesnay'nin görüşü —ki, bu görüşe göre tüm kısır sınıf ücretli-emekçilerden oluşur— açısından bile, varsayımların yanlışlığı, *Tableau*'nun kendisinden apaçık görülmektedir.

Üretici sınıfın ortaya koyduğu öndeliklerin (sabit sermayenin) yıllık öndeliklerin beş katı büyüklükte olduğu varsayılmıştır. Kısır sınıfın durumunda, bu kalem hiç anılmamıştır — ki bu onun varolmadığını göstermez.

Ayrıca, yeniden-üretimin 5 milyara eşit olduğunu söylemek de yanlış; çünkü *Tableau*, bunun 7 milyar olduğunu gösteriyor; 5 milyar üretici sınıfın, 2 milyar kısır sınıfın.

[(*B*) *Bazı Fizyokratların Merkantilist Düşüncelere Kısmen Geri Dönmesi. Fizyokratların Rekabet Özgürlüğü İstemi*]

Kısır sınıfın ürünü 2 milyara eşit. Bu ürün 1 milyarlık hammaddelerden (ki, bu nedenle, kısmen ürüne girer, kısmen de ürün değerine katılan makinelerin aşınma payını karşılar) ve 1 milyarlık da onları işlerken tüketilen geçim nesnelerinden oluşur.

Kısır sınıf, tüm ürünü, *birincisi* (hammadde olarak) öndeliği yenilemek ve *ikincisi* geçim için tarımsal ürün sağlamak amacıyla, toprak sahiplerine ve üretici sınıfa satar. Bu nedenle, kendi tüketimleri için *tek kuruş değerinde mamul ürün* kalmaz. Doğal ki, faiz ve kâr için bir şey kalmaması da cabası. Gerçekte bunu farkeden Baudeau (ya da Le Trosne) oldu; o bu durumu, kısır sınıfın ürünlerini, *değerinin üstünde* satmasıyla ve böylece 2 milyara sattığı ürünün, aslında 2 milyar eksi x olmasıyla açıklıyor. Dolayısıyla, *onların* kârları ve hatta gerekli geçim nesneleri olarak tükettikleri mamul ürünler, ancak, *metaların fiyatının değerlerinin üstüne yükseltilmesiyle* açıklanıyor.[127] Ve burada fizyokratlar, ister istemez merkantilist sistemin, *devirden doğan kâr* [kavramına –ç] geriliyorlar.

İmalatçılar arasında serbest rekabet de, üretici sınıfı, tarımcıları büyük ölçüde istismar etmesinler diye çok önem kazanıyor. Öte yandan bu serbest rekabet, tarımsal ürünün "*iyi* bir fiyat"tan satılabilmesi, yani —buğday ihraç eden ülke olduğu varsayımıyla— yurt dışına yapılacak satışlarla iç fiyatının *üstüne* çıkabilmesi için de gerekli görülüyor.

[(C] *Değişimde, Değeri Artırmanın Neden Olanaksız Olduğunun İlk Formülü*]

"Her alış bir satıştır ve her satış bir alış." (Quesnay, *Dialagues sur le commerce et sur les travaux des artisans*, vb. Editör Daire[128], s. 170.) "Satın almak satmaktır ve satmak satın almaktır." (*Quesnay*, Dupont de Nemours, *Origine*, vb. içinde, 1767, s. 392.)[129]

"*Fiyatlar her zaman, alımdan ve satımdan önce gelir*. Eğer satıcıların ve alıcıların rekabeti fiyatlarda herhangi bir değişiklik yapmazsa, varlığı ticaretten *bağımsız başka* nedenlerden dolayıdır." (*agy*, s. 148.)[130]

"Her zaman varsayılan şudur ki, o" (değişim) "her iki taraf" (sözleşmenin tarafları) "için de kârlıdır; çünkü varlığın sağladığı zevkleri, karşılıklı olarak yalnızca değişim yoluyla elde ederler. Ama her zaman, yalnızca *belli bir değerdeki* varlık, *eşit değerdeki* bir başka varlıkla değişilir; sonuç olarak *herhangi bir gerçek zenginlik artışı*" (bunun, herhangi bir gerçek değer artışı, biçiminde olması gerekir) "sözkonusu değildir." (*agy*, s. 197.)[131]

Öndelikler ve *sermayenin* özdeş olduğu özellikle belirtilmiştir. *Sermaye birikiminin* temel koşul olduğu belirtilmiştir.

"*Sermayelerin artışı*, öyleyse, *emeği artırmanın başlıca aracıdır* ve *topluma pek büyük yararı vardır*" vb.. (Quesnay, Dupont de Nemours'dan, *agy*, s. 391.)[132] | XXIII-1434 | |

[9. GECİKMELİ FİZYOKRAT BUAT'TAN TOPRAK ARİSTOKRASİSİNE ÖVGÜLER]

| | XXII-1399 | Buat (Comte du), *Éléments de la politique, ou Recherche des vrais principes de l'économie sociale*, (6 cilt) Londra 1773.

Fizyokrasinin görünüşünü onun özü ile karıştırarak toprak aristokrasisine övgüler yağdıran —ve fizyokrasiyi yalnızca bu amaca hizmet ettiği ölçüde benimseyen— bu yüzeysel ve ağzı kalabalık yazardan, yapıtında burjuva niteliği bütün yontulmamışlığıyla çok keskin bir biçimde, belki de daha sonra Ricardo'nun yazılarındaki kadar keskinlikle ortaya çıkıyor olmasaydı, sözetmek gerekmeyecekti. Net ürünü rantla sınırlama hatasını yapması da bu bakımdan hiç farketmiyor. Ricardo aynı şeyi net ürünle ilgili olarak genelde yinelemiştir.[133] İşçiler, *faux frais*'ye [üretken olmayan zorunlu giderlere] aittirler ve ancak net ürün sahipleri "toplumu oluşturabilsin" diye vardırlar. (İlgili pasajlara bakınız.)[134] Özgür işçinin yazgısı, yalnızca köleliğin değişik bir biçimi olarak algılanmaktadır; ama, üst katmanların "toplumu" oluşturabilmesi için bu gereklidir.

⟨*Arthur Young* da net ürünü, artı-değer olarak, üretimin amacı olarak görür.⟩.[135]

||1400| Bununla bağlantılı olarak, Ricardo'nun Adam Smith'i hedef alan yazılarındaki pasajları anımsayalım —Ricardo için, en üretken sermaye, en çok sayıda işçi çalıştıran sermayedir.[136] Bu konuda Buat'la karşılaştırın— c. VI, s. 51-52, 68-70. Ayrıca işçi sınıfı ve kölelikle ilgili olarak c. II, s. 288, 298, 309; c. III, s. 74, 95-96, 103; c. VI, s. 43, 51; bu işçilerin artı-zaman çalışmaları zorunluğu ve *strict nécessaire* deyiminin anlamı konusunda — c. VI, s. 52-53.

Kapitalistin genel olarak taşıdığı *risk* konusundaki gevezelikleri çok iyi değerlendirdiği için buraya alacağımız tek pasaj şöyle:

> "Çok kazanmak için mi çok risk altına girdiler? Ama insanları, malları ve parayı riske attılar. İnsanlar bakımından [...] eğer onları kazanç uğruna çok açık tehlikelerle karşı karşıya buraktılarsa çok habis davrandılar. Mallar bakımından, eğer mal üretmek bir değer taşıyorsa, bir bireyin kârı uğruna onları risk altına sokmanın hiçbir değeri olamaz" vb.. (c. II, s. 297.) |XXII-1400||

[10. FİZYOKRAT AÇIDAN TOPRAK ARİSTOKRASİSİNE YÖNELİK POLEMİKLER (ADI BELİRSİZ BİR İNGİLİZ YAZAR)][137]

||XXIII-1449| *The Essential Principles of the Wealth of Nations. Illustrated, in Opposition to some False Doctrines of Dr. Adam Smith and others*, Londra 1797.

Yazarın, Anderson'u bildiği anlaşılıyor, çünkü kitabının ekinde Anderson'un *Agricultural Report for the County of Aberdeen*'den [Aberdeen Kontluğu İçin Tarımsal Rapor] bir alıntı yayınlıyor.

Bu, fizyokrat öğretiyi doğrudan destekleyen İngilizce *tek önemli* yapıttır. William Spence'in *Britain Independent of Commerce!*'i [*Ticaretten Bağımsız Britanya!*], 1807, yalnızca bir karikatürdür. 1814-15'te bu aynı ahbap, serbest ticareti öğütleyen fizyokrasi temelinde, toprak sahiplerinin çıkarının en fanatik savunucularından biri oldu. Bu ahbabı, *toprakta özel mülkiyetin* ölümcül düşmanı *Thomas Spence* ile karıştırmamalı.

Yapıt [*The Essential Principles*], her şeyden önce, fizyokrat öğretinin yoğun ve mükemmel bir özetini veriyor.

Bu görüşün kaynağını geriye doğru *Locke*'a ve *Vanderlint*'e götürürken doğru yapıyor ve fizyokratları, öğretiyi "*doğru olmasa da* sistemli biçimde betimleyen" kişiler olarak tanımlıyor. (s. 4.) (Ayrıca, bu konuda, s. 6'ya da bakınız; *Not Defteri H*, s. 32-33.)[138]

Orada bulunan özet, —daha sonraları, bazı mazeretçilerin ve hatta bir ölçüde Smith'in, sermayenin oluşumuna temel yaptıkla-

rı— *yoksunluk (perhiz) teorisinin*, sanayide hiçbir *artı-değer* yaratılmadığı yollu fizyokrat görüşten nasıl çıktığını pek güzel bir biçimde ortaya koyuyor:

"Onları" [zanaatçılar, imalatçılar[139] ve tüccarlar] "çalıştırmanın ve geçimlerini sağlamanın giderleri, *kendi değerinin varlığını sürdürmekten* daha fazlasını yapmaz ve bu nedenle üretken değildir" (çünkü artı-değer üretmez). "Zanaatçılar, imalatçılar ve tüccar, *gündelik geçimlerini karşılaması düşünülenin bir kısmını artırıp biriktirme* dışında, toplumun zenginliğini en küçük ölçüde bile olsa *artıramazlar*; bu nedenledir ki, ancak *yoksunluk (perhiz) ya da pintilikle* toplam sermayeye bir şeyler katabilirler" (Senior'un perhiz teorisi, Adam Smith'in tasarruf teorisi). "Bunun tersine tarımcılar, hem gelirlerinin tümünü hak ederler, üstelik de aynı zamanda [...] devleti zenginleştirirler; çünkü onların emeği, adına rant denen bir artı-ürün yaratır." (s. 6.)

"Emeği her ne kadar (bir şeyler üretiyorsa da), ancak bu çalışmayı gerçekleştirmek için harcananı yerine geri koyacak kadarını üretenler sınıfı, doğru olarak *üretken-olmayan sınıf* diye adlandırılabilir." (s. 10.)

Artı-değer üretimi, aktarılmasından kesin biçimde ayırdedilmelidir.

"Gelirin *büyümesi*" (bu *birikimdir*) "Ekonomistlerin[140] yalnızca dolaylı konusudur. ... Onların konusu *gelirin* [...] *üretimi ve yenidenüretimidir*." (s. 18.)

Fizyokrasinin büyüklüğü de buradadır. Fizyokratlar kendilerine şu soruyu sorarlar: *Artı-değer* ([adsız] yazar için bu gelirdir) nasıl üretilir ve yeniden-üretilir? Nasıl *daha genişletilmiş ölçüde yeniden-üretildiği* yani artırıldığı sorusu, ikinci sırada gelmektedir. İlkin, || 1450| *kategorisi*, üretiminin gizi açıklanmalıdır.

Artı-Değer ve ticaret sermayesi.

"Gelirin *üretimi* sözkonusu olduğu zaman, bunun yerine, *tüm ticari işlemlerin* gelip dayandığı [...] *gelirin aktarılmasını* koymak, tümden mantıksız olur." (s. 22.) "*Ticaret* sözcüğünün kastettiği şey, bazan [taraflardan –ç.] birine ötekinden daha fazla yarar sağlayan *commutatio mercium*'dan [meta değişiminden] başka bir şey değildir; ama gene de birinin kazancı ötekinin kaybıdır ve aralarındaki trafik *herhangi bir fazla yaratmaz*." (s. 23.) Bir Yahudi bir crown'lık sikkeyi* 10 şiline ya da bir Queen Anne peny'sini bir guinea'ye** satarsa kendi gelirini, kuşkusuz artırmış olur, ama böyle yaparak *değerli madenlerin miktarını* çoğaltmış olmaz; ve bu ticaretin doğası, onun koleksiyoncu müşterisi nerede oturuyor olursa olsun, ister onunla aynı sokakta, ister Fransa'da, ister Çin'de otursun hiç farketmez." (s. 23.)

* 5 şilinlik eski İngiliz sikkesi. –ç.
** 21 şilinlik İngiliz lirası. –ç.

Fizyokratlar, sanayi kârını, devirden doğan kâr olarak (yani merkantilist yoldan) *açıklarlar. Dolayısıyla, bu İngiliz yazar, kârın ancak sınai metalar yurt dışına satıldığı zaman bir kazanç oluşturduğunu söyleyerek, doğru bir sonuca varmış oluyor. Merkantilist önermeden, zorunlu merkantilist sonucu çıkarıyor.*

"Mülke içinde satıldığı ve tüketildiği sürece, hiçbir sanayici, kişisel kazancı ne olursa olsun, ulusal gelire hiçbir şey katmaz; çünkü *sanayicinin kazancı ... tamı tamına alıcının kaybettiğidir*. ... Burada olan, alıcı ile satıcı arasında bir *değişim*dir, ama bir artış değildir." (s. 26.) "*Fazla yokluğunu gidermek için* ... işveren ücretlere harcadığının yüzde 50'si oranında, ya da ödenen ücrete her şilin başına 6 peny bir kâr ekler; ... ve mamul mal eğer yurt dışına satılmışsa" ... [bu] o kadar sayıda "zanaatçının, *ulusal kârı*" olur. (s. 27.)

Hollanda'nın zenginliğinin nedenlerinin çok iyi bir açıklaması. Balıkçılık. (Hayvancılığı da anmalıydı.) Doğu baharatı üzerindeki tekeli de. Yurt dışına ödünç vermeyi de. (*Ek not defteri H*, s. 36-37.)[141]

"İmalatçılar [...] *gerekli* bir sınıftır" ama "*üretken bir sınıf*" değil (s. 35). Onlar "daha önce tarımcı tarafından ortaya çıkarılmış olan gelire yeni bir biçim altında bir *süreklilik* kazandırarak *dönüştürmeye* ya da *aktarmaya* aracı olurlar." (s. 38.)

Yalnızca dört temel sınıf vardır: Üretken sınıf ya da tarımcılar. İmalatçılar. Savunmacılar. Fizyokratların aşar sahibi ya da rahipler diye ayırdığı sınıfın yerine [adsız yazarın —ç.] koyduğu öğretmenler sınıfı. "Çünkü her sivil toplum doyurulmalı [...] giydirilmeli, savunulmalı ve eğitilmelidir." (s. 50-51.)

Ekonomistlerin hatası şudur ki, onlar

"*Toprak rantı alanları, yalnızca toprak rantı alanlar olarak* toplumun *üretken* bir *sınıfı saymışlardır*. ... Kiliseye ve krala bu rantlardan pay verileceğini ima ederek hatalarını bir ölçüde hafifletmişlerdir. Tüm kendi araştırmasına" (Ekonomistlerin bu hatasının) "yayılmasının" (ki bu doğru) "ceremesini çeken Dr. Smith, çürütmelerini, ekonomik sistemin sağlam yanlarına yöneltmektedir." (s. 8.)

|| 1451| Toprak sahipleri, salt toprak sahibi olarak, ne *üretken* bir sınıftırlar, ne de toplumun *temel bir sınıfıdır*lar.

"*Toprak sahipleri*, yalnızca toprak rantı alan kişiler olarak, *toplumun gerekli bir sınıfı* değildirler. ... *Toprak rantını, başlangıçtaki devleti savunma amacından ayırarak*, bu rantları alanlar, gerekli bir sınıf olmak yerine, kendilerini, toplumun en gereksiz ve en istenmeyen sınıfı haline getirdiler." (s. 51.)

Yazarın bu konuyu ele alışıyla —ki çok iyi değerlendiriyor— ilgili başka yaklaşımları için *ek not defteri H*, s. 38-39'a bakınız.[142]

— Toprak rantı alanlara, fizyokrat görüş açısından yöneltilen bu polemik, *onların öğretilerinin kesin sonucu olarak, çok önemlidir.*

O gerçek *toprak vergisinin* Türk kökenli olduğunu gösteriyor. (*agy*, s. 59.)

Toprak sahibi[nden alınan —ç.] *vergiler* yalnızca toprağı iyileştirmek için değil, ama ilerde yapılması umulan iyileştirmeler için. (s. 63-64.) Rant vergisi. (s. 65.)

İngiltere'de, İrlanda'da, feodal Avrupa'da, Moğol İmparatorluğunda *eski çağda* kurulan fizyokrat öğreti. (s. 93-94.)

Vergi-koyucu olarak toprak sahibi. (s. 118.)

Fizyokrasinin eksiklikleri aşağıdaki noktada kendini ortaya koyar (*işbölümü anlayışı* yokluğu): Varsayalım ki, bir saat yapımcısı ya da patiska üreticisi, saatini ya da patikasını satamasın. [Kuşkusuz güç durumda kalır. Ama bu gösterir ki] "bir imalatçı, yalnızca bir *satıcı* olarak kendini zenginleştirebilir" (bu, yalnızca, onun ürününü bir *meta* olarak ürettiğini gösterir) "ve bir *satıcı* olmaktan çıktığı anda kârını" (peki ya satıcı olmayan çiftçinin kârına ne demeli?) "derhal durakladığını, çünkü doğal kâr olmadığını, yapay kâr olduğunu gösterir. Üretici ... hiçbir şey *satmaksızın yaşayabilir*, zenginleşebilir ve çoğalabilir." (s. 38-39.) (Ama o zaman da bir imalatçı olmak gerekir.)

[Yazar neden yalnızca bir saat yapımcısından ve patiska üreticisinden sözediyor? Aynı sağlamlıkla] kömür, demir, keten, boya, vb. üreticisinin de ürünlerini satamadığı, ya da hatta buğday üreticisinin bile ürününü satamadığı düşünülebilir. Daha önce anılan *Béardé de l'Abbaye* bu konuda çok iyi.[143] O [adsız yazar] *meta üretimi* yerine, *hemen* tüketim [için] üretimi vurgulamak zorunda kalır — kuşkusuz o zaman da *değişim-değeri* temel olduğu için, fizyokrat görüşle çok çelişkiye düşerek. Ama bu, onun tüm yapıtına, başından sonuna egemendir. Burjuva-öncesi *temsil tarzının* bağrında, *burjuva* anlayış.[144]

[Yazar,] Arthur Young'ın *tarımın gönenmesi için önemli* [saydığı] *yüksek fiyat*'ına karşı; *ama bu aynı zamanda fizyokratlara karşı bir polemik*. (*agy*, s. 65-78 ve 118.)

Artı-değer, satıcının fiyatı nominal olarak yükseltmesinden çıkarılamaz.

> "*Ürünün nominal değerinin* böyle artırılması" yoluyla ... "*satıcılar da* [...] *zenginleşmez* ... çünkü satıcı olarak ne kazandılarsa, onu tamı tamına alıcı olarak harcarlar." (s. 66.)

Bu, Vanderlint'in savlarıyla benzeşir:

> "Her aylak için ekime elverişli bir toprak bulundukça, topraksız aylak bırakmamalıdır. İş atelyeleri iyidir ama iş alanları çok daha

iyidir." (s. 47.)

[Yazar] ortakçılık sistemine karşı, uzun süreli kiralamadan yana; aksi halde toprak sahipliğinin üretimi ve iyileştirmeyi önleyeceğine inanıyor. (s. 118-123.) (*İrlanda Kiracılık Hakkı.*)[145] |XXIII-1451||

[11. TÜM MESLEKLERİN ÜRETKENLİĞİ KONUSUNDA MAZERETÇİ YAKLAŞIM]

||V-182| Bir filozof fikir üretir, bir şair şiir, bir rahip vaaz üretir, bir profesör uzmanlık kitabı vb.. Bir suçlu suç üretir. Bu sonuncu üretimle bir bütün olarak toplum arasındaki bağlantıya biraz daha yakından bakarsak, kendimizi birçok önyargıdan kurtarabiliriz. Suçlu yalnızca suç üretmez, aynı zamanda ceza hukuku üretir ve bununla birlikte ceza hukuku dersleri veren profesörü üretir; buna ek olarak aynı profesör, kaçınılmaz olarak derslerini içeren yapıtını genel piyasaya "meta" olarak sürer. Elyazması yapıt — işinin ehli bir tanık olarak bay profesör Roscher'in bize [dediği gibi]— yalnızca yaratıcısına kişisel keyif vermekle kalmaz, ulusal zenginliği de artırır.

Suçlu ayrıca bütün bir polis örgütünü ve hukuk yargılama kurumunu, polis komiserini, yargıçları, cellatları, jürileri, vb. üretir; ve birçok toplumsal iş-bölümü kategorileri yaratan tüm bu farklı iş kolları, farklı insan ruhu kapasiteleri geliştirir, onları tatmin edecek yeni yollar, yeni gereksinimler yaratır. Yalnızca işkence, dahiyane mekanik icatlara neden olmuş ve işkence aletlerinin yapımında birçok saygın usta çalıştırılmıştır.

Suçlu duruma göre, bir ölçüde moral, bir ölçüde trajik bir izlenim üretir ve kamunun moral ve estetik duygularını harekete geçirerek bu yolda bir "hizmet" görür. Suçlu yalnızca ceza hukuku yapıtları, yalnızca ceza yasaları ve onlarla birlikte bu alandaki yasa yapıcıları üretmekle kalmaz, ama sanat yapıtları, yazınsal ürünler, öyküler ve yalnızca Müllner'in *Schuld*'u, Schiller'in *Rauber*'i değil, ama [Sofokles'in] *Oedipus*'unun ve [Shakespeare'in] *Üçüncü Richard*'ının gösterdiği gibi trajediler de üretir. Suçlu, burjuva yaşamın alışılmış güvenliğini ve tekdüzeliğini de bozar. Böylece o yaşamı durağanlıktan uzak tutar ve onsuz, rekabet mahmuzlarının bile köreleceği huzursuz bir gerginliğe ve hep tetikte olma çevikliğine neden olur. Böylece üretken güçleri de teşvik eder. Suç gerçi fazla nüfusun bir bölümünü emek piyasasından çekip alarak emekçiler arasındaki rekabeti azaltırsa —ve belli bir noktaya kadar, ücretlerin taban ücretin altına düşmesini önlerse de— suçla savaşım,

bu nüfusun bir başka bölümünü emer. Böylece suçlu, doğal "denge sağlayıcı ağırlıklar"dan biri olarak belirir; doğru bir denge sağlar ve "yararlı" bir sürü mesleğin yolunu açmış olur.

Suçlunun üretken gücün gelişimi üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak gösterilebilir. Hırsızlar olmasaydı, kilitler bugünkü yetkin düzeyine ulaşır mıydı? Kalpazanlar olmasaydı ||183| banknotlar şimdiki yetkinliğine varır mıydı? Ticaret sahtekarlıkları olmasaydı, mikroskop alelade ticaret dünyasına gelir miydi (Bkz: Babbage)? Pratik kimya, dürüst üretim çabalarına olduğu kadar, metalara hile karıştırılmasına da borçlu değil mi? Suç, mülke sürekli yeni saldırı yöntemleri nedeniyle, sürekli yeni savunma yöntemlerine vücut veriyor; bu yüzden yeni makineler icadedilmesinde, grevler kadar üretken oluyor. Ve özel suç alanını bir yana bırakırsanız, ulusal suç olmasaydı, dünya pazarı acaba varlık kazanır mıydı? İşin aslında acaba uluslar doğar mıydı? Ve Adem'den bu yana Günah Ağacı aynı zamanda Bilgi Ağacı değil mi?

Fable of the Bees [*Arıların Öyküsü*] (1705) adlı yapıtında Mandeville olası her tür mesleğin üretken oluğunu göstermiş ve bu savın ifade çizgisini ortaya koymuştu:

> "Moral ve doğal açıdan, şu dünyada şer dediğimiz şey, bizi toplumsal yaratıklar yapan büyük bir ilkedir, sağlam bir temeldir, istisnasız her türlü iş alanının ve istihdam edilmenin yaşamı ve desteğidir [...] tüm sanatların ve bilimlerin gerçek kaynağını orada aramalıyız; ve [...] şer'in sona erdiği anda, toplum eğer tümden dağılmazsa* bile bozulmak zorunda kalır" [2. Baskı, Londra 1723, s. 428].

Kuşkusuz Mandeville, burjuva toplumun darkafalı savunucularının yanında sınırsızca cesur ve daha dürüsttü. |V-183||

[12.] SERMAYENİN ÜRETKENLİĞİ. ÜRETKEN EMEK VE ÜRETKEN-OLMAYAN EMEK

[(*A*) *Toplumsal Emeğin Üretkenlik Gücünün Kapitalist İfadesi Olarak Sermayenin Üretkenliği*]

||XXI-1317| Yalnızca sermayenin nasıl ürettiğini değil, ama kendisinin nasıl üretildiğini ve üretim sürecinden, nasıl özsel olarak değişime uğramış bir ilişki olarak çıktığını ve bu sürecin içinde nasıl geliştiğini görmüştük.[146] Bir yandan sermaye üretim tarzını dönüştürüyor; öte yandan üretim tarzının bu değişmiş biçimi ve maddi üretim güçlerin gelişiminin belli bir aşaması, sermayenin kendi oluşumunun temeli ve önkoşulu, öncülü oluyor.

* Elyazmasında "tahrip olmazsa". –*Ed.*

Canlı emek —sermaye ile emekçi arasındaki değişimle— sermayeye katıştığı, ve çalışma süreci başlar başlamaz sermayeye ait bir etkinlik olarak göründüğü için, toplumsal emeğin tüm üretken güçleri, sermayenin üretken güçleri olarak görünüyor; tıpkı emeğin genel toplumsal biçiminin parada bir nesnenin özelliği olarak görünmesi gibi. Böylece toplumsal emeğin üretken gücü ve onun özel biçimleri, sermayenin, *maddeleşmiş* emeğin, emeğin maddi ⟨nesnel⟩ koşullarının üretken güçleri ve biçimleri gibi görünür; sermaye bu bağımsız biçimi kazandıktan sonra canlı emek karşısında kapitalistte kişiselleşir. Burada bir kez daha, daha önce para konusu üzerinde dururken *fetişizm*[147] terimiyle adlandırdığımız şeyle, ilişkinin tersyüz edilmesiyle karşı karşıya bulunuyoruz.

Kapitalistin kendisi, ancak *sermayenin kişileşmesi* olarak gücü elinde tutar. (İtalyanların defter tutma usulünde, onun bir *kapitalist*, kişileşmiş sermaye olarak bu rolü ile yalnızca sermayesinin kişisel tüketicisi ve borçlusu olarak görünen kişi olarak kendisi, sürekli birbirlerinin karşısına konur.)

Sermayenin *üretkenliği*, her şeyden önce —emeğin sermaye kapsamı içinde olduğu salt *biçimsel* olarak düşünülse bile— doğrudan gereksinilenin ötesinde emeğe, artı-emeğe zorlamaktan oluşur; kapitalist üretim tarzı bu zorlamayı, daha önceki üretim tarzlarıyla paylaşıyor, ancak üretimin daha yararına bir tarzda uyguluyor ve gerçekleştiriyor.

Yalnızca bu biçimsel ilişki açısından bile —kapitalist üretimin az gelişmiş aşamasında ve daha gelişmiş aşamasında ortak olan bu *genel* biçimi— *üretim araçları*, emeğin nesnel koşulları —emeğin malzemesi, emek araçları (ve geçim araçları)— emekçiye bağlı görünmez, ama emekçi onlara bağlı görünür. Emekçi onlardan yararlanmaz, onlar emekçiden yararlanır. Onları sermaye yapan da budur. Emeği sermaye *istihdam eder*. Onlar, [emekçi] için, ister doğrudan geçim araçları biçiminde olsun, ister değişim araçları, metalar biçiminde olsun, ürün üretme araçları değildirler. Ama emekçi onlar için araçtır — kısmen onların değerini korumak, kısmen artı-değer yaratmak için, yani artı-emeği emecek ölçüde artırmak için.

Daha henüz yalın biçiminde bile bu ilişki tersyüz bir ilişkidir — şeyin kişileşmesi ve kişinin şeyleşmesi; bu biçim, gerçekte, kapitalistin herhangi bir kişisel özelliğinden dolayı değil, yalnızca onun "sermaye" olması ölçüsünde, emekçiyi egemenlik altına almasıyla, daha önceki bütün biçimlerden ayırdedilir; onun egemenliği, maddeleşmiş emeğin canlı emek üzerindeki egemenliğidir, emekçinin ürününün emekçinin kendisi üzerindeki egemenliğidir.

İlişki giderek daha örgünleşir ve daha gizemli hale gelir; çün-

kü, adıyla sanıyla tam kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle birlikte, arka ayakları üzerine kalkarak emekçinin karşısına "sermaye" olarak dikilenler yalnızca bu salt maddi nesneler değildir; ⟨yani emeğin tüm ürünleri, kullanım-değeri diye düşünüldükleri zaman, hepsi hem emeğin maddi koşullarıdır hem emeğin ürünüdürler; değişim-değeri diye düşünüldükleri zaman maddeleşmiş emek-zamanı ya da paradırlar⟩; ama [aynı zamanda] toplumsal olarak gelişmiş emektir —yani elbirliğidir; (işbölümünün bir biçimi olarak) manüfaktürdür; (makineleşmiş maddi temel üzerinde düzenlenmiş toplumsal emeğin bir biçimi olarak) fabrikadır— bütün bunlar, *sermayenin gelişme biçimleri* olarak ve bu nedenle de toplumsal emeğin bu biçiminden başlayarak gelişmiş emeğin *üretken güçleri* olarak belirirler; dolayısıyla, aynı zamanda, bilim ve doğal güçler, *sermayenin üretken güçleri* olarak belirirler. Gerçekte, [emeğin] elbirliği içinde birliği, işbölümü içinde bileşimi, emek ürünlerinin yanısıra doğal güçlerin ve bilimin, makineleşme içinde, üretim için kullanılması — tüm bunlar, bireysel emekçilerin kendileriyle, *yabancı* ve *şeyleşmiş* [*fremd*] bir şey olarak, emekçilerden bağımsız ve onlara egemen olan emek araçlarının varlık biçimleri olarak karşı karşıya gelirler; tıpkı emek araçlarının kendilerinin, *sermayenin* ve dolayısıyla *kapitalistin* işlevleri olarak, malzeme, araç-gereç vb. olarak basit görülür biçimlerinde, emekçilerle karşı karşıya gelmeleri gibi.

Emekçinin kendi emeğinin toplumsal biçimleri ya da kendi toplumsal ||1318| emeğinin aldığı biçimler, emekçi bireylerden oldukça bağımsız bir biçimde oluşturulmuş ilişkilerdir; sermayenin kapsamı altında toplanarak emekçiler bu toplumsal oluşumların öğeleri haline gelirler — ama bu toplumsal oluşumlar onlara ait değildir. Bu nedenle de, bizzat sermayenin *biçimleri* olarak, kendi bireysel emek-gücünden yalıtık, sermayeye ait bileşimler olarak, sermayeden doğan ve onunla bütünleşen bileşimler olarak emekçilerle karşı karşıya gelirler. Ve bir yandan, sermayenin bu biçimleri, emek-gücünü ne ölçüde değiştirir ve kapitalist ilişkiler *dışında* bağımsız bir güç olarak etkisizleştirirse, bu gelişme o ölçüde daha fazla gerçeklik kazanır. Ve öte yandan, makineleşmenin gelişmesiyle birlikte, emek koşulları, hem emeğe teknolojik açıdan egemen olur, hem de aynı zamanda emeğin yerini alır, onları ezer ve bağımsız biçimiyle emeği gereksiz hale getirir.

Emeklerinin *toplumsal* niteliğinin, emekçilerle, bir ölçüye kadar *sermayeleşmiş* olarak (örneğin makineleşmede, emeğin görülür ürünleri ona egemen olarak ortaya çıkar) karşı karşıya geldiği bu süreçte, aynı şey, doğal olarak, soyut özünde genel tarihsel geliş-

menin ürünü olan bilimin ve doğal güçlerin sermayenin *güçleri* olarak karşı karşıya gelmesinde olur. Bireysel emekçinin bilgi ve yetisinden ayrışmışlardır ve —kökenleri gözönüne alındığında emeğin ürünü olmalarına karşın— emek sürecine girdikleri her yerde *sermayeye katışmış* olarak belirirler. Bir makineyi kullanan kapitalistin onu anlaması gerekmez. (Bkz: Ure.)[148] Ama *makinede* gerçekleşen bilim, işçilere karşı *sermaye* olarak ortaya çıkar. Ve gerçekte bilimin, doğal güçlerin ve emeğin ürünlerinin büyük ölçekte, *toplumsal emek* üzerine kurulmuş uygulanmalarının tümü, yalnızca *emeğin sömürüsünün araçları*, artı-emeğe el koyma araçları, dolayısıyla emeğe karşı sermayenin sahip olduğu *güçler* olarak ortaya çıkarlar. Doğal olarak sermaye, emeği sömürmek için tüm bu araçları kullanır; ama sömürmek için bunları üretime uygulamak zorundadır. Ve bu yüzden de emeğin *toplumsal* üretken güçlerinin gelişmesi ve bu gelişmenin koşulları, *sermayenin eylemi* olarak belirir; buna karşı bireysel emekçi yalnızca edilgen bir tutum içinde olur, yine de bu gelişme ona karşı cereyan eder.

Metalardan oluştuğu için, sermaye, ikili bir niteliğe sahiptir:

1. *Değişim-değeri* (para); ama —kendisi *değer* olduğu için— *kendi-genişleyen değer*, değer yaratan, *değer olarak büyüyen*, bir fazlalık elde eden değer. Bu, belli bir miktardaki maddeleşmiş emeğin, daha büyük miktardaki canlı emekle değişiminden ileri gelir.

2. *Kullanım-değeri*; ve burada o [sermaye —ç.] kendini çalışma sürecindeki özgül ilişkileriyle ortaya koyar. Ama, artık emeğin basit bir malzemesi, emeğin ait olduğu bir emek aracı, emeği emmiş bir emek aracı olmadığı yer işte burasıdır; sermayenin içerdiği emeğin yanısıra, [emeğin] *toplumsal bileşimlerinin* ve bu toplumsal bileşimlere denk düşen emek araçlarının oluştuğu yer de işte burasıdır. Kapitalist üretim ilkin, emek sürecinin nesnel ve öznel koşullarını, bağımsız bireysel emekçiden koparıp ayırarak geniş ölçekte gelişir, ama onları, *bireysel emekçiye* egemen olan ve ona *yabancı* güçler olarak geliştirir.

Böylece sermaye çok gizemli bir varlık haline gelir. | 1318| | [149]

| | 1320| Sermaye bu çerçevede (1) artı-emeğe zorlayan bir güç olarak; (2) toplumsal emeğin üretken güçlerinin ve bilim gibi genel toplumsal üretken güçlerin emicisi ve sahiplenicisi (kişileşme) olarak üretkendir.

Emeğin üretken güçleri sermayeye aktarıldığına göre, ve aynı üretici güç, birincisinde emeğin üretken gücü, ikincisinde sermayenin üretken gücü olarak iki kez hesaba katılamayacağı için, sermayenin karşısındaki emeğin üretken olarak ya da üretken emek ola-

rak nasıl ve hangi nedenle belirdiği sorusu akla gelebilir. ⟨Emeğin üretken gücü — sermayenin üretken gücü. Ne var ki, *emek-gücü* kendi *değeri* ile *yarattığı değer arasında fark* olduğu için üretkendir.⟩

[(*B*) *Kapitalist Üretim Sisteminde Üretken Emek*]

Yalnızca, kapitalist üretim biçimini kesin biçim olarak —ve dolayısıyla, sonsuza dek doğal üretim biçimi olarak— gören burjuva darkafalılığı, sermaye açısından *üretken emek* nedir sorusunu, genelde hangi emeğin üretken olduğu ya da üretken emeğin genel olarak ne olduğu sorusuyla karıştırır; ve sonuçta, herhangi bir şey üreten, herhangi bir sonuç yaratan emeğin bu gerçek çerçevesinde üretken olduğu yanıtını vererek ne kadar akıllı olduğunu düşünür.

[*Birincisi*]: Yalnız *doğrudan sermayeye dönüştürülebilen emek üretkendir*; yani değişen sermayeyi, değişken bir büyüklük yapan ve bunun sonucu, [toplam sermaye S'yi] S + 'ya[150] eşit yapan emek üretkendir. Eğer değişen sermaye, emekle değişime girmeden önce x'e eşitse o zaman elde y = x denklemi vardır; sonra x'i x + h'ye ve dolayısıyla y = x'ten y´ = x + h'ye dönüştüren emek üretkendir. Açaklanması gerekli *ilk* nokta budur. [Yani] artı-değer üreten ya da sermayeye artı-değer üretimi için etmen olarak hizmet eden ve böylece kendini sermaye olarak, kendini genişleten değer olarak ortaya koyan emek.

İkincisi: Emeğin toplumsal ve genel üretken güçleri, sermayenin üretken güçleridir; ancak bu üretken güçler, yalnızca emek süreciyle ilgilidir ya da yalnızca kullanım-değerini etkiler. Bu güçler, sermayede varolan özellikleri, şey olarak, onun kullanım-değeri olarak temsil ederler. *Değişim-değerini* doğrudan etkilemezler. Yüz kişi ister birarada çalışsın, ister o yüz kişiden her biri kendi başına çalışsın, ürünlerinin değeri, yüz günlük emeğe eşittir, ister çok miktarda, ister az miktarda üründe temsil edilsin; yani emeğin üretkenliği değeri etkilemez.

|| 1321| Emeğin üretkenliğinin farklılığı, değişim-değerini yalnızca bir biçimde etkiler.

Emeğin üretkenliğinin tek bir çalışma dalında geliştiğini varsayarsak — diyelim, eltezgahı yerine dokuma tezgahında dokuma, ayrıksın olmaktan çıkar ve makine tezgahında bir yardanın dokunması, el tezgahındaki bir yardanın dokunması için gereken emek-zamanının yarısı kadar emek-zamanını gerektirirse, o zaman eltezgahında çalışan bir dokumacının 12 saatlik emeği 12 saatlik bir değerde değil, altı saatlik bir değerde temsil edilir; çünkü gerekli

emek-zamanı altı saate inmiştir. Eltezgahı dokumacısının 12 saati, o her ne kadar 12 saat çalışıyorsa da şimdi yalnızca altı saatlik toplumsal emek-zamanını [temsil eder].

Ama, bizim burada üzerinde durduğumuz sorun bu değil. Buna karşılık, başka bir üretim dalını, örneğin, şimdiye dek hiç makine kullanılmayan dizgi işini alalım. Bu daldaki 12 saat, makinenin vb. en üst düzeyde geliştirildiği üretim alanlarındaki 12 saat kadar *değer* üretir. Demek ki *değer* üreten emek, her zaman *bireyin* emeği olarak kalır, ama *genel emek* biçiminde ifade edilir. Sonuç olarak, üretken emek —değer üreten emek olarak— sermayeyle her zaman bireysel emek-gücünün emeği olarak, *yalıtılmış emekçinin* emeği olarak karşı karşıya gelir; bu emekçiler üretim sürecine hangi toplumsal bileşimler içinde girerlerse girsinler, bu böyledir. Bu nedenle, sermaye emekçiyle ilişkide emeğin toplumsal üretken gücünü temsil ederken, işçilerin üretken emeği, sermayeyle ilişkide, her zaman yalnızca *yalıtılmış emekçinin* emeğini temsil eder.

Üçüncüsü: Artı-emeğin zorla çıkarılması ve emeğin toplumsal üretkenlik gücünün kendi hizmetine sokulması sermayenin doğal bir özelliği —dolayısıyla sermayenin kullanım-değerinden kaynaklanan bir özelliği— gibi görünse de tam tersine, kendi toplumsal üretken güçlerini sermayenin üretken güçleri olarak ve kendi artı[-ürününü] artı-değer olarak yani sermayenin kendi kendine değerlenmesi olarak ifade etmek emeğin doğal bir özelliği gibi görünür.

Şimdi bu üç noktanın incelenmesi gerekiyor; üretken emek ile üretken-olmayan emek ayrımını da bunlardan çıkarmalıyız.

[(1) Üzerine]. Sermayenin üretkenliği, sermayenin emekle, ücretli-emek olarak karşı karşıya gelmesi olgusuna, emeğin üretkenliği de emeğin, emek araçlarıyla sermaye olarak karşı karşıya gelmesi olgusuna dayanır.

Daha önce gördüğümüz gibi para, bir kısmı emeğe emek araçları olarak (yani hammaddeler, gereçler, kısacası emeğin maddi koşulları olarak) hizmet edecek metalara, bir kısmı da emek-gücünü satın almakta kullanılarak sermayeye dönüştürülür — başka deyişle belirli bir değişim-değeri, kendini genişleten değişim-değerine, değer *artı* artı-değere dönüştürülür. Ancak, parayı sermayeye dönüştüren, parayla emek-gücü arasındaki bu ilk değişim ya da salt emek-gücünün satın alınması değildir. Bu alım işlemi, sermayenin, emek-gücünü belli bir süre kullanmasını sağlar; ya da belli miktarda canlı emeği, sermayenin varoluş tarzlarından biri yapar, deyim yerindeyse, sermayenin kendisinin enteleşisi* yapar.

* *Enteleşi*, yunanca *entelekheia* sözcüğünden: Aristoteles'te maddeye biçim veren, olanağı gerçekliğe çeviren etkin ilke. -ç.

Üretim sürecinin bizzat içinde ise canlı emek, bir yandan ücretleri —yani değişen sermaye değerini— yeniden-üreterek ve öte yandan artı-değer yaratarak sermayeye dönüşür; ve bu dönüşüm süreci aracılığıyla tüm toplam para, —her ne kadar bunun değişen kısmı, ücretlere harcanan kısım ise de— sermayeye aktarılmış olur. Eğer önceki değer s + d'ye eşitse, şimdi artık s + (d + x)'tir ya da (s + d) + x de aynı şey demektir;[151] ya da bir başka deyişle, başlangıçtaki para toplamı ya da değer büyüklüğü artmıştır; kendisini sürdüren aynı zamanda da artıran bir değer olduğunu göstermiştir.

⟨Şu noktaya dikkat edilmelidir: Sermayenin yalnızca *değişen kısmının* kendi fazlasını üretiyor olması durumu bu süreç aracılığıyla tüm başlangıç değerin genişlediği, bir artı-değerle daha fazla büyüdüğü ve dolayısıyla başlangıçtaki tüm para toplamının sermayeye dönüştüğü gerçeğini değiştirmez. Çünkü başlangıçtaki değer s + d'ye (değişmeyen ve değişen sermayeye) eşittir. Süreçte s + (d + x) olur; ikinci kısım, yeniden-üretilen kısımdır; canlı emeğin maddeleşmiş emeğe dönüşmesiyle varlık kazanmıştır; bu dönüşümü koşullandıran ve başlatan v'nin emek-gücü ile değişimi ya da ücretlere dönüşmesidir. Ancak s + (d + x) = s + d (başlangıç sermaye) + x'tir. Ayrıca, d'nin d + x'e ve dolayısıyla (s + d)'nin (s + d) + x'e dönüşmesi, paranın yalnızca bir kısmının s'ye dönüştürülmesiyle olabilir. Bir kısım değişmeyen sermayeye dönüşürken bir parça yalnızca *değişen* sermayeye dönüşebilir.⟩

Bizzat üretim süreci içinde, emek *gerçekte* sermayeye dönüşür; ancak bu dönüşümü, para ile emek-gücü arasındaki ilk değişim koşullandırır. Emeğin, emekçiye değil ama kapitaliste ait olan *maddeleşmiş* emeğe bu *doğrudan* dönüşümüyle, para ilk önce sermayeye dönüştürülmüştür — bu, üretim aracı ya da emek koşulları biçimini alan kısmı da içerir. Bu noktaya kadar, para —ister kendi biçimiyle varolsun, ister yeni metalar üretimine hizmet edecek üretim aracı türünden metalar (ürünler) olarak varolsun— ancak kendinde [*an sich*] sermayedir.

|| 1322| Yalnızca emekle olan bu belirli *ilişki* parayı ya da metaları sermayeye dönüştürür ve üretim koşullarıyla bu ilişki aracılığıyla —ki bu ilişkiye fiili üretim sürecine belirli bir davranış tekabül eder— parayı ya da metaları sermayeye dönüştüren, başka deyişle, emek-gücü karşısında bağımsız duruma gelen maddeleşmiş emeğin değerini sürdüren ve artıran emek, *üretken emektir*. Üretken emek, kapitalist üretim süreci içinde emek-gücünün aldığı biçimin ve tarzın ve tüm ilişkinin kısa adıdır. Ancak onu emeğin *öteki* türlerinden ayırdetmek, çok büyük önem taşımaktadır; çünkü

bu ayrım, tüm kapitalist üretim tarzının ve sermayenin kendisinin de üzerinde temellendiği emeğin özgül biçimini ifade eder.

Dolayısıyla *üretken emek* —kapitalist üretim sistemi içinde— işvereni için *artı-değer* üreten ya da emeğin nesnel koşullarını sermayeye ve onların sahibini de kapitaliste dönüştüren emektir; yani kendi ürününü sermaye olarak üreten emektir.

Şu halde *üretken emekten* sözettiğimiz zaman, *toplumsal olarak belirlenmiş* emekten, emeğin alıcısı ile satıcısı arasındaki özgül bir ilişki anlamına gelen emekten sözederiz.

Şimdi, emek-gücünü satın alanın elinde bulunan para (ya da sahibi olduğu metalar: üretim araçları ve emekçi için geçim nesneleri) gerçi yalnızca bu süreç aracılığıyla sermaye haline gelir ve yalnızca bu süreçte sermayeye dönüştürülür ama —bu yüzden de bu sürece girmeden önce sermaye değil, sermaye adayıdır ama— gene de kendinde [*an sich*] sermayedir. Emek-gücüyle karşı karşıya geldiği ya da emek-gücünün karşısına çıktığı bağımsız biçimi nedeniyle kendinde sermayedir — bu, emek-gücüyle değişimi ve onun ardından emeğin sermayeye dönüşümü sürecini koşullandıran ve güvenceye alan bir ilişkidir. Daha işin başından itibaren emekçilerle ilişkisinde *kendine özgü toplumsal bir karaktere* sahiptir; onu sermayeye dönüştüren ve emeğe komuta etmesini sağlayan bu karakteridir. Dolayısıyla, emeğin karşısına sermaye olarak çıkan *önkoşuldur*.

Bu çerçevede *üretken emek*, doğrudan *sermaye olarak para* ile değişildiği zaman; ya da daha kısa bir anlatımla doğrudan *sermaye* ile değişildiği zaman; yani kendinde sermaye olan, sermaye işlevi görmeye aday olan parayla değişildiği zaman; ya da emek-gücüyle sermaye olarak karşı karşıya gelen sermayeyle değişildiği zaman üretken emek olarak tanımlanabilir. *Sermaye ile doğrudan* değişilen emek deyimiyle kastedilen, *sermaye* olarak para karşılığı değişilen ve gerçekte onu sermayeye dönüştüren emektir. Değişimin *doğrudan yapısının* önemi, biraz sonra daha açık görülecektir.

Dolayısıyla üretken emek, emekçi için, yalnızca emek-gücünün daha önceden belirlenmiş değerini yeniden-üreten, ama değer yaratan bir etkinlik olarak sermayenin değerini artıran emektir; başka deyişle, emekçinin kendisini sermaye biçiminde yarattığı değerle karşı karşıya getiren emektir.

[(*C*) *Sermaye ile Emek Arasındaki Değişimde Özsel Olarak Farklı İki Evre*]

Üretim sürecini incelerken gördüğümüz gibi,[152] sermaye ile

emek arasındaki değişimde, özsel olarak farklı ama birbirlerine bağımlı iki evre vardır.

Birincisi: sermaye ile emek arasındaki ilk değişim, *biçimsel bir süreçtir*; bu süreçte sermaye *para* olarak, emek *meta* olarak ortaya çıkar. Her ne kadar emek, çalışma tamamlandıktan sonra, günün ya da haftanın vb. sonunda *ödenirse* de kavramsal olarak ya da hukuk açısından, emek-gücünün satışı bu ilk süreçte gerçekleşir. Bu durum, emek-gücünün *satış* işlemini hiçbir biçimde değiştirmez. Bu işlemle *doğrudan* satılan, içinde emeğin zaten gerçekleşmiş olduğu bir meta değildir, *emek-gücünün kendisinin*, dolayısıyla gerçekte *emeğin kendisinin kullanılmasıdır*; çünkü emek-gücünün kullanılması, onun etkinliğidir — çalışmadır. Dolayısıyla, meta değişimi yoluyla aracılık edilmiş bir emek değişimi değildir. A, B'ye çizme sattığı zaman, her ikisi de emeği değişmiş olur; birincisi, çizmelerde gerçekleşen emeği, ikincisi parada gerçekleşen emeği değişir. Oysa yukardaki ilk değişimde, bir yanda genel toplumsal biçimi içinde *maddeleşmiş emek*, yani *para*, *henüz yalnızca güç olarak varolan emekle* değiş ilmiştir; ve alınıp satılan, bu gücün, yani emeğin kendisinin kullanılmasıdır; satılan metanın *değeri* de emeğin değeri değil (anlamsız bir ifade), emek-gücünün *değeridir*. Dolayısıyla gerçekleştirilen, *maddeleşmiş* emek ile, gerçekte canlı emeğe dönüşmüş *emek-gücünün* doğrudan bir değişimidir; yani maddeleşmiş emek ile canlı emeğin arasındaki değişimdir. Bunun içindir ki, ücret —emek-gücünün değeri— daha önce açıklandığı üzere, doğrudan alım fiyatı, *emeğin fiyatı* olarak belirir.[153]

Bu ilk evrede, emekçi ile kapitalist arasındaki ilişki, bir meta alıcısı ile satıcısı arasındaki ilişkidir. Kapitalist, emek-gücünün *değerini*, yani satın aldığı metanın *değerini* öder.

Ancak bu emek-gücü, yapabileceği ve yapma yüklenimi altına girdiği çalışma, kendi emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekenden daha fazla olacağı için satın alınmıştır; dolayısıyla, onun ortaya koyuğu emek, emek-gücünün değerinden daha büyük bir değeri temsil eder.

|| 1323| *İkincisi*: Sermaye ile emek arasındaki değişimin ikinci evresinin, gerçekte birinci evresiyle hiçbir ilgisi yoktur, ve ince eleyip sık dokuyacaksak, bir *değişim* de değildir.

Birinci evrede para karşılığı meta değişimi —eşdeğerlerin değişimi— sözkonusudur; emekçi ile kapitalist birbirleriyle yalnızca meta sahipleri olarak karşı karşıya gelirler. Eşdeğerler değişilir. (Başka deyişle, bunlar değişildiği *zaman* ilişkide herhangi bir farklılığa neden olmaz; emek fiyatının, emek-gücü *değerinin altında* ya da *üstünde* ya da *eşit* olması, bu alışverişte herhangi bir değişiklik

yaratmaz. Bu nedenle de genel meta değişimi yasası çerçevesinde gerçekleşir.)

İkinci evrede herhangi bir değişim yoktur. Para sahibi, meta alıcısı olmaktan çıkmıştır, emekçi de bir meta satıcısı olmaktan çıkmıştır. Para sahibi şimdi artık kapitalist olarak işlev görür. Satın aldığı metayı tüketir, ve emekçi onu sağlar, çünkü onun emek-gücünün kullanılması onun emeğinin kendisidir. Birinci işlemle, *emeğin* kendisi, maddi zenginliğin bir parçası haline gelmiştir. Bunu emekçi gerçekleştirir, ama o sermayeye *aittir* ve artık yalnızca sermayenin bir işlevidir. Bu nedenle, doğrudan sermayenin denetimi ve yönetimi altında çalışır; ve içinde maddeleştiği ürün, içinde sermayenin ortaya çıktığı, ya da daha çok içinde kendini sermaye olarak fiilen gerçekleştirdiği, yeni biçimdir. Bu süreçte, dolayısıyla, emek doğrudan *maddeleşir*, birinci işlemle, sermayeye *biçimsel olarak* katıştıktan sonra, *doğrudan* sermayeye dönüşür. Ve gerçekte burada, daha önce emek-gücünün satın alınışı sırasında harcanan sermayeden daha fazla emek sermayeye dönüşür. Bu süreçte, ödenmemiş emeğin bir bölümü sahiplenilir ve para kendini yalnızca bu işlemle sermayeye dönüştürür.

Ancak, bu evrede gerçekte herhangi bir değişim olmaz ama, bu evreyi ortaya çıkaran ortamdan geride kalan sonuç şudur: Bu süreçte —her iki evre birlikte düşünüldüğü zaman— belirli miktarda maddeleşmiş emek ile daha fazla miktarda canlı emek değişilmiştir. Bu durum, sürecin sonucunda, kendini ürününde maddeleştiren emeğin, emek-gücünde maddeleşen emekten, dolayısıyla da emekçiye ödenen maddeleşmiş emekten daha büyük oluşu gerçeğinde ifadesini bulur; ya da başka deyişle, fiilî süreçte kapitalistin yalnızca ücretlere harcadığı sermaye kısmını geri almakla kalmadığı, kendisine hiçbir maliyeti olmayan bir de artı-değer elde ettiği gerçeğinde ifadesini bulur. Emeğin *doğrudan* sermaye ile değişilmesi burada: (1) emeğin, üretim sürecinde, sermayeye, sermayenin maddi oluşturucu bir parçasına doğrudan dönüşümünü; (2) belirli miktardaki maddeleşmiş emeğin aynı miktarda canlı emek, artı, *değişim olmaksızın* sahiplenilen bir miktar fazla canlı emek ile değişildiğini gösterir.

Üretken emeğin sermayeyle *doğrudan* değişilen emek olduğu şeklindeki ifade, tüm bu evreleri kucaklar; ve parayı sermayeye dönüştüren *emek*tir, anlamında türetilmiş bir formüldür; emek, *sermaye* olarak üretim koşulları ile değişilmiştir ve dolayısıyla, bu üretim koşullarıyla ilişkisinde emek onlarla basit üretim koşulları olarak karşı karşıya gelmez, o koşullarla özgül toplumsal niteliği olmayan genel *emek* olarak da karşı karşıya gelmez.

Bu ifade şu noktaları kapsar: (1) Parayla emek-gücünün birbiriyle metalar olarak ilişkisini, para sahibiyle emek-gücünün sahibi arasındaki alışı ve satışı; (2) emeğin doğrudan sermayenin kapsamına alınışını; (3) üretim sürecinde emeğin sermayeye gerçek dönüşümünü, ya da aynı anlamda olmak üzere, sermaye için artı-değer yaratışını. *Emek ile sermaye arasında iki tür değişim* olur. Birincisi emek-gücünün satın alınışını ve bu nedenle gerçekte emeğin, dolayısıyla da onun ürününün satın alınışını ifade eder; ikincisi, *canlı* emeğin doğrudan sermayeye dönüşümünü, başka deyişle canlı emeğin, sermayenin gerçekleşmesi olarak maddeleşmesini ifade eder.

[*(D) Üretken Emeğin Sermaye Açısından Özgül Kullanım-Değeri*]

Kapitalist üretim sürecinin sonucu, ne bir basit üründür (kullanım-değeridir) ne bir *meta*dır, yani belirli bir değişim-değeri olan bir kullanım-değeridir. Üretim sürecinin sonucu, ürünü, sermaye için artı-değer yaratılmasıdır ve dolayısıyla paranın ya da metanın fiilen sermayeye *dönüşümüdür* — para ya da meta, üretim sürecinden önce ise yalnızca niyet, öz, yazgıları olarak sermayedirler. Üretim sürecinde, satın alınandan daha fazla emek emilir. Bu emme, ||1324| üretim sürecinde tamamlanan, başkasının ödenmemiş emeğini *sahiplenme*, kapitalist üretim sürecinin *doğrudan amacıdır*; çünkü, sermayenin sermaye olarak (ve kapitalistin kapitalist olarak) üretmek istediği, ne bireysel tüketim için doğrudan bir kullanım-değeridir, ne de önce paraya ve ondan sonra kullanım-değerine dönüştürülecek bir metadır. Sermayenin amacı *zenginlik birikimi*, *değerin değerlenmesi*, *artmasıdır*; dolayısıyla, eski değerin korunması ve artı-değer yaratılmasıdır. Ve sermaye, kapitalist üretim sürecinin bu *özgül ürününü* yalnızca emekle değişime girerek başarır; bu nedenledir ki, bu emeğe *üretken emek* denir.

Bir *Meta* üretmek için, emeğin yararlı emek olması gerekir; bir *kullanım-değeri* üretmelidir, kendini bir *kullanım-değerinde* ortaya koymalıdır. Ve dolayısıyla kendini yalnızca *metada*, yani kullanım-değerlerinde ortaya koyan emek, sermayenin kendisiyle değişime girdiği emektir. Bu, kendi kanıtı kendi içinde apaçık olan bir önermedir. Ancak emeğin, sermaye açısından özgül kullanım-değerini oluşturan ve dolayısıyla kapitalist üretim sistemi içinde onu *üretken emek* diye damgalayan yanı, emeğin bu somut niteliği, o haliyle kullanım-değeri olması yani örneğin, terzi emeği, kunduracı, iplikçi, dokumacı emeği, vb. olması değildir. Onun özgül yararlı niteliği, içinde somutlaştığı ürünün yararlı özelliklerini ne öl-

çüde oluşturuyorsa, sermaye için *özgül kullanım-değerini* de ondan daha fazla oluşturmaz. Ama onun sermaye için özgül kullanım-değerini oluşturan, değişim-değerini, soyut emeği yaratan öğe olma özelliğidir; ve bu genel emeğin belli bir miktarını temsil etmesi değil, ama fiyatında, yani *emek-gücünün değerinde yeralandan* daha *büyük* miktarda emeği temsil etmesidir.

Sermaye için emek-gücünün kullanım-değeri, emek-gücünün kendisinde maddeleşmiş olan emek miktarının üstünde ortaya koyduğu fazla emek miktarıdır ve kendisinden beklenen bunu yeniden-üretmesidir. Doğal olarak, bu emek miktarını, emek olarak kendi içinde varolan ve belli bir yarar taşıyan *belirgin biçimiyle*, örneğin iplikçi emeği, dokumacı emeği, vb. biçimiyle ortaya koyar. Ancak, onun bir meta biçimini almasını sağlayan bu somut niteliği, onun sermaye açısından taşıdığı *özgül kullanım-değeri* değildir. Sermaye için, onun özgül kullanım-değeri, genel emek olarak sahip olduğu miktarda ve malolduğu emek miktarının *üstünde* ortaya koyduğu emek miktarı fazlasında ve farkında yatmaktadır.

Belli bir para toplamı x sermaye olur ve x + h olarak ürününde ortaya çıkar; yani, onun içinde ürün olarak yeralan emek miktarı, kendisinin başlangıçta içerdiği emek miktarından daha büyüktür. Parayla üretken emek arasındaki değişimin sonucu işte budur; başka deyişle, yalnızca, maddeleşmiş emekle değişildiğinde, onun daha artmış miktarda maddeleşmiş emek biçimini almasını sağlayan emek *üretkendir*.

Bu nedenle, kapitalist üretim süreci, basit meta üretimi de değildir. Ödenmemiş emeği emen, hammaddeleri ve emek araçlarını —üretim araçlarını— ödenmemiş emeği emmenin aracı yapan bir süreçtir.

Şimdiye dek söylenenlerden şu sonuç çıkar: emeğin *üretken emek* olarak tanımlanmasının, onun *belirli içeriğiyle*, özgül yararıyla ya da kendini ifade ettiği belli kullanım-değeriyle kesin olarak hiçbir ilgisi yoktur.

Aynı tür emek *üretken* emek de olabilir, *üretken-olmayan* emek de olabilir. Örneğin beş pound karşılığında *Paradise Lost*'u [*Yitik Cennet*'i] yazan Milton *üretken-olmayan bir emekçidir*. Buna karşılık, yayıncısı için sınai emek harcayan yazar *üretken emekçidir*. Milton, *Paradise Lost*'u, bir ipek böceği, ipeği hangi amaçla üretirse, o amaçla üretmişti. Bu *onun* doğasının bir etkinliğiydi. Daha sonra ürünü 5 pounda sattı. Ama Leipzig'in yayıncısının yönlendiriciliği altında kitap üstüne kitap üreten (örneğin ekonomi ciltleri üreten) yazın proleteri, bir *üretken emekçidir*; çünkü ürünü, daha en başından itibaren, sermayeye katışmıştır ve yalnızca o sermaye-

yi artırma amacıyla varlık kazanmıştır. Şarkısını kendi hesabına satan bir şarkıcı *üretken-olmayan emekçidir*. Ama bir girişimci tarafından, kendisine para kazandırması için tutulan şarkıcıya *üretken emekçi* denir; çünkü sermaye üretir.

[*(E) Hizmet Veren Emek Olarak Üretken-Olmayan Emek; Kapitalizm Koşullarında Hizmetlerin Satın Alınması. Sermaye ile Emek Arasındaki İlişkiyi Hizmet Değişimi Olarak Algılayan Sıradan Bir Bakış*]

|| 1325| Burada çeşitli soruları birbirinden ayırmak gerekiyor. Eğer ilgilendiğim tek şey yalnızca bir pantolon ise, pantolonu hazır mı aldığım yoksa kumaş alıp da eve bir terzi çağırarak ve onun *hizmetini* (terzilik emeğini) ödeyerek mi diktirdiğim, benim açımdan hiç farketmez. İkinci yolu seçmek yerine pantolonu bir tüccar terziden alırım, çünkü ikinci yol daha pahalıdır; pantolonu kapitalist terzi ürettiği zaman, daha az emeğe mal olur ve gündelikçi, terziye göre daha ucuzdur. Ancak pantolonu satın aldığım parayı her iki durumda da sermayeye değil, pantolona dönüştürmüş olurum; ve her iki durumda da sermayeye değil, pantolona dönüştürmüş olurum; ve her iki durumda da benim açımdan sorun, parayı yalnızca bir dolaşım aracı olarak kullanmak ve onu belli bir kullanım-değerine dönüştürmektir. Bu nedenle para, gerçi bir durumda bir *meta* karşılığı değişiliyor, ikinci durumda *meta* olarak *emeği* satın alıyorsa da burada sermaye olarak işlev görmez. Yalnızca para olarak, daha kesin olarak dolaşım aracı olarak işlev görür.

Öte yandan [benim evimde benim için çalışan] gündelikçi terzinin emeği her ne kadar bana bir ürün, bir pantolon, ona da emeğinin fiyatını, parayı sağlıyorsa da o gene de *üretken emekçi* değildir. Gündelikçi terzinin harcadığı emek miktarı, benden aldığı fiyatın içerdiğinden daha büyük olabilir. Ve hatta bu büyük olasılıktır, çünkü onun emeğinin fiyatı, *üretken terzinin* elde ettiği fiyatla belirlenir. Ama, şu ana kadar, benim açımdan hiçbir şey değişmiş değildir. Bir kez fiyat belirlendikten sonra, sekiz saat mi, yoksa on saat mi çalıştığı benim için farketmez. Benim ilgilendiğim tek şey kullanım-değeridir, pantolondur; ve doğal ki, hangi yolla alırsam alayım, pantolon için olabildiği kadar az para ödemeye bakarım, yeter ki biri ötekinden az ya da fazla olmasın; başka deyişle *yalnızca normal fiyatı ödemek isterim*. Bu benim tüketim *harcamamdır*; paramın artması değil, azalmasıdır. Herhangi bir *kişisel tüketim* harcamam nasıl beni zenginleştirmiyorsa, bu da daha başka değildir.

Paul de Kock'un bilgiçlerinden biri, tıpkı ekmek almazsam olacağı gibi, pantolon almazsam yaşayamayacağımı, o zaman da *zenginleşemeyeceğimi* söyleyebilir; dolayısıyla pantolon almanın, kendimi zenginleştirmemin dolaylı bir aracı ya da en azından koşulu olduğunu söyleyebilir — tıpkı kan dolaşımının ya da soluk almanın, zenginleşmemin koşulları olması gibi. Ama ne kan dolaşımım, ne soluk almam, beni hiç de daha zengin yapmıyor; tam tersine, her ikisi de maliyetli bir metabolizmayı önkoşul sayıyor; eğer bu zorunlu olmasaydı çevrede bu kadar çok yoksul dolaşmazdı. Demek ki, paranın emekle *doğrudan* basit değişimi, parayı sermayeye, emeği de üretken emeğe dönüştürmüyor.

Peki öyleyse, bu değişimin özgül karakteri nedir? Paranın üretken emekle değişiminden ne yönde farklıdır? Bir yandan, bu değişimde *para*, *para olarak*, değişim-değerinin bağımsız biçimi olarak harcanmaktadır; bir *kullanım-değerine*, geçim nesnesine, kişisel tüketim nesnesine dönüştürülmektedir. Bu nedenle para sermaye haline gelmemektedir; tam tersine kullanım-değeri olarak tüketilmek üzere, değişim-değeri olarak varlığını yitirmektedir. Öte yandan, burada emek, beni, yalnızca bir kullanım-değeri olarak, kumaşı pantolona dönüştürecek bir *hizmet* olarak, belli yararlı niteliği işime yarayan bir hizmet olarak ilgilendirmektedir.

Bunun tersine, bir tüccar terzi tarafından çalıştırılan aynı terzi işçinin kapitaliste verdiği hizmet tümüyle kumaşı pantolona çevirmesinden oluşmaz, ama bu işçinin emeğinin bir pantolonda maddeleşen emek-zamanının 12 saate ve aldığı ücretin 6 saate eşit olmasından oluşur. Dolayısıyla işçi kapitaliste verdiği hizmette, altı saat bedava çalışmıştır. Bunun, pantolon yapımı biçimi altında gerçekleşmesi, yalnızca, gerçek ilişkiyi *gözlerden saklamış* olur. Tüccar terzi, olabildiğince ilk fırsatta, pantolonu yeniden paraya yani belirli terzi emeği karakterinin tamamen ortadan kalktığı bir biçime çevirmeye çalışır; o para biçimi içinde artık, terzinin verdiği hizmet, altı saatlik bir emek-zamanının || 1326| belli miktarda para olarak ifadesi yerine, o paranın bir kat fazlasıyla, 12 saatlik bir emek-zamanının ifadesi olarak yeralır.

Ben terzinin emeğini, giysi gereksinimimi gidermek, dolayısıyla bir gereksinimimi karşılamak üzere *terzinin emeği* olarak bana vereceği hizmet için satın alırım. Tüccar terzi, onu, bir talerden iki taler çıkarmanın aracı olarak satın alır. Ben o emeği, belirli bir kullanım-değeri ürettiği için, bana belli bir hizmet verdiği için satın alırım. Tüccar terzi bu emeği satın alır, çünkü o, yalnızca, daha az emekle daha fazla emeğin değişilmesi aracı olarak, malolduğundan daha fazla değişim-değeri üretir.

Emeğin bir sermaye üretmeden gerçekleştiği yerde, yani *üretken olmadığı* yerde paranın emekle doğrudan değişiminde, emek *hizmet* olarak satın alınır; bu terim, genelde, başka herhangi bir meta gibi, emeğin sağladığı belli bir kullanım-değerinin ifadesinden başka bir şey değildir; ancak bu terim, emeğin bir *nesne* olarak değil, bir *etkinlik* olarak hizmet verdiği ölçüde özel bir kullanım-değeri için özgül bir terimdir, ne var ki, onu herhangi bir biçimde bir makineden, örneğin bir saatten ayrımsamaz. Burada bu ilişkiyi tanımlamak için, *do ut facias*, *facio ut facias*, *facio ut des*, *do ut des*[154] [ben veririm ki sen yapasın, ben yaparım ki sen yapasın, ben yaparım ki sen veresin, ben veririm ki sen veresin] formülleri ayrım yapmaksızın kullanılabilir; oysa kapitalist üretimde, *do ut facias* [ben veririm ki sen yapasın] verilen maddi değerle sahiplenilen canlı emek arasında çok özgül bir ilişkiyi ifade eder. *Hizmet* satın alınmasında, emekle sermaye arasındaki bu özgül ilişkiye hiç yer olmadığı, ya tümden böyle bir ilişki bulunmadığı ya da yokedildiği için, *sermaye ile emek arasındaki ilişkiyi* ifade etmek için, Say, Bastiat ve ortakları doğal olarak bu biçimi yeğlerler.

Bu hizmetlerin değerinin nasıl düzenlendiği ve ücretleri yöneten yasanın bu *değerin* kendisini nasıl belirlediği sorusunun, ele aldığımız ilişkinin incelenişiyle hiçbir ilgisi yoktur, ücretler bölümüyle ilgili bir konudur.

Görüldüğü gibi, emeğin para karşılığı basit değişimi, emeği *üretken emeğe* dönüştürmez ve öte yandan bu emeğin *içeriği* de ilk başta hiç farketmez.

Emekçinin kendisi de emek satın alabilir, yani hizmet olarak sağlanan metaları satın alabilir; ve ücretini bu hizmetlere harcaması, başka metalara yaptığı harcamadan hiç farklı olmayan bir harcamadır. Satın aldığı hizmet, şu ya da bu ölçüde gerekli olabilir — örneğin bir doktorun ya da bir rahibin hizmeti; tıpkı ekmek ya da şarap alabilmesi gibi. Alıcı olarak —yani metanın karşısında paranın temsilcisi olarak— emekçi, kapitalistin yalnızca alıcı olarak ortaya çıktığı yerde, yani paranın ancak bir metaya dönüştürülmesinin sözkonusu olduğu yerde, kapitalistle kesinlikle aynı kategoridedir. Bu hizmetlerin fiyatının nasıl belirlendiği, gerçek ücrete göre yerinin ne olduğu, ne ölçüde ücret yasası tarafından düzenlendiği ve ne ölçüde düzenlenmediği, ücretler bölümünde ele alınacak sorulardır; buradaki incelememizle bir ilgisi yoktur.

Öyleyse, eğer, paranın emekle basit değişimi, emeği *üretken emek* haline getirmiyorsa, ya da aynı anlama gelmek üzere, parayı sermayeye çevirmiyorsa, emeğin *içeriği*, somut niteliği, özel bir yararı olması, görünüşe göre, ilkin hiçbir fark yaratmaz — henüz gör-

müş olduğumuz gibi, aynı terzi işçinin aynı emeği, bir durumda üretkendir, öteki durumda üretken değil.

Belirli etkinlik ya da emek biçimlerinin sonucu olan belirli *hizmetler* ya da *kullanım-değerleri*, *metalarda* cisimleşirler; bunun tersine, bir kısmı ise, geride, o hizmeti görenlerin kişi olarak *varoluşlarından ayrı*, elle tutulur bir sonuç bırakmazlar; başka deyişle, bu hizmetlerin sonucu, *satımlık bir meta* değildir. Örneğin bir şarkıcının hizmeti, benim estetik gereksinimimi giderir; ama hazzını tattığım şey, şarkıcıdan ayrılmayan bir etkinlik içinde varolur ve emeği, şarkı söylemesi sona erdiği anda benim haz almam da sona erer. Etkinliğin kendisi, kulaklarımdaki titreşimler bana haz verir. Metalar gibi satın aldığım bu hizmetler gerekli olabilir ya da yalnızca gerekliymiş gibi görünebilir — örneğin bir askerin ya da doktor veya avukatın hizmeti; ya da bana haz veren hizmetler olabilir. Ama bu, onların ekonomik karakteri bakımından hiçbir fark yaratmaz. Eğer sağlıklıysam ve doktora gerek duymuyorsam ya da bir hukuk davasına karışmayacak kadar şanslı isem, vebadan nasıl sakınırsam, tıp ya da hukuk hizmetleri için ödeme yapmaktan da öyle sakınırım.

|| 1328| 155 Hizmetler bana zorla da kabul ettirilebilir — *resmî görevlilerin hizmetleri*, vb..

Zihin melekelerimi geliştirmek için değil, ama para kazanabileceğim bir beceri kazanmak için bir öğretmenin hizmetini satın alırsam —ya da başkaları bu öğretmeni benim için satın alırlarsa— ve gerçekten bir şeyler öğrenirsem (ki bu kendi başına, bu hizmet için yapılan ödemeden tamamen ayrı bir şeydir) o zaman bu eğitimin maliyeti, benim geçimimin giderleri gibi, benim emek-gücümü üretmenin gerektirdiği maliyetin içinde yeralır. Ama bu hizmetin o belli yararı, *ekonomik ilişkide hiçbir şeyi değiştirmez*; bu ilişki, benim parayı sermayeye dönüştürdüğüm bir ilişki değildir — ya da bu hizmeti veren kişinin, öğretmenin, beni *kendi kapitalistine*, patronuna dönüştürdüğü bir ilişki değildir. Sonuçta, [hizmet —ç.] bu ilişkinin *ekonomik karakterini* de etkilemez — doktor beni iyileştirse de iyileştirmese de, öğretmen beni yetiştirmekte başarılı olsa da olmasa da, avukat davayı kazansa da kazanmasa da böyledir. Yapılan ödeme, o hizmetin icrası içindir; sonuç, bizzat doğası gereği, hizmeti verenlerce garanti edilemez. *Hizmetlerin* büyük bir bölümü, bir aşçının, bir hizmetçinin durumunda olduğu gibi, *tüketimin maliyetlerine* girer.

Tüm *üretken-olmayan emekçiler*in tipik özelliği, *üretken emekçileri* ne ölçüde sömürüyorsam ancak o ölçüye kadar benim buyruğum altında oluşlarıdır — tıpkı öteki tüketim maddelerini satın

alışım gibi. Dolayısıyla tüm insanlar içinde, üretken-olmayan emekçilerin *hizmetlerinden* en az yararlananlar *üretken emekçilerdir*. Ancak, öte yandan, *üretken emekçileri* çalıştırma gücüm, *üretken-olmayan emekçileri* çalıştırmamla aynı oranda büyümez; tam tersine aynı oranda azalır — her ne kadar [kişi] en çok *zorunlu* hizmetler (devlet hizmetleri, vergiler) için ödeme yapsa da.

Üretken emekçiler, benimle ilişkilerinde *üretken-olmayan işçiler* olabilirler. Örneğin, eğer evimin duvarlarının yeniden kağıtla kaplanmasını istesem ve bu işi yapan işçiler, işi bana satan patronun ücretli-işçileri olsa, bu benim açımdan, sanki duvarları kağıtla kaplanmış bir ev satın almışım gibidir; sanki parayı, bir tüketimim için bir metaya harcamışım gibidir. Ama bu işçilere duvarları kağıtla kaplatan patron için, onlar üretken emekçilerdir, çünkü ona artı-değer üretirler. |1328||

*

||1333| Satımlık metalar üreten, ama yalnızca kendi emekgücüne eşdeğer miktarda üreten ve bu yüzden sermaye için artı-değer üretmeyen işçinin kapitalist üretim açısından ne ölçüde *üretken* olduğu, bu insanların varlığının bile bir başağrısı olduğunu söyleyen Ricardo'da görülebilir.[156] Sermayenin teorisiyle pratiği budur.

> "Sermayeyle igili olarak, hem teori, hem emekçinin geçimine ek olarak kapitalist için bir *kâr* üretebileceği *noktada çalışmayı durdurma pratiği*, görünüşe göre, üretimi düzenleyen doğal yasalara aykırıdır." (Thomas Hodgskin, *Popular Political Economy*, Londra 1827, s. 238.) |1333||

*

||1336| Gördük ki, bu üretim süreci, yalnızca bir *meta* üretimi süreci değil, ama *artı-değer* üretimi sürecidir; artı-emeğin emilmesi ve böylece sermaye üretilmesi sürecidir. İlk biçimsel eylem, parayla emek ya da sermaye ile emek arasındaki değişim, yalnızca *potansiyel* olarak, birinin canlı emeğinin maddeleşmiş emek tarafından sahiplenilmesidir. Fiilî sahiplenme süreci ancak fiilî üretim sürecinde cereyan eder; kapitalistle emekçinin birbirleriyle *yalnızca birer meta sahibi olarak*, alıcı ve satıcı olarak karşı karşıya geldikleri, ilk biçimsel alışveriş, fiilî üretim sürecinin gerisinde yatan bir geçmiş aşamadan ibarettir. Bastiat gibi sıradan ekonomistler, özgül kaptalist ilişkiyi başlarına sarmamak için, ilk biçimsel alış-

verişin ötesine gitmezler. Fark, paranın üretken-olmayan emekle değişiminde, çok çarpıcı biçimde görülmektedir. Burada para ve emek, birbiriyle *yalnızca* meta olarak değişime girer. Böylece, bu değişim, sermaye oluşturmak yerine, *gelirin harcanmasıdır*. |1336||

[(*F*) *Kapitalist Toplumda Zanaatçıların ve Köylülerin Emeği*]

||1328| Peki bu durumda, hiç emekçi çalıştırınayan ve bu nedenle kapitalistler gibi üretmeyen bağımsız zanaatçılarla köylülerin konumu nedir? Onlar, her zaman köylülerin durumunda görüldüğü gibi, ⟨ama, örneğin bahçem için evime getirttiğim bahçıvanın durumunda değil⟩ *meta üreticisidirler* ve ben, onlardan *meta* satın alırım — bu durumda, örneğin zanaatçının siparişe göre üretmesine karşılık köylünün sunduğu ürünleri kendi olanakları çerçevesinde üretmesi, hiç farketmez. Bu kapasiteleriyle onlar benim karşıma emek satıcısı olarak değil, meta satıcısı olarak çıkarlar ve işte bu nedenle, bu ilişkinin, sermayenin emek karşılığı değişimiyle hiçbir ilgisi yoktur; dolayısıyla *üretken emekle üretken-olmayan emek* ayrımıyla da ilgisi yoktur; bu, emeğin para karşılığı mı yoksa sermaye olan para karşılığı mı değişildiğine bağlıdır. Bu çerçevede, zanaatçılar ve köylüler, gerçi meta üreticisidirler ama, ne *üretken* emekçi kategorisine, ne *üretken-olmayan emekçi* kategorisine girerler. Ama üretimleri, kapitalist üretim tarzı altında yeralmaz.

Kendi üretim araçlarıyla çalışan bu üreticilerin, yalnızca kendi emek güçlerini yeniden-üretmekle kalmayıp bir artı-değer yaratıyor olmaları olasıdır; konumları, onların kendi artı-değerlerini ya da (bir bölümü, vergi vb. ile onlardan alındığı için) artı-değerlerinin bir bölümünü kendilerinin sahiplenmelerine olanak verir. Ve burada, belirli bir üretim biçiminin başat üretim biçimi olduğu, ancak üretim ilişkilerinin tümünün buna bağımlı hale girmemiş olduğu topluma özgü bir durumla karşı karşıya kalırız. Feodal toplumda, örneğin feodalizmin özünden çok uzaklaşmış olan ilişkilere feodal bir biçim verilmişti; örneğin lord ile vasal arasında karşılıklı kişisel hizmet ilişkisinin izlerini taşımayan basit para ilişkilerine, feodal bir biçim iliştirilmişti (bu durumu en iyi İngiltere'de gözlemleyebiliriz; çünkü feodalizm İngiltere'ye hazır bir elbise gibi Normandiya'dan getirilmişti ve birçok bakımdan çok farklı olan toplumsal bir temele bu feodalitenin tarzı empoze edilmişti). Örneğin küçük köylünün toprağına tımar şeklinde sahip olduğu savı, yalnızca bir kurguydu.

Kapitalist üretim biçiminde de durum tamamen aynıdır. Ba-

ğımsız köylü ve zanaatçı iki kişiye bölünmüştür.* Üretim araçlarının sahibi olarak kapitalisttir; emekçi olarak ise kendisinin ücretli-işçisidir. Bu nedenle, kapitalist olarak kendisine ücret öder ve sermayesinden kâr elde eder; yani ücretli-işçi olarak kendini sömürür ve artı-değeri, emekçinin sermayeye borçlu olduğu haracı, kendine öder. Hatta belki de kendine üçüncü bir parçayı toprak sahibi (rant) olarak öder; daha sonra göreceğimiz[157] üzere, tıpkı sanayi kapitalistinin, kendi sermayesiyle çalıştığı zaman || 1329| kendisine faiz ödemesi gibi, bunu, bir sanayi kapitalisti olarak değil ama salt kapitalist olarak yapması gereken bir şey olarak görmesi gibi.

Üretim araçlarının —belli bir *üretim ilişkisini* ifade eden— *belirleyici toplumsal niteliği* öylesine burjuva toplumla birlikte ve o toplumun düşünce tarzı içinde birlikte büyüyüp serpilen belirleyici toplumsal niteliği, bu üretim araçlarının üretim aracı olarak maddi varlığından öylesine ayrılmaz türdendir ki, bu aynı belirleyicilik (kategorik belirleyicilik) ilişkinin doğrudan onunla çatıştığı yerde bile varsayılmıştır. Üretim araçları, ancak ve yalnızca emekçiden ayrıldığı ve emekle bağımsız bir güç olarak karşı karşıya geldiği zaman ve ölçüde sermaye halini alır. Ancak anılan durumda, üretici —emekçi— üretim araçlarının sahibidir, malikidir. Bu nedenle nasıl ki üretici, bu üretim araçları karşısında emekçi değilse, bunlar da bu emekçi kaşısında sermaye değildirler. Ama gene de bunlar sermaye olarak görülürler ve köylü de ikiye bölünür: Böylece *o* bir kapitalist olarak, kendini, ücretli-emekçi olarak çalıştırır.

İşin aslında, konunun böyle konması, ilk bakışta ne kadar usdışı görünse de üreticinin kendi artı-değerini ⟨metalarını değerinden sattığı varsayımıyla⟩ yarattığı, başka deyişle tüm üründe yalnızca kendi emeğinin somutlaştığı bu durumda ve o ölçüde doğrudur. Ancak, kendi emeğinin tüm ürününü *bizzat* sahiplenebilmesini ve ürününün, örneğin onun günlük emeğinin ortalama fiyatının üstündeki değer fazlasının bir üçüncü kişi, bir *patron* tarafından sahiplenilmemesini, —onu başka işçilerden farklı yapmayan— kendi emeğine değil, ama üretim araçları sahipliğine borçludur. Bu nedenle, yalnızca bu sahipliği aracılığıyla kendi artı-emeğinin maliki olur ve kendisinin ücretli-emekçisi olarak, kapitalist kendisiyle arasındaki ilişkisinin taşıyıcısı olur.

Bu toplumda [bu ikisinin —ç.] *ayrılığı* normal ilişki olarak belirir. Bu nedenle de gerçekte sözkonusu olmadığı durumda da şu ana kadar doğruca gösterildiği üzere öyle olduğu varsayılmıştır; çünkü (eski Roma'nın, Norveç'in ya da Kuzeybatı Amerika'nın koşulların-

* Küçük işletmelerde [...] *patron*, çoğu zaman *kendisinin emekçisidir*" (Storch, [*Cours d'économie politique*], c. I, Petersburg baskısı, s. 242).

dan farklı olarak) bu toplumda *birlik* raslansal sayılır, *ayrılık* normal; dolayısıyla da bir kişinin farklı işlevleri kendisinde birleştirdiği durumlarda bile ayrılık korunmaktadır. Burada çok çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır ki, kapitalist olarak kapitalist yalnızca sermayenin bir işlevidir, emekçi emek-gücünün bir işlevidir. Çünkü ekonomik gelişmenin işlevleri farklı kişiler arasında dağıtması da bir yasadır; ve kendi üretim araçlarıyla üreten zanaatçı ya da köylü de ya adım adım başkalarının emeğini sömüren küçük bir kapitaliste dönüşecek ya da üretim araçlarını yitirecek ve ücretli-işçiye dönüşecektir. ⟨Birinci durumda, her ne kadar o üretim araçlarının *ad olarak* sahibi kalsa da ipotek durumunda ikinci sonuç ortaya çıkabilir⟩. Kapitalist üretim tarzının başat olduğu toplumda, eğilim budur.

[(G) *Üretken Emeğin Ek Tanımı: Maddi Zenginlikte Somutlaşan Emek*]

Kapitalist üretimin temel ilişkileri gözden geçirilirken, tüm metalar dünyasının, maddi üretimin —maddi zenginlik üretiminin— tüm alanlarının (biçimsel olarak ya da gerçekten) kapitalist üretim tarzına tabi kılındığı varsayılabilir ⟨çünkü giderek daha tam biçimde olagelen şey budur; [bu] başlıca amaçtır ve emeğin üretken güçleri, en yüksek gelişmesine ancak bu durumda ulaşabilir⟩. Bu öncülde —ki [sürecin] sınırlarını ifade etmektedir ve gerçeğin tıpa tıp aynısına giderek daha yakın gelmektedir—, meta üretiminde yeralan tüm emekçiler ücretli-işçilerdir ve tüm bu alanlardaki üretim araçları, onlarla sermaye olarak karşı karşıya gelir. Bu durumda, *üretken emekçilerin* yani sermaye üreten emekçilerin, tipik özelliğinin, emeklerinin, *metalarda*, maddi zenginlikte somutlaşması olduğu söylenebilir. Böylece, *üretken emek* için, belirleyici tipik özelliği doğrultusunda —ki bu tipik özellik, hiçbir biçimde, *emeğin içeriğini* dikkate almaz ve o içerikten tamamen bağımsızdır— ikinci, farklı ve ek bir tanım daha yapılabilir.

[(H) *Kapitalizmin, Maddi-Olmayan Üretim Kesimindeki Görünümü*]

Maddi-olmayan üretim, salt değişim için gerçekleştirildiği, yani *meta* ürettiği zaman bile, iki türlü olabilir:

1. Üreticilerden ve tüketicilerden bağımsız ve ayrı bir biçime sahip olabilen *metalarda*, kullanım-değerlerinde ortaya çıkabilir; bu metalar, üretim ile tüketim arasındaki süre boyunca varolur ve bu süre içinde, kitaplar resimler gibi *satımlık metalar* olarak, tek

sözcükle, sanatçının sanatsal performansından ayrılabilen tüm sanat ürünleri olarak dolaşımda kalabilir. Burada kapitalist üretim çok sınırlı bir çerçevede sözkonusudur: örneğin ortak bir yapıtın — diyelim bir ansiklopedinin— yazarı, başka kişileri kiralık yazarlar olarak kullandığı zaman. || 1330| Bu alanda, çoğu kez, *kapitalist üretime bir geçiş biçimi* geçerli olur; o biçim çerçevesinde çeşitli bilimsel ya da sanatsal üreticiler, zanaatçılar ya da uzmanlar, kitap ticaretinin ortak ticari sermayesi için çalışırlar — bu ilişkinin asıl kapitalist üretim tarzı ile bir ilişkisi yoktur ve hatta biçimsel olarak bile henüz kapitalist üretimin egemenliği altına alınmış değildir. Bu ara-geçiş biçimlerinde emek sömürüsünün en üst noktasında oluşu gerçeği bu durumu hiçbir biçimde değiştirmez.

2. Ürün, üretim eyleminden ayrılamaz — tüm gösteri sanatçıları, konferansçılar, aktörler, öğretmenler, doktorlar, rahipler vb. için durum budur. Burada da kapitalist üretim tarzıyla ancak sınırlı bir dereceye kadar karşılaşılır ve bu etkinliğin doğası gereği, pek az alanda uygulanabilir. Örneğin eğitim kurumlarındaki öğretmenler, kurumun girişimcisi için yalnızca birer ücretli-emekçi olabilirler, İngiltere'de bu tür birçok eğitsel fabrika vardır. Gerçi öğrenciler sözkonusu olunca, bu öğretmenler *üretken emekçi* değildirler; ancak kendi işverenleri sözkonusu olduğunda üretken emekçidirler. O, kendi sermayesini onların emek-gücüyle değişir ve bu süreç aracılığıyla kendisini zenginleştirir. Tiyatrolar, eğlence yerleri, vb. için de durum aynıdır. Bu durumlarda, aktör, kamu karşısında bir sanatçı olarak davranır, ama kendi işvereni karşısında o bir *üretken emekçidir*. Kapitalist üretimin bu alandaki bütün görünümleri üretimin tümü içinde o kadar önemsizdir ki, bütünüyle hesap dışı tutulabilir.

[(*I*) *Maddi Üretim Sürecinin Bütünü Açısından Üretken Emek Sorunu*]

Birçok emekçinin, aynı metanın üretiminde çalıştığı tam kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle, bunların emeğinin üretilen nesneyle doğrudan ilişkisi, doğal ki büyük ölçüde çeşitlilik gösterir. Örneğin, bir fabrikada, daha önce değinilen vasıfsız işçilerin,[158] hammaddenin işlenmesiyle doğrudan hiçbir ilişkileri yoktur. Malzemeyi işlemekle doğrudan görevli olanların üstünde bir tür nezaretçilik görevi yapan ustalar, bir adım daha ötededirler; iş mühendisi de daha başka tür ilişki içindedir ve esas olarak yalnızca beyniyle çalışır, vb.. Ancak sonucu, (her ne kadar çalıştırılanların tümü aynı düzeyi sürdürürse de) farklı değerde emek-gücüne sahip

olan *bu emekçilerin bütünü* üretir; yalnızca çalışma sürecinin sonucu olarak görülen bu sonuç, ifadesini *metada* ya da *maddi üretimde* bulur; ve hepsi birarada, bir işlik olarak, bu *ürünlerin* canlı üretim makineleridir — üretim süreci bir bütün olarak alındığında, emeklerini sermaye karşılığında değişirler ve kapitalistin parasını sermaye olarak yeniden-üretirler; yani artı-değer üreten değer olarak, kendini genişleten değer olarak yeniden-üretirler.

Değişik emek türlerini ve dolayısıyla zihin emeğiyle kol emeğini —ya da bunlardan birinin daha hakim olduğu emek türlerini— birbirinden ayırmak ve farklı insanlar arasında dağıtmak, kapitalist üretim tarzının gerçekten ayırdedici özelliğidir. Ancak bu, maddi ürünün, bu insanların *ortak ürünü* olmasını ya da maddi zenginlik içinde yeralan ortak ürünleri olmasını önlemez, [kapitalist üretimin emek türlerini ayırması –ç.] o insanların, sermayenin ücretli emekçisi olma ilişkisini ve öncelikli anlamında, sermayenin *üretken emekçisi* olma ilişkilerini ne ölçüde engeller ya da değiştirirse, ancak o kadar. Tüm bu insanlar, yalnızca maddi zenginliğin üretilmesine *doğrudan* katılmakla kalmazlar, üstelik emeklerini *doğrudan*, sermaye olan parayla değişirler ve dolayısıyla, ücretlerine ek olarak kapitalist için bir artı-değeri yeniden-üretirler. Emekleri, ödenmiş emeği *artı* ödenmemiş artı-emeği içerir.

[(*J*) *Maddi Üretimin Bir Dalı Olarak Ulaştırma Sanayisi. Ulaştırma Sanayisinde Üretken Emek*]

Maden sanayisine, tarıma ve imalata ek olarak maddi üretimin bir dördüncü alanı daha vardır; o da değişik el-sanayisi, imalat ve mekanik sanayi aşamalarından geçer; bu, insanları ya da metaları taşıyan *ulaştırma sanayisidir*. *Üretken emeğin* —yani ücretli-emekçinin— sermayeyle ilişkisi burada da maddi üretimin öteki alanlarındaki ilişkinin tıpa tıp aynısıdır. Ayrıca burada emeğin nesnesinde maddi bir değişiklik de ortaya çıkar —*uzamsal* bir değişiklik, yer değişikliği ortaya çıkar. Halkın taşınmasında bu, girişimcinin bir *hizmeti* şeklinde belirir. Ama bu *hizmeti* alanla satan arasındaki ilişkinin, üretken emekçinin sermayeyle ilişkisiyle hiçbir benzerliği yoktur; pamuk ipliği satıcısının alıcısıyla ne kadar ilişkisi varsa o kadardır.

Öte yandan, eğer aynı süreci metalarla ilgili olarak düşünürsek ||1331| bu durumda, çalışma sürecinde, emeğin nesnesinde, *metada* bir değişiklik ortaya çıkar. Metanın uzamsal konumu değiştirilmiştir ve bununla birlikte metanın kullanım-değerinde bir değişiklik olur, çünkü bu kullanım-değerinin yeri değiştirilmiştir. Kulla-

nım-değerindeki bu değişikliğin gereksindiği emek ölçüsünde, metanın değişim-değeri artar — gereksinilen emek, kısmen, değişmeyen sermayenin aşınmasıyla, yani metaya giren toplam maddeleşmiş emekle kısmen de canlı emekle belirlenir; tüm öteki metaların değerini artırma sürecinde olduğu gibi.

Meta gideceği yere ulaşınca, onun kullanım-değerinde meydana gelen bu değişiklik ortadan kalkar ve yalnızca metanın daha yüksek değişim-değerinde, artırılmış meta fiyatında ifadesini bulur. Gerçi bu durumda gerçek emek, gerisinde, kullanım-değerinde herhangi bir iz bırakmamıştır ama, gene de bu maddi ürünün değişim-değerinde somutlaşır; ve maddi üretimin öteki alanları gibi bu sanayi dalında da emek, kullanım-değerinde görülebilir bir iz bırakmamakla birlikte, *metanın* içinde yerini alır.

*

Burada şimdiye dek *üretken sermaye* üzerinde yani *doğrudan üretim süreci* içinde kullanılan sermaye üzerinde durduk. Daha sonra *dolaşım sürecindeki* sermayeye geleceğiz. Ve ancak ondan sonra, *tüccar sermayesi* olarak özel bir biçim alan sermayeyi incelerken, bu sermaye tarafından çalıştırılan emekçilerin ne ölçüye kadar üretken emekçi ya da üretken-olmayan emekçi oldukları sorusu yanıtlanabilir.[159] |XXI-1331||

[13. *KAPİTAL*'İN I. VE III. KISIMLARI İÇİN PLAN TASLAĞI][160]

[(A) *KAPİTAL*'İN KISIM I YA DA KESİM I PLANI]

||XVIII-1140| Birinci kesim[161] "*Sermayenin Üretim Süreci*" aşağıdaki gibi bölünecek:

1. Giriş. Meta. Para.

2. Paranın sermayeye dönüşümü.

3. Mutlak artı-değer. (a) Emek-süreci ve artı-değer üretimi süreci. (b) Değişmeyen sermaye ve değişen sermaye. (c) Mutlak artı-değer. (d) Normal işgünü için savaşım. (e) Eşzamanlı işgünleri (eşzamanlı çalıştırılan emekçilerin sayısı). Artı-değer miktarı ve artı-değer oranı (Büyüklük ve yükseklik?).

4. Göreli artı-değer. (a) Basit işbirliği. (b) İşbölümü. (c) Makineler, vb.

5. Mutlak ve göreli artı-değer bileşimi. Ücretli-emek ile artı-değer arasındaki ilişki (oran). Emeğin sermayeye biçimsel ve gerçek olarak bağımlı hale getirilmesi. Sermayenin üretkenliği. Üretken emek ve üretken-olmayan emek.

6. Artı-değerin yeniden sermayeye çevrilmesi. İlkel birikim. Wakefield'in sömürge teorisi.

7. Üretim sürecinin sonucu.

(6'da ya 7'de mülkedinme yasasının biçimindeki değişiklik, gösterilebilir.)

8. Artı-değer teorileri.

9. Üretken emek ile üretken-olmayan emek teorileri. |XVIII-1140||

[(B) *KAPİTAL*'İN KISIM III YA DA KESİM III PLANI]

||XVIII-1139| Üçüncü kesim "Sermaye ve Kâr" aşağıdaki gibi bölünecek:

1. Artı-değerin kâra çevrilmesi. Artı-değer oranından farklı olarak kâr oranı.
2. Kârın ortalama kâra çevrilmesi. Genel kâr oranının oluşumu. Değerlerin üretim fiyatlarına dönüştürülmesi.
3. Adam Smith'in ve Ricardo'nun kâr ve üretim fiyatları hakkındaki teorileri.
4. Rant (Değerle üretim fiyatı farkının gösterilmesi).
5. Rikardocu rant yasasının tarihi.
6. Düşen kâr oranı yasası. Adam Smith, Ricardo, Carey.
7. Kâr teorileri.

(Soru: *Artı-Değer Teorileri*'nde Sismondi ile Malthus'a da yer verilip verilmeyeceği)

8. Kârın, sanayi kârına ve faize bölünmesi. Tüccar sermayesi. Para-sermaye.
9. Gelir ve kaynakları. Üretim ve dağıtım süreçleri arasındaki ilişki sorunu buraya konacak.
10. Bir bütün olarak kapitalist üretim sürecinde paranın geri dönüş hareketleri.
11. Sıradan ekonomi.
12. Sonuç. Sermaye ve ücretli-emek. |XVIII-1139||.

[(C) *KAPİTAL*'İN KISIM III BÖLÜM II[162] PLANI)

||XVIII-1109| Kısım III'ün ikinci bölümünde, "Sermaye ve Kâr" bölümünde, genel kâr oranının oluşumunun ele alındığı yerde şu noktalar üzerinde durulmalı:

1. *Üretim aşamasından* kaynaklandığı ölçüde, kısmen değişen ve değişmeyen sermaye arasındaki farklılığın koşullandırdığı sermayelerin farklı organik bileşimi —bir yanda makineler ve hammaddeler öte yanda onları harekete geçiren emek miktarı arasındaki *niceliksel* ilişkiler. Bu farklılıkların emek süreciyle bağlantısı. Sabit ve döner sermaye arasında dolaşım sürecinden doğan farklı-

lıklar da gözden geçirilecek — belli bir zaman süresi içinde, farklı alanlarda olduğu üzere, değer artışında varyasyonlara yolaçan farklılıklar.

2. Farklı sermayelerin farklı parçalarının, organik bileşimlerinden kaynaklanmayan göreli değerleri farkı. Bunlar, özellikle hammaddelerin değer farklarından kaynaklanır; iki farklı alanda hammaddelerin eşit miktarda emek içerdiği varsayıldığı zaman bile, bu böyledir.

3. Bu farklılıkların sonucu, kapitalist üretimin farklı alanlarında kâr oranının çeşitliliğidir. Kâr oranının aynı olması ve kâr miktarının kullanılan sermaye büyüklüğüyle oranlı olması yalnızca eşit bileşimdeki sermayeler, vb. için doğrudur.

4. Ancak, toplam sermaye için, bölüm I'de yapılan açıklamalar geçerlidir. Kapitalist üretimde her bir sermaye bir birim, toplam sermayeyi tam bölen bir parça sayılır. Genel kâr oranının oluşumu (rekabet).

5. Değerlerin, üretim fiyatlarına dönüştürülmesi. Değer, maliyet-fiyatı ve üretim fiyatı arasındaki fark.

6. Rikardocu görüşün ele alınması: Ücretlerdeki genel oynamaların genel kâr oranı ve dolayısıyla üretim fiyatları üzerindeki etkisi. |XVIII-1109||

EKLER

AÇIKLAYICI NOTLAR

1 Marx bu içindekiler listesini *Theorien über den Mehrwert* [*Artı-Değer Teorileri*] VI.-XV. elyazması not defterlerinin kapaklarına yazdı. Bazı not defterlerinde, metinden önce içindekiler listesini yazdı; not defteri metinle doldurulduktan sonra, bazı not defterlerinin içindekiler listesinde yaptığı düzeltmelerden ve çıkarmalardan, bu kolaylıkla görülebilir. XIV. not defterinin kapağına koyduğu içindekiler listesi, not defteri'nin gerçek içeriğiyle uymuyor; bu liste, XIV, XV ve XVIII. not defterlerinde gerçekleştirdiği içeriğin planını oluşturuyor. –31

2 *Theorien über den Mehrwert* [*Artı-Değer Teorileri*] başlığından önce Marx 5 rakamını koymuş. Bu, Marx'ın metayı ve parayı ele aldığı yapıtı *Zur Kritik der politischen Ökonomie*'nin [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*] sermayenin çözümlenişiyle ilgili birinci bölümünün doğrudan devamı olarak ayrıca yayınlamayı düşündüğü bölümünü imliyor. Bu beşinci kesimden önce, I'den ve V'e kadarki not defterlerinde yazımları büyük ölçüde tamamlanmış üç kesim yeralıyordu: (1) Paranın sermayeye dönüşümü; (2) Mutlak artı-değer; (3) Göreli artı-değer. V. not defterinde, elyazmasının 184. sayfasına Marx şu notu koymuştu: "Göreli artı-değerden sonra, mutlak ve göreli artı-değer, kendi kombinasyonları içinde ele alınacak". Bu çözümleme dördüncü kesimi oluşturacaktı, ancak o tarihlerde yazılmadı. Marx üçüncü kesimden, doğrudan beşinci kesime "*Artı-Değer Teorileri*"ne geçti. –31

3 Gerçekte bu, Smith'le ilgili bölümün "sonuç" değil, ama "devamı" oldu. Sonuç bölümü, izleyen IX. not defterinde yeraldı. –31

4 "Ekonomistlerin Hasımları" bölümü, XIV. not defterinde başlıyor; devamı XV. not defterinin ilk yarısında yeralıyor. –32

5 Bray'ın yapıtı *Labours's Wrongs and Labour's Remedy; or the Age of Might and the Age of Right* [*Emeğin Yanlışları ve Emeğin Devası ya da Kudret Çağı ve Hak Çağı*], Leeds-Manchester 1839'dan alıntılar X. not defterinde Marx'ın bazı yorumlarıyla birlikte yeralıyor. –32

6 Ramsay, Cherbuliez ve Richard Jones ile ilgili bölümler, elyazmasının XVIII. not defterinde yeralıyor. –32

7 Marx, geliri ve kaynağını XV. not defterinin ikinci yarısında ele alıyor ve bu bağlamda sıradan ekonomi politiğin sınıfsal ve gnostik köklerini gözler önüne seriyor. Marx bu "episod"u, (yani arasözü), 1863 Ocak ayında hazırladığı planda da görüleceği üzere *Kapital*'in üçüncü kısmı için düşünmüştü; bu plana göre dokuzuncu bölüm "Gelir ve Kaynakları" başlığını taşıyacaktı. –32

8 Ravenstone'la ilgili kesim, bir önceki not defterinin (XIV) 861. sayfasında başlıyor. XIV. not defterinde bu kesimden önce, No. 1 diye işaretlenen bir kesim var; *The Source and Remedy of the National Difficulties deduced from Principles of Political Economy in a Letter to Lord John Russell* [*Ulusal Güçlüklerin, Lord John Russell'a Yazılan bir Mektupta, Ekonomi Politiğin İlkelerinden Çıkarılan Kaynağı ve Devası*] Londra, 1821 başlıklı, yazarı belli olmayan bir broşüre değiniliyor. –32

9 Hodgskin'le ilgili kesimin sonu XVIII. not defterinde (elyazmasının 1084-1086. sayfalarında) yeralıyor. –32

10 Marx, sıradan ekonomi politiğe ilişkin çözümlemelerini XV. not defterinde, gelir ve kaynakları sorununa ilişkin değerlendirmeleriyle bağlantılı olarak veriyor. Bu not defterinin 935. sayfasında "sıradan ekonomistler kesimi"nden, yapıtının henüz yazmadığı bir bölümü diye sözediyor; o bölümde, söz gelimi değindiği Proudhon'la Bastiat arasındaki polemiğe "geri döneceği"ni belirtiyor. Bu gönderme, Marx'ın sıradan ekonomi politiğin eleştirisine özel bir bölüm ayırma niyetinde olduğunu göstermektedir; ancak bu bölümü yazmamıştır. Hodgskin'in görüşlerini çözümlemeyi tamamladığı XVIII. not defterinde Marx Hodgskin'in "tasarruf teorisine ... yönelttiği polemiklerin, sıradan ekonomistler bölümünde ele alınacağını" belirtiyor (Elyazmasının 1086. sayfası). Bu da Marx'ın sıradan ekonomistler üzerine ayrı bir bölüm yazma niyetinin bir başka kanıtı. Ocak 1863'te yaptığı *Kapital*'in üçüncü bölümünün planında, sondan bir önceki bölüm, XI. bölüm "Sıradan Ekonomi" başlığını taşıyor. Bkz: bu kitapta s. 388. –32

11 XV. not defterinin kapağında, bu defterin içindekileri sıralayan Marx, ya sayfanın kenarına ya da en üstüne bazı başlıklar daha yazmış. Bu baskıda o başlıklar, not defterinin içeriğiyle uygun düşen yerlerin başlıklarına eklenerek listedeki yerine yerleştirildi. –32

12 Bölüm III derken Marx "genel olarak sermaye" hakkındaki incelemesinin III. kısmını kastediyor. Bu bölümün başlığı "Sermayenin Üretim Süreci, Sermayenin Dolaşım Süreci, İkisinin ya da Sermaye ile Kârın Birliği" idi. Daha sonra Marx "Bölüm III" yerine "Kesim III"ü kullandı (Örneğin bkz: not defteri IX, s. 398 ve not defteri XI, s. 526). Ancak daha sonra yeniden Bölüm III "Üçüncü Kitap" demeye başladı (Örneğin Engels'e yazdığı 31 Temmuz 1865 tarihli mektup). XVI. not defterinde Marx "genel olarak sermaye"nin başlangıcını "Bölüm III"e koydu.

Bu "Bölüm III" ya da "Kısım III"ün plan taslağından (Bkz: bu kitapta s. 387-388) görüleceği gibi, Marx o bölümde kâr teorileri hakkında ayrı bir tarihsel açıklama verme niyetindeydi. Ancak *Artı-Değer Teorileri* üzerin-

deki çalışması sırasında bu tarihsel-eleştirel incelemeye, birçok burjuva ekonomistin kâr üzerindeki görüşlerinin temelli bir eleştirel çözümlemesini de kattı. Bu nedenledir ki, *Artı-Değer Teorileri*'nde, artı-değerin kârla karıştırılmasından ileri gelen teorik yanlışların ortaya konmasına daha kapsamlı yer verdi. –32

13 Marx 1861-1863 tarihli elyazmasında neredeyse baştan sona "*Arbeitskraft*" yerine "*Arbeitsvermögen*" terimini kullanıyor. *Kapital*'in birinci cildinde her iki terimi aynı anlamda kullanıyor; "Unter *Arbeitskraft* oder *Arbeitsvermögen* verstehen wir den Inbegriff der physischen und geistigen Fähigkeiten die in der Leiblichkeit, der lebendigen Persönlichkeit eines Menschen existieren und die er in Bewegung setzt, so oft er Gebrauchswerte irgend einer Art produziert" (Karl Marx, *Das Kapital*, I. Band, Berlin 1955, s. 175). Bu parçanın çevirisi şöyle: "*Emek-gücü*'nden ya da *emek kapasitesi*'nden, bir insanın, herhangi bir kullanım-değeri ürettiği zaman kullandığı, mevcut zihinsel ve bedensel yeteneklerinin toplamı anlaşılmalıdır." [Kapital, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 170.]
"Emek kapasitesi" terimi "*Arbeitsvermögen*"in kastını tam olarak ifade etmemektedir. O nedenle bu kitapta baştan sona bu sözcük gibi "*Arbeitskraft*" sözcüğü karşılığı olarak "emek-gücü" terimi kullanılmıştır. –35

14 Kastedilen, "genel olarak sermaye"nin ikinci bölümüdür; sonunda bu bölüm, *Kapital*'in ikinci cildi haline gelmiştir. *Kapital* Üçüncü Cilt, bölüm X ("Sabit ve Döner Sermaye Teorileri. Fizyokratlar ve Adam Smith"), sabit ve döner sermaye konusunda fizyokratların taşıdığı görüşlerin çözümlemesini içerir. Ve "Toplam Toplumsal Sermayenin Dolaşımı ve Yeniden-Üretimi" kesiminde, bölüm XIX'da fizyokratlarla ilgili özel bir paragraf vardır ("Konunun Daha Önceki Sunumu"). –38

15 Marx, II. not defterinin 58-60. sayfalarını kastediyor ("Paranın Sermayeye Dönüşümü" kesimi, "Dönüşüm Sürecinin İki Parçası" paragrafı). –38

16 Marx elyazmalarının III. not defteri, sayfa 105-106'yı kastediyor; orada fizyokratları da söz arasında anıyor ("Mutlak Artı-Değer" kesimi, "Artı-Emeğin Karakteri" paragrafı). –41

17 18. yüzyılın ikinci ve 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa'da fizyokratlara Ekonomistler deniyordu. –54

18 Adam Smith'in *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* [*Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma*] başlıklı yapıtının Germain Garnier tarafından yapılan Fransızca çevirisinin V. cildi (1802) Garnier'nin koyduğu "çevirmenin notları"nı da içerir. –55

19 Baba Mirabeau yaşamı boyunca "*l'ami des hommes*" ("halkın dostu") diye anılırdı; bu unvan, onun kitaplarından birinin başlığından esinlenmişti. –58

20 Elyazmalarında bu paragraf (aynı sayfada, sayfa 241'de) üç paragraf aşağıdadır. Kendisinden önceki ve sonraki parçalardan yatay çizgilerle ayrılmıştır — çünkü, önceki ya da sonraki paragraflarla doğrudan bir bağ-

lantısı yoktur. Bu nedenle, bu baskıda, elyazmalarının 240. sayfasının sonuna kondu; çünkü içeriği bakımından oraya ait. –59

[21] Bkz: Konuya ilişkin 14 numaralı açıklayıcı not. X. not defterinde, *Artı-Değer Teorileri*'nde, "Quesnay'nin Ekonomik Tablosu" başlığı altında uzun bir ara-açıklama bölümü vardır (Bkz: bu kitapta s. 293-326); orada fizyokratlara geri döner. –59

[22] 19. yüzyılın ilk zamanlarında liberal-demokrat görüş taşıyanlara, Alman resmî makamlarınca *demagog* denirdi. 1819'da, bütün Alman devletlerinde "demagogların entrikaları"nı soruşturmak üzere Mainz'da özel bir kurul kurulmuştu. –59

[23] Schmalz'ın kitabı ilkin 1818'de Berlin'de *Staatwirthschafttslehre in Briefen an einen deutschen Erbprinzen*, *Erster und zweiter Theil* başlığıyla yayınlandı. –59

[24] Marx, Adam Smith'in rant konusundaki görüşlerinde yer bulan fizyokratça öğeleri elyazmalarının XII. not defterinde, 628-632. sayfalardaki "Adam Smith'in Rant Teorisi" başlıklı bölümde eleştirel bir bakışla çözümler. Karş: Bu cilt, bölüm II "Fizyokratlar", s. 52-56. –63

[25] Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı yapıtını kastediyor. –64

[26] Gönderme, Ricardo'nun *On the Principles of Political Economy, and Taxation* [*Ekonomi Politiğin İlkeleri ve Vergilendirme*] başlıklı yapıtının, bölüm I, kesim I'inedir. –64

[27] XIII ve XIV. not defterlerinde "Malthus" bölümünde (elyazması sayfa 753-781) Marx, Malthus'un değer ve artı-değer konusundaki görüşlerini (elyazması sayfa 753-767) ayrıntılı biçimde eleştiriyor. –66

[28] Marx, *Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon* , Paris ve Brüksel, 1847 adlı yapıtından alıntılıyor [*Felsefenin Sefaleti, M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*, Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 55]. –67

[29] Marx, okuduğu kitaplardan ve gazetelerden yaptığı alıntıları kaydettiği not defterlerinden birini kastediyor. Alıntıların yedinci kitabının 173. sayfasında Marx (not defterinin bu bölümündeki gazete alıntılarından anlaşıldığına göre 173. sayfa Ocak 1860'ta yazılmıştı) Adam Smith'in *Wealth of Nations*'ının bölüm VI, kitap I'inden bazı parçalar almış ve bu parçalarla ilgili eleştirel yorumlar yazmıştı; bu yorumlarında, kârı "girişimcinin riski"nden çıkarma çabasının saçmalığını gösteriyordu. "Kârı mazur gösterici anlatımlar bölümü"ne gelince, Marx bunu, "genel olarak sermaye" hakkındaki incelemesinin kısım III'ü olarak yazma niyetindeydi. 1861-1863 elyazmalarının XIV. not defterinde (s. 777) Marx bu henüz yazılmamış bölümü, yine benzer bir biçimde "Sermaye ile Ücretli-Emek Arasındaki İlişkileri Mazur Gösterici Anlatımlar" diye adlandırmıştı.

Kârı "risk primi" olarak gösteren burjuva yaklaşım da Marx'ın 1861-1863 elyazmalarının X. not defterinde, Quesnay'nin ekonomik tablosunun çözümlendiği bölümde (Bkż: bu kitapta s. 299-305) eleştiri konusu edilmişti. –72

[30] Girişimcinin gelirini, kapitalistin "gözetim ve yönetim emeği"nin karşılığı aldığı ücret olarak mazur gösteren yaklaşımı Marx, (XVIII. not defterinde) Ramsay bölümünde ve (XV. not defterinde) "Gelir ve Kaynakları. Sıradan Ekonomi Politik" başlıklı ara-açıklama bölümünde eleştirdi. Ayrıca bkz: *Kapital* Birinci Cilt, bölüm XIII ve Üçüncü Cilt, bölüm XXIII. – 74

[31] Marx, sermayenin "Nuh-u nebiden kalma biçimleri"ni "Gelirler ve Kaynakları. Sıradan Ekonomi Politik" başlıklı ara-açıklama bölümünde (Not defteri XV, s. 899-901) tartışıyor. Ayrıca bkz: *Kapital* Üçüncü Cilt, bölüm XXXVI "Kapitalist-öncesi İlişkiler". –75

[32] Bkz: 27 nolu açıklayıcı not. –81

[33] Bkz: açıklayıcı not 12. *Artı-Değer Teorileri* üzerindeki ilerleyen çalışmaları sırasında Marx, rikardocu kâr anlayışını da eleştirdi. 1861-1863 elyazmalarının XIV. not defterinde "Rikardocu ekolün dağılışı" bölümünde Marx Ricardo'nun havarilerinden James Mill'in, skolastik yöntemlerle, Ricardo'nun kâr teorisindeki çelişkileri çözme gayreti üzerinde özellikle durur ve ayrıca Ricardo'nun kâr oranıyla ücretlerin düzeyi arasında ters orantı olduğu yollu tezini John Stuart Mill'in, doğrudan değer teorisinden çıkarmayı amaçlayan verimsiz çabalarına değinir. –82

[34] Burada "*ortalama fiyat*" ("*Durchschnittspreis*") terimi Marx tarafından, "üretim fiyatı"nı, yani üretim maliyeti (c + v) artı ortalama kârı ifade etmek için kullanılıyor. Marx, metaların değeri ile metaların "ortalama fiyatı" arasındaki değişkenlik bağlantısını (korelasyonu) *Artı-Değer Teorileri*'nin II. Kısmında Rodbertus'la ilgili bölümde ve "Ricardo ile Adam Smith'in Maliyet Fiyatı Teorisi" bölümünde inceler. "Ortalama Fiyat" teriminin kendisi, Marx'ın, "uzun bir süreyi kapsayan ortalama pazar fiyatını, ya da pazar fiyatının yöneldiği merkez"i kastettiğini gösteriyor; Marx da zaten elyazmalarının 605. sayfasında ("Ricardo'nun Rant Teorisi [Sonuç]" bölümünde) böyle izah ediyor. –88

[35] "*Maliyet fiyatı*" ("*Kostenpreis*" ya da "*Kostpreis*") terimini Marx üç farklı anlamda kullanıyor: (1) Üretimin kapitaliste maliyeti (c + v), (2) metanın değeriyle özdeş olan metanın "içkin üretim maliyeti" (c+v+s), ve (3) üretim fiyatı c+v+ ortalama kâr). Bu parçada, terim ikinci anlamda yani "içkin üretim maliyeti" anlamında kullanılıyor. Marx, *Artı-Değer Teorileri*'nin ikinci kısmında "maliyet fiyatı" terimini üçüncü anlamında, üretim fiyatı ya da "ortalama fiyat" anlamında kullanıyor. Orada Marx bu iki terimi özdeş terimler olarak kabul ediyor. Örneğin elyazmalarının 529. sayfasında şöyle yazıyor: "... ortalama fiyatlar ya da —diyelim ki— değerden farklı olan, metaların değeri tarafından doğrudan belirlenmeyen, onların içinde yeralan sermaye, artı ortalama kâr tarafından belirlenen *maliyet fiyatları*." Ve 624. sayfada da Marx şunları yazıyor: "... meta arzı için gerekli olan fiyat, hatta her şeyden önce, üretimi için gerekli olan fiyat, pazarda bir meta olarak ortaya çıkması için gerekli olan fiyat, kuşkusuz, o metanın *üretim fiyatı* ya da *maliyet fiyatıdır*."

Artı-Değer Teorileri kısım III'te Marx "*Kostenpreis*" terimini bazan üretim fiyatı anlamında (bu durumlarda "maliyet fiyatı" olarak çevrildi)

kullanıyor, bazan kapitaliste üretim maliyeti yani c+v anlamında kullanıyor (böyle göründüğü yerlerde de "üretim maliyeti" diye çevrildi).

"*Kostenpreis*" teriminin üç değişik biçimde kullanılması, ekonomi politikte "*Kosten*" ("maliyet") sözcüğünün, *Artı-Değer Teorileri*'nde (1861-1863) elyazmalarının 788-790 ve 928. sayfalarında) Marx'ın özellikle vurguladığı üzere, üç kavramı anlatmak için kullanılmış olmasından ileri geliyor: (1) Kapitalistin ortaya koyduğu miktar, (2) ortaya konan sermayenin değeri artı ortalama kâr, ve (3) metanın gerçek —içkin— üretim maliyeti.

Klasik burjuva ekonomi politik yapıtlarında görülen bu üç anlama ek olarak "üretim maliyeti" terimi dördüncü ve sıradan bir anlam daha taşıyor; bu anlamıyla John Baptist Say tarafından kullanılıyor; Say "üretim maliyeti" terimini, "emeğin, sermayenin ve toprağın üretken hizmetleri için ödenen" miktar diye tanımlıyor (J. B. Say, *Traité d'économie politique* [*Ekonomi Politik İncelemesi*], 2. Baskı, c. II, Paris 1814, s. 453). Marx, bu sıradan "üretim maliyeti" kavramını şiddetle reddediyor (örneğin bkz: *Artı-Değer Teorileri*, kısım III, elyazması sayfa 506 ve 693-694). –89

36 Ricardo konusunda, Marx'ın elyazmalarının XI, XII ve XIII. not defterlerini dolduran uzun kesimde "Ricardo'nun ve Adam Smith'in Maliyet Fiyatı Teorisi (Yadsıma)" başlıklı bölümde Marx, Smith'vari "doğal fiyat" yaklaşımının çözümlemesine geri geliyor. (XI. not defteri, s. 549-560). –89

37 XII. not defteri, s. 620'de "Adam Smith'in Rant Teorisi" bölümünde Smith'in, rant üretim fiyatının oluşumuna, kârdan ve ücretlerden farklı bir biçimde girer şeklindeki savına eleştirel bir çözümleme getiriyor. Marx, Smith'in *Wealth of Nations*'ından alıntıyı, Ganilh'in *Des systèmes d'économie politique*'te [*Ekonomi Politik Sistemleri Üzerine*] (Paris 1821, c. II, s. 3) verdiği şekliyle kullanıyor. –90

38 Bkz: 12 nolu açıklayıcı not. –97

39 Marx burada ortaya konan sorunu, *Kapital*, Üçüncü Cilt, bölüm XLIX'da şöyle formüle ediyor: "Şu halde, emekçinin ücretiyle, kapitalistin kârıyla, toprak sahibinin rantıyla, her biri bu öğelerin yalnız bir tanesini değil, üçünü de içeren metaları satın alabilmeleri nasıl olanaklı olacaktır? Ücretlerin, kâr ve rantın değerlerinin toplamının, gelirin üç kaynağının, birarada, bu gelirlerin sahiplerinin toplam tüketimlerini oluşturan metaları —değeri oluşturan bu üç öğe dışında bir değer öğesini, yani değişmeyen sermayeyi içeren metaları— satın alabilmeleri nasıl olanaklı olacaktır? Üçlü bir değerle bunlar, dörtlü bir değeri nasıl satın alabileceklerdir? (*Kapital*, Üçüncü Cilt, Ankara 1997, s. 740).

Bunun hemen arkasından Marx şöyle yazar: "Biz kendi tahlilimizi İkinci Kitabın Üçüncü Kısmında yapmış bulunuyoruz. Gönderme "Toplam Toplumsal Sermayenin Yeniden-Üretimi ve Dolaşımı"nadır (*Kapital*, İkinci Cilt, Ankara 1997, s. 314-464). –99

40 (*Forcade*, *Proudhon*) sözcüklerini Marx kurşunkalemle eklemiş.

Kapital, Üçüncü Cilt, bölüm XLIX'daki 53 nolu dipnotunda Marx, Proudhon'un "cahilce formülü"nü eleştirir: "*l'ouvrier ne peut pas racheter son propre produit* [emekçi kendi ürününü gerisin geriye satın alamaz], çünkü ürün, *prix-de-revient*'e [maliyet fiyatına] eklenen faizi içermektedir." Marx

ayrıca sıradan ekonomist Forcade'ın, sorunu "sermayenin büyümesi gibi anlamsız bir ifadeyle" çözme çabasının sığlığını da gösterir. Marx bu çabayı "burjuva mankafalı iyimserliği"nin tipik örneği olarak alaya alır. (*Kapital*, Üçüncü Cilt, Ankara 1997, s. 740) –104

41 Marx, harflerin üzerindeki sayıları olduğu gibi bırakırken, (A dışında) üretim alanlarını ifade eden harfleri değiştirdi. B ve C yerine şimdi B^1-B^2 (ya da B^{1-2}); D, E, F, G, H, I yerine C^1-C^6 (ya da C^{1-6}); K^1-K^{18} yerine D^1-D^{18} (ya da D^{1-18}); L^1-L^{54} yerine E^1-E^{54} (ya da E^{1-54}); M^1-M^{162} yerine F^1-F^{162} (ya da F^{1-162}); N^1-N^{486} yerine G^1-G^{486} (ya da G^{1-486}). –110

42 Burada Marx "B" ve "C"yi sayfa 110'a kadar kullandığı gibi kullanıyor (Bkz: 41 nolu açıklayıcı not). Burada aklında iki üretim alanı var; her birinde yeni katma-emek bir günlük emeğe ulaşıyor. A, B ve C'deki toplam yeni katma-emek, A alanındaki üründe maddeleşen emeğe eşit olan üç günlük emeğe ulaşıyor. –114

43 Marx burada, artık, iki üretim alanını imlemek için "B" ve "C" harflerini kullanmıyor; çünkü iki alanın ürünü yalnızca 6 günlük emeğe ulaşıyor, oysa Marx 18 günlük emekten sözediyor. Öte yandan, Marx harfleri B^1-B^2 ve C^1-C^6 bağlamında da kullanmıyor (çünkü B^1-B^2 Marx tarafından kullanıldığı biçimiyle iki üretim alanlı bir üretim grubunu, C^1-C^6 ise altı üretim alanından oluşan bir grubu ifade ediyor; toplamı 8 olan bu üretim alanlarının toplam ürünü 24 günlük emek ediyor). Anlaşıldığına göre, burada Marx'ın kafasında, altı üretim alanından oluşan bir grup var —bu grup bu ciltte sayfa 113'teki çizelgede "C"ye denk düşüyor— bu grubun toplam ürünü 18 günlük emeğe ulaşıyor ve bu çerçevede, D^1-D^{18}'de 18 günlük emeğe eşit olan yeni katma-emekle değiştirilebiliyor. –114

44 Köşeli ayraç içindeki ifadeler, Marx'ın düşünce çizgisini izliyor. Onun hesabında her bir izleyen gruptaki üretim alanlarının sayısı, kendinden önceki grupların toplam üretim alanı sayısını katlıyor. Bu yüzden, 18 üretim alanını kapsayan D^{1-18} grubunda, kendisinden önceki tüm grupların toplam üretim alanlarından bir kat fazla üretim alanı bulunuyor (A = bir alan, B^{1-2} = iki alan, C^{1-6} = altı alan, hepsi toplam dokuz alan). Bu yüzdendir ki D^{1-18}'den sonra Marx ayraç içinde 2×9 yazıyor. –114

45 Marx burada Smith'i Garnier çevirisinden alıntılıyor. Marx'ın ayraç içinde işaret ettiği "İşadamları" terimiyle ilgili açıklama Garnier'den geliyor. –116

46 Smith ile Tooke'un bu hatalı tezi üzerinde daha ilerde 132-133. ve 236-237. sayfalarda Marx, eleştirel yorumlar yapıyor.

Kapital, İkinci Cilt, bölüm XX'de Marx, Smith' ve Tooke'un "yıllık gelirin dolaşımı için gereken para, tüm yıllık ürünün dolaşımı için de yeterlidir" biçimindeki görüşünün, Smith'in, toplam toplumsal ürünü gelire indirgeyen dogmatik anlayışıyla da yakından ilintili olduğunu gösteriyor. (*Kapital*, İkinci Cilt, Ankara 1997, s. 423). Ayrıca *Kapital*, Üçüncü Cilt, Ankara 1997, bölüm XLIX, s. 739-740). –116

47 Daha önceki hesaplamaya göre $5^1/_3$ yarda keten bezi, iplikçiyle dokuma tezgahı imalatçısının toplam değişmeyen sermayesini temsil eder. Bu nedenle, keten yetiştiricisinin payını belirlemek için başlangıç noktası

alınması gereken miktar $5^1/_3$ yarda değil, daha az miktarda keten bezi olmak gerekir. Daha aşağıda Marx bu hatayı düzeltir ve iplikçinin değişmeyen sermayesinin, yalnızca 4 yarda keten bezini temsil ettiğini varsayar. – 119

48 Burada Marx, Tooke'un benimsediği Smith'vari görüşü, yani "farklı ticaret erbabı arasında dolaşıma giren malların değerinin, tüccarla tüketiciler arasında dolaşıma girenlerin değerini aşamayacağı" görüşünü eleştirir. (Bkz: bu kitapta s. 116.) –133

49 Marx, burada, "yeni sermayeye dönüştürülen kâr parçasını" tamamen hesabın dışında tuttuğu şeklindeki açıklamasını (bkz: bu kitapta s. 132.) kastediyor. –134

50 Bkz: *Kapital*, İkinci Cilt, Ankara 1997, bölüm XX, s. 407. –137

51 Marx, "biri için sermaye olan şey, bir başkası için gelirdir ve tersi de böyledir" yollu burjuva yaklaşımı eleştiriyor. *Kapital*, İkinci Cilt. –138

52 Açılı ayraç içindeki bu parça elyazmalarının 304. sayfasında yeralıyor ve dördüncü bölüme ait. Bu parçanın başına Marx'ın koyduğu "Sayfa 300'e" şeklindeki not nedeniyle, üçüncü bölüme aktarıldı. Elyazmalarının 300. sayfasında Say'yle ilgili olan ve "Yukarda söylenenlere ek olarak" diye başlayan bir parça var. Bu iki parçanın karşılaştırılması şunları gösteriyor: 304. sayfadaki parça "satılan ürün değeri nasıl olur da..." diye başlayan bir soruyla bitiyor; Say hakkındaki parçanın son bölümü ise "yalnızca katma-emeği içeren gelir..." diye başlayan tümce de sorunun yanıtını veriyor. 304. sayfadaki parça, bu nedenle üçüncü bölümün 10. kesiminde yeralan Say hakkındaki parçanın önüne eklendi. –140

53 Bkz: 17 nolu açıklayıcı not.

54 Marx burada ücretlerle ilgili olarak Smith'in "doğal oran" yaklaşımındaki kısır döngüyü kastediyor; aynı konuya daha önce de değinmişti (Bkz: bu kitapta s. 88.). –141

55 Bkz: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, kitap I, kısım I, bölüm II, s. 80 vd. –141

56 Bu baskıda, Smith'in yapıtındaki çelişkilerin genel niteliğini belirten bu parça, üçüncü bölümü noktalayan bir parça olarak buraya kondu. Marx'ın elyazmalarında, bu parçanın konumu, burada yer verilmesini haklı gösteriyor; çünkü hemen bu parçanın ardından izleyen bölümün ilk satırları geliyor. –141

57 Kapitalist toplumda bankacılar ve asalak rolleri konusunda, bkz: *Kapital*, Üçüncü Cilt, Beşinci Kısım. –154

58 Marx, IV. not defterinin 171-172. sayfalarında (Kesim "Göreli Artı-Değer", altkesim "İş-bölümü") sermayenin yoğunlaştırılmasından, emeğin üretkenliğindeki arışın temel koşulu olarak sözeder. –159

59 Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* başlıklı yapıtını kastediyor. Petty'den yaptığı alıntı için Bkz: Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 145. – 163

60 İngiliz yazar Mandeville'in *The Fable of the Bees: or Private Vices. Publick Benefits* [*Arıların Masalı: ya da Özel Kusurlar. Kamusal Yararlar*] başlıklı ilk kez 1705'te basılan taşlaması. –165

61 Metindeki bu parçanın çevirisi, Marx'ın alıntıları topladığı not defterinde D'Avenant hakkında söyledikleriyle uyumlu hale getirildi; D'Avenant'dan yapılan bütün alıntılar, bu alıntılar defterinden alındı (Not defterinin kapağında Marx'ın elyazısıyla "Manchester, Temmuz 1845" ifadesi yeralıyor). –168

62 Marx burada Petty'nin *A Treatise of Taxes and Contributions*'ından [*Vergiler ve Katkılar Üzerine İnceleme*] alıntıyı, Charles Ganilh'in *Des systèmes d'économie politique* [*Ekonomi Politik Sistemleri Üzerine*], c. II, Paris 1821, s. 36-37'den alıntı yapıyor; burada parça, Ganilh'in Fransızcaya çevirisiyle veriliyor. Ne var ki, Fransızca çevirinin metni, İngilizce orijinalinden bir ölçüde farklı. Marx, elyazmalarının XXII. not defterinde parçayı İngilizce kaydediyor (Bkz: bu kitapta s. 338). –171

63 Garnier'den yapılan bu alıntıdan sonra elyazmalarında John Stuart Mill hakkında uzun bir ara-değerlendirme (s. 319-345); Malthus hakkında kısa bir not (s. 345-346); ve Petty hakkında da kısa bir not (s. 346-347) yeralıyor. John Stuart Mill hakkında ara-değerlendirme şöyle başlıyor: "Garnier'ye eğilmeden önce, (bir sapma yaparak) yukarda anılan *oğul Mill* hakkında bazı şeyler [söyleyeceğiz -ç.]. Burada söylenecek olanlar, gerçekte, bu kesimde daha ilerde rikardocu artı-değer teorisinin tartışılacağı bölüme aittir, yani henüz Adam Smith üzerinde durduğumuz bu bölüme ait değil." XIV. not defterinin içindekiler listesinde (Bkz: bu kitapta s. 32.) ve ayrıca not defterinin içinde "Rikardocu Ekolün Gerileyişi" bölümünde John Stuart Mill hakkında bir kesim yeralıyor. Bu çerçevede, John Stuart Mill hakkındaki ara-değerlendirme, *Artı-Değer Teorileri*'nin üçüncü kısmında (Cilt III), planda anılan bölüme aktarıldı. Malthus hakkındaki not Malthus bölümüne ve Petty hakkındaki ara-değerlendirme, bu ciltte daha yukarda (Bu kitapta s. 168-170) kondu. Bütün bu konu dışına çıkmalardan sonra, elyazmasında (VIII. not defteri, s. 347) şöyle deniyor: "Üretken emekle üretken-olmayan emek konusuna geri geliyoruz. *Garnier*. Bkz: not defteri VII, s. 319." Ve bundan sonra Garnier'nin görüşlerinin çözümlemesine geçiliyor (Bkz: bu kitapta s. 172-192). –172

64 Buraya kadar Marx, x harfini kullanım-değeri olarak dikkate alınan ürünü göstermek için z harfini de ürünün değerini belirtmek için kullanıyor. Bu bölümden itibaren harfleri değiştiriyor, x harfini değer için, z harfini kullanım-değeri için kullanıyor. Kitabın bu baskısında, harfler Marx'ın ilk kullandığı anlamlarında muhafaza edildi ve bu noktadan sonraki kısımda yeralan x ve z harflerinin yeri değiştirildi, böylece anlamları ilk kısımdaki gibi sürdürülmüş oldu. –177

65 Germain Garnier bölümüne ek olan bir paragraf, IX. not defterinden alındı; o not defterinde Say hakkındaki bölümle Destutt de Tracy hakkındaki bölüm arasında yeralıyordu. Garnier'nin kitabı *Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique*'ten [*Ekonomi Politiğin Temel İlkelerinin Özeti*] alıntıları, Marx, Destutt de Tracy'nin *Élements d'idéologie* [*İdeo-*

lojinin Öğeleri], IV ve V. bölümler, s. 250-251'den alarak aktarıyor. –191

66 "Schmalz" başlığı altındaki dört paragraf IX. not defterinin sonunda dipnot gibi eklenmiş. İçerikleri yönünden, Garnier hakkında yine aynı not defterinde s. 400'de yeralan ek notu tamamlıyorlar (Bkz: bu kitapta s. 191-192). –192

67 Marx, Canard'ın zenginlik tanımını Ganilh'in *Des systèmes d'économie politique*'inden (c. I, Paris 1821, s. 75) aktarıyor. Canard'ın kitabında bu tanım 4. sayfada yeralıyor. –192

68 Ganilh'in bu savı, *Des systèmes d'économie politique* başlıklı yapıtının birinci cildinde yeralıyor, Paris 1821, s. 213. –201

69 Rakamı tam doğru vermek gerekirse, makine değeri —sermayenin 460 (150 + 310) pound olan geri kalan kısmının dört katı varsayımıyla— 1.840 pound olmak gerekir. Ama bu rakam, hesaplamayı büyük ölçüde karmaşık hale getirebilirdi. Basitleştirmek için Marx yuvarlak olarak 1.600 rakamını almıştır. –202

70 Ricardo'nun *Principles*'ının XXVI. bölümüne Say'nin eklediği notu, burada Marx, Ganilh'in kitabından aktarıyor (c. I, s. 216). –209

71 Bkz: 17 nolu açıklayıcı not. –210

72 Marx'ın burada andığı 215. sayfa, Ganilh'in kitabının 215. sayfası; Ricardo'nun *Principles*'ının Constancio tarafından yapılan Fransızca çevirisinden XXVI. bölümden alıntıyı, Marx Ganilh'in 215. sayfasından yapıyor. Biraz ilerde, elyazmalarının 377. sayfasında Marx Ricardo'dan aynı alıntıyı yeniden yapıyor, ama bu kez İngilizcesinden (üçüncü baskıdan) ve daha tam olarak. (Bkz: bu kitapta s. 214.). –211

73 Marx, alıntıyı ilkin Ricardo'nun *Principles* bölüm XXVI'dan Fransızca (Constancio çevirisi) veriyor (Ganilh'in kitabı c. I, s. 214'ten) ve biraz sonra İngilizce orijinalinden (üçüncü baskı, s. 416) aktarıyor. –213

74 Elyazmasında bu noktadan sonra $4^1/_2$ sayfa (372-376) kurşunkalemle üstü çizilerek iptal edilmiş; Marx bu iptal edilmiş sayfalarda, Ricardo'nun "20.000 pound sermayesi olan "bir kişi örneğinde verilen rakamlar üzerine yaptığı ayrıntılı bir çözümleme var. Marx bu rakamların bir anlam ifade etmediğini gösteriyor. Birinci durumda 20.000 poundluk sermayenin sahibi, yüz kişi çalıştırıyor ve üretilen ürünleri 10.000 pounda satıyor. İkinci durumda bin kişi çalıştırıyor ve üretilen ürünleri 20.000 pounda satıyor. Ricardo, her iki durumda da 20.000 poundluk sermayeden edilen kârın 2.000 pound olduğunu öne sürüyor. Marx ayrıntılı hesaplar yapıyor ve dayanılan varsayımlara göre, bu sonucun olanaksız olduğunu gösteriyor. Sonra şu tezi ortaya atıyor: "Verilen örneklerdeki *varsayımlar* çelişik olmamalıdır. Bunlar öyle formüle edilmelidir ki, *gerçek* varsayımlar, *gerçek* hipotezler olmalıdır; varsayımsal saçmalıklar, gerçek-dışı hipotezler ve anlamsızlıklar değil" (s. 373). Ricardo'nun örneği bir açıdan daha tatmin edici değil: yalnızca çalıştırılan insan sayısı veriliyor, ancak her iki durumda üretilen brüt ürün miktarı belirtilmiyor. Marx, her iki durumu daha derinden çözümleyebilmek için çalıştırılan insan ve üretilen ürün miktarı konusunda daha tutarlı ve daha uygun sayılar seçiyor ve bunlara

göre hesap yapıyor. Ancak bu iki durumdan her birinde işçilerin ücret olarak alacağı ürün miktarını belirlemeye gelince, Marx, hesaplamalarında bir hata yaptığını farkediyor ve devam etmemeye karar veriyor. Elyazmasında (s. 376) üstü çizilen parça şu ifadeyle bitiyor: "Bu hesaplar bir yana bırakılmalı. Ricardo'nun saçmalığı üzerinde zaman harcamanın anlamı yok." –213

75 Marx, daha sonraki hesapları karmaşık hale getirmemek için yuvarlak 10 sayısını alıyor. Metinde verilen rakamlara göre (14 farklı sabit sermaye için toplam dönüş süresi 110 yıl) ortalama dönüş süresi (farklı türlerin aynı büyüklükte olduğu varsayımıyla) her bir sabit sermaye için 10 yıl değil, 7,86 yıl olur. –229

76 Bu "intermezzo"da değinilen bazı sorunlara Marx, elyazmalarının X. not defterinde, Quesnay'nin ekonomik tablosuyla ilintili olarak geri döner (Bkz: bu kitap, bölüm VI.). Ancak ortaya konan son iki soruya, ayrıntılı ve sistemli yanıtını *Kapital*'in ikinci cildinde (özellikle bölüm XX, kesim X "Sermaye ve Gelir: Değişen Sermaye ve Ücretler"de ve bölüm XXI "Genişletilmiş Düzeyde Birikim ve Yeniden-Üretim"de) verir. –238

77 Bkz: 12 nolu açıklayıcı not. –250

78 Kastedilen şu parça: "Herhangi bir ülkede dolaşımda olan ve ülkedeki ürünle emeğin, yıl süresince dolaşımını ve gerçek tüketicilere dağıtımını sağlayan altın ve gümüş para, tüccarın nakit parası gibi ölü bir stoktur. Ülke sermayesinin, ülke için hiçbir şey üretmeyen çok değerli bir parçasıdır" (Adam Smith, *Wealth of Nations*, Oxford University Press, 1928, c. I, s. 357.) –251

79 XIV. not defterinde (bu defter, *Artı-Değer Teorileri*'nin III. kitabına aittir) Malthus'un görüşlerini çözümledikten sonra Marx, yazarı belli olmayan iki yapıtı ele alır; biri rikardocu açıdan Malthus'a saldırmaktadır, ikincisi rikardoculara karşı Malthus'u savunmaktadır. Birincisinin başlığı *An Inquiry into those Principles, Respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that Taxation, and the Maintenance of Unproductive Consumers can be conducive to the Progress of Wealth* [*Son Zamanlarda Bay Malthus'un Savunduğu ve Vergilerle Üretken-Olmayan Tüketicilerin Varlığını Sürdürmenin Zenginliği Geliştireceği Sonucunu Veren, Talebin Yapısına ve Tüketim Gereğine İlişkin İlkeler Hakkında Bir Araştırma*], Londra 1821 (Bkz: Kaynaklar Dizini). İkincisi ise *Outlines of Political Economy, being a plain and short View of the Laws relating to the Production, Distribution and Consumption of Wealth* [*Ekonomi Politiğin Genel Çizgileri; Zenginliğin Üretimine, Dağıtımına ve Tüketimine İlişkin Yasaların Açık ve Kısaca Gözden Geçirilmesi*] Londra 1832. –268

80 Marx, Lessing'in *Hamburgische Dramaturgie*'sinde (1767-68) Voltaire'e yönelttiği polemiği kastediyor. –270

81 *Henriade-Henrinames*: Voltaire'in, Fransa Kralı Henri IV hakkında yazdığı destan-şiir; ilk baskı 1723. –270

82 Smith'in din adamlarına karşı hasmane tutumu için bkz: *Kapital*,

Birinci Cilt, bölüm XXV, s. 589. –284

83 Bu bölümde Smith merkantilizmin genel teorik düşüncelerini inceliyor. –286

84 Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'daki "Para yığma" alt kesimini kastediyor (Ankara 1993, s. 145); o bölümde Marx, Petty'nin *Political Arithmetick* adlı yapıtından alıntı yapıyor. Marx aynı alıntıya daha önce de değinmişti (Bkz: bu kitapta s. 163) ve Smith'in bir ölçüde merkantilistlerin görüşlerine gerileyişini ortaya koymuştu. –287

85 Marx, Smith'in *Ulusların Zenginliği* başlıklı yapıtının kitap II, bölüm III'teki son altı paragrafını kastediyor; yazar o bölümde, toplumsal zenginliğin artmasına ne tür bir gelir harcamasının daha büyük ölçüde katkıda bulunacağını, hangisinin daha az ölçüde katkıda bulunacağını araştırıyor. Smith, bunun, tüketim maddelerinin doğasına ve dayanıklılık derecesine bağlı olduğunu varsayıyor. Marx, Smith'in bu görüşünü, bu kitapta, Destutt de Tracy bölümünde, s. 265'te dile getiriyor. –287

86 Elyazmalarının V. not defterinde s. 181'de (bölüm I, kesim III "Göreli Artı-Değer", paragraf: "İşbölümü"), Marx Linguet'den aşağıdaki parçayı alıntılıyor:

"Onun" (gündelikçi işçinin) "üzerinden amansız nezaretçiliğini eksik etmeyen hasis ekonomi, o bir an için dinlenmeye kalkışsa, azarı hemen yapıştırarak ensesine biner ve o bir anlık dinlenme yüzünden soyulduğunu savlar. (S. N. Linguet, *Théorie des lois civiles* [*Medeni Hukuk Teorisi*], c. II, Londra 1767, s. 466).

Marx aynı parçayı elyazmalarının X. not defterinde 439. sayfada Linguet bölümünde de alıntılar (Bkz: bu kitapta s. 331) Marx ayrıca, *Kapital*, Birinci Cilt, Ankara 1997, bölüm X, s. 247'deki 43 numaralı dipnotunda alıntıyı kısaltarak aktarır. –289

87 Linguet'nin yapıtı *Théorie des lois civiles* (1767), yayın tarihine göre, Necker'in burada ele alınan iki yapıtından —*Sur le législation et le commerce des grains* [*Tahıl Ticareti ve Yasama Üzerine*] (1775) ve *De l'administration des finances de la France* [*Fransa Maliyesinin Yönetimi*] (1784)— önce geldiği halde Marx, Linguet bölümünü, Necker'den sonraya koymuştur. Bunun nedeni, kapitalist üretimin niteliğini yakalamakta Linguet'nin yapıtının, Necker'in iki yapıtından da daha üst düzeyde oluşudur. –289

88 Burada Marx ekonomik tablonun genel çizgilerini Schmalz'ın *Économie politique* [*Ekonomi Politik*] (Almancadan çeviren: Henri Jouffroy), c. I, Paris 1826, s. 329'dan alarak kullanır.

Schmalz'ın görüşleri hakkında, VI. not defterinin 241-242. sayfalarında eleştirel bakışını ortaya koyar (Bkz: bu kitapta s. 59-60).

Schmalz hakkındaki ek notlar, onun yapıtından alıntılarla birlikte, IX. not defterinin sonunda, s. 421'de yeralır (Bkz: bu kitapta s. 191-192). Elyazmalarının izleyen sayfasında (not defteri X, s. 422) Marx, Quesnay'nin ekonomik tablosunu, Schmalz'ın kitabında yeraldığı biçimiyle kullanarak ara-değerlendirme bölümüne geçer.

Dikkate değer olan şu ki, ara-değerlendirmenin tümü boyunca (elyaz-

ması s. 422-437) Marx, andığı yazarlardan hemen hiç alıntı yapmaz. Yalnızca son (437.) sayfada, Smith'ten parçalar alır, Proudhon'dan bir alıntı aktarır; bunların, elyazmasında Proudhon'la ilgili olan bölüme (s. 428) ait olduğunu söyler (bu belirleme çerçevesinde, Proudhon'la ilgili alıntı, bu kitapta, Marx'ın işaret ettiği yere aktarılmıştır (Bkz: bu kitap s. 309). Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, bu "ara-değerlendirme"yi yazarken Marx'ın elinin altında Quesnay'nin ve anılan yazarların yapıtları bulunmuyordu. Büyük bir olasılıkla "ara-değerlendirme"nin hemen neredeyse tümünü, (elyazması s. 437'deki Smith ve Proudhon alıntılarına kadar) Nisan 1862'de Manchester'da kaldığı sırada yazmıştır.

XXIII. not defterinde 1433-1434. sayfalarda fizyokratlar hakkında yazdığı ek notlarda Marx, ekonomik tabloyu, Quesnay'nin *Analyse du Tableau économique*'inde [*Ekonomik Tablonun Çözümlemesi*] (Bkz: bu kitapta s. 356) verdiği biçimiyle kullanmıştır. Engels'e 6 Temmuz 1863'te yazdığı mektupta da tabloyu yine o biçimiyle kullanır (Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar*, Sol Yayınları, Ankara 1995, c. I, s. 164-168). –293

89 Burada Marx'ın kullandığı harfler (ve ifade ettikleri doğrultular) ekonomik tabloya, Quesnay'de ve Schmalz'da bulunmayan bir açıklık vermektedir.

Her bir çizginin iki harfle gösterilmesi (a-b, a-c, c-d, vb.) bu çizgilerin hareket doğrultusunu, yani çizginin hangi sınıftan hangi sınıfa gittiğini göstermektedir (yön, alfabedeki harf sırasına göredir: a-b, a-c, c-d, vb.). Böylece a-b çizgisi, toprak sahipleri sınıfıyla "üretici sınıf" (çiftçiler) arasındaki dolaşımda başlangıç noktasının toprak sahipleri sınıfı (çiftçilerden gıda maddesi aldıkları için) olduğunu gösterir.

İki harfle tanımlanan her çizgi, ayrıca hem paranın hem metaların yönünü gösterir. Örneğin a-b çizgisi, paranın hareket yönünü belirler (toprak sahipleri sınıfı, üretici sınıfa 1 milyar para öder; ama tersten dikkate alındığı zaman aynı çizgi (b-a) metaların yönünü gösterir (üretici sınıf, toprak sahipleri sınıfına 1 milyarlık gıda maddesi verirler).

a-b-c-d kırık çizgisi, şu bağlantıları içerir: (1) a-b kesimi toprak sahipleriyle üretici sınıf arasındaki dolaşımı ifade eder (toprak sahipleri çiftçilerden 1 milyarlık gıda maddesi alırlar; (2) a-c kesimi toprak sahipleriyle kısır sınıf (imalatçılar) arasındaki dolaşımı gösterir — toprak sahipleri imalatçılardan 1 milyarlık mamul maddeler alırlar; (3) c-d kesmi kısır sınıfla üretici sınıf arasındaki dolaşımı imler (imalatçılar çiftçilerden 1 milyarlık gıda maddesi alırlar).

a´-b´ çizgisi üretici sınıfla kısır sınıf arasındaki dolaşımı ifade eder (çiftçiler, imalatçılardan 1 milyarlık mamul madde satın alırlar).

a´´-b´´ çizgisi kısır sınıfla üretici sınıf arasındaki kapanış dolaşımını gösterir (imalatçılar çiftçilerden ürünlerini üretmek için gereksindikleri 1 milyarlık hammadde alırlar). –294

90 Marx burada, sahip olduğu tek meta emek-gücü olan emekçiyle, "metalara ilk biçiminde sahip olanları" yani "emek-gücünün kendisinden ayrı olarak metalara" onları satmak üzere sahip olan meta sahiplerini birbirlerinin karşısına koyar (Karş: Bu kitapta s. 156, 160). –300

91 Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Para" kesiminin ilk

iki paragrafını kastediyor (Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 142-143). –306

92 Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'dan şu paragrafı kastediyor: "Alıcıların, alıcı olarak ödemiş oldukları para, yeniden meta satıcısı olarak ortaya çıktıkları anda kendi ellerine döner. Meta dolaşımının durmadan yenilenmesi, böylelikle, burjuva toplumun bütün genişliğince durmadan elden ele yuvarlanmakla kalmayan, ama aynı zamanda sayısız noktalardan hareket ederek ve aynı hareketi yinelemek üzere aynı noktalara dönerek değişik bir sürü küçük çevrimler izleyen paranın hareketinde yansır" (Ankara 1993, s. 118). –306

93 Bkz: bu kitapta s. 254-266; ayrıca karş: *Kapital*, İkinci Cilt, Ankara 1997, bölüm XX, kesim XIII, "Destutt de Tracy'nin Yeniden-Üretim Teorisi, s. 427-434). –307

94 Bray bölümü, elyazmalarının X. not defterinde 441-444. sayfalarda yeralıyor. Tamamlanmamış; Bray'ın, işçilerle kapitalistler arasındaki para dolaşımına ilişkin görüşlerine orada değinilmiyor.

Paranın doğası ve rolü hakkında Bray'ın görüşleriyle ilgili olarak bkz: Marx'ın *Arbeitslohn* (ücretler), (Marx-Engels, *Kleine ökonomische Schriften*, Berlin 1955, s. 228-229'da yeralıyor); Marx'ın *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin 1953, s. 55, 690, 754; Marx-Engels, Marx'ın Engels'e 2 Nisan 1858 tarihli mektubu, *Seçme Yazışmalar 1*, Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 118-123. –307

95 Daha sonra, elyazmalarının X. not defterinde, s. 428 ve 437'de Marx, bu konuda Proudhon'un ne düşündüğünü kısaca belirtir (Bkz: bu kitapta s. 309). –307

96 Ayraç içindeki ifadeler, Marx'ın daha sonra geliştirme niyetinde olduğu düşünceleri imliyor. Büyük bir olasılıkla Marx'ın aklında, Quesnay'nin toprakta özel mülkiyeti mazur gösterme çabaları vardı. Quesnay'nin yaklaşımına göre, toprak sahiplerinin, toprakları üzerindeki hakları, atalarının bakir toprakları, tarıma elverişli hale getirmiş olmaları olgusuna dayanıyordu. *Anti-Dühring*'in II. Kısmında Marx'ın yazdığı X. bölümde fizyokratların bu görüşü şu ifadeyle karakterize edilmiştir: "... 'doğal yasa' gereği, onların" (toprak sahiplerinin) "esas işlevi, baba mirasını iyi konumda tutmak için gerekli harcamaları yapmak ve iyi yönetmekten ibarettir, ya da ... çiftçinin tüm sermayesini asıl tarım işine harcayabilmesi için *avances foncières* yapmak, çiftliğin tüm donanımını sağlamak ve toprağın ekime hazır olması için gerekli harcamaları yapmaktır". –308

97 Elyazmalarının XV. not defterinde, s. 935-937'de, Proudhon'un *Gratuité du crédit*'de ortaya koyduğu şekliyle para-sermayenin rolü ve faizin yapısı hakkındaki sıradan görüşlerini eleştirir (Bkz: *Kapital*, Üçüncü Cilt, Ankara 1997, s. 303-304). –309

98 Marx bu sorunu ayrıntılı biçimde incelemiştir (Bkz: *Kapital*, İkinci Cilt, XVII, XX (V ve XII. kesimler) ve XXI (kesim I, alt kesim 1, "Yığmanın Oluşumu"). –310

99 Bkz: 98 nolu açıklayıcı not. –311

100 Marx burada Quesnay'nin üç sınıfı için şu harfleri kullanıyor L =

Mülk sahipleri (toprak sahipleri); S = *Kısır sınıf* (imalatçılar); F = *Çiftçiler, üretici sınıf*. –312

101 Bkz: 89 nolu açıklayıcı not. –312

102 Bkz: 89 nolu açıklayıcı not. –314

103 Marx burada ve daha sonraki açıklamalarında, Quesnay'ye göre, ürünün yalnızca beşte-birinin dolaşıma girmediğini, "üretici sınıf" tarafından doğal biçimde kullanıldığını varsayıyor.

Marx, elyazmalarının XXIII. not defterinde ve *Anti-Dühring*'in II. Kitabında, bizzat yazdığı X. bölümde bu noktaya geri dönüyor. Orada tarımdaki döner sermayenin yenilenmesi konusunda Quesnay'nin öne sürdüğü düşünceleri yorumlayışını şöyle çerçeveliyor: "Demek ki, beş milyar değerindeki tüm brüt ürün, üretici sınıfın, yani on milyarlık yatırılmış sermayeye denk düşen iki milyarlık bir işletme sermayesi kullanarak bu ürünü üretmiş olan çiftçilerin elindedir. Tarımda doğrudan yeralmış insanların tümünün geçimi dahil olmak üzere işletme sermayesinin yenilenmesi için gereken tarımsal ürünler —gıda maddeleri ve hammaddeler, vb.— *in natura* [ürün olarak] toplam üründen ayrılmış ve yeni tarımsal üretime harcanmıştır. Daha önce gördüğümüz gibi, sabit fiyatları ve belli bir düzeyde basit yeniden-üretimi veri aldığımız için, brüt üründen ayrılan ürün parçasının para değeri, demek ki iki milyar *liradır*. Bu parça, bu nedenle genel dolaşıma girmez. Çünkü, daha önce belirttiğimiz gibi, bir sınıfla bir başkası arasında değil, ama belli bir sınıfın *içinde* cereyan eden dolaşım, Tablonun dışında tutulmuştur" (F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 355). –314

104 Marx Baudeau'nun *Explication du Tableau économique* [*Ekonomik Tablonun İzahı*] başlıklı yorumunu kastediyor. (Bu yorum M. Eugène Daire'nin *Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires* [*Fizyokratlar. Bir Giriş ve Yorumlar İle*] başlıklı yapıtında yeralıyor. 2. bölüm, Paris 1846, s. 822-867). –316

105 Quesnay'nin ekonomik tablosunda kullanılan bir milyar Tour lirası yerine Marx burada *bin* para biriminden sözediyor. Bu, meselenin özünü kuşkusuz değiştirmemektedir. –322

106 Kastedilen *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı,* Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 124. –323

107 Bkz: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, "Paranın Dolaşımı". –324

108 Bkz: 93 nolu açıklayıcı not. –324

109 Bkz: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Ankara 1993, s. 116 vd. –324

110 Bkz: 98 nolu açıklayıcı not. –325

111 XIV ve XV. not defterlerinde (elyazmaları s. 882-890) Ekonomistlere proleter muhalefet — görüşlerini Ricardo'nun teorisine dayandıran muhalifler konusunda bir bölüm var. X. not defterinde (s. 441-444) Bray ile ilgili tamamlanmamış bölüm, ve XVIII. not defterinde (s. 1084-1086) Hodg-

skin bölümünün son kısmı, bu bölüme ait. –327

112 Bkz: Linguet, *Théorie des lois civiles, ou Principes fondemanteaux de la société* [*Medeni Hukuk Teorisi ya da Toplumun Temel İlkeleri*], c. I, Londra 1767, s. 236. Marx "*Leur esprit est de consacrer la propriété*" ["*Onların ruhu mülkiyete adanmıştır*"] parçasını, kendi ifadesiyle yansıtıyor. –328

113 Marx daha önce, "Üretken Emek ile Üretken-Olmayan Emek" bölümünde, üretken emek ile üretken-olmayan emeği ayırmaya dönük ilk çabaları anlatırken Petty'nin bazı görüşlerini de yansıtmıştı (Bkz: bu kitapta s. 168-171). –325

114 Kastedilen, *Kapital* kısım I'in, XVIII. not defterinde, s. 1140'ta Marx tarafından tasarlandığı biçimiyle sonuncu ya da dokuzuncu kesimi (Bkz: bu kitapta s. 387). –335

115 Kastedilen, Petty'nin yapıtı *A Treatise of Taxes and Contributions*, ilk baskı 1662. –343

116 North'un kitabı *Discourses upon Trade* [*Ticaret Üzerine Konuşmalar*] ile Locke'un çalışması *Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money*'yi [*Faizi Düşürme ve Para Değerini Yükseltmenin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler*] kastediliyor. Her ikisi 1691'de yazıldı ve Londra'da, birincisi 1691'de, ikincisi 1692'de yayınlandı. –344

117 Bu yapıtın başlığı *Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money*. (Bkz: 116 nolu açıklayıcı not). –347

118 Burada Marx, Locke'tan yaptığı alıntıyı, Massie'nin *An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest* [*Doğal Faiz Oranını Yöneten Nedenler Üzerine Bir Deneme*], (Londra 1750, s. 10-11) başlıklı yapıtından aktarıyor. Locke'un yapıtlarının 1768 baskısında, bu parça c. II, s. 24'tedir. –347

119 Marx burada, 1861-1863 elyazmalarına ek olan "ek not defterleri"ni kastediyor; orada, 1863 baharında, Engels'e 29 Mayıs 1863'te yazdığı gibi, "Ekonomi politiğin, üzerinde çalıştığı bölümüyle ilgili her tür yazınsal tarihsel malzemeden" alıntılar yapmıştı (Marx-Engels, *Briefe über "Das Kapital"*, Berlin 1954, s. 118). Ek not defterleri A, B, C, D, E, F, G, H yitirilmedi, muhafaza edildi. C not defterinde North'dan alıntılar 12-14. sayfalarda yeralıyor. –347

120 Elyazmalarının orijinalinde burada "1688'den" ibaresi vardı, ancak Marx 1688 rakamının üstünü çizerek bir soru işareti koymuş. XI. not defterinin 507-508. sayfalarında, Marx, buğdaydaki fiyat hareketlerinin tarihini veriyor. Buna göre 1641-1649 arasında ortalama buğday fiyatı quarter başına 60 şilin $5^2/_3$ peni idi; ancak 17. yüzyılın ikinci yarısında 44 şilin $2^1/_5$ peniye düştü; 18. yüzyılın ilk yarısında da 35 şilin $9^{29}/_{50}$ peniye geriledi. –348

121 Anlaşıldığına göre Marx, Petty'nin *Political Arithmetick* (1676) baş-

lıklı yapıtının IV. bölümünden, Rodbertus'la ilgili kesimde (not defteri XI, elyazması s. 494) andığı parçayı kastediyor. Karş: *Kapital*, Üçüncü Cilt s. 583'teki ifadesi: "Petty'nin ve D'Avenant'ın zamanlarında, çiftçiler ve toprak sahipleri, iyileştirmelerden ve yeni toprağın ekime açılmasından yakınırlardı; daha iyi toprağın rantı azalıyor ve rant getiren toprak alanının genişlemesiyle rant miktarı artıyordu". –348

122 Bu alıntı ("*Dilenciyle* başlayacağım" sözcükleriyle başlayan kısım) Marx'ın XXIII. not defterinde, elyazması sayfası 1419'a koyduğu bir not nedeniyle *ek not defteri C*, s. 12-13'ten alınarak buraya konmuştur. –350

123 *Ek not defteri C*, s. 14'te Marx, North'un yazılarından alıntılar veriyor; bu alıntılarda North, bir ülkedeki para dolaşımının "gel-git"lerinden sözediyor. Marx, bu alıntılardan birini, *Kapital*'in birinci cildinde aktarır (*Kapital*, Birinci Cilt, Ankara 1997, s. 136-137 dipnot). –351

124 Bu parçadan önce Massie, Petty'nin *Political Arithmetick*'inden ve Locke'un *Some Considerations of the Consequences of the Lowering Interest and Raising the Value of Money*'sinden parçalar aktarır. –353

125 Marx burada, Ekonomik Tabloyu, Quesnay'nin *Analyse du Tableau économique*'de (Eugène Daire'nin *Physiocrates*, Paris 1846 başlıklı kitabından alarak) verdiği biçimde (ama bazı kısaltmalarla) kullanır. –356

126 Bkz: 102 nolu açıklayıcı not. –357

127 Fizyokrat Baudeau, bu görüşü, *Explication du Tableau économique*'inde (*Physiocrates* başlıklı yapıtta; bölüm III, paragraf 12) geliştirir. –357

128 Quesnay'nin iki diyaloğu — "Ticaret Üzerine. M. H. ve M. N. arasındaki ilk diyalog" ve "Zanaatkarların Çalışmaları Üzerine. İkinci Diyalog" — bu başlık altında *Physiocrates*'ta yeraldı. Marx'ın aktardığı parça, birinci diyalogdan alındı. –358

129 Quesnay'den yapılan bu alıntı, Dupont de Nemours'un *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle* [*Yeni Bir Bilimin Kökeni ve Gelişimi*] başlıklı kitabının metninde değil, ama yine onun *Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé des principes d'économie social*'de [*Doktor Quesnay'nin Özdeyişleri ya da Toplumsal Ekonomi İlkelerinin Özeti*] yeralıyor; içeriğine göre bu ikinci çalışma, birinciyle bağlantılı; her ikisi de *Physciocraties*'ta yeralıyor. Marx'ın verdiği sayfa numarası, 1846 Paris baskısından. –358

130 Alıntı Quesnay'nin "Ticaret Üzerine. M.H. ve M.N. Arasındaki İlk Diyalog"undan. –358

131 Alıntı "Zanaatkarların Çalışmaları Üzerine. İkinci Diyalog"dan. –358

132 *Maximes du docteur Quesnay*'den. –358

133 Marx, Ricardo'nun *Principles of Political Economy*'sindeki bölüm XXVI'yı ("Brüt ve Net Gelir Üzerine") kastediyor. –358

134 Marx Buat'tan yaptığı, *ek not defteri A*'daki (Bkz: 119 nolu açıklayıcı not) s. 27-32 alıntıyı kastediyor. Daha ilerde Marx'ın ek not defterinin

sayfalarına yaptığı göndermelerin yerini Buat'ın çalışmasının sayfa numaralarına yaptığı göndermeler alıyor. –358

135 Marx'ın "fanatik bir artı-ürün taraflısı" dediği Arthur Young için bkz: *Kapital*, Birinci Cilt, Ankara 1997, s. 244, dipnot 38. –359

136 Bkz: 133 nolu açıklayıcı not. –359

137 Burada Marx'ın çözümlediği, yazarı bilinmeyen yapıtın, John Gray adında birine ait olduğu daha sonra belirlendi; yazarın doğum-ölüm tarihleri bilinmiyor. 1802'de aynı yazar Londra'da gelir vergisi konusunda bir kitap daha yayınladı. –359

138 Marx, *ek not defteri H*'yi (Bkz: 119 nolu açıklayıcı not) kastediyor. İzleyen paragrafta yazarının adı belli olmayan kitabın 6. sayfasından yaptığı tüm alıntıları aktarıyor. Bu alıntılar not defteri H'nin 32-33. sayfalarında yeralıyor. –359

139 Adı bilinmeyen İngiliz yazar, "imalatçılar" sözcüğüyle, hem imalattaki emekçileri kastediyor (bazan onlara "emekçi imalatçılar" diyor), hem de imalattaki girişimcileri kastediyor (onlara da bazan "patron işverenler" diyor). Bu yazarın kullandığı içerikle "sanat erbabı" sözcüğü de hem ücretli-işçileri, hem de zanaatkarları kapsıyor. –360

140 Bkz: 17 nolu açıklayıcı not. –360

141 *Ek not defteri H*'nin 36 ve 37. sayfalarında, yazarı bilinmeyen kitabın 31-33. sayfalarından yapılmış alıntılar var. –361

142 *Ek not defteri H*'nin 38 ve 39. sayfalarında, yazarı bilinmeyen kitabın 51-54. sayfalarından yapılmış alıntılar var. Bunu izleyen bölümde, Marx, *ek not defteri H*'nin sayfa numaraları yerine, alıntı yaptığı, yazarı belli olmayan kitabın sayfa numaralarına gönderme yapıyor. –361

143 Elyazmalarının 1146. sayfasında (not defteri XXIII) Marx, Béardé de l'Abbaye'nin fizyokratlara yönelttiği *Recherches sur les moyens de supprimer les impôts* [Vergileri Kaldırma Yöntemleri Üzerine], Amsterdam 1770, başlıklı kitabından sözediyor. Bu kitaptan alıntılar not defteri H'nin 10-11. sayfalarında yeralıyor. –362

144 Bu paragrafta, adı bilinmeyen yazarın kitabından (s. 38-39) yaptığı alıntıya Marx'ın kattığı öteki eklemelerin düzeni bir ölçüde değiştirildi. Marx, alıntıyı kısaltarak vermişti. Bu alıntıda çıkarılmış olan sözcükler sözkonusu *The Essential Principles of the Wealth of Nations* [*Ulusların Zenginliğinin Özsel İlkeleri*], 1797 başlıklı kitaptan alınarak yerlerine kondu; tabii bu düzeltme, Marx'ın bu kitapta öne sürülen düşüncelere yönelttiği eleştirilerin tam anlaşılmasını sağlamaya elverecek ölçüde tutuldu, ötesine taşınlmadı. –362

145 "İrlanda Kiracılık Hakkı" konusunda Marx'ın *New York Daily Tribune*'da 11 Temmuz 1853'te çıkan makalesine bakınız (Marx-Engels, Werke, Bd. 9, Dietz Verlag, Berlin 1960, s. 157-163). –363

146 Marx, "Emeğin, Biçimsel ve Gerçek Anlamda Sermayenin Kapsamına Alınması. Geçiş Biçimleri" bölümünü (not defteri XXI, s. 1306-1316) kastediyor. Bu bölüm, "Sermayenin Üretkenliği. Üretken Emek, Üretken-

Olmayan Emek" kesiminden hemen önce geliyor. –364

147 Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da, Toplumsal İlişkilerin burjuva toplumda gizemli bir hale getirilmesinin, en çarpıcı biçimde özellikle parada gözlendiğini, zenginliğin değerli metallerde bir fetiş olarak kristalleşmenin burjuva üretim tarzının tipik özelliği olduğunu esasen ortaya koymuştu. Marx, burjuva toplumsal ilişkilerin fetişleştirilmesi sürecini elyazmalarının XV. not defterinde, 891-899 ve 910-919. sayfalarda çözümlemişti. –365

148 Marx, *Kapital*'in birinci cildinde şöyle yazar: "Bilim genellikle kapitaliste hiçbir şeye malolmaz, ama bu durum, onun bilimi sömürmesine gene de engel değildir. Başkalarına ait bilim de tıpkı başkalarına ait emek gibi sermayeye eklemlenir. Bununla birlikte bilime olsun maddi servete olsun, kapitalist biçimde elkoyma ile kişisel biçimde elkoyma birbirinden tamamen farklı şeylerdir. Dr. Ure'nin kendisi bile makineden yararlanan sevgili fabrikatörleri arasında mekanik bilgi konusundaki ham bilisizliği kınıyor. ..." [*Kapital*, Birinci Cilt, Ankara 1997, s. 400, dipnot 23]. –367

149 Marx, 1861-1863 elyazmalarının XXI. not defterinden 1318. sayfayı, son dokuz satır dışında kesip çıkararak, *Kapital* birinci cildin sondan bir önceki varyantında 490. sayfaya iliştirmişti (Bu varyantın muhafaza edilmiş olan altıncı bölümü 1933'te Rusça Marx-Engels Arşivi, c. II (VII) içinde basıldı). Marx, (1318,1319. sayfalarla 1320. sayfanın ilk yarısını kapsayan) metni, kâr hakkındaki bölümde kullanmak niyetindeydi. 1318. sayfanın sonunda ve 1320. sayfanın başında sayfa kenarına düştüğü "Kâr" notu bunu gösteriyor. –367

150 Marx burada Grek abecesinden (delta) harfini kullanıyor; matematikte bir artışı imlemek amacıyla kullanılan bu harfi Marx, artı-değer simgesi olarak kullanıyor. Metinde daha ilerde h harfini, yine aynı anlamda kullanmıştır. –368

151 Burada ve daha ilerde Marx x harfini artı-değer simgesi olarak kullanıyor. –370

152 Marx, "Emekle Değişim. Emek Süreci. Artı-Değer Üretimi" kesimini kastediyor (Elyazmasının I. not defteri, s. 15-53). Bu kesimde "Emek Sürecinin Birliği ve Artı-Değer Üretimi Süreci (Kapitalist Üretim Süreci)" başlıklı bir alt-kesim var (Elyazmalarının 49-53. sayfaları). –371

153 Burada "Emek-Gücünün Değeri. Taban Ücret ya da Ortalama Ücret" ve (Not defteri I, s. 21-25) ve "Para ile Emek-Gücü Arasında Değişim" (agy, s. 25-34) alt-kesimlerine gönderme yapılıyor. Marx "emeğin fiyatı"na elyazmalarının XXI. not defterinde, s. 1312-1314'te eğiliyor. –372

154 Roma hukukuna göre sözleşmeli ilişkilerin dört formülü: Ben veririm ki sen yapasın; ben yaparım ki sen yapasın; ben yaparım ki sen veresin; ben veririm ki sen veresin. –378

155 Elyazması sayfalarını numaralarken Marx buraya 1327 yerine 1328 yazmış. –379

156 Bkz: 133 nolu açıklayıcı not. –380

[157] Bkz: *Kapital*, Üçüncü Cilt, Beşinci Kısım. –382

[158] Elyazmalarının XXI. not defterinde sayfa 1308'de Marx, fabrikada elinden her iş gelen işçinin emeği ifadesini kullanmış. –384

[159] Bkz: *Kapital*, İkinci Cilt, bölüm VI ve c. III, bölüm XVII. –386

[160] Marx bu plan taslaklarını Ocak 1863'te yazdı; 1861-1863 elyazmalarında XVIII. not defterinde, Cherbuliez ve Richard Jones'la ilgili bölümlerde yeralıyorlar, ancak metinden, kalın köşeli ayraçlarla ayrılıyorlar. –387

[161] Marx, *Kapital*'in teorik üç parçasına önce "Bölüm", sonra "Kesim" ve en sonunda "Kitap" adını verdi. 12 nolu açıklayıcı not ile karşılaştırın. –387

[162] Bu plan yazıldığı zaman, *Kapital*, III. Kısmının birinci bölümü, 1861-1863 elyazmalarının XVI. not defterine taslak halinde yazılmıştı; oradaki başlığı "Artı-Değer ve Kâr" idi. –388

KAYNAKLAR DİZİNİ

A

ARND, Karl, *Die naturgemässe Volkswirtschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur*, Hanau 1845. – 41.

B

BARTON, John, *Observations on the Circumstances which Influence the Condition of the Labouring Classes of Society*, Londra 1817. – 145.

BASTIAT,. Frédéric et Pierre-Joseph Proudhon, *Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*, Paris 1850. – 309.

BAUDEAU, l'Abbé Nicolas, *Explication du Tableau économique, à Mademe de*** Par l'auteur des Ephémérides* (1776), in: *Physiocrates*, avec une introduction et des commentaires par M. Eugène Daire, Deuxième partie, Paris 1846. – 316, 357.

BELLERS, John, *Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality, and of the Excellency and Divinity of Invard Light Demonsrated from the Attributes of God, and the Nature of Man's Soul, as well as from the Testimony of the Holy Scriptures*, Londra 1699. — 350-351.

BERKELEY, George, *The Querist, containing several Queries proposed to the Consideration of the Public*, Londra 1750. (1. Baskı: Dublin 1735-1737.) – 351.

BLANQUI, Jérome-Adolphe, *Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours, suivie d'une bibliographie raisonnée des principaux ouvrages d'économie politique*, Brüksel 1839. – 54, 57, 163.

BUAT-NANÇAY, Louis-Gabriel, comte du, *Éléments de la politique, ou Recherche des vrais principes de l'économie sociale*, Tomes I-VI, Londra 1773. – 358.

BUCHANAN, David, *Observations on the Subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Edinburgh 1814. – 274.

C

CANARD, Nicolas-François, *Principes d'économie politique*, Paris 1801. – 192.

CANTILLON, Richard de, *Essai sur la nature du commerce en général*, İngilizceden çeviri, Londra 1755. – 66.

CHALMERS, Thomas, *On Political Economy, in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society*, ikinci baskı, Glasgow, Edinburgh, Dublin ve Londra 1832 (Birinci baskı aynı yıl). – 283.

Considerations on the East India Trade, bkz: NORTH Dudley, *Considerations upon the East India Trade*.

D

DAIRE, Louis-François-Eugène, *Introduction sur la doctrine des physiocrates*, in: *Physiocrates*, avec une introduction et des commentaires par M. Eugène Daire, Première partie, Paris 1846. – 46.

D'AVENANT, Charles, *Discourses on the Publick Revenues, and on the Trade of England*. In Two Parts. Viz. I, Of the Use of Political Arithmetick, in all Considerations about the Revenues and Trade. II. On Credit, and the Means and Methods by which it may be restored. III. On the Management of the King's Revenues. IV. Whither to Farm the Revenues, may not, in this Juncture, be most for the Publick Service? V. On the Publick Debts and Engagements. By the Author of *The Essay on Ways and Means*, Londra 1698. - 167-168.

D'AVENANT, Charles, *An Essay on the East India Trade* (1697), in: *Discours-*

es on the Publick Revenues, and on the Trade of England. Part II. Londra 1698. – 167-168.

D'AVENANT, Charles. *An essay upon the Probable Methods of Making a People Gainers in the Ballance of Trade*, Treating of these Heads, viz. Of the People of England. Of the Land of England and its Products. Of our Payments to the Publick, and in what manner the Ballance of Trade may be thereby affected, That a Country cannot increase in Wealth and Power but by private Men doing their Duty to the Publick, and but by a steady Course of Honesty and Wisdom, in such are trusted with the Administration of Affairs, By the Author of *The Essay on Ways and Means*, Londra 1699. – 167.

DESTUTT DE TRACY, Antoine Louis Claude, le comte, *Éléments d'idéologie*, IVe et Ve parties. Traité de la volonté et de ses effets. Paris 1826. (1. baskı: 1815; IV. Kısım 1823'te Paris'te *Traité de l'économie politique* başlığıyla yayınlandı.) – 254-268.

DUPONT DE NEMOURS, Pierre-Samuel, *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle* (1767), in: *Physiocrates*, avec une introduction et des commentaires par M. Eugène Daire, Première partie, Paris 1846. – 358.

DUPONT DE NEMOURS, Pierre-Samuel, *Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale*, in: *Physiocrates*, avec une introduction et des commentaires par M. Eugène Daire, Première partie, Paris 1846. – 358.

E

An Essay on the East India Trade, bkz: D'AVENANT, Charles, *An Essay on the East India Trade.*

The Essential Principles of the Wealth of Nations, illustrated, in Opposition to some False Doctrines of Dr. Adam Smith, and others, Londra 1797. – 359-363.

F

FERRIER, François-Louis-Auguste, *Du Gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce*, Paris 1805. – 238.

G

GANILH, Charles, *Des systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui paraît la plus favorable aux progrès de la richesse*, ikinci baskı, Tome I et II, Paris 1821. (1. Baskı: Paris 1809.) – 171, 192-201, 203, 208-211, 216, 217.

GANILH, Charles, *La théorie de l'économie politique*, Tome I et II, Paris 1815. – 201.

GARNIER, Germain, *Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique*, Paris 1796. – 191.

GARNIER, Germain, *Notes du traducteur*, in: Adam Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Traduction nouvelle, avec des notes et observations par Germain Garnier, Tome cinquième, Paris 1802. – 55, 56, 172-176, 187-191, 251.

H

HOBBES, Thomas, *Leviathan: or the Matter, Form and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil* (1651), in: *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*, now first collected and edited by Sir William Molesworth, Vol. III, Londra 1839. – 334, 345.

HODGSKIN, Thomas, *Popular Political Economy, Four Lectures delivered at the London Mechanics' Institution*, Londra 1827. – 81.

HUME, David, *Of Commerce* (1752), In: David Hume, *Essays and Treatises on several Subjects*, In two volumes, Vol. I, containing Essays, moral, political and literary, A new edition. Londra 1764. – 352.

HUME, David, *Of Interest* (1752), in: David Hume, *Essays and Treatises on several Subjects*, In two volumes, Vol. I. containing Essays, moral, political and literary, A new edition, Londra 1764. – 351-353.

I

An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that Taxation and the Maintenance of Unproductive Consumers can be conducive to the Progress of Wealth, Londra 1821. – 54, 268.

J

JONES, Richard, *An Essay on the Distribution of Wealth, and on the Sources of Taxation*, Part I: Rent, Londra 1831. – 41.

K

KING, Gregory, *Natural and political Observations and Conclusions upon the State and the Condition of England*, 1696. – 166.

L

LAUDERDALE, James Maitland, The Earl of, *An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth, and into the means and Causes of its Increase*, Edinburgh ve Londra 1804. – 85, 250-251.

LAUDERDALE, James Maitland, le comte de, *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique, et sur les moyens et les causes qui concourent à son accroissement*, İngilizceden çeviren: E. Lagentie de Lavaïsse, Paris 1808. – 85, 250-252.

LINGUET, Simon-Nicolas-Henri, *Théorie des lois civiles, ou Principes fondemantaux de la société*, Tome premier et second, Londra 1767. – 327-333.

LOCKE, John, *Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money* (1691), In: *The Works of John Locke*, Folio edition, Vol. II, Londra 1740. – 347.

LOCKE, John, *Two Treatises of Government* (1690), in: *The Works of John Locke*, in four volumes, The 7th edition, Vol. II, Londra 1768. – 344-347.

M

MALTHUS, Thomas Robert, *Definitions in Political Economy*, preceded by an Inquiry into the Rules which ought to guide political Economists in the Definition and Use of their Terms: with Remarks on the Deviation from these Rules in their Writings. A new edition with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove, Londra 1853. – 67.

MANDEVILLE, Bernard de, *The Fable of the Bees: or Private Vices, Publick Benefits*, 5th edition, Londra 1728; (2. baskı: Londra 1723; 1. baskı: 1705.) – 165, 364.

MARX, Karl, *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon*, Paris ve Brüksel, 1847. – 67.

MARX, Karl, *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, Erstes Heft, Berlin 1859. – 63, 141, 163.

MASSIE, Joseph, *An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest; wherein the Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered*, Londra 1750. – 351, 353-355.

MERCIER DE LA RIVIERE, Paul-Pierre, *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, Tome premier et second, Londra ve Paris 1767. – 55, 58.

MILL, John Stuart, *Essays on some Unsettled Questions of Political Economy*, Londra 1844. – 171.

MIRABEAU, Victor Riqueti, marquis de, *Tableau économique avec ses explications*, in: *L'ami des hommes, ou Traité de la population*, t. VIII, 1760. – 325.

MONTESQUIEU, Charles-Louis de, *De l'esprit des lois* (1748), Tomes I-IV, Paris 1820. – 285.

N

NECKER, Jacques, *De l'administration des finances de la France* (1784), In: *Œuvres de Necker*, Tome deuxième, Lozan ve Paris, 1789. – 289-291.

NECKER, Jacques, *Sur la législation et le commerce des grains*, (1775), in: *Œuvres de Necker*, Tome quatrième.

Lozan 1786. – 289, 291.
NORTH, Sir Dudley, *Considerations upon the East India Trade*, Londra 1701. – 168.
NORTH, Sir Dudley, *Discourses upon Trade; principally directed to the Cases of the Interest, Coynage, Clipping, Increase of Money*, Londra 1691. – 347-51.

P

PALEY, William, *The Principles of Moral and Political Philosophy*, Londra 1785. – 268.
PALEY, William, *Principes de philosophie morale et politique*, İngilizceden çeviren: J.-L.-S. Vincent, Deux volumes, Paris 1817. – 268.
PAOLETTI, Ferdinando, *I veri mezzi di render felici le società* (1722), In: *Scrittori Classici Italiani di Economia Politica*, Parte moderna, Tomo XX, Milano 1804. – 52.
PETTY, William, *An Essay Concerning the Multiplication of Mankind* (1682), In: William Petty, *Several Essays in Political Arithmetick*: The Titles of which follow in the Ensuing Pages, Political Arithmetick, or a Discourse concerning the Extent and Value of Lands, People, Buildings; Husbandry, Manufactures, Commerce, Fishery, Artizans, Seamen, Soldiers, Publick Revenues, Interest, Taxes, Superlucration, Registries, Banks; Valuation of Men, Increasing of Seamen, of Militia's, Harbours, Situation, Shipping, Power at Sea, etc. As the same relates to every country in general, but more particularly to the Territories of His Majesty of Great Britain, and his Neighbours of Holland, Zealand, and France, Londra 1699. – 343.
PETTY, William, *The Political Anatomy of Ireland* (1672), With the Establishment for that Kingdom when the late Duke of Ormond was Lord Lieutenant, Taken from the Records, To which is added Verbum Sapienti: or an Account of the Wealth and Expenses of England, and the Method of Raising Taxes in the most Equal manner, Shewing also, That the Nation can bear the Charge of Four Millions per Annum, when the occasions of the Goverment require it. Londra 1691. – 343-344.
PETTY, William, *Political Arithmetick* (1676) In: William Petty, *Several Essays in Political Arithmetick*, Londra 1699. – 163, 169.
PETTY, William, *Quantulumcunque concerning Money*, 1682, To the Lord Marquess of Halyfax, Londra 1695. – 343, 344.
PETTY, William, *A Treatise of Taxes, and Contributions*, Shewing the Nature and Measures of Crown-Lands, Assessments, Customs, Poll-Moneys, Lotteries, Benovolence, Penalties, Monopolies, Offices, Tythes, Raising of Coins, Harth-Money, Excise, etc. With several intersperst Discourses and Digressions concerning Warrs, The Church, Universities, Rents and Purchases, Usury and Exchange, Banks and Lombards, Registries for Conveyances, Beggars, Ensurance, Exportation of Money, Wool, Free Ports, Coins, Housing, Liberty of Conscience, etc. The same being frequently applied to the State and Affairs of Ireland, and is now thought seasonable for the present Affairs of England, Londra 1662. – 170, 171, 344.
Idem, Londra 1667. – 334-342
Idem, Londra 1679. – 170.
PETTY, William, *Verbum Sapienti*, (1665), in: William Petty, *The Political Anatomy of Ireland*, Londra 1691. –343.
Physiocrates, Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, l'abbé Baudeau, Le Trosne, avec une introduction sur la doctrine des Physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par M. Eugène Daire, Première et deuxième partie, Paris 1846. Bkz: BAUDEAU, *Explication du Tableau économique...*; DAIRE, *Introduction sur la doctrine des physiocrates...*; DUPONT DE NEMOURS, *De l'origine...*; DUPONT DE NEMOURS, *Maximes du docteur Quesnay...*; QUESNAY, *Analyse du Tableau économique*; QUESNAY, *Dialogues...*; QUESNAY, *Maximes...*
Physiocratie, ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain. Recueil [d'œuvres de Quesnay] publié par Du Pont.

Leyde et Paris 1767. – 217.
PROUDHON, Pierre-Joseph, *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère*, Deux volumes, Paris 1846. – 57.
PROUDHON, Pierre-Joseph, *Gratuité du crédit*. Bkz: BASTIAT, Frédéric et Pierre-Joseph Proudhon, *Gratuité du crédit, Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon.*

Q

QUESNAY, François, *Analyse du Tableau économique* (1766), In: *Physiocrates*, avec une introduction et des commentaires par M. Eugéne Daire. Première partie, Paris 1846. – 46, 356.
QUESNAY, François, *Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans* (1766); *Du Commerce, Premier-dialogue entre M. H. et M. N.; Sur les travaux des artisans, Second dialogue*, in: *Physiocrates*, avec une introduction et des commentaires par M. Eugène Daire, Premiére partie, Paris 1846. – 358.
QUESNAY, François, *Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole* (1758), in: *Physiocrates*, avec une introduction et des commentaires par M. Eugène Daire, Première partie, Paris 1846. – 57, 58.

R

RAMSAY, George, *An Essay on the Distribution of Wealth*, Edinburgh, 1836, – 96, 99-100.
Return to an Address of the Honourable The House of Commons, dated 24 April 1861, Ordered, by The House of Commons, to be printed, 11 February 1862. – 190.
RICARDO, David, *On the principles of Political Economy, and Taxation*, 2nd edition, Londra 1819, (1. baskı: Londra 1817.) – 53.
Idem, Third edition, Londra 1821. – 166, 214, 359.
RICARDO, David, *Des Principes de l'économie politique et de l'impôt*, İngilizceden çeviren: F. S. Constancio, avec des notes explicatives et critiques, par M. Jean-Baptiste Say, Tome premier et second, Paris 1819. – 209, 210, 211, 213, 214.
ROSSI, Pellegrino Luigi Edoardo, *Cours d'économie politique*, Année 1836-1837 (Contenant les deux volumes de l'édition de Paris), Brüksel 1842. – 276-282.

S

SAY, Jean-Baptiste, *Traité d'économie politique, ou simple Exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses*, Tome premier et second, Paris 1803. – 216, 251.
Idem, Troisième édition, Tome premier et second, Paris 1817. – 95, 140, 251-254.
SCHMALZ, Theodor Anton Heinrich, *Économie politique*, Almancadan çeviren: Henri Jouffroy, Tome I et II, Paris 1826. – 59, 191, 192.
SENIOR, Nassau William, *Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons édites et inédites de Mr. N. W. Senior, professeur émérite d'économie politique à l'université d'Oxford, par Jean Arrivabene*, Paris 1836. – 272
SISMONDI, Jean-Charles-Léonard Simonde de, *Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population*, Seconde édition, Tome premier et second, Paris 1827, (1. baskı: Paris 1819). – 166, 267.
SMITH, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Two vols. Londra 1776. – 36, 53, 80-81, 90, 188.
SMITH, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*, With a Life of the Author, and introductory Discourse, Notes and supplemental Dissertations, By J. R. McCulloch, In four volumes, Edinburgh, 1828. – 53, 63, 76, 78, 146, 284, 287.
SMITH, Adam, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Traduction nouvelle, avec des notes et observations; par Germain Garnier, Tomes I-VI, Paris 1802. – 62, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 84, 86, 87, 91, 92, 94, 95, 116, 123, 152, 157, 162, 172, 211, 238-249,

251, 265, 286, 325.
SPENCE, William, *Britain independent of Commerce; or Proofs deduced from an Investigation into the true Causes of the Wealth of Nations, that our Riches, Prosperity and Power are derived from Sources inherent in ourselves, and would not be affected even though our Commerce were annihilated*, Londra 1807. – 359.
STEUART, Sir James, *An Inquiry into the Principles of Political Economy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations*, In Which are particularly considered, Population, Agriculture, Trade, Industry, Money, Coin, Interest, Circulation, Banks, Exchange, Public credit, and Taxes, In two volumes, Londra 1767, – 35.
STEUART, Sir James, *An Inquiry into the Principles of Political Economy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations..*, in: *The Works, political, metaphysical, and chronological, of the late Sir James Steuart, of Coltness*, Now first collected by General Sir James Steuart, his son, from his father's corrected copies, to which are subjoined anecdotes of the Author, In six volumes, Londra 1805. – 33-35,
Idem, Vol. III. Londra 1805. – 35.
STORCH, Henri. *Considérations sur la nature du revenu national* (tome V du *Cours d'économie politique*), Paris 1824. – 96.
STORCH, Henri, *Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations.* Tomes I-VI, St. Petersburg 1815. – 382.
STORCH, Henri, *Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui détérminent la prospérité des nations*, avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say, Tomes I-IV, Paris 1823. – 268-271.

T

TURGOT, Anne-Robert-Jacques, *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* (1766), In: *Œuvres de Turgot*, Nouvelle édition par M. Eugène Daire. Tome premier, Paris 1844. – 35, 47, 54, 57.

V

VERRI, Pietro, *Meditazioni sulla Economia politica* (1771), in: *Scrittori Classici Italiani di Economia Politica*, Parte moderna, Tomo XV, Milano 1804. – 52, 60.

A

Anderson, James (1739-1808) – Farklılık rantı teorisinin temel özelliklerini ortaya koyan İngiliz burjuva ekonomist. – 359.

Anne (1665-1714) – Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi (1702-14). – 360.

Aristoteles (İÖ 384-322) – Antik çağın büyük felsefecisi; değerin ilk çözümlemesini yapan düşünür. – 272.

Arnd, Karl (1788-1877) – Alman burjuva ekonomist, sıradan ekonomi politiğin temsilcisi. – 41.

Arribavene, Jean (1787-1881) – İtalyan siyasal göçmen, ekonomist; Senior'ün yapıtlarını Fransızcaya çevirdi. – 272.

B

Babbage, Charles (1792-1871) – İngiliz matematikçi ve burjuva ekonomist; doğal süreçlerin mekanik olarak belirlendiği ve fizik ve kimya yasalarıyla açıklanabileceği öğretisine dayalı olan mekanizmin savunucusu. – 364.

Barton, John (18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başlangıcı) – Klasik burjuva ekonomi politiğin temsilcisi, İngiliz ekonomist. – 32, 145.

Bastiat, Frédéric (1801-1850) – Fransız sıradan ekonomist; burjuva toplumda, sınıf çıkarları arasında uyumun var olduğu teorisini yaymaya çalıştı. – 309, 378, 380.

Baudeau, Nicholas (1730-1792) – Fransız rahip, ekonomist, fizyokrat ekolün temsilcisi. – 319, 357.

Béardé de l'Abbaye (1704-1771) – Fransız ekonomist ve agronomist. – 362.

Bellers, John (1654-1725) – İngiliz ekonomist; zenginliğin üretilmesinde emeğin rolü üzerine durdu; birçok ütopik toplumsal reform projesinin yazarı. – 350.

Berkeley, George (1685-1753) – İngiliz felsefeci; öznel idealizmin önde gelen temsilcisi; piskopos; merkantilizme karşı çıktı; zenginliğin temel kaynağının emek olduğunu savundu; nominalist para teorisinin temsilcisi. – 351.

Blanqui, Jérôme Adolphe (1798-1854) – Fransız burjuva ekonomist; ekonomi politik teorilerinin tarihini yazdı; sıradan ekonomi politiğin temsilcisi. – 54, 57, 163.

Boisguillebert, Pierre (1646-1714) – Fransız ekonomist, Fransa'da klasik burjuva ekonomi politiğin kurucusu; fizyokratların öncülü. – 43.

Bray, John Francis (1809-1897) – İngiliz ekonomist, ütopik sosyalist; Robert Owen'i izledi; "emek-para" teorisini geliştirdi. – 31, 32, 307.

Brissot, Jean Pierre (1754-1793) – 18. yüzyıl sonunda Fransız burjuva devriminin ünlü siması, devrimin başlangıcında Jakobenler Kulübünün üyesi; daha sonra jirondenlerin önderi ve kuramcısı oldu. – 327.

Brougham, Henry Peter, Baron (1778-1868) – İngiliz avukat ve yazar; 1820'li ve 1830'lu yıllarda Whig (Liberal) Partinin aktif üyesi, Lordlar Kamarası başkanı. – 165, 217.

Buat-Nançay, Louis-Gabriel, Kont (1731-1787) – Fransız tarihçi ve ekonomist, fizyokratların ardılı. – 358, 359.

Buchanan, David (1779-1848) – İngiliz yayıncı ve burjuva ekonomist. Adam Smith yorumcusu. – 42, 273, 274.

C

Canard, Nicolas-François (1750-1833) – Fransız ekonomist ve matematikçi. – 192.

Cantillon, Richard (1680-1734) – İngiliz ekonomist, fizyokratların öncüsü. – 66.

Carey, Henry Charles (1793-1879) – Amerikalı sıradan ekonomist; kapitalist toplumda sınıf çıkarlarının uyumunun teorisyeni. – 164, 388.

Cazenove, John (19. yüzyıl) – İngiliz ekonomist, Malthus'un ardılı. – 67.

Chalmers, Thomas (1780-1847) – İngiliz

protestan dinbilimci ve burjuva ekonomist, Malthus'un ardılı. – 283.
Charles II (1630-1685) – Büyük Britanya ve İrlanda kralı(1660-85). – 348.
Cherbuliez, Antoine Elisée (1797-1869) – İsviçreli ekonomist, Sismondi'yi izledi ve onun teorisini, Ricardo'nun teorisinin bazı ögeleriyle birleştirdi. – 32.
Child, Sir Josiah (1630-1699) – İngiliz ekonomist, merkantilist, banker ve tüccar. – 348.
Colbert, Jean Baptiste (1619-1683) – Fransız devlet adamı, kralın ekonomiden sorumlu maliye denetmeni, mutlak monarşiyi güçlendirmek için merkantilist politika izledi. – 52, 58.
Constancio, Francisco Solano (1772-1846) – Portekizli doktor, diplomat ve yazar, İngiliz ekonomistlerin yapıtlarını Fransızcaya çevirdi. – 209.
Culpeper, Sir Thomas (1578-1662) – İngiliz burjuva ekonomist, merkantilizm yanlısı. – 348.
Custodi, Pietro (1771-1842) – İtalyan ekonomist; İtalyan ekonomistlerin, 16. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başları arasında yazdıkları yapıtları yayınladı. – 52, 60.

D

Daire, Louis-François-Eugène (1798-1847) – Fransız burjuva ekonomist, ekonomi politik konusunda yapıtların yayıncısı. – 46, 47, 358.
D'Avenant, Charles (1656-1714) – İngiliz ekonomist ve istatistikçi, merkantilist. – 166, 167, 168.
Destutt de Tracy, Antoine-Louis Claude, Kont (1754-1836) – Fransız ekonomist, duyumcu felsefeci; anayasal monarşinin savunucularından. – 173, 254, 256, 258-265, 268, 307, 324.
Dupont de Nemours, Pierre-Samuel (1739-1817) – Fransız devlet adamı ve ekonomist; fizyokrat. – 358.

E

Epiküros (İÖ 342-271) – Antik Yunan'ın ünlü materyalist felsefecisi. – 58.

F

Ferrier, François-Louis-Auguste (1777-1861) – Fransız sıradan ekonomist; merkantilistlerin ardılı. – 217, 238, 251.
Forcade, Eugène (1820-1869) – Fransız burjuva yazar; sıradan ekonomist. – 104.

G

Ganilh, Charles (1758-1836) – Fransız burjuva politikacı; sıradan ekonomist, merkantilistlerin ardılı. – 147, 171, 192-201, 203, 206, 208, 210, 211, 213, 216, 217, 251, 281, 283.
Garnier, Germain (1754-1821) – Fransız ekonomist ve politikacı, monarşist; fizyokrat ekolün ardılı; Adam Smith çevirmeni ve eleştirmeni. – 55, 56, 62, 64, 67, 68-72, 74, 75, 77, 84, 86, 87, 91, 92, 94, 95, 152, 153, 157, 158, 160, 162, 165, 172, 174, 175, 176, 187, 188, 189, 190, 191-193, 239, 243, 244-246, 248, 249, 251, 252, 265, 268, 270, 280, 281, 283, 286, 325, 326.
Godwin, William (1756-1836) – İngiliz küçük-burjuva romancı ve politik yazar, rasyonalist, anarşizmin kurucularından. – 327.

H

Hobbes, Thomas (1588-1679) – Ünlü İngiliz felsefeci, mekanik materyalizmin temsilcisi. – 68, 334, 345.
Hodgskin, Thomas (1787-1869) – İngiliz ekonomist ve gazeteci; proletaryanın çıkarlarını savundu ve kapitalizmi, ütopik sosyalizm açısından eleştirdi. Ricardo'nun teorisine dayalı sosyalist vargılar geliştirdi. – 32, 81, 380.
Homeros – Eski Yunan'ın yarı-efsanevi ozanı, *İlyada* ve *Odisse*'nin yazarı. – 270, 282.
Horace (Quintus Horatius Flaccus) – (İÖ 65-8) Ünlü Romalı ozan. – 165, 254.
Hume, David (1711-1776) – İngiliz felsefeci, öznel idealist, agnostik; burjuva tarihçi ve ekonomist, merkantilizm karşıtı, paranın miktar teorisinin ilk temsilcilerinden. – 351, 352, 355.

J

Jones, Richard (1790-1855) – İngiliz ekonomist, klasik burjuva ekonomi

politiğin son temsilcilerinden. – 32, 41.
Jouffroy, Henri – Ekonomi politik ve hukuk konularında. 1820'lerde ve 1840'larda yayınlanan birçok yapıtın yazarı ve çevirmeni; Fransız kökenli. – 59, 191, 192.

K

King, Gregory (1648-1712) – İngiliz istatistikçi. – 166.
Kock, Charles-Paul de (~1794-1871) – Fransız burjuva yazar, hafif, uçarı romanlar yazarı. – 377.

L

Lagentie de Lavaïsse – Lauderdale'in *An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth*... adlı kitabını Fransızcaya çevirdi. – 85.
Lauderdale, James Maitland, Earl (1759-1839) – İskoç burjuva politikacı ve ekonomist; Smith'in teorisini, sıradan ekonomi politik açısından eleştirdi. – 85, 86, 165, 217, 250, 251, 281, 283.
Law, John (1671-1729) – İskoç burjuva ekonomist ve banker; Fransa maliye bakanı (1719-20); piyasaya banknot çıkarılmasıyla ilgili ve tam bir başarısızlıkla sonuçlanan, spekülatif girişimleriyle bilinir. – 52, 57.
Lessing, Gotthold Ephraim (1729-1781) – Büyük Alman yazar, eleştirmen ve felsefeci, 18. yüzyıl aydınlanma akımının en önemli temsilcilerinden biri. – 270.
Le Trosne, Guilleaume François (1728-1780) – Fransız burjuva ekonomist, fizyokrat. – 357.
Linguet, Simon Nicolas Henri (1736-1794) – Fransız avukat, yayıncı, tarihçi ve ekonomist; fizyokratları ve burjuva liberalizmi feodal mutlakiyet açısından eleştirdi; bununla birlikte, burjuva özgürlük ve mülkiyet konularında derin eleştirel gözlemler yaptı. – 31, 289, 327, 328, 330, 331, 332.
List, Friedrich (1789-1846) – Alman sıradan ekonomist, aşırı korumacılığın savunucusu. – 238.
Locke, John (1632-1704) – Ünlü İngiliz düalist felsefeci, burjuva ekonomist. – 85, 286, 344-349, 351, 353, 359.
Luther, Martin (1483-1546) – Reformasyonun ünlü siması, Almanya'da Protestanlığın (lüterciliğin) kurucusu; Alman burgerlerin ideoloğu; 1525 Köylü Savaşında, başkaldıran köylüler ve yoksul kentlilere karşı prensleri tuttu. – 32.

M

McCulloch, John Ramsay (1789-1864) – İngiliz burjuva ekonomist. Ricardo'nun ekonomik teorisini sıradan bir teoriye dönüştürdü; kapitalizmin ateşli savunucusu. – 32, 53, 63, 76, 78, 146, 168, 284, 287.
Malthus, Thomas Robert (1766-1834) – İngiliz rahip, ekonomist, burjuvalaşmış toprak sahibi aristokrasinin ideoloğu; kapitalizmin savunucusu; mizantropik bir nüfus teorisi geliştirdi. – 32, 54, 66, 67, 81, 145, 147, 165, 201, 266, 283, 335, 388.
Mandeville, Bernard (1670-1733) – İngiliz yazar ve ekonomist. – 364.
Massie, Joseph (ö. 1784) – İngiliz ekonomist, klasik burjuva ekonomi politik temsilcisi. – 349, 351, 353, 355, 356.
Mendelssohn, Moses (1729-1786) – Alman gerici burjuva felsefeci, deist. – 272.
Mercier de la Rivière, Paul Pierre (1720-1793) – Fransız burjuva ekonomist, fizyokrat. – 55, 57, 58.
Mill, James (1773-1836) – İskoç burjuva ekonomist, ve felsefeci; Ricardo'nun teorisini sıradanlaştırdı, ama aynı zamanda bu teoriye dayalı bazı radikal vargılar geliştirdi. – 32.
Mill, John Stuart (1806-1873) – İskoç burjuva ekonomist ve pozitivist felsefeci, klasik ekonomi politik ekolünün ardılı; James Mill'in oğlu. – 32, 171.
Milton, John (1608-1674) – Büyük İngiliz ozan ve yazar, 17. yüzyıl İngiliz devrimine katıldı. – 375.
Mirabeau, Victor Riqueti, Marki (1715-1789) – Fransız ekonomist, fizyokrat; 18. yüzyıl sonundaki Fransız burjuva devriminin önemli siması olan Honoré Gabriel Mirabeau'nun babası. – 40, 43, 58, 325.
Molesworth, William (1810-1855) – İngiliz politikacı, Hobbes'un yapıtlarını yayınladı. – 334, 345.
Montesquieu, Charles-Louis de Secon-

dat, Brede Baronu (1689-1755) – Ünlü Fransız sosyolog, ekonomist ve yazar; 18. yüzyıl Aydınlanma akımının temsilcisi; paranın miktar teorisinin savunucusu. – 285, 286, 328.
Müllner, Amadeus Gottfried Adolf (1774-1829). – Alman yazar ve eleştirmen. – 363.

N

Napoléon I (*Bonaparte*) (1769-1821) – Fransa imparatoru (1804-14 ve 1815). – 238.
Necker, Jacques (1732-1804) – Fransız politikacı ve ekonomist; 1770'lerde ve 1780'lerde birçok kez maliye genel müdürü atandı, burjuva devrimin öncesinde bazı reformlar yapmaya çalıştı. – 31, 289-292.
Nicholas I (1796-1855) – Rusya çarı (1825-55). – 268.
North, Sir Dudley (1641-1691) – İngiliz ekonomist, klasik burjuva ekonomi politiğin ilk temsilcilerinden biri. – 344, 347-351.

P

Paley, William (1743-1805) – İngiliz dinbilimci, felsefeci ve ekonomist. – 268.
Paoletti, Ferdinando (1717-1801) – İtalyan din adamı; fizyokrat. – 52.
Petty, William (1623-1687) – Ünlü İngiliz ekonomist ve istatistikçi; İngiltere'de, klasik burjuva ekonomi politiğin kurucusu. – 163, 166, 168-171, 287, 335, 344, 347, 348, 349, 351, 353, 354.
Pompey (Gnaeus Pompeius Magnus) (İÖ 106-48) – Romalı general ve devlet adamı. – 331.
Prevost, Guilleaume (1799-1883) – İsviçreli burjuva ekonomist; Ricardo'nun teorisini sıradanlaştırdı. – 32.
Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865) – Fransız ekonomist ve sosyolog; anarşizmin kurucularından. – 57, 104, 263, 307, 308.

Q

Quesnay, François (1694-1774) – Büyük Fransız ekonomist ve hekim; fizyokrat ekolün kurucusu. – 31, 43, 46, 57, 58, 192, 217, 293, 297, 310, 312, 314, 315, 316, 318, 325, 326, 356-358.

R

Ramsay, Sir George (1800-1871) – İngiliz ekonomist, klasik burjuva ekonomi politik ekolünün son temsilcilerinden. – 32, 95, 96, 97, 98, 99, 100.
Ravenstone, Piercy (ö. 1830) – İngiliz ekonomist, Ricardo'nun ardılı; proletaryanın çıkarlarını savundu, maltusçuluğa karşı çıktı. – 32.
Ricardo, David (1772-1823) – İngiliz ekonomist, klasik burjuva ekonomi politiğin önde gelen temsilcisi. – 31, 32, 53, 64, 66, 74, 75, 80, 81, 82, 85, 89, 90, 96, 97, 141, 164, 165, 166, 193, 201, 209-216, 358, 358, 380, 388.
Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl (1805-1875) – Alman sıradan ekonomist ve politikacı; burjuvalaşmış toprak sahibi Prusya aristokrasisinin ideoloğu; gerici Prusya "devlet sosyalizmi"nin savunucusu. – 31.
Roederer, Pierre-Louis, Kont (1754-1835) – Fransız burjuva politikacı. – 58.
Roscher, Wilhelm Georg Friedrich (1817-1894) – Alman sıradan ekonomist, Leipzig Üniversitesinde profesör, ekonomi politikte tarihsel ekolün kurucusu. – 363.
Rossi, Pellegrino Luigi Edoardo (1787-1848) – İtalyan sıradan ekonomist; uzun süre Fransa'da yaşadı. – 165, 217, 276-280.

S

Say, Jean-Baptiste (1767-1832) – Fransız burjuva ekonomist, sıradan ekonomi politik temsilcisi. – 95, 96, 140, 165, 209, 210, 211, 216, 221, 251, 252, 253, 254, 265, 268, 378.
Schiller, Friedrich (1759-1805) – Büyük Alman yazar. – 363.
Schmalz, Theodor Anton Heinrich (1760-1831) – Alman avukat ve ekonomist, fizyokratların ardılı; aşırı gerici. – 59, 60, 191, 192.
Senior, Nassau William (1790-1864) – İngiliz sıradan ekonomist; kapitalizmin savunucusu; çalışma saatlerinin kısaltılmasına karşı çıktı. – 165, 217,

272, 274, 275, 276, 360.
Sezar (Galus Jül) (İÖ 100-44) – Ünlü Romalı asker ve devlet adamı. – 272.
Shakespeare, William (1564-1616) – Büyük İngiliz yazar. – 363.
Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773-1842) – İsviçreli ekonomist, kapitalizmin küçük-burjuva eleştirmeni. ekonomik romantizmin önde gelen temsilcisi. – 165, 166, 267, 388.
Smith, Adam (1723-1790) – İskoç ekonomist, klasik burjuva ekonomi politik ekolünün büyük temsilcilerinden. – 31, 35, 36, 38, 40, 42, 53, 54, 55, 56, 62-96, 98, 116, 141-176, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 198, 199, 201, 211-214, 236, 238-243, 245-252, 254-256, 263, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 291, 325, 326, 341, 359, 360, 361, 388.
Sofokleş (İÖ ~497-406) Antik Yunan ünlü oyun yazarı, klasik trajedilerin yazarı. – 363.
Spence, Thomas (1750-1814) – İngiliz ütopik sosyalist, özel toprak mülkiyetinin ilgasını ve tarımcı sosyalizmin kurulmasını savundu. – 359.
Spence, William (1783-1860) – İngiliz entomolojist ve ekonomist. – 359.
Steuart, Sir James (1712-1780) – İngiliz burjuva ekonomist, merkantilizmin son temsilcilerinden. – 31, 33, 34, 35, 41, 43, 71, 72.
Stirling, Patrick James (1809-1891) – İngiliz sıradan ekonomist. – 32.
Storch, Andrei (Henri, Heinrich) *Karlovich* (1766-1835) – Rus ekonomist, istatistikçi ve tarihçi, St. Petersburg Bilimler Akademisi üyesi, klasik burjuva ekonomi politiği izledi. – 95, 163, 165, 217, 268, 269, 270, 271, 275, 276, 281, 283, 382.

T

Tocqueville, Alexis Charles Henri Maurice Clérel de (1805-1859) – Fransız burjuva tarihçi ve politikacı, Bourbon hanedanının ve anayasal monarşinin savunucusu. – 217, 251.
Tooke, Thomas (1774-1858) – İngiliz burjuva ekonomist, klasik ekonomi politik ekolünden, Ricardo'nun para teorisini eleştirdi; *History of Prices* adlı yapıtın yazarı. – 116, 236.
Torrens, Robert (1780-1864) – İngiliz burjuva ekonomist; Ricardo'nun ekonomik ilkelerini sıradanlaştırdı; emek-değer teorisinin kapitalist üretim tarzına uygulanabileceğini reddetti. – 32.
Turgot, Anne-Robert-Jacques (1727-1781) – Fransız ekonomist ve devlet adamı; fizyokrat ekolün ünlü temsilcisi; kralın ekonomiden sorumlu maliye denetmeni. – 35, 40, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 57, 58, 59, 326, 339.

U

Ure, Andrew (1778-1857) – İngiliz kimyager ve sıradan ekonomist, sanayinin ekonomik yönleri konsunda birçok çalışması var. – 367.

V

Vanderlint, Jacob (ö. 1740) – İngiliz ekonomist, fizyokratların öncüsü, paranın miktar teorisinin ilk temsilcilerinden. – 359, 362.
Verri, Pietro (1728-1797) – İtalyan burjuva ekonomist, fizyokratların teorisini ilk eleştirenlerden. – 52, 60.
Virgil (Publius Vergilius Maro) (İÖ 70-19) – Büyük Romalı ozan. – 213.
Voltaire, François Marie (gerçek adı: Arouet) (1694-1778) – Fransız deist felsefeci, satirist, 18. yüzyıl Aydınlanma akımının ünlü temsilcisi; mutlakiyetçilik ve katolisizme karşı savaştı. – 270.

W

Wakefield, Edward Gibbon(1796-1862) – İngiliz devlet adamı ve ekonomist; gerici sömürgecilik teorsini ileri sürdü. – 32, 387.

Y

Young, Arthur (1741-1820) – İngiliz agronomist ve burjuva ekonomist. – 359; 362.

SOL YAYINLARI
Sorumlu Yönetmen: Muzaffer İlhan Erdost
İlhanilhan Kitabevi
Bayındır Sokak 23/6
Yenişehir Ankara

KARL MARX ● ARTI-DEĞER TEORİLERİ ○ BİRİNCİ KİTAP

TC KB

11000000

ISBN - 975-7399-68-X (Takım)
ISBN - 975-7399-71-X (1. Kitap)